

Ege Üniversitesi Yayınları
Edebiyat Fakültesi Yayın No: 238

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI:

MATBUAT ÇALIŞMALARI

Editörler

Yılmaz ÖZKAYA Sinan GÜZEL İbrahim ARIKAN

Ege Üniversitesi Yayınları
Edebiyat Fakültesi Yayın No: 238

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI: MATBUAT ÇALIŞMALARI

Editörler

Yılmaz ÖZKAYA

Sinan GÜZEL

İbrahim ARIKAN

İzmir - 2025

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI: MATBUAT ÇALIŞMALARI

Editörler

Yılmaz ÖZKAYA

Sinan GÜZEL

İbrahim ARIKAN

ISBN: 978-605-338-496-0

Ege Üniversitesi Üst Yayın Komisyonu'nun 16.12.2025 tarih ve 5/9 sayılı kararı ile yayınlanmıştır.

© Bu kitabın tüm yayın hakları Ege Üniversitesi'ne aittir. Kitabın tamamı ya da hiçbir bölümü yazarının önceden yazılı izni olmadan elektronik, optik, mekanik ya da diğer yollarla kaydedilemez, basılamaz, çoğaltılamaz. Ancak kaynak olarak gösterilebilir.

Eserin bilim, dil ve her türlü sorumluluğu yazarına/editörüne aittir.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Sertifika No: 81195

Yayın İletişim

Ege Üniversitesi Rektörlüğü

İdari ve Mali İşler Daire Başkanlığı

Basım ve Yayınevi Şube Müdürlüğü Bornova-İzmir

Tel: 0 232 311 59 07 - 0 232 342 12 52

E-posta: egekitapsatis@mail.ege.edu.tr

Yayınlanma Tarihi: Aralık, 2025

Bu eser, Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası lisansı (CC BY-NC-ND) ile lisanslanmıştır. Bu lisansla eser alıntı yapmak koşuluyla paylaşılabilir. Ancak kopyalanamaz, dağıtılamaz, değiştirilemez ve ticari amaçla kullanılamaz.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International license (CC BY-NC-ND). Under this license, the text can be shared with the condition of citation. However, it cannot be copied, distributed, modified or used for commercial purposes.

غزیک بر بلقی وچنه حی الله حیرت وولجده
آئی ایلی ایکی روله الی کلکدر
ساتوده رومرو اولنگدر
اعلاک هر سطرخی راسان اوژده اولدقه ذک
ایکی لسان اوژده اتی کلک آکورد
غزت آلدده اولور ایسه د ایکی فاکدر

نَهْجَات

قرنه ادارمی چهر سارمه در
درج ونشر اولقی ایچون چیریلان کاشه اولور ای
باز بیجک آدرمی ونشانی له اولی - بوئر کرک
خالده قشقه لور ونشر اولقیان خالده بوچنه له
کری چیریلن

دَیْخِ اِلْخِیْلِیْنِ وَ حَیْطِیْنِ هَاوِیْنِ اَلْیَقْطِیْنِ وَ اَلْیَقْطِیْنِ

یسوروب و برحیل اقامت الیمیزی الله قرنی
نختر المیش پادشاه ایترا توژرک دخی حسن
نقاری کسب الیمشدر
ایران خدایه و مبر صادق چنم بریزه والنده
اولان حکمدارمه دودغوب اولنگدر و طه یورنه
اطلاعت و محبت الیمک قاعده اسلامیه دخی
اولدیندن غیری یوز سنه دخی نالی اولدیندن
الثبات مخصوصه و معامله عدلیه بوگون سائر
اینا وطن الیمبرایر قریم اسلام لریک دخی شاد
اوله لریه برسیب صحیحدر

روسیه ده اونوزی اسلام لک ایلری دخی لری
برسیت اولوب و شیریناری قارامقراط
اوله کلشدر - جمله مرک غیری موسیه لار کی
خدمته - سوانته - تجارت و کسبه - مامورینه
و معرفته حقوق و برتر اولدیندن فاعدا بعض
اینازه مخصوص لری دخی اولوب نیجه برتر اولور
پادشاه مرک الثبات و اکرام شاعا لریه نالی
اولشدر که بوگون شادلق یزله مخصوص
دینک جاژده ایستارندن قورخاردن قورکاپ
راحت ایشاب اولوتوب یوننده قرده اولورالده
امانت اولدیندن کولدن یوز سنه کیدینی کون
آریل سکر کولندر

روسیه ده مطبوعات اسلامیه
اونزه آریا طرافنده اولان ترکستان ولایتی روسیه
الله کچمی الله یار بریل اهلای اسانیه نشر یاتک
فائده لی اولدینی اکلاشیاب حکومت الله لیمک
افکاری الله ولایت غزته عسلاوه اولور قند
سارت دینی اوژده غزت نشرینه قرار یولوب
اون ییل ییل بری آیدمالینی مرتبه تاشکندده
ترکستان کزیه نشر اولدنده مدر برنشر یات
روسیه ده اسلامیه اول چقان غزدر
۱۸۷۵ سنه یاکو غنازا با سنک معلی بدین
حسن بک باقراف - باکوده آریو برلی ترکیبی

مدرجات - ادارمیت - یوز یل پتی - روسیه ده
مطبوعات اسلامیه - منایات - (اداره - مکتوبین)
- اخبار خارجه - اخبار داخلیه - اخبار خارجه
- اعلاکات

اداره دن

غز مرک نشرینه ایستارندن اولور یولور
ایندرم اولورک روسیه سنه قوللار یور لسان
ترک اسانلر شوه سنه اسلام لریک مطبوعات قشقه
اولان اعتنا لریه چکن خدوا یولورچده - وک الله
برابر معشیت مدین قاشمی اخبار افکار یانی
اولاز مات مطبوعه دخی جغت روسی خدوا برلیات
ترجانات - باشلیقه خدقی اولو دخی معلوم ایستلور
مسلکدر زور و کوچ اولدینی یلویب خللار ارمدن
برحیل صاحب معلومات و احادی بری حسن کولندن
و معارف لازمدن تاشلور ایملیه نالی الیمکدر
آقشیدور و غیری شهر لریک دارالمعلمین نظر لری
قران و یورانی حصر لری - معلوماتی اسلام لری
- معنی زاده و جی اولوراف - و علمای کر آمدن
بعض مدرسلر معارفیه و لایحه سوز بر دخی لری
کال مجتهد الله ایستار ایتیز
بوخالده - دیم الله - الله ایستد توتوب حقیقه و معرفه
ایچون قشقه یازیش - ترجمان - کدرجه قشقه
و معلونه موافق اولور اولور ادینی خصوصه
عساکه ابرارده اولوب اول حکمتک کاشمی دخی
بزاویله معز اکثردر

یوز یل

آریل سکرکزه - قریک روسیه و ولایت
قوشلینی یوز یل اولور... نام یوز یل یور
- ۱۷۸۳ سنه یی آریل سکرزه - قال دکومر
الله تاجار لوب تقاضا - سراق - باسند شاقر الله
پریشاندش اوقاق خانک مالک الک سیرک
دولته قوشلوب کوچی حکومت و عقل قانون
الله قورچانویه زامی بوشدر
اول کون جمله روسیه لریک قوانین و فرائی کونی
اولشدر که قریم روسیه قوشماسیله شاماک
چنوبیه و مرییه غوسیه یوز یل الیمشدر
قرنک باقشلق بری هرچ زدن دگراری
اساطلی هریلی بکن و موبه دارانی روسلرک
اکا خصومی برحیبتی قرائد قریکی کثر یف

الله - ایکنجی - نام و غزت نشرینه باشلاش
ایسده - یازقار ایلون - چوق وقت دوام
ایده مدی - ۱۸۷۸ ده باعدو و یارلانی زاده
حفر لری به از بریچان ترکیه الله - تقدسه -
ضیا - قافازیه غزک نشرینه باشلاب بوکونه
کلنجبه نشر اولدنده در بریچک باشندن دخی
انسی زاده مراد اسامیه و ادبیه متعلق آیدین
کاشکول - نام مجموعه نشرینه توتوب مجموعه ک
ایرونی نایف فائده نداله دخی ماملر اولدنده
هر قدر ده - نه دخی بری و طریقه دخی برنشریات
کرک اولدینی یلویب کلکیده اولوب مطالعه
ایتمک یوزدهم برلی موروی قدیم الیمک
قدست ایش

ایبار محله
- قریک اهلای اسلامی طر قندن موسی فواد
پادشاه مرک تاج کیم سلطنته قریم متنبی کتان
علی بک خاتکاف حصر لری و لده جاور
- معنی حصر لریک قوی تعلیم غزده - پادشاهت
تاج کیم کونی جمله قریم جامع برنشریه و مخصوص
جمله جامع لریه پادشاه مرک مقصد قاضیاری الله
ساقا قری و روسیه کن اولور ایچون خبر دخی
اوله جند - مذکور تحلف نامه اولور کیده
اسانلر خبر و خبرانه اولور فی نصیحت ایچور
- طر قندن سر لاری باقده لک و هالک کیده کورده
یوسه و رجه زشیر و میا و رکانی آید اولدنده
- توتوب ایکی قانتار کیده کسره چوق ال
اولور ایبار اولدیندن اینجه یشتیوب کومدال
غایت حال اولور مامل اولور
- سوانیلرکی ایستک نام غزک یازدین کور
۱۸۸۳ سنه سوانیلرکی ایچون کلک نیش ۱۶۵ کی
و یازقار کاتب بش ملیون رولدن چوقه نول
مال کومندر - کلن مالک چوقی چی ایسوق اولور
مصدردن و امر بقادن کسکندر اوله
سوانیلرکی ایچون ۱۶۲ کی و یازقار کدوب
اون ملیون قدر حال اکوب کسکندر کچوقی زشیر
واون ایش
- نیش او یزدیلر ایکی علقده چکر که اولور ای
کدو اولوب ولایت زمستانوی طر قندن و یلوی دخی
ایچون غزت الله کرک تاجیر اولدندور
برلی توتون الله تجارت اکوب لرو و سنا لری اسانده

İÇİNDEKİLER

- SUNUŞ..... 7
- KIZIL KIRGIN KURBANİ MODERNİST YAZAR SEYİD HÜSEYİN'İN
GAZETECİ KİMLİĞİ / Ayvaz Morkoç 9
- HÜDASIZLAR DERGİSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME/
Berk Can Gümüş / Munisahon Rafikconova..... 17
- SOVYET DÖNEMİNDE BATI AZERBAYCAN'DA MİLLÎ
BASIN TARİHİ / Celal Zengi (Allahverdiyev) 31
- “KURTULUŞ” DERGİSİNİN YASAKLANMASI NEDENİYLE TÜR-
KİYE'YE FARKLI İSİMLERLE GÖNDERİLEN NÜSHALARI /
Dilgam Ahmed 43
- KIBRIS'TA TÜRK GAZETECİLİK VE BASIN HAYATI /
Ertuğrul Aydın 55
- BAŞKURT BASIN TARİHİNDE AKİDİL DERGİSİ /
Fatma Ertürk Özdemir..... 63
- KIRIM TATAR KADIN MATBUATI TARİHİNDEN: “KADINLIK
SOSYALİZM YOLUNDA” / “SOVYET KADINLIĞI”/Kamelya Tekne 93
- 1946 TARİHLİ AZER GAZETESİNİN “SOVYETLER BİRLİĞİ HAKKIN-
DA YAZILARA” İLİŞKİN BİR İNCELEME / Mohammad Razzaghı ... 111
- İLK HAKAS GAZETESİ HIZIL AAL: BÜYÜK VATAN SAVAŞI
(1941-1945) YILLARI / Nuray Güneş..... 129
- KIBRIS TÜRKLERİNİN İLK FOLKLOR DERGİSİ: HALKBİLİMİ VE
BİBLİYOGRAFYASI (2003-2024) / Orkun Özaşık..... 149
- DİL VE KÜLTÜRÜN ÇOCUKLARA AKTARIMINDA TATAR DÖN-
YASI / TATARSKİY MİR “TATAR DÜNYASI” GAZETESİNİN ROLÜ /
Özlem Özmen Gümüş 177

- ÖMER FAİK NUMANZADE’NİN GAZETECİLİK HAYATI /
Ridvan Chitilov 223
- KAZAN BASIN HAYATININ İLK ÖZEL SÜRELİ DERGİ-
Sİ ZAVOLJSKİY MURAVEY’DE (1832-1834) ÇUVAŞLARA
İLİŞKİN BİLGİLER/ Sinan Güzel..... 237
- THE FIRST PRESS ORGAN ABOUT OIL IN AZERBAI-
JAN AND IN THE WORLD: “AZERBAIJAN OIL IN-
DUSTRY” JOURNAL AS A PRIMARY SOURCE /
Terane Salih Kızı Rüstemova 251
- RUSYA MÜSLÜMANLARINDA BASIN-YAYIN HAYATI VE BA-
SIN-YAYIN HAYATI ÜZERİNDEKİ RUS BASKISI / Yasemin Mumcu267
- TÜRKİYE’DEKİ GAZETECİLİK BÖLÜMÜ BASIN TARİHİ
MÜFREDATLARININ TÜRK DÜNYASI BASININA İLGİSİ /
Zeynep Berre Özçelik 297
- AZERBAYCAN’IN İLK ÇOCUK DERGİSİ DEBİSTAN’DA
- OSMANLI ŞAİRLERİ / Zeynep Yıldırım 327

Sunuş

Türk dünyasında matbuat geleneği, yalnızca haber ve bilgi aktarımının ötesinde bir anlam taşımış; toplumun kültürel yönelimlerini, siyasal arayışlarını ve kimlik bilincini belirleyen temel alanlardan biri hâline gelmiştir. XIX. yüzyıl sonlarından XX. yüzyılın ortalarına uzanan dönemde yaşanan siyasî kırılmalar, ideolojik baskılar, alfabe değişiklikleri ve toplumsal dönüşümler matbuatın hem yönünü hem de imkânlarını belirleyen başlıca faktörler olmuştur. Elinizdeki kitap, bu geniş tarihsel çerçevede Türk dünyasının çeşitli bölgelerinde gelişen basın faaliyetlerini inceleyen çalışmaları bir araya getirmekte ve matbuat tarihine dair güncel araştırmaları okuyucuyla buluşturmaktadır.

Bu kitapta yer alan makaleler, hem Azerbaycan'da hem Türkistan coğrafyasında hem de Osmanlı coğrafyasında ortaya çıkan farklı yayın organlarını ele alarak basının hangi şartlar altında nasıl bir işlev üstlendiğini ayrıntılı biçimde gözler önüne sermektedir. Sovyet yönetiminin baskıcı politikaları, millî kimlik üzerindeki sınırlamalar ve ideolojik yönlendirmeler, matbuatın kültürel ve toplumsal hayattaki rolünü belirleyen temel unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Kitapta, bir yandan bağımsızlık fikrini savunan yazar ve gazetecilerin yürüttüğü mücadeleler; diğer yandan Sovyet idaresinin din, kimlik ve düşünce hayatını şekillendirmek amacıyla kullandığı propaganda araçları incelenmektedir.

Eserde yer alan çalışmalar arasında Seyid Hüseyin'in gazetecilik faaliyetlerini ele alan araştırma, repressiya yıllarının düşünce dünyası üzerindeki baskısını ve bir aydının yayıncılık serüvenini bütün yönleriyle değerlendirmektedir. Hüdâsızlar dergisine dair inceleme ise Sovyet ateizm politikalarının nasıl örgütlendiğini, din karşıtı yayıncılığın hangi yöntemlerle yürütüldüğünü ve matbuatın ideolojik bir araç olarak nasıl kullanıldığını ayrıntılarıyla ortaya koymaktadır. Batı Azerbaycan'daki Komünist, Rençber ve Zengi gibi erken dönem yayın organlarına ilişkin makaleler ise Türkçe basının zorlu koşullar altında nasıl varlık gösterdiğini, kısa süreli de olsa toplumsal bir etki oluşturma çabasını ve bölgedeki kültürel hafızanın bu yayınlar aracılığıyla nasıl korunduğunu göstermektedir.

Bu çalışmanın hazırlanmasında temel amaç, Türk dünyası matbuatının yalnızca tarihsel bir olgu olarak değil, aynı zamanda kimlik, kültür ve düşünce hayatının sürekliliğini sağlayan bir alan olarak ele alınmasıdır. Kitap, bölgeler arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları ortaya çıkarırken, dönemin politik şartlarının yayıncılık üzerindeki etkilerini karşılaştırmalı bir bakışla değerlendirmektedir. Aynı zamanda matbuatın, baskı dönemlerinde bile fikir üretme ve toplumsal bilinç oluşturma çabasını nasıl sürdürdüğünü gösteren örnekleri okuyucuya sunmaktadır.

Bu kitapta bir araya gelen her çalışma, kendi konusu içinde özgün bir katkı sunmakta; birlikte değerlendirildiklerinde ise Türk dünyasında basının üstlendiği kültürel ve toplumsal rolü anlamak için sağlam bir zemin oluşturmaktadır. Araştırmacıların yerel arşivlere, süreli yayınlara ve özgün kaynaklara dayanan incelemeleri, matbuat tarihine yönelik literatüre yeni açılımlar getirmektedir.

Kitabın hazırlanmasında emeği geçen araştırmacılara teşekkür ederiz. Ayrıca kitap sürecine teknik destek sunan ve dizgi çalışmalarını yürüten yüksek lisans öğrencilerimiz Berk Can Gümüş ve Hassan Jamshidi'ye de teşekkür borçluyuz. Bu eserin, Türk dünyası matbuatına, kültür ve tarih araştırmalarına ilgi duyan okurlar için yararlı bir başvuru kaynağı olmasını diliyoruz.

İzmir 2025

Editörler

KIZIL KIRGIN KURBANİ

MODERNİST YAZAR

SEYİD HÜSEYİN'İN GAZETECİ KİMLİĞİ

AYVAZ MORKOÇ/ MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ

ayvazmorkoc@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9470-9656

1. Giriş

19. asrın sonlarına doğru Çarlık Rusya yönetimi egemenliği altında tuttuğu halklara ağır baskı uyguluyordu. Askeri devlet niteliği taşıyan ülkede bilhassa köylülerin durumu çok kötüydü. Kafkasya ve onun parçası olan Azerbaycan'da 1828 yılında işgal tamamlanmış, toplumsal hayat Rusya'nın despotik uygulamalarıyla hızla değiştirilmeye başlamıştı.

İşgal öncesinde Rus köylülerine kıyasla refah yönünden daha iyi seviyede bulunan Azerbaycan Türkleri, işgal sonrasında kendi kadim toprakları üzerinde mülkiyet ve egemenlik haklarını kaybetmişti. Adeta toprak kölesi haline getirilen Azerbaycan halkı iktisadi bakımdan kötü halde olan Rus mujikleri ile aynı dereceye düşürülmüştü. Bu sırada yapılan Rus zulüm ve sömürgeciliğine karşı halkta zaman zaman cılız isyan hareketleri görölüyordu. Yürütülen mücadele beklenen sonuca ulaşamıyordu. Ancak belli aralıklarla ortaya çıkan ayaklanmalar Azerbaycan Türk halkının bağımsızlık beklentisi ile özgürlük ümidini canlı tutuyordu. Avrupa'da beliren düşünce akımları Rusya'ya da sirayet ediyor, demokratik ve özgürlükçü fikirler ülkeyi tesiri altına alıyordu. Çarlık Rusya'da gerçekleşen meşrutiyet hareketinden sonra idarecilerin baskıcı tutumlarında kısmi yumuşama görölüyordu. Bu değişiklik Azerbaycan halkında özgürleşme ve bağımsızlığa kavuşma ümidini diri tutuyordu. Bir süreden beri Türkler arasında gizlice dillendirilen özgürlükçü düşünceler artık serbestçe ifade ediliyordu. Gerek edebi gerekse siyasi hareketler çoğalıyor, toplumsal modernleşme fikirleri halk tarafından benimseniyordu (Akpınar, 1994: 84-85)

Sovyet Rusya'nın hükümlerine olduğu 1930'lu yıllardaki kolektifleştirme çalışmaları sırasında ülkede varlığını sürdüren hem Türklerden hem de Müslümanlardan on birlerce insan yok edildi. Baskıcı politikaların iyice ağırlaştığı bu süreçte edebiyat sahasında şaheser olarak nitelendirilebilecek eser örnekleri görmek mümkün olmadı. Belirtilen sebepten dolayı Azerbaycan edebiyatında yüksek değere sahip eserlerin ortaya çıkması için 10-15 yıl beklemek gerekecekti (Morkoç, 2019: 159; Akpınar, 1994: 74)

Sovyet Rusya Azerbaycan topraklarını işgal edip kontrol altına aldıktan sonra koloniyalizm de denilen sömürgeci politikalar doğrultusunda Sovyetleştirme çabalarını yoğunlaştırdı. Sosyalist ideolojiye uygun yeni Sovyet toplumu oluşturmak için sert direktifler verildi. Özellikle 1920 yılından sonra baskıcı uygulamalar hızla devreye alındı. Özgürlük, bağımsızlık, milliyetçilik, Türk birliği gibi düşüncelere sahip aydınlar hapis ve idam kısıfına alındı. Totaliter yönetim bu tavrıyla düşünce özgürlüğünü tamamen ortadan kaldırdı. 1920 yılından sonra Mehmed Emin Resulzade önderliğinde kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ni savunan aydınlar kuşatma altına alındı. Bağımsızlık ve milli birlik konularını dile getiren edebiyatçıların çalışmaları yasaklandı. Faaliyetlerinde ısrar edenler rejimin göstermelik mahkemelelerinde yargılandı. Önemli bir kısmı halk düşmanı olduğu gerekçesiyle kurşuna dizilerek öldürüldü.

Rejim yöneticilerinin yönlendirmesiyle 1934 yılında Sovyet Yazarlar Birliği kuruldu. Ülkedeki edebiyatın resmi ideolojisi “sosyalist realizm” olarak belirlendi. Edebiyatta her türlü gelişme ve yenilik Sovyet anlayışı temel alınarak değerlendiriliyordu. Dar bir çerçeve içinde dayatılan ideoloji doğrultusunda eser vermeyen edebiyatçılar sert uygulamalarla dışlanıyor, kendilerine edebiyat dünyasında hayat hakkı verilmiyordu.

Esasen 1937-1939 yıllarını içine alan uygulamalar gerçekte imha politikasının bir sonucudur. Sovyetler Birliği içinde yaşayan Türk dünyasına mensup çok sayıda yazar, şair, gazeteci, bilim insanı, öğretmen gibi aydınlar yok edildi. Bu şahıslar karşı devrimci milliyetçi pantürkist, panislamist, rejim muhalifi, halk düşmanı gibi iftiralarla kurşuna dizildi. Sovyet ideolojisi taraftarı olmayan tüm bireylerin yok edildiği bu soykırıma “kızıl terör”, “kızıl kırgın”, “repressiya” gibi isimler verildi. 1920'li yıllardan sonra 1930'lu yıllarda da baskı ve sindirme sert biçimde uygulanmaya devam edildi. Daha çok aydınlara yöneltilen yasak, tutuklama, sürgün ve katliam Azerbaycan'da milli direnişin önüne uzun süre set çekmişti. Sovyetler Birliği'nin egemen olduğu geniş topraklarda edebiyat kızıl imparatorluğun sadık hizmetçisi konumuna düşürülmüştü (Morkoç, 2024: 77; Karakaş, 1998: 26-28)

2. Seyid Hüseyin'in Gazetecilik Alanındaki Çalışmaları

20. asrın başlarında çoğunlukla gazete ve dergilerde basılan ürünleriyle halk arasında tanınmaya başlayan Seyid Hüseyin Sadık, (Hüseyin Mir Kazımoğlu Sadık) eleştirmen, hikâyeci, pedagog ve gazeteci gibi niteliklere sahiptir. Sovyet döneminin repressiya olarak isimlendirilen “kızıl kırgın” politikasının kurbanlarından biridir (Morkoç, 2021: 1156)

1887 yılında Bakü'de denizcilikle geçimini temin eden çok nüfuzlu geniş ailenin bireyi olarak dünyaya gelir. Seyid Hüseyin henüz 5 yaşında iken babası beklenmedik bir anda hayatını kaybeder. Küçük yaşta baba sevgisinden mahrum olarak büyür. Dedesi Mirsadık Mirhasan'ın kişisel çabalarıyla eğitim alır (Seyid Hüseyin 2006: 5) Okula ilkin mahalle mollahanesinde başlayan yazar, bir süre sonra Hebib Bey Mahmudbeyov'un (1864-1928) müdürlük vazifesini sürdürdüğü Rus-Tatar okulunda eğitim görür. Okulda görev yapan tecrübeli öğretmenlerden ve yüksek seviyeli eğitimden yararlanan Seyid Hüseyin, Rusça ile Farsça'yı bu dillerde edebî eser yazabilecek şekilde öğrenir. Bu sırada edebiyatçı ve gazeteci kimliğinin şekillenmesinde aydın eğitimci özelliğiyle tanınan Mahmutbeyov'un, dikkate değer katkısı olur (Eliyev, 2018: 406)

Seyid Hüseyin 17 yaşında iken kendisini baştan beri koruyan dedesini de kaybeder. Bu tarihten sonra erken yaştan itibaren ağır işler yaparak ailesinin geçimine katkı sağlamak zorunda kalır. Bakü'de bulunan birkaç orta dereceli okul ile teknikum olarak anılan eğitim kurumlarında öğretmen olarak görev yapar.

Sovyet egemenliği yıllarında Azerbaycan'da kültür, edebiyat ve sanat alanlarında emek veren şahıslar baskı altına alınarak adları sanat dünyasından silinmeye çalışılmıştı. Sanatçılar ilerici “Mütereggi” veya gerici “mürtece” gibi yaftalarla yapay biçimde iki kısma ayrılmıştır. Ürünlerinde kullanmayı tercih ettikleri kelimelere varıncaya kadar merccek altına alınıp irdelenmiş ve kategoriye ayrılmışlardı. (Morkoç, 2021: 3; Erol, 2014: 62). Azerbaycan'da Türk kimliğine, gelenek ve göreneklerine, Türk töresine özel önem veren Seyid Hüseyin, 1920'li yıllardan itibaren Azerbaycan edebiyat dünyasında millî kimliği dile getiren az sayıdaki aydından biri olarak dikkat çekiyordu.

1900 ile 1920 yılları arası Azerbaycan edebiyatında önemli gelişme ve yeniliklerin arka arkaya ortaya çıktığı bir zaman dilimidir. Ülkede millî basının Ekinçi'den sonraki en parlak yılları bu döneme rastlar. Şiir, nesir, tiyatro dışında gazetecilik sahasında da köklü değişiklikler görülür. Toplumda Türkçülük düşüncesinin millî bilinç düzeyinde kabul görmesi yine bu yıllara denk gelir. Aynı dönemde eleştirel gerçekçilik (tenkidi realizm) ile romantizm sanat akımlarının ön plana çıktığı, Rus ve batı edebiyatlarına ilginin arttığı görülür. Ortaya çıkan kök-

lû değişiklikler bir yandan Azerbaycan edebiyatının basın hayatının ilerlemesini müjdelerken, diğer yandan karmaşı ve çelişkilerle yüklü bir döneme işaret eder.

Hemen belirtmek gerekir ki 1918-1920 arası Azerbaycan basın dünyasında yüksek seviyeli gelişmelerin belirdiği yıllar oldu. Bu süreçte gerek kitap, gerekse gazete ve dergi gibi süreli yayınlarda nitelik ve nicelik bakımından dikkat çekici ilerleme görüldü. Azerbaycan'da gazete ve dergiden oluşan 100 civarında periyodik yayın basın dünyasında yerini almıştı. Bu hiç de azımsanacak bir rakam değildi. Basın dünyası, dillendirmeye başladığı yenilikçi fikirlerle dikkat çekiyordu.

Modernleşme taraftarı süreli yayınlardan biri de Sovyet yönetimi tarafından basımı 28 Nisan 1920'de durdurulan Azerbaycan gazetesiydi. İlk gazetenin yazar kadrosu Sovyet yönetiminin ağır baskısına maruz kaldı. Rejim güdümlü tetikçi kalemlerin hedefi haline getirildi. Bununla da kalmayarak edebiyatçılar repressiya döneminin “kızıl kırgın” uygulamalarının kurbanı oldu. Diğer kısmı ise muhtemel tutuklama ve hapis endişesiyle yurt dışına çıktı, uzun yıllar vatan hasreti çekti.

Azerbaycan gazetesinde 20. Yüzyıl başlarında ağırlıklı olarak millî görüşe sahip, vatan ve millet kavramlarını öne çıkaran edebiyatçıların yazıları yayımlanıyordu. Mehmed Emin

Resulzade, Feteli Han Hoyski (1875-1920), Alimerdan Bey Topçubaşov (1863-1934), Ahmed Ağaoğlu (1869-1939), Ömer Faik Nemanzade, (1872-1937), Cefer Cabbarlı (1884-1934), Ahmed Cevad (1892-1937), Mehmed Hadi, gibi o devrin ünlü kalem sahipleri aynı gazete etrafında toplanmışlardı. Bu entelektüel grubun içinde Elabbas Müznib, (1883-1938) Memmed Sadık Ahundzade, (1895-1971) Seyid Hüseyin (1887-1938) gibi isimler yer alıyordu. Ayrıca Emin Abid (1898-1938), Ferhad Ağazade (1880-1930), Adil Han Ziyadhanov (1872-1957), Hacı İbrahim Gasimov (1886-1936), Şefige Efendizade (1882-1959) gibi edebiyatçıları da saymak gerekir. Adı anılan kalemler Azerbaycan'ın parlak geleceğini şekillendirmek hedefiyle bu harekete yazılarıyla katkı sunuyorlardı.

1904 yılında *Kaspi* (1881-1919) gazetesinde işe başlayarak 1912 senesine dek bu vazifesini kesintisiz biçimde sürdürür. *Kaspi*'de ilkin mürettip, daha sonra redaktör vazifesinde bulunur. İlk hikâyelerini Haşım Bey Vezirov'un (1867-1916) idaresinde yayımlanan *Teze Hayat* (1907-1911) gazetesinde bastırır. (Rızaev, 2019: 5). Seyid Hüseyin 1907 yılından başlayarak değişik süreli yayınlarda Kazımoğlu, Hüseyin Sadık, Seyid Hüseyin Sadıkzade, Müherrir, H. S. ve S. Ş. gibi imzalarla çıkan makaleleriyle dikkat çeker.

Çok geçmeden bu kez hikâye ve felyetonları geniş halk kitleleri tarafından ilgiyle izlenir. “Gelecek Heyat Yollarında”, “Şirinnaz”, “İki Heyat Arasında”, “Yatmış Kendin Kış Gecelerinde”, “Gilan Gızı” başlıklı hikâyeleri ile ayrıca “Altun”, “Yalan”, “Gözellik Nedir” gibi makaleleri edebiyat dünyasında merakla takip edilir. İlkın diğer edebiyatçılarla ortak biçimde *Behlül* (1917), *Kelniyet* (1912-1913), *Kurtuluş* (1915-1920) dergilerinin sorumluluğunu alır. Büyük fedakârlık ve özenle basılmalarını sağlar. Üzerine aldığı tüm vazifeleri vefakâr gazeteci niteliğiyle ciddiyetle yerine getirir. Ardından 1913 yılından itibaren ise İkbâl’in (1912-1915) baş redaktörü görevini üstlenir. (Morkoç: 2024: 84)

Sonradan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin ilk cumhurbaşkanı olacak Mehmed Emin Resulzade olgunluk çağına ulaştığında aile büyükle-
rinin onayıyla amcasının kızı Ümmülbanu ile hayatını birleştirir. Daha sonra Ümmülbanu’nun kız kardeşi Ümmügülsüm Hanım ise Seyid Hüseyin Sadıkzade’yle evlenir. Böylece Resulzade’nin amcasının kızı ile evlenen Seyid Hüseyin aynı zamanda onun bacanağı olur. Seyid Hüseyin ile Ümgülsüm Sadıkzade’nin (1899-1944) evlilikle bitecek ilişkilerinin başlangıcı romantik bir havada olur. Ümgülsüm Hanım’ın çok erken dönemde şiirleri süreli yayınlarda boy göstermeye başlamıştır. Daha çok aşk ile vatan ve millet sevgisi konulu şiirleriyle gazete ve dergilerde görünen genç şaire, bu yıllarda nesir türünde de ürünler vermektedir. Romantik şiirlerinin yanı sıra realist hikâyelerini dönemin dikkat çeken periyodikleri olan *Açıksöz* (1915), *Kurtuluş* (1915), *İkbâl* (1912-1915), *Azerbaycan* (1918-1920), *Mekteb* (1911-1920) gibi gazete ve dergilerde yayımlar (Turan, 2016: 7)

Bu yıllarda sanat ve edebiyat alanında ürün veren aydınların adeta kâbusu olan bir uygulama vardır. Her edebiyatçı Sovyet sisteminin dayattığı dar çerçevede yazmak zorundadır. Bunun dışına çıkan isimler “rejim muhalifi”, “anti Sovyet”, “vatan haini” gibi suçlamalarla türlü cezalara çarptırılmaktadır. Yönetim tarafından görevlendirilen ve üç kişiden oluşan cezalandırma grubu, Azerbaycan’da “üçlük /troyka” olarak adlandırılıyordu. O dönemde insanların kaygısı siyah resmi araçla gecenin ilerleyen vaktinde aydınların kapısına dayanan “üçlük” timidir. Sovyet yönetimi bu antidemokratik tutumuyla insanları korku kuşatmasına alıyordu. Bu büyük zulüm sebebiyle halk arasında güvensizlik, korku, nefret duyguları zirveye çıkmıştı. Kaygılı ruh hali ağırlıklı olarak aydınlar arasında yaygındı. Ülkenin dört bir yanındaki sıradan insanlar “davetsiz misafir” olan “üçlük”ün ansızın gelerek kendilerini merkeze götürme korkusu taşımaktaydı.

Seyid Hüseyin’in daha önce *Maarif ve Medeniyet* dergisinde yayımlanmış dizi yazıları şimşekleri üzerine çekmesine sebep olmuştu. Mehmed Hadi hakkın-
da kaleme aldığı makalenin içeriği Sovyet yönetimi tarafından uygun bulunmayarak

sakıncalı olarak nitelendirilmişti. Seyid Hüseyin ciddi iddialarla karşı karşıya idi. Milliyetçi fikirlere sahip olduğu, Müsavat partisine sempati duyduğu, burjuva ideolojisini yaymaya çalıştığı için suçlanıyordu. 15 Haziran 1923 tarihinde ülke içinde faaliyet gösteren gizli haber alma teşkilatı tarafından Seyid Hüseyin'in evinin aranması için 201 sayılı mahkeme kararı çıkarıldı. Ardından tutuklanması için amacıyla 881 sayılı belge hazırlandı. Gerçekte suçu bulunmayan yazar, iki aylık hapisten sonra serbest bırakıldı. Bu işlemle ilgili resmî belgenin dikkatle hazırlandığı anlaşıyor. Yasadışı Müsavat Partisi teşkilatında görevli olmakla suçlanan vatandaş Beşir oğlu, Bedelbey Bedelbeyov, Seyid Hüseyin Sadıkhade, Gaffar oğlu Cefer Cabbarzade isimli şahısların soruşturmaları sonlandırılarak hapisten serbest bırakılsın, dava arşive gönderilsin (Kenan, 2011: 145)

Türk boylarını kendi gelecekleri için tehlike sayan ve Türklerden nefret eden bazı yöneticiler yazarın gazete ve dergilerindeki milliyetçi görüşlerinden, vatan ve millet sevgisini yansıtan ifadelerinden memnun olmamışlardır. Bu durumu suçlama için bulunmaz bir fırsat olarak görmektedirler. Seyid Hüseyin'in açıklamalarını işiten “rejim destekli tetikçi eleştirmenler” onun hakkında sürdürdükleri karalama çalışmalarını hızlandırırlar. Asılsız suçlamalar çok geçmeden tam bir linç kampanyasına dönüşür. Tahammül sınırlarını aşan baskı ve tehditler Seyid Hüseyin'i iyice bunaltmıştır.

Onun Osmanlı Türkçesini savunması bir grup edebiyatçı ile onların ipini elinde tutan Sovyet yöneticilerini neredeyse “memnun” etmiştir. Bu durumdan yola çıkarak harekete geçerler. Türölü tehditlerle onu pişmanlık mektup yazmaya zorlarlar. Mektubu Seyid Hüseyin kendi ağzından yazacak, güya pişman olduğunu dile getirecektir. Aksi halde 1923 yılındaki tutuklamanın bir benzerinin olacağını kendisine ihtar ederler. Bunun üzerine yazar, konsey başkanlığına hitaben mektup yazmak zorunda kalır. İçeriğinde her zaman Osmanlı Türkçesine karşı olduğu halde son konuşmasının zararlı etkiyi savunuyormuş gibi görünmesine sebep olduğunu söyler. Yanlış anlaşılan sözlerinden dolayı üzgün olduğunu belirtir. Bu durumun meseleyi derinlemesine ve ayrıntılı biçimde tahlil etmemesinden kaynaklandığını ifade eder (Kenan, 2011: 147-148) Ancak bu çabaları onu ölümden kurtarmaya yetmeyecektir.

3. Sonuç:

Hayat yoldaşı olan ve “Azerbaycan istiklal şairesi” sıfatıyla ünlenen Ümmügülüm Sadıkhade de dâhil olmak üzere Seyid Hüseyin'in ailesinden toplam 13 insan kızıl kırgın kurbanı olmuş ve hayatını kaybetmiştir. İslami değerler, millî kimlik ve millî bağımsızlık görüşlerini ısrarla dillendiren Seyid Hüseyin rejim tarafından kızıl kırgın kurbanı edilen kıymetli edebiyatçılarındadır.

Seyid Hüseyin, gazeteci ve edebiyatçı kimliğiyle halkın eğitime, yeni okulların açılmasına, ders kitaplarının hazırlanmasına ve eğitim sahasında öğretmen kadrolarının yetiştirilmesine hususi kıymet vermiş, bu konularda düşünceleriyle yol gösterici olmuştur. Titiz ve objektif yaklaşımıyla tanınan Seyid Hüseyin tenkitçilerin gazete ve dergilerde önyargılı ve düşmanca tutumla yaptığı eleştiriye karşı çıkmıştır.

Sovyet yönetiminin Seyid Hüseyin'i suçlayarak ölüme götüren süreci başlatması onun gazetecilik faaliyetleriyle yakından ilgilidir. Henüz 17 yaşında iken *Kaspi* gazetesinde çalışmaya başlayan yazar bu yayın organında sekiz yıl kesintisiz biçimde görev yapar. İkbâl gazetesinin baş redaktörü olarak hizmet verir. *Behlül*, *Kelniyyet*, *Kurtuluş* dergilerinin genel yayın yönetmenliğini uzun süre sürdürür. Onu repressiya dediğimiz kızıl kırgın kurbanı eden faaliyetleri Sovyet yöneticilerine göre basımını gerçekleştirip genel yayın yönetmenliği üstlendiği süreli yayınlar ile farklı dergi ve gazetelerde yayımlanan yazıları olmuştur. Haksız yere kurşuna dizilerek ölüme gönderilen Seyid Hüseyin modernleşme yolundaki Azerbaycan edebiyatının ve basın hayatının dikkate değer simalarındandır.

Kaynakça

- Akpınar, Y. (1990). Azeri edebiyatında namık kemal. Marmara üniversitesi *Türklük araştırmaları dergisi*. İstanbul, Sayı: 5, 83-150
- Akpınar, Y. (1994). *Azeri edebiyatı araştırmaları*. İstanbul: Dergâh yayınları
- Eliyev, K. (2018). Seyid Hüseyin – Görkemli tengitçi ve yazarı. Edebiyatşünaslık edebî tengid, *Eserleri* 10 cildde 5. cild, Bakü: Elm ve tehsil.
- Erol, A. (2014). Ali abbas müznib'in eserlerinde romantik tavır. *Türk dünyası incelemeleri dergisi*, Sayı: 14/2, 57-72.
- Karakaş, Ş. (1998). Türkistan'da kızıl kırgın kurbanları. *Türk dünyası dil ve edebiyat dergisi*. (5) 24-36
- Kenan, A. (2011). XX. *Esrde repressiyaya meruz galanlar*, Bakü: Azərneşr
- Morkoç, A. (2019). Sovyet dönemi Azerbaycan edebiyatında hikâye. *Dil ve edebiyat araştırmaları*. Ankara: Akademisyen Kitabevi
- Morkoç, A. (2021). Azerbaycan'da kızıl kırgın kurbanı Seyid Hüseyin ve edebî faaliyetleri. *Journal of social and humanities sciences research*, 8(69), 1152-1173.
- Morkoç, A. (2024). *Azerbaycan'da kızıl kırgın kurbanı bir çift: Ümmügülsüm Sadıqzade ve Seyid Hüseyin*, İstanbul: DBY Yayınları.
- Rızayev, A. (2019). “Aydınlarımız – yanmayan bina sönmeyen ocak”, *Edebiyyat gezeti*, 26.11.2019.
- Seyid Hüseyin (2006) *Seçilmiş eserleri*, Bakı: Şerg-Gerb.
- Turan, A. (2016). Seyid hüseyin ve ümmügülsüm sadıqzadenin heyat dramı, *Halg gezeti*, 13 Dekabr 2016, s. 7.

HÜDASIZLAR DERGİSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

BERKCAN GÜMÜŞ / EGE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS ÖĞRENCİSİ

berkcan331_04@hotmail.com

ORCID: 0009-0008-6611-1586

MUNİSAHON RAFİKCONOVA / ALİ ŞİR NEVAİ TAŞKENT

DEVLET ÜNİVERSİTESİ

ÖZBEK FİLOLOJİSİ FAKÜLTESİ ÖĞRENCİSİ

Giriş

19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren başlayan Rus işgaliyle birlikte Türkistan, Rusya'nın sömürge politikalarının merkezinde yer aldı. "Türkistan halklarına medeniyet götürme" iddiasıyla hareket eden Rusya, bu halkları her yönden sömürmeye yönelik çeşitli yollar denedi. Çarlık döneminde işgal edilen Orta Asya'daki Müslüman Türk halklarına da dünyadaki diğer sömürülen halklara yapıldığı gibi kendi gelenek ve inançlarının, onların gelişim ve refah içinde yaşamalarına engel olduğu söylenmiş ve ilerleyebilmeleri için Batılı değerleri benimsemeleri gereklikleri anlatılmıştır. Bolşeviklerin iktidara geldiklerinde yaptıkları da bu durumdan farksızdır. (Kafkasyalı, 2012: 38)

1917 Ekim Devrimi'nin ardından Sovyetler Birliği'nde yeni kurulan Bolşevik iktidar, toplumsal yapıyı dönüştürme hedefinin bir parçası olarak dini inançları da sistematik şekilde tasfiye etmeyi amaçlamıştır. Marksist-Leninist ideolojinin "din halkın afyonudur" anlayışı doğrultusunda şekillenen bu yaklaşımı, büyük bir propaganda hareketine dönüşmüştür. 1920-1933 yılları arasında din karşıtı mücadelede Militan Tanrısızlar Birliği ve onun yayın organları, özellikle de Hüdâsızlar dergisi önemli roller üstlenmiştir. Bu dönemde devlet destekli ateizm politikaları uygulanmış, ortaöğretim ve liselerde özel "Tanrısızlar" odası oluşturulmuş, din karşıtı yayınlar ve broşürler dağıtılmış ve öğrencileri sorgulama

gibi bir propaganda metotları geliştirilmiştir. (Musahan, 2015: 231) Din kurumları baskı altına alınmış ve yeni kuşakların temelden yetiştirilmesi hedeflenmiştir. Yapılan bu yoğun ateist propaganda ile dinin aslında bir uydurmaca olduğu, din adamlarının halkı kandırmak için çabalayan çıkarıcı kişiler olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Sovyetler Birliği'nin bu doğrultuda Militan Allahsızlar Birliği vasıtasıyla basını kullandığı bilinmektedir. Bu birlik, başta Bezbojnik olmak üzere birçok gazete ile ve nihayet Özbekistan'da Hüdasıızlar dergisi ile ateizmi yaymak ve propaganda yöntemlerini açıklamak için çalışmalar yürütmüştür. Bu doğrultuda Hüdasıızlar dergisi, dine karşı yürütülen ideolojik mücadelenin en görünür araçlarından biri haline gelmiştir. Bu çalışmada, SSCB'nin resmi teşkilatı olan Allahsızlar Birliği'nin Hüdasıızlar Dergisi üzerinden dine karşı nasıl bir mücadele yürüttüğünü inceleyeceğiz.

2. Sovyetler Birliği'nin Din ve İnanç Politikası

Sovyetler Birliği'nde din ve inanç politikaları, kuruluştan itibaren kademeleli olarak artmıştır. Yürütülen çalışmalarla “Sovyet insanı yetiştirme” (Musahan, 2015: 229) amacına yönelik çeşitli propagandalar, sistemler geliştirilmiştir. Sovyet toplumunda, Sovyet hükümetinin dine karşı uyguladığı temel politika dini ortadan kaldırmak olmuştur. (Bennigsen, 1997: 56) Bu doğrultuda, Sovyetler Birliği İslam, Hristiyanlık ve diğer dinlere alternatif olarak “bilimsel ateizm” fikrini ortaya atmıştır. Özellikle Orta Asya coğrafyasında hakim din olan İslam'a karşı mücadele etmek amacıyla bu isimle adlandırılan bir program yürütülmüştür. Eğitim ve propaganda bu mücadelenin önemli kısımlarındandır. (Yaman, 2007: 78) Bilimsel ateizm, sosyalist ütopycacılığa olan inanç ve ateizmi yaymaya yönelik etik bir görev üstlenmiştir. Bilim veya sosyal bilim olmadığı gibi tarihsel materyalizme olan inancın ahlaki üstünlüğü ile paralel Markisist bir inançtır. (Froese, 2004: 66) Bu düşünce veya inanç sistemi Sovyet hükümetinin politikalarının temelini oluşturmıştır.

Dine karşı alınan bu açık tavır, Lenin'in ve beraberinde Komünist Parti'nin ana hedefi olarak varlığını sürdürmüştür. Lenin'in tavrı, daima kendisini fanatik bir din düşmanı olarak göstermek üzerineydi. (Bennigsen, 1988: 55-56) Onun görüşüne göre sosyalist proletarya partisinin ilgilendiği alanlarda din özel bir iş değildir. Parti, işçi sınıfının kurtuluşu için çaba gösteren sınıf bilinçli bir birliktir ve bu bilinç, dinsel inançların getirdiği karanlığa, bilgisizliğe sınıf bilinci yokluğuna karşı ilgisiz duramaz. Bu yüzden din sisine karşı tamamen ideolojik ve sadece ideolojik silahlarla, basın yoluyla ve sözlü olarak savaşmak gerektir. (V.Lenin, 2014: 14) Teorikte dinle savaşmak gerektiğini materyalizmin temeli olarak gören 1917 Ekim Devrimi'nin lideri V.İ.Lenin, pratikte İslam'a saldırmaktan kaçındı.

İç savaşı başarıyla atlatıp rejimi güçlendirene kadar Müslümanlara karşı dikkatli bir politika yürüttü. 24 Kasım 1917’de Halkın Komiserleri Konseyi’nin Rusya ve bütün doğudaki Müslümanlara hitap eden bildirisinde ulusal, geleneksel, kültürel ve dini özgürlüklerin kısıtlanmayacağı söylenerek devrime karşı destek istendi. Bu durum 1920’lere kadar böyle devam etti. (Yaman, 2007: 81) Hatta bu konuda Lenin, herkesin dilediği herhangi bir dine mensup olabileceği ve bunu özgürce, tıpkı her sosyalist gibi söyleyebileceğini belirtmiştir. (V.Lenin, 2014: 12) Buhara’da toplanan ulema kurultayında Bolşevik hükümetinin komiserleri, ulemayı tebrik ederek, Basmacılar karşı ulemanın yardımına ihtiyaç duyduklarını belirtmişler ve beraberinde Hükümetin milli medreseleri ihya edeceği vaadinde bulunarak, ulemaya hem Buhara Emirini hem de İngiltere’yi lanet ettirmişlerdir. (Taşdemir, 1921) Fakat bu durum çok uzun sürmemiştir. Bolşevik yöneticiler rejimi güçlendirdikten sonra bütün vaatlerini çiğnemiş ve özellikle Stalin’in başa geçmesiyle bu durumun bir taktik olduğu açıkça görülmüştür. (Yaman, 2007:81)

Sovyet yönetimi 1925’lerde itibaren 1965 yılına kadar din karşıtı mücadeleleri ile Müslümanları hem maddi hem de manevi olarak büyük zarara uğratmıştır. Bu politikalar çerçevesinde “Allahsız Militanlar Birliği” ve “Ateist Kulüpler” adıyla kurduğu örgütler her zaman aktif olmuş ve rejim tarafından desteklenmiştir. Dine karşı açılan bu savaş; okullar, partiler, kulüpler ve Tanrısız Militan Birlikleri tarafından organize edilmiştir. İlki 1925 yılında kurulan Tanrısız Militan Birlikleri’nin üye sayısı gittikçe artmıştır. (Musahan, 2015: 236) Bu birlik anti-din propagandası ile Orta Asya’da şubeler açmış, parti ve devlet yetkilileri ile temas içerisinde hareket etmiştir. (Khalid, 2007: 70) Ayrıca bu birlik ilk Özbekistan kongresini de 1928 yılının Kasım ayında gerçekleştirmiştir. (Khalid, 2015: 347) Bu tarih aynı zamanda Sovyet hükümetinin de İslam’a karşı direkt saldırılarının da başladığı zaman dilimidir. (Bennigsen, 1988: 55-56) Allahsız Militanlar Birliği, Bezbojnik” [Tanrısız] (1921–1941), “Ateist” (1923–1930), “Antireligioznik” [Din karşıtı] (1926–1941), “Voinstvuyusiy Ateizm” (Savaşçı Ateizm)- (1931) gibi gazeteleri de çıkarmıştır.

3. Hüdasırlar Dergisi

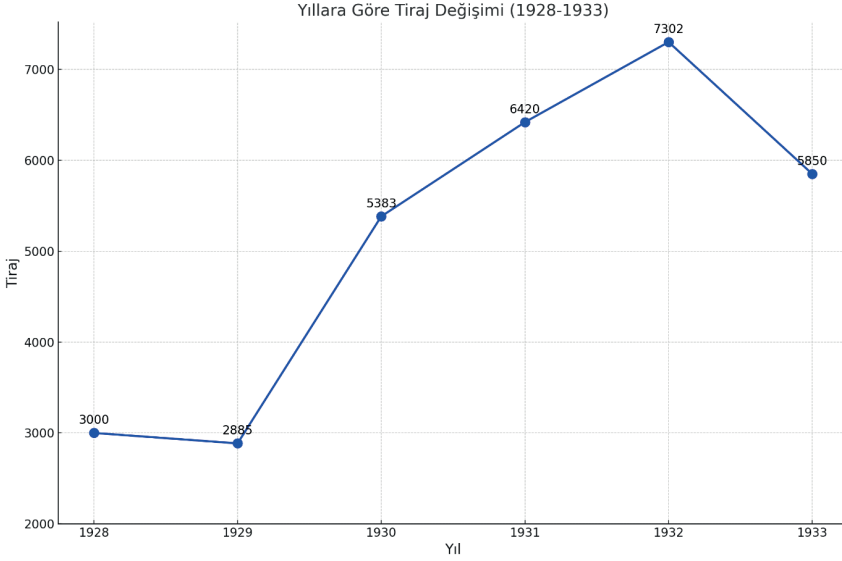
Militan Tanrıslar Birliği, 1928 yılında Özbekistan’da Hüdasırlar(Tanrıslar) adlı dergiyi çıkarmıştır. Bu dergi hem ateist fikirleri yaymak hem de propaganda yöntemlerini tartışacak bir platform olarak sunulmuştur. (Khalid, 2007: 70) Dergi 1928 yılının bahar ayında Özbekçe olarak yayımlanmaya başlamış, Rusçadan yapılan çok sayıda çeviriyle, ateizm üzerine ilk teorik argümanları Özbekçeye tanıtmıştır. (Khalid, 2015: 347) 1933 yılına kadar da yayın hayatına devam eden Hüdasırlar Dergisi, 1931 yılı 3. sayıya kadar Semerkant’ta, 4., 5., 6. ve 7. sayıları Taşkent’te, 8 ve 9. sayılar tekrar Semerkant’ta ve 11. sayıdan itibaren Taşkent’te çıkmıştır.¹

Dergi 1929 yılının 9. sayısına kadar Arap Harfleri ile çıkarılmış, 9. sayıdan itibaren ise Özbekistan’daki alfabe değişikliği nedeniyle kısmen Latin Harfleriyle çıkmaya başlamıştır. Süreç içerisinde Latin Harflerine geçiş hemen olmamış, 9. sayıdan itibaren Latin Harfleri ile yazılan kısımlar tedricen artmıştır. 1931 yılından itibaren ise tamamen Latin harfleri kullanılmıştır. Dergide birçok karikatür, resim ve fotoğrafa yer verilmiştir. 1929 ve 1930 yıllarındaki sayılarda daha çok karikatürler bulunurken, 1931 yılının son iki sayısından itibaren ise resim ve fotoğraflar ön plana çıkmıştır. Derginin birçok sayısında Karl Mark’ın “*Din afyondur*” sözü ile Komünist Manifesto’da geçen “*Bütün dünya işçileri birleşiniz*”² çağırısı, bazı sayılarında ise “*Her bir din ve bu sıradan İslam dini de sosyalizm kuruluş işine engeldir*”, “*Dine karşı dayanışma –sosyalizm kurma işine inançla katılmak demektir*” şeklinde sloganlar yer almaktadır. Hüdasırlar Dergisi, Hüdasırlar Cemiyeti’nin ve dolayısıyla Rus hükümetinin resmi yayın organı olduğu için Stalin ve Lenin’in yazıları ile Tanrıslar Birliği Başkanı Yarlovski’nin makalelerine yer verilmiştir. Birçok önemli komünist yazar yazılarını bu dergiyeye göndermiş, Sadreddin Ayni’nin yazıları ve Fitrat’ın hikayeleri de dergide yayımlanmıştır. Dizgi, baskı işleri hakkında dergide çok malumat olmamakla beraber 1931 yılının 11 ve 12. sayılarında, “*Derginin tasarımında ressamlar Gross, Vorobeychikof, Usta Mumin ve diğerleri yer aldılar. Dizgi ve baskı işleri, ‘Özpolitigraf’ birliğinin 4. matbaasının işçileri tarafından gerçekleştirildi.*” ibaresi yer almaktadır. Derginin tirajı hakkında ise şu bilgileri verebiliriz:

¹ Derginin 1931 yılındaki 3. sayısında basım yeri olarak hem Semerkant hem de Taşkent yazmaktadır. Ayrıca aynı yılın 8. ve 9. sayıları ile 11. ve 12. sayıları birlikte çıkmıştır. 10. sayısı ise hiç yoktur. Dergi yönetimi, Semerkant’taki yayinevi ile yapılan anlaşmanın iptal olduğunu ve haftalık gazete çıkaran diğer yayinevinin ise çok yoğun olmasından dolayı bir süre bazı sayıların birlikte çıkacağını ifade etmiştir.

² Ayrıntılı bilgi için bkz. Marx,K., Engels, F. (2019). *Komünist manifesto* (34.basım). İstanbul: Can Yayınları. s.92

Hüdasızlar Dergisinin Tiraj Tablosu

Bu tablodan da anlaşılacağı üzere Hüdasızlar dergisinin 1929 yılından itibaren tirajı oldukça artmıştır. Bu artış 1932 yılına kadar sürmüştür, 1933 yılında son iki yıla göre azalış meydana gelmiştir. 1929 yılından itibaren görülen tiraj artışın, Sovyet hükümetinin uyguladığı baskı politikası ile Tanrısızlar Birliği'nin faaliyetlerinin neticesi olduğu görülmektedir. Birçok yazar, öğrenci, aydın ve idareci kesimin bu dergiye üye olması (Musahan, 2015:232) da artışın sebeplerindedir.

Derginin çıkış sebebi 1929 yılının ilk sayısında açıkça belirtilmiştir. “Din Vazifeleri” adıyla yayımlanan bu kısım aynı zamanda Hüdasızlar cemiyetinin de politikalarını kapsamaktadır. Hüdasızlar Dergisinin vazifeleri şunlardır:

1. *Hüdasızlar, bütün dinlerin, özellikle İslam dininin temel meselelerini ve tarihlerini Marksizim açısından inceleyecektir.*
2. *Hüdasızlar, Marks, Engels, Lenin, Plihanovların din hakkındaki esas fikirlerini anlatır.*
3. *Hüdasızlar, kültürel inkılap meseleleri ile bağlı bir şekilde dine karşı propaganda sahasında güç yürütür.*
4. *Hüdasızlar, tarihi diyalektik materyalizmi ve dehriliği derinleten doğa bilimlerinin temel meselelerini aydınlatır.*
5. *Hüdasızlar, ülkemizdeki ve yurtdışındaki dini hareketler hakkında; onların işleyişi, usul ve yöntemlerini öğrenerek onlarla mücadele etme amacıyla bilgi verir.*

6. *Hüdasızlar, 1) mahallelerin tecrübelerini dikkate almak amacı ile, 2) dine karşı mücadele konusunda bizim başarılarımızı gösterme amacıyla mahallelerde dine karşı hareketi teşvik eder, 5 dine karşı propaganda işi de buna göre yürütülür.*
7. *Hüdasızlar, dine karşı güçleş metodolojisi üzerine materyaller verir.*
8. *Hüdasızlar, dergisi dinsiz-propagandacı, teşvikçi kulüp ve okul işçileri için basılır.*

Görüldüğü üzere din ile ilgili her ne varsa buna karşı savaş açılmıştır. Bu savaş, bilim ile desteklenerek dinin bütün teori ve pratikleri çürütülmeye çalışılmıştır. Komünizmin baş isimleri Marks, Engels, Lenin ve Plehanov'un fikirleri ile din anlatıları reddedilmiş, bu anlatıların bilimsel hiçbir dayanağının olmadığı da tüm dergi boyunca ifade edilmiştir. Yine dine karşı mücadelede çeşitli metodolojiler geliştirilmiş ve bu metodolojiler sürekli olarak dergi içerisinde paylaşılmıştır. Tanrısızlar Cemiyeti üyelerinin bu metodolojileri kullanarak din ile mücadele etmeleri istenmiştir.

4. Hüdasızlar Dergisinin Bölümleri

Hüdasızlar Dergisi, genel olarak şu üç bölüme ayrılmıştır: “*umumî, fennî, edebî*”. Fakat bazı sayılarda “*kitabîyyat*”, “*metodika*” gibi bölümler de vardır. Dolayısıyla biz inceleme kolaylığı olması açısından din, eğitim ve sosyal konuları genel bölümler içerisinde; edebî ve fennî bölümleri ise aynı adlandırmalar altında inceleyeceğiz.

3.1 Genel Bölümler³

3.1.1 Din

Dergide, din olgusunun temelsizliği üzerine birçok makale neşredilmiş, bütün dinlere karşı bilimsel açıklamalarla tezler sunulurken, aynı zamanda karikatürler ve resimlerle dini değerler aşağılanmıştır. “*Dinge Hücum*” (Abdülhey, 1928) başlıklı yazıda dinle neden savaşılmaması gerektiği ve dinin farklı amaçlarla kullanıldığı belirtilmiş, “*Dinge Karşı Teşvikat*” (Feyzi, Dinge Karşı Teşvikat, 1928) adlı makalede ise oluşturulan teşvikler ve faaliyetler hakkında malumatlar verilmiştir. “*Dinin Peyda Bolışı*” (Hadi Feyzi 1928) adlı yazı dizisinde dinin ortaya çıkış noktası sürekli sorgulanmış, din algısı yıkılmaya çalışılmıştır. Din, burjuvaziye hizmet eden bir olgu olarak sosyalizm ve bilimin önünde bir engel olarak gösterilmiş ve bu bakımdan din ile mücadelenin temeli oluşturulmuştur. “*Din Burcuvasiye Medeniyetige Hizmet Kıludur*” (Mustakay, 1928) “*Din Bilen Küreş Sosyalizm Üçün Küreşdir*” (E, 1929) adlı makalelerde bunu görmekteyiz.

³ Hüdasızlar dergisinin genel bölümler başlığını kapsamlı olması açısından din ve eğitim olarak ikiye ayırmaktayız. Dergide böyle bir ayırım yoktur.

Hüdasızlar Dergisinde büyük ölçüde İslam dini ile ilgili makaleler yayımlansa da Hristiyanlık, Lamaizm, Şamanizm gibi hemen hemen bütün dinlerle ilgili yazılara da yer verilmiştir.⁴ İslam'ın temeli olan oruç, namaz, hac, kur'an hakkında yazılan makalelerde bu uygulamaların temelsizliği üzerinde durularak, dinsizlik teşvik edilmeye çalışılmıştır. “Roza” (Feyzi, 1928) , “Zekat, Üşür, Fitr, İyd” (Reşid-Han, Zekat, Üşür, Fitr, İ'y, 1928), “Hac va Kurban” (M., 1929), “İslam va Müslümanlarda Kurban” (Toktamışof, 1930) başlıklı makaleler, İslam ritüelleri hakkındaki makalelerdir. Hristiyanlık'ın kutsal günleri (örneğin Rodjestvo) de benzer şekilde eleştirilip alaya alınmıştır. Din konusunda Lenin'in ve İlinski'nin yazıları da dergi içerisindeki önemli yazılardandır. “Din Hakıda Lenin Fikirleri” (Dumavi, 1929) yazısında Lenin'in din hakkında yaptığı yorumlar ve Marks ile paralel yürüttüğü fikirler açıklanmış, onun slogan haline gelmiş sözleri özellikle vurgulanmıştır.

Basının önemi ve dolayısıyla gazetenin gerekliliği nedeniyle yapılan faaliyetlerin en önemli vazifesi gazeteleri de aktif kullanmaktır. “Dinge Karşı Tarğibat İşide Devari Gazetelerinin Vazifeleri” (Rahman, 1929) başlıklı makalede gazetelerin önemi vurgulanarak, bu gazetelerinin din ile mücadelede üstlendiği vazifeler verilmiştir. Derginin son sayfalarında yer alan “Haberler” bölümünde, Özbekistan Hüdasızlar Birliği'nin din karşıtı faaliyetleri ile birlikte toplanan kurtaylar, diğer SSCB kontrolünde bulunan bölgelerde yürütülen çalışmalar yer almış; “Saval-Cavablar” kısmında ise din ile ilgili abonelerin sorduğu sorular cevaplandırılmıştır.

3.1.2 Eğitim.

Hüdasızlar Cemiyeti, din ile mücadelede eğitim hayatında yapılması gerekenleri Hüdasızlar dergisinde açıklamıştır. Dergide, ateizmi yaymak için eğitim kurumlarının işlevi üzerinde durularak bu konuda her türlü gerekliliğin yerine getirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. 1929 yılının Ocak sayısında “Maktabda Dinga Karşı Tarbiya Hakida Karar” adında yayımlanan Hüdasızlar Cemiyetinin resmi yazısında, Özbekistan Komünist Partisi tarafından okullarda din karşıtı eğitim verilmesi gerektiği kararlaştırıldığı belirtilmiştir. Bu karara göre, okullarda din karşıtı eğitim zorunlu hale getirilecektir. Ayrıca propaganda yöntemleri öğretilecek öğretmenler de bu eğitime göre hazırlanacaktır. Bütün bu faaliyetlere ek olarak sendikalar ve dergiler aracılığıyla kampanyalar yürütülüp din karşıtı tiyatrolar yazılacak ve yerel yönetimlere bu talimatlar gönderilecektir. Aynı zamanda yürütülen çalışmaların başarılı olması adına ata-analar arasında da din karşıtı propagandaların yapılması “Ata-analar Ortasida Dinga Karşı Targibat İşlari” başlıklı yazıda anlatılmıştır.

4 Ayrıntılı bilgi için bkz. Tilinaf 1929, İsmailzade 1929, Putapof 1930, Faik 1930,

“*Maktab Balaları va Piyanerler Arasında Dinga Karşı Tarbiya*” (Begeyif, 1929) ve “*Orta Maktablarda Dinga Karşı Tarbiya*” (Orta Mekteplerde Dinga Karşı Tarbiya, 1929) adlı makalelerde ortaokul ve lise seviyesindeki çocuklara verilecek dinsizlik terbiyesi hakkında malumat verilmiştir. Okul öncesi eğitimde ise yine yapılması gerekenler “*Maktabgeçe Tarbiya Yaşıda Bolgan Bolalarını Dinga Karşı Tarbiyalaş*” (Murtezine, 1932) başlıklı makalede aktarılmıştır. Sovyet hükümeti ateizmi halkın her katmanına yerleştirmek için çocukları çok erken yaştan yetiştirmeyi hedeflemiştir. Hatta aralarında bir mücadele oluşturarak onları din karşıtı söylemlerde öncülemede çalışmıştır. Verilen eğitimin yapılan bütün propagandaları güçlendirmesi ve sürdürülebilir bir hale getirmesi için özellikle bunlara önem gösterilmiştir. “*Mekteb Balaları Arasında Dinga Karşı Küreş*” (A.Zunnunı, 1931) yazısında özellikle bu konuya değinilmiştir. Eğitim alan veya almayan bütün kızların dini değerler altında yaşamaması için de özellikle “*Xatun-Kızlar Ortasında Dinga Karşı Tarbiya*” (S.A, 1929) başlıklı makalede verilmesi gereken eğitimden bahsedilmiştir.

3.2 Fennî Bölüm

Derginin fennî bölümü oldukça zengin ve kapsamlı bir yapıdadır. Bu bölüm büyük ölçüde, okuyucuları dini inançlarından uzaklaştırmak amacı taşıyan bilimsel makalelerle doludur. Dünyanın, hayatın ve insanın yaratılışı hakkında materyalist bir bakış açısıyla yazılmış olan bu yazılar, ilgili dini inançları akıl dışı kabul etmekte ve olayları bilimsel verilerle açıklamaya çalışmaktadır. “Bilimsel Ateizm”in birçok maddesi bu bölümlerde açıklanmıştır. “*Fen hem Din*” (Fen hem Din, 1928) “*Marksizm ve Din*” (Sarabyenif, 1929) gibi makalelerde dinin bilim ve Marks’ın görüşleri karşısında eksik olduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

Dergi içerisinde Darwin’in “evrim teorisi” hakkında bilgiler bulunduğu gibi, Avusturalya’da görülen insan görünümlü maymunumsu bir yaratığın haberi de yer verilmiştir. Bu bölümde dinin, bilimsel gerekçelerle neden gerçek olmadığı anlatılmaya çalışılmış ve buna dair örnekler sunularak inandırıcılık artırılmaya çalışılmıştır. Birçok komünist bilim adamı yazılarını burada yayımlamıştır. Dünyanın oluşumu, gezegenler ve uzay hakkında kaleme alınan makalelerde eski inançlara ve mitolojik anlatılara da yer verilmektedir. Özellikle bu bölümde görsellere sıklıkla başvurulduğu görülmektedir. Örneğin, “*Dünyanın Yaratılışı*” (Şinasi, 1929) başlıklı bir makalede, dünyanın büyük bir öküzün boynuzlarında durduğuna dair eski bir inancı betimleyen fotoğraf yer almaktadır. Aynı zamanda dünyanın yaratılışına dair dini teoriler çürütülmeye çalışılmıştır Derginin diğer sayılarında yer alan “*Yıldızlar Alemi ve Yernin Ömrü*” (Osmaniy, 1928), “*Yernin Tarihi*” (Şinasi E. , 1929) ve “*Yerde Tirikliknin va Adamzadnın Peyda Bolışı*”

(Reşid-Han, 1929) gibi yazılarda da dünyanın yaratılışı, insanoğlunun ortaya çıkışı bilimsel teorilerle desteklenerek anlatılmıştır. Zaman zaman fen bölümünde soru-cevap formatına da yer verilmiş, kısa ve öz sorulara bilimsel sorular cevaplandırılmıştır.

Fen bölümünde Darwin'in teorisini destekleyen "*Adam Şekilli Maymunlar*" (Adam Şekilli Meymunlar, 1930), "*Kişiler Bilen Maymunlar Bir-Birlerine Yakın Karındaşıdır*" (Kamenşcikof, 1931) başlıklı makalelerde, insan ile maymun arasındaki benzerlikler detaylı biçimde ele alınmıştır. Örneğin, "*Kişimi Meymunmi*" (Kişimi Meymunmi, 1929) başlıklı makalede, Kanada'daki bir ormanda görülen iki maymundan söz edilmekte; bu canlıların boylarının yaklaşık 157 cm olduğu, diş sayılarının insanlar gibi 32 olduğu, yüzlerinin insan yüzüyle aynı olduğunu, kuyruklarının bulunmadığı ve diğer maymunlara kıyasla daha az tüylü oldukları belirtilmektedir. Yazı, tüm bu özelliklerin Darwin'in evrim teorisinin bir kanıtı olduğunu savunarak sonlandırılmaktadır.

Hüdasızlar Dergisinde din bilimsel dayanaklarla yok edilmeye çalışılmıştır. Bu dayanaklar dinin fen ile bir bağlantısı olmadığı, dolayısıyla yalan ve dolandırıcılık temelli bir olgu olduğu sürekli vurgulanmaya çalışılmıştır. Birçok makalede yine bilim ile din arasındaki ayrım gösterilmiştir.

3.3 Edebî Bölüm

Edebî bölüm tamamıyla şiir ve hikayelerden oluşmaktadır. Fakat buradaki hikayeler din adamlarının aldattıcılığı, güvenilmezliği üzerine ya da dini karakterlerin yalancılığı üzerinedir. Ayrıca yine din karşıtı şiirlere yer vererek akılda kalıcılık arttırılmaya çalışılmıştır.

Bu bölümde, derginin edebî kısmında yazılarına sıkça yer verilen bazı yazarların eserlerinden örnekler sunacak ve dikkat çekici gördüğümüz bazı noktalara değineceğiz. Örneğin, bazı sayılarda Hazilkeş takma adını da kullanan Kabiliy'in "Şafaat", "Birinci Güvah", "Saf Muhabbat", "Satira Yolu Bilen Dinge Karşı Küreş" gibi hikâyeleri ile Ceditçilik hareketinin öncülerinden Fıtrat'ın birkaç hikâyesi bu bölümde yayımlanmıştır. Özellikle Qobiliy'in "Şafaat" ve Fıtrat'ın "Kıyışık Eşan" adlı hikâyeleri önemlidir.

Qobiliy'in "Şafaat" hikâyesi (Hazilkeş, 1932), okuyucuyu oruç tutmamak gerektiği konusunda ikna etmeyi amaçlamakta, din temsilcilerine karşı nefret duygusunu aşılama çalışmaktadır. Aynı zamanda, Ramazan gibi kutsal günlerin yalnızca din adamlarının nefsi çıkarları için kullanıldığı fikrini işlemekte ve hayatta tüm iyiliklerin yalnızca Sovyet sisteminden gelebileceğini savunmaktadır.

Fıtrat'ın "Kıyşık Eşan" (Fıtrat, 1931) hikâyesinde ise halkı kandıran, cahil, çıkarıcı bir din adamının yaptıkları anlatılır. Hikâye, bu adamın Sovyet hükümeti tarafından tutuklanması ve köylülere verilen nasihatle son bulur. Ancak Fıtrat'ın burada yayımlanan eserleri ayrı bir çalışma konusu olabilecek kadar geniş, karmaşık ve tartışmalıdır. Bu nedenle konuyu bu makale kapsamında açık bırakmak durumundayız.

Dergide ayrıca din karşıtı şiirlere de yer verilerek akılda kalıcılık artırılmak istenmiştir. Bu şiirlerde sadece İslam değil, diğer dinler de eleştirilmiştir. Örneğin, K. Abdulla'nın yazdığı "Keliseni Uçratganda" ("Kiliseye Denk Gelende") (K.Abdulla, 1931) adlı şiirde, kahraman kiliseye lanetler okumaktadır.

Hüdasızlar Dergisi edebi bölümde dini aşağılayan, dini değerleri gülünç durumda gösteren birçok şiir ve hikayeye yer vermiştir. Edebi eserlerin her biri dinsizliği telkin eden, Sosyalist ideoloji ile paralel görüşlere sahip eserlerdir.

Sonuç

1928 yılında Özbekistan'da yayımlanmaya başlayan Hüdasızlar dergisi, Sovyetler Birliği'nin Orta Asya'da yürüttüğü devlet destekli ateizm politikalarının önemli bir aracı olmuştur. Militan Tanrısızlar Birliği'nin doğrudan denetiminde çıkarılan bu yayın organı, hem ateist fikirlerin halk kitlelerine tanıtılması hem de dine karşı propaganda yöntemlerinin geliştirilip yaygınlaştırılması amacıyla işlev görmüştür. Özellikle Özbekçe yayın yaparak, Rusçadan tercüme edilen teorik argümanlar sayesinde ateist düşüncüyü mahalli dillerde ve kültürel kodlarda inşa etmeye çalışmıştır.

Hüdasızlar Dergisi, yayımlandığı beş yıl boyunca, içerik ve görsel tasarım bakımından değişim göstermiştir. 1929 yılına kadar Arap alfabesi kullanılmış, sonrasında Latin alfabesine geçilerek Sovyet modernleşme politikalarına uyum sağlanmıştır. Dergideki içerikler zamanla karikatürlerden resim ve fotoğrafa yönelmiş, böylece propaganda görselliğinin etkisi artırılmaya çalışılmıştır. Karl Marx'ın "din afyondur" görüşü, Komünist Manifesto'dan "bütün dünya işçileri birleşiniz" sloganı ve Lenin ile Yaroslavsky'nin yazıları Hüdasızlar'ın ana ideolojik dayanaklarını oluşturmuştur. Özellikle İslam dini başta olmak üzere, dinî ritüeller, kutsal kitaplar ve din adamları, bilimsel ateizm perspektifinden eleştirilmiş ve dinin sosyalizmin kuruluşu önünde bir engel olduğu vurgulanmıştır. Derginin tirajı, Sovyet baskı politikalarının ve Tanrısızlar Birliği'nin faaliyetlerinin bir sonucu olarak özellikle 1929'dan sonra hızla artmıştır. Bu artışta, öğrenci, aydın ve yönetici kesimlerin örgütlü biçimde dergiye yönlendirilmesi de etkili olmuştur. Hüdasızlar Dergisi, dinle mücadelede sadece teorik propaganda yapmakla kalmamış; mahallelerde yürütülen pratik çalışmaları teşvik etmiş, anti-dini eğitim ve teşvik faaliyetleri için materyaller sağlamıştır.

İçerik bakımından Hüdâsızlar, genel, edebî ve fennî olmak üzere üç ana bölümde yapılandırılmış; din, eğitim ve sosyal meseleler ana temalar olarak işlenmiştir. Özellikle din bölümünde İslam başta olmak üzere diğer dinlere yönelik eleştiriler öne çıkmış; oruç, hac, zekât gibi ibadetler bilimsel ve sınıfsal perspektiften sorgulanmıştır. Ayrıca Lenin ve Marksist kuramcıların dine dair görüşleri sıkça işlenerek ideolojik bütünlük sağlanmıştır.

Sonuç olarak, Hüdâsızlar Dergisi, Sovyetler Birliği'nin Orta Asya'daki laiklik ve ateizm politikalarının sistematik bir propaganda aracı olmuş, dinî yapının çözülmesi ve sosyalist kimliğin inşası süreçlerinde aktif bir rol üstlenmiştir. Ancak her ne kadar ideolojik düzeyde yoğun bir çaba sarf edilmişse de, halkın geleneksel inançlarının köklü yapısı karşısında bu faaliyetlerin etkisi sınırlı kalmış; dinî kimlikler özellikle özel alanlarda ve kırsal kesimlerde varlığını sürdürmüştür. Yine de Hüdâsızlar Dergisi, Sovyet propaganda tarihinin en özgün yayınlarından biri olarak, dinle mücadelede kullanılan yöntemleri, içerik çeşitliliğini ve kültürel dönüşüm çabalarını somut biçimde yansıtan bir kaynak olarak önemini korumaktadır.

Kaynakça

- A.Zunnunı. (1931, Temmuz). Mekteb Balaları Arasında Ding'e Karşı Küreş. *Hüdasızlar*(7).
- Abdülhey. (1928, Mart). Ding'e Hücum. *Hüdasızlar* (1), s. 3.
- Adam Şekilli Meymunlar. (1930, Temmuz- Ağustos). *Hüdasızlar*(7-8).
- Begeyif, H. (1929, Şubat). Mekteb Balaları ve Piyenerler Arasında Ding'e Karşı Terbiye. *Hüdasızlar*(2).
- Bennigsen, A. (1988). *Sufi ve Komiser*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Bennigsen, A. (1997). *Sovyetler Birliği'nde İslami Uyanış ve Bazı Gelişmeler "Çöküş Öncesi Sovyetler Birliği'nde İslamiyet ve Müslümanlar"*. (İ. O. Türköz, Çev.) Ankara: TDV.
- Ding'e Karşı Targibat Togrısıda Keneş. (1929, Şubat). *Hüdasızlar*(2).
- Dumavi, N. (1929, Mayıs- Haziran). Din Hakıda Lenin Fikirleri. *Hüdasızlar*(5-6).
- E. (1929, Ekim). Din Bilen Küreş Sosyalizm Üçün Küreşdir. *Hüdasızlar*(10), s. 3.
- Fen hem Din. (1928, Mart). *Hüdasızlar*(1).
- Feyzi, H. (1928, Nisan). Ding'e Karşı Teşvikat. *Hüdasızlar*(2), s. 3.
- Feyzi, H. (1928, Mart). Roza. *Hüdasızlar*(1), s. 14.
- Fıtrat. (1931, Mart). Kıyık Eşan. *Hüdasızlar*(3).
- Froese, P. (2004, 65:1). After Atheism: An Analysis of Religious Monopolies in the Post-Communist World. *Sociology of Religion*, s. 57-75.
- Hayit, B. (1987). S.S.C.B'deki *Türklüğün ve İslamın Meseleleri*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Hazilkeş. (1932, Kasım-Aralık). Şafaat. *Hüdasızlar*(11-12).
- Hüdasızlar Faaliyetinden. (1935, Mayıs). *Yaş Türkistan*, 6(66), s. 37.
- K.Abdulla. (1931, Ocak- Şubat). Keliseni Uçratganda. *Hüdasızlar*(1-2).
- Kafkasyalı, M. S. (2012). Tanrısız Bir Düzen Kurgusu: Uluslararası İlişkiler ve Orta Asya'ya Yansıması. M. S. Kafkasyalı (Dü.) içinde, *Orta Asya'da İslam Temelden Fobiye* (Cilt 1, s. 1). Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi.
- Kamenşcikof, N. (1931, Ekim). Kişiler Bilen Maymunlar Bir-Birlerine Yakın Karındaşdırlar. *Hüdasızlar*(8-9).
- Khalid, A. (2007). *İslam after Communism*. California: University of California Press.
- Khalid, A. (2007). *İslam After Communism*. California: University of California Press.

- Khalid, A. (2015). *Making Özbekistan*. Ithaca: Cornell University Press.
- Kişimi Meymunmi. (1929, Kasım-Aralık). *Hüdasızlar*(11-12).
- M. (1929, Nisan). Hac va Kurban. *Hüdasızlar*(4), s. 32.
- Murtezine, M. (1932, Ocak- Şubat). Mektebgeçe Tarbiya Yaşığı Balalarını Dingeye Karşı Tarbiyalaş. *Hüdasızlar*(1-2).
- Musahan, A. Y. (2015/2). Sovyet Rejiminin Müslümanlar Üzerindeki İnanç, Ahlak ve Aile Politikası. *İlahiyat*(44), s. 227-246.
- Mustakay. (1928, Nisan). Din Burcuvaşiye Medeniyetige Hizmet Kıludur. *Hüdasızlar*(2), s. 9.
- Orta Mekteplerde Dingeye Karşı Tarbiya. (1929, Eylül). *Hüdasızlar*(9).
- Osmaniy, Z. (1928, Ağustos). Yulduzlar Alemin ve Yernin Ömrü. *Hüdasızlar*(6).
- Rahman, F. (1929, Şubat). Dingeye Karşı Tarğıbat İşide Devari Gazetelerin Vazifeleri. *Hüdasızlar*(2).
- Reşid-Han. (1928, Mart). Zekat, Üşür, Fitr, İ'y. *Hüdasızlar*(1), s. 24.
- Reşid-Han. (1929, Ekim). Yerde Tirikliknin ve Adamzadnin Peyda Bolışı. *Hüdasızlar*(10).
- S.A. (1929, Nisan). Hatun-Kızlar Ortasında Dingeye Karşı Teşvikat. *Hüdasızlar*(4).
- Sarabyenif. (1929, Eylül). Marksizm ve Din. *Hüdasızlar*(9).
- Şinasi, A. (1929, Şubat). Dünyanın Yaralışı. *Hüdasızlar*(2).
- Şinasi, E. (1929, Nisan). Yer tarihi. *Hüdasızlar*(4).
- Taşdemir. (1921, Mayıs 15). Türkistan Ahvali. *Yeni Kafkasya*.
- Toktamışof, N. (1930, Mart-Nisan). İslam ve Müslümanlarda Kurban. *Hüdasızlar*(3-4), s. 34.
- V.Lenin. (2014). *Sosyalizm ve Din*. İstanbul: Evrensel Basım.
- Yaman, A. (2007, Yaz). Sovyet Siyasi Tarihinde İslam ve Ateizm Mücadelesi: Sovyet Dönemi Kazak, Özbek, Kırgız Ateizm Literatürü. *İstanbul Bilgi Üniversitesi Türk Devrim Tarihi Çalışmaları Dergisi*(8).
- Z.Osmaniy. (1928, Mart). Alemin Yaralışı. *Hüdasızlar*(1), s. 36.

SOVYET DÖNEMİNDE BATI AZERBAIJAN'DA MİLLÎ BASIN TARİHİ

CELAL ZENGİ (ALLAHVERDİYEV)

celal14855@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3646-7628

“Komünist” Gazetesi

29 Kasım 1920’de Batı Azerbaycan’da (günümüz Ermenistan’ında) Sovyet yönetimi kurulduktan sonra, bölgede toplumsal ve kültürel ortam komünist ideolojisinin etkisiyle yeni bir biçim ve içerik kazanmaya başladı. Ancak iktidara, komünist-enternasyonalist kimliğine bürünen Taşnaklardan daha kurnaz ve siyasetçi kişiler geldi. Bu kişiler, anti-Türk politikalarını Bolşevik maskesi altında daha incelikli yöntemlerle hayata geçirmeye başladılar. Bununla birlikte, ekonomik açıdan Azerbaycan’a tam bağımlı oldukları için bu hedeflerini açık şekilde uygulayamadılar. Bu durum, sosyal ve siyasal hayatın her alanında kendini göstermekteydi.

Diğer tüm Sovyet cumhuriyetlerinde olduğu gibi, Batı Azerbaycan’da da Sovyet iktidarının güçlenmesi ve komünist-Bolşevik ideolojisinin yaygınlaştırılması için öncelikli adımlardan biri bir basın organının kurulmasıydı. Bu doğrultuda, Ocak 1921’in başında İrevan’da, Ermenistan İnkılap Komitesi’nin yayın organı olarak Azerbaycan Türkçesinde yayımlanan ilk Bolşevik gazetesi olan “Komünist” gazetesi yayımlanmaya başladı. Gazete Arap alfabesiyle basılıyor ve 150-180 nüsha olarak yayımlanıyordu. Yapılan kapsamlı araştırmalar, gazetenin ilk genel yayın yönetmeninin Hemid Ganizade olduğunu ortaya koymaktadır. “Komünist” gazetesi, 8 Şubat 1921 tarihine kadar yayımlanmıştır.

Batı Azerbaycan’da Sovyet yönetiminin kurulduğu ilk yıl içinde, ana dilde yayımlanan “Komünist” gazetesi hakkında, 1927 yılında “Zengi” gazetesi 47. sayısında şu ifadeleri kullanmıştır: “*Ermenistan’da Sovyet hükümeti kurulduktan sonra İrevan’da haftalık Türkçe ‘Komünist’ gazetesinin yayınına başlandı. Ancak gazete, bir ay yayımlandıktan sonra bazı sebeplerden dolayı kapatıldı.*” (Allahverdiyev, 2010, s. 89).

Yaklaşık bir ay süreyle yayımlanan gazetenin yalnızca **üç sayısı basılmıştır**. 1921 yılının Şubat ayının ortalarında Ermeni Taşnaklarının İrevan'da yeniden ayaklanarak gerçekleştirdiği terör, katliam, toplu kıyım ve yıkım hareketleri sırasında “Komünist” gazetesinin matbaası ateşe verilmiş ve tamamen yok edilmiştir. Böylece gazetenin faaliyetleri de sona ermiştir.

“Rençber” Gazetesi

1921 yılının Temmuz ayının başlarında, Azerbaycanlı aydınların girişimiyle, özellikle de Azerbaycan'dan İrevan'a Halk İçişleri Komiser Yardımcısı olarak atanan, aynı zamanda Ermenistan Komünist Partisi Merkez Komitesi ve Ermenistan Merkez Yürütme Komitesi Başkanlık Heyeti üyesi olan Bala Efendiyev ile Ermenistan Halk Maarif Komiserliği bünyesinde faaliyet gösteren Küçük Milletler Şûrası'nın başkanı Cihangir Elekberbeyov'un girişimi ve fedakârlıkları sayesinde, Ermenistan Komünist Partisi (Bolşevik) Merkez Komitesi tarafından “Rençber” adlı yeni bir gazetenin yayımlanmasına izin verilmiştir.

22 Temmuz 1921'de “Rençber” gazetesinin ilk sayısı yayımlanmıştır. Bu gazetenin yayına başlaması, Batı Azerbaycan'daki soydaşlarımız arasında geniş yankı uyandırmıştır. İlk sayıda gazetenin temel görevleri, bu görevlerin yerine getirilmesine dair ilkeler, parti, Sovyet ve komsomol örgütlerinin desteği, tüm emekçilerin ve aydınların gazeteye katkı sunması gerektiği belirtilmiş; ayrıca yöneticilerin, işçilerin ve köylülerin görüş ve talepleri, bölgesel kısa haberler, cumhuriyet içi gelişmeler ve bazı uluslararası haberler yayımlanmıştır.

Haftalık olarak yayımlanan “Rençber” gazetesi, 30 Eylül 1922 tarihine kadar toplam 47 sayı olarak, 2 sayfa halinde ve 500 nüsha baskıyla basılmıştır. 8 Ekim 1922 tarihinden itibaren (48. sayıdan itibaren), 4 sayfa olarak basılmaya başlanmıştır.

22 Temmuz 1921'den 31 Aralık 1922'ye kadar toplam 59 sayı yayımlanan gazete, toplamda 78 sayı basıldıktan sonra düzenli olarak yayımlanamamış ve Mayıs 1923 itibarıyla yayınına son verilmiştir.

“Zengi” Gazetesi

1922 yılının sonlarında Trans Kafkasya Bölgesel Parti Komitesi, İrevan ve Batum'da Azerbaycan Türkçesinde yayımlanan gazetelerin kapatılması yönünde bir karar aldı. Ermeni şoven çevrelerinin sinsi politikaları ve ihbarları sonucunda, 1923 yılının Mayıs ayında Batı Azerbaycan'daki tek Türkçe basın organı olan “Rençber” gazetesi kapatıldı. Böylece Azerbaycanlı okurlar, bir kez daha ana dilinde yayımlanan bir gazeteden mahrum bırakıldı. Ancak İrevan ve çevresindeki Azerbaycanlı nüfusun gazeteye olan ihtiyacı giderek artıyordu. İrevanlı aydınlar,

kültürel gelişim ve canlanmanın sağlanması için ana dilinde bir gazetenin yayınlanmasının zorunlu olduğunu açıkça fark ediyorlardı.

Bir grup İrevanlı aydın, özellikle de Ermenistan Komünist Partisi (Bolşevik) Merkez Komitesi bünyesinde faaliyet gösteren Azınlık Halklar Şubesi'nin başkanı Bala Efendiyev, Azerbaycan Türkçesinde bir gazetenin yayımlanması için Ermeni yetkililere defalarca resmi başvuruda bulunsada olumlu yanıt alamadı. Ancak millî düşünceye sahip, fedakâr Azerbaycanlı aydınlar Bala Efendiyev, Mustafa Hüseyinov, Ekber Rizayev, Murtuza Muradov ve Mehdi Kazımov büyük zorlukların üstesinden gelerek ana dilinde bir gazete yayımlamayı başardılar. Böylece Azerbaycan basın tarihinde önemli bir sorumluluğu yerine getirmiş oldular. Onların girişimleri, millî ve siyasi kararlılıkları, uzun soluklu ve zorlu mücadeleleri neticesinde Ermenistan Komünist Partisi Merkez Komitesi, 1924 yılının Kasım ayının ortalarında Azerbaycan Türkçesinde “Zengi” adlı bir gazetenin yayımlanmasına izin verdi.

Her ne kadar gazetenin yayınına izin verilmiş olsa da “Zengi”nin yayımlanması kolay olmadı. Matbaa, yazı karakterleri, teknik ekipmanların temini, personel eksikliği gibi birçok teknik sorunla karşılaşıldı. Özellikle matbaada Türkçe harf sayısının yetersizliği büyük bir sorun teşkil ediyordu. Mevcut harfler, daha önce kapatılan “Rençber” gazetesinin basımından kalanlardan ibaretti ve yalnızca 2-3 sayfayı basmaya yetiyordu. Ermenistan Komünist Partisi Azınlık Halklar Şubesi Başkanı Bala Efendiyev ve gazete çalışanları bu durumu aşmak için büyük çaba sarf etti. Tüm teknik zorluklara rağmen, gazetenin ilk sayısı planlanan tarihte, 29 Kasım 1924'te yayımlanabildi.

Bala Efendiyev'in editörlüğünde yayımlanan “Zengi” gazetesi, ilk olarak 29 Kasım 1924'te 2 sayfa olarak basıldı. Ancak gazetenin yayım tarihiyle ilgili bazı tartışmalar bulunmaktadır. “Zahmetkeş” imzasıyla yayımlanan “İki Bayram” başlıklı makalede ve bazı kaynaklarda, gazetenin 29 Kasım 1925'te yayımlandığı iddia edilmektedir. Ancak elde edilen ilk sayı, bu iddiayı çürütmekte ve gazetenin 1925'te değil, 29 Kasım 1924'te yayımlandığını kesin olarak ortaya koymaktadır.

Gazetenin ilk ve sonraki birkaç sayısı, Bala Efendiyev, Mustafa Hüseyinov ve Murtuza Muradov'un büyük azmi ve çabalarıyla yayımlandı. Tüm redaksiyon işleri bu üç kişi tarafından yürütülüyordu. Onlar, gazetenin düzenli ve kaliteli bir şekilde yayımlanması için tüm yetenek ve enerjilerini ortaya koymuşlardı. Yerelde ise Memmed Paşayev, Bilas Şadlinski, Nezer Paşayev, Adil Celilov, Ali Şabanov gibi isimler, gazetenin en aktif muhabirleri arasında yer alıyordu.

Güney Kafkasya'nın önde gelen basın organlarından biri haline gelen "Zengi" gazetesi, 31 Aralık 1928'e kadar bu adla yayımlanmaya devam etti. Farklı dönemlerde Bala Efendiyeve ve Mustafa Hüseyinov'un editörlüğünde basılan gazete, faaliyet gösterdiği süre boyunca misyonunu onurla yerine getirmeye çalışmış, bölgenin siyasi, toplumsal ve kültürel hayatının önemli bir kaynağı olmuştur.

"Kızıl Şafak" Gazetesi

Batı Azerbaycan'da ana dilinde yayımlanan tek merkezi basın organı olan Zengi gazetesi, adının ve misyonunun taşıdığı büyük millî ve manevi anlamlar nedeniyle Ermenistan'daki şoven çevreler tarafından kabul edilememiştir. Çeşitli bahaneler öne sürerek gazetenin adını değiştiren bu çevreler, ona Kızıl Şafak adını vermişlerdir. Ancak gazetenin adı değişse de, bu basın organının yaratıcı ekibi selefının geleneklerini koruyarak daha da geliştirmiştir.

Zengi gazetesi, 1 Ocak 1929 tarihinden itibaren Kızıl Şafak adıyla yayımlanmaya başlamıştır. Kızıl Şafak gazetesi, Ermenistan Komünist Partisi Merkez Komitesi ve Merkez Yürütme Komitesi'nin resmî yayın organıydı. Gazete, dört sayfa hacminde, küçük formatta olup haftada iki kez yayımlanmaktaydı. İçeriğinin büyük bölümü Latin alfabesiyle, son sayfası ise Arap alfabesiyle basılmıştır. 19 Ocak 1929 tarihinden itibaren, gazetenin beşinci sayısından itibaren tümüyle Latin alfabesiyle yayımlanmaya başlanmıştır.

Kızıl Şafak gazetesinin ortaya çıkışı, karşılaştığı zorluklar, elde ettiği başarılar, muhabirlerin faaliyetleri ve onların üstlendiği görevler hakkında gazetenin 1930 yılına ait 129. sayısında çeşitli yazılar yayımlanmıştır. Bu bağlamda, gazetenin beşinci yıl dönümü için hazırlanan bu özel sayısı büyük önem arz etmektedir.

Gazetenin beşinci yıl dönümü vesilesiyle, Bakü'de yayımlanan Komünist (Azerbaycan Türkçesinde), Genç İşçi, Kendli gazeteleri, Şark Kapısı (Nahcivan) gibi çeşitli basın organları redaksiyona tebrik mektupları göndererek gazetenin yaratıcı ekibine başarılar dilemiştir. Ayrıca, Bakü'de yayımlanan Molla Nasreddin dergisi de Kızıl Şafak gazetesini beşinci yıl dönümü dolayısıyla tebrik etmiş ve şu ifadeleri kullanmıştır: "Halkımızın eğitim ve kültürü yolunda, ülkemizde kolektifleştirme ve sosyalizm inşası alanında elinden geldiğince çalışarak beş yıl boyunca kesintisiz mücadele eden ve altıncı yılına giren değerli yol arkadaşımız Kızıl Şafak gazetesinin beşinci yıl dönümünü kutlar, bundan sonra da yoluna daha büyük başarılarla devam etmesini dileriz." (İzhar-teşekkür, 1930)

1937 yılı, Batı Azerbaycan'daki Azerbaycan edebî ve kültürel ortamı ile toplumsal hayatı açısından son derece karmaşık, çalkantılı ve çelişkili bir dönem olmuştur. Tüm zorluklara rağmen, Kızıl Şafak gazetesi öncü konumunu kaybetmemiş ve şerefli misyonunu yerine getirmeye devam etmiştir.

“Komünist” Gazetesi

Farklı dönemlerde İrevan'da Rençber, Zengi ve Kızıl Şafak gibi millî ve manevi anlam taşıyan basın organlarının bu adlarla yayımlanmasını Ermeni şoven çevreleri hiçbir şekilde kabullenememekteydi. Zira gelecekte gerçekleştirmeyi planladıkları “yüce amaç” için bu adlar uygun görülüyordu. Bu çerçevede, Ermenistan Komünist Bolşevik Partisi Merkez Komitesi'nin 8 Eylül 1937 tarihli kararı ile Kızıl Şafak gazetesinin adı Komünist olarak değiştirilmiştir.

Bu değişiklik hakkında Kızıl Şafak gazetesi, 11 Eylül 1937 tarihli sayısında okuyucularına şu şekilde bilgi vermiştir: “Kızıl Şafak gazetesi, önümüzdeki günlerde büyük formatta Komünist adıyla yayımlanacaktır.”

Batı Azerbaycan'da, hem merkezi hem de yerel düzeyde faaliyet gösteren ana dilindeki basın organları, sık sık Ermeni şoven çevreleri tarafından isim değişikliğine maruz bırakılmıştır. Batı Azerbaycan'daki millî basın tarihini düzenli olarak incelediğimizde, burada ana dilinde yayımlanan basın organlarının hem kuruluşunun hem de zaman içinde adlarının değiştirilmesinin, Batı Azerbaycan'da Sovyet iktidarının yıldönümlerine denk getirildiği açıkça görülmektedir.

Gazetenin adının siyasi ve art niyetli amaçlarla değiştirilmesine rağmen, Azerbaycanlı aydınlar, her şeyden önce, ana dilinde yayımlanan bir gazetenin varlığını korumaya ve halk arasında yayılmasını sağlamaya büyük çaba göstermişlerdir. Komünist gazetesi, selefleri farklı isimlerle faaliyet göstermiş olsa da, her biri kendisine düşen misyonu onurla yerine getirmiştir.

2 Ekim 1937 tarihinden itibaren Komünist adıyla yayımlanan gazete, günlük olarak dört sayfa hacminde, büyük formatta ve Latin alfabesiyle basılmıştır. Çeşitli dönemlerde gazetenin başyazarlığını Ekber Rizayev ve Müslüm Aliyev üstlenmiştir.

Sonuç itibarıyla, 1937-1938 yıllarında Batı Azerbaycan'da etkili olan baskı ve sürgün dalgası Komünist gazetesinin redaksiyonunu da etkilemiş ve bu durum, Batı Azerbaycan'da eğitim ve kültürün gelişiminde, aynı zamanda yaratıcı bireylerin ortaya çıkmasında gazetenin rolünü istenen seviyede yerine getirmesine engel olmuştur.

“Sovyet Ermenistanı” Gazetesi

Batı Azerbaycan'da, ana dilinde yayımlanan merkezi bir basın organı olan Komünist gazetesi, 221. ve son sayısının ardından 26 Eylül 1939 tarihinde Sovyet Ermenistanı adıyla yayımlanmaya başlanmıştır. 1939 yılı boyunca toplamda 79 sayısı yayımlanan gazete, günlük olarak dört sayfa hacminde büyük formatta basılmaktaydı.

Basının hızlı gelişimine, özellikle işçi ve köylü hareketlerinin büyük katkısı olmuştur. Araştırmalar, 1941 yılı Mayıs ayına kadar gazete ile sürekli olarak işbirliği yapan işçi-köylü muhabirlerinin sayısının 800'ü geçtiğini göstermektedir. Bütün bölgelerde işçi-köylü muhabirlerinin sayısı her yıl artmıştır. Redaksiyon, köylü muhabirlerinden her gün 35-40 mektup almakta, bu da her ay ortalama 800-850 mektuba denk gelmektedir. Sadece 1940 yılında redaksiyon 6167 muhabir mektubu almış, bunlardan 4924'ü gazetenin sayfalarında yayımlanmıştır. Sovyet Ermenistanı gazetesinin redaksiyonu, yalnızca Batı Azerbaycan'ın farklı bölgelerinden değil, aynı zamanda eski Sovyetler Birliği'nin çeşitli şehirlerinden, özellikle Azerbaycan'dan, yıl boyunca binlerce mektup almıştır. Redaksiyonun mektup bölümü, bu mektupları sıralayarak, ayda birkaç kez “Bize Yazıyorlar” başlığı altında gazetede yayımlamıştır. Yerlerden gelen mektup akışının bu denli fazla olması, Batı Azerbaycan'da yaşayan Azerbaycanlıların bu gazeteye duyduğu güvenin bir göstergesiydi. Gazetenin sayfalarında yayımlanan mektuplara göz attığımızda, bunların büyük çoğunluğunun yerel adaletsizliklerden, soydaşların karşılaştığı problemlerden, ihlâl edilen haklardan ve diğer olumsuz durumlardan bahsettiği görülmektedir. Soydaşların ihlâl edilen hakları çözülmediği takdirde, şikâyetçiler, her yerden umutsuz kaldıktan sonra, son umut olarak inandıkları ve güvendikleri Sovyet Ermenistanı gazetesine başvurmuşlardır. Sovyet Ermenistanı gazetesinin redaksiyonu başvurulara büyük bir dikkatle yaklaşmıştır. Mektuplara, “soydaşlarımızın umut ve güven yeri” anlayışıyla yaklaşmıştır. Çözüm bulan tüm mektuplar, “Sovyet Ermenistanı'nın yardımıyla” başlığı altında gazetede yayımlanmıştır.

Büyük Vatan Savaşı'ndan sonra, önceki yıllarla karşılaştırıldığında Sovyet Ermenistanı gazetesinde bir dönüşüm noktası meydana gelmiştir. Savaş sonrası yeniden inşa dönemi, basının gelişmesini teşvik eden bir güç haline gelmiştir. Bu dönemde Sovyet Ermenistanı gazetesi, halk ekonomisinin farklı alanlarından düzenli etkili yazılar yayımlamanın yanı sıra, edebi ve kültürel ortamla ilgili de yazılar sunmuştur. Bu dönemde gazetenin ana kadrosunu işçi-köylü muhabirleri oluşturmuş olsa da, gazete seviyesini ve operatifiğini koruyabilmiştir.

1946 yılında gazetenin en aktif bölge muhabirleri arasında yer alan Ağa Ağayev, Ali Dünyamalıyev (Keşişkend), Semed Novruzov (Amasya), Nuralı Gurbanov (Gafan), Ali Hasanov (Karabağlar), Elman Memmedov (Noyemberyan), Oktay Memmedov (Kalinino) gibi isimler, üzerlerine düşen misyonu onurla yerine getirmişlerdir. Gazetenin muhabirleri, yerel düzeyde yapılan altyapı, inşaat, kolhoz yapısı geliştirilmesi gibi önemli konularda en küçük bilgiyi bile basın yoluyla okuyucularına ulaştırmak için çaba göstermişlerdir. Aynı yıllarda Allahverdi bölgesinde gazetenin en aktif bölge muhabirlerinden biri Tapdık Novruzov olmuştur.

Büyük bir gelişim yolculuğu kat eden gazetenin tarihindeki 1971 yılı, yeni bir dönüm noktasının başlangıcını oluşturmuştur. 1971 yılı, gazetenin 4 sayfadan oluşan büyük formatta yayımlanan 126. yıl dönümü sayısı ile dikkat çekmiş, rengârenk ve zarif bir tasarımla yayımlanmıştır. Yıl dönümü sayısında, Sovyet Ermenistanı gazetesinin yayımlanmaya başladığı günden itibaren aktif bir şekilde katılan muhabirlerin ve çalışanlarının fotoğrafları yayımlanarak, gazetenin geçirdiği gelişim hakkında geniş bir izlenim bırakılmıştır.

Yıl dönümü vesilesiyle, 1971 yılında gazete, SSCB Yüksek Sovyeti Başkanlık Heyeti'nin kararıyla "Şeref Nişanı" madalyasıyla ödüllendirilmiştir. Bu karar, gazetenin 50 yıllık faaliyet dönemi boyunca gazete ve çalışanlarına verilen en yüksek ödüldür.

İlginç bir diğer nokta da, Azerbaycan'ın önde gelen şair ve yazarları, bilim insanları ve tanınmış aydınlarının gazetenin 50. yıl dönümüne gönderdikleri tebrik mektuplarıdır. Gazetenin yıl dönümüne özel yayımlanan sayısında, Azerbaycan Halk Yazarı Mirza İbrahimov'un «Yaşa ve Çiçekleri», yazar Nureddin Babayev'in «Yürekten Yüreğe», Halk Şairleri Memmed Rahim'in «Dostluk Güllzarında», Süleyman Rüstem'in «Söz Gülistanı» başlıklarıyla yayımlanan tebrik mektuplarında, bu basın organının 50 yılda kat ettiği onurlu yola değinilmiş ve Sovyet Ermenistanı gazetesinin sadece Batı Azerbaycan'da değil, aynı zamanda bölgedeki millî kültürümüzün, edebiyatımızın, sanatımızın tanıtılması ve geliştirilmesinde büyük rol oynadığı yüksek takdirle değerlendirilmiştir.

İrivan'da yaşamış ve edebi-kültürel ortamın önde gelen figürlerinden olan şair ve toplum lideri, bir zamanlar gazetenin edebi çalışanı olarak görev yapmış Hidayet, Sovyet Ermenistanı gazetesinin ellinci yıl dönümüne ithafen yazdığı «Senin ömrün» adlı şiirinde, bu basın organının geçtiği zorlu yolu şiirsel bir şekilde tasvir etmiş ve aynı zamanda bu konuda net bir izlenim sunmuştur.

*“‘Kızıl Şafak’ ufuklardan vatanımıza doğru yükseldiğinde,
Yıldız yıldız doğmuşsun.
‘Rencber’ dertli, ‘Zengi’ sesli
Bestecim sen olmuşsun.
Senin aşkın, senin ömrün daima gençlik yaşındadır!
Senin ömrün mücadelecilerin arasında!
Senin ömrün biraz hüznün, biraz öfke –
Yıllar geçer, nesilden nesile değişiyoruz,
Sen kalırsın.
Bir neslin değil, birçok neslin
Emeklerini, amellerini, arzularını, isteklerini
Zaman zaman yaşıtıyorsun.” (Hidayet, 1971)*

Aslında o dönemde Hidayet, “Rençber” derdi, “Zengi” sesi gibi derin siyasi anlam taşıyan kelimeleri cesaretle şiire dâhil etmiş, poetik ifade araçlarına dönüştürme eğilimi açıkça belirginlik göstermektedir. Ayrıca Hidayet’i gazeteci olarak tanımlayan özelliklerinden biri de, birçok kişinin söyleyemediği, göremediği, söylemeye cesaret edemediği fikirleri kendine özgü bilgelik ve yiğitlikle yüksek sesle ifade edebilmesiydi.

Bir dizi soruna, engellere rağmen, farklı yıllarda “Sovyet Ermenistanı” gazetesine redaktörlük yapmış olan Cafer Velibeyov, Rıza Velibeyov, Salman Rehimov, Rehim Allahverdiyev, Hebib Hasanov, Meherrem Bayramov, Cihangir Aliyev, Zerbeli Qurbanov ve İsrail Memmedov’un her birinin kendine özgü katkıları olmuştur.

1989 yılına kadar faaliyet göstermiş, Ermeni şovenizmi çerçevesinde son derece gergin ve mücadelesiyle tarih yazan, Azerbaycan milli basın tarihinde parlak bir sayfa açan Sovyet Ermenistanı gazetesi, siyasi propagandacılık işlevinden çok, Batı Azerbaycan’da halkımızın milli çıkarlarının ifade bulmasına başarıyla hizmet etmiştir.

Kaynakça:

Allahverdiyev, C. (2010). *İrəvan ədəbi mühiti*. Bakı: Elm və təhsil.

Hidayet. (1971). *Sənin Ömrün. Sovyet Ermenistanı* (126).

İzhar-teşekkür. (1930). *Kızıl Şafak* (132).

Ek:2

Yeni dünya proletarları, birliğinizi

6-nöb 11. davamı

Taq, 23 Dekabr 1930-11 № 140 (424)

E. K. (b) F. Mərzəqi komitəsinin həftədə 3 dəfə çıxan qəndil qəzetəsidir.

Abyna şərtləri		Adres:	
12 aylıq	2 m.	Эривань	
6	1 m.	ул. Абовян № 35	
3	60 k.		

KƏZİL ŞAFƏK

Qonilyly verəjini artıqlıqla ilə toplajalm

Qəndin mədəni və abadənlik kırıtyy tələbinə uyğunlaşdırılmaq, avıvəfəkiləşməsi, müqəllə dərəcə qəndisə qonilyly verəjini artırmaq və tamamilə işləməməsindən əvvəlki dər.

By il bütün Zakafkasda qonilyly verəjini kontrol rəkəmi 4.600.000 manat dər. Fəket by ane kədar bütün Zakafkasda qonilyly verəjini ancaq 50% jəqləmiş dər.

By tələmənil ediləcəyə qonilyly verəjini nəzərdə tutmaq lazımdır.

By hələ başlıca səbəb qəndin mızdır, jəqəyl, kolxoz və or-təbəb qutuluşinin by iş ətrafında lazımlı təşkil olunmamış dər.

Bəzi daira və qəndlərdə qənd sızılma, malla idarələri qonilyly verəjini təşkilə, toplajılmasından əvvəl lazımlı kon-kret əlçülər quturulmağa, by sahədə qonilyly verəjini kəti dənəz jərdəlməsinə cəhəkməyir.

Qonilyly verəjini toplajıl-ması işini tələ salan daira və qənd sızılma işini yntıma-maləddir qı, onlar by hərəqət ilə öz daira və qəndin işi mada-ni və təsəvvüfat kırıtyy işi-leri-ni tərkibinə mənəmənil qes-tərlər.

Qəndisə soşjalizm kırıtyy, mədəni - mərif və insaət işi-rinin sürətlənməsi həcmet və jəvəl budaqdan lazımlı para məbləği tələb edir.

By səbəb qonilyly verəjini qesilmədən toplajılma bəluq əhəmiyyətə həl dər.

Dekabr qonilyly verəjini toplajılmasında işində ən zərərli əj olmaqla dər.

Qəndin bütün firqə, sızra və başqa ictimai təşkilatların arasında qonilyly verəjini toplajılmasında işi gəjet mühüm və ən zərərli vəzifə olmaqla dər.

Qonilyly verəjini toplajıl-ması işi əj bir mənəmənil təsəvvüf etmiş dər qı, hərəqət by qonilyly verəjini əzad para vətəni-ni soşjalizm kırıtyy işi-leri-nə cəlbli işi sürür.

Ona qəndə qonilyly verəjini toplajılma işində bu-tun qəndisə olan müvələrdən istisna etməq lazımdır.

İly səbəb kiyak təsəvvüfat, işləmənil rəftar etməq, onlar-dan tamamilə işi və əz vətəndə qonilyly verəjini almamaq qıbi müşahidə olunan sag oporty-nist hərəqətləri işi kəti muba-rəzə aparmaqla qonilyly verəjini kontrol rəkəmi artıqlıqla ilə icra edilməli dər.

Ararad dağında İran kəsmə Turqije və rildi

Tekrəndən Turqije puma-jəndə olan Xyərə bəj İran və Turqije arasında sərhədlər bə-rəsinde bağlanan səksiz muba-sətilə deməli dər İran hərəq-məti Araradın İran kəsməni Turqije tərəf cəlməli dər. Turqije işi cənyb t e x ə l i n d e n İrəni toprak verəcəkdir. By səksiz xysəti olaraq, qəndilərin hərəqətlərinə məjdən verməməq uğun olmaqdır. Byrdən başqa Trabzon, Əzəryum və Təbriz jəla bənditlər hərəqlərindən təmin edilərəq, avtomobil işi ticarət nəkilətinə başlanı.

Qurdlar jəniden hazırlanır.

İstəməliyə cəkmə rəsmi mül-lisət, qəzet işi kəld edirdi, İran hərəqəti işi kəld hətədə byılan və Turqije kəsmə işi-jən hazırlanır və sərhədlər bə-səklərində əzad bərkəmə. Byolar işi Maky tərəflərində toplajıl-makda dirlər. Cəzəti by hədi-səli kəld edib, qurdların jəniden hazırlanmasında bir nisəmən olmaqla kəld edir.

Zakafkasda ensiklope djas

MOSKVA. — ZSFSQ həcme-ti, Zax. cənyərlərləri sızılma-sınan 10 illik illərdə təşkilat qı-ban cəməni quruc və turq di-lində bəluq sızra ensiklopediası-nı qesilməni lazımlı qərdi. Əhəlik lopediasının xərcləri abyna kıl-mətləri və Zak. Xəlk Komis-sarlar Sızrasının fondından hərəq edilən məbləği işi kəpədləmə jəqəgənə nəzərə alaraq, İttifak fondından məbləği hərəq edil-məq uğun, ZSFSQ həcmeti Sızralar İttifakının Xəlk Komis-sarlar Sızrasına muraətil etdi. SSOİ X. Komissarlar Sızrasının İttidai hərəqlər komissiyə X. Kəms. Sızrasının ehtijat fondın-dan, ensiklopediyanın İttidai hərəqlər işi uğun 50 min ma-nat hərəq etməli kərarə aldı. Sızralar İttifakının Xəlk Məllisə-ti ədəcən ZSFSQ həcmeti tərəfindən ensiklopediyanın nə-qil uğun lazımlı olan xərcl hərəq etməq təpərləməkdə.

Jol. Molotov SŞCI Xəlk Komissarlar Sızras sədri Sızralar İttifak Mərzəqi İcraiyyə Komitəsi Sədərət həjətinin kərarı

Sızralar İttifak Mərzəqi Komitəsinin Sədərət həjəti, Jol. Rikovın sızrayı uşarına ony SŞCI Xəlk Komissarlar Sızras və Əməq - Müdafiə Sızras vəzifətlərindən əzad edəcəq, SŞCI Xəlk Komissarlar Sızras və Əməq - Müdafiə Sızras sədrilə jəla, Vyaçeslav Vladimiroviç (Sərkəbi) Molotov təjini etməq nə-rəzə aldı.

Pambyk cəbhəsində qı zıjəncilər məhquym edildi.

Kyrdəki Xəlk məhquməsi nojabərin 19- dən dekabrın 10-na kədar bir sızra qəndlərdə mənəmənil muba-qəmlər tərtib edəcəq, pambyklara jəna nıştə qizləndərləri və kontraktasjəna pənzənləri məhqumə edirdi.

Bəluq səhriyərdə, kiyak Qorop Kevorkjan, kiyak-qesitə Karəbət Kevorkjan və kiyak Keyorç Bəjrasjanın hərəqi 3 il əzadlıqdan məhquym edildilər.

Cəfərabədə, kiyak Həqop Avədiyan, Həmsək Nərsəjan, Həqop Şəhərkənd hərəqi Həqop Şəhərkənd məhquym edildi. Həmsək qesitə Həqop Şəhərkənd : il əzadlıqdan məhquym olmaqla, kiyak Sızra Mərzəqi işi, muddəti pənzəndən 300 manat cərimə ilə cəzalandı.

Kyrdəki Hərvəməni Kəlləjan-ı il muddəti və əmələn uşdan bir hissəti zəbi edilməq məhquym edildi.

Sərdəbəddə Səzra Vətənləjan və Həmpərsəym Şəhə-jan 2-şər il əzadlıqdan məhquym edildilər.

Onan başqa cəni qəndlərdə kiyakların nufuz ələmən dənə bir sızra otaq və jəqəyl qəndiləri cəni təkizlərdən əvvəl qəti jəyq qəndə muddəti əzadlıqdan məhquym ol-məq məhquym edildilər.

Çində kommunistlər kuvalənil!

Sənzədən bildirilirdi, Kyantun vilayətində kəmsəz mürvərlər Həlpən adasında bəluq fəallıqlar qesətməkdə dirlər. Kyantun 13 vilayətindən 4 vilayət təmənlə və ələsəddə kiyak kərmənlərin ələndə byılanmaqda dər. Kəntəndə hərbi idarə ələn olumyadı. Məncyriyədə dəki kommunist kuvalənil işləməkdə dirlər. Nəqin həcmeti Sənzədə və dilər jərlərdə təzizlə dəvəni edib, kommunistləri məhquym etməkdə dirlər.

İspaniyada İttifak bütün əlqəni sarmışdır

İspaniyadan bildirilirdi, ümymillət ələn edildikdən sonra İx-tital cəkmə. Əgərlər həcmeti dəvərməq uğun uşan cəmlisler. Uşan ədəcərləri tələrləri pəlxətin uşundə qəzib həcmetə yit-məyən vətəni və işlə etməni tələb cəmlisler. Uşəncilər cəni hərəqlər tələb etməkdə dirlər. Bütün vətəndə kəti vəzifəni ələn edilməkdə. İspaniyadan pəlxəti olan Mədrid uşəncilər tərəfindən sarmışdır.

Jəzək tələbələr

B. Vədi qəndə kooperativ idarəetmə tərəfindən cəkmə əzadında doqbəzlik o kədar bəluq jərlə dıtyrql, by əzadında tələb-lərdən ələn dənəy olmaqla 2 səstərlə byrədə xərəq jəle bil-məz. Tanasından olmaqla qərəq bir əz bəluq, adam olmaqla, səxəne xitmətləri cəni tək jəla salıqlar. Byınlar kəld edildikdən sonra həcmeti qənd kolxoz qəna-lar məqəbi tələbələrindən byrə-də xərəq jəqlərləri hərəq nə cür olmaqla əz jəqlərləri.

Tələbələr by cırtərlər ələn jərlə bəkləndə jəzəmə cırtərlər ələmli dirlər.

Tələbə

Pajbz şymy 139 faizlə icra edilmiş dır

Erəməstəndə pajbz şymy cəmi 55 639 heqter edilmiş qı, planın 139 faizini təşkil edir. Arən jərlərdə şyma dəvəni edilib, Pambyqın pajbz dənəymə şymy hələ 61,4 faizlə, cəmi 8607 heqter edilmiş, ondan Sərdəbəddə ştanə-jəsk — 4400 heqter, Yixanly — 1206 heqter.

Pajbz əqini 81 faizlə

Erəməstəndə cəmi 87.070 heqter pajbz əqini edilmiş dır, ondan 10.942 heqter kolxozlarda və 76.128 heqter fərdi təsəvvüfatlarda.

Pajbz əqini planın 81 faizlə icra edilmiş dır. Arən jərlərdə pajbz əqini hələ dəvəni edilib.

Kontraktasjəna ancaq 46 faizlə icra edilmiş

Ziraət birlitinin mə'mulətlərinə qərə, dekabrın 15-nə kədar Erəməstəndə cəmi 11.614 heqter kontraktasjəna bağ-lanılmış qı, planın 46,4 faizini təşkil edir.

Kolxozlar əz planların 80 faizini icra etmişdirlər. "Yarajina" nən pajbz əqini kontraktasjəna 33 faizlə icra edilmiş dır.

Planın SİSİAN 116, ƏŞTƏRƏQ 107 və STEPANAYAN 102 faizlə artıqlıqla işi edilməkdə dirlər.

Molla-qoçqay 4 faiz, Abaran 13 faiz və Şəməddin 14 faizlə əzər jəti dıtyrql.

“KURTULUŞ” DERGİSİNİN YASAKLANMASI NEDENİYLE TÜRKİYE’YE FARKLI İSİMLERLE GÖNDERİLEN NÜSHALARI

DİLGAM AHMED/ İSANBUL ÜNİVERSİTESİ

ORCID: 0000-0002-9406-1327

Azerbaycan Cumhuriyeti’nin kurucu lideri olan Mehmet Emin Resulzade, 1922 yılının sonlarında Rusya’dan ayrılarak Finlandiya, Fransa ve Almanya güzergâhını takip ederek İstanbul’a gelmiştir. (Rəsulzadə, 2018, s. 22) Resulzade, 1923 yılından itibaren Türkiye’de bulunan Azerbaycanlı mültecileri bir araya getirip teşkilatlandırarak, kurucusu olduğu Müsavat Partisi’nin dış temsilciliğini tesis etmiştir. (Yaqublu, 2012, s. 167) Aynı zamanda Azerbaycan muhaceretinin ilk süreli yayını olan “Yeni Kafkasya” dergisini İstanbul’da çıkarmıştır. Bu dergiyi daha sonra “Azeri Türk” ve “Odlu Yurt” gibi diğer yayınlar izlemiştir. Resulzade, 1930 yılından itibaren faaliyetlerini Avrupa’ya taşımış ve 1932 yılında Berlin’de “İstiklal” gazetesini yayımlamaya başlamıştır. 1934 yılında ise yine Berlin’de “Kurtuluş” dergisini çıkarmaya başlamıştır.

Azerbaycan Milli Kurtuluş Hareketi’nin yayın organı olarak faaliyet gösteren “Kurtuluş” dergisinin ilk sayısı, Kasım 1934 tarihinde Berlin’de yayımlanmıştır. Derginin kapağının üst kısmında, Mehmet Emin Resulzade’nin ünlü sloganı olan “*İnsanlara hürriyet, milletlere istiklal*” ifadesi yer almıştır. Aylık olarak yayımlanan derginin ilk sayısındaki ilkyazı, Azerbaycan Cumhuriyeti Parlamento Başkanı Alimerdan Bey Topçubaşı’nın vefatına dair bir haberdır. Derginin ikinci sayısı ise tamamen Topçubaşı’ya ithaf edilmiştir.

Derginin yayın amacı, yazı heyeti tarafından ilk sayıda şu şekilde ifade edilmiştir: (Yazı Heyeti Tarafından, 1934, s. 2)

Dergimiz, öncelikle 28 Mayıs 1918 tarihinde ilan edilen Azerbaycan Cumhuriyeti’nin yeniden bağımsızlığına kavuşmasını hedeflemektedir;

Azerbaycan Cumhuriyeti, 27 Nisan 1920 tarihinden itibaren Kızıl Rusya tarafından zorla işgal edilmiştir. “Kurtuluş” dergisi, bu işgale son vermeyi amaçlayan milli kurtuluş güçlerini teşvik etmekte ve onların fikirlerini yaymaktadır;

Tecrübeler göstermiştir ki, siyasi, ekonomik ve askerî çıkarları ortak olan Kafkas milletlerinin tek başlarına kurtuluşları mümkün değildir. Bu nedenle “Kurtuluş” dergisi, Kafkas cumhuriyetlerinin siyasi birlik oluşturmaları fikrini samimiyetle savunmakta ve bu doğrultuda yetkili Kafkas temsilcileri tarafından imzalanan Konfederasyon Misakı’nın esaslarına sıkı sıkıya bağlı kalmaktadır.

Dergide, muhaceretteki Azerbaycan aydınlarının önemli makaleleri yayımlanmıştır. Başyazar Mehmet Emin Resulzade’nin yanı sıra Mirza Bala Mehmetzade, Abdulvahap Yurtsever, Miryakup Mirmehmetzade, Hilal Münşi, Mustafa Vekiloğlu ve Elmas Yıldırım gibi yazar ve şairlerin eserlerine de yer verilmiştir.

“Kurtuluş” dergisinde yalnızca Azerbaycan meseleleri değil, aynı zamanda diğer Türk topluluklarının muhaceretteki faaliyetleri hakkında bilgiler de yayımlanmıştır. Ayrıca Türkiye’deki önemli gelişmeler üzerine Mehmet Emin Resulzade ve diğer yazarların kaleme aldığı makaleler de dergide yer almıştır. Resulzade, dergide Türkiye’ye ilişkin dikkate değer yazılar yazmış; Saadabad Antlaşması, Hatay Zaferi ve Mustafa Kemal Atatürk’ün vefatı gibi konular üzerine makaleler kaleme almıştır.

Derginin toplamda 57 sayısı yayımlanmıştır.¹ “Kurtuluş” adıyla bilinen son sayı, Temmuz 1939 tarihinde çıkmıştır. Ayrıca derginin Almanca versiyonu olan “Die Befreiung” ise yalnızca tek bir sayı olarak (Ocak-Şubat-Mart 1939 tarihli) yayımlanmıştır.

Mehmet Emin Resulzade’nin daha önce İstanbul’da çıkardığı dergiler gibi, “Kurtuluş” dergisi de Türkiye açısından zararlı içerik barındırdığı gerekçesiyle Matbuat Kanunu’nun 51. maddesine istinaden Türkiye’ye sokulması yasaklanmıştır. Bu yasağa ilişkin kararname, 20 Aralık 1934 tarihinde imzalanmıştır. (Başkanlık Cumhuriyet Arşivi, 30-18-1-2, 50 - 87 - 7, 86-166.)

Kurtuluş Dergisinin Farklı Nüshaları

“Kurtuluş” dergisi, Türkiye’de resmî olarak yasaklanmış olması nedeniyle ülkeye farklı isimlerle sokulmuştur. Çeşitli arşivlerden elde edilen nüshalar şu şekilde özetlenebilir:

¹ Elimizdeki son sayı 57’dir. Bazı kaynaklarda 58. sayının yayımlandığına dair bilgiler yer alsa da, bu sayı henüz kütüphanelerde bulunamamıştır.

Açık Söz: İlk sayısı Temmuz-Ağustos 1936 tarihinde yayımlanmıştır. İkinci sayıya ulaşılammış olmakla birlikte, üçüncü sayısı Ekim 1936 tarihinde çıkmıştır. Derginin Türkiye’ye girişi, 7 Kasım 1936 tarihli hükümet kararnamesiyle yasaklanmıştır. (BCA, 30-18-1-2, 69 - 86 – 15.) “Açık Söz”ün ilk sayısı, “Kurtuluş” dergisinin 1936 yılında yayımlanan 21. sayısına; üçüncü sayısı ise Ekim 1936 tarihli 24. sayısına tekabül etmektedir.

Kutlu Od: İlk sayısı Aralık 1936 tarihinde yayımlanmıştır. Bu sayı, “Kurtuluş” dergisinin Kasım-Aralık 1936 tarihli 25/26. birleşik sayısına denk gelmektedir. Bu isim altında ikinci bir sayı daha yayımlanmıştır. (Tahirli, 2007, s. 27)

Aydın Yol: İlk sayısı Şubat 1937 tarihinde, ikinci ve üçüncü birleşik sayısı ise Mart-Nisan 1937 tarihinde yayımlanmıştır. “Aydın Yol”un ilk sayısı, “Kurtuluş” dergisinin Şubat 1937 tarihli 28. sayısına; ikinci ve üçüncü birleşik sayıları ise 1937 yılında yayımlanan 29/30. sayılarına karşılık gelmektedir.

Doğru Söz: İlk sayısı Mayıs 1937 tarihinde, ikinci sayısı ise Haziran 1937 tarihinde yayımlanmıştır. 14 Ağustos 1937 tarihli hükümet kararnamesiyle Türkiye’ye sokulması yasaklanmıştır. (BCA, 30-18-1-2, 78 - 73 – 17) “Doğru Söz”ün ilk sayısı, “Kurtuluş” dergisinin Mayıs 1937 tarihli 31. sayısına; ikinci sayısı ise Haziran 1937 tarihli 32. sayısına eşdeğerdir.

Hakikat: İlk sayısı Temmuz-Ağustos 1937 tarihinde yayımlanmış, Türkiye’ye girişi ise 2 Kasım 1937 tarihli hükümet kararnamesiyle yasaklanmıştır. (BCA, 30-18-1-2, 79 - 89 – 4.) Bu dergi, “Kurtuluş” dergisinin Temmuz-Ağustos 1937 tarihli 33/34. birleşik sayısına karşılık gelmektedir.

Millet Yolu: İlk sayısı Eylül 1937 tarihinde yayımlanmış, Türkiye’ye girişi ise 22 Şubat 1938 tarihli hükümet kararnamesiyle yasaklanmıştır. (BCA, 30-18-1-2, 82 - 14 – 11.) Bu sayı, “Kurtuluş” dergisinin Eylül 1937 tarihli 35. sayısına denk gelmektedir.

Milli Ateş: İlk sayısı Ocak 1938 tarihinde yayımlanmıştır. Türkiye’ye sokulması 18 Mart 1938 tarihli hükümet kararnamesiyle yasaklanmıştır. (BCA, 30-18-1-2, 82 - 17 – 2) Bu dergi, “Kurtuluş” dergisinin Ocak 1938 tarihli 39. sayısına karşılık gelmektedir.

Millet Andı: İlk sayısı Şubat 1938 tarihinde yayımlanmıştır. Derginin Türkiye’ye girişi, 16 Nisan 1938 tarihli hükümet kararnamesiyle yasaklanmıştır. (BCA, 30-18-1-2, 83 - 32 – 10.) Bu sayı, “Kurtuluş” dergisinin Şubat 1938 tarihli 40. sayısına karşılık gelmektedir.

İlham Kaynağı: İlk sayısı Mayıs 1938 tarihinde yayımlanmıştır. 14 Temmuz 1938 tarihli hükümet kararnamesiyle Türkiye’ye girişi yasaklanmıştır. (BCA, 30-18-1-2, 84 - 65 – 18.) Bu sayı, “Kurtuluş” dergisinin Mayıs 1938 tarihli 43. sayısına denk gelmektedir.

Mukaddes Odlar Ülkesi: İlk sayısı Haziran 1938 tarihinde yayımlanmıştır. 10 Ağustos 1938 tarihli hükümet kararnamesi ile Türkiye’ye sokulması yasaklanmıştır. (BCA, 30-18-1-2, 84 - 73 – 17.) Bu sayı, Kurtuluş dergisinin Haziran 1938 tarihli 44. sayısına denk gelmektedir.

Hakkın Sesi: İlk sayısı Temmuz-Ağustos 1938 tarihinde yayımlanmıştır. 8 Ekim 1938 tarihli hükümet kararnamesi ile Türkiye’ye sokulması yasaklanmıştır. (BCA, 30-18-1-2, 84 - 89 – 11.) Bu sayı, Kurtuluş dergisinin Temmuz-Ağustos 1938 tarihli 45/46. birleşik sayılarına karşılık gelmektedir.

Dilek: İlk sayısı Ocak 1939 tarihinde yayımlanmıştır. Toplam dört sayı yayımlanmıştır. (Tahirli, 2007, s. 29) Derginin ilk sayısı, Kurtuluş dergisinin Ocak 1939 tarihli 51. sayısına denk gelmektedir.

Hak: İlk sayısı Mayıs 1939 tarihinde yayımlanmıştır. Bu sayı, Kurtuluş dergisinin Mayıs 1939 tarihli 55. sayısına karşılık gelmektedir.

Hamle: İlk sayısı Haziran-Temmuz 1939 tarihinde yayımlanmıştır. Bu sayı, Kurtuluş dergisinin Haziran-Temmuz 1939 tarihli 56/57. birleşik sayılarına denk gelmektedir.

Vatan Dileği: 1/2. Birleşik sayısı Kasım-Aralık 1939 tarihinde yayımlanmıştır (dergi kapağında tarih yanlışlıkla 1937 olarak belirtilmiştir). Bu derginin Türkiye’ye sokulması, 18 Mart 1938 tarihli hükümet kararnamesi ile yasaklanmıştır. (BCA, 30-18-1-2, 82 - 18 – 20.) Dergide teknik hatalar bulunmaktadır. Baş makale, Kurtuluş dergisinin Kasım-Aralık 1937 tarihli 37/38. birleşik sayısındaki baş makale ile aynıdır. Ancak dergide yer alan diğer tüm yazılar, Kurtuluş dergisinin Haziran-Temmuz 1939 tarihli 56/57. birleşik sayısına denk gelmektedir. Ayrıca “Vatan Dileği”nde Mehmet Emin Resulzade’nin 1939 yılına ait “Hatay Zaferi” makalesinin bulunması ve yine 1939 yılında vefat eden Azerbaycanlı yazar Süleyman Sani Ahundov hakkında bir makalenin yer alması, derginin kapağında belirtilen 1937 tarihinin teknik bir hata olduğunu açıkça göstermektedir.

Sonuç

Görüldüğü üzere, Kurtuluş dergisi Türkiye’de bir dönem yasaklanmış olduğundan, farklı isimler altında yayımlanarak Türkiye’ye toplam 15 ayrı adla gönderilmiştir. Derginin bazı sayıları ise Türkiye’ye nadiren ulaşmıştır. Örneğin, Mustafa Kemal Atatürk’ün vefatı nedeniyle Atatürk kapağıyla yayımlanan 49. sayı (Son Teşrin 1938), günümüzde kütüphanelerde bulunmamaktadır.

1930’lu yıllardan itibaren Azerbaycanlı, Kafkasyalı Türk ve diğer halklardan muhacirlerin Avrupa’da yayımladıkları neşriyat, Matbuat Kanunu hükümleri gereğince Türkiye’ye sokulmamıştır. Mehmet Emin Resulzade ve Mirza Bala Mehmetzade’nin çalışmaları da aynı yasak kapsamına alınmıştır. (BCA, 30-18-1-2, 84 - 81 – 8.) Nitekim Resulzade’nin Polonya’da Lehçe yayımlanan kitabının Türkiye’ye girişi de bu yasaklar nedeniyle engellenmiştir. (BCA, 30-18-1-2, 85 - 91 – 8.) Aynı dönemde Türkiye’de yayımlanan bazı eserler de benzer gerekçelerle toplatılmıştır. Nizamettin Tebrizli ve Mehmet Sadık Aran’ın eserleri bu kapsama dâhildir.

Bu yasaklar sebebiyle Kurtuluş dergisinin farklı isimlerle yayımlanan nüshaları, kimi zaman bağımsız ve ayrı bir dergi olarak değerlendirilmiştir. Derginin toplamda 15 farklı isim altında yayımlanması, dönemin siyasi koşullarının bir sonucu olup, söz konusu derginin maruz kaldığı bu talihsiz durumu açıkça gözler önüne sermektedir.

Kaynakça:

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi

Rəsulzadə, M. Ə. (2018). *Məktublar: Şəfibəyçilik*. Bakı: Teas Press.

Tahirli, A. (2007). *Azərbaycan mühacirət mətbuatı (1921-1991)*. Bakı: Çinar-çap.

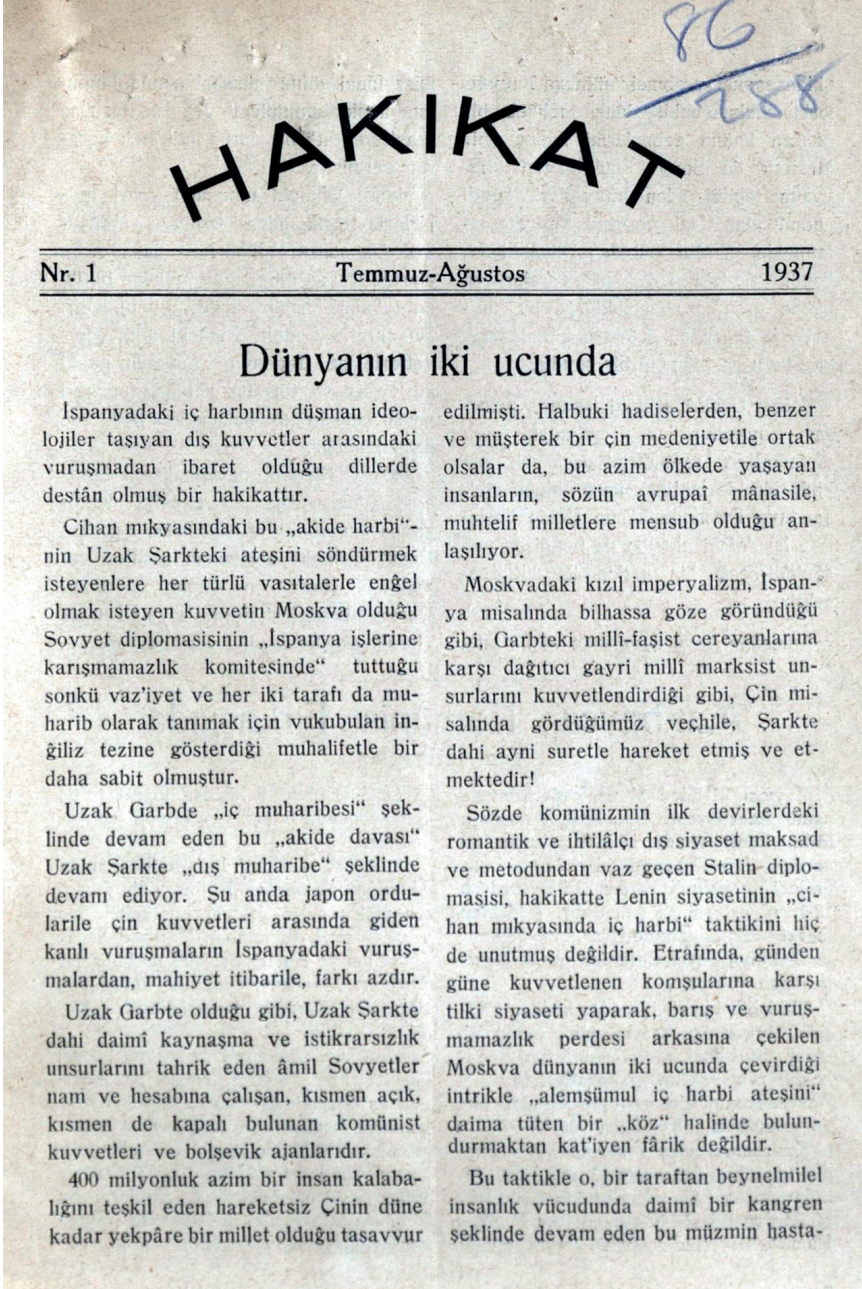
Yaqublu, N. (2012). *Müsavat Partiyasının tarixi*. Adiloğlu.

Yazı Heyeti Tarafından. (1934, İkinci Teşrin). *Kurtuluş*.

Ek:2

T. C. BÂŞVEKÂLET KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ		Kararname		T. C. BÂŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ	
Karar sayın 2					
8589					
Berlinde Resûlzade Mehmet Emin tarafından negredilen (Millet Andı) adlı mecmuanın memleket için zararlı yazıları taşı- dığı görüldüğünden matbuat kanununun 51 inci maddesi mucibince satışının ve memlekete sokulmasının yasak edilmesi; Dahiliye Ve- killiğinin II/4/938 tarih ve I735/33 sayılı tezkeresile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 16/4/938 tarihinde onan- mıştır.					
16/4/938					
REİSİCUMHUR K. Atatürk					
Bş. V.	Ad. V.	M. M. V.	Da. V.		
C. Bayazıt	S. Gönül	K. Özalp	S. Kaya		
Ha. V.	Ma. V.	Mf. V.	Na. V.		
P. B. Baş	S. Özlü	S. Ankar	A. C. Kaya		
İk. V.	S. İ. M. V.	G. İ. V.	Zr. V.		
S. Koca	S. H. A. Koca	S. Koca	E. Koca		
080 18 01 02 83 32 10					

Ek:3

Ek:4

İnsanlara
hürriyet !

AÇIK SÖZ

Milletlere
istiklâl !

Millî Azerbaycan Mecmuasıdır

Nr. 1

Temmuz-Ağustos

1936

Moskva mahkemesi

İspanyadaki vatandaş harbinin bütün dünyayı kızıştıran kızgın çağında, cengâver komünizmle azimkâr milliyetçiliğin boğaz-boğaza geldikleri kat'i günlerde, beynelmîl komünizm karagâhinde, bir an için, aktuel bütün hadiseleri unutturan kanlı bir iş oldu. — Moskva mahkemesi!

Başta Zinovyef, Kamenef gibi Leninin mücadele arkadaşları, beynelmîl komünizmin tanınmış muallimleri olmak üzere, 16 maruf bolşevikin, canına kıyan bu mahkemede anlaşılmayan cihetler çoktur.

Müttehimler vaktile dışarıya sürülmüş Trotskinin emrile, başta Stalin olmak üzere, Vorosilof, Kaganoviç, Orjonikidze ve başka Sovyet rical ve kumandanlarını öldürerek, iş başına geçib, Trotski cereyanını Sovyet mukadderatına hâkim kılacaklarmış. Bu maksatla da onlar, bu eski komünistler, bu Stalinin tek memleketinde sosyalizm yapmak hûyasile mücadele eden daimi inkilâb nazariyesini terveciler, bu ekseriyetle yahudi unsurdan ibaret Trotski-Zinovyefçiler, meğerse komünizmin, daimi inkilâb fikrinin ve yahudiliğin biaman düşmanı Almanya Gestaposile temasa gelmiş, onun yardımından istifade etmişlermiş.

Dünkü bolşevizm kahramanlarının „kuduz köpekler gibi“ öldürülmelerini isteyen müddei umumi ile, istenilen bu karar çıkaran mahkemenin cürmü isbat için kullandıkları tutağa müttehimlerin sâde kendi itiraflarıdır.

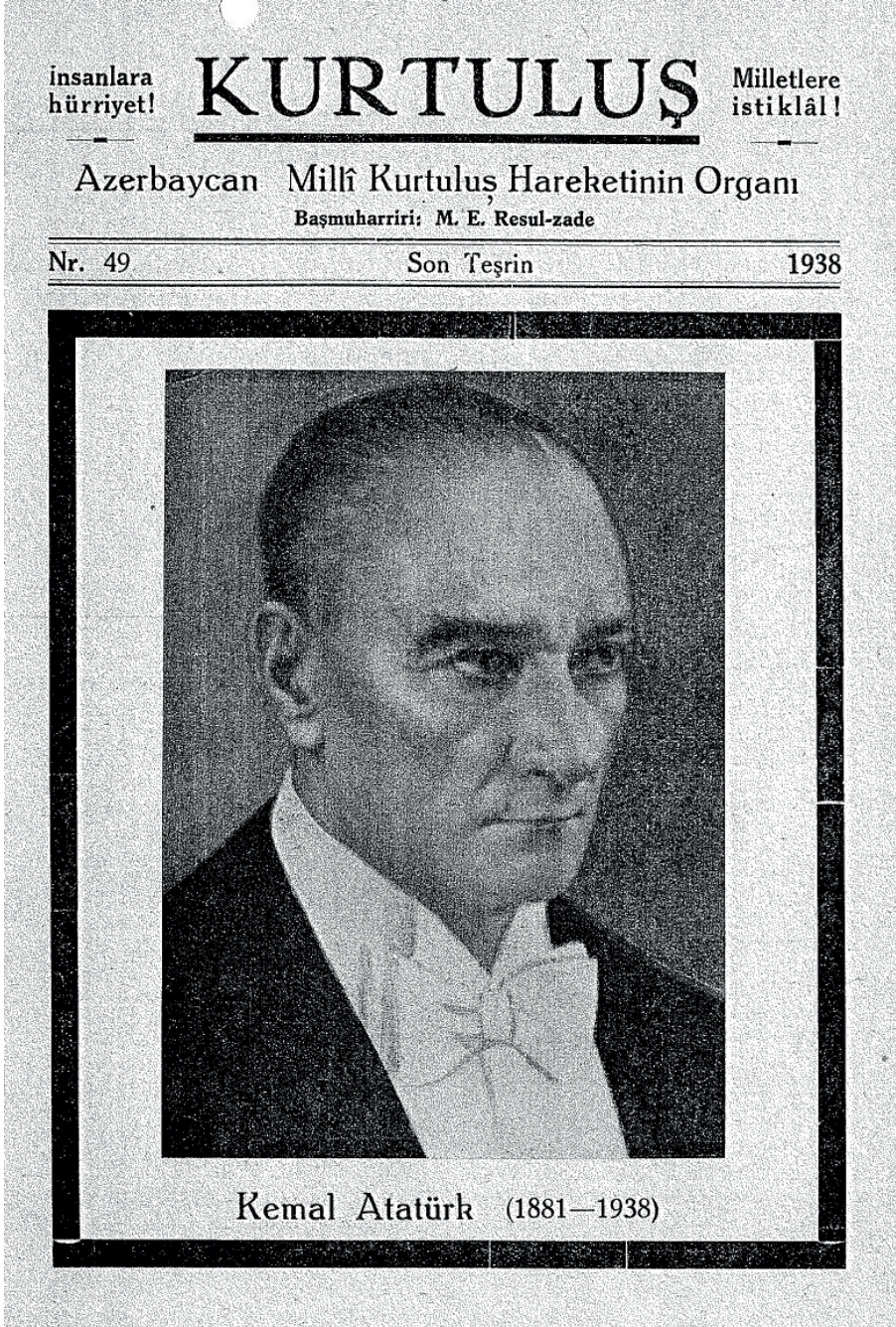
İtiraf, „gösterişçi“ bolşevik mahkemelerinin ötedenberi alışkın bulundukları bir addettir. Bu adet boyunca, Stalin rejimine karşı gelenler, kendilerine tatbik olunan „istintak metodu“nun tesirile

cürümlerini boyunlarına alır, idame mahkûm olur; sonra ise yalvarıp yakardıklarının, kendi-kendilerini mânen düşürdüklerinin bir mükâfatı olarak, canlarını olsun kurtarır, mahkeme kararından sonra afedilirler, daha hafif ceza ile tehlikeyi atlattıyorlardı. Müttehimlerin kendi kendilerini itham, cürümlerini itiraf ve şahsi maneviyetlerini bizzat hırpaladıklarına göre, bu defa dahi mahkemenin mutad bir komedile biteceği tasavvur edilmiş iken, netice aksine çıktı: 16 müttehimden tek biri olsun canını kurtaramadı. İlave olarak isim mahkemede geçen Tomski işin kolayını intiharda buldu ve Trotski ile oğlu da adeta gıyaben mahkûm edildiler.

Bu mahkemede Sovyet adetine has-solarak anlaşılmaz karanlık çok cihetler olmakla beraber, rejim için çok fena tesirleri muhakkak olan bu muhakemeyi zarûri kılan çok mühim bir takım sebepler olduğunda dahi şüphe yoktur.

Stalinciliğin ötedenberi devam eden tekâmülünde şahsi diktatorluğa ve mutlak hâkimliğe giden bir hız vardır. Bu hızla Stalin bir zamandan beri eski bolşevizme aid ne kadar müessise ve otoriteler varsa hepsini hırpalamaya ve meydandan kaldırmaya başlamıştır. Bu defa artık maddeten öldürttüğü arkadaşlarını o kaç defa küçültmüş, sürdürmüş, mânen öldürtmüştü. Eski bolşevik cemiyetini dağıttırmış; bitaraf bolşevik şiarını ortaya atmış; komsomolları siyasete karışmaktan men'etmiş; askerlere bilhassa otorite, makam ve hürmet temin etmiş; yeni yetiştirdiği, mevki ve maneviyetlerini kendi rejimine borçlu, yeni bürokrasi vasıtasile „geniş halk zümrelerine dayanan“ mutlak bir idare

Ek:5

KIBRIS'TA TÜRK GAZETECİLİK VE BASIN HAYATI

ERTUĞRUL AYDIN / DOĞU AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ, EĞİTİM FAKÜLTESİ,
GAZİMAĞUSTA, KKTC

ertugrulaydin@gmail.com

Kıbrıs'ta yayımlanan ilk gazete, 1878-1899 yılları arasında Larnaka'da basılan *Cyprus* adlı haftalık İngilizce gazetedir. 21 yıl gibi uzun bir süre çıkan bu gazeteyi, 1879-1884 yılları arasında yayımlanan ve beş yıllık yayın hayatı olan *Neon Kition* adlı haftalık Rumca gazete izlemiştir. Kıbrıs'ta çıkan üçüncü gazete ise, 1880-1881 yılları arasında çıkan haftalık olarak İngilizce yayımlanan *Cyprus Times*'dir. Daha sonra ise, 1880'de Limasol'da *Alithia* adlı Rumca haftalık gazete, 1881'de haftalık İngilizce *Cyprus Herald* gazetesi yayımlanmaya başlar. Kıbrıs'ta Türkler ise, 1889'da *Saded* adlı gazete ile gazetecilik hayatına başlamıştır.¹ Ancak bu tarihte Türklere ait herhangi bir matbaa olmadığı için gazete, Rum matbaalarında basılmıştır. Sadece 16 sayı çıkan ve 14. 11. 1889'da kapanan *Saded* gazetesinin kapanışından iki yıl sonra, 25 Aralık 1891'de Kıbrıs'taki ikinci Türk gazetesi haftalık *Zaman* gazetesi yayımlanmaya başlar. Aynı yıl kurulan Kırathane-i Osmanî Matbaası'nda basılan bu gazete, dört sayfa olarak çıkmakta ve İstanbul'da yayımlanan gazetelere benzemektedir. (Dedeçay, 1989: 19; Fevzioğlu, 2010: 13-14; Siber, 2024: 24-25; Ünlü, 1981: 9, 17-18)

Kıbrıs Türk gazeteciliği çerçevesi bu çalışmamızda, Kıbrıs'taki Türkçe yayın yapan gazeteleri mercek altına alarak; tarihsel seyir içinde adanın Türk basın hayatının amaç, görev ve tarihî seyrini ortaya çıkarmaya çalışacağız. Böylece, Kıbrıs'ta gazetecilik hayatının kazandırdıklarını görmek, dönemin şartlarıyla bağlantılı olarak gelişen basın hayatının da izlerini sürmeye çalışacağız.

¹ Bazı araştırmacılar, Kıbrıs'ta yayımlanan ilk gazete konusunda Aleksan Sarrafyan'ın 1879'da *Ümid* adlı bir Türkçe gazete çıkardığını ileri sürmektedirler. *Saded* gibi *Ümid*'in de ortada herhangi nüshası yoktur. Ancak Selahi Sonyel'in İngiliz Devlet Arşivi'ndeki tespitlerine göre, böyle bir gazetenin varlığı söz konusudur. Bk. Fevzioğlu, Bülent, *Kıbrıs Türk Basın Tarihinden Basın Davaları/Düşünce Suçları C. I*, Lefkoşa 2010, s. 15-20; Türk, Osman, "Osmanlı Döneminde Kıbrıs'ta Basının Yeri", *düşbed-Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, y. 11, Nisan 2019, nr. 22, s. 286.

Kıbrıs'ta gazete arşivinin düzgün, kullanışlı ve araştırmacılar için çalışmaya elverişlidir. Bu konuda, özellikle Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ndeki Girne Milli Arşiv, Lefkoşa Milli Kütüphane, KKTC Cumhuriyet Meclisi Gazete Arşivi, Doğu Akdeniz Üniversitesi Kütüphanesi, Gazimağusa Halk Kütüphanesi ve bazı küçük kişisel özel gazete arşivleri inceleme ve araştırmalar için uygun olduklarını söyleyebiliriz. Daha önce 2006 yılında, Kıbrıs'ta çıkan Türkçe dergiler hakkında "Kıbrıs Türk Dergiciliği" başlıklı bir araştırma yapmış ve yayımlamıştık.² Bu araştırma esnasında, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde dergi arşivlerinin, gazete arşivlerine göre çok düzensiz ve eksik olduğunu gözlemledik.

Kıbrıs Türk basını konusundaki ilk bilgiler, 1889-1946 yılları arasında düzenli olarak yayımlanan *Blue Book* (Hükümet Yıllığı) adlı kaynaktan rastlanmaktadır. Ancak bu kaynak, gazetenin çıkış ve kapanış tarihlerini tam olarak belirtmediği gibi, yayın süresi bir yıldan az gazeteleri de kayda geçmemiştir. Bununla birlikte, kaynaktan yer alan gazetelerin ebadı, sayfa sayısı, sahibinin kim olduğu, süresi, fiyatı, baskı sayısı ve hangi ülkelere gönderildiği bilgileri verilmiştir. *Blue Book* dışında, yine 1903-1930 yılları arasında yayımlanan *A Hand Book of Cyprus* adlı yıllık kitap ve 1946-1960 yılları arasında çıkan *Cyprus Colonial Report* adlı hükümetin resmi yıllıkta da benzer bilgiler yer almıştır.

Kıbrıs basını ile ilgili ilk derli toplu bilgiye, Claude Delaval Cobham'ın (1842-1915) 1908'de Cambridge Üniversitesi tarafından basılan *Excerpta Cypria-Metaterials for a History of Cyprus* adlı kitabında rastlamaktayız. Bu kitapta, 1878'den itibaren Kıbrıs'ta yayımlanan Türkçe, İngilizce ve Rumca gazete ve dergilerin çıkış ve kapanış tarihlerini gösteren bir liste de yer almaktadır. Hem bu kitapta, hem de 1888'de basılan *Blue Book* yıllığında Kıbrıs'ta yayımlanan ilk Türkçe gazetenin 1889'da çıkan *Saded* olduğu bilgisi yer almaktadır. Ancak *Saded* gazetesinin günümüze kadar gelen herhangi bir nüshası bulunmamaktadır.

Kıbrıs'ta Türk gazeteciliği ile ilgili ilk inceleme, 17 Ağustos 1933 tarihli *Söz* gazetesinde çıkan M. Remzi (Okan) imzalı "Kıbrıs'ta Gazetenin Tarihçesi" adlı yazıdır. Bu yazıda, 1889-1915 yılları arasında gazetelere ait bu yazıdan sonrakı ikinci bir inceleme ise, 1938'de İsmet Konur'un *Kıbrıs Türkleri* adlı kitabında bulunmaktadır.

Daha sonraları, 1938-1969 yılları arasında çeşitli yayın organlarında yayımlanan Kıbrıs Türk gazeteciliğine dair yazılar yer almıştır. Bunlar arasında, Hasane İlğaz'ın 1948'deki *Kıbrıs Notları* kitabındaki bilgileri, 1964'te basılan Teoman Fehim'in *Yavru Vatan Kıbrıs'ı Tanıyalım* adlı kitabındaki açıklamalarını, 1966'da çıkan Beria Özoran'ın "Kıbrıs'ta Türk Gazeteciliği: İngiliz Geçici İdaresi Devrinde", "adlı yazısı ile 1969'da yayımlanan Hasan Şefik Altay'ın

² Bu araştırma için bk. Aydın, Ertuğrul, Yerküre ve Edebiyat, Ankara 2024, Nobel Yayıncılık, s. 255-281.

Kıbrıs Türk Basınının Kaynakları kitabını önemli metinler olarak gösterebiliriz. Bu inceleme ve araştırmalardan sonra, 1982'de Cemalettin Ünlü'nün *Kıbrıs'ta Basın Olayı (1878-1981)*³ adlı kitabı yayınlanır. 1985'ten sonra ise, Sabahattin İsmail'in *Yeni Kıbrıs* dergisinde, 1935-1969 yılları arasında Kıbrıs'ta çıkan Türk gazetelerini ele alan yazıları, 1986'da Harid Fedai'nin *Kıbrıs'ta Masum Millet Olayı*⁴ adlı kitabı, yine 1989'da Servet Sami Dedeçay'ın *Kıbrıs'ta Enformasyon ve ya Yazılı ve Sözlü Basın II* adlı kitabı önemli kaynaklar arasında yer almıştır.

İlk dönem, 1889-1915 yılları arasındaki Kıbrıs'ta yayımlanan Türkçe gazetelerin yayın ilkeleri arasında, İngiliz Sömürge Hükümeti'nin Kıbrıs Türklerine uygulamış olduğu haksızlıkları dile getirmek, ENOSİS'e karşı mücadele etmek, Kıbrıslı Türklerin Kıbrıs'ta varlığını sürekli kılmak, Türk okullarının standardını yükseltmek, Türklerin ticaret ve sanayi kollarında daha faal olmalarını sağlamak gibi konular gelmekteydi. 1950'den sonra, Ankara Hükümeti'nin Kıbrıs Türk toplumunu himayesine almasıyla birlikte, Kıbrıs Türk basını ile İngiliz Sömürge Hükümeti arasında tartışma konusu olan, Kıbrıs Türk okullarına Türkiye'den öğretmenlerin atanmasına izin verilmesi, Evkaf'ın (Vakıflar) Türk halkına iade edilmesi, Kıbrıs müftüsünün Kıbrıs Türk halkı tarafından seçilmesi gibi problemler çözüme kavuşmuştur. 20 Temmuz 1974 Türk Barış Hareketi sonrası ise Kıbrıs Türk basınında, Kıbrıs Türklerinin problemleri, siyasi partiler, hükümet, meclis, sendikalar ve ekonomi gibi konular yer almıştır.

Kıbrıs'ta başlangıçtan bugüne kadar yaklaşık 200 (iki yüz) civarında gazete yayın hayatına katılmıştır. Bunları bir kısmı kısa ömürlü, bir kısmı ise daha uzun soluklu bir yayın dönemi yaşamıştır. Bu gazetelerden ilk dönem Kıbrıs Türk basınına katılanların dönemin sosyal ve ekonomik şartlarından ötürü çoğunlukla haftalık yayın yaptığını görmekteyiz. Bu gazetelerin, uzun soluklu olanlarında daha sonraki yıllarda hafta iki gün yayın hayatına geçtiklerine tanım olmaktadır. Kıbrıs'ta Türklerin yayımladığı ilk günlük gazete ise, 1933 yılında çıkan *Söz* gazetesidir. 1933'ten sonra günlük yayın yapan gazetelerle birlikte, haftalık, iki haftada bir, aylık ve çok az da olsa yıllık yayın yapan gazetelere rastlamaktayız. Kıbrıs'ta çıkan Türk gazetelerini kronolojik ve yayın süresi bilgisiyle birlikte şöyle sınıflandırabiliriz:

3 Bk. Ünlü, Cemalettin, *Kıbrıs'ta Basın Olayı (1878-1981)*, Ankara 1981, Basın-Yayın Genel Müdürlüğü Yayınları, 347 s.

4 Bk. Fedai, Harid, *Kıbrıs'ta Masum Millet Olayı*, İstanbul 1986, KKTC Turizm ve Kültür Bakanlığı Yayınları, 239 s.

Osmanlı Döneminde Çıkan Türk Gazeteleri:

Saded, 1889, Haftalık, *Zaman*, 1892-1900, Haftalık, *Yeni Zaman*, 1892-1893, Haftalık, *Kokonoz*, 1897-1898, İki haftada bir, *Kıbrıs*, 1897-1898, Haftalık, *Akbaba*, 1897-1898, İki haftada bir, *Feryat*, 1899-1900, İki haftada bir, *Mirat-ı Zaman*, 1902-1909, Haftalık, *İslâm*, 1907-1908, Haftalık, *Sünühat*, 1906-1912, Haftalık, *Kokonoz*, 1909-1912 (İkinci defa), *Seyf*, 1911-1919, Haftalık, *Vatan*, 1911-1912, Haftalık, *Kıbrıs*, 1913-1916, 15 günlük, *Doğru Yol*, 1919-1926, Haftalık, *Vatan*, 1919-1925 (İkinci defa), Haftalık, *Ankebut*, 1920-1923, Haftalık, *Söz*, 1921-1942, Önce haftalık, sonra günlük veya haftada birkaç defa, *Davul*, 1922-1923, Haftalık, *Hakikat*, 1923-1932, Haftalık ve *Birlik*, 1924-1929, Haftalık.

1931-1974 Yılları Arasında Çıkan Türk Gazeteleri:

Masum Millet, 1931-1933, Haftalık, sonra haftada iki defa, *Haber*, 1934-1935, Haftada iki defa, *Ses*, 1935-1937, Haftalık, *Vakit*, 1938-1939, Haftalık, daha sonra haftada iki defa, *Halkın Sesi*, 1942-Günümüz, Haftalık, daha sonra haftada 3-5 defa ve sonra günlük, *Yankı*, 1945-1945, Haftalık, *İnkılâp*, 1946-1947, Haftalık, *Ateş*, 1946-1951, Haftada 6 gün, daha sonra haftalık, *Hür Söz*, 1946-1958, Günlük, *Kurun*, 1948-1948, Günlük, *Emekçi*, 1948-1949, Önce günlük, sonra haftalık, *Türk Sözü*, 1948-1948, Günlük, *Sabah*, 1949-1949, Günlük, *Kıbrıs*, 1949-1950, Haftalık, *İstiklâl*, 1949-1953, Günlük, *Memleket*, 1949-1951, Günlük, daha sonra haftada iki defa, *Milliyet*, 1950-1951, Haftada 5 gün, *Bozkurt*, 1951-1990, 1990, Önce haftalık, daha sonra günlük, *Vatan*, 1952-1953, Haftalık, *Köylü*, 1954-1955, Haftalık, *Nacak*, 1959-1965, Haftalık, *Cumhuriyet*, 1960-1962, Günlük, *Millî Birlik*, 1961-?, Haftalık, *Akın*, 1962-1969, Günlük, *Devrim*, 1963-1963, Günlük, *Mücahit*, 1964-1965, Haftalık, daha sonra aylık, *Limasol'un Sesi*, 1964-1966, Haftalık, *Öğrencinin Sesi*, 1965-1967, Haftalık, *Zafer*, 1965-1969, Haftalık, daha sonra günlük, *Bayram*, 1967-1968, Aylık, *Savaş*, 1968-1973, Haftalık, *Karnaval*, 1969-1969, Haftalık, *Nizam*, 1971-1971, İki haftada bir, *Ayna*, 1972-1972, Günlük, *Zaman*, 1973-1980, Önce haftalık, daha sonra günlük.

1974-1983 Arası Çıkan Türk Gazeteleri:

Barış, 1975-1976, Aylık, *Cyprus News*, 1975-1976, Haftalık, *Sanat 75*, 1975, Aylık, *Yeni Düzen*, 1975-Günümüz, Önce haftalık sonra günlük, *Çağrı*, 1976, düzensiz yayın, *Ulus*, 1976-1976, Önce haftalık, daha sonra iki haftada bir, *Yarın*, 1976-1976, Haftalık, *Söz*, 1977-1987 (İkinci defa), Önce haftalık, sonra günlük, *Kurtuluş*, 1978-1984, Haftalık, *Yeni Devir*, 1978-1979, Haftalık, *Yön*,

1978-1986, Haftalık, *Birlik*, 1979-2004, Günlük, *Ekonomi*, 1979-1996, Haftalık, *Gençlik*, 1979, Aylık, *Halkçı*, 1979-1979, Düzensiz, Günlük, *İşçi Postası*, 1980-1984, *Demokrat Halk*, 1980-1985, Haftalık, *Turan*, 1980-1980, Haftalık, *Northern Weekly Mail*, 1980-1984, Haftalık, *Yeni Zaman*, 1980-1980, Haftalık, *İşçi Postası*, 1980-1984, Haftalık, *Ortam*, 1981-2018, Haftalık, *Dev-İş'in Sesi*, 1981, *Gençlik*, 1981, Öncü, 1981-1981, Haftada 6 gün, *Barış*, 1981-1982, Haftalık, *Arayış*, 1982-1983, 15 günde bir, *Demokrasi*, 1982-1982, Günlük, *Günaydın Kıbrıs*, 1982-1988, Haftalık, *Sesimiz*, 1982, Aylık, *Türk Birliğinin Sesi*, 1982-1982, Ayda üç defa.

1983-2000 Yılları Arasında Çıkan Türk Gazeteleri:

Kıbrıs Postası, 1983-1992, 2013-Günümüz, Günlük, *Yön*, 1983, Haftalık sonra günlük, daha sonra düzensiz, *Akşam*, 1984-1985, 15 günde bir, *Atılım*, 1984-1985, İki haftada bir, *Bu Akşam Kıbrıs*, 1984, Günlük, *Doğuş*, 1984-1985, Haftalık, *Maraton*, 1984, Aylık, *Haber*, 1985-1985, Haftalık, *Özgürlük*, 1985, Aylık, *Yürüyüş*, 1985, Aylık, *Demokrat*, 1986-1990, Haftalık, *Köylü*, 1986-1987, Aylık, *Turizm*, 1986-1988, Aylık, *Yeni Doğuş*, 1986-1987, Haftalık, *Ekspres*, 1987, Haftalık, *Emek*, 1987, Aylık, *Gençyurt*, 1987, Haftalık, *Güneş*, 1987-1988, Aylık, *Selam*, 1987, Aylık, *Türkün Sesi*, 1987-1989, Haftalık, *Akrep*, 1988, Aylık, *Flaş*, 1988, Aylık, *Milliyetçi Düşünce*, 1988, Aylık, *Vatandaş*, 1988, Haftalık, *Çağrı*, 1989, Aylık, *Yeşil Barış*, 1989, Aylık, *Ses*, 1989, Aylık, (Dedeçay, 1989: 22-23), *Kıbrıs*, 1989-Günümüz, Günlük, *Cyprus Times*, 1989, Haftalık, *Gün*, 1990-1992, Günlük, *Cyprus Today*, 1991-Günümüz, Haftalık, *Vatan*, 1991-Günümüz, Günlük, *Yeniçağ*, 1992-2009, Günlük, *Yeni Demokrat*, 1993-2002, Günlük, *Avrupa*, 1997-2001, Günlük, *Kıbrıslı*, 1999-Günümüz, Günlük.

2000 Sonrası Çıkan Türk Gazeteleri:

Haberal Kıbrıs, 2000-2020, Günlük, *Afrika*, 2001-2020, Günlük, *Kıbrıs Volkan*, 2001-2018, Günlük, *Cumhuriyet*, 2003-2007, Günlük, *Çizgi*, 2003-2003, Günlük, *Güneş*, 2004-Günümüz, Günlük, *Cyprus Observer*, 2005-Günümüz, Haftalık, *Düşünce*, 2005-2006, Günlük, *Bakış*, 2007-2018, Günlük, *Kıbrıs Star*, 2007-Günümüz, Günlük, *Sözcü*, 2007-2009, Günlük, *Star International*, 2008-Günümüz, Haftalık, *Demokrat Bakış*, 2009-2018, Günlük, *Haberatör*, 2009-2013, Günlük, *Havadis*, 2009-Günümüz, Günlük, *Diyalog*, 2013-Günümüz, Günlük, *Detay*, 2014-2022, Günlük, *Realist*, 2014-2014, Haftalık, *Yeni Bakış*, 2014-Günümüz, Günlük, *Gerçek Volkan*, 2017-2020, Günlük, *Hakikat*, 2017-Günümüz, Günlük, *Kıbrıs Manşet Gazetesi*, 2017-Günümüz, Günlük, *Özgür Volkan*, 2017-2017, Günlük, *Güncel Kıbrıs*, 2019-Günümüz, Günlük, *Avrupa*, 2020-Günümüz, Günlük, *Gündem Kıbrıs*, 2020-Günümüz, Günlük, *Gıynık*,

2021-Günümüz, Günlük, *Özgür Gazete*, 2021-Günümüz, Günlük, *Sanat Kıbrıs*, 2021-Günümüz, Aylık, *Bağımsız Gazete*, 2022-Günümüz, *Kıbrıs Web Haber*, 2023-Günümüz, Günlük, *Haber Ekstra*, 2024-Günümüz, Günlük, *Kıbrıs Türk*, 2024-Günümüz, Günlük, *Sözcü Kıbrıs*, 2024-Günümüz, Günlük.

İngiltere’de Kıbrıslı Türklerin Çıkardıkları Gazeteler:

Kıbrıslı Türkler, İngiltere’ye göç ettikten sonra, orada hem birbirleriyle haberleşmek hem de problemlerini çözümlemek amacıyla çeşitli gazete ve dergiler çıkarmışlardır.⁵ İngiltere’de Kıbrıslı Türkler tarafından çıkarılan, kapanan ve bugün çok azının yayınına devam ettirdiği elli civarında gazete vardır.

İngiltere’de Kıbrıslı Türklerin çıkardığı ilk gazete 1959’da aylık olarak yayımlanan *Londra Türk Sesi* gazetesidir. Daha sonra, 1961’de haftalık olarak Kıbrıs Türk Sesi gazetesini yayımlanmaya başlamıştır. Bu gazeteyi, 1968’de 15 günde bir çıkan *Yeni Vatan* gazetesini izlemiştir. Bu gazeteleri, daha sonraki yıllarda çıkan şu gazeteler izlemiştir: İşçinin Sesi, 1974-1984, Üç haftada bir, *Son Söz*, 1983-1984, Haftalık, *Toplum Postası*, 1983-2010, Önce aylık, daha sonra haftalık, -1991 sonrası *Londra Toplum Postası* adıyla-, *Gerçeğin Sesi*, 1986-1986, Aylık, *Türkün Sesi*, 1987-1990, Haftalık, *Haftalık Haber*, 1989-1990, Haftalık, *Londra Pazar*, 1988-1995, 15 günlük, *Yurt*, 1988-1988, Haftalık, *Ortam Londra*, 1989-1989, Haftalık, *Olay*, 1991-Günümüz, Haftalık, *Bizim Gazete*, 1993-1994, Haftalık, *Günaydın Londra*, 1994-1995, Haftalık, *Yeni Oluşum*, 1995-1998, Haftalık, *Yeni Gün*, 1995-1995, Haftalık, *Londra Gündem*, 1996-1996, Haftalık, *Hür Söz*, 1998-2000, Haftalık, *Gerçek Türkün Sesi*, 1999-1999, Haftalık, *Londra Haber*, 1999-2000, Haftalık, *Toplum*, 2001-2001, Haftalık, *Avrupa*, 2001-Günümüz, Haftalık, *Londra Gazete*, 2001-Günümüz, Haftalık, *Avrasya*, 2003-?, Haftalık, *Britanya Ekspres*, 2004-?, *Bizim Güneş*, 2004-?, Haftalık, *Haber*, 2005-Günümüz, Haftalık, *Star Gazete UK*, 2005-?, Haftalık, *Telgraf*, 2006-2017, Haftalık, *The Turkish Times*, 2009-?, Haftalık, *Gündem UK*, 2008-2008, Haftalık, *Turkish Independent*, 2013-?, Aylık. (Karafistan, 2017: 53-226)

⁵ Bu konuda bk. Karafistan, Tözer, *Yüz Ellinci Yılında İngiltere Türkçe Gazeteleri* (1867-2017), Lefkoşa 2019, 263 s.

Sonuç

Kıbrıs Türk basın hayatında, gazetecilik, XIX. yüzyıldan bugüne önemli roller oynamış; tarih, kültür ve yaşayışta tanıklık ve kılavuzluk etmiştir. Kıbrıs'taki Türk gazetecilik hayatı, problemleri mercek altına alması, haber-bilgi kaynağı oluşturmaya ve entelektüel birikim kazandırması bakımından da önemlidir.

Kıbrıs'taki seyir ve rolünü saptamaya çalışacağımız Kıbrıs Türk gazeteciliği, adadaki Türkçe dışında yayımlanan Rumca ve İngilizce dillerindeki gazetelerle birlikte, "ada"nın kültürel donanımında önemli rol oynamıştır.

Kıbrıs'ta, Türklerin gazetecilik ve basın hayatının yaklaşık 150 yıllık bir süreye ulaşmaktadır. 1878'de Kıbrıs'ın İngiliz yönetimine girmesi, I. Dünya Savaşı, 1926'da Kıbrıs'ın resmen İngiliz sömürgesi ilân edilmesi, II. Dünya Savaşı ve 1948-1960 yılları arasındaki Kıbrıs'ı Rumlaştırma çabaları gibi olumsuz etkilere rağmen Kıbrıs Türk basınının varlığı başarılı bir biçimde sürdürmüştür.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde günümüzde incelememizde bahsettiğimiz yayınların dışında, sadece web sitesi üzerinden yayın yapan CyprusHaber.com, mhahaber.com (Mağusa Haber Ajansı-MHA) gibi gazete ve ajanslar da bulunmaktadır.

Kaynakça:

- Aslan, H. Ş. (1979). *Kıbrıs Türk basın kaynakları*, Lefkoşa.
- Dedeçay, S. S. (1989). *Kıbrıs'ta enformasyon ve yazılı ve sözlü basın*, C. II, Lefkoşa.
- Fedai, H. (2005). *Kıbrıs Türk kültürü makaleler C. I*, Lefkoşa: Samtay Vakfı Yayınları.
- Fevzioğlu, B. (2010). *Kıbrıs Türk basın tarihinden basın davaları/düşünce suçları*, Lefkoşa.
- İsmail, S. (1985, Ağustos-Eylül). Kıbrıs Türk basınının durumu. *Yeni Kıbrıs*, 18.
- Karafistan, T. (2019). *Yüz ellinci yılında İngiltere Türkçe gazeteleri (1867-2017)*, Lefkoşa.
- Özoran, B. R. (1966, Şubat), Kıbrıs'ta Türk gazeteciliği: İngiliz geçici idaresi devrinde". *Türk Kültürü*, 40, 472.
- Saraçoğlu, E. (1977, Mart). *Basın: Kıbrıs Türk gazeteleri*. Kaynak, 60-68.
- Siber, S. (2024). *Kıbrıs'ta jöntürk hareketi-kulüp/kardeş ocağı*, İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Türk, O. (2019, Nisan). Osmanlı döneminde Kıbrıs'ta basının yeri. *düşbed-Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11 (22), 281-294.
- Ünlü, C. (1981), *Kıbrıs'ta basın olayı (1878-1981)*, Ankara: Basın-Yayın Genel Müdürlüğü Yayınları.

BAŞKURT BASIN TARİHİNDE AKIDİL DERGİSİ¹

FATMA ERTÜRK ÖZDEMİR / NİĞDE, ÖMER HALİSDEMİR
ÜNİVERSİTESİ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ

fatma.erturk@ohu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-5292-8033

Giriş

19. yüzyıl, Rus topraklarında yeni bir dönemin başlangıcıdır. Çarın devrilmesi ve Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesi, bölgede yaşayan halkların ekonomi, politika, eğitim ve kültür alanlarında köklü değişimler yaşayacağı bir süreci başlatmıştır. Bu yüzyıl, Başkurt basın yayın faaliyetleri açısından da oldukça verimli bir dönem olmuştur; birçok gazete ve dergi yayımlanmıştır.

Rusya İmparatorluğu döneminde (1838-1865), Orenburg ile Ufa aynı il sınırında bulunduğu için 1838’de, Ufa’da ilk resmî haftalık gazete *Оренбургские губернские ведомости* (Orenburg İl Gazetesi) adıyla çıkarılmıştır. 1865’te illerin ayrılması ile gazete *Уфимские губернские ведомости* (Ufa İl Gazetesi) adıyla yayımlanmaya devam etmiştir. 1879’dan itibaren ise *Уфимские епархиальные ведомости* (Ufa Piskoposluk Dergisi) yayımlanmış ve derginin yayın faaliyeti 1917’de durdurulmuştur (1991’den beri gazete yine bu adı taşımaktadır). Ekim Devrimi sonrasında, parti gazeteleri de bu yayımlara eklenmiştir. 1920’den itibaren Rusça *Крестьянский депутат* (Köylü Mebusu) ve Türkçe *Ауыл халқы* (Köylüler) adlı gazeteler yayımlanmıştır (Burakeyev, vd., 2004: 113).²

1917 Ekim Devrimi ile Çarlık yönetimi sona ermiş ve Bolşevikler iktidarı ele geçirmiştir. Bu gelişmeler, Rusya’da bir iç savaşın (Гражданская война) başlamasına yol açmıştır. İç savaşta Akhlar (Çar yanlıları) ile Kızıklar (Bolşevikler) arasında süren mücadelede Kızıklar galip gelmiştir. Sonuç olarak, Ekim dev-

¹ Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü tarafından 15-19 Ekim 2024 tarihleri arasında düzenlenen *Türk Dünyası Modernleşmesi II: Türk Dünyasında Matbuat Sempozyumu*’nda “Başkurt Basın Tarihinde Akidil Dergisi” adıyla sunulan bildiri metninin genişletilerek yeniden düzenlenmiş biçimidir. (Ertürk, F., Başkurt Basın Tarihinde Akidil Dergisi, *Türk Dünyası Modernleşmesi II: Türk Dünyasında Matbuat Sempozyumu Özet ve Bildiri Kitabı* (15-19 Ekim 2024), İzmir, s.28).

² Aksi belirtilmediği takdirde Başkurtçadan Türkçeye çeviriler tarafımızca yapılmıştır.

rimi ile şekillenen Rusya’da reformlar yapılmış ve Lenin’in öncülüğünde Ruslara okuma-yazma öğretilmesi amacıyla okullar açılmıştır. Bu dönemde, Rus topraklarında yaşayan halklar kendi gazete ve dergilerini yayımlamaya başlamış; Başkurt yazınında ise iki kutup ortaya çıkmıştır: bağımsız millî edebiyat ve kültürü savunan yazarlar ile Sovyet hâkimiyetini destekleyen yazarlar.

Bu yıllarda, Başkurdistan’da millî matbuat doğmaya başlamış ve Ufa, Orenburg’da Türkçe 10 gazete ve dergi yayımlanmıştır. Orenburg’da hiciv gazetelerinin yayımlanmasının ardından 1908’de *Шұра* “Şura”, 1915-1917’de *Кармак* “Karmak” ve diğer hiciv dergileri yayımlanmıştır. Troitsk şehrinde, Miftahetdin Akmulla anısına mizahi resimli bir dergi olan *Акмұлла* “Akmulla” yayımlanmış ve Şeyhzade Babiç’in ilk şiiri burada yer almıştır.

Orenburg’da *Вакыт* “Vakit” (1906-1908), Troitsk’te *Сибирия* “Sibirya” (1912), Ufa’da *Тормош* “Hayat” (1913-1918), Orenburg’da *Урал* “Ural” gazeteleri yayımlanmış ve tirajları 4 bin kopyaya ulaşmıştır. 1917’den sonra Orenburg’da *Яңы Вакыт* “Yeni Vakit” gazetesi, aynı yıl *Башкорт умтифаки бюроһының мөхбире* “Başkurt Bölge Bürosu Haberleri” gazetesi yayımlanmış ve temmuz ayında gazete yeni adıyla *Башкорт* “Başkurt” olarak basılmıştır. Orenburg ve Çelyabinsk’te yayımlanan bu gazete, Başkurtların ilk basılı organı olarak birlik fikrini yaymayı amaçlamıştır. 1918’de Başkurdistan Geçici Devrim Konseyi’nin organı olan Başkurdistan gazetesi, Belebey’de *Ярлы Тауышы* “Fakir Sesi”, Orenburg’da *Башкорт Тауышы* “Başkurt Sesi” ve diğer birçok Bolşevik gazeteleri yayımlanmıştır. Bu yayın organları arasında hem devrimi destekleyenler hem de muhalifler bulunmaktaydı. 1917-1918’de yaklaşık 40 farklı gazete ve dergi çıkmaktaydı (Burakayev, vd., 2004: 113).

1 Haziran’da Ufa’nın Orenburg ile birleştirilmesinin (Togan, 2003: 111) ardından, 1930’larda ilçeler de birleştirilmiş ve ilçe gazeteleri yayımlanmaya başlamıştır. Bu dönemde Başkurtça 9, Rusça 8, Tatarca 8 ve diğer dillerde 2 gazete çıkarılmıştır. 1933 yıllarında ise Çuvaşça, Marice, Udmurca gazeteler çıkarılmaya başlanmıştır. Günümüzde 270 kadar basın yayın organı faaliyet göstermektedir (Burakayev, vd., 2004: 114).

1922 yılında *Башкортостан* “Başkurdistan” gazetesi, *Бабич* “Babiç” dergisi yayımlanmış; 1923 yılında *Яңы юл* “Yeni Yol” adlı edebî, içtimai ve siyasi bir dergi çıkarılmıştır.

Yazı dili kullanımına bakıldığında, Exmerov (2012: 41) “Ekim Devrimi’ne (1917) kadar Başkurtlar, Tatarlar ve birçok Türk halkı tarafından Arap alfabesinin ortak yazı dili olarak kullanıldığını” ifade etmektedir. 1922’de, Bakü’de toplanan kurultay sonucunda Latin alfabesine geçiş kararı alınmış ve 7 Temmuz 1928’de

Latin alfabesi Başkurdistan Merkez Kurum Komitesi tarafından resmî devlet alfabesi olarak kabul edilmiştir. Bu tarihten sonra beş yıllık bir dil planlaması uygulanmıştır (Exmerov, 2012: 74).

1939'da Latin alfabesinden Kiril alfabesine geçişi ön gören bir kararname ile Başkurtlar, Kiril alfabesini kullanmaya başlamış ve hâlen de bu harfleri kullanmaktadır.

1. Яңы Юл (Yeni Yol) Dergisi

D. Yulıty, İ. Remiyev, N. Kadirov'un editörlüğünü yaptığı Babiç dergisi, 1922'de, Ufa'da resimli edebiyat, sosyo-politik, hiciv dergisi olarak yayın hayatına başlamıştır. Ekim baskı matbaasında, Kasım ve Aralık ayında bin kopya tirajla iki sayı çıkarılmıştır. Derginin sayfalarında rahipler, nepmanlar (kapitalist sınıf), bürokratlar vb. yer almakta ve makaleler, şiirler, feuilletonlar (gazetede edebiyat ve sanata ayrılan bölümler) yayımlanmaktadır. 1923'te derginin 3. ve 4. sayılarına el konulmuş ve Sovyet yetkililerine yönelik eleştiri suçlamaları nedeniyle dergi kapatılmıştır (Babiç, 2023). Ancak, Davut Yulıty *Яңы юл* "Yeni Yol" dergisini çıkararak dergicilikte önemli rol oynamıştır.

Mart 1923'te, Başkurt Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti hükümeti nezdinde, Başkurtçanın yazı sistemini bilimsel temelde geliştirmek amacıyla Merkezi Komisyon kurulmuştur. Komisyon kararının özel bir maddesinde, aynı yıl yayımlanmaya başlanacak olan Başkurtça "Yeni Yol" dergisinin derhal yayımlanması gerektiği vurgulanmıştır (Şeripova, 2018).

24 Mart 1923'te, Ufa'da yayım hayatına 48 sayfa ile başlayan dergi, birçok edebî ve kültürel şahsiyeti kendine çekmişti (Akidil Dergisi 100 Yaşında, 2003). Dergiye neden *Яңы Юл* isminin verildiğine dair herhangi bir açıklama yapılmamıştır. "*Yeni Yol Hakkında Birkaç Söz*" başlıklı yazıda "*Yeni Yol dergisi başta profesyonel ruhla çıkarılma düşüncesindeydi. Başkurt işçilerinin çoğunluklu fikirleriyle oluşan bir programda çıkarılmasına karar verildi. ...Gelecek sayılarda dikkatini iç ve dış siyasi akımlara, uluslararası işçiler hareketine, Marksizm kuramlarına, teknik, eğitim ve genel eğitim çalışmalarına, muhtarlık, kooperatif ve hukuk işleri ile ilgili siyasi, ilmi ve fennî makalelere, çalışan ve köylü kitlelerini de doyurmak için şiir ve öykülere verecektir*" (Yeni Yol, 1923, Mart, № 1) ifadeleri yer almaktadır.

Yazar kadrosunda D. Yulıty, M. Gafuri, S. Kudaş, S. Miras, G. Fahrettinov, X. Gebid, Ğ. Devletşin, M. Xalikov, X. Xammad, Yurmatı, G. Kasımov, A. Habibi, G. Aydar, G. Muslimî, N. Bikbay, G. Vildanov, S. Remiyev, B. Kerimov, E. Biişev, Ş. Vahidov, G. Xeyri bulunmaktadır. Derginin sayfa aralığı ve sayısı her sayıda değişmektedir. Sayfa aralığı 1. sayıda 48, 2.-3. sayıda 70, 4. sayıda

44, 5.-6. sayıda 54, 7.-8. sayıda 66'dır. Her sayıda Arap harfli alfabe kullanılmış ve Başkurtça yayımlanmıştır. Dergideki görseller (reklam, fotoğraf, karikatür) düzenli olarak devam etmemiştir. 1., 2., 3. sayılarda birer fotoğraf, 4. sayıda beş fotoğraf, 5., 6. sayılarda görsel almamış ve 7., 8. sayılarda altı fotoğraf bulunmaktadır. Derginin 7. ve 8. sayılarında 15 haber, 5 şiir, 12 makale, 5 hikâye, 1 biyografi yer almaktadır.

Siyasi-ilmî, edebî-içtimai aylık dergi olarak yayım hayatına başlayan *Яңы Юл*, 1000 baskı sayısı ile abonelik fiyatı tek sayı 8 ruble, iki ay 15 ruble, altı ay 45 ruble olarak çıkarılmaktadır. 1923 yılında yayımlanan 5. ve 6. sayılardan itibaren “siyasi- edebî, ilmî, içtimai, iktisadi ve profesyonel dergi” olarak adlandırıldığı görülmektedir.

Derginin yazı işleri müdürü belirtilmemiş; dergi, yayım kurulu adına yayımlanmıştır. Ahmadulla Biişev, Davut Yultıy, Xabibulla Gebid derginin editör kadrosunu oluşturmaktadır. 9. sayıdan itibaren Göbey Devletşin, Ahmet Habibov editör kadrosundadır. Derginin düzenli yazarları: Xabibulla Gebid, Ahmadulla Biişev, Mullayan Xalikov, Mecit Gafuri, Gazim Kasimov, Nuriagzam Tagirov, Davut Yultıy, Fazıl Tuykin, Ğ. Gömer, Sagit Miras, Bulat İşemğol, Seyfi Kudaş, Zarifi Başiri ve diğerleridir (Akidil Dergisi 100 Yaşında, 2003). Fakat derginin yayım süresi uzun ömürlü olmamıştır.

İlk sayıda X. Gebid'in *Ярлы башкортка* “Köylü Başkurt'a”, M. Xalikov'un *Ауыл хужалыгы эитәрә* “Köy İdareciliği İşleri”, N. Tahirov'un *Башкорт телен тарихса төбсәү* “Başkurt Dilini Tarihte Aramak” gibi düz yazıları yer almıştır. Ayrıca, D. Yultıy'ın *Бизәкле таң* “Bezekli Tan”, F. Tuykin'in *Халык ауызынан* “Halk Ağzından”, R. Kadikova'nın *Ил кызы* “Ülke Kızı” gibi şiirleri de dergide yayımlanmıştır (Yeni Yol, 1923, Mart, № 1).

2. ve 3. sayılarda derginin ‘İçindekiler’ kısmında dört ana başlık görmekteyiz: I. Genel Bölüm, II. Tarihi Materyaller Bölümü, III. İlmî ve Fennî Bölüm, IV. Edebiyat Bölümü. Genel Bölüm, E. Biişev'in *Ғәрб һәм шәрәктә революция хәрәкәтенә ғөмүми қараһ һәм безҙең әске сәйәсәтебез* “Batı ve Doğuda Devrim Hareketine Genel Bakış ve Bizim Eski Siyasetimiz” adlı yazısıyla başlamaktadır. Daha sonra *Партияның 25 йыллығы* “Partinin 25. Yılı” ve L. Troçki'nin *Милләт мәсьәләһе һәм партиялы йәштәрҙе тәрбиәләү* “Ulus Meselesi ve Parti Gençlerinin Eğitimi”, G. Kasimov'un *Р.С.Ф.С.Р. дә хөкөм эшләре* “RSFSR'de Yönetim İşleri”, *Русияла 1917 йылға кәҙәр профессиональный хәрәкәт* “Rusya'da 1917 Yılına Kadar Profesyonel Hareket”, E. Biişev'in *Эшселәр тәшкилаты һәм дәүләттең артда қалған халықлары* “İşçiler Teşkilatı Devletin Arkada Kalan Halkları”, G. F. kısaltmasıyla G. Fahrettinov'un *Шәрәкдә*

хатын-кызлар хәрәкәте “Şarkta Kadınlar Hareketi” adlı yazıları yer almaktadır. II. Bölümde, S. Miras’ın *Башкорттар Уралдың үз туғандарымы?* “Başkurtlar Ural’ın Öz Akrabaları mı?”, Kurultay Azası’nın *Королтай Башкортостаны* “Kurultay Başkurdistan’ı”, H. Exmetov’un *Беззә беренсе театр* “Bizde İlk Tiyatro” adlı yazıları bulunmaktadır. III. Bölümde, G. Ş.’nin *Картлык вә йәшәртмәү* “İhtiyarlık ve Yaşlanma” ve Z. Nigmati’nin *Астрономия фәне вә уның әһәмие* “Astronomi İlmi ve Onun Önemi” adlı yazıları yayımlanmıştır. IV. Bölümde, M. Gafuri’nin *Жыртылган сәхифәләр* “Yırtılan Sayfalar”, D. Yul’tıy’ın *Эшләйем! Эшләр өчөн тыуғанмын!* “Çalışıyorum! Çalışmak için Doğmuşum!”, M. Feyiz’in *Күгәрчен* “Güvercin” şiirleri ile dört düz yazı, iki hikâye ve X. Gebid’in *Халык әдәбиятындан кыскача үрнәкләр* “Halk Edebiyatından Kısa Örnekler”, M. Gorki’den çevrilen *Лачын турында жыр* “Laçın Hakkında Şiir”, Seyit Remiyev’in çevirisiyle Raffaello Giovagnoli’nin tarihî romanı *Испартак* “Spartacus” adlı yazıları yer almıştır (Yeni Yol, 1923, Nisan, № 2-3).

Dördüncü sayıda X. Gebid’in *Һандугаска* “Bülbüle”, G. Heyri’nin *Мин иркдә* “Ben Özgürlükte” adlı şiirleri ve B. Kerimov’un *Кышкы ачы боранда* “Kışın Kuru Boranda”, Seyfi Kudaş’ın *Беренче сабан* “İlk Saban”, Bulat’ın *Кан* “Kan” başlıklı düz yazıları yayımlanmıştır (Yeni Yol, 1923, Mayıs, № 4).

Beşinci ve altıncı sayılar ise *Шуралар җәмһүриядтенен төп кануны* “Şura Cumhuriyetinin Bütün Kanunu” başlıklı yazıyla başlamaktadır. *Төркиянең соңгы икътисады хәле* “Türkiye’nin Son İktisadi Durumu”, G. F.’nin *Шәрикдә хатынлар хәрәкәте* “Doğu’da Kadın Hareketi” ve *Мишәрләр кемләр?* “Mişerler Kimler?”, S. Miras’ın *Тарихи матеряллар* “Tarihî Materyaller”, Z. Beşiri’nin *Һөҗүм алдынан (Кызыл гаскәркә)* “Hücum Öncesinden (Kızıl Askere)” adlı yazıların yanı sıra M. Gafuri’nin *Яңа көчләр* “Yeni Güçler”, *Инкилаб* “İnkılap”, *Күк жырлары* “Gökyüzü Şarkıları”, X. Gebid’in *Бер йән -бер тәндең* “Bir Ruh Bir Bedendir”, Seyfi Kudaş’ın *Мөхәббәт тотконо* “Aşkın Tutsağı” başlıklı şiirlerini de görmekteyiz (Yeni Yol, 1923, Haziran, № 5-6).

7. ve 8. sayının sayfalarında Yurmatı lakaplı yazarın *Урал* “Ural”, X. Gebid’in *Уралға* “Ural’a”, Şekür Vehitov’un *Илемдә* “Ülkemde”, G. Heyri’nin *Иҗәр ел* “Eser Yel” adlı şiirlerine rastlamaktayız (Sibegetov, 2023: 31).

Ocak 1924’te, dergide ilk kez “Hükümet Haberleri” bölümü yer almaktadır. Bu sayıda Lenin’in ölümü üzerine dergi kapağında Lenin’in fotoğrafına yer verilmektedir. İkinci sayfada X. Gebid’in Lenin’e ithafen yazdığı üç şiir ve E. Bişev’in *IV Бөтөн Башкортостан советтар съезының йәкүне* “IV. Bütün Başkurdistan Sovyetler Kongresi’nin Sonucu”, M. Halikov’un *Партияның эске демократияһы һәм милләт мәсәләһе* “Partinin İç Demokrasisi ve Ulusal Sorunu”, X. Kuşayev’in *Иске тарихтың кызыл сәсәктәре* “Eski Tarihine Kırmızı Çiçekleri” adlı makaleleri bulunmaktadır (Sibegetov, 2023: 31-32).

Derginin 10. ve 11. sayısı 1 Rabia Kuşayeva'nın *Һәйкәл* "Heykel" şiiri ile açılmakta ve parantez içinde yazar *Карауанһарай* "Kervansaray" adlı bir açıklama sunmaktadır. Genel Bölümde ise Ğ. Devletşin'in *Башкорт, татар пролетариаты, Ленин партияһына* "Başkurt, Tatar Proletaryası, Lenin Partisine", E. Biişev'in *Революцияны һаклау юлында башкорт ярылылары* "Başkurt Yoksulları Devrimi Koruma Yolunda" ve Ş. Hudaiberdin'in *Әсә телен ғәмәлгә куйыу эшeneң куйылышы* "Ana Dilini Hayata Geçirme Faaliyetinin Yürütülmesi" adlı yazılar yer almaktadır. Bunun yanı sıra, iktisat, ilmî ve edebiyat bölümlerindeki kalemlerin yazılarıyla geniş bir yelpaze okuyucuya sunulmuştur (Sibegetov, 2023: 32). Sayının sonunda yönetim tarafından şu bilgilendirme yapılmıştır:

Başkurdistan Eğitim Bakanlığı, öğretmen yetiştirmek amacıyla eğitim-öğretim ve okul konularına yönelik "Bilim" dergisini yayımlamaya başlamıştır. Baskı, kâğıt, yazı işleri ve diğer harcamalardan elde edilen maliyet tasarrufları nedeniyle "Yeni Yol" dergisi yayımlanmaya son verilmiş, onun yerine yayımcılara "Bilim" dergisi gönderilmesine karar verilmiştir (Sibegetov, 2023: 34).

Fotoğrafl-2-3: <https://kulturarb.ru/ru/news/zhurnalu-agidel-100-let> 05.06.2024

2. Белем (Bilim) Dergisi

Yeni Yol dergisinin yayın hayatını sonlandırmasının ardından, yayın süreci *Белем* "Bilim" dergisi ile devam etmiştir. İlk sayısı Ocak 1924'te yayımlanan Bilim dergisi, Başkurdistan Halk Eğitim Komiserliği tarafından aylık bilimsel, eğitici-öğretici ve edebî bir dergi olarak Ufa'da Başnarkompros neşriyatından yayımlanmıştır. Derginin editörlüğünü İmay Nasırî yürütürken, editör kurulunda Şerif Sünçele, Göbey Devletşin ve Kerim İzilğujin yer almıştır. İlk yıllarda 1000 kopya tiraja ulaşan dergi, sonraki yıllarda tirajını artırarak yayın hayatını sürdürmüştür. Bilim dergisi, 1924-1928 yılları arasında Arap harfleriyle, 1928 yılının 1. sayısından itibaren hem Arap hem Latin harfleriyle, 1930'dan sonra ise yalnızca Latin harfleriyle yayımlanmıştır. Daha önce belirtildiği gibi, 1922 Bakü Kurultayı sonrası Başkurdistan'da Latin harflerine geçiş kararı uygulanmaya konulmuştur.

Başkurdistan’da, Latin harflerine geçiş hareketi 1924 yılında başladı (Exmerov, 2012: 67). 1. Türkoloji Kongresine hazırlık çalışmaları ise 1925 yılında Moskova Yeni Alfabe Komitesi tarafından başlatıldı. RSFSR Halk Eğitim Komiserliği başkanlığında yürütülen plana göre, 1945 yılına kadar eğitim öğretimde yeni alfabe çalışmaları tamamlanmalıydı (Exmerov, 2012: 73). Bu nedenle derginin sayılarında Arap ve Latin harflerinin eş zamanlı olarak kullanıldığı görülmektedir. Bilim dergisi, 1927 yılında Yenilik ve Ozan dergileri olarak iki farklı koldan yayımına devam etmiştir. Bundan dolayı, derginin 1927’den sonraki sayılarına bu çalışmada değinilmeyecektir.

Derginin ilk sayısının son sayfasında, “Bilim Dergisi İdaresinden” başlığıyla yayımlanan ilanda şu ifadelerle yer verilmektedir: “*Başkurdistan’daki Başkurt ve Tatar öğretmenlere en yeni eğitim-öğretim usullerini ve fen alanındaki gelişmeleri aktarmak amacıyla, Başkurdistan Maarif Komiserliği ile İlmi Merkez tarafından ‘Bilim’ adıyla ilmi ve eğitsel nitelikte aylık bir dergi çıkarılmaya başlanmıştır*” (Sibegetov, 2023: 38).

Dergi, 1924 yılında 20 kuruş; 1925’te 7. ve 8. sayılar için 50, diğer sayılar için 35 kuruş; 1926–1927 yıllarında 50 kuruş; 1928’de ise 1–2. ve 11–12. sayılar için 50, diğer sayılar için 30 kuruş olarak fiyatlandırılmış ve yıllar içinde farklı ücretlerle yayımlanmıştır. Derginin sayfa sayıları da yıllara ve sayılara göre değişiklik göstermektedir. 1924 yılında 1. ve 7. sayılar 60, 8. sayı 48 sayfadır. 1925’te 1–2. sayılar 38, 3–4. sayılar 52, 5. sayı 45, 6. sayı 32, 7–8. sayılar 58, 9. sayı 42, 10. sayı 44 ve 11–12. sayılar 57 sayfadan oluşmaktadır. Dergi, 1924–1925 yıllarında Arap harfleriyle yayımlanmış; daha sonraki dönemlerde ise Latin harfleriyle Başkurtça yayımlanmaya başlanmıştır.

Dergideki görsellere değinecek olursak 1924 yılının 3, 4, 5 ve 8. sayılarında birer fotoğraf yer almaktadır. 1925 yılına ait sayılarda ise 1. sayıda altı, 2. sayıda iki, 3. ve 4. sayılarda dörder, 5. sayıda beş, 6. sayıda bir, 7. -8. sayıda dörder, 9. sayıda sekiz, 10. sayı yedi, 11.-12. sayılarda on altı fotoğraf bulunmaktadır. Derginin tirajı ilk yıllarda, 1000 iken sonraki yıllarda artış göstererek 1500’e ulaşmıştır.

Derginin ana bölümleri “Eğitim-Öğretim”, “Dil ve Edebiyat”, “Eleştiri ve Bibliyografya” ile “Dünya ve Rus Edebiyatından Çeviriler”den oluşmaktadır. Yazar kadrosunda ise İ. Nasırî, D. Yultıy, G. Fahrettinov, M. Gafuri, B. İşemgol, X. Gebid, Ğ. Devletşin, G. Xeyri ve T. Yenabi gibi dönemin önde gelen kalemleri yer almaktadır.

“Eğitim-Öğretim” bölümü, Ş. Sünçeleý’in fotoğrafları ile zenginleştirilen *Беренсе баскыс мәктәптәре үә ижтимағиәт программаһы* “İlkokul ve İçti-maiyat Programı” başlıklı makale ile başlamaktadır (Sibegetov, 2023: 36).

1924 yılında yayımlanan 3. ve 4. sayılarda, Bulat İşemgol'un "Tan" mahlasıyla kaleme aldığı *Ярзам* "Yardım", *Йырлан үттем* "Şarkı Söyledim", *Ләнин һәм без* "Lenin ve Biz" başlıklı şiirlerine; ayrıca, F. Xannanov'un *Ләнинға* "Lenin'e", Z. Şeymiyev'in *Укыусы кустыма* "Öğrenci Dostuma" adlı şiirlerine yer verildiği görülmektedir (Sibegetov, 2023: 38).

5. sayıda ise, M. Safin'in *Ололарны укырға өйрәтеу йулдары* "Büyük-lere Okumayı Öğretme Yolları", T. Eyüb'ün *Партия тарихы һәм Ленин* "Parti Tarihi ve Lenin", N. Tahir'in *Лөгәт тәнкиди* "Lügat Tenkidi" başlıklı yazıları yayımlanmıştır (Bilim, 1924, Mayıs, № 5).

6. ve 7. sayılarda, Sanatsal Eserler "Tarih ve Edebiyat Bölümü" başlığı altında, Seyit Miras'ın Yeni Yol dergisinde başlattığı yazı dizisi devam ettirilmiş ve okuyuculara *Башкорт тарихы хакында* "Başkurt Tarihi Hakkında" başlıklı makalesi sunulmuştur. G. Fahrettinov'un *Башкорт һүзе тураһында* "Başkurt Sözcüğü Hakkında" adlı makalesinde ise millet adlandırmalarına ilişkin altı farklı hipotez karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır. Yekaterinburg'dan M. Kormaş, *Тел мәсьәләһе* "Dil Meselesi" başlıklı makalesinde dönemin güncel dil sorunlarına değinmektedir (Sibegetov, 2023: 39).

8. sayıda ise N. Buharin'in *Халык укытыусыһы* "Halk Öğretmeni", M.S.'nin *Латин алифбаһы тураһында* "Latin Alfabeti Hakkında", G. Vildanov'un *Башкорт теле* "Başkurt Dili", A. Majayev'in *Тыуган илде өйрәнеүҙә халык әҙәбиәте* "Memleketi Öğrenmede Halk Edebiyatı", Sehiras'ın *Безҙә гүзәл сәнәғәт* "Bizde Güzel Sanat" başlıklı yazıları yer almaktadır (Bilim, 1924, Mayıs, № 8).

Derginin 9. ve 10. sayılarında, Resmî Bölüm "Başkurdistan'da Halk Eğitimi" başlıklı materyallerle açılmaktadır. Bu bölümde şu bilgilere yer verilir: "1923–1924 yıllarında, Başkurdistan'da eğitim alanındaki ilk adım, 1856 meslek okulunun açılmasıyla atıldı. Bu okulların 724'ü Ruslara, 1134'ü ise diğer halklara aitti. Öğrenci sayıları ise şu şekildedir: Rus 41.954, Başkurt 22.466, Tatar 25.859, Mari 4.312, Çuvaş 3.063 ..." (Sibegetov, 2023: 39).

Bu sayıda *Sanatsal Edebiyat Bölümü* "Edebiyat ve Dil" Bölümü olarak adlandırılmıştır. Bu bölümünde Sünçelei'in *Набат* "Çan", X. Gebid'in *Пролетариат кануны* "Proleter Kanunu" T. Yenebi'nin *Октябрь Ленин комарткыһы* "Ekim Lenin Yadigârı" ve Timur'un *Тормош* "Hayat" dramasındaki Ali sembolü etrafında kaleme aldığı *Ғүмер хыялы* "Ömür Hayali" başlıklı şiirleri yer almaktadır (Sibegetov, 2023: 40).

12. sayıda (1924), “Edebiyat ve Dil” Bölümünde D. Yultıy’ın *Ауылға Ток!* “Köye Çuval!”, ‘Ay’ lakaplı yazarın *Укытыусы йырсы* “Öğretmen Türkücü”, X. Gebid’in *Шахта йырзары* “Maden Türküleri”, A. Morzabikov’un *Комлайым* “Kutluyorum”, Mecit Burangolov’un *Кыскырам* “Haykırıyorum”, Kolbaktı’nın *Кутға* “Kıta” adlı şiirleri ile İmay Nasırî’nin *Тулкындар менән көрәште ул...*! “Dalgalar ile güreşti o...!” başlıklı düz yazısı bulunmaktadır (Sibegetov, 2023: 40).

1925 yılının 1. sayısında, Lenin’in vefatının birinci yıldönümü dolayısıyla ağırlıklı olarak bu konuya ilişkin yazılar yayımlanmıştır (Bilim, 1925, Şubat, № 1). 2. sayıda ise, Şey’in *Башкортостан ғилми мәркәзәндә* “Başkurdistan İlmî Merkezinde”, S. Miras’ın *Пугачев һәм башкортлар* “Pugaçev ve Başkurtlar”, Ğ. Gömer’in *Фәйзулла бабай трубкаһы* “Feyzulla Dedenin Pipo-su”, D. Yultıy’ın *Комсомол җырлары* “Komsomol Türküleri” başlıklı yazıları ve X. Gebid’in *Береккән синфи көрәш* “Birleşen Sınıf Mücadelesi” adlı şiiri yer almaktadır (Bilim, 1925, Mart, № 2).

3. ve 4. sayılar birlikte çıkarılmıştır. Bu sayıların “Edebiyat ve Dil” Bölümünde Ğ. Kasimov’un *Башкортостанда латин мәсәләһе* “Başkurdistan’da Latin Meselesi” ve Veli Xangildin’in *Мәктәптә грамматика дәресе* “Mektepte Gramer Dersi” başlıklı makaleleri, K. İzilğujin’in *Таибулат Батрак* “Taşbulat Batrak” hikâyesi, A. Ğelevi’nin *Өзәлгән калалар* “Parçalanmış Şehirler” ve T. Yenebi’nin *Сәләм* “Selam” ile *Батрак йыры* “Batrak Türküsü” şiirleri yer almaktadır (Bilim, 1925, Nisan, № 3-4).

5. sayının “Eleştiri ve Bibliyografya” Bölümünde S. Miras’ın *Башкортостан* “Başkurdistan” ve S. Burhan’ın *Башкорт телендә Ленинизм Әҙбиәте* “Başkurt Dilinde Leninizm Edebiyatı” başlıklı metinleri bulunmaktadır. Aynı sayının “Edebiyat ve Dil” Bölümünde ise X. Gebid’in *Көтөүсә Ейәнбәрәк* “Çoban Yüyenberek” ve K. Basir’in *Сабирйән* “Sabiryen” hikâyeleri ile M. Geliyullin’in *Селькор* “Köy Muhabiri” ve S. Kudaş’ın *Беззең җырлар* “Bizim Türküleri” adlı şiirleri kaleme alınmıştır (Bilim, 1925, Mayıs, № 5).

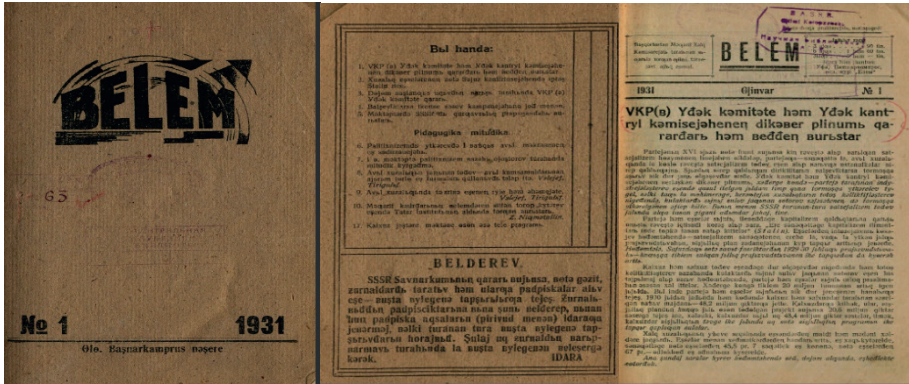
6. sayıda, “Dinsizler” Bölümünde H. Gildibek’in *Көрһән* “Kur’an”, H. Segdi’nin *Көрһән хақында* “Kur’an Hakkında” yazılarına yer verilmiştir. “Dil ve Edebiyat” Bölümünde ise Seginbay’ın *Октябрзәр йөрөр* “Ekimler Gider”, Tuhfet Yenebi’nin *Эш юлында* “İş Yolunda” ve Şehit Ağış’ın *Ауыл дауылда* “Köy Karmaşada” şiirleri; K. Basirov’un *Алар онытмыйлар* “Onlar Unutmuyorlar” kısa hikâyesi; Davut Yultıy’ın *Яңа әдәби агымнарның гегемониясе турында* “Yeni Edebî Akımların Hegemonyası Hakkında” ve N. Yanbarisov’un *Латин хәрәфе мәсәләһе* “Latin Harfleri Meselesi” başlıklı yazıları bulunmaktadır (Bilim, 1925, Haziran, № 6).

7. ve 8. sayılar birlikte yayımlanmıştır. Bu sayıların “Dil ve Edebiyat” Bölümü, S. Miras’ın *Башкорт әдәбиәте* “Başkurt Edebiyatı” başlıklı yazısı ile açılmaktadır. Ğ. Devletşin’in *Куналтак тормош эсендә* “Anlamsız Hayat İçinde”, K. Basırov’un *Ауылда* “Köyde”, M. Almayev’in *Очрашканда* “Karşılaşınca” adlı yazıları; G. Xeyri’nin *Уралда* “Uralda”, Ş. Çenekey’in *Төрмәләр тарихынан* “Zindanlar Tarihinden” ve X. Gebid’in *Аңларһын шул вақыт* “O An Anlarsın” adlı şiirleri yer almaktadır (Bilim, 1925, Temmuz, № 7-8).

9. sayının “Dil ve Edebiyat” Bölümünde Boris Guryev’in *Сөргөндә* “Sürgünde” hikâyesi, T. Yenebi’nin *Гөрләп тура* “Gürlüyor” ve Sagınbay’ın *Кәләм мәйданына* “Kalem Meydanına!” şiirleri yayımlanmıştır. Ayrıca Merkez Komitesi Örgütsel Bürosu’nun *Нәфис әдәбият мәйданында партия сәясәте* “Sannatsal Edebiyat Meydanında Parti Siyaseti” başlıklı yazısı da bu sayıda yer almaktadır (Bilim, 1925, Eylül, № 9).

10. sayının “Dil ve Edebiyat” Bölümünde Kerimov’un *Сөргөндә* “Sürgünde” adlı hikâyesi ile ‘Aң’ mahlasıyla X. Reşit’in iç savaş dönemini konu alan *Яланда* “Bozkırda” hikâyesi bulunmaktadır. Ğ. Gömer’in *Октябрьҙән наказ* “Ekim’den Kural”, ‘Aң’ mahlasıyla kaleme alınan *Октябрь* “Ekim” ve X. Gebid’in kanlı Pazar ile Ekim İhtilali’ne ithafen yazdığı *Ирек корбаны кәберҙә лә эшсе йырҙары* “Özgürlük Kurbanı Mezarda da İşçi Türküleri” şiirleri yayımlanmıştır (Bilim, 1925, Ekim, № 10). Bu sayıdan itibaren derginin daimî yazarlarının isimleri ve fotoğrafları da yayımlanmaya başlanmıştır.

Mart 1927 tarihli sayıda, “Eğitim-Öğretim” bölümünde on bir, “Meslek Hareketi” ile “Dil ve Edebiyat” bölümlerinde ise dörder makale yer almaktadır. Bu durum, derginin eğitim ve öğretim konularına öncelik verdiğini göstermektedir. Bu sayıda, Ğ. Gömer’in *Фронт хәтирәләре* “Сепхе Hatıraları”, Alimov’un Paris Komünü ile ilgili bir eseri tercüme ettiği *Коммуна трубкаһы* “Komüne Piposu”, M. Ağış’ın *Кала бүлгә* “Şehir Bölümü” hikâyeleri ile S. Kudaş’ın *Беренсе кар* “İlk Kar”, Ğ. Amantay’ın *Яз аккорды* “İlk Bahar Akkordu” ve *Балалар* “Çocuklar” adlı şiirleri yayımlanır. Sayının son sayfasında ise derginin içindekiler kısmı Rusça olarak da verilmeye başlanmış; ayrıca yayın hakkında bilgiler de Rusçaya tercüme edilmiştir (Sibegetov, 2023: 42).

Fotograf 4-5: <https://ebook.bashnl.ru/05.06.2024>

Bilim dergisi, 1927 yılında *Яңылык* (Yenilik) ve *Сәсән* (Ozan) adlı dergiler olarak iki ayrı yayın organı şeklinde faaliyetini sürdürmüştür.

3. Яңылык (Yenilik) Dergisi

1926 Şubatında, Bakü Türkoloji Kongresinde Rus topraklarındaki Türk halklarının Arap harflerinden Latin harflerine geçmesi kararlaştırıldı. Buna istinaden Başkurdistan'da *Яңалиф* “Yeni Alfabe” komitesi ve yerel şubeleri kuruldu.

Yeni Alfabe komitesi, Başkurdistan'da Latin harflerini tanıtmak amacıyla *Яңылык* “Yenilik” dergisini yayıma hazırlamış ve derginin ilk sayısı Eylül 1927'de, Ufa'da yayımlanmıştır. Başkurdistan Merkez Yürütme Komitesi bünyesindeki Başkurt Yeni Alfabe Merkezi Komitesi tarafından çıkarılan dergi, yoksul halk kesimlerini hedeflemekte olup aylık olarak yayımlanmıştır. Derginin editörlüğünü ilk olarak B. İşemgol, daha sonra ise D. Yulıty üstlenmiştir (Şeripova, 2018).

Derginin ilk sayısı “*Башкорт*” журналы (‘Başkurt’ dergisi) başlığıyla yayımlanmış olup Başkurt Yenilik Komitesi tarafından hazırlanan uzun bir Başkurtça giriş yazısıyla başlamaktadır. Derginin adresi Ufa, Sovyet Sokağı, Yurt, No: 14 olarak belirtilmiştir. İçtimai, siyasi içerikli derginin yazar kadrosunda M. Ağış, Ğ. Amontov, X. Gebidov, Ğ. Mansur, N. Yanbaris, V. Bikbulat, Hösni Kerim, Hadi Taktaş, Mecit Gafuri ve F. Emirhan gibi isimler yer almaktadır.

Derginin ilk dört sayısı 20 kuruş, diğer sayılar 15 kuruş olarak ücretlendirilmektedir. İlk sayının tirajı 2000 adet iken sonraki dönemlerde tiraj 1000–2000 arasında değişmiştir. 1927 yılına ait yazılar hem Latin hem Arap harfleriyle yayımlanmış; 1928'de 6. sayıdan itibaren ise yalnızca Latin harfleri kullanılarak yayıma devam edilmiş ve dergi ayda iki sayı hâlinde çıkmıştır. Derginin sayfa sayıları şu şekildedir: 1. sayı 32, 2.–3. sayılar 60, 4. sayı 40, 5. sayı 20, 6. sayı 22, 7. sayı 20, 8. sayı 20, 9. sayı 15, 10. sayı 35 ve 12. sayı 30 sayfadır.

Dergideki görseller hakkında şunlar söylenebilir: İlk sayıda 7 fotoğraf ve 3 reklam; 2.-3. sayılarda 15 fotoğraf ve 1 haber; 4. sayıda 14 fotoğraf; 5. sayıda 5 fotoğraf ve 1 karikatür, 3 reklam; 6. sayıda 10 fotoğraf ve 2 reklam; 7. sayıda 3 fotoğraf ve 1 reklam; 8. sayıda 13 fotoğraf ve 2 reklam; 9. sayıda 8 fotoğraf ve 1 reklam; 10. sayıda 23 fotoğraf ve 1 haber; 12. sayıda 17 fotoğraf ve 1 reklam yer almaktadır.

İlk sayıda Ğ. Amontov'un *Салют* "Selam", Ğ. Mansur'un *Алда Торманын* "Önde Durmasın" adlı şiirleri; M. Ağış'ın *Был 'Яңылык' шул* "Bu 'Yenilik'", X. Gebidov'un *Яңы Алифбаның Узганы һәм Киләсәге* "Yeni Alfabenin Öncesi ve Sonrası" ile K. D.'nin *Яңы Алифба һәм Кайбер Халыктар* "Yeni Alfabe ve Bazı Halklar" başlıklı yazıları yer almaktadır (Yenilik, 1927, Eylül, № 1). Dergideki yazıların önemli bir bölümü yeni alfabe konusuna odaklanmaktadır. Bununla birlikte, dergide yalnızca yeni alfabenin yazım ve uygulama yöntemlerine ilişkin yazılar değil, aynı zamanda bilimsel ve politik içerikli metinler ile çeşitli tercüme eserler de yer almaktadır.

2. ve 3. sayılarda, 'Bu Sayıda' başlığı altında on bir, 'Yeni Harfler ile' başlığı altında ise on iki yazıya yer verilmektedir. Ğ. Gömer'in "S", G. Xebir'nin *Укытыусы* "Öğretmen" hikâyeleri; B. Velidov'un *Байрам өсөн* "Bayram İçin", S. Kudaş'ın *Көрәш Батыры* "Savaş Kahramanı", Ğ. Xeyir'in *Дуҗтарға* "Dostlara" adlı şiirleri, X. Karokşin'in *Гәрәп һәм Латин Хәрефтәре Тураһында* "Arap ve Latin Harfleri Hakkında" ve İ. S.'nin *Кытай Рәволюциясының Хәле* "Çin Devriminin Durumu" başlıklı makaleleri bu yazılardan bazılarıdır (Yenilik, 1927, Ekim, № 2-3). 4. sayıda, Kavzil'in *Тау астына* "Taş Altına", G. Biley'in *15 йыл тула* "15 Yıl Doluyor" ve G. Xekim'in *Кем ул?* "Kim O?" adlı şiirleri; R.'ye ait *Кырымскалар* "Karıncalar" başlıklı tercüme metni ile S. Maluşıf'ın *Правда гәзите* "Pravda Gazetesi" (Yenilik, 1927, Kasım, № 4) başlıklı yazılar bulunmaktadır. 5. sayıda, S. Usmanef'in *Яңа жомадан* "Yeni Haftadan" adlı hikâyesi (Yenilik, 1927, Aralık, № 5), 6. sayıda ise A. Kara-Kort'un *Ак йолдоз* "Ak Yıldız" adlı hikâyesi (Yenilik, 1927, Ocak, № 6) yayımlanmıştır. Kara-Kort'un hikâyesi yedi ve sekizinci sayılarda da devam etmiştir.

Dergi, 1928 ve 1929 yıllarındaki sayılarında yine fotoğraf, karikatür, reklam ile şiir, hikâye, biyografi, fen, tarih, tercüme, haberlerin yer aldığı sayıları çıkarmaya devam etmiş, 1930'da *Октябрь* "Ekim" dergisiyle birleşmiştir.

4. Сәсән (Ozan) Dergisi

Bilim dergisi ilmî ve eğitimsel alandaki boşluğu doldururken, *Yenilik* dergisi de yeni harflerin yazımı, öğretimi ve uygulamasına ilişkin yazılar yayımlayarak bu sürece katkıda bulunmaktadır. Öte yandan Başkurdistan'da edebiyata

yönelik özel bir dergiye duyulan ihtiyaç, dönemin aydınları tarafından sıklıkla dile getirilmekteydi. Bu ihtiyacı karşılamak amacıyla Ocak 1927’de, Ufa’da edebî ve sanatsal bir aylık dergi olan *Сәсән*’in ilk sayısı yayımlanmıştır. Derginin yayımlayıcısı Başkurdistan Halk Eğitim Komiserliği; editörleri ise Ğ. Devletşin, D. Yultıy, K. İzelguja, İ. Nasırî ve K. Gebit’tir. Dergi, Ufa’daki Ekim Matbaası Basımevinde (Октябрьский-Натинск, Уфа, Башглавлит) basılmaktaydı. İlk yılında Arap harfleriyle yayımlanan yazılara, sonraki dönemde Latin harfleri de eklenmiştir. 1000 tirajla yayımlanan derginin ilk yıl 20 kuruş, 1929 yılında ise 30 kuruş olarak fiyatlandırıldığı görülmektedir.

Derginin ilk sayısı 18, ikinci sayısı 22, üçüncü sayısı 20 ve dördüncü sayısı 20 sayfadan oluşmaktadır. Bu durum, sayılar arasında sayfa sayılarının değişiklik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Aynı şekilde dergide yer alan görsellerin sayısı da sayılara göre farklılık göstermektedir. Nitekim 1. sayıda 17, 2. sayıda 13, 3. sayıda 15, 4. sayıda 15, 6. sayıda 19, 7. sayıda 37, 8. sayıda 27, 11. sayıda 26 ve 12. sayıda 32 fotoğraf bulunmaktadır.

Dergide D. Yultıy, X. Gebid, M. Gafuri, İ. Zeyni, Ğ. Amantay, B. Valid, Ğ. Devletşin, K. İzelguja, B. İšemgöl, İ. Nasırî, M. Burangolov, F. Tuykin ve H. Abdreşitov gibi yazarların yazıları yayımlanmaktadır. Ayrıca genç yazarlar S. Ağış, R. Niğmeti, B. Bikbay ve diğerlerinin şiir ve öyküleri de dergide yer almaktadır. Açılış makalesinde derginin amacı ve geleceğe yönelik hedefleri şu şekilde açıklanmaktadır:

Başkurt yazılı edebiyatı modern bir aşamaya ulaştığında, toplumda sanatsal edebiyata duyulan ihtiyaç belirginleşti. Başkurt dili resmî dil hâline getirildiğinde ve kullanılmaya başlandığında, okullar, yeni yetişen aydınlar, gençler, öğrenciler, öğretmenler, işçiler ve bilinçli köylüler kendi dillerinde edebiyata gereksinim duyuyordu. Bu ihtiyaç, duvar gazeteleri, el yapımı dergiler ve genel basında çeşitli biçimlerde kendini gösterdi. Biz de bu gereksinimi karşılamak amacıyla yola çıktık (Sesen, 1927, Ocak, №1).

Derginin sürekli bölümleri; sanatsal ve edebî hikâyeler, şiirler, halk şiiri ve masallar, hiciv örnekleri, edebî eserlerin eleştirileri ve bibliyografyaları, tiyatro ve müzik yazıları, bilim ve teknik haberler, arkeolojik anıtlar hakkında verilen bilgilerden oluşmaktaydı. Fotoğraflarla zenginleştirilmiş büyük format ve karton kapağıyla dergi, içerik çeşitliliği açısından da dikkat çekmekteydi. Son sayfasında ise “Bilmeceler” başlığı altında bilmece ve bulmacalar ile ilginç bilgiler ve mizahî sorulara yer verilmekteydi. Bu çok yönlü içeriği, *Сәсән* (Ozan) dergisini çağdaşı yayınlardan belirgin biçimde ayırmaktadır. Dolayısıyla derginin edebiyata yeni bir çehre ve soluk kazandırdığı söylenebilir.

“Basın ve yayın konusundaengin deneyime sahip olan D. Yultıy, makalelerinde genç Başkurt edebiyatının gelişim zorluklarını derinlemesine ele almaktadır. Bu dönemde Başkurt şiiri, ana vatana duyulan sevgi, yeni özgür yaşama övgü ve Başkurdistan’ın şanlı geçmişine adanmışlık gibi temaları işlemektedir” (Şeripova, 2018).

“Derginin Şubat 1927 sayısında D. Yultıy’ın, *Үткән Йырҙар* “Eski Türküler”, T. Yenebi’nin *Йырағы ла килә, тыңлағы ла* “Türkü Söyleyesi De Geliyor Dinleyesi De”, B. İšemğol’un *Булат шиғырҙары* “Bulat Şiirleri” ve G. Xeyri’nin *Көрәшсе йыры* “Savaşçı Türküsü” adlı şiirleri yayımlanmıştır. Aynı sayıda ulusal kahraman Salavat Yulayev’e de yer verilmiştir” (Sesen, 1927, Şubat). “Xebir Ebdreşitov’ın *Салават* “Salavat” başlıklı yazısı ise 2., 3., 9. ve 10. sayılarda da devam etmiştir” (Sesen, 1927, № 2,3,9,10). “Dergiye okuyucu katkısını teşvik etmek amacıyla bir çağrı yazısı da yayımlanmıştır. Örneğin, ülkedeki tüm halkların örf ve adetleri ile edebiyatlarının *Советская Страна* ‘Sovyet Ülkesi’ almanağında yayımlanacağı duyurulmuş ve halklar yazı göndermeye davet edilmiştir. Rus şair, yazar, proleter nesrin öncülerinden Pavel Bessalko’nun eseri, H. Segdi tarafından *Бейек Ману* “Ulu Manu” başlığıyla çevrilmiştir. Ayrıca derginin sayfalarında, Başkurdistan’da basılan diğer dergiler (Белем ‘Bilim’, Сәсән ‘Ozan’, Һабан ‘Saban’, Яңылык ‘Yenilik’, Башкорт Аймағы ‘Başkurt Soyı’, Һәнәк ‘Yaba’) hakkında kısa bilgiler de yer almaktadır” (Sibegetov, 2023: 52).

“Bu dönemde edebiyatta, şairlerin doğdukları yeri övme, tanıtmama teması oldukça yaygındır. Örneğin, bugün Başkurt tiyatrosunun temel taşlarından biri olarak tanıdığımız İshak İ. Zeyni’nin ‘İdil Boyunda’ şiiri basılır ve bu şiiri Akidil nehrine ithaf eder. Daha sonra B. Velid, İrendik boylarını meşhur eder ve bu şiir, *Başkurt Marşı* biçimine dönüştürülür” (Sibegetov, 2023: 48). Derginin diğer sayılarında Zeyni’nin *Яз килә* “Bahar Geliyor”, *Һандуғаска* “Kırlangıç’a”, *Ғүмер юлында* “Ömür Yolunda”, *Онота алмайым* “Unutamıyorum” adlı şiirleri yer alır (Sesen, 1927, № 4). Altı ve yedinci sayılarda kadınlara özgü yazılara, tiyatro ve tasvir gibi konulara yer verilmektedir. Esme Müslimova’nın *Ауыл* “Köy” tasviri, S. Ağış’ın *Башкорт театры Мәскәүҙә* “Başkurt Tiyatrosu Moskova’da”, G. İlbay’ın *Шәрек сәнғәте* “Doğu Sanatı” başlıklı yazıları ile Reşit Niğmeti’nin *Күрәш ялкынны* “Savaş Alevi”, T. Yenebi’nin *Һүтелгән мөхәббәт* “Parçalanmış Aşk”, Ğ. Evxediye’v’in *Яңы ауыл* “Yeni Köy” ve Ğ. Bikbov *Шахмат* “Satranç” adlı şiirleri yer almaktadır (Sesen, 1927, № 6-7).

“1928 yılının birinci ve ikinci sayıları birlikte çıkarılır. D. Yultıy’ın *Сәсән’дең бер йыллығына* “Ozan’ın Bir Yılına” adlı analitik makalesi, lirik bir girişe rağmen güçlü teorik ve uygulamalı nitelikte yazılmıştır” (Sibegetov, 2023: 55). Ayrıca Maksim Gorki’yi anmak için yazarın birkaç eserine yer vermeyi plan-

ladıkları ama teknik sebeplerden dolayı sadece bir iki eserini yayımlayabildikleri bilgisi derginin ilk sayfalarında yer almaktadır. Mart sayısından itibaren dergi Latin harfleri ile yayımlanmaya başlamaktadır.

1929 yılında dergi tamamen Latin harfleri ile çıkarılmaya başlar. N. Niğmeti'nin *Україна* "Ukrayna", Ğ. Tatlıbay'ın *Һуңғы Сәләмем* "Sonuncu Selamım" adlı şiirleri; B. Bikbulat'ın *Бала* "Çocuk", Buranbay'ın *Ике ул* "İki Oğul" başlıklı hikâyeleri; N. Uralski'nin *Баҫылмаған шиғырҙар тураһында* "Basılmayan Şiirler Hakkında" adlı yazıları ve ayrıca fen ve teknik ile ilgili yazılar da dergide yer almaktadır (Sesen, 1929, №1). Derginin son sayısı Aralık 1929'da yayımlanmıştır. Üç yıllık ömrü boyunca güçlü ve sürekli yenilenen kadrosu ile dergiciliğe kazandırdığı yenilikler ve öncül uygulamalar sayesinde, *Сәсән* "Ozan" dergisi Başkurt millî edebiyatında önemli bir konum edinmiştir.

5. Октябрь (Ekim) Dergisi

Ayda bir kez yayımlanan siyasî, edebî, sanat ve tenkit dergisi olan *Октябрь* "Ekim", Başkurtça *Үкмәбер* "Üktebîr" adıyla Ocak 1930'da yayın hayatına başlamıştır. Daha sonraki sayılarda, dergi kapağında yalnızca *Октябрь* adının kullanıldığını görmekteyiz. Dergide, önceleri Latin harfleri ile yazılar yayımlanırken bir süre sonra Kiril harfleri ile de yazılar yayımlanmıştır. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi *Ozan* ve *Yenilik* dergilerinin *Ekim* adı altında birleştirilmesi üzerine dergi, T. Yenebi, S. Kudaş, B. İšemğöl, D. Yultıy, X. Naum, A. Tahirov, S. Ağış'ın yer aldığı editör kadrosuyla çıkmış ve derginin baş editörü sık sık değişmiştir. Derginin adresi Zinsuf Sokağı, 22, "Başneşir", Ufa'dır. Dergi yılda 5 lira, 3 ayda 1 lira 35 kuruş, 6 ayda 2 lira 55 kuruş, ayda 45 kuruş olarak ücretlendirilmiştir. Kapak tasarımı oldukça sade olup, bu durum sosyalist estetik anlayışının basılı yayınlarda yansıması olarak değerlendirilebilir.

Ocak 1930'da basılan ilk sayının üçüncü sayfasında Stalin'in parti liderliğinin 50. yılı dolayısıyla Stalin'e ve Lenin'in partisine selam gönderilen 'Başkurdistan Yazarlarından Kutlama' başlıklı ve Proleter Yazarlar Başkurdistan Birliği Sekreteryası imzalı bir yazı yer alır. Stalin'in fotoğrafının altında ise *Kutlamaya Yoldaş Stalin'den Cevap* başlıklı yazıda, Stalin'in kutlama için işçi sınıfına teşekkür ettiği metin bulunmaktadır" (Ekim, 1930, Ocak).

Derginin 80 sayfalık Ocak sayısında, Göbey Devletşin'in *Каммуна* "Kömünler", M. Gafuri'nin *Şagırzeñ altın priskeşnda* "Şairin Altın Madeninde", Afzal Tahirov'un *Kamsamul* adlı hikâyeleri; Q. Amantay'ın *Bezzen Avıl* "Bizim Köy", Ğ. Gömer'in *Qoros turnda* "Çelik Hakkında", Rabige Kadıkıva Şiirleri *Zeynep turnda* "Zeynep Hakkında", Möslim Marat'ın *İke Karabel* "İki Kılıç", D. Yultıy'ın *Bögöngö Yırzar* "Bugünkü Türküler" adlı şiirleri yayımlanmıştır. Xe-

nef Naum'un Ekim devrimi, işçi sınıfı, kolhoz, komünizm gibi konuları ele aldığı *Marksizem hem Edebiyet, Seneget Mes'elehe* "Marksizm ve Edebiyat, Sanat Me-selesi" başlıklı yazısı, D. Yultıy'ın *"Sıbar Şongar" hem unıñ ideyaluktarı* "Sıbar Şongar ve Onun İdeolojileri" ve Bulat İşemoğol'un *Пролетариат әзбиәтендә коммунист көстәрзе йыйыу өсөн көрәшкәндә* "Proleter Edebiyatta Komünist Güçleri Toplamak İçin Savaşırken" başlıklı yazıları yer almıştır (Ekim, 1930, Ocak:4-80).

Derginin son sayfalarında "30 Günde Olaylar ve Takvim" başlığı altında Başkurdistan'dan haberler verilmekte ve "Edebiyat Dünyasından" başlığı altında edebiyattaki gelişmeler aktarılmaktadır. Son iki sayfada ise Başkurdistan Proleter Yazarlar Birliği Sekreterinin yazarlara seslenişi yer almakta ve bir sonraki sayıda yayımlanacak yazılar belirtilmektedir (Ekim, 1930, Ocak:76-78).

Ocak 1941'den itibaren Kiril harfli sayılar yayımlanmış fakat II. Dünya Savaşı sebebiyle sadece beş sayı çıkarılmıştır. Ocak sayısında V. Mayakovskiy'in *Владимир Ильич Ленин, Ленин турында халык ыырзары* "Vladimir İliç Lenin, Lenin Hakkında Halk Türküleri", M. Karimov'un *1940 йылдың кайһы бер әзби күренештәре тураһында* "1940 Yılıının Bazı Edebî Görünüşleri Üzerine" ve E. Xetip'in *Яңы йыл тәбриге, Йөзөп йөрөүсә донъя, Тормоштоң йәме, бишек йыры* "Yeni Yıl Tebriği, Yüzen Dünya, Yaşam Sevinci, Beşik Ninnisi" başlıklı yazıları ile N. Kerip'in *Доктор килен* "Doktor Gelin" şiiri ve "Tenkit, Bibliyografya" başlığı altında E. Çanış'ın *F. Сәләм ижадына карата* "Ğ. Selem'in Yaratıcılığına Bakış" adlı yazısını görmekteyiz (Ekim, 1941, Ocak: 5-23;54-65). Derginin Mayıs ayı sayısı çıktıktan sonra dergi durdurulmuştur. 1946 yılının Şubat ayında dergi tekrar yayım hayatına başlamıştır.

"Baskurdistan Sovyet Yazarlar Birliği organı olarak edebî, politik aylık dergi olarak çıkarılmaktadır. Baş editörü G. Zölkerneyev, editör kurulu ise S. Agiş, S. Kudaş, Kirey Mergen, R. Niğmeti, E. Usmanov, E. Xarışov'dur. Derginin tirajı 3000 iken sonraki süreçte 2000'e düşmüştür. Derginin adresi Stalin Sokağı, 53, 2. kat, Ufa'dır. Yıllık abonelik ücreti 36 lira olan derginin tek sayı fiyatı 3 liradır" (Sibegetov, 2023: 71).

Dergi, G. F. Aleksandrov'un *Бөйөк Ленин-Сталин байрагы астында* "Büyük Lenin-Stalin Bayrağı Altında" söylevi ile başlamaktadır. Derginin sayfalarında Seyfi Kudaş'ın, *Зәңгәр өй* "Mavi Ev", *Сталин тураһында ыыр* "Stalin Hakkında Şiir", *Беренсе Депутат* "İlk Milletvekili", *Яңы йыл таңы атканда* "Yeni Yıl Şafağı Attığında", Selex Kulibay'ın *Байрак* "Bayrak", Алтын китап һүзәрзе "Altın Kitap Sözleri", Reşit Niğmeti'nin Ленин "Lenin", Башкортостан тауышы "Baskurdistan Sesi" ve Batır Velim'in *Кил Бәгерем* "Gel Sevdigim" başlıklı şiirlerini de bulmaktayız (Ekim, 1946, Şubat).

2. sayıda, E. Bikçenteyev'in *Сәскә* "Çiçek" ve *Һырға* "Küpe" hikâyeleri, *Зәңгәр күзгәр хакында иҫтәлек* "Mavi Gözlerle İlgili Hatıra" adlı anı türünde yazısı ile Mostay Kerim'in *Сум уттар* "Yabancı Duygular", Seyfi Kudaş'ın *Леся Украинка* "Lesya Ukrainka", *Бағышлау* "Bağışlama", Reşit Nigmeti'nin *Мөхәббәт* "Aşk", *Кайза һин* "Neredesin", *Иркәм* "İradem", *Һалдат кайтты* "Asker Döndü", *Һуғышта язылган поэмалар* "Savaşta Yazılan Şiirler", *Уның юлы* "Onun Yolu" ve Ekrem Veliyev'in *Ғата Изелбаев* "Gata İdilbayev" adlı şiirleri yer almaktadır (Ekim, 1946, Mart).

2. sayıdan sonra dergi çift sayı olarak basılmıştır. "Abdullah Tukay Özel Sayısı" olarak çıkan 3. ve 4. sayıların 28-34. sayfalarında Tukay'ın yazdığı *Халкыма* "Halkıma", *Пушкинә* "Puşkin'e", *Һөйөклмдөң кәбер ташына* "Sevgilimin Kabir Taşına" başlıklı şiirleri ile Başkurt Yazarlar Birliği Başkanı S. Kudaş'ın *Халык азатлығы йырсыһы* "Halkın Özgürlüğü Şarkıcısı" adlı makalesi ve *Тукай* "Tukay" şiiri, *Тукайҙың Өфөгә килеүе* "Tukay'ın Ufaya Gelişi" biyografisi ile B. Bikbay'ın *Беренсе укыған шағирем* "İlk Okuduğum Şairim" biyografisi ve T. Arıslan, Ş. Bikkol, K. Dayan, S. Dimskiy, M. Gafuri, X. Gilecev, Ğ. Gümer, Y. Kolmoy, G. Ramazanov, G. Selem, M. Söndöklö'nün Tukay için yazdığı şiirlerin yanı sıra ilk defa Ketibe Kinyabulatova'nın *Баксала* "Bahçede", *Пар ат* "Çift At", *Лилиә* "Zambak", *Ағын Һыу* "Akan Su", *Колоном* "Tayım", *Сара* "Çare" ve B. Feyzi'nin *Алғы һызыкта* "Ön Çizgide", *Ғинуар* "Ocak", *Сәскәле ялан* "Çiçekli Bozkır", *Кайтыу* "Dönüş" adlı şiirleri de yer almıştır (Ekim, 1946, Nisan).

5. ve 6. sayının bir bölümü SSCB Yüksek Sovyeti Başkanlığı Üyesi M. İ. Kalinin'in vefatı üzerine yazılan yazılara ayrılmıştır. İ. M. Kalinin'in deneme tarzında *Языусы үз эшенең мастеры булырға тейеш* "Yazar Kendi İşinin Ustası Olmalı" başlıklı yazısı yayımlanmıştır. Jambıl Jabayev'in şiiri S. Kulibay tarafından *Сталинсы бөйөк закон* "Stalinci Büyük Yasa" adıyla tercüme edilmiştir. T. Arıslan'ın *Безгең Бакү* "Bizim Bakü", Ekrem Veli'nin *Түбән ейелегез, Ал байрактар* "Aşağı Eğiliniz, Kızıl Bayraklar" adlı şiirleri ile M. Şoloxov'un *Өзәбиәттең бөйөк дусы* "Edebiyatın Büyük Dostu", P. Tufyakov'un *Горький тураһында* "Gorki Hakkında" başlıklı biyografileri yer almaktadır (Ekim, 1946, Haziran).

BKP Merkez Komitesi'nin 14 Ağustos 1946 yılı kararı 7. ve 8. sayıda, *Zvezda* ve *Leningrad* dergilerinde ve tüm yayın organlarında yer almıştır. Bunun dışında dergide, F. Lokman'ın *Бригадир* "Tuğgeneral" hikâye serisinin ilki yer almıştır. Bu hikâye 9. ve 10. sayılarda da bulunmaktadır. Dergide, "Çocuk Edebiyatı Bölümü" başlığı altında Mayakovski'nin şiirini tercüme eden M. Tacî'nin *Нимә ул якшы һәм нимә ул насар* "İyi ve Kötü Nedir", *Балаларға биш йыр*

“Çocuklara Beş Şiir”, Сәңгелдәк бәүеткәндә “Beşik Sallarken”, Ел “Yel” adlı şiirleri yayımlanmıştır (Ekim, 1946, Ağustos).

9. ve 10. sayılarda, dikkat çeken yazılara baktığımızda Stalin’in СССР Союзы Кораллы Көстәре Министры Көстәре “СССР Бирлиги Silahlı Kuvvetler Bakanı” 41 ve 43 sayılı bildirileri, A. A. İdanov’un Звезда һәм Ленинград журналдары тураһында “Zvezda” ve “Leningrad” Dergileri Hakkında” başlıklı bildirisi, Reşit Niğmeti’nin Шәһит батыр “Şehit Batır”, Ekrem Veli’nin Хозайбирзин иҫтәлегенә “Hudaybirzin Anısına” adlı şiirleri, A. Kudaş’ın Шәһит Хозайбирзин һәм Мәжит Ғафури “Şehit Hudaybirzin ve Mecit Gafuri” ve İbrahim Gulın’ın Шәһит Хозайбирзин “Şehit Hudaybirzin” (Ekim, 1946, Ekim) adlı biyografi türündeki yazılarını sayabiliriz. Şehit Hudaybirzin’in doğumunun 50. yılı münasebetiyle derginin yazara özel bölüm ayırdığı görülmektedir

11. ve 12. sayılarda “Büyük Rus Yazarları” başlığı altında Nikolay Ostrovski’nin biyografisinin yanı sıra N. A. Dobrolyubov ve Viladimir G. Korolenko gibi sanatçıların biyografileri de yayımlanmıştır. Aleksandr Fadayev’in romanının bir bölümünü Mostay Kerim Йәш Гвардия “Genç Muhafızlar” adıyla tercüme etmiştir. Ayrıca Seyfi Kudaş’ın Сирән сәскә атканда “Leylak Çiçek Açtığında” ve Konstantin Simonov’un Драматургия, Театр һәм тормаһ “Drama, Tiyatro hem Hayat” adlı eleştirisi türündeki yazıları dergide yer alan bazı yazılardandır (Ekim, 1946, Aralık).

1947 yılına gelindiğinde derginin sayıları aylık çıkmaya devam etmektedir. Yine S. Ağış, M. Kerim, V. Ekrem, B. Bikbay, K. Mergen, T. Arıslan, S. Kulibay, R. Niğmeti, K. Dayan, İ. Abdullin, E. Çanış, R. Kuzyev gibi yazarların eserlerini görmekteyiz.

Fotoğraf 6-7: <https://ebook.bashnl.ru/dsweb/View/ResourceCollection-6731#Resource-28213>
05.06.2024

Aralık 1948’de, Parti Bölge Komitesi Başkurt edebiyatını iyileştirmek için önlemler almaya karar verir. *Октябрь* “Ekim” dergisinin adı değiştirilir (Şeripova, 2018). 1949 yılından itibaren dergi *Әзәби Башҡортостан* “Edebî Başkurdistan” adıyla yayımlanmaktadır.

6. Әзәби Башҡортостан (Edebî Başkurdistan) Dergisi

Ekim dergisinin adının değişmesi üzerine 1949 Ocak ayından itibaren dergi, *Әзәби Башҡортостан* “Edebî Başkurdistan” adı altında yayımlanmıştır ve editörlüğünü S. Ağış, yayım kurulu üyeliğini ise Ğ. Emiri, S. Kudaş, S. Kulibay, E. Kirey, R. Niğmeti, E. Xaris yapmıştır. Aylık edebî, politik dergi olarak yayımlanan Edebî Başkurdistan, Başkurdistan Sovyet Yazarlar Birliği Organı adı altında, “Tüm ülkelerin proleterleri, birleşiniz!” sloganı ile yayımlanmıştır. Derginin tüm sayıları Kiril harfleri ile çıkmıştır. Boyutu 5 ve adresi Sovyet Sokağı, no. 16, daire no: 136, Ufa’dır. Derginin tirajı 2000 olarak belirtilmiştir. İlk sayısı 80 sayfa olarak çıkan derginin içeriğinde “Yeni Başlayan Yazarların Çalışmaları”, “Eleştiri ve Gazetecilik” gibi yeni başlıklar yer almaktadır. Derginin adıyla uygun olarak içeriğinde de değişikliklere gidildiği görülmektedir. Derginin sayfalarında şiir, hikâyelerin yanı sıra deneme, novella, piyesler de yer almaktadır.

Ocak 1949 sayısında, yani 1. sayıda R. Niğmeti’nin *Ленинға, Туған тел* “Lenin’e, Ana Dil”, Mostay Kerim’in *Шиғырҙар* “Şiirler”, Lokman Xekim’in *Усак уттары* “Ocak Alevleri”, *Мавзолейҙә* “Mozolede”, Yakup Kolmay’ın *Мәскәү таңы* “Moskova Şafağı”, Ğ. Geliyev’in *Ульяновск аша* “Ulyanovsk’un Karşısında”, G. Ramazanov’un *Сиктәр аша Сәләм* “Sınırların Ötesinden Merhaba”, Nazar Nejmi’nin *Роза сәскәһе* “Gül” başlıklı şiirlerine, Ekrem Veli’nin *Безҙең як егеттәре* “Bizim Oranın Gençleri” adlı hikâyesine, Ekrem Bikçentey’in *Кәмилә, Наказ* “Kamile, Emir” adlı novellasına ve *Рабиға ана* “Rabiya Abla” adlı denemesine yer verilmiştir. Daha sonra “Yeni Başlayan Yazarların Çalışmaları” kısmında; Ş. Vaxitov, Rexmi Selexov, Reğize Yanbulatova, A. Bayramov adlı dört yeni yazarın şiir ve denemeleri; “Eleştiri ve Gazetecilik” başlığı altında E. Xaris, S. Kulibay, D. Medvedenko, A. Segit’in yazıları ve Edebî Takvim, Edebî Kronik, Epigramlar (Edebî Başkurdistan, 1949, Ocak:3-79) gibi başlıklar yer almıştır.

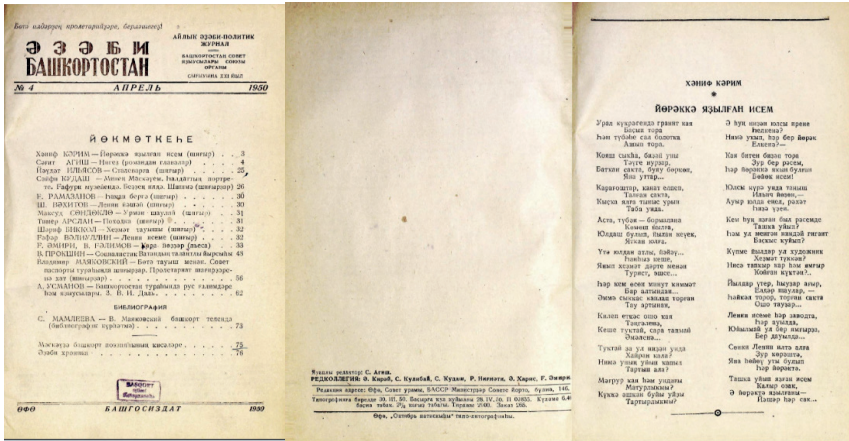
“SSSR Sovyet Yazarlar Birliği Yönetiminin XII. Genel Kurulu” Özel Sayısı olarak çıkarılan ikinci sayıda Sovyet tiyatrosunun durumu ile ilgili yazılar, Ekim Devrimi, savaşa katılan askerler hakkında şiirler (Edebî Başkurdistan, 1949, Şubat:1-72) yer almaktadır. Başkurt edebiyatına dair yazılar bu sayıda kaleme alınmamaktadır.

Üçüncü sayıda Seyfi Kudaş'ın *Сталинға Сәләм* "Stalin'e Selam", Ex-nef Xaris'in *Утыз йыл эсендә Башкорт Совет Әҙәбиәте* "Otuz Yıl İçinde Başkurt Sovyet Edebiyatı", Mostay Kerim'in *Кара алтынлы ерҙә* "Kara Altınlı Yerde" başlıklı yazıları (Edebî Başkurdistan, Mart:10-11; 39) dikkat çekmektedir. Dördüncü sayıda 'Başkurdistan Sovyet Yazarları Cumhuriyet Toplantısı', 'Yeni Başlayan Yazarların Çalışmaları', 'Eleştiri ve Bibliyografya' başlıkları altında yazılar yer almaktadır (Edebî Başkurdistan, 1949, Nisan: 3-71). Beşinci sayıda, Kirey Mergen'in *Нарыш тау итәгендә* "Narış Dağ Eteğinde", Yakup Kolmoy'un *Дуҫтар Тураһында уйлар* "Dostlar Hakkında Düşünceler" adlı şiirleri yayımlanır. Ayrıca Puşkin'e ayrılan "Büyük Rus Şairi A.S. Puşkin'in Doğumunun 150. Yılı'nın Ardından" başlığı altında A. S. Puşkin, E. Bikçentey, Mixail Dudin, Nazar Nejmi'nin şiirleri yayımlanmıştır. "Çocuk Edebiyatı" başlığı altında da Firuz Maksudov'un *Сәғизә* "Seğide" hikâyesi, Ekrem Veli'nin *Йәү* "Yaz", İrgay Çanışev'in *Бөйөк Ләһингә* "Büyük Lenin'e" adlı şiirleri bulunmaktadır (Edebî Başkurdistan, 1949, Mayıs: 3-61).

Özellikle 1950'den 1960'a uzanan yıllarda Mostay Kerim, Nazar Nejmi, Bayazit Bikbay, Seğit Ağış, Reşit Niğmeti, F. İsenkulov, Feüzie Reximgolova, E. Bikçenteyev, G. Emiri, Kadir Dayan gibi usta kalemleri; K. Bakirov, M. Basırov, M. Seyetgeliyev, X. Mexmutov, M. Kerimov, R. Alğuşayev, R. İşmorat gibi genç kalemleri derginin sayfalarında sıkça görmektediriz. 1951-1955 yılları arasında derginin sorumlu editörü E. Veli'dir. 1959 yılının dokuzuncu sayısında N. Musin'in *Форурлык* "Gururluluk" adlı hikâyesi (ss.3-36), onuncu (ss. 7-37) sayıda da devam etmektedir. Yine 1960 yılının yedinci sayısında G. Emiri'nin *Моразым* "Morazım" adlı hikâyesi (ss.3-33), sekizinci sayıda (ss.3-31), dokuzuncu sayıda (ss.3-32) ve onuncu sayıda (ss.5-31) da yer bulmaktadır. Derginin 1953 Ocak ayında çıkan 1. sayısına "Hiciv ve Mizah" bölümü eklenmiştir. 1954 yılının ocak ayından itibaren dergide "İçindekiler", "Gazetecilik", "Eleştiri ve Bibliyografya", "Edebi Takvim", "Hiciv ve Mizah" gibi sınıflandırmalara gidilmiştir. Başkurt yazarlarından Z. Biişeva'nın *Дуҫ булайык* "Dost Olalım" hikâyesi (1954, Nisan, S.4: 3-24) gibi yazıların yanı sıra dergide, "Tuva Şairleri" başlığı altında Stephan Sarıg'ın *Тәүге йыр, ярзам йыры* "İlk Şiir, Yardım Şiiri", Leonid Çadamba'nın *Бай тайға. Мин Мәскәүҙә* "Zengin Tayga. Ben Moskova'dayım", Salçak Tamba'nın *Чайлагта 1-се Май* "Çaylag'da 1. Mayıs", Yuriy Konzeges'in *Ялан көйө Тыуған ерҙә* "Bozkır Türküsü, Memleketimde" (1954, S.8: 23-28) adlı şiirlerine de yer verilmiştir. Bu yıllarda Başkurt ve Türk halklarına dair edebî yazıların daha yoğun olduğu ve demokrasi, huzur ağırlıklı yazıların yer aldığı söylenebilir. 1953 yılının dördüncü sayısında, "Eleştiri ve Bibliyografya" başlığı altına A. Abdullin'in *Назим Хикмәт шиғырҙары Башкорт телендә* "Nazım

Hikmet Şiirleri Başkurt Dilinde” (ss.45-53) başlıklı yazısı dikkat çekmektedir. 1955 yılında “Gazetecilik”, 1956 yılında “Dostlar Türküsü” bölümü (1956, Mart, S.3) dergide yer almaktadır.

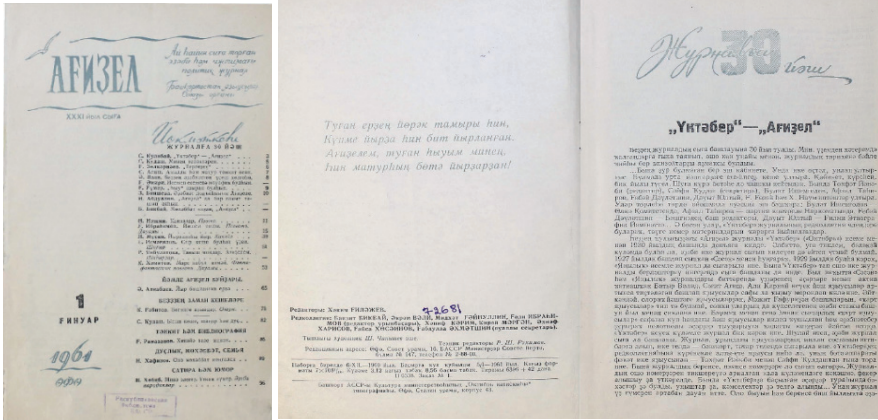
1960 yılında, Xekim Gilejev’in editörlüğünde yayımlanan derginin boyutu 70x108 ve tirajı 3360’tır. Dergide yazarların ölüm yıl dönemlerine özel bölümler ayrılmıştır: “Mecit Gafuri’nin Ölümünün 80. Yılı” (1960, Ağustos, S8: 61-65), “Reşit Niğmeti’nin Ölümünün Bir Yıl Dolması Vesilesiyle” (1960, Ekim, S10: 62-65) ve “L. N. Tolstoy’un Ölümünün 50. Yılı” (1960, Kasım, S11: 81-88). 12 yıl yayımlandıktan sonra dergi adını değiştirerek *Ағизел* (Akidil) adıyla yayım hayatına devam etmiştir.

Fotoğraf 8-9: <https://ebook.bashnl.ru/dsweb/View/ResourceCollection-2971> 05.06.2024

7. Ағизел (Akidil) Dergisi

Başkurdistan Yazarlar Birliği organı tarafından aylık edebî ve içtimai-politik dergi olarak Ocak 1961’de, Xekim Gilejv’in baş editörlüğünde yayımlanmaya başlayan derginin yayım kurulunda Bayazıt Bikbay, Ekrem Veli, Midxet Geynullin, Geli İbrahimov (editör yardımcısı), Xenif Kerim, Kirey Mergen, Exnef Xarisov, Ğaysa Xöseyinov, Abdullah Exmetşin (sorumlu sekreter) ve R. Ş. Reximov (teknik editör) görev almıştır. 6396 gibi oldukça yüksek tirajla yayım hayatına başlayan derginin adresi Sovyet Sokağı, 16. BASSR Bakanlar Kurulu Binası, Kat 147, Ufa’dır. Derginin ücreti de 30 kuruş olarak belirlenmiştir.

Fotoğraf: 10-11: <https://ebook.bashnl.ru/reader/bookView.html?params=UmVzb3VyY2UtMjA0M-zY/Ym9vaw> 05.06.2024

İlk sayısı 1 Ocak 1961 tarihinde çıkarılan derginin kapağı oldukça sadedir. 21 yıl çıkarıldığı ibaresi kapakta yer almaktadır. İçindekiler bölümünde “Derginin 30. Yaşı”, “Güzel Akidil Boyları”, “Bizim Dönemin Şahsiyetleri”, “Eleştiri ve Bibliyografya”, “Dostluk, Sevgi, Aile”, “Hiciv ve Mizah” başlıkları yer almaktadır. Derginin son sayfasında “İçindekiler” kısmı Rusça olarak verilmiştir. “Derginin 30. Yaşı” başlığı altında S. Kulibay imzalı *Үкмәбәр-Ағизел* “Ekim-Akidil” (Akidil, 1961, Ocak: 3) yazısı yer almaktadır. Yazar, “Elinizde tuttuğunuz “Akidil” dergisi “Ekim” adıyla 1930 yılında dünyaya geldi” (Akidil, 1961, Ocak: 3) satırlarıyla Akidil dergisini zamanda geri götürerek daha önce bahsettiğimiz dergileri ve onların tarihî geçmişlerini ve yazarlarını hatırlatır. Derginin bu ilk yazısından önce iç kapakta bizi şu şiir karşılar:

<i>Туған ерзең йөрәк тамыры һин,</i>	<i>Memleketimin yürek damarısın,</i>
<i>Күпме ыйрза һин бит ыйрланған.</i>	<i>Ne kadar çok türküde adın geçti.</i>
<i>Ағизелем, туған һыуым минең,</i>	<i>Akidilim, memleket suyum benim,</i>
<i>Һин матурһың бөтә ыйрзарған.</i>	<i>Sen bütün türkülerden daha güzelsin.</i>

Минең Теләктәрәм “Benim Dileklerim” (Akidil, 1961, Ocak: 5) başlığı altında S. Kudaş, “30 yıl önce Töxfet Yenebi, Selex Kulibay ve ben “Ekim” dergisini çıkarmaya başladık. Bu sürede, genç Başkurt edebiyatı alanında çalışan yazarların sayısı bir elin parmağını geçmiyordu” cümleleriyle derginin geçmişten o güne kadarki yaşadığı olayları özetlemiş ve dileklerini de şöyle maddelendirmiştir:

Akidil nehri cumhuriyet topraklarımızdaki en zengin, en güzel nehirdir. O, madenciyi, marangozu, petrol, kömür işçisini de tarım ve hayvancılık işçilerini de şair ve sanatçı ile bestecileri de beslemektedir. Bizim “Akidil”imiz de böyle olsun.

Okuyucular Başkurt Sovyet edebiyatının en yeni eserlerini ve gündelik gelişmelerini bizim dergide okumaktan kıvanç duysun. Fakat redaksiyona her ne gelse, onu basmalı diye düşünmüyorum. Yayımlanacak yazıları zamanın gerekliliklerine ve edebî düzeylerine göre sınıflandırmalı.

Dergiyi edebî yolculuk ile doldurmuyor, edebî parçalar, kısa haberlere yer veriyoruz. Edebiyatın ve edebiyatçıların serüveni, kalemlerin eserlerini icra ederken geçirdiği süreçler ve onların çalışma alanları gibi konuları bulmak mümkündür.

Edebiyatın eleştiri ve bibliyografya bölümü yeterli değil. Profesyonel eleştirmenlerin çalışmaları çok az. Derginin bu bölümü edebiyat teorisi, eleştiri türünü yukarılara taşımayı amaçlıyor.

Dergi isimlerinin verilmesi ile ilgili olarak daha önce herhangi bir açıklama yapılmasa da dergiye *Akidil* isminin verilmesinin sebebini bu satırlarda görebiliyoruz. Başkurtlar için Akidil nehrinin önemi ve nehrin Başkurt kimliğinin bir parçasını yansıtmaması, bize geçmiş ile gelecek arasındaki akışın nehir ile sembolleştirildiğini göstermektedir. Dergi isimlerinden de anlaşılacağı üzere Başkurt tarihinin önemli dönüm noktalarını sembolize eden isimlere yer verildiği göze çarpmaktadır. Aslında Başkurt halkının siyasi, sosyal, kültürel değişim süreçlerinin yansıması bu isimlerle sembolize edilmiştir, diyebiliriz. Başkurt edebiyat geleneğine bakıldığında bu tür sembolleri bulmak mümkündür. Ural dağlarının Başkurtlar için önemi ve değeri bilinmektedir. Folklor ve edebiyat eserlerinde Ural Dağları'nın merkezi bir yer edindiği ve sosyal adaletsizlik ile millî bilincin uyandırılmasında sembolleştiği söylenebilir. Bu bağlamda, Başkurtların eski adet ve geleneklerine bağlı kalarak kendi değerlerini geçmişte olduğu gibi yaşatmayı sürdürdükleri de ifade edilebilir.

Ğ. Zölkeneyev'in *Тергезеу* "Canlanma", S. Ağış'ın *Акыллы һәм матур тәндә өсөн* "Akıllı ve Güzel Eleştiri İçin", E. Veli'nin *Безгең Әдәбиятың Үсеш Көзгөһө* "Bizim Edebiyatın Büyüme Aynası", Ğ. Gümer'in *Һыу азырак булһын* "Su Azıcık Olsun", Z. Biişeva'nın *Әдәбиәт донъяһының Ағизеле* "Edebiyat Dünyasının Akidil'i", İ. Abdullin'in *Ағизел дә һәр вақыт таһып акһын* "Akidil de Her Zaman Taşp Aksın", B. Bikbay'ın *Мөхәтбәәт қазан 'Ағизел'* "Sevgili Kazan Akidil" (Akidil, 1961:6-10) başlıklı yazıları derginin sayfalarında yer bulmaktadır. "Güzel Akidil Boyları" başlığı altında E. Atnabayev'in *Йыр башлаган ерҙә* "Türkünün Başladığı Yerde" (Akidil, 1961:65-72) başlıklı seyahat yazısına yer verilmiştir. "Bizim Dönemin Şahsiyetleri" başlığı altında K. Ğebitov'un *Бөгәнғә азымдар* "Günümüz Adımları" adlı denemesi yayımlanmıştır. "Eleştiri ve Bibliyografya" başlığı altında ise Seyfi Kudaş'ın *Һысын кеше, шағир һәм дүс* "Gerçek Kişi, Şair ve Dost" adlı yazısı dergide okuyucuyla buluşmuştur. Kudaş, ünlü Ukranyalı şairin Pavlo Grigoroviç Tiçina'nın 70. yaşı vesilesiyle kaleme aldığı yazısında şairin

yaşamından ve ‘cumartesi’ şiir gecelerine katılımından bahseder; Tiçina’nın Kudaş’ın *Əcə hyze* “Anne Sözü” adlı şiirini 1942’de Ukraynacaya çevirerek *Фронт һәм тыл* “Ön ve Arka” Kitaplığında yayımladığını ve kendisiyle kurduğu yakın ilişkileri de dile getirir (Akidil, 1961:82-85). Ayrıca derginin sayılarında fotoğraflara ve çizimlere de yer verildiği görülmektedir.

1 Ocak 1979 yılında yayımlanan sayının kapağında ise mavi alt fon üzerine beyaz renkte, at üstünde Salavat Yulayev’in çizimi ve iç sayfada “1923 yılından beri çıkmaktadır” (Akidil, 1979, Ocak:1) ifadesi yer almaktadır. Buradan, Yeni Yol dergisiyle başlayan yolculuğun Akidil dergisiyle devam ettiğini ve Akidil’in tarihî kökenine bağlılığını yeni nesillere aktarmaya çalıştığını söyleyebiliriz.

1 Ocak 1979 sayısında, Başkurdistan Yazarlarının 8. Kongresi (Akidil, 1979, Ocak:3-27) ile ilgili yazılara ve Mostay Kerim’in kongre ile ilgili yazılarına yer verilmiştir. Ayrıca, Musa Ğeli’nin *Кызыл Үләндрә* “Kızıl Otlar” (Akidil, 1979, Ocak:28-36) adlı şiiri, R. Bayımov’un *Шәфәк һарыһы* “Şafak Sarısı” (Akidil, 1979, Ocak:37-46) başlıklı hikâyesi, İ. Ğizzetullin’in *Икенсе бейеклек* “İkinci Mertebe” (Akidil, 1979, Ocak:47-99) adlı romanı da yer almaktadır. Ayrıca zamanla derginin ücretinde artışa gidilmiş, dergi 40 kuruş olarak ücretlendirilmiştir.

Yıllar içerisinde, dergide N. Nejmi, B. Rafikov, R. Soltangereyev, S. Kudaş, E. Şerefetindinov, M. Kerim, K. Kinyebulatova, Z. Biişeva, M. Ğeli, M. Taji, N. Musin, S. Agış, E. Xarisov, N. Xebib gibi pek çok usta kalem oynatmıştır. H. Devletşina, Z. Biişeva, M. Kerim, N. Musin, E. Bıkçenyev, H. Necmi, E. Hekimov, R. Garipov, M. Ğali, Ya. Hammatov, E. Mirzahitaov, A. Abdullin, F. İsengulov, R. Nizamov, D. İslamov gibi çok önemli kalem ustalarını da dergide görmekteyiz. Dergi tarihi içerisinde Esġet Mirzahitov (1968-1973), Reis Nizamov (1974-1978), Emir Gereyev (1978-1988), Bulat Rafikov (1988-1998), Safwan Elibayev (1998-2002), Emir Eminev (2002-2016), Relif Kincebayev (2016-2020) gibi isimler derginin baş editörlüğünü üstlenmiştir.

Günümüzde elektronik ortamda yayımlanan derginin internet sayfasında baş editör Mönir Sehulla oğlu Kunafin, baş editör yardımcısı Ehmer Gümer Ütebay olarak belirtilmiştir. Derginin adresi, Ekim 50. Yıl Caddesi, 13, 5. Kat, 450079, Ufa, Başkurdistan Cumhuriyeti’dir (<https://agideljurn.ru/>). Dergi, 2023 yılının mart ayında 100. yılını doldurmuş ve hâlen basın yayın hayatına devam etmektedir.

Sonuç

Akidil dergisi, Başkurdistan tarihi açısından özel bir öneme sahiptir. İlk basımından bu yana yüz yılı aşan bir geçmişe sahip olan bu yayın organı, yayım hayatına Yeni Yol adıyla başlamış; zaman içinde editör kadrosundan yazarlarına kadar genişleyen yapısıyla gelişerek güçlü bir dergi hâline gelmiştir. Akidil'in günümüzdeki yazar kadrosu incelendiğinde, geçmişin mirasını koruma ve bunu gelecek nesillere aktarma amacı güden bir ekip olduğu görülmektedir.

Derginin yayım süreci, dünya ve Başkurt tarihini derinden etkileyen pek çok önemli olayla aynı döneme denk gelmiştir. 1. Dünya Savaşı, 1917 İhtilali ve 2. Dünya Savaşı yılları, derginin zaman zaman aksamasına ve hatta tamamen durmasına yol açmıştır. Siyasal konjonktürdeki değişimlerin yarattığı baskılar, dergideki yazılara yapılan müdahaleleri artırmış; yazarların ele aldıkları konular da dönemin koşullarını doğrudan yansıtmıştır. Bu durum, dergilere verilen adlarda da açık biçimde görülmektedir. Dönemin politik şartları sebebiyle bazı dergiler kısa süre yayımlanmış, bazıları ise daha uzun soluklu olmuştur. Başkurt derneklerinin kapatılması, yayınevlerinde çalışan personelin sık sık değişmesi ve dergi adlarının sürekli yenilenmesi gibi etkenler, yayım sürelerinin farklılaşmasına yol açmıştır. Ayrıca savaş yıllarında dergilerin çoğu yayım yapamamıştır.

Yayım hayatına Yeni Yol adıyla başlayan dergi, daha sonraki yıllarda Bilim, Yenilik, Ozan, Ekim, Edebî Başkurdistan ve Akidil adlarıyla varlığını sürdürmüştür; kadrosunu güçlendirip dergicilik anlayışına yeni türler kazandırarak (genç yazarların ilk çalışmaları, eleştiri, gazetecilik, çocuk edebiyatı, kadın konulu yazılar vb.) günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır. Bu yönüyle Akidil, Başkurt halkının kültürünü ve sosyal-siyasal durumunu en iyi yansıtan dergilerden biridir. Zorlu dönemlere rağmen yayım hayatını sürdürmeyi başararak Başkurt halkının kültürel hafızasını canlı tutmuştur. Dergi, dergiciliğe getirdiği yeni bakış, sayfalarında açtığı tematik başlıklar ve yazıların niteliğiyle de ön plana çıkmaktadır.

O dönemde yayımlanan dergiler arasında, yayım politikasını Başkurt halkının eğitilmesine, kadın ve çocukların yetiştirilmesine ve halk edebiyatı unsurlarının millî hafızada korunmasına adan az sayıdaki yayın organından biri de Akidil'dir. Derginin politik çizgisini yıllar boyunca sürdürmesi, günümüzde de aktif olarak yayımlanmaya devam etmesini sağlamıştır.

Kullanılan Transkripsiyon Alfabeti

е = ĭ

ə = e

Ғ = ğ

ж = j

Һ = η

З = z

о = ü

ө = ö

х = x

Q = q

Кайнакча

Akidil = Ағизел. (1961). Ocak, № 1: 3-85.

Akidil = Ағизел. (1979). Ocak, № 1:1-99.

Akidil Dergisi 100 yaşımda = “Журналу ‘Агидель’ – 100 лет” (2023, 1 Şubat). Başkurdistan Kültür Dünyası. 5 Haziran 2024 tarihinde <https://kulturarb.ru/ru/news/zhurnalu-agidel-100-let> adresinden erişilmiştir.

Babiç = Бабич журнал. (2023). <https://bashenc.online/ru/articles/73365/> (05.06.2024).

Bilim = Белем, 1924, Mayıs, № 5.

Bilim = Белем, 1925, Ekim, № 10.

Bilim = Белем, 1925, Eylül, № 9.

Bilim = Белем, 1925, Haziran, № 6.

Bilim = Белем, 1925, Mart, № 2.

Bilim = Белем, 1925, Mayıs, № 5.

Bilim = Белем, 1925, Nisan, № 3-4.

Bilim = Белем, 1925, Şubat, № 1.

Bilim = Белем, 1925, Temmuz, № 7-8.

Burakaуev = Буракаев, И. Д., Буракаева, М. С., Юлмөхәмәтов, М. Б. (2004). Башкорт мәзәниәте (Тормош һабактары): IX синыйф өсөн дәреслек. 1-се басма. — Өфө: Башкортостан “Китап” нәшриәте. (Burakaуev, İ. D., Burakaуeva, M. S., Yulmөхemetov, M. B. (2004). *Başkört Mezeniyeti (Tormoş Habaktarı)*: IX siynıf ösön derislik. 1. Basım. Üfü: Başkörtostan “Kitap” neşrieti).

Edebî Başkurdistan = Өзәби Башкортостан. (1949). Mart, №3.

Edebî Başkurdistan = Өзәби Башкортостан. (1949). Mayıs, № 5.

Edebî Başkurdistan = Өзәби Башкортостан. (1949). Nisan, № 4.

Edebî Başkurdistan = Өзәби Башкортостан. (1949). Ocak, № 1.

Edebî Başkurdistan = Өзәби Башкортостан. (1949). Şubat, № 2.

Edebî Başkurdistan = Өзәби Башкортостан. (1953). Nisan, № 4: 45-53.

Edebî Başkurdistan = Өзәби Башкортостан. (1954). Nisan, № 4: 3-27.

Edebî Başkurdistan = Өзәби Башкортостан. (1954). Nisan, № 8: 23-28.

Edebî Başkurdistan = Өзәби Башкортостан. (1956). Mart, № 3.

Edebî Başkurdistan = Өзәби Башкортостан. (1959). Ekim, № 10: 7-37.

Edebî Başkurdistan = Өзәби Башкортостан. (1959). Eylül, № 9: 3-36.

Edebî Başkurdistan = Өзәби Башкортостан. (1960). Ağustos, № 8: 3-31.

Edebî Başkurdistan = Өзәби Башкортостан. (1960). Ağustos, №8: 61-65.

Edebî Başkurdistan = Өзәби Башкортостан. (1960). Ekim, № 10: 5-31.

Edebî Başkurdistan = Өзәби Башкортостан. (1960). Ekim, № 10: 62-65.

Edebî Başkurdistan = Өзәби Башкортостан. (1960). Eylül, № 9: 3-32.

Edebî Başkurdistan = Өзәби Башкортостан. (1960). Kasım, № 11: 81-88.

Edebî Başkurdistan = Өзәби Башкортостан. (1960). № 7, Temmuz: 3-33.

Ekim = Oktyabr, 1930, Ocak, №1.

Ekim = Oktyabr, 1941, Ocak, №1.

Ekim = Oktyabr, 1946, Ağustos, №7-8.

Ekim = Oktyabr, 1946, Aralık, №11-12.

Ekim = Oktyabr, 1946, Ekim, №9-10.

Ekim = Oktyabr, 1946, Haziran, №5-6.

Ekim = Oktyabr, 1946, Mart, №2.

Ekim = Oktyabr, 1946, Nisan, №3-4.

Ekim = Oktyabr, 1946, Şubat, №1.

Ехмеров = Өхмәров, К. З., (2012). Башкорт Языуы тарихенән (Башкорт әзәби теленең алфавите һәм орфографияһы тарихе). Өфө: Башкортостан китап нәшриәте. (Ехмеров, К. З., (2012). *Başkort Yazıvı Tarihınan (Başkort Ezebi Tili-nin Alfavitı hem Orfografiyahı Tarihi)*. Üfü: Başkortostan “Kitap” neşrieti).

<https://agideljurn.ru/>

Sesen = Сәсән, 1927, Ekim, № 10.

Sesen = Сәсән, 1927, Eylül, № 9.

Sesen = Сәсән, 1927, Haziran, № 6-7.

Sesen = Сәсән, 1927, Mart, № 3.

Sesen = Сәсән, 1927, Nisan, № 4.

Sesen = Сәсән, 1927, Ocak, №1.

Sesen = Сәсән, 1929, Ocak, №1.

Sesen, = Сәсән, 1927, Şubat № 2.

Sibegetov = Сибәғәтов, Ф. (2023). Башкорт Өзәбиәтенен Йылыязмасы (“Ағизел” Журналына – 100 йыл). Өфө: – Өфө: “Башкортостан” республика нәшриәте. (Sibegetov, F. (2023). *Başkort Eżebietiniñ Yılyazması (“Ağizıl” Jurnalına – 100 yıl)*. Üfü: “Başkortostan” respublika neşrietı).

Şeripova = Шәрипова, З. (2018, 5 Nisan). Өзәби фекер хандалы. Ағизел. 5 Haziran 2024 tarihinde <https://agideljurn.ru/articles/rukhi-khazinalar/2018-04-05/bi-fecker-andaly-21204> adresinden erişilmiştir.

Togan, Z., V. (2003). Başkurtların Tarihi. Ankara: Türksoy Yayınları.

Yeni Yol = Яңы юл, 1923, Haziran, № 5-6.

Yeni Yol = Яңы юл, 1923, Mart, №1.

Yeni Yol = Яңы юл, 1923, Mayıs, № 4.

Yeni Yol = Яңы юл, 1923, Nisan, № 2-3.

Yenilik = Яңылык, 1927, Aralık, № 5

Yenilik = Яңылык, 1927, Ekim, № 2-3.

Yenilik = Яңылык, 1927, Eylül, № 1.

Yenilik = Яңылык, 1927, Kasım, № 4

Yenilik = Яңылык, 1927, Ocak, № 6.

Fotoğraflarda Kullanılan Kaynaklar:

Fotoğraf 1-2-3: <https://kulturarb.ru/ru/news/zhurnalu-agidel-100-let> 05.06.2024

Fotoğraf 4-5: <https://ebook.bashnl.ru/> 05.06.2024

Fotoğraf 6-7: <https://ebook.bashnl.ru/dsweb/View/ResourceCollection-6731#Resource-28213> 05.06.2024

Fotoğraf 8-9: <https://ebook.bashnl.ru/dsweb/View/ResourceCollection-2971> 05.06.2024

Fotoğraf 10-11: <https://ebook.bashnl.ru/reader/bookView.html?params=UmVzb3VyY2UtMjA0M-zY/Ym9vaw> 05.06.2024

KIRIM TATAR KADIN MATBUATI TARİHİNDEN: “KADINLIK SOSYALİZM YOLUNDA” / “SOVYET KADINLIĞI”¹

KAMELYA TEKNE / KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ, FEN- EDEBİYAT
FAKÜLTESİ, TARİH BÖLÜMÜ
kamelyatekne@klu.edu.tr

ORCID: 0000-0001-7635-2326

Giriş

Türk Dünyasında “Ceditçilik” ruhunun bir bileşeni olarak başlayan ve yaygınlık kazanan matbuat hareketinin en önemli kazanımlarından biri mahallî düzlemde kadına dair süreli yayınların varlık göstermesi olmuştur. Böylece kadın temalı süreli yayınlar kadınların ilgi alanları ve ihtiyaçları doğrultusunda içerikler sunarken güncel konularla ilgili bilgilendirilmelerine olanak sağlamıştır. Bu konuda Türk Dünyasına önderlik eden İsmail Gaspıralı’nın, kızı Şefika Gaspıralı idaresinde Tercüman gazetesinin ilavesi olarak yayın hayatına kazandırdığı “Âlem-i Nisvân” dergisi öncü bir numune olarak matbuat tarihinde yerini almıştır (Âlem-i Nisvân, 1905). “Âlem-i Nisvân” sonrası Kırım’da kadın matbuatını Ak-mescit’te Kız Öğretmen Okulu talebelerinin çıkardığı “Nenkecan” dergisi temsil etmiştir (Nenkecan, 1922). Gerek Kırım’da gerekse Türk Dünyasının çeşitli köşelerinde (Azerbaycan’da “Işık” gazetesi, Kazan’da “Süyümbike” dergisi gibi) yayımlanmaya başlayan millî kadın dergi ve gazeteleri kadın kimliği özelinde sosyo-politik ve kültürel modernleşmenin vasıtalarından biri haline dönüşmüş olup Türk Dünyasında kadınlar daha güçlü bir ses haline gelmiştir (Süyümbike, 1913:№ 1; Işık Qəzetinin Transliterasiya Edilmiş Toplusu, 2022).

¹ Bu çalışma, 15-19 Ekim 2024 tarihinde “Uluslararası Türk Dünyasının Modernleşmesi II: Türk Dünyasında Matbuat Sempozyumu” adıyla düzenlenen sempozyum programında bildiri olarak sunulmuştur.

Bilindiği üzere Rusya tarihinin belirleyici gelişmeleri Türk Dünyasının dışarı üzerinde oldukça yönlendirici etkilere vesile olmuştur ki bu gelişmelerin başında Rusya’da monarşi rejiminin sonunu getiren Bolşevik Devrimi gelmektedir. Bolşevikler halkın desteğini alarak iktidarı ele geçirdikten sonra sosyalist ideoloji çerçevesinde bir sistem yapılanması gerçekleştirmişlerdir. Bu suretle devrimin tamamlanması ile Çarlık rejimi döneminden devralınan Türk yurtları üzerinde siyaset, ekonomi, eğitim, kültür-sanat ve matbuat gibi yaşamın hemen her alanında Sovyet ideolojisinin geniş kitleler arasında benimsenmesi sağlanmıştır. Bu dönemde Sovyet ideolojisinin toplumun kadın zümresi arasında sağlam temeller üzerine yapılanması fikri istikametinde, sosyalizmin değerlerini yansıtan ve kadınlara yönelik olarak tasarlanmış yayınlar mahallî düzeyde teşvik edilmiştir. Bu yayınlardan biri VKP(b)’nin² Kırım Oblast Komitesi tarafından Akmescid’de yayımlanan “Kadınlık Sosyalizm Yolunda” adlı dergidir. Mart 1932 tarihinde yayın hayatına başlayan dergi Ocak 1937 tarihli sayısından itibaren “Sovyet Kadınlığı” adını kullanmaya başlamıştır (Sovyet Kadınlığı, 1937: № 1).

Bu çalışmada Kırım’da yayımlanan “Kadınlık Sosyalizm Yolunda” / “Sovyet Kadınlığı” adlı derginin mevcut sayıları üzerinden tanıtımının yapılması, yayının içeriğinden seçilen örnekler vasıtasıyla Sovyet sistemi içerisinde kadın kimliğinin toplumsal değişimin bir aracı olarak oynadığı rol hakkında bilgilendirmek amaçlanmıştır.

1. “Kadınlık Sosyalizm Yolunda” / “Sovyet Kadınlığı” Dergisi³

Komünist sistem toplumsal yaşamda “yeni” bir insan figürü oluşturmayı amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda toplumsal dönüşümün önemli bir faktörü olarak görülen kadın konusuna ayrı bir hassasiyet gösterilmiştir. Bu yaklaşım üzere kadın kimliğinin Sovyet ideolojisine göre şekillenmesi beklenen geçiş sürecinde matbuat sahasında kadının temsil edilmesi gündeme gelmiştir. Bu suretle Sovyet matbuatında doğrudan kadınlara yönelik süreli yayınlar ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında “Rabotnitsa” (“İşçi Kadın”) ve “Krestyanka” (“Köylü Kadın”) adlı dergiler kadın yayınları bağlamında merkezî bir rol üstlenmiştir. Adı geçen dergiler, kadın imgelerinin temsilindeki yeni dönüşümleri sergilemiş olup Sovyet tipi kadını karakterize eden, kadın kimliğini yeniden tanımlayan içerikler sunmuşlardır. Bununla beraber kadın muhitini temsil eden söz konusu iki genel yayının dışında belirli şehir ve cumhuriyetlerde kadın okurlara yönelik gazete ve dergiler de basılmıştır. Moskova’da “Jizn Rabotnitsı” (“İşçi Kadının Hayatı”),

2 VKP(b): Bütün Rusya Komünist Partisi.

3 Bu çalışmada Sovyet dönemi kadın yayıncılığına dair önemli bir kaynak olan “Kadınlık Sosyalizm Yolunda”/ “Sovyet Kadınlığı” dergisi hakkında yapılan değerlendirmeler, 1932-1939 yıllarını kapsayan mevcut koleksiyonun incelenmesine dayalı olarak sunulmuştur.

Leningrad’da “Rabotnitsa ve Krestyanka” (İşçi ve Köylü Kadın”), Ukrayna’da “Selyanka Ukraina” (“Ukraynalı Köylü Kadın”), Beyaz Rusya’da “Belorusskaya Rabotnitsa ve Selyanka” (“Beloruslu İşçi ve Köylü Kadın”) kadın yayıncılığı kapsamındaki diğer örnekler arasındadır (Attwood, 1999:26).

Yukarıda işaret edilen amaca hizmet eden tematik kadın yayınları Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin parçası olan Türk yurtlarında mahallî düzeyde yayın hayatının içerisinde yer almıştır. VKP(b) Kırım Oblast Komitesi 5 Ocak 1932 tarihinde ayda bir kez, Tatar dilinde, 3000 tirajla ve idarehanesi “Yeni Dünya” (“Yañı Dünya”) gazetesinin yazı işleri bürosu olmak üzere bir kadın dergisinin yayımlanmasına karar vermiştir. Aynı idarî organın 27 Şubat 1932 tarihli bir sonraki toplantısında yayımlanması planlanan derginin adının “Kadınlık Sosyalizm Yolunda” olması onaylanmıştır (Kerimov ve Abdulvapov, 2018:304). Böylece 1932-1941 yılları arasında VKP (b) Kırım Oblast Komitesi’nin yayın organı olan “Kadınlık Sosyalizm Yolunda” / “Sovyet Kadınlığı” dergisi Kırım Tatar kadın matbuatını temsilen faaliyet göstermiştir.

1932 yılının Mart ayında yayın hayatına başlayan “Kadınlık Sosyalizm Yolunda” dergisi Latin alfabesi kullanılarak Kırım Tatar Türkçesi ile aylık periyotlarla yayımlanmıştır (Kadınlık Sosyalizm Yolunda, 1932:№ 1). Ancak 1938 yılının 7. sayısında yayımlanan Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Merkezi İcra Komitesi ve Halk Komiserleri Konseyinin kararı gereği Kiril alfabesine geçme zorunluluğu getirilmiş ve buna bağlı olarak dergi Kiril harfleriyle basılmaya başlamıştır.⁴ İdarehanesi Akmescit (Simferopol)’te bulunan “Kadınlık Sosyalizm Yolunda” / “Sovyet Kadınlığı” dergisinin yayın dilinde Kırım Tatarca kelimeler yoğunlukta olmak üzere derginin kelime dağarcığında sık sık Rusça kavramlar ve teknik terimler de yer almıştır: agrotehnika⁵, artel⁶, udarnik⁷, profsoyuz⁸, stanok⁹, siyezd¹⁰ vs. Açılış sayısının dış kapağında bulunan “8 Mart - Beynelmilel Komünist Kadınlar Bayramı” ibaresinin işaret etmiş olduğu gibi ilk sayı için Dünya Kadınlar Günü’ne ithafen özel bir tarih seçilmiştir. Derginin kapak klişesinde “Bütün dünya proletarları birleşiniz!” ibaresi mevcut olup dönemin ruhu itibarı ile Sovyet genelindeki merkezî ve mahallî yayınlarda sıkça karşılaşılan bir slogan yer almıştır. Dergi yine kapakta bulunan “İşçi - Kolhozcu¹¹ Kadınlar Jurnalı” ibaresi ile hitap ettiği zümreyi tanımlamıştır (Kadınlık Sosyalizm Yolunda, 1932:№

4 “Rus Elifbesi Esasına Tizilgen Kırım Tatar Elifbesi Hakkında Kırım ASSR Merkezî İcra Komitesi ve Halk Komissarları Sovetinin Kararı”, *Sovyet Kadınlığı*, 1938, İyul, № 7, s. 4; “RSFSR Halk Maarif Komissarlığı Boyunca Prikaz № 989”, *Sovyet Kadınlığı*, 1938, İyul, № 7, s. 4.

5 Tarım teknolojisi.

6 Çarlık rejimi döneminde sanayi ve ziraat kooperatiflere verilen ad.

7 Yüksek seviyede üretkenliğe sahip olan ideal işçi.

8 Sendika.

9 Tezgah, torna.

10 Kongre.

11 Kolhoz: Kolektif çiftlik.

1). 1937 yılının Ocak sayısından itibaren yeni adı olan "Sovyet Kadınlığı"nı kullanmaya başlayan derginin kapak sayfasında "ayda bir kere çıkan siyasî, içtimai ve medenî jurnal" ibaresi kullanılmaya başlamıştır (Sovyet Kadınlığı, 1937:№ 1). "Kadınlık Sosyalizm Yolunda" / "Sovyet Kadınlığı" dergisinin 1941 yılına kadar olan yayın süreci incelendiğinde, içindekiler bölümünün dış kapakta, sayfa numaraları verilmeksizin listelendiği görülmektedir. Bununla birlikte, içindekiler bölümünün kimi yayınlarda tamamen eksik olduğu, kimi yayınlarda ise iç kapakta konumlandırıldığı tespit edilmiştir. Bu durum yayının teknik düzeninde değişken bir uygulamanın olduğunu göstermektedir.

Derginin gerek kapağında gerekse mizanpajı içerisine okurlarda "üreten kadın", "emektar kadın" imgelemesini sağlama amacı taşıyan Tatar kadınlarının fotoğrafları ve illüstrasyonlarının yerleştirildiği görülmektedir. Ancak mizanpaj tasarımı içerisinde söz konusu görsellerin yerleşiminin büyük ölçüde metinlerin içeriği ile tutarsız sayfalarda olduğu tespit edilmektedir. Bu fotoğraflardaki kadınların çalıştıkları iş kollarında genellikle üretim faaliyeti sırasında (tarlada hasat sırasında, traktör sürerken, taşıma bandında, fabrikada makine başında, bilimsel bir laboratuvarda) tasvir edilen görselleri kullanılmıştır.¹² Diğer taraftan iç savaş yıllarında anavatanın değerli savunucuları olarak kabul gören partizanların ve yeraltı faaliyetlerinde bulunan kadınların hikâyeleri anlatılmak suretiyle kadınların devrimci rolünü hatırlatan içerikler ile modern pilotların, paraşütçülerin, Voroşilov tüfekçilerinin, İspanya'da özgürlük için savaşan kadınlara dair yazılmanın mevcudiyeti, derginin Kırım Tatar kadın okurlarına benzer nitelikler ve özellikler aşılama çabasında olduğu izlenimini vermektedir. Dergi kadınların farklı coğrafyalardaki yaşam deneyimine odaklanarak Japonya, Almanya, İtalya, Çin gibi ülkelerden kadınların yaşamlarına dair örnekler sunan makaleler de içermektedir.¹³ Buna ek olarak askerî üniformalı veya silahlı kadınların görsel temsilleri dergide yer almıştır (Yablonovskaya, 2024:636).

12 Bkz. *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, 1932-1936 yılları koleksiyonu; *Sovyet Kadınlığı*, 1937-1939 yılları koleksiyonu.

13 "İspanya Kadınları", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Eylül, 1936, № 9, s. 7; "Kahraman İspanya Kadınları", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Aralık, 1936, № 12, s. 20; Dolores İbaruri, "Respublikan İspanya Kadınları", *Sovyet Kadınlığı*, Mart, 1938, № 3, s. 9; Gertrud Gorn, "Biz Böyle Yaşıyoruz, Germany İşçi Kadınları Yaşayışından", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Ocak, 1933, № 1, ss. 16-17; "Japonya'da Emektar Kadınların Vaziyeti", *Sovyet Kadınlığı*, Ocak, 1937, № 1, s. 18; A. Marabini, "Faşist İtalyasında Emektar Kadınların Vaziyeti", *Sovyet Kadınlığı*, Haziran, 1939, № 6, ss. 16-17; Mariana Gural, "Paraşütle Sekirgen Kızlar", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Temmuz, 1935, № 7, ss. 8-9; Abduraman, "Nuriye Paraşütistka", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Mayıs, 1936, № 5, s. 6; M. Dibak, "Aviatsiya Günü Hakiki Halk Bayramı Oldu", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Eylül, 1936, № 9, ss. 8-9; Şçukin, "İşçi ve Kolhoznik Kadınlardan Letçikler", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Aralık, 1932, № 2, s. 10; Z. Cemileva, "Kahraman Kızıl Partizanka", *Sovyet Kadınlığı*, Haziran, 1939, № 6, ss. 12-14; "Cesur Denizci Kadınlar", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Ekim-Kasım, 1936, № 10-11, ss. 6-7; "Kapitan Lo Çyan-Boyevoy Epizodlar (Kitay Letçisinin Kaydları)", *Sovyet Kadınlığı*, Aralık, 1938, № 12, ss. 17-18; Fatma B., "Dalgıç Kız", *Sovyet Kadınlığı*, Mart, 1939, № 3, s. 10; "Kitay Halkının İki Yıllık Güreşi", *Sovyet Kadınlığı*, Temmuz-Ağustos, 1939, № 7-8, ss. 21-22.

“Kadınlık Sosyalizm Yolunda” / “Sovyet Kadınlığı” dergisi, Rabia Bekirova¹⁴, M. Caferova ve Abibulla Bakkal¹⁵’dan oluşan bir yazı işleri kurulu riyasetinde yayımlanmaya başlamış olup derginin yayın hayatı boyunca bu kurulda birkaç kez değişikliğe gidilmiştir. Bunlardan ilki derginin 1934 yılındaki 8-9. birleşik sayısından itibaren M. Caferova yerine Kırım Tatar şairi ve muallimi Ziyadin Cavtöbeli’nin görev aldığı görülürken 1935 yılının 2. sayısından itibaren Ziyadin Cavtöbeli’nin yerine H. Azamatova geçmiştir. Dergi 1 Ekim 1935 tarihinde resmî olarak “Yeni Dünya” gazetesinin eki haline gelmiş ve 1935 yılının 10-11. birleşik sayısında, yayın kurulu listesinde şu kişiler yer almıştır: R. Bekirova (editör), V. Abilev (yazar, öğretmen, yayıncı ve gazeteci, “Yeni Dünya” gazetesinin editör vekili), F. Begişeva (sekreter). 1936 yılının 4. sayısında R. Bekirova’nın görev alanı genel yayın yönetmeni olarak tanımlanmıştır ve onun yardımcısı Abdullah Dermenci (gazeteci, yazar, “Yeni Dünya” gazetesinin editör yardımcısı) olmuştur (Kadınlık Sosyalizm Yolunda, 1936:№ 4). 1937 yılının ortalarında Kırım Tatar aydınlarına uygulanan baskılar sebebiyle derginin çalışmaları askıya alınmıştır. 1937-1938 yıllarında A. Bakkal, Z. Cavtöbeli, Veli Abilev ve A. Dermenci tutuklanmıştır. R. Bekirova Halk Sağlık Komiserliği görevinden alınarak tutuklanmış ve yargılanma süreci tamamlanmadan hapishanede ölmüştür. Söz konusu tasfiyeler sebebiyle dergi iki yıl boyunca daimî bir editörden mahrum kalmıştır. Bu dönem zarfında İ. Hüseyinov, Seyfullayev ve İ. Aliyev gibi geçici isimlere rastlanmaktadır. Nihayetinde Mart 1940 tarihinden itibaren derginin kapanmasına kadar genel yayın yönetmeni Z. Ablayeva olmuştur (Yablonovskaya ve Celilova, 2023:216-217).

Hemen her yayının açılış sayısında görüldüğü gibi derginin ilk sayısında “Maksad ve Vazifemiz” başlığı altında derginin tanıtımı ve yayın politikası hakkında bilgilendirme yapılmıştır. Söz konusu başlık altında “Kadınlık Sosyalizm Yolunda” dergisinin Kırım Cumhuriyetinde Tatarca neşredilen ilk komünist kadın dergisi olduğu ifade edilmiştir. Lenin (Vladimir İlyiç Ulyanov)’in bir makalesinden kısa bir kesite değinmek suretiyle emektar kadınları siyasî sahaya davet etmenin amaçlandığı zira Çar devrinde en çok zulüm görüp medenî ve siyasî yönden en geride kalan kesimin emektar kadınlar olduğu belirtilmiştir. Yazının devamında sosyalist ideolojinin kadınlar açısından sağladığı kazanımlar ele alınmıştır. Söz konusu kazanımların, kadınların erkeklerle hukuk önünde eşit statüye sahip olması, çalışma hayatına erkeklerle eşit ölçüde katılması ve eşit ücretlendirilmesi, siyasî ve toplumsal hayata aktif olarak dâhil olması gibi unsurlar olduğu vurgulanmıştır. Ekim Devriminin ardından yaşanan değişimler kadınların dene-

14 1931’den itibaren VKP (b) Kırım Oblast Komitesi’nin kadın birimi başkanı, 1932’den itibaren Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Halk Eğitim Komiser Yardımcısı, 1934-1937 yılları arasında Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Halk Sağlık Komiseri.

15 “Yeni Dünya” adlı yayın organında gazeteci ve aynı zamanda Kırım Tatar tiyatrosunda rejisör ve aktör.

yimleri üzerinden değerlendirilmiştir.¹⁶ Bu anlamda makalede, derginin geniş kadın kitlelerini yönlendirmeye yönelik propaganda işlevi gören bir kadın yayını olacağının mesajı verilmiştir.

Derginin dış kapağını müteakip sayfada, yazı işlerinin gerek kırsal kesimde çalışan köy kadınlarına gerekse işçi sınıfına mensup kadınlara yazılarıyla dergiye katkıda bulunmalarını telkin eden standart bir davet metni yer tutmaktadır. Bu davet sayfası yayının Mart 1932 tarihindeki ilk sayısından Ocak 1935 tarihindeki ilk sayısına kadar düzenli bir şekilde tekrar etmiştir. Bu durum, âdeta doğaçlama bir yöntemle muhabir ağı kurma çabasının varlığını ortaya koymaktadır. Söz konusu sayfadaki metinlerde "*Okuyan, yazan (az bilgili olsa da) her kadın dergimize yazmalıdır.*", "*Kadın işçilerden haber, makale ve diğer metinleri bekliyoruz.*", "*Sovhoz ve kolhoz işletmelerinin kadınları, işçiler, öğretmenler ve öğrenciler...*" gibi çağrıda bulunan kesimlere yönelik ifadeler yer almıştır. Dergi, pioner teşkilatındaki çocuklara da hitap ederek, onlara annelerini ve abalarını dergiye abone olmaları için teşvik etmeleri ve yazılarını göndermeleri hususunda yardım etmeleri önerilmiştir. Ayrıca derginin okurlardan gelen geri bildirimlere önem atfettiği görülmektedir. Emektar kadınların yayımlanmış materyallere dair fikirleri ile dergi idaresine hangi içerikte makaleleri görmek istediklerini belirtmeleri talep edilmiştir (Kadınlık Sosyalizm Yolunda, 1932, 1933, 1934, 1935). Bu bağlamda derginin yayın politikası kapsamında coğrafi olarak periferik kırsal bölgelerde yaşayan kadınlara erişilebilirliğin artırılması çabası ön plana çıkmaktadır. Dahası "Kadınlık Sosyalizm Yolunda"/ "Sovyet Kadınlığı" dergisinin mevcut sayıları (1932-1939) üzerinden makalelerin kalem sahipleri analiz edildiğinde, emekçi kadınlara yöneltilen bu davetin karşılık bulmuş olduğu gözlemlenmektedir.

Diğer taraftan "Rabotnitsa" ve "Krestyanka" dergileri ile "Pravda" ve "İzvestiya" gazeteleri gibi merkezî yayınlardan tercüme edilen alıntı yazılar kategorisi bulunmakta olup söz konusu yayınların "Kadınlık Sosyalizm Yolunda"/ "Sovyet Kadınlığı" dergisinin bilgi kaynaklarını oluşturduğu söylenebilir.¹⁷

16 "Maksad ve Vazifelerimiz", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, 1932, Mart, № 1, ss. 1-2.

17 Maria Ganne, "Pragulcu ve Tembeller Utansınlar", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Ocak, 1933, № 1, s. 14; Frida Prussat, "SSSR'de Sosyalizmin Muvaffakiyetleri Bizi Ruhlandıra", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Mart, 1933, № 3, s. 9; "Benim Vazifem-SSSR'yi Korçalamaktır (mekup)", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Temmuz-Ağustos, 1933, № 7-8, ss. 16-17; "Faşistler Germanyasının Dehşetlerinden", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Eylül, 1933, № 9, ss. 10-11; "Dört İkiz", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Aralık, 1934, № 12, s. 21; "Faşizme Karşı Kahramanca Güreş", *Sovyet Kadınlığı*, Şubat, 1938, № 2, ss. 16-18; L. Bugatskaya, "Umumi Saylav Hakkı Nasıl Şeydir?", *Sovyet Kadınlığı*, Temmuz, 1937, № 7, ss. 9-14; "Düşmanlar Kıtay Sovyet Rayonları ve Kızıl Ordusu Hakkında Neler Ayta" *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Ekim, 1932, № 8, ss. 18-20; "Stalin Arkadaş Kızıl Ordu Hakkında", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Şubat, 1933, № 2, s. 2; "Kızıl Ordu Sulhün Arkası ve SSSR'nin Kuvvetli Bekçisidir", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Şubat, 1933, № 2, s. 4; "Faşist Germanyasında: Mektepten İşsizler Birjasına", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Mart, 1934, № 3, s. 5; "Yenen Sosyalizmin Stalin Konstitutsiyası", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Haziran, 1936, № 6, ss. 3-5; M. Ulyanova, "Pravda-Massaların Sevimli Gazetesi", *Sovyet Kadınlığı*, Mayıs, 1937, № 5, ss. 4-5; Sergey Mihalkov, "Menim Dostum", Haziran, *Sovyet Kadınlığı*, 1939, № 6, s. 18; "Kadın Kolhoznitsa Hakkında", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Mart, 1935, № 3, ss. 10-11.

2. “Kadınlık Sosyalizm Yolunda” / “Sovyet Kadınlığı” Dergisinin İçeriği

Dergi, öncelikli olarak işçi-köylü kadınlar arasında ideolojik mesajları yayarak matbuat vasıtasıyla bir nevi ideolojik eğitim verme görevini üstlenmiştir. Buna göre Rusya ve Kırım genelinde siyasî gelişmeler, SSCB Halk Komiserleri Şurası ve Komünist Parti Merkez Komitesinin kararları, parti konferanslarında alınan kararlar, Kırım genelindeki sendikal faaliyetlerin kongreleri, ekonomik programların sonuçları ve yeni ekonomik planların hedefleri, işçi kadınların parti saflarına katılımı gibi konulara sıklıkla değinilmiştir.¹⁸

18 F. N., “Memleketimizde Sosyalizmi Katı Surette Kurmak İçin Güreşmeye Doğru İleri!”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Mart, 1932, № 1, ss. 5-6; “1932 Senesi, Beş Yılığın Dördüncü Neticelenme Senesinde SSSR Neler İçin Güreşecektir”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Mart, 1932, № 1, ss.10-11; Meryem Osmanova, “Üçüncü Bolşevik Baharı Uğrunda Güreş”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Mart, 1932, № 1, s. 12; “Emperyalistler, Burjuvalar Gözünü Kan Basa”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Mart, 1932, № 1, s. 21; “Merkez Komite ve Oblast Komite Kararları”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Nisan, 1932, № 2, ss. 1-2; Rabia Bekirova, “Delegat Toplaşuvlarının Esas Vazifeleri”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Nisan, 1932, № 2, ss. 3-4; Sad-riye A., “Delegat Toplaşuvları İşlerini Yeni Basamağa Koymalı”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Nisan, 1932, № 2, ss. 5-6; C. Mecitova, “Marksist-Lenin Terbiyesine Ciddi Dikkat”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Nisan, 1932, № 2, s. 8; “XIV. Umum Kırım Profsoyuzlar Siyezdi Olup Gele”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Nisan, 1932, № 2, ss. 16-17; “Merkezi Parti Komitesi ve Sovnarkomun Kararları”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Mayıs, 1932, № 3, ss. 3-4; “SSSR Merkezi İcra Komitesi ve Sovnarkomun Kararı”, *Temmuz-Ağustos*, 1932, № 5-6, s. 2; “Bütün Kuvvet Kararlarının İcrasına”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Eylül, 1932, № 7, ss. 1-2; “Bahçesaray rayonu Kızlar Konferensiyası”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Eylül, 1932, № 7, s. 21; Refika Kutbedinova, “Kadınlar Sovyet Yarıclığında”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Ekim, 1932, № 8, ss. 5-6; Hanife Emirova-Alime Ganiyeva, “Udarnik Kadınlar Partiyeye Gireler: “Kırım Bolşevigi” Zavodu Bolşeviklerinin Cevabı”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Ekim, 1932, № 8, s. 8; Gülsüm Muyedinova, “Udarnik Kadınlar Partiyeye Gireler: En Yeni Udarnikler Parti Saflarına”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Ekim, 1932, № 8, s. 8; Arfiye, “Udarnik Kadınlar Partiyeye Gireler: Mında Üç Arkadaş”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Ekim, 1932, № 8, s. 9; Abitova, “Udarnik Kadınlar Partiyeye Gireler: Parti ve Komsomol Saflarında”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Ekim, 1932, № 8, s. 9; Elfiye, “XVII. Parti Siyezdidin Kararlarını Geniş Kadınlar Kütlesi Arasında Geniş Surette İşlenilmekte”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Ocak-Şubat, 1934, № 1-2, ss. 16-17; C. Mecitova, S. Eskenderli, “Kadınlar İçtimai İşlerde”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Ocak-Şubat, 1934, № 1-2, s. 19; Rabia Bekirova, “Devleti İdare Etmede Kadınlik Nasıl Çalışa”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Mart, 1934, № 3, ss. 1-4; “Kırım ASSR Sovnarkomunun ve VKP (b) Kırım Oblast Komitesi Bürosunun 1934 Senesi Aprel 3 Tarihli Kararı”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Nisan, 1934, № 4, s. 5; Baycurin, “Kırım Parti Teşkilatını Temizleme Cıdamlı Bolşeviklere Havale Olundu”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Mayıs, 1934, № 5, ss. 1-2; “Temizlik Başladı”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Mayıs, 1934, № 5, s. 3; “Saharova P. F. Arkadaş Kırım Parti Teşkilatını Temizleme Boyunca Oblast Komisyonu Reisi”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Mayıs, 1934, № 5, s. 4; “Kırım Parti Teşkilatını Temizleme Boyunca Oblast Komisyonu Rabia Bekirova Arkadaşı, Sudak Rayonu Parti Teşkilatını Temizleme Komisyonu Reisi Olarak Tasdik Etti”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Mayıs, 1934, № 5, s. 4; “Plenum Kararları Massaya”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Temmuz-Ağustos, 1934, № 7-8, ss. 1-2; “Zahire Ekinlerini Toplama Hakkında VKP (b) OK Bürosunun Kararı”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Temmuz-Ağustos, 1934, № 7-8, s. 3; Zöre Seydametova, “Teşkilat İşlerini Siyasi Vazifeler Seviyesine Yükseltmelidir”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Temmuz-Ağustos, 1934, № 7-8, ss. 7-9; “Kırım’da Sosyalizm Yarıclılığı Frontundaki Yenilerimizin Rakamlarından”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Ekim-Kasım, 1934, № 10-11, s. 3; Saharova, “Kırım Komünistkaları Parti Sıralarını Temizlemeye”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Ekim-Kasım, 1934, № 10-11, ss. 4-6; A.D., “Sovyet Sosyalist Respublikalar Soyuzu”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Ocak, 1935, № 1, ss. 8-9; Süleyman Abibulla, “Kırım Bolşevik Zavodunun Bolşevicikası”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Ağustos-Eylül, 1935, № 8-9, s. 20; “Bütün Kırım III. Kolhoznik-Udarnikler Siyezdidin Sosyalist Obyazateltvosu”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Ağustos-Eylül, 1935, № 8-9, ss. 21-24; “SSR Soyuz Merkezi İcra Komitesi ve Sonarkomunun Kararı”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Temmuz-Ağustos, 1936, № 7-8, ss. 5-11; “XIX Yıllık Parlak Ömür”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Ekim-Kasım, 1936, № 10-11, s. 1-2; “SSR Soyuzu Merkezi İcra Komitesi ve Halk Komiserleri Sovyetinin Kararı”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Ekim-Kasım, 1936, № 10-11, s. 8; “Sovyetler Soyuzunun Kadınlar Sosyalist Cemiyetin Müsavi Hukuklu Azalandırlar”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Aralık, 1936, № 12, ss. 5-7; “Stalin Epohasının Kızları”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Aralık, 1936, № 12, ss. 10-11; “Parti İşinin Eksiklikleri ve Trotskist ve Başka İkiyüzlülere Yok Etme Tedbirleri Hakkında Stalin Arkadaşın 1937 Senesi Mart 3’de VKP(b) Merkezi Komitesi Plenumunda Dokladı”, *Sovyet Kadınlığı*, Nisan, 1937, № 4, ss. 3-13; “SSSR’nin Yukarı Sovyetine Sayıtlar Hakkındaki Polojeniy”, *Sovyet Kadınlığı*, Temmuz, 1937, № 7, s. 1-8; “Bizim Güreşimizde Kadınlar”, *Sovyet Kadınlığı*, Temmuz, 1937, № 7, ss. 15-16; “Kadınlar Sayıtlara İştirak Edeler”, *Sovyet Kadınlığı*, Mart, 1938, № 3, s. 7; Anatoli Şişko, “Kommuna Kadınları”, *Sovyet Kadınlığı*, Mart, 1938, № 3, ss. 15-17; “Kapitalist Memleketlerde Kadınların Talihi”, *Sovyet Kadınlığı*, Mart, 1938, № 3, ss. 20-24; A. Kamilev, “Sovyet Halkının İradesi Yerine Getirildi”, *Sovyet Kadınlığı*, Nisan, 1938, № 4, ss. 5-6; “Öz Reylerimizi Komünistlerle Partide Olmayanlar Bloğunun Kandidatlarına Verdik”, *Sovyet Kadınlığı*, Haziran, 1938, № 6, s. 2; “Sayıtların Parlak Yenişleri”, *Sovyet Kadınlığı*, Temmuz, 1938, № 7, ss. 1-2; “Kırım ASSR Yukarı Sovyetinin I. Çağırılışının

İncelenen metinler, kadınların toplumsal konumunu merkeze alarak siyasal, sosyal ve ekonomik alanlarda sosyalist düzenin sistematik şekilde inşasını hedefleyen mücadele çağrılarını içermiştir. Bu metinlerde, kapitalist devletlerin mevcut durumlarına dair analizler, güncel toplumsal sorunlara ilişkin değerlendirmeler ve hem kapitalist sistemin geçerli olduğu ülkelere hem de geçmişteki toplumsal düzene (Çarlık Rusya'sındaki ezilen gruplara yapılan atıflarla) yönelik eleştirel yaklaşımlar sergilenmiştir.¹⁹

Birinci Sessiyası", *Sovyet Kadınlığı*, Temmuz, 1938, № 7, s. 3; "Bütün Kırım Kadın Kızlarının II. Oblast Konferansı", *Sovyet Kadınlığı*, Temmuz, 1938, № 7, ss. 6-7; V. İvanov, "Komünizmin Ulu Propagandisti", *Sovyet Kadınlığı*, Aralık, 1938, № 12, ss. 4-5; A. Sokolova, "Deputat Halkının Hizmetçisidir", *Sovyet Kadınlığı*, Aralık, 1938, № 12, s. 12; Z. Reşidov, "İşte Özerinin Gösterdiği En Layık Kadınların VKP(b) Sıralarına Celb Etmeli", *Sovyet Kadınlığı*, Ocak, 1939, № 1, ss. 18-19; "Kapitalist Memleketlerde Kadınların Hukuksuzluğu", *Sovyet Kadınlığı*, Mart, 1939, № 3, ss. 20-21; "P. Osipenko ve A. Serov Arkadaşların Helak Olmaları Hakkında SSSR Sovnarkomu ve VKP(b) Merkezi Komitetinin Bildirisi", *Sovyet Kadınlığı*, Mayıs, 1939, № 5, s. 4; Z. N. Ryazapova, "En Yahşi Kadınlar Parti Sıralarına Gireler", *Sovyet Kadınlığı*, Haziran, 1939, № 6, s. 6; K. A. Mustafayev, "Kolhoz Kuruculuğunun Yeni Yenişleri Üçünde", *Sovyet Kadınlığı*, Temmuz-Ağustos, 1939, № 7-8, ss. 5-6; "Bahtlı Sovyet Halkları Öz Deputatlarını Saylaylar", *Sovyet Kadınlığı*, Eylül, 1939, № 9, s. 1; "Sosyalizm Memleketinin Kadınları", *Sovyet Kadınlığı*, Mart, 1939, № 3, ss. 12-13; "Sovyet Kadınlarının Kudretli Hareketi", *Sovyet Kadınlığı*, Ekim, 1939, № 10, s. 2; "Tarnopolde Kadınların Şehir Toplaşuvu", *Sovyet Kadınlığı*, Ekim, 1939, № 10, s. 10; "SSSR Yukarı Sovyeti Prezidyumunun Ukazı", *Sovyet Kadınlığı*, Kasım-Aralık, № 11-12, s. 4; Zöre Seydametova, "Sosyalizm Memleketlerinin Ulu Bayrağı Altında", *Sovyet Kadınlığı*, Kasım-Aralık, 1939, № 11-12, ss. 6-7.

19 "Kapital Memleketlerinde İşsizlik Dehşeti", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Nisan, 1932, № 2, s. 15; "Bereketi Toplama ve Hazırlama Üçünde Bolşevikçe Güreş", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Mayıs, 1932, № 3, ss. 1-2; Zibide Emir Asan, Lebebe İsmailova, Bilalova, S. Abibulla, "Sosyalist Emegi Kahramanları", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Mayıs, 1932, № 3, s. 6; Teslime Beytullayeva, "Udamık Kolhoz Emegi Üçünde", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Mayıs, 1932, № 3, s. 10; Emirova, "Kadınlarımızın Güreş ve Muvaffakiyet Faktörleri", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Mayıs, 1932, № 3, ss. 14-15; Münevver Dermenci, "Sosyalizm Kolhozu Kadınlarının İş Tecrübelerinden", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Mayıs, 1932, № 3, s. 16; Saime İslamova, Alime İslamova, Azize Seydahmet, "İnkılap Kadınları İş Başında", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Mayıs, 1932, № 3, s. 17; "Bolşevik Bereketi İçin Bolşevikçe Güreş", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Haziran, 1932, № 4, ss. 1-3; Rabia Bekirova, "Yeni Delegatkalara Kavi Gündelik Yolbaşçılık", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Haziran, 1932, № 4, ss. 4-5; "Kadın Delegatka Toplantılarının Yekünleri Hakkında", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Haziran, 1932, № 4, s. 6; Rabia Halileva, "Yer Koyancılığını Genişletmede Kadın-Kızlar Aktif Güreşçi ve Teşebbüsçü Ola Aldılar", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Haziran, 1932, № 4, ss. 10-11; A.B., "İhtimai Emegi İyileştirmeye Kadınlar Aktif Celb Olunsun!", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Eylül, 1932, № 7, ss. 8-9; Skuli Kayalı-Toksırlı, "Kadın Emegine Kulak Asmama ve Ona Kıymet Kesmeyenlere Kati Darbe: Buna İlerde Sabredilemez", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Eylül, 1932, № 7, s. 12; Bolatova, "Kadın Emegine Kulak Asmama ve Ona Kıymet Kesmeyenlere Kati Darbe: Bu Vazife Ne İçin Unutula", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Eylül, 1932, № 7, s. 13; Mavlüşli, "Kadın Emegine Kulak Asmama ve Ona Kıymet Kesmeyenlere Kati Darbe: Ya Kadınlar Kayda, Onlar Arasında Çalışma Kayda?", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Eylül, 1932, № 7, s. 13; Kulpedinova, "Sovyetler Yanındaki Kadınlar Sektörünün İşlerini Nasıl Teşkil Etmeli", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Ocak, 1933, № 1, s. 9-10; B. Samedinova, "Kadın İşinden Numune Alalar", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Şubat, 1933, № 2, ss. 13-14; Havva, "Kadınlar Kuvvetine Kıymet Kesmemek Cinayettir", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Haziran, 1933, № 6, s. 14; Karasuvlu Kurtutay, "Kadın Emegi Kolhoz İhtisalinde Büyük Kuvvettir", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Ocak-Şubat, 1934, № 1-2, ss. 10-11; Elmira, "Kadınlar İhtisalde", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Mart, 1934, № 3, ss. 6-7; Haberci, "Kadınlar Mesul İşlere Celb Olalar", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Mart, 1934, № 3, s. 13; Eskenderli, "Lenin Hatırası" Kolhozu Kadınlarının İşlerinden Birkaç Misal", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Mayıs, 1934, № 5, ss. 12-13; Hacı Arifova, "Kadınlar 100 Prosent İşe Çıkalar", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Mayıs, 1934, № 5, s. 18; Mas-va B., "Süt Fermalarda Kadınların Rolü Büyüktür", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Aralık, 1934, № 12, s. 7; F. Cunakova, "Kadınlar Yolbaşçı İşlere Celbetme Esas Vazifelerdendir", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Mart, 1935, № 3, s. 14; M. Mollayev, "Hayvancılık İşinde Kadınların Rolü", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Haziran, 1935, № 5, s. 14; Korçinov, "Pamukçulukta Kadınların Rolü", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Temmuz, 1935, № 7, ss. 5-7; A. Kulayev, "Kadın-Kızlar Arasında Çalışma", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Ağustos-Eylül, 1935, № 8-9, ss. 9-12; "Kadın Emegini Teşkilatlandırma", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Nisan, 1936, № 4, s. 1-3; Hüseyin, "Kızlar Brigadasında", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Nisan, 1936, № 4, ss. 6-7; "Ağır Sanayi Hozaystvennikleri ve İnjenner- Tehniki Rabotnikleri Kadınlarının Bütün Soyuz Soveşçaniyesinin SSSR'nin Bütün Hozaystvennikleri ve İnjenner- Tehniki Rabotnikleri Kadınlarına Müracaatnamesi", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Haziran, 1936, № 6, ss. 6-7; Aşirov, "Akime'nin Yenişleri", *Sovyet Kadınlığı*, Nisan, 1938, № 4, s. 20; S. Aliyev, "Proforenkonun Brigadası", *Sovyet Kadınlığı*, Nisan, 1938, № 4, s. 21; M. Ead., "Kolhoz Kadınları", *Sovyet Kadınlığı*, Kasım, 1938, № 11, s. 8; İ. Seferov, "Kadınlar Yolbaşçı İşlerde", *Sovyet Kadınlığı*, Ocak, 1939, № 1, s. 22; "Sosyalizm Memleketinin Kadınları", *Sovyet Kadınlığı*, Mart, 1939, № 3, ss. 12-13; "Sovyet Kadınlarının Kudretli Hareketi", *Sovyet Kadınlığı*, Ekim, 1939, № 10, s. 2; "Tarnopolde Kadınların Şehir Toplaşuvu", *Sovyet Kadınlığı*, Ekim, 1939, № 10, s. 10; "SSSR Yukarı Sovyeti Prezidyumunun Ukazı", *Sovyet Kadınlığı*, Kasım-Aralık, № 11-12, s. 4.

Çalışma hayatının dinamiklerine odaklanan metinlerde, kadın emeğinin değeri vurgulanarak iş tecrübelerine dair makaleler, "iş kaçakları" sorunu ve işe devamsızlık durumuna dair yaptırımlar gibi konular ele alınmıştır. Aynı zamanda, kadınların çalışma hayatındaki başarıları ve bu başarıların takdiri üzerinde durulmuştur. Sovyet öncesi dönemde kadınların "ev esiri" olarak nitelendirilmesi, ev içi emeğin küçümsenmesine işaret ederken, Ekim Devrimi sonrası kadınların idari görevlerde yer alması, emek günü başarıları ve uzmanlaşmış kadın kadrolarının oluşumu gibi konulara da değinilmiştir.²⁰

1936'da Sovyetler Birliği genelinde, diğer işçilere örnek teşkil etmesi beklenen bir rol model çalışma ilkesi olarak tanımlanabilecek olan "Stahanovcular Yılı" ilan edilmiştir. Bir maden işçisi olan Aleksey Grigoriyeviç Stahanov'un 1935'de öngörülenin ötesindeki üretim başarısı bir "Stahanov" figürünün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu figür diğer işçilere ilham vermesi beklenen bir motivasyon kaynağı olması amacıyla dergide yayımlanmış içeriklere dâhil edilmiştir. Stahanov hareketinin sadece üretim artışı anlamında değil aynı zamanda Sovyet ideolojisinin başarısı şeklinde kabul görmesi ve benimsetilmesi için bir araç olarak kullanılması dikkate değerdir (Tekne, 2019:389). Sovyet ideolojisinin ve çalışma anlayışının bir parçası olarak ele alınan ve bu hareketi kadın emekçiler arasında yaygınlaştırmayı hedefleyen dergi, Stahanovcu kadınların başarılarını ön plana çıkararak diğer kadınların da benzer başarılar elde etmesi için onları yüreklendirmiştir. Bu anlamda dergide, 1930'lu yılların ikinci yarısından itibaren bir akım haline dönüşen Stahanov hareketinin, kadın çalışanları hedef kitle olarak ele aldığı yazılar mevcuttur.²¹

Eğitim olgusu da derginin içeriğinde yer verilen konular arasındadır. Gerek okur-yazar olmanın gerekliliği gibi kuramsal anlamda gerekse mesleki yeterlilikler açısından iş kollarında teknik anlamda eğitimin önemi üzerinde durulmuştur.²²

20 Z. Va., "İşçi Kadınlar Teknikayı Elde Etme Seferine", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Mayıs, 1933, № 5, s. 7; "Kursa Yollamaya Yolladılar", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Mayıs, 1933, № 5, s. 10; R. B., "Mütehassıs Kadın Kadroları Hazırlamaya Ehemiyyet Artsın", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Temmuz-Ağustos, 1933, № 7-8, ss. 20-21; Nazife Habibulla "Mütehassıs Kadın Kadroları Yetiştirile: Kim İdik Kim Olduk", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Eylül, 1933, № 9, s. 9; Kurtnezir, "Mütehassıs Kadın Kadroları Yetiştirile: Men Şimdi Master Muavini Oldum", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Eylül, 1933, № 9, s. 9; S. Habibullayeva, "Teknikaya Sahip Olma Esas Vazife", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Ekim-Kasım, 1933, № 10-11, s. 12; "60 Yaşlık Sabe Apa Tütün Mütehassısı", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Mart, 1934, № 3, s. 15; İzmaylova, "Kombaynyor Kız", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Ağustos-Eylül, 1935, № 8-9, ss. 14-16;

21 "Örnek"te Stahanovcu", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Ocak-Şubat, 1936, № 1-2, s. 6; Zeytullayeva, "Bizim Stahanovcu Kadınlarımız", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Mart, 1936, № 3, s. 9; Fetiye Kurtseyit, "İşgüzar Kız", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Nisan, 1936, № 4, s. 11; "Stahanov Hareketini Yükseltiyek", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Eylül, 1936, № 9, ss. 1-2; S. Bekir, "Stahanovka Nasibe", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Eylül, 1936, № 9, s. 12; "Akaylarımız Stahanovca Çalışma Uğrunda Yardım Etmeliyiz", *Sovyet Kadınlığı*, Şubat, 1937, № 2, s. 20; E. Mustafayev, "Stahanovka Tkaçenko", *Sovyet Kadınlığı*, Ekim, 1937, № 10, s. 9; M. Ead., "Bir Kolhoz Stahanovkaları", *Sovyet Kadınlığı*, Ekim, 1937, № 10, ss. 11-12; M. Ehat, "Stahanovka Polina", *Sovyet Kadınlığı*, Nisan, 1938, № 4, ss. 19-20; P. Moskatov, "Stahanov Hareketinin Üçüncü Yılı", *Sovyet Kadınlığı*, Ağustos-Eylül, 1938, № 8-9, s. 5; Z. Cemileva, "Stahanovka Klava Gnezdilo", *Sovyet Kadınlığı*, Ocak, 1939, № 1, ss. 14-15; Zulice D., "Bir Tsehnin Stahanovkaları", *Sovyet Kadınlığı*, Ocak, 1939, № 1, ss. 16-17; M. Murtazayev, "Stahanovka Havva Ablalimova", *Sovyet Kadınlığı*, Kasım-Aralık, 1939, № 11-12, s. 14; Milayeva, "Stahanovka Olduğum İçin Özümü Bahtlı Sayam", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Aralık, 1936, № 12, s. 16; Yayayeva Hayırbat, "Stahanovkaların Sayısı Gün Günden Artar", *Sovyet Kadınlığı*, Kasım, 1938, № 11, s. 12.

22 Firuze Boyacıyeva, "Aramızda Cahilliğe Yer Yok", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Mart, 1932, № 1, ss. 7-8; Abduramamova, "Udarnikler Kendi Cahilliklerini Bitirdiler", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Nisan, 1932, № 2, s. 11; "Kadınlardan Kadro Hazırlamalıyız: Yetiştirilen Kadroyu Kenarda Bırakmak Olamaz", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Haziran, 1932, № 4, s. 17; E.

Sağlık konulu makaleler derginin yayın hayatı boyunca düzenli olarak yer verdiği bölümlerendir. Makalelerin içeriğindeki odak noktaları emektar ve aynı zamanda anne vasfını taşıyan kadın okurların sağlık bilincini oluşturmaya hedeflemiştir. Üretkenlik ve verimliliğin sürdürülebilmesi için kadın iş gücünün sağlıklı nesillerden oluşması yayında vurgulanan unsurlardandır. Hem kadın sağlığı hem de çocuk sağlığı ele alınarak teorik anlamda da olsa hastalıkların önlenmesi ve tedavi edilmesi üzerinde hassasiyetle durulmuştur.²³ Bu minvaldeki yazıların kadın emektarların sağlık faktörüne bağlı sebeplerle üretim ve mesai faaliyetlerinin kesintiye uğramaması dolayısıyla da işlerin aksamaması için faydacı bir amaç hizmet etmiş olması muhtemeldir. 1936 yılındaki devlet politikası değişikliği (genel nüfus düşüşünü telafi etmeye yönelik Stalin rejiminin kurtajı yasaklayan kararı) ile dergi sayfalarına yansıyan yazılardan anneliğin değer alanının yükseldiği fark edilmektedir.²⁴ Özellikle bu tarihlerden itibaren anneliği destekleyen ve çocuk sahibi olmayı teşvik eden minvalde yazılar ile düşük tehlikesi hakkında bilgilendiren yazılar gözle görülür hale gelmiştir.²⁵ Ekonomik sahada aktif çalı-

A., "Maşinistka Olmak Ayıp Eken", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Haziran, 1932, № 4, s. 17; Teslime Selimova, "Kadınları İştihsale Çekme ve Onlardan Mühtehassıslar Yetiştirme Boyevey Vazifelerindendir", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Temmuz-Ağustos, 1932, № 5-6, ss. 8-10; Akime Kopkallı, "Tegiz Okur Yazarlar Cumhuriyeti İçin Güreş Aktifleştirilsin!", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Temmuz-Ağustos, 1932, № 5-6, s. 12; Firuze İbrahimova, "El İşinden Maşına İşine Geçmeliyiz", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Temmuz-Ağustos, 1932, № 5-6, s. 13; S. Kurdayeva, "Mindada Cahil Pek Çok", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Eylül, 1932, № 7, s. 18.

23 Doktor Salihcanov, "Doktor Musahabesi: Yazda Balalar İsalı ve Onunla Güreşin İçtimai Tedbirleri", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Mayıs, 1932, № 3, ss. 20-21; Doktor S. Kürkçü, "Doktor Musahabesi: Malaria", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Haziran, 1932, № 4, ss. 19-20; Doktor Salihcanov, "Doktor Musahabesi: Yazlık Bala İsalı Nasıl Ola?", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Temmuz-Ağustos, 1932, № 5-6, ss. 17-18; Doktor S. Kürkçü, "Doktor Musahabesi: Yazda Bala İsalleri ve Onlarla Güreş Yolları", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Temmuz-Ağustos, 1933, № 7-8, ss. 26-27; Doktor S. Kürkçü, "Grip Hastalığı", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Mart, 1934, № 3, s. 14; Doktor S. Kürkçü, "Kadın Hastalıkları Neden Olur?", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Aralık, 1934, № 12, ss. 15-17; "Sağlam Nesil Uğrunda Güreş", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Mayıs, 1934, № 5, s. 14; Doktor S. Kürkçü, "Doktor Musahabesi: Skarlatina", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Ocak, 1935, № 1, ss. 12-14; Doktor S. Kürkçü, "Bala Hastalıkları Serisinden: Difteri", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Nisan, 1935, № 4, ss. 11-13; Doktor S. Kürkçü, "Bala Hastalıkları Serisinden: Kızamık", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Haziran, 1935, № 6, ss. 19-20; Doktor S. Kürkçü, "Bala Hastalıkları Serisinden: Balalarda İç Gitmesi", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Temmuz, 1935, № 7, s. 15; Doktor S. Kürkçü, "Ççek Tifi (bruşnoy tif)", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Ağustos-Eylül, 1935, № 8-9, ss. 32-34; Doktor Arslanov, "Doktor Besedasi: Rak Hastalığı", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Ocak-Şubat, 1936, № 1-2, ss. 13-16; Z. G. Grosman (diş doktoru), "Kadınlar Özleri hakkında", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Haziran, 1936, № 6, s. 9-11; Doktor Locev, "Grip Hastalığından Nasıl Korçalanmalı", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Ekim-Kasım, 1936, № 10-11, s. 32; Doktor Loseva, B. S. Volinskaya, "Bala Dişleri", *Sovyet Kadınlığı*, Mayıs, 1937, № 5, s. 21; Doktor Nikitin, "Kadın Hastalıkları", *Sovyet Kadınlığı*, Ocak, 1938, № 1, s. 21; Doktor L. Kanel, "Evde Sanatorya", *Sovyet Kadınlığı*, Nisan, 1938, № 4, ss. 23-24; L. Berzina, "Doktor Besedasi: Difteriye Karşı Aşlavlalar", *Sovyet Kadınlığı*, Haziran, 1938, № 6, s. 18; Doktor A. Liberfarb, "Çahotka Nedir ve Ondan Devalanmak Mümkün mü?", *Sovyet Kadınlığı*, Eylül, 1939, № 9, ss. 19-20; "Hekim Besedasi: Balayı Ana Sütü İle Doğru Besleme", *Sovyet Kadınlığı*, Ekim, 1937, № 10, s. 20; B. Feytelson, "Hekim Besedasi: Balalarda Silavçan Hastalığı", *Sovyet Kadınlığı*, Ocak, 1939, № 1, s. 24; E. Moşkeviç, "Balayı Kokluş Hastalığından Nasıl Saklamalı", *Sovyet Kadınlığı*, Ekim, 1939, № 10, s. 21; M. R. Gerştein, "Skarlatina ve Onunla Güreş", *Sovyet Kadınlığı*, Ocak, 1937, № 1, s. 24; "Bir Yaşına Kadar Balayı Nasıl Beslemeli?", *Sovyet Kadınlığı*, Mart, 1937, № 3, ss. 20-21; E. Gefer, "Nervalı Bala ve Ona Bakma Rejimi", *Sovyet Kadınlığı*, Nisan, 1937, № 4, s. 29.

24 Vyaçeslav Karpov, Kimmo Kaariainen, "«Abortion Culture» in Russia: Its Origins, Scope, and Challenge to Social Development", *Sociological Practice*, Vol: 7, No: 2, Fall-Winter 2005-06, s. 18.

25 Doktor S. Kürkçü, "Yüklü Bir Kadının Ne Bilmesi Gerekir?", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Haziran-Temmuz, 1934, № 6-7, ss. 20-22; Doktor S. Kürkçü, "Abort Ne İçin Zararlıdır?", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Ağustos-Eylül, 1934, № 8-9, ss. 23-24; Şeyhametova, "Doktor Musahabesi: Yüklü Kadınların ve Balaların Sağlığını Saklama", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Aralık, 1935, № 12, ss. 6-7; Doktor Arslanov, "Abort", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Mart, 1936, № 3, s. 19; S. Bekir, "Abort Yapmadığıma Kuvanam", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Ekim-Kasım, 1936, № 10-11, s. 9; Emine İsmail Ali Osman, "Benim Balalarım Öksüzlük Duymaylar", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Ekim-Kasım, 1936, № 10-11, s. 10; Hediye Ahtem, "Men Öz Balalarımı İftihar Edem", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Ekim-Kasım, 1936, № 10-11, s. 11; Fatime Memet, "Çok Balalı Analar Hükümet Yardımı Alalar", *Sovyet Kadınlığı*, Şubat, 1938, № 2, s. 12; Doktor N. Nikitin, "Analığa Hak", *Sovyet Kadınlığı*,

şan emekçi kadınlar ve onların çocuklarının nitelikli bir şekilde bakımı önemle üzerinde durulan bir başka husustur. Bu doğrultuda kadın emeğinden gereği gibi faydalanmak üzere çalışma hayatına katılımı için çocuklara yönelik “bala yaslası”, “bala bahçesi” gibi yapıların hizmete açılması, bu yapılardaki işleyiş meseleleri (eğitim, sağlık) hakkında pek çok yazı kaleme alınmıştır.²⁶ Ayrıca kimsesiz çocukların bakımına yönelik bilgiler verilmiştir.²⁷

Dergi tüm yayın hayatı boyunca fikir yazılarının yanı sıra sosyalist farkedilme üzerine kurulmuş edebî örnekler de sunmuştur. Ağırlıklı olarak şiir ve hikâyelerden oluşan edebî kısımda hem millî şair ve yazarların eserleri hem de Rus edebiyatından seçilmiş ve tercüme edilmiş eserler yer almıştır. Edebî türlerin içeriği dönemin koşulları gereği devrimci ruha sahiptir. Bu anlamda edebiyat estetik bir kaygıdan çok yeni toplum düzeninin inşası için kullanılan araçlardan biri haline dönüşmüştür. “Azad Emineler” (şiir), “Brigadir Ayşe” (şiir), “Ot Başından Stanoklar Başına” (şiir), “Güz Gecesinde” (hikâye), “Mayıs Alevlene” (şiir), “Lenin Kızıl Şanlı Bayrağı Astında” (şiir), “Kolhozlu Çöllerde” (şiir), “Oktabr Karavulı” (şiir), “Tembel Hüsniye”, (hikâye) adlı eserler bu örneklerden sadece birkaçıdır.²⁸ Yayının içeriğinde ayrıca Kırım Tatar edebiyatçıları kadrosunun

Şubat, 1938, № 2, ss. 13-14; Doktor N. Nikitin, “Yüklü Kadın Dışlerini Korçalamalıdır”, *Sovyet Kadınlığı*, Mart, 1938, № 3, s. 25; A. S. Liberfarb, “Abortların Zararı Hakkında”, *Sovyet Kadınlığı*, Kasım, 1938, № 11, s. 20; Gafarova, “Bala ve Analığı Korçalama Vazifeleri”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Ocak, 1933, № 1, s. 17; “Sanitarka N. G. Mitina Üç Bala Doğurdu”, *Sovyet Kadınlığı*, Nisan, 1937, № 4, s. 30; Akime Abdülmecit, “İkizlerim İçin Pek Kuvanam”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Temmuz-Ağustos, 1936, № 7-8, s. 13; Sayde Settarova, “7 Balam Olduğuna – Kuvanam”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Haziran, 1936, № 6, s. 18; “Balanın Çokluğu Bahlıktır”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Temmuz-Ağustos, 1936, № 7-8, s. 12; Profesör Arhangelski, “Abortun Tehlikesi”, *Sovyet Kadınlığı*, Temmuz-Ağustos, 1939, № 7-8, ss. 23-24.

26 M. Latiyev, “Bala Bahçalarına Yasalara Geniş Yol”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Nisan, 1932, № 2, s. 17; Azize Yunus, “Bala Yaslası Uğrunda”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Mayıs 1932, № 3, s. 15; Haberci, “Bala Yasaları Uğrunda: Mürebbiyenin “Terbiye” Usûlü”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Haziran, 1932, № 4, s. 15; Zera Bekirova, “Yasla İçin Güreş Udamık Temp Alın”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Haziran, 1932, № 4, s. 15; Alime Hasanova, “İki Yaslada İki Türü Vaziyet”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Haziran, 1932, № 4, s. 16; Alime Zamzarayeva, “Yasla Yarıcılığı: Analara Yaslaya Yardım Edeler”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Aralık, 1932, № 9, s. 16; Üskütlü Hayali, “Yasla Yarıcılığı: Pekirmek İçin Şarait Gerek”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Aralık, 1932, № 9, s. 16; Hanife Sabirova, “Şaraitini Yasla Doğurdu”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Nisan, 1933, № 4, s. 11; “Yasla Uğrunda Güreş Genişlesin: Esas Vasıtalara Hususi Dikkat”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Nisan, 1933, № 4, s. 13; Yasla Kadirgan, “Yasla Uğrunda Güreş Genişlesin: Söz Verdiler Fakat Sözlerini Unuttular”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Nisan, 1933, № 4, s. 13; O Köyden, “Yasla Uğrunda Güreş Genişlesin: Bunlar İçin Kim Mesul?”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Nisan, 1933, № 4, s. 13; Nazife Abdurazak, “Yasla Uğrunda Güreş Genişlesin: Fatime Hamza Yaslasını Numune Tuta”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Nisan, 1933, № 4, s. 14; Bakımsız, “Yasla Uğrunda Güreş Genişlesin: Bina Yok Eken”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Nisan, 1933, № 4, s. 14; Terbiyeci, “Yasla Uğrunda Güreş Genişlesin: Mürebbiyenin Özünü Terbiyelemek Gerek”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Nisan, 1933, № 4, s. 14; Haberci Kız, “Yaslada Hazırlık Yok”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Mayıs, 1933, № 5, s. 11; Derenayırılı, “Daimi Yasaları Pekiteyik!”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Ekim-Kasım, 1933, № 10-11, s. 18; “Fatime, Raziye-lerin Yerini Kimler Tutacak?; Yaslayı Kapatmak Olur mu?”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Aralık, 1933, № 12, s. 13; Selime, “Yasla ve Ploşcadka”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Nisan, 1934, № 4, ss. 15-16; Linetskaya, “Yasalara Şeflik İşine Dikkat”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Mayıs, 1934, № 5, s. 19; Abitova, “Şevçenko Arkadaş Yaslasını Numunevi Yaptı”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Mayıs, 1934, № 5, s. 20; Elfiye, “Yasla Böyle Olur mu?”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Haziran-Temmuz, 1934, № 6-7, s. 24; Ayşe Kaşka, “Yasla Evimizden Güzeldir (Gurzuf Kolhozunun Yaslası Hakkında Kısa Bir Öçerk)”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Haziran-Temmuz, 1934, № 6-7, s. 25; Mümine Mamut, “Balalar Sarayı”, *Sovyet Kadınlığı*, Şubat, 1938, № 2, ss. 10-11; S. Tonkayev, “Numunevi Bala Bahçası”, *Sovyet Kadınlığı*, Temmuz, 1938, № 7, s. 15; F. Kutkina, “Sezonlu Kolhoz Yasaları Nasıl Çalışmak Gerekler”, *Sovyet Kadınlığı*, Haziran, 1939, № 6, ss. 9-10; Tahire S., “Kadınlar Bala Bakmaktan Kurtarılmalıdır”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Mayıs, 1933, № 5, ss. 10-11; “Şemsedinova Arkadaşın Yaslası Numunevi”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Mayıs, 1933, № 5, s. 10; B. Krecmer, “Bala Yasalarında Yazlık İsal Marazına Karşı Güreş Hususunda Talimatname”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Mayıs, 1934, № 5, ss. 15-16.

27 Havva, “Sağlam Nesil Terbiye Ocağı: Akmescit Sabiler Evinde”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Eylül, 1933, № 9, s. 13.

28 M. Köcegenli, “Azad Emineler”, *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Nisan, 1932, № 2, s. 13; İbrahim Bahış, “Brigadir

güçlenmesi ve Sovyet Yazıcılar Birliğinin I. Kongresi'nin Tatar katılımcıları, Kırım'da gerçekleştirilen III. Dil Konferansı ve edebî dilin gelişimi konusu değinilen meseleler arasındadır.²⁹

Derginin 1932-1941 yılları arasında basılan sayıların içeriği değerlendirildiğinde dönemin karakteristik anlamlarını içeren pek çok yazının kaleme alındığı görülmektedir. Ekim Devrimi, işçi bayramı ve 8 Mart Dünya Emekçi Kadınlar gününün coşkulu bir şekilde kutlanmasına yönelik yazılar bu kapsamdadır.³⁰ Alman sosyalist siyasetçi ve kadın hakları savunucusu Klara Zetkin ile Lenin'in eşi ve Bolşevik Partinin ileri gelen simalarından Nadejda Krupskaya'nın görüşleri ve yaşamları dergide önemli bir yer tutmaktadır. Bu durum derginin salt bir yayın organı olmanın ötesinde dönemin siyasî ve sosyal dokusuna ışık tutan önemli bir kaynak olduğunu ortaya koymaktadır.³¹ Derginin içerik incelemesinde öne çıkan önemli noktalardan biri, Bolşevik Devrimi öncesi Kırım'da yayımlanan kadın dergilerinden yapısal olarak radikal bir ayrışma göstermesidir. Bu bağlamda kadının geleneksel toplumsal rolleri, derginin kapsamlı sosyo-politik içeriğinde göz ardı edilmiştir. Siyasî hayatın ana gündemini sunan haberlerde kadınların kamusal ve siyasî hayatındaki başarılar dile getirilmiştir ki bu, derginin en belir-

Ayşe", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Mayıs, 1932, № 3, s. 12; Cavtöbeli, "Ot Başından Stanoklar Başına!", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Ekim, 1932, № 8, s. 14; Ömer İpçi, "Güz Gecesinde", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Aralık, 1932, № 9, ss. 19-20; Cafer Gafarov, "Mayıs Alevlene", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Mayıs, 1933, № 5, ss. 4-5; Sultaniye Zekeriya, "Lenin Şanlı Bayrağı Astında", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Mayıs, 1933, № 5, s. 5; Cavtöbeli, "Kolhozlu Çöllerde", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Eylül, 1933, № 9, ss. 14-16; Cavtöbeli, "Oktabr Karavulı", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Ocak-Şubat, 1934, № 1-2, s. 22.

29 "Edebi Frontumuz Öse ve Kavileşe", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Ağustos-Eylül, 1934, № 8-9, ss. 2-4; Ziyade, "Dil Konferansı Çağrısı", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Ağustos-Eylül, 1934, № 8-9, s. 5; Ziyadin, "Dil Konferansı Öz İşini Bitirdi", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Ekim-Kasım, 1934, № 10-11, ss. 13-14.

30 Münevver Dermenci (Bahçesaray), "Beynelmilel Komünist Kadınlar Bayramı 8 Mart Günü", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Nisan, 1932, № 2, ss. 10-11; Dehriye, "Proleteriyat ve Emekçilerin Bayramı Ancak İnkılâbi Bayramlardır", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Nisan, 1932, № 2, ss. 19-20; "1 Mayıs Yeni Muvaffakiyetlerle Karşılmalıyız", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Nisan, 1932, № 2, s. 21; Bay-Hiyatlı, "Büyük Bayrama Büyük Bahşış", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Eylül, 1932, № 7, s. 14; "Bayram Şeferine", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Nisan, 1932, Ekim, № 8, s. 7; Delegatka, "Oktyabr Bayramı Günlerinde: Kerç'te Oktyabr Bayramı", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Aralık, 1932, № 9, s. 17; Merziye, "Oktyabr Bayramı Günlerinde: İlk Adım" Arteli Oktyabr Bayramına Nasıl Geldi?", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Aralık, 1932, № 9, s. 18; S. Abitova, "Oktyabr Bayramı Günlerinde: Oktyabr Bahşışları", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Aralık, 1932, № 9, s. 18; Kulpedinova, "Mart 8 Kadınlar Bayramına Udarı Hazırlanmalı", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Şubat, 1933, № 2, ss. 16-17; "Büyük Muzafferiyetler Bayramı", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Ekim-Kasım, № 10-11, s. 1; "Milyonların Büyük Bayramı", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Ekim-Kasım, 1934, № 10-11, ss. 1-2; "Proletar Diktatürünün 18 Yıllık Tantanası", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Ekim-Kasım, 1935, № 10-11, ss. 6-7; "Kırımın Sovyetleşmesinin 15 Yıllık Bayramı", Ekim-Kasım, 1935, № 10-11, ss. 8-9; "Teşkilatlı Halkın Bayramı", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Mayıs, 1936, № 5, ss. 1-2; "Kuvanç ve Şenlik Bayramı", *Sovyet Kadınlığı*, Mayıs, 1939, № 5, s. 1.

31 "Klara Zetkin Öldü", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Haziran, 1933, № 6, s. 1; "Kızıl Bayraklı Klara", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Haziran, 1933, № 6, s. 2; Yelena Anastasova, "Klara Zetkin Hakkında Hatıralar", *Sovyet Kadınlığı*, Temmuz, 1937, № 7, ss. 17-18; "Klara Zetkin (Ölümünün 6. Yılı Dolması Münasebeti İle)", *Sovyet Kadınlığı*, Haziran, 1939, № 6, ss. 4-5; Nadejda Krupskaya, "Kadınları Azat Etme İşinde Kolhozların Rolü", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Mart, 1933, № 3, ss. 4-5; Nadejda Krupskaya, "Bütün Dünya Proletarları Birleşiniz!", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Mayıs, 1933, № 5, ss. 1-3; Nadejda Krupskaya Arkadaşın Mektubu, "Kolhoz Hayatını Medeni Yapmak Gerek", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Ekim-Kasım, 1933, № 10-11, ss. 7-8; "Nadejda Konstantinovna Krupskaya Arkadaşın 65 Seneliği", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Ocak-Şubat, 1934, № 1-2, s. 8; Nadejda Krupskaya, "Bütün Soyuz İkinci Udarlık-Kolhoznicler Siyezinde Kurupskaya Arkadaşın Nutku", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Mart, 1935, № 3, ss. 1-5; Nadejda Krupskaya, "Ösmekte Olan Nesli Komünist Ruhunda Terbiye Etmek Mühim Vazifedir", *Kadınlık Sosyalizm Yolunda*, Haziran, 1935, № 6, ss. 4-5; Nadejda K. Krupskaya, "Stalin Konstitusiyası Bayrağı Altında", *Sovyet Kadınlığı*, Mart, 1937, № 3, s. 2; Nadejda Krupskaya, "Sosyalizm Uğrunda Faşizme Karşı", *Sovyet Kadınlığı*, Mart, 1938, № 3, ss. 5-6; Nadejda Krupskaya, "Komünizm Bayrağını Daha Yükseklerle Kötereyik", *Sovyet Kadınlığı*, Kasım, 1938, № 11, s. 2.

gin özelliği olan propaganda işlevinin yerine getirilmesi anlamına gelmektedir. Derginin yazı işleri ekibinin yanı sıra okurları olan işçi ve köy muhabirlerinin, kolektif çiftçilerin ve işçilerin üretim başarılarını ve üretim artışını değerlendirdikleri yazılara sayfalarında yoğun bir şekilde yer verilmiştir (Yablonovskaya, 2024:636).

Sonuç

Sovyetler Birliği döneminde periyodik matbuat (gazeteler, dergiler, bültenler) sosyalist rejimin teşkilatlanmasında etkin bir rol oynamıştır. Bu anlamda merkezî rol üstlenen kitlesel yayınlar olduğu gibi sınırlı bir zümreyi yansıtan, hedef kitlesi dar olan yayınların varlığı da söz konusudur. Zamanla genelden özele doğru giden bir anlayışla toplumun tamamına seslenen yayınlara ek olarak doğrudan kadınların, gençlerin veya çocukların hedef kitle olduğu daha spesifik yayınlar matbuat hayatının içinde yer almıştır ki “Kadınlık Sosyalizm Yolunda”/ “Sovyet Kadınlığı” dergisi bu örneklerden biridir.

Matbuat, Sovyetler Birliği’nin bileşenleri olan Türk yurtlarında Sovyet normlarının ithal edilmesi için seçilen vasıtalarından biri olarak kullanılmıştır. Sovyet yönetimi, toplumsal dönüşüm meselesinin içeriğini oluşturan ana unsurlardan biri olarak kadın meselesine odaklanmıştır. “Kadınlık Sosyalizm Yolunda” veya değişen adıyla “Sovyet Kadınlığı” dergisi de kadın kimliğinin Kırım özelinde Sovyet normlarına göre oluşturulma çabasını ortaya koyan özel bir numunedir. Buna göre dergideki kadın temsiliyeti, rejime bağlı, geleneksel ev ortamının dışında varlık gösteren, rejimin kadına dair sorunları gördüğünü ve nihayetinde sosyalist sistem dâhilinde kadının bir statüsü olduğunu vurgulayan imgeleri aktaran niteliktedir.

Dergi mizanpajı açısından değerlendirildiğinde siyasî, ekonomik, sosyal, eğitici, edebî kategorileri içeren yazılardan oluşmakla birlikte teknik anlamda tematik bir bölümlenme mevcut değildir. Ayrıca fotoğraflarla desteklenen yayında kullanılan görsel malzemeler okurlara, gülümseyen, özgürleşmiş ve üretken kadın tasvirini sunarak Sovyet kadınına dair mutlu bir imaj sergilemiştir.

Sovyet ideolojisinin gücünü pekiştirmeyi sağlamak üzere bir propaganda aracı işlevi gören derginin içeriği sayesinde Komünist Parti’nin idealize ettiği kadın profilini görmek mümkündür. Yöntem olarak matbuat kanalıyla propaganda ile ideolojik eğitim boyutu kazandırılarak toplumun kontrolü sağlanmaya çalışılmıştır. Buna göre işçi ve köylü kadınlar arasında sosyalist fikirleri yayarak siyaset sahasına ve sendikal faaliyetlere teşvik edilmesi, devrimci vizyonun kadınların erkeklerle eşitliğine dayalı toplumsal ilişkileri desteklemesi, kadınların kendi hesapları namına mücadele ruhunun ön plana çıkarılması, üretimin devlet

eliyle planlandığı sistem içerisinde kadın emeğinden azami düzeyde faydalanılması amaçlamıştır. Bununla birlikte kadın okurlara yönelik politik okur-yazarlık deneyimini kazandırma çabası olduğu görülmektedir. Bu olgu derginin kadınlara yeni tutumlar aşılama çabası olarak nitelendirilebilir.

Genel içerik itibarı ile Lenin’in sözleri bir vasiyet telakki edilerek çeşitli vesilelerle kendisinden yapılan alıntılara yer verilmiştir. Devrimci stratejinin bir parçası olarak propaganda ve ideolojik eğitim boyutlarıyla toplumun kontrolünü kadınlar üzerinden sağlamak amaçlanmıştır. Nitekim “Kadınlık Sosyalizm Yolunda” / “Sovyet Kadınlığı” dergisi yeni değerlerin benimsenmesine aracılık ederek kadınların politik ve sosyal aktivizmini teşvik etmiştir.

Kaynakça

- Attwood, Lynne (1999). *Creating the New Soviet Woman: Women's Magazines as Engineers of Female Identity, 1922-53*. London: Palgrave Macmillan.
- İşıq Qəzetinin Transliterasiya Edilmiş Toplusu (2022). (Red.) Əsəd Aslanoğlu, Bakı: Mimta Yayınları.
- Karpov, Vyacheslav ve Kaariainen, Kimmo (2005-06). «Abortion Culture» in Russia: Its Origins, Scope, and Challenge to Social Development. *Sociological Practice*, 7 (2), 13-33.
- Kerimov, İ. ve Abdulvapov, N. (2018). Redaksii Kırımskotatarskih İzdaniy: Gazeti "Yañı Dünya" ("Noviy Mir", s 1938 g. – "Kızıl Kırım" (Krasnyy Kırım)) v 1933[?] – 1941 gg. i aprele-mae 1944 g., jurnala "Kadınlık Sotsializm Yolunda" ("Put Jenşini k Sotsializmu", c 1936 g. – "Sovet Kadınlığı" ("Sovetskaya Jenşina")) v 1932-1941 gg. . *Svod Pamyatnikov istorii, arhitekturi i kulturi Krimskih Tatar*, (Red.) R. S. Hakimov, Tom III, g. Simferopol, Belgorod: Konstanta, 298 - 304.
- Tekne, Kamelya (2019). Matbuat-İdeoloji İlişkisi Üzerine Bir Deneme. *Turkish Studies*, 14(2), 383-395.
- Yablonovskaya, N. V. (2024). Kırımskotatarskiy Jenskiy Jurnal «Sovet Kadınlığı » (1932-1941): Transformatsiya Traditsionnih Tsiennostey. *Jurnalistika v 2023 godu: Tvorçestvo, Professiya, İndustriya*, Materialı Mejdunarodnoy Nauçno-Praktičeskoj Konferentsii (5-6 Fevral 2024 g.), Moskva, 636-637.
- Yablonovskaya, N. V. ve Celilova, L. Ş. (2023). "Kırımskotatarskiy Jenskiy Jurnal «Sovet Kadınlığı» («Sovetskaya Jenşina»): istoriko-tipologičeskie i tematičeskie harakteristiki". *Jurnalistika*, 6 (48), Moskva, 211-231.

Dergiler

- Álem-i Nisvân, 1905, Tanıtım Sayısı, Bahçesaray.
- Nenkecan, 1922, № 1, Akmescid.
- Süyümbike, 1913, № 1, Kazan.
- Kadınlık Sosyalizm Yolunda, 1932-1936 yılları koleksiyonu.
- Sovyet Kadınlığı, 1937-1939 yılları koleksiyonu.

Ekler:

Ek:1

Kadınlık Sosyalizm Yolunda, 1932, Mart, № 1 (Ön ve Arka Kapak).

Sovyet Kadınlığı, 1937, Yanvar, № 1 (Ön Kapak).

Ek:2

Sovyet Kadınlığı, 1937, Mart, № 3
(Ön Kapak).,

Kadınlık Sosyalizm Yolunda, 1934, Mayıs
№ 5 (Ön Kapak).

1946 TARİHLİ AZER GAZETESİNİN “SOVYETLER BİRLİĞİ HAKKINDA YAZILARA” İLİŞKİN BİR İNCELEME

**MOHAMMAD RAZZAGHI / İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ, EDEBİYAT
FAKÜLTESİ, DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI BÖLÜMÜ**

mohammadrazzaghi@istanbul.edu.tr

ORCID No: 0000-0001-8373-8550

GİRİŞ

İran tarihinde bazı siyasi, içtimai olaylar ve dönemler çok önem taşımaktadır. Çünkü bu dönemler siyasi otoritenin ve halkın kaderini belirlemiştir. İşte, İran tarihinin dikkatleri celbeden bu dönüm noktalarından birisi 1941-1946 yılları arasında İran'ın 2. Dünya Savaşı'na karışması ve müttefik ülkeler tarafından işgal edilışidir. Almanlardan yana olduğu bahanesi ile İran topraklarını 1941 yılında işgal eden Sovyetler Birliğı (kuzeyden) ve İngiltere (güneyden), Rıza Şah hükümetine son vererek yeni bir dönemin başlamasına kapı açmıştır. Bu dönemde İran'da yaşayan milletler hukuki, kültürel ve siyasi haklarını istemeye başladı. İran Anayasası, Serdar-ı Milli Settar Han liderliğinde kanlı bir devrim sonucu kabul edildi. Ancak 1906 Anayasası'nın tanıdığı haklar, ülkeyi yönetenler tarafından bir türlü verilmemiştir. 1943 yılında İran Meclisi'nin görev süresi bitti. Meclisin seçimle yenilenmesi gerekiyordu. Kuruluş tarihi ilk anayasa dönemine uzanan Demokrat Parti, seçimlere katılmaya karar vererek her vilayetten aday belirlemeye başladı. Tebriz'den gösterdiği aday Seyyid Muhammed oğlu Cafer Pişeveri idi. Pişeveri, Azerbaycan'da toplumsal seferberlik için milli bir ideolojinin gerekliliğine iman etmiş bir kişiydi. Gerek Bakü'de gerekse İran'da sosyalist gruplarla yaptığı sıklıkla görüşmelere ve temaslara rağmen İran'da komünizmin toplumsal seferberlik yaratacak gücünün olmadığını fark etmiştir. Hapishanedey-

ken karşılaştığı *Pencah u Se* (anlamı elli üç kişi) grubuna katılmadığı gibi bu grubun 27 üyesi tarafından 1941 yılında kurulan İran Komünist Partisi *Tude*'ye¹ de girmemiştir. 1941'de Tahran'da Süleyman Muhsin İskenderi liderliğinde kurulan *Tude Partisi*'nin ilk eyalet teşkilatı Azerbaycan'da örgütlemiştir. Pişeveri, *Pencah u se* grubunu Kasr-ı Kacar'dan da tanırdı. Dr. Taki Erani, M. Behrami, M. Bugrati, E. Hameyi, B. Alevi, M. Yazdi gibi şahsiyetler bu grup içerisinde yer alıyordu. (Ferzâne,1993: 47-61)

1944 yılının Şubat ayındaki meclis seçimlerinde Pişeveri'nin mazbatasının reddedilmesi ve yayımladığı *Ajir* gazetesinin devlet tarafından kapatılmasına karar verilmesi çok ağır bir darbe oldu. (Nasehi, 2006: 95-112)

Azerbaycan Demokrat Fırkası'nın Kuruluşu

Mircafer Bağirov, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Genel Sekreteri Stalin'den aldığı talimatlar gereğince yeni bir fırkanın kurulması fikrini Pişeveri'ye aktardı. 03.09.1945 tarihinde siyasi bir parti olarak Azerbaycan Demokrata Fırkası ilk bildirisini yayımladı. Bu duyuruda İran sınırları içinde Azerbaycan için özerk bir alan ilan edilmiştir (Nasehi, 2006:113).

Bildiride yer alan konular özet olarak şöyle sıralanabilir:

"İran ülkesinde çeşitli uluslar ve kavimler yaşamaktalar. Bu insanlar ne kadar özgür yaşasalar aynı zamanda birlik ve beraberlik çoğalır. Bizim Anayasamızda Eyalet ve Vilayet Encümenlerin yasalarını tasvip etmekle İran halkının hepsi kendi geleceğinde etkin hale getirip gerekli ihtiyaçların gidermesi konusu da onların inisiyatifine bırakacaktır. Azerbaycan topraklarındaki dört milyon insan yaşamaktadır. Bu insanlar kendi dilleri, kendi geleneklerini vardır. Bu halk diyor ki: Tahran bizim yaraları sarmıyor. Başkent bizim sorun ve sıkıntılarımızın gidermesi için aciz durumdadır. Tahran bizim gelişmemizi engellenmiş bizim dili tahkir etmektedir. Bu olumsuz durumlara rağmen ilişkilerin kesilmesini iddia etmiyoruz belki ülkenin genel kanunlarına uyum sağlayacağız. Meclis toplantılarına katılacağız ve okullarımızda Azerbaycan Türkçesiyle birlikte Farsça da okutulacaktır. Her şeye rağmen kendi evimizi kendi isteklerimiz ve meyillerimize uygun bir yönetimle idare edeceğiz." (Şadi, 2002: 8-10).

Azerbaycan Milli Meclisi'nin birinci oturumu 12 Aralık 1945'te (21 Azer 1324) Tebriz'de Azerbaycan'ın farklı yerlerinden gelen 75 kişinin katılımıyla gerçekleşti. Bu oturumda seçim sonucu Hacı Mirza Ali Şebüsteri, Muhammed Taki Rafi (Nizamü'd-devle), Hasan Cevdet, Sadık Padegan; Mir Rahim Velayi, Muhammed Azimi; Murat Ali Timuri Bayat, Ali Asger Dibaian, Sadık Dilmagani Meclis yönetim kurul üyeleri olarak seçilirler (Muradî, 2009: 368-368). Hacı

¹ *Tude* Farsça yazımı توده.halk olup anlamına gelir.

Mirza Ali Şebüsteri Meclis Başkanı meclis esas namesinin 33. maddesi gereği en fazla oyu kazanan Demokrat Fırkası Reisi Seyit Cafer Pişeveri’yi hükümeti kurmakla görevlendirilir (Hasanlı, Bakü 1999:19).

12 Aralık 1945’te meclisinin onayından geçen Azerbaycan Milli Hükümeti Kabine üyeleri şu şahıslar oldu: Hacc Mirza Ali Şebüsteri: Milli Meclis Reisi , Mir Cafer Pişeveri: Başbakan / Başvezir, Dr.Selamullah Cavid: İçişleri Bakanı, Cafer Kaviyan: Harbiye Bakanı, Dr.Cavid Mehtaş: Tarım Bakanı, Muhammed Bi-riya: Maarif Bakanı, Dr.Hasan Orenge: Sağlık Bakanı, Gulam Rıza İlhami: Maliye Bakanı, Yusuf Azima: Adalet Bakanı, Mirza Rebi Kebiri: Posta ve Telgraf Bakanı, Rıza Resuli: Ticaret ve Ekonomi Bakanı, Salar-ı Zafer Zeynelabidin Kıyami: Yüksek Mahkeme Başkanı (*Ali Mahkemenin Reisi*), Feridun İbrahimi: Azerbaycan Başsavcısı. (Beyanî, 1996: 683, 685; Pûrnizami, 2002: 105-106; Şadi, 2002: 65; Camî, 1983: 322-323; Ali Muradî, 2009: 370)

Bakanlar Kurulu’nun belirlenmesinin ardından yirmi maddeden oluşan Hükümet Bername/ Programı kamuoyunun bilgisine sunuldu. Azerbaycan Milli Hükümeti, Azerbaycan Türkçesini resmi devlet dili ilan etti. Bu çerçevede okullarda eğitimin, devlet dairelerinde konuşma ve yazışmaların Türkçe yapılması uygulaması başlatıldı. Devletin aldığı karar doğrultusunda Eğitim Bakanlığı’nın 1 No’lu emri ile Ocak 1946 tarihinden itibaren okullarda Türkçe eğitim başladı (Sedri ve Nikbeht, 2007: 156)

Azerbaycan Milli Hükümeti’nin kuruluşundan sonra sosyal ve kültürel konularda önemli adımlar atıldı. O güne kadar hiç ehemmiyeti olmayan Azerbaycan Türkçesi şimdi eğitim, kültür ve devlet dili oldu (Nesibli, 2001:154). Azerbaycan Milli Hükümeti tarafından 6 Ocak 1946 yılında Türkçe resmi dil olarak ilan edildi. Türkçenin kullanılmasına önem verilerek, 10 maddelik kanun devlet gazetelerinde yayımlandı. Buna yönelik *Azer*’in ilk sayısında alan birkaç maddenin özeti şöyledir: “Devlet kurumlarının tamamında konuşma ve yazışmalar Türkçe yapılmalıdır; Türkçe dışındaki yazışmalar kabul görmemelidir; Azerbaycan’ın resmi idare, kurum, kuruluş ve ticaret merkezlerinde, mahkemelerdeki savunma süreçlerinde (savunmalarda ve tutanaklarda) ve bütün kararlarda Türkçe kullanılmalıdır; Türkçe bilmeyen kurum görevlileri Türkçe öğrenmelidir; Azerbaycan’da yaşayan diğer halklar da resmi yazışmalarda Türkçe kullanılmalıdır.” (“Azerbaycan Milli Hükümetinin Dil Hakkındaki Kararı”, 1946: 1)

Azerbaycan Demokrat Fırkası’nın bir diğer önemli faaliyeti Tebriz’de Türkçe ve Farsça olarak *Azerbaycan* isimli ve Zengan şehrinde tamamen Türk dilinde *Azer* isimli gazetelerin yayımlanması oldu.

Zengan'ın Coğrafi Yapısı

İran'ın 31 eyaleti (Ostan) ve bu eyaletlere bağlı olan 429 ilçe mevcuttur. Zengan eyaleti, İran'ın kuzeybatısında 35-37° kuzey enlemi 47-49° doğu boylamları arasında bulunmaktadır. Toprak büyüklüğü bakımından 2007 yılının siyasi sınırları içerisinde verilen bilgilere göre Zengan, 21.773 km²'lik yüzölçümü ile İran'ın yirminci ili sayılmaktadır (Ahmedi vd., 2014: 2). Kuzey'de Erdebil, kuzeybatıda Doğu Azerbaycan, batıda Gilan ve Kazvin, güneyde Hemedan, batıda Doğu Azerbaycan'la komşu olan Zengan ili deniz seviyesinden 1663 metre yüksekliğindedir.

Azer Gazetesi

Azer gazetesi Zengan Şehri'nde litografya usulüyle Türkçe olarak Azerbaycan Demokrat Fırkası'nın Zencan Vilayet Komitesi adına çıkarılmıştır. İmtiyaz sahibi ve mesul müdürlüğünü Menucehr Seid Veziri üstlenmiştir. Gazete 1946 yılında ilk sayı **چهارشنبه** 1324/11/10 yani Çarşamba 30/1/1946 son sayı 1325/8/29 yani Çarşamba 20/11/1946 tarihleri arasında toplam 83 sayı olarak

yayımlanmıştır. Gazete, Azerbaycan Demokrat Fırkası’nın fikirlerinin tebliğine ağırlık vermiştir. Haftada 2 defa okuyuculara sunulan bu gazete Demokrat Fırkası dağıldıktan sonra hemen kapanmıştır. Gazete 4 sayfa olarak basılmış yalnız 15. sayıya 2 sayfa ek baskı ilave edilmiştir. Zengan’da 10 aylık bir sürenin kültürel, siyasi ve başka konularla ilgili haber ve makaleler bu gazetede yer almaktadır.

Bu gazetede ele alınan konuları şöyle sıralamak mümkündür: siyasi iç haberler, siyasi harici haberler, kadınların eğitimi, halkbilimi, seçim haberleri, söyleşi, şehirde kültürel çalışmaların haberler özellikle medeniyet evinin açılışı, tiyatro haberleri, eğitim ve öğretim ve diğer konular kayıt edilmiştir.

Azer gazetesinin tahrir heyeti listesinde: 1. sayıda Dr. Cahanşahlu, Mühendis Mahmut Nevayı, Hosro Darayı (1893-1941), Hanım Hekime Bulurı (1926-2000), Menuçehr Said Veziri (1920-2014), Ziya, Mühendis Zend isimli yazarlar görülmektedir. Abonman sistemi yıllık 200 Riyal, 6 aylık 100 Riyal, 3 aylık 60 Riyal olarak 4. sayfanın sön bölümünde kayıt alınmış ve reklamların fiyatları ise gazetenin Ferdosi Sokağı’ndaki iş yerinde iki taraflı anlaşmalı olarak basıma hazırlanmıştır. Zengan’ın Tevana Matbaası’nda basılan bu gazete hakkında İran’da çalışma yapılmamıştır. Çünkü İran hükümeti tarafından bu konunun boykot edilmesi, gazetenin arşivinin bulunmaması gibi nedenlerden dolayı *Azer* gazetesi bilimsel konular içinde yer alamamıştır. *Azer* gazetesinin en önemli özelliklerinden biri bu gazetenin tek bir dil olarak Türkçe yayın yapılmasıdır. Azerbaycan Demokrat Fırkası’nın Başkent Tebriz’de yayımladığı “Azerbaycan” gazetesi Türkçe ve Farsça olarak konuları ele alıyordu. Zengan’da bu 10 aylık altın süreçte Türkçe resmi bir dil olarak bütün devlet erkanında ve bütün okullarda filizlenmeye başlamıştır.

Azer Gazetesi ve Sovyetler Birliği ile İlgili Yazılar

Azer’in her sayısında farklı konular üzerine yazılar kaleme alınmıştır. Bizim üzerinde durmak istediğimiz konu ise Sovyetler Birliği’yle alakalı yazılar olacaktır. *Azer*’deki yazıları, siyasi ve edebi çeviri olarak iki gruba ayırabiliriz. Siyasi yazılara örnek olarak Lenin’in ölümü, işçi hakları ve sigorta, Azerbaycan ve Dünya Kadınlar, Şuralar ittifakı, Kızıl Ordu, Sovyetler Birliği’nde İran manzarası, Barış konferansı vesaire konulara dair yazılar gösterilebilir. Bu grupta yerleşen konu başlıkları sırayla şöyledir:

“Lenin’in Ölümü Münasebetiyle”, *Azer Gazetesi*, S. 1, Zengan 1946, s. 2.

B. S. V., “Azerbaycan ve Dünya Kadınları”, *Azer Gazetesi*, S. 1, Zengan 1946, s. 2.

Vlademirov. S., “Seyit Ziyaeddin Kimdir?”, *Azer Gazetesi*, S. 2, Zengan 1946, s. 3.

Vlademirov. S., “Seyit Ziyaeddin Kimdir? (Devamı)”, *Azer Gazetesi*, S. 3, Zengan 1946, s. 3.

B. S. V., “Azerbaycan ve Dünya Kadınları”, Azer Gazetesi, S. 3, Zengan 1946, s. 3.

Darayı, Behin, “Şuralar İttifakında İşçileri Nece Saklaştırıp ve Bime Ederler?”, Azer Gazetesi, S. 3, Zengan 1946, s. 3-4.

B. S. V., “Hanımların Yeni Vazifeleri”, Azer Gazetesi, S. 4, Zengan 1946, s. 4.

“Şuralar İttifakının Ali Şura Seçimi Münasebetiyle Knez Elismos’un, Stalin’in Birinci Vekili Seçilmesi”, Azer Gazetesi, S. 5, Zengan 1946, s. 1.

“Sovyetler Ülkesinin Kudretli Kızıl Ordusu”, Azer Gazetesi, S. 8, Zengan 1946, s. 1-4.

“Zencan, Kızıl Ordunun 28. Yıl Dönümü Kutlamalarını Nasıl Karşıladi?”, Azer Gazetesi, S. 9, Zengan 1946, s. 1.

“Cenap Çerçil’in Nutku Hakkında Pravda’nın Muhbiri ile Y. V Stalin Yol-daşın Müsahibesi”, Azer Gazetesi, S. 15, Zengan, 1946, s. A-B (Ek Sayı).

“Associated Press Muhbiri Adi Helmoren Staline Sualları ve Stalinin Cevaplar”, Azer Gazetesi, S. 16, Zengan, 1946, s. 1.

“Şorevilerin Zencan’dan Getmeği”, Azer Gazetesi, S. 17, Zengan 1946, s. 1-4.

“Lenin ve Şorevi İdarelerinin İş Gidişatı”, Azer Gazetesi, S. 21, Zengan 1946, s. 3.

“Lenin ve Şorevi İdarelerinin İş Gidişatı”, Azer Gazetesi, S. 23, Zengan 1946, s. 2.

“Sovyet Azerbaycan Cumhuriyeti”, Ç: Zaferi, Azer Gazetesi, S. 29, Zengan 1946, s. 3-4.

“Şuralar İttifakının İş İstirahat ve Canı Bimeler Hakkında Kanunları”, Azer Gazetesi, S. 36, Zengan 1946, s. 2.

“Mihail İvanoviç Kalni’nin Şerhi Halı”, Azer Gazetesi, S. 38, Zengan 1946, s. 2.

“Şurevi Ruznameleri İran Hususunda Nazerleri”, Azer Gazetesi, S. 43, Zengan 1946, s. 2.

“Şurevi Ruznameleri İran Hususunda Nazerleri”(Devamı), Azer Gazetesi, S. 44, Zengan 1946, s. 2.

“Şurevi Ruznameleri İran Hususunda Nazerleri”(Devamı), Azer Gazetesi, S. 45, Zengan 1946, s. 2.

“Siyasi Düvel Anglosakson ilen Slav Ortasında”, Darya Ruznamesinden çeviri, Azer Gazetesi, S. 56, Zengan 1946, s. 1-2.

“Kahraman Sovyet Halklarının Şanlı Oktiyabr Bayramının 29. Yıl Dönümü”, Azer Gazetesi, S. 79, Zengan 1946, s. 1-4.

"Amerika Haber Ajansı Yunayted Peresin Prizdendi Cenap Fyuk Bielin 1946. Yıl Oktyabrın 22'sinde Suallarına Stalin'in Cevabı", *Azer Gazetesi*, S. 80, Zengan 1946, s. 1-4.

"Royter Muhbiri Erik Donton'un Sovyet İttifakı Halkının Yaşayışına Ait Akidesi", *Azer Gazetesi*, S. 80, Zengan 1946, s. 1.

"Moskova Radyosu: İngiliz Kariger Hizbinin Yakın ve Orta Şarkta Siyaseti", *Azer Gazetesi*, S. 83, Zengan 1946, s. 1-4.

Harici Haberler

"Harici Haberler", *Azer Gazetesi*, S. 69, Zengan 1946, s. 1-4.

"Hafta Haberleri", *Azer Gazetesi*, S. 70, Zengan 1946, s. 1-4.

"Harici Haberler: Şorevi Mühassillerin Peyamı", *Azer Gazetesi*, S. 71, Zengan 1946, s. 4.

"Harici Haberler: Sulh Konferansında Yeni Ayın Name", *Azer Gazetesi*, S. 71, Zengan 1946, s. 4.

Heştrudi, Ali, "Harici Haberler: Moskova Radyosundan", *Azer Gazetesi*, S. 78, Zengan 1946, s. 1-2.

"Harici Haberler", *Azer Gazetesi*, S. 82, Zengan 1946, s. 4.

"Boyn ve Molotof", *Azer Gazetesi*, S. 68, Zengan 1946, s. 1-4.

Edebi Konular

"Sovyetler Ülkesinin Kudretli Kızıl Ordusu", *Azer Gazetesi*, S. 8, Zengan 1946, s. 1-4.

"Zencan, Kızıl Ordunun 28. Yıl Dönümü Kutlamalarını Nasıl Karşıladi", *Azer Gazetesi*, S. 9, Zengan 1946, s. 1.

Bulurı, Hekime, "Adlandırır Sovyet Yurdun Dünya Şanlı Mekan", *Azer Gazetesi*, S. 9, Zengan 1946, s. 3.

Kimya, Kalem, "Hürriyet Alemde Verip Can Kızıl Ordu", *Azer Gazetesi*, S. 9, Zengan 1946, s. 3.

Sanati, Aziz, "Kızıl Orduya", *Azer Gazetesi*, S. 9, Zengan 1946, s. 3.

Darai, Hosro, "Kızıl Ordu'nun 28. Yıl Dönümü Münasebetiyle", *Azer Gazetesi*, S. 9, Zengan 1946, s. 3.

Darai, Menüçehr, "Yaşa Dünyade Sen Ey Payesi Möhkem Kızıl Ordu", *Azer Gazetesi*, S. 9, Zengan 1946, s. 3.

Tolstoy, L., "İlyas", *Azer Gazetesi*, S. 14, Zengan 1946, s. 3-4.

Tolstoy, L., "İlyas"(Devamı), *Azer Gazetesi*, S. 15, Zengan 1946, s. 4.

Tolstoy, L., "İlyas"(Devamı), *Azer Gazetesi*, S. 16, Zengan 1946, s. 2.

"Anton Çehov Rusya'nın Şehir Yazıcısı", Çev. Abulfeth Hekimiyan, *Azer Gazetesi*, S. 19, Zengan 1946, s. 3-4,

Gorki, Maksim, “Bir Kapıcı Ki Aşk Bereketine Şair Oldu”, Çev. Z., *Azer Gazetesi*, S. 39, Zengan 1946, s. 2.

Gorki, Maksim, “Bir Kapıcı Ki Aşk Bereketine Şair Oldu”(Devamı), Çev. Z., *Azer Gazetesi*, S. 40, Zengan 1946, s. 2.

Gorki, Maksim, “Bir Kapıcı Ki Aşk Bereketine Şair Oldu”(Devamı), Çev. Z., *Azer Gazetesi*, S. 41, Zengan 1946, s. 2.

Gorki, Maksim, “Bir Kapıcı Ki Aşk Bereketine Şair Oldu”(Devamı), Çev. Z., *Azer Gazetesi*, S. 42, Zengan 1946, s. 2.

“Sovyet Şiri”, *Azer Gazetesi*, S. 68, Zengan 1946, s. 2.

Divane, “Çerçil Eminin Boyn Emiye Nasihati”, *Azer Gazetesi*, S. 67, Zengan 1946, s. 3.

“Boyn ve Molotof”, *Azer Gazetesi*, S. 68, Zengan 1946, s. 1-4.

“Sovyet Şiri”, *Azer Gazetesi*, S. 69, Zengan 1946, s. 2.

“Zencan Medeniyet Evinde Büyük Oktiyabr İnkılabının 29. Yıl Dönümü Münasebetiyle Tantanalı Kutlama”, *Azer Gazetesi*, S. 80, Zengan, 1946, s. 1.

“Aban (Ekim) Ayının 16’sı Akşamında Zencan Medeniyet Evinde Büyük Oktiyabr İnkılabının 29. Yıl Dönümü Münasebetiyle Zencan Şairlerinin Okuduğu Şiirleri”, *Azer Gazetesi*, S. 81, Zengan, 1946, s. 2.

“Aban Ayının 16’sında Zencan Medeniyet Evinde Oktiyabr Bayramının 29. Yıl Dönümü Münasebetiyle Teşkil Olunmuş Tantanalı Toplantıda Hanım Bırları’nın Okuduğu Şiri”, *Azer Gazetesi*, S. 82, Zengan 1946, s. 2.

Sinema

Mohbir, H., “Çapayev”, *Azer Gazetesi*, S. 70, Zengan 1946, s. 2-3.

Siyasi Yazılar

Gazetenin ilk sayısında yazar ismi olmadan Lenin’in ölümü için Zengan şehrinin Arani Lisesi’nde yapılan törenin raporu şekilde, 2. sayfa da yer almıştır. Bu ölüm töreni Şuralar İttifakı’nın Zengan temsilcisi tarafından organize edilmiştir ve raporda şunlar yazılmıştır: “*Salon cemiyetlerle dolu. Hele de halk, kapının arkasında birbirini ittiriyor ki odaya varit olsunlar... Katılımcıların hepsinin hüznünlü yüzlerinden gam, kussa (keder) yağıyordu. Büyük Lenin’in resmi, kızıl bayrağın arkasında ağır bir tesire sebep olarak meclise bir azamet vermişti ki o nur eseri halkın gözlerinde ve yüz ifadelerinde görünüyordu.*” (“Lenin’in Ölümü Münasebetiyle”, 1946: 2). Bu törende Şuralar ittifakının Zengan temsilcisi Hosro Darai, Lenin hakkında şöyle diyordu: “*Bugün beşeriyet aleminin hayırseveri olan beşeri azatlık ve rahatlığa doğru aparan büyük Lenin’in ölüm günüdür. Huzzar*

(katılımcılar) hamı o dahi rehberin ihtiramına ayağa durup bir dakika sakit kalsınlar.” (“Lenin’in Ölümü Münasebetiyle”, 1946: 2). Kaptan Bagirov ve din alimi Hüyükünlü Şeyh Muhammed Ali, Lenin’in insanlık alemine ettiği hizmetlerden söz etti ve özgürlüğün tek çıkış yolunun devrim ve isyan olduğunu bir kez daha vurguladı. Dr. Cihanşahlu son konuşmacıydı ve Lenin’in Rusya kurtarıcısı olarak çarlık elinden azat edilmesini, harici güçlere karşı vatani korumaya çalıştığını anlamasıyla tören merasimi son buldu.

Aynı sayfanın sol sütununda “Azerbaycan ve Dünya Kadınları” isimli yazı B.S.V tarafından kaleme alınmıştır. Yazının “kadını konu edinmesi” kadar yazının da kadın olması dikkate değerdir. Çünkü Zengan şehrinin basım ve matbaa tarihinde kadın temalı bir yazı ilk kez bir kadın yazar tarafından ele alınmıştır. Yazının amacı dünya kadınlarını Azerbaycan kadınlarına tanıtmak, kadınların da sosyal konularda erkekler kadar ön plana çıkabilmelerini sağlamak, muasır medeniyetlerden geri kalma sebeplerini açıklamaktır. Yazıda İran Devleti’nin yüzeysel işlerine şöyle eleştiri getirilir: “Yirmi yıllık diktatörlük yönetimi; her yaptığı işin zahiri (göstermelik) oluşu ve her işte kendini ve halkı aldatışı ile İran’da yaşayan hanımlara (ancak) hayalinde azatlık verebilir.” (B. S. V., 1946a: 2). Yazar, İran Devleti tarafından kadınların başörtüsünü yasaklamaya çalışmasını da sorgular: “Hamıya aydın bir suratta malumdur ki o zaman bu milletin mahsusan arvatların malumatı ne endaze aşağıda demek, yok hükmünde idi görün bele bir milletin mahbes ve şallak ve iftira gücüyle o hükümetin birinci siyaseti sayılırdı yalnız hicapsız ortaya salmağı ne nice verirdi?” (B. S. V., 1946a: 2). Yazar bakımından İran ve Azerbaycan kadınlarının geri kalma sebeplerinden biri devletin yüzeysel ve sahte işleri, diğeri ise sömürgeci devletlerin uyguladığı gizli planlardı. Yazıda Azerbaycan kadınının derdinin dermanını şöyle açıklanır: “Her insan derdini bildikten sonra çaresini bulur ve tedavi etmeye başlar. Biz de derdimizi ve onların sebeplerini biliyoruz. Şimdi lazımdır ki bu milli devlet ve hükümetimiz sayesinde -ki zeminini iyi bir veçhiyle müsait hale getirip- çözüm üretmeye çalışalım.” (B. S. V., 1946a: 2). Bir milli devletin kurulması Azerbaycan kadınlarının gelişmesine zemin hazırlayacaktır.

Yazar, İran kadınlarıyla Sovyetler Birliğinde olan kadınların durumları ve vaziyetlerini mukayese etmeye çalışır: “Sovyet ittifakında yaşayan hanımlar öcür ki öz tarihleri nişan verir Çar hükümeti döneminde o asli ve hakiki temeddünden çoklu bahresizmişler ve aynı halde öz içtimanda geride kalmalarının asil menşeiini teşhis vere bilermişler ama bu şimdiki terakki ve saadete bakanda ki öz elleriyle öz içlerinde yaratmışlar mebhut oluruz pes nice olmuş? Bunlar ile o baskı altında yaşayanlardı ki bele hukuklara bir-bir medeniyete malik olmuşlar ne edipler bunu bilmeliyiz.” (B. S. V., 1946b: 3).

Sovyetler Birliği’nde olan hanımların nasıl kendi sorunların çözüm yolunu bulduklarını yazıda böyle göre biliyoruz: “Sovyet hanımları zülüm ve irtica cehil ve nadanlık aleyhine kıyam ettikten azatlığı ele getirdikten sonra öz hisselerinde onu yahşı saklamak üzerinde çalışmışlar daha bir kadem ileriye götürmemiş ve önü möhkemleştirmeden dayanmamışlar o tabii ve içtimai hukuklarının mukabilinde her ne mani gördüler teamül etmeyip ortadan göturdüler başa tüşübler ki elmlerinin ve maariflerinin sathi çok aşağıda olduğuma göre yavaş yavaş ileriye giderler bunu anladıktan sonra dayanıp ittihat ile hem karlık etmekle beraber maariflerine vüsat vermişler biz görek maarif ve farhang ki bir millet özünü onsuz yok bilir ne demek dür?” (B. S. V., 1946b: 3). Görüldüğü gibi Sovyetler Birliğinde olan kadınlar kültür ve maariflerini geliştirmeleri sayesinde özgürlüklerini kazanabilmişler. Yazar tarafından Azerbaycan kadınları da aynı Sovyetler Birliği’ndeki kadınların yolundan gitmeyi önerilmiştir.

Yazar İran Devleti’nin yayımladığı kitapları öldürücü zehir gibi okuyucuların maarif ve kültürden yok olmalarına sebep olduğunu beyan ediyor. İran Devleti tarafından zorunlu eğitim insanları ve özellikle masum çocukları kendi öz kültüründen uzaklaştırma çabasıdır. Bu zorunlu ve yabancılaştırma eğitime karşı Sovyet Birliği’nde olan eğitim sistemi gibi yeni plan uygulanmalıdır. Yazıda çözüm şöyle açıklanmıştır: “sulh usul üstünde milleti ileriye sevk vermek için yeni bir maarif yaratarak aynı Sovyet ittifakında yaşayan hanımlar öz sahih rollerini gerçekleştirmek için o çürümüş ve muzır olan ve halkı aldatan teşkilatı kökten kazıp attılar bir farhang yarattılar ki bu az ve kısa zamanda büyük kademler temeddiine doğru göturdüler bile ki gördük büyük vatan muharebesinde öz kardeşleri ile beraber zulmü bir kereliğine mahv etmek için silah göturdüler ve azatlık düşmanıya ahır nefese kadar hiç bir fedakarlıktan el çekmeden öyle içtimada olan haklarına malik olmuşlardı” (B. S. V., 1946b: 3). Metinde görüldüğü gibi yazar kadınların merkezi devlete karşı silahlanmalarını önermektedir. Nitekim Sovyetler Birliği’nde kadınların yaptıkları bütün işleri Azerbaycan kadınının maarif ve kültürlü olması için tavsiye ediyor.

B.S.V. isimli yazar “Azerbaycan ve Dünya Kadınları” konusunun devamını Azer gazetesinin 4. sayısında ele alıyor. Yazar “Hanımların Yeni Vazifeleri” isimli başlık altında Azerbaycan Demokrat Fırkası’nın yaranmasından önce hanımların nasıl işe alınmalarını şöyle beyan ediyor: “Bizim hanımlar her ayna naçarlıktan veya vatana hizmet etmek üzere harici işlere taraf gittiler, baş işçiler tarafından acı ve zehirli tarzla karşılandılar ve onların pak ihsaslarına (duygu) dalga geçip istihza ile bakarlardı veya büyük kömek etseler maşin nevislikten² başka bir iş yoktu” (B. S. V., 1946c: 4). Yazar yeni görev olarak hanımlar için

2 Maşin nevislik, Farsçada daktilo ile yazmak anlamına gelir.

bir birimin kurulmasını tavsiye ediyor. Bu birim toplantılarına Zengan’ın aydın fikir ve özgür kadınları iştirak etmelidirler. Bu birimde en önemli ve büyük görev hanımlar içinde ana dilini yaygınlaştırmak olmalıdır. Ana dilinin yayılması için akşam sınıflarında eğitimsiz hanımlar Türkçeyi öğrenmeye başlayacaklardı (B. S. V. 1946c: 4).

Azer gazetesinin 3. sayısında Hanım Behin Darayı tarafından “Şuralar İttifakı’nda işçiler nasıl korunur ve sigorta olunur?” isimli yazıda gelişmiş ülkelere birincisi olan Sovyetler Birliğinde olan işçilerin hakları şöyle anlatılmıştır: “*Şuralar ittifakında Ak baht işçilerin o kısım en büyük ve aslı olan içtimai hukuklardan hisseleri vardır. 1. İş hakkı ve rahatlık hakkı 2. İstirahat hakkı 3. Emeklilik hakkı*” (Darayı, 1946: 3-4). Behin Hanım kendi yazısında işçilerin hak ve hukuk yasalarının düzenlenip ve uygulanma sonucunda Sovyetler birliği gelişmiş ve ileri ülkeler sırasında yer alabilmiştir.

Sovyetler Birliği’nin yüksek seçimlerin hakkında bilgiler *Azer*’in 5. sayısının ilk sayfasında yer almaktadır. Sovyetler Birliği’ne “aziz komşumuz” olarak hitap eden yazar seçim gününün orada bir bayram günü gibi kutlanmasını zikir ediyor. Yazıda yüksek şura açıklaması şöyle verilmiştir: “*Ali Şura demek Şorevi (Sovyetler Birliği) milletlerine rehberlik eden ali meclis ki eğer bir küçük ibaretiyle istesek beyan edek gerek diyek Şuralar ittifakının ruhu. Şoreviler bu seçimde özerin alemde en birinci demokratik hükümete malik olduklarını ispat ederler. Dünyanın her yerinde yaşayan bir nefer Şorevi milletlerinin efradından bu seçimde iştirak etmeği özüne bir mukaddes ve vacip vazife bilip ve demokrasinin en ehemmiyetli aslini yerine yetirir*” (“Şura İttifakının Âli Şura Seçimi Münasebetiyle Knez Elismos’un Stalin’in Birinci Vekili Seçilmesi”, 1946: 1). Yazar Sovyetler Birliği’nde 18 yaş üzerinde aklı başında olan herkesin oy verme sebebini ana yasanın 135. maddesine dayanarak açıklamıştır. Bu seçimlerde sonucunda birinci vekil Stalin seçilmiştir.

Azer gazetesi 8. sayısının ilk sayfasında Kızıl Ordu’nu 28. kuruluş yıl dönümü münasebetiyle “Sovyetler Ülkesinin Kudretli Kızıl Ordusu” isimli yazıya yer vermiştir. Yazıda Kızıl Ordu’nun kuruluşu böyle anlatılmıştır: “*1918. Yıl ocak ayının 28’inde Lenin Kızıl Ordu’nun yaratılması hakkındaki fermanı imza etti. Hemin fermana deyilir ki: Fele- köylü, kızıl ordusu zahmetkeş sınıfların en şuur-lu ve müteşekkil unsurlarından teşkil edilir*” (“Sovyetler Ülkesinin Kudretli Kızıl Ordusu”, 1946: 1). Yazıda Alman emperyalizmin saldırısına karşı Lenin’in çözümü olan Kızıl Ordu’nun kurulmasına işaret ediyor. Bu ordu sayesinde Sovyetler Birliği düşmanları karşısında kendini savunarak onları yenebilmiştir. Stalin’e verilen bütün görevleri tamamıyla yerine yetirmiş ve kendi komutanlığını da ispat etmiştir (“Sovyetler Ülkesinin Kudretli Kızıl Ordusu”, 1946: 4). Kızıl Ordu’nun

muzafer olma nedenini yazar şöyle kayda almıştır: “*Kızıl Ordu bütün mübareze-lerinde ona göre galip gelirdi ki Sovyet hükümetinin siyaseti düzgün siyaset idi. Ve Kızıl Ordu bu siyaset uğrunda mübareze edirdi. Bu siyaset halkın menfaatle-rine uygun idi. Bütün halk bu siyaseti sona kadar müdafaa edirdi*” (“Sovyetler Ülkesinin Kudretli Kızıl Ordusu”, 1946: 4). Lenin’in ölümünden sonra Stalin tarafından yapılan çalışmalar (Harp akademileri, savaş uzmanları, kolhozlar) da yazının son bölümünde izah edilmiştir.

Kızıl Ordu’nun 28. yıl kuruluş kutlaması Zengan’da gerçekleşmiştir. Bu tören kutlaması *Azer* gazetesinin 9. sayısının ilk sayfasında yer almaktadır. Bir pazar akşamı kurulan bu törene 500 kişi katılmıştır. Hosro Darai, Kaptan Bagirov, Zengan halkını temsil ederek Abulfezl Raufi kendi tebriklerini sunup ve Kızıl Ordu hakkında konuşmalar yapıldı. Zengan’ın şairler meclisinde üye olan birkaç şair de Kızıl Ordu konulu şiirlerini okudular. Zengan halkı tarafından Stalin’e bir telgraf gönderildi (“Zencan, Kızıl Ordu’nun 28. Yıl Dönümü Kutlamalarını Nasıl Karşıladi?”, 1946: 1).

Edebi Faaliyetlerde Sovyetler Birliği’nin Etkisi

Zengan’da Azerbaycan Demokrat Fırkası kurulduktan hemen sonra “Me-deniyet Evi” isimli 18.01.1946 senesinde edebi bir derneğin açılış raporu *Azer* gazetesinin ilk sayısının 3. sayfasında yer almaktadır. Yazının ilk başlığı şöyle beyan edilmiştir: “Arani Lisesi’nin salonu Zengan Medeniyet Evi’nin açılış mü-nasebetiyle yüzlerce cemiyetle dolmuştu. Saat 4:30 gün ortadan sonra Şuralar İttifakıyla medeni rabıta saklayan cemiyetin Zencan şubesinin sadri Hosro Darai hitabemizin dalına geçip ve Zencan’da Medeniyet Evi’nin resmen ilan edip Zen-can halkına bu bayramı tebrik dediler. Dr. Cihanşahlu ve Behin Darai de kendi konuşmalarını yaptılar” (“Zencan, Kızıl Ordu’nun 28. Yıl Dönümü Kutlamaları-nı Nasıl Karşıladi?”, 1946: 3). Azerbaycan Demokrat Fırkası şairlerin toplanması ve şiirlerinin yaranmasına zemin hazırlıyor.

Dr. Cihanşahlu kendi konuşmasında eski dönemlerdeki zayıf ve önemsiz şiir toplantılarının yüzeysel olduğuna işaret ediyor: “*Zencan’da bundan evvel de farhang adına bir idare ve ona lazım olan teşkilat ve yığıncaclar var idi. Veli hamıya gün kimi aydındır ki o kuruluş ne şerayit üzerinde ve hangi şahıslar için ihtisas var idi*” (“Zencan, Kızıl Ordu’nun 28. Yıl Dönümü Kutlamalarını Nasıl Karşıladi?”, 1946: 3). Dr. Cihanşahlu konuşmasının sonunda Şuralar ittifakında yaşayan şairler ve ediplerle tanışmayı fırsat olarak değerlendiriyor.

Bu açılış sonrasında Zengan şairleri haftada bir gün kendi şiirlerini okuyup eleştiri yapıyorlardı. Dönemin siyasi olayları şairlerin şiirlerine konu edilmek-teydi. Siyasetin edebiyata etkisinin güzel bir örneği *Azer*’in 8. sayısının edebi-

yat kısmında yayımlanan Kızıl Ordu konulu şiirlerde zuhur erer. Hekime Bulurı, “Adlandırır Sovyet Yurdun Dünya Şanlı Mekan” isimli şiirinde Stalin ve Kızıl Ordu hakkında övgülerde bulunur:

“Sovet yurdu Sovet yurdu kahramanlar mekanı
Vardır onun Stalin tek bir dahi kahramanı
Sovet yurdu kaldırıpdır yer yüzünden dumanı
Kızıl Ordu rehberi yaşa seni şadman
Adlandırır Sovyet yurdun dünya bir şanlı mekan
O yurdun ki ola büyük Stalin tek rehberi
Layiktir ki o yurt ola cümle cihan sarveri...” (Bulurı, 1946: 3).

Kimiya Kalem, Hosro Darai, Menüçehr Darai de Kızıl Ordu başlıklı şiirlerini Azer’de yayımlamışlar. Azerbaycan Demokrat Fırkası tarafından düzenlenen resmi törenlerde bu şairler kendi şiirlerini katılımcılara sunmaktaydı.

Şiir konularından başka Sovyetler Birliği’nin yazarlarının tanıtımı ve eserlerinin Türkçe çevirileri de gazetede mevcuttur. Lev Tolstoy’un “İlyas” isimli hikâyesi 14, 15 ve 16. sayılarda yer almaktadır. “*İlyas isimli bir şahıs çok çabalar sarf edip zengin bir Bey olur. İlyas’ın bu yaşamına birçok insan gıpta ederlermiş. Zaman sürecinde bazı nedenlerden dolayı bütün varlığını kayıp eden İlyas bir başka şahsın yanında hizmetçi olarak işe başlar. Ziyafetlerin birinde evin efendisi İlyas’ı misafirlerine tanıtmak ister ve onun ne kadar ünlü ve zengin olduğundan söz açar. Misafirler İlyas’ın bu haline çok şaşkın kalıp onun şimdiki durumundan razı olup olmadığını sorarlar. İlyas onlara çok rahat ve semimi bir yaşayışından söz açar. Hizmetçi olup çalışan insan kendine ve eşine zaman ayıra biliyor der.*” (Tolstoy, 1946: (14), 3-4; (15), 4; (16), 2). Bu hikâyede mutlu bir yaşama ulaşmanın yolunu hizmetçilik olduğunu okuyucuya aktarmaktadır. Sovyetler Birliği’nin vatandaşlarından olan beklentileri hikâye şeklinde toplum insanlarına aşılama çalışıldığına şahit oluyoruz. Buna benzer Maksim Gorki’nin “Aşk Sayesinde Şair Olan Bir Kapıcı” isimli bir hikâye de 39, 40, 41 ve 42. sayıda yer almaktadır.

Zenganlı yazar Abulfetih Hekimiyan’ın çevirisi olarak Anton Çehov’un hayat hikâyesi gazetede verilmiştir. Bu yazılar sayesinde Sovyetler Birliği’nin tanınmış edebi yazarlar Zengan okuyucularına tanıtılmıştır (“Anton Çehov Rusya’nın Şehir Yazıcısı”, 1946: 3-4).

Bir diğer konu *Şafak* gazetesinin yazısından referans vererek 1946 sene-i İran Yazıcılar Birliğinde Vera İnber’in “Sovyet Şiiri” isimli konuşması 68 ve 69. sayılarda basılmıştır. Bu konuşmada Sovyet Şiiri’nin görevi insanların bütün duygularını anlatmak olmalıdır.

Azerbaycan Demokrat Fırkası, sinema konusunda da bazı çalışmalarda bulunmuştur. Sovyetler Birliği’nde çekilmiş filmler Tebriz, Zengan, Urmu ve diğer şehirlerdeki sinemalarda gösterilmeye başlamıştır. Nitekim *Azer* gazetesinde 1946 senesinin Eylül ayında açılan yeni sinemada “Çapayev” isimli filmin konusunu anlatan yazıya yer verilmiştir. Çar hükümetine karşı savaşıyan insanların lideri olarak Çapayev konulu film altı perdeden oluşmaktadır (Muhbir, 1946: 2-3). Muhbir ismiyle yazılmış olan bu film tanıtımında eski senelerde sinema durumuna da eleştiride bulunmuştur.

Azer gazetesinin son sayılarında yine Zengan şairleri 1917 senesinde Rusya Devriminin 29. yıl kutlaması için şiirler yazmışlar. Hekime Buluri’nin “Oktyabr Bayramı”, Cevat Tefvizi’nin “Ana Can”, Kerim Zaferi’nin “İnkılap Ey İnkılap” isimli şiirleri 81. sayıda basılmıştır.

Sonuç

Azer gazetesi Sovyetler Birliği’nde meydana gelen olaylar ve bayramların haberlerini, raporlarını kendi sayfalarında yer veren Sovyetler Birliği’ni dünya kurtarıcısı gibi okuyuculara göstermeye çabalamıştır. Sovyetler Birliği’nde uygulanan planların benzerleri Azerbaycan Demokrat Fırkası’nda da gerçekleştirilmiştir. Gazetenin sayılarına bakılırsa 11 ay zamanında 83 sayı düzenli basılıp okuyuculara takdim edilmiştir. Gazetenin basımı dış güçler tarafından yönetilen bir plan olarak görülse bile dikkat edilmesi gereken nokta İran’ın siyasi tarihinde Türkçenin bir devlet dili olmasıdır. İran Türkleri bu kısa sürede en azından kendi dillerinde eğitim, sinema, musiki, şiir toplantılarına şahit olup bazen de katkı sağlamaya başlamışlardı. Devlet erkanı, mahkeme, evraklar ve başka alanlarda halkın kendi dilinde kayıtlara geçmesi öz kimlik oluşumunda etkili olmuştur. Tahran yönetiminin Azerbaycan Demokrat Fırkası’na düşmanlık nedenlerinden biri Türkçenin resmi bir dil haline gelmesi görülmektedir.

Kaynakça

- Aban (Ekim) Ayının 16'sı Akşamında Zencan Medeniyet Evinde Büyük Oktyabr İnkılabının 29. Yıl Dönümü Münasebetiyle Zencan Şairlerinin Okuduğu Şiirleri. (1946). *Azer Gazetesi*, (81), 2.
- Aban (Ekim) Ayının 16'sında Zencan Medeniyet Evinde Oktyabr Bayramının 29. Yıl Dönümü Münasebetiyle Teşkil Olunmuş Tantanalı Toplantıda Hanım Bılrı'nın Okuduğu Şiri. (1946). *Azer Gazetesi*, (82), 2.
- Ahmedi, Ali vd. (2014). *Zencan*. Tahran: Mili Eğitim Bakanlığı.
- Amerika Haber Ajansı Yunayted Peresin Prizdendi Cenap Fyuk Bielin 1946. Yıl Oktyabrın 22'sinde Suallarına Stalin'in Cevabı. (1946). *Azer Gazetesi*, (80), 1-4.
- Anton Çehov - Rusya'nın Şehir Yazarısı. (1946). *Azer Gazetesi*, Çev. Abulfeth Hekimyan, (19), 3-4.
- Associated Press Muhbiri Adi Helmoren Staline Sualları ve Stalinin Cevaplar. (1946). *Azer Gazetesi*, (16), 1.
- Azerbaycan Milli Hükümetinin Dil Hakkında Kararı. (1946). *Azer Gazetesi*, (1), 1.
- B. S. V. (1946a). Azerbaycan ve Dünya Kadınları. *Azer Gazetesi*, (1), 2.
- B. S. V. (1946b). Azerbaycan ve Dünya Kadınları (Devamı). *Azer Gazetesi*, (3), 3.
- B. S. V. (1946c). Hanımların Yeni Vazifeleri. *Azer Gazetesi*, (4), 4.
- Beyani, Hanbaba. (1996). *Kaile-yi Azerbaycan, İntişarat-i Zeryab* (1. Baskı). Tahran.
- Boyn ve Molotof. (1946). *Azer Gazetesi*, (68), 1-4.
- Bulurı, Hekime. (1946). Adlandırır Sovyet Yurdun Dünya Şanlı Mekan. *Azer Gazetesi*, (9), 3.
- Cami, N. (1983). *Gozeşte Çerağ Rah-e Ayende Est*. Tahran: Yayınevi Koknus.
- Cenap Çerçil'in Nutku Hakkında Pravda'nın Muhbiri ile Y. V Stalin Yoldaşın Müsahibesi. (1946). *Azer Gazetesi*, (15), A-B (Ek Sayı).
- Darai, Hosro. (1946). Kızıl Ordu'nun 28. Yıl Dönümü Münasebetiyle. *Azer Gazetesi*, (9), 3.
- Darai, Menüçehr. (1946). Yaşa dünyade Sen Ey Payesi Möhkem Kızıl Ordu. *Azer Gazetesi*, (9), 3.
- Darayı, Behin. (1946). Şuralar İttifakında İşçileri Nece Saklaştırp ve Bime Ederler? *Azer Gazetesi*, (3), 3-4.
- Divane, (1946). Çerçil Eminin Boyn Emiye Nasihati. *Azer Gazetesi*, (67), 3.
- Ferzane, Hüseyin. (1993). *Pervende-yi Pencah u se Nefer*. Tehran: Aghah.
- Gorki, Maksim. (1946). Bir Kapıcı Ki Aşk Bereketine Şair Oldu (Devamı). *Azer Gazetesi*, (40), 2.
- Gorki, Maksim. (1946). Bir Kapıcı Ki Aşk Bereketine Şair Oldu (Devamı). *Azer Gazetesi*, (41), 2.

- Gorki, Maksim. (1946). Bir Kapıcı Ki Aşk Bereketine Şair Oldu (Devamı). *Azer Gazetesi*, (42), 2.
- Gorki, Maksim. (1946). Bir Kapıcı Ki Aşk Bereketine Şair Oldu. *Azer Gazetesi*, (39), 2.
- Hafta Haberleri. (1946). *Azer Gazetesi*, (70), 1-4.
- Harici Haberler. (1946). *Azer Gazetesi*, (69), 1-4.
- Harici Haberler. (1946). *Azer Gazetesi*, (82), 4.
- Harici Haberler: Sulh Konferansında Yeni Ayın Name. (1946). *Azer Gazetesi*, (71), 4.
- Harici Haberler: Şorevi Mühassillerin Peyami. (1946). *Azer Gazetesi*, (71), 4.
- Hasanlı, Cemil. (1999). *Soğuk Muharebenin Başladığı Yer: Güney Azerbaycan (1945-1946)*. Bakü.
- Heştrudi, Ali. (1946). Harici Haberler: Moskova Radyosundan. *Azer Gazetesi*, (78), 1-2.
- Kahraman Sovyet Halklarının Şanlı Oktiyabr Bayramının 29. Yıl Dönümü. (1946). *Azer Gazetesi*, (79), 1-4.
- Kimya, Kalem. (1946). Hürriyet Alemde Verip Can Kızıl Ordu. *Azer Gazetesi*, (9), 3.
- Lenin ve Şorevi İdarelerinin İş Gidişatı (Devamı). (1946). *Azer Gazetesi*, (23), 2.
- Lenin ve Şorevi İdarelerinin İş Gidişatı. (1946). *Azer Gazetesi*, (1), 3.
- Lenin’in Ölümü Münasebetiyle. (1946). *Azer Gazetesi*, (1), 2.
- Mihail İvanoviç Kalın’ın Şerhi Halı. (1946). *Azer Gazetesi*, (38), 2.
- Mohbir, H. (1946). Çapayev. *Azer Gazetesi*, (70), 2-3.
- Moskova Radyosu: İngiliz Kariger Hizbinin Yakın ve Orta Şarkta Siyaseti. (1946). *Azer Gazetesi*, (83), 1-4.
- Muradi, Ali. (2009). *Ez Zindan-i Rıza Han ta Sadr-i Fırka-i Demokrat-i Azerbaycan* (4. Baskı). Tahran: Neşr-i Uhda.
- Nasehi, İbrahim. (2006). *Tarih Sürecinde Azerbaycan Galesi ve Demokrat Fırka Aynasında Pişeveri*. Tahran: Sutude Neşriyatı.
- Nesibli, Nesib. (2001). Azerbaycan Milli Kimlik Sorunu. *Avrasya Dosyası (Azerbaycan Özel)*, 7(1), 154.
- Purnizami, Abdulsamed. (2002). *Fırka-i Demokrat-i Azerbaycan (Azerbaycan Demokrat Fırkası) ba Hükümet-i Yek Sale-i Pişeveri*. Tahran: Neşr-i Pejuheşha-yi Ferhengi.
- Royter Muhbiri Erik Donton’un Sovyet İttifakı Halkının Yaşayışına Ait Akidesi. (1946). *Azer Gazetesi*, (80), 1.
- Sanati, Aziz. (1946). Kızıl Orduya. *Azer Gazetesi*, (9), 3.

- Sedri, Monije ve Nikbeht, Rahim. (2007). *Yayımlanmamış Hatıralar ve Belgeler Sayesinde Azerbaycan Demokrat Fırkası'nın Yaranış*. Tahran: Müessise-i Mütalaat Tarihi Muasır İran Neşri.
- Siyasi Düvel Anglosakson ile Slav Ortasında. (1946). *Azer Gazetesi*, (56), 1-2.
- Sovyet Azerbaycan Cumhuriyeti. (1946). Çev. Zaferi, *Azer Gazetesi*, (29), 3-4.
- Sovyet Şiri (Devamı). (1946). *Azer Gazetesi*, (69), 2.
- Sovyet Şiri. (1946). *Azer Gazetesi*, (68), 2.
- Sovyetler Ülkesinin Kudretli Kızıl Ordusu (Devamı), *Azer Gazetesi*, (8), 1.
- Sovyetler Ülkesinin Kudretli Kızıl Ordusu. (1946). *Azer Gazetesi*, (8), 1-4.
- Şadi, Haydar (2002). Beyaniye-i Fırka-i Demokrat-i Azerbaycan (12 Şehriver 1324). *Yol - Heftename-i Haber-i Danişcuyan-i Türk-i Danişgah-i Tehran*, (10), 8-10.
- Şadi, Haydar (2002). Kabine-i Hükümet-i Milli-yi Azerbaycan. *Yol - Heftename-i Haber-i Daneşcuyan-i Türk-i Daneşgah-i Tahran*, (10), 65.
- Şorevilerin Zencan'dan Getmeği. (1946). *Azer Gazetesi*, (17), 1-4.
- Şura İttifakının Ali Şura Seçimi Münasebetiyle Knez Elismos'un Stalin'in Birinci Vekili Seçilmesi. (1946). *Azer Gazetesi*, (5), 1.
- Şuralar İttifakının İş İstirahatı ve Canı Bimler Hakkında Kanunları. (1946). *Azer Gazetesi*, (36) 2.
- Şurevi Ruznameleri İran Hususunda Nazerleri (Devamı). *Azer Gazetesi*, (44), 2.
- Şurevi Ruznameleri İran Hususunda Nazerleri (Devamı). (1946). *Azer Gazetesi*, (45), 2.
- Şurevi Ruznameleri İran Hususunda Nazerleri. (1946). *Azer Gazetesi*, (43), 2.
- Tolstoy, L. (1946). İlyas (Devamı). *Azer Gazetesi*, (15), 4.
- Tolstoy, L. (1946). İlyas (Devamı). *Azer Gazetesi*, (16), 2.
- Tolstoy, L. (1946). İlyas. *Azer Gazetesi*, (14), 3-4; (15), 4; (16), 2.
- Vladimirov. S. (1946). Seyit Ziyaeddin Kimdir? (Devamı). *Azer Gazetesi*, (3), 3.
- Vladimirov. S. (1946). Seyit Ziyaeddin Kimdir? *Azer Gazetesi*, (2), 3.
- Zencan Medeniyet Evinde Büyük Okiyabr İnkılabının 29. Yıl Dönümü Münasebetiyle Tantanalı Kutlama. (1946). *Azer Gazetesi*, (80), 1.
- Zencan, Kızıl Ordu'nun 28. Yıl Dönümü Kutlamalarını Nasıl Karşılıadı? (1946). *Azer Gazetesi*, (9), 1.
- Zencan'da Medeniyet Evi Açıldı. (1946). *Azer Gazetesi*, (1), 3.

İLK HAKAS GAZETESİ HIZIL AAL: BÜYÜK VATAN SAVAŞI (1941-1945) YILLARI

**NURAY GÜNEŞ / MARMARA ÜNİVERSİTESİ, TÜRKİYAT
ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ, DOKTORA ÖĞRENCİSİ**

gunes.nry@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9717-6509

Giriş

1917'deki Bolşevik Devrimi sonrasında Rus topraklarında yönetim sistemi ve ideolojik yapı köklü bir değişim geçirmiştir. Yeni sistem, iktidar ve toplum arasındaki ilişkileri şekillendirmiş, devletin ve partinin amaçlarına ve menfaatlere hizmet eden bir yapıda yürütülmüştür. Bu süre zarfında basın, hem iktidarda bulunan partinin siyasi nüfuzunu artıran hem de etnik gruplar arasında Sovyet ideolojisinin yayılmasını sağlayan önemli bir araç hâline gelmiştir. Böylece gazete ve dergi gibi yayınlar, partinin propaganda mekanizması olarak işlev görmüştür.

Hakas basının oluşum süreci Sovyetler döneminde başlamış ve sosyal, siyasi, ekonomik ve ulusal dinamiklerin etkisi altında şekillenmiştir. Hakas yazı dilinin oluşturulması, kullanımı ve yaygınlaştırılmasına yönelik adımlar atılmıştır. Bu girişimler 1921-1922'de başlamış ancak Kiril alfabesine dayalı Hakas yazı sistemi 1924'te kabul edilmiş ardından Hakasça ders kitapları, dergi ve gazeteler hazırlanıp Minusinsk, Novosibirsk ve Moskova'da basılmaya başlanmıştır. 1929-1939 yılları arasında Latin alfabesi kullanılmış, 1939'da ise yeniden Kiril alfabesine dayalı yazı sistemine dönmüştür. Dolayısıyla ilk başlarda Hakas alfabesinin tanıtılması, edebî faaliyetlerin aktarılması, Sovyet dönemi siyasi anlayışının desteklenip uygulanması gibi içeriklere ağırlık verilmiştir.

Bu gelişmelere bağlı olarak matbaanın gerekliliği konusu ön plana çıkmıştır. 1920’li yıllarda Hakasya’da matbaanın eksikliği, yayınların çıkarılmasında çeşitli zorluklara yol açmıştır. Malzemenin toplanması, işlenmesi ve Hakasçaya çevrilmesi, Hakasya’da malzemelerin teslim edilmesi ve imkânlar çerçevesinde tasarım ve üretim sürecine girmesi o dönemlerde Minusinsk Matbaası’nda [şehirdeki üç matbaadan biri] gerçekleştirilebilmiştir. Bu durum, yayın sürecini daha karmaşık ve zaman alıcı hâle getirmiştir. İlk Hakas gazetesi *Hızıl Aal*’ın dizgisi de bu sürecin bir çıktısı olmuş, Hakasça bilmeyen Rus dizgiciler tarafından el yazısı metinleri mekanik biçimde kopyalanarak yapılmıştır. Sonuç itibarıyla çok sayıda yazım hatası ve yanlışlıklar meydana gelmiş, bu da ulusal yayının okunmasını zorlaştırmıştır (Kostyakova, 2013: 18). Bu soruna çözüm olarak, Minusinsk’ten Abakan’a çalışmak ve yaşamak için taşınan uzmanlar, makine aletlerini muhafaza etmek ve yeniden yerleştirmek için bölüm binalarının ve inşaat halindeki konutların geçici olarak kullanılması için karar alınmasını istemişlerdir. Bu talep Hakas Bölgesel Parti Komitesi tarafından desteklenmiş ve büro kararı şeklinde bölge komitesine gönderilmiştir. Gazetecilerin ve ulusal yayınevi temsilcilerinin ısrarı ve *Krest’ yanskaya Gazeta*’nın yetki ve kaynaklarının kullanılması bu aşamaya gelmede etkili olmuştur (Rutkovskiy, 1957: 4). 1931’de Sovyetler Birliği Komünist Partisi’nin (Bolşevik) Hakas Bölgesel Yürütme Komitesi Başkanlığı tarafından alınan bir kararla Abakan’da *Oblastnoye Gosudarstvennoye İzdatel’s tvo*’nun (OGİZ) (Bölgesel Devlet Yayınevi) kurulmasına karar verilmiş ve M. Spirin, ulusal yayınevinin başına atanmıştır.¹

OGİZ’in, Büyük Vatan Savaşı (1941-1945) yıllarına gelinceye kadar Hakas basınının gelişimi ve yerel yayıncılık faaliyetleri konusunda önemli çalışmalar gerçekleştirdiği, 25.09. 1945 tarihli *Hızıl Aal* gazetesinde yayımlanan haberde belirtilmiştir: *1930 yılında Hakas bölgesinde yalnızca Hızıl Aal gazetesi çıkıyordu, şimdi ise 9 ilçede ve 2 bölgede gazeteler çıkarılmaktadır. Toplam gazete tirajı 17.650 nüshadır. Ayrıca, işçiler 8190 nüsha merkezi, bölgesel gazeteler ve 2807 nüsha çeşitli dergiler almaktadır. 500’den fazla duvar gazetesi ve harp yazıları da çıkarılmaktadır. Basım, bizim bölgenin işçileri tarafından iyi bir şekilde yapılmaktadır. Hakas Bölgesel Yayınevi, 15 yıl süresince 421 farklı yayın çıkarmıştır* (No: 115). Böylece, Hakas periyodik basınında gazetelerin gelişmesi ve yayılması hızlanmıştır.

Bu çalışmada söz konusu *Hızıl Aal* gazetesinin, 1927-1959 yılları arasındaki yayın süreci ele alınmış ve özellikle Büyük Vatan Savaşı (1941-1945) sırasında çıkan sayılar üzerinde durulmuştur. Araştırmanın amacı, savaş yıllarında çıkan gazetenin yapısını ve içeriğini ortaya koymaktır. Niteliksel içerik analizi

¹ <https://khakbooks.ru/history> (Erişim tarihi: 25.06.2024).

yöntemiyle savaş yıllarına ait toplam 705 sayı taranmış; gazetenin dil, üslup ve imlâ özellikleri, haber başlıkları, edebî türler, fotoğraflar, çizimler ve karikatürler gibi unsurları değerlendirilmiştir.

1. Hızıl Aal Gazetesi

Hakasya'ya adanmış ilk sütun, 1924 yılında Minusinsk'te çıkan *Vlast' Truda* sayfalarında “Sredi İnorodtsev” (Yabancılar arasında) başlığı altında oluşturulmuştu. Aynı zamanda, yayımlanan materyallerin hacmi, Hakas bölgesinin günlük yaşamındaki olayları kapsamaktaydı. Kısa bir süre sonra aynı gazetede “Po Hakasskomu Krayu” (Hakas Bölgesinin Ötesinde) ve “Sredi Hakasov” (Hakaslar Arasında) köşe yazıları çıkmaya başlamıştır. Ancak ortaya çıkışından sadece birkaç ay sonra, bireysel kesimlerin Hakas bölgesinin kamusal yaşamının artan taleplerini karşılayamayacağı ortaya çıkmıştır.² Hakas yazı sisteminin

gelişmesiyle birlikte yerel içerik üretecek ve halkın ihtiyaçlarına cevap verecek bir gazetenin yayımlanmasının giderek daha önemli hale gelmesine neden olmuştur. Bu ihtiyaç doğrultusunda, *Hızıl Aal*'in temelleri atılmaya başlanmıştır.

İlk Hakas gazetesi *Hızıl Aal*, 11 Mayıs 1927 yılında II. Hakas Bölge Parti Konferansı'nın kararıyla, ulusal bölgenin yeterli miktarda fon ve güce sahip olmaması nedeniyle *Vlast' Truda*'nın bir eki olarak çıkarılmış, Minusinsk'te beş günde bir, 770 nüsha olarak basılmıştır. Yeni gazetenin, Hakasya köylülerine ve işçilerine, yayına abone olma ve işbirliği yapma çağrısı şeklindeki duyurusu, 19 Mayıs 1927'de *Vlast' Truda* gazetesine verilmiştir. Ulusal yayının bağımsız olarak resmi yayımlanma tarihi ise 1 Haziran 1927 olarak kabul edilmektedir (Kostyakova, 2013: 19). Bu gelişme, Hakas basın tarihinde ilk ulusal yayın olma yolunda önemli bir kilometre taşı niteliğindedir.

Gazete, çağdaş Hakas yazısının gelişim sürecine paralel olarak 1927'den 1929'a kadar Kiril alfabesiyle, 1929'dan 1939'a kadar Latin alfabesiyle, 1939'dan itibaren ise tekrar Kiril alfabesiyle yayımlanmıştır. İlerleyen yıllarda gazetenin adı birkaç kez değişikliğe uğramıştır: *Lenin Çolı* (1959-1991), *Hakas Çiri* (1992-2008), *Habar*³ (2008-2020), *Hakas Çiri* (2020'den itibaren).

Gazetenin ilk editörlüğünü İ. Kokov üstlenmiştir. Yazı işleri kadrosu 1931'de dört kişiye, 1932'de ise altı kişiye çıkarılmıştır. Sonraki yıllarda N. Kongarov, M. Spirin, S. Maynaşev, N. Sarajakov editör olarak görev yapmıştır. Ancak ekibin genç ve deneyimsiz olması nedeniyle işler istenilen düzeyde yürütülememiştir. Durum, ancak 1940 yılında gazetecilik bölümü mezunu S. K.

² <https://arhiv.r-19.ru> (Erişim tarihi: 25.06.2024).

³ Arapça kökenli olan “Habar” sözcüğünün, Hakasların kültürel köklerini yansıtmadığı gerekçesiyle gazetenin adı yeniden “Hakas Çiri” olarak değiştirilmiştir.

Dobrov'un (1940-1943) yazı işleri bürosuna başkanlık etmesiyle değişmiş, bu süreçte gazetenin kalitesinde olumlu gelişmeler yaşanmış ve popülaritesi artmaya başlamıştır (Kostyakova, 2012: 255).

Büyük Vatan Savaşı (1941-1945) yıllarına kadar olan dönemde *Hızıl Aal* gazetesinde, Hakas alfabesinin tanıtımı, edebî faaliyetlerin aktarımı ve Sovyet dönemi siyasi anlayışının desteklenip uygulanmasına yönelik içeriklere öncelik verilmiştir. Gazetenin tasarımında başlıklarda yahut bazı alt yazılarda geleneksel Hakas motifleri kullanılmıştır. Görsel estetiğini zenginleştirmek amacıyla resim biçimindeki vinyetler, fotoğraf kesyapları da yaygın bir şekilde tercih edilmiştir. Bu tasarım öğeleri, gazetenin hem yerel kültüre olan bağlılığını hem de sanatsal ifadesini güçlendirmiştir. *Literaturnay Stranitsa* bölümünde yayımlanan *tahpah-lar*, *ırlar*, Hakas kahramanlık destanları, şiirler ve öykülerden seçmeler okuyuculara zengin bir edebî içerik sunmak açısından önemli bir rol oynamıştır.

2. Büyük Vatan Savaşı (1941-1945) Yıllarında Hızıl Aal Gazetesi

Büyük Vatan Savaşı (1941-1945), Sovyetler Birliği'nin Nazi Almanyası ve müttefiklerine karşı bağımsızlığını koruma mücadelesidir. Savaşın patlak vermesi, Sovyetler Birliği'nin özerk bölgelerinde yoğun bir propaganda ihtiyacı doğurmuş ve basın kaynakları bu amaçla etkin bir şekilde kullanılmıştır. 1930'lardaki kolektifleştirme sürecinde yerel ve yüksek tirajlı yayın ağlarının oluşturulmasıyla başlayan bu deneyim, 1941'in ortalarına kadar sürdürülmeye çalışılmıştır. Ancak savaşın başlaması, yerel gazetelerin yayımlanma koşullarını önemli ölçüde değiştirmiştir. 1941 yılında süregelen tasarruf kampanyası kapsamında, özerk bölgelere ait tüm yayınların tirajı, yayın sıklığı, formatı ve hacminde bir azalma meydana gelmiştir. Fon yetersizliği, kâğıt üretiminin azalması ve matbaalardaki teknik sorunlar değişime neden olan başlıca faktörler olmuştur. Bu süreçte, Bolşeviklerin Tüm Birlik Komünist Partisi Merkez Komitesi ve Krasnoyarsk Bölgesel Parti Komitesi'nin direktifleri doğrultusunda alınan bir kararla, *Hızıl Aal* gazetesinin sayfa sayısı azaltılmış, editör kadrosunda küçülmeye gidilmiş ve yayıncıların maliyetleri düşürülmüştür. Tasarruf edilen bu fonlar, parti bütçesine aktarılmıştır (Kostyakova, 2012: 256). Dolayısıyla *Hızıl Aal*, 1942 baharına kadar periyodik olarak dört sayfa sonrasında ise iki sayfa olarak yayımlanmaya devam etmiştir. Bu yıllarda gazetenin abone sayısı 600-700 kişiye düşmüştür (Karpov, 2007: 218).

Gazete *Sovetskaya Hakasssiya* matbaasında basılmış ve haftada üç kez çıkmıştır. 1941 yılında 154, 1942 yılında 151 sayı basılmış ve bu sayıların her biri 15 ahçaya satılmış ancak 1943 yılında sayı 139'a, 1945 yılında ise 118'e düşmüş ve bu dönemde fiyat 20 ahça olmuştur. Ortalama baskı sayısı ise 2000-3000 arasında değişiklik göstermiştir.

Gazetenin adı 1941 yılındaki sayılarda ortada, 1942-1945 yılları arasında çıkan sayılarda ise sol tarafta konumlanmıştır. Gazetenin başlığının üstünde “Pray stranalarnın’ proletariyeri, pırıklen’er!” (Bütün ülkelerin proleterleri, birleşin!) sloganı, altında ise “Hakasskay obkom VKP(b)⁴-nin’ paza iştençilerin’ deputattarının’ oblastnoy Sovedinin’ organı” (Hakas bölge komitesi VKP’nin, çalışanlarının ve milletvekillerinin bölgesel Sovyet yetkilileri) yazıları bulunmuştur. Sol ya da alt kısmında sırasıyla sayı, tarih ve fiyatı yazılmıştır.

1942-1945 yılları arasında gazetenin başlığının sağında, genellikle İ. Stalin’in ya da onu takip eden diğer yetkili kişilerin kısa sözleri veya önemli duyurular yer almıştır (bk. görsel 1).

İlk sayfada çoğunlukla İ. Stalin’in (Oboronanın’ çon Komissarı), *Glav-nokomanduyuşça*’nın, VKP(b)’nin emirleri ve uyarılarıyla *Sovetskay Informb-yuro*’dan gelen duyurular yer almıştır. Diğer sayfalarda hükümet kararnameleri, vatanseverlik, kahramanlık, Alman faşizmine karşı mücadele, savaş galibiyeti, cephelere yardım, kolhoz ve sovhozlarda elde edilen ürünler, emek işçilerinin deneyimleriyle ilgili konular sıklıkla işlenmiştir. Ayrıca miting notları, askerlerin yakınlarına yazdığı mektuplar, savaşa giden kahramanlara verilen taahhütler, *tahpahlar* (türküler), *ırlar* (şiiirler), *nımahlar* (destanlar, masallar), *kip çoohlar* (efsaneler), çizimler, karikatürler ve fotoğraflar bulunmuştur. Editör, tiraj, gazetenin basıldığı yer, yazı işleri ofisinin adresi ve telefon bilgileri ise son sayfada, en altta verilmiştir.

4 Vsesoyuznay Kommunističeskay Patiyanın’ (Bol’şevikternin’): Tüm Birlik Komünist Partisi (Bolşeviklerin).

Прей стрелковичъ арестованъ, арестованъ

Халасънъ обонъ НКВД-ныңъ паса Іспендірілгенъ
аппараттарыныңъ обастықъ Советініңъ органы

(1942) № 52 Пятница, 8 май 1942 ч. ПЯТЫЙ ЛЕДНИК

РОДИНАНЫҢ ПРИКАЗЫ

1 май жұмыс 1942 жылда
прей стража, прей мергі
Сотыныңъ Чонъ Комиссары

Сталинъ арғыстыңъ патшайымъ
Халасънъ обонъ НКВД-ныңъ паса Іспендірілгенъ
аппараттарыныңъ обастықъ Советініңъ органы

Ирпень 10 айдъ іспетінъ Хи-
зы Арғынъ патшайымъ патшайымъ
түзүлгенъ жылда тымъ 1942
жылдағыр олардыңъ чары
қолында. Ол жылдағыр
аппараттарыныңъ патшайымъ

Ирпень 10 айдъ іспетінъ Хи-
зы Арғынъ патшайымъ патшайымъ
түзүлгенъ жылда тымъ 1942
жылдағыр олардыңъ чары
қолында. Ол жылдағыр
аппараттарыныңъ патшайымъ

1942 жыл немешко-фашист-
скый войсковыкыңъ арғынъ
уада сабарыныңъ паса Советі
сый чары патшайымъ патшайымъ

1942 жыл немешко-фашист-
скый войсковыкыңъ арғынъ
уада сабарыныңъ паса Советі
сый чары патшайымъ патшайымъ

1942 жыл немешко-фашист-
скый войсковыкыңъ арғынъ
уада сабарыныңъ паса Советі
сый чары патшайымъ патшайымъ

1942 жыл немешко-фашист-
скый войсковыкыңъ арғынъ
уада сабарыныңъ паса Советі
сый чары патшайымъ патшайымъ

1942 жыл немешко-фашист-
скый войсковыкыңъ арғынъ
уада сабарыныңъ паса Советі
сый чары патшайымъ патшайымъ

1942 жыл немешко-фашист-
скый войсковыкыңъ арғынъ
уада сабарыныңъ паса Советі
сый чары патшайымъ патшайымъ

1942 жыл немешко-фашист-
скый войсковыкыңъ арғынъ
уада сабарыныңъ паса Советі
сый чары патшайымъ патшайымъ

1942 жыл немешко-фашист-
скый войсковыкыңъ арғынъ
уада сабарыныңъ паса Советі
сый чары патшайымъ патшайымъ

1942 жыл немешко-фашист-
скый войсковыкыңъ арғынъ
уада сабарыныңъ паса Советі
сый чары патшайымъ патшайымъ

1942 жыл немешко-фашист-
скый войсковыкыңъ арғынъ
уада сабарыныңъ паса Советі
сый чары патшайымъ патшайымъ

1942 жыл немешко-фашист-
скый войсковыкыңъ арғынъ
уада сабарыныңъ паса Советі
сый чары патшайымъ патшайымъ

1942 жыл немешко-фашист-
скый войсковыкыңъ арғынъ
уада сабарыныңъ паса Советі
сый чары патшайымъ патшайымъ

1942 жыл немешко-фашист-
скый войсковыкыңъ арғынъ
уада сабарыныңъ паса Советі
сый чары патшайымъ патшайымъ

1942 жыл немешко-фашист-
скый войсковыкыңъ арғынъ
уада сабарыныңъ паса Советі
сый чары патшайымъ патшайымъ

1942 жыл немешко-фашист-
скый войсковыкыңъ арғынъ
уада сабарыныңъ паса Советі
сый чары патшайымъ патшайымъ

1942 жыл немешко-фашист-
скый войсковыкыңъ арғынъ
уада сабарыныңъ паса Советі
сый чары патшайымъ патшайымъ

Предприятиялерде, колхоз чазыларында сіренистің тогынып, Сталин арғыстыңъ приказына нандырарбыс

Уламох чажы тогынарбыс

Абаскый редкой кон-
торный, паса ошакорыңъ
чынъ тогынарбыс паса сау-
жандарыңъ арғынъ патшайымъ

Абаскый редкой кон-
торный, паса ошакорыңъ
чынъ тогынарбыс паса сау-
жандарыңъ арғынъ патшайымъ

Абаскый редкой кон-
торный, паса ошакорыңъ
чынъ тогынарбыс паса сау-
жандарыңъ арғынъ патшайымъ

Абаскый редкой кон-
торный, паса ошакорыңъ
чынъ тогынарбыс паса сау-
жандарыңъ арғынъ патшайымъ

Абаскый редкой кон-
торный, паса ошакорыңъ
чынъ тогынарбыс паса сау-
жандарыңъ арғынъ патшайымъ

Абаскый редкой кон-
торный, паса ошакорыңъ
чынъ тогынарбыс паса сау-
жандарыңъ арғынъ патшайымъ

Абаскый редкой кон-
торный, паса ошакорыңъ
чынъ тогынарбыс паса сау-
жандарыңъ арғынъ патшайымъ

Абаскый редкой кон-
торный, паса ошакорыңъ
чынъ тогынарбыс паса сау-
жандарыңъ арғынъ патшайымъ

Абаскый редкой кон-
торный, паса ошакорыңъ
чынъ тогынарбыс паса сау-
жандарыңъ арғынъ патшайымъ

Абаскый редкой кон-
торный, паса ошакорыңъ
чынъ тогынарбыс паса сау-
жандарыңъ арғынъ патшайымъ

Абаскый редкой кон-
торный, паса ошакорыңъ
чынъ тогынарбыс паса сау-
жандарыңъ арғынъ патшайымъ

Абаскый редкой кон-
торный, паса ошакорыңъ
чынъ тогынарбыс паса сау-
жандарыңъ арғынъ патшайымъ

Абаскый редкой кон-
торный, паса ошакорыңъ
чынъ тогынарбыс паса сау-
жандарыңъ арғынъ патшайымъ

Абаскый редкой кон-
торный, паса ошакорыңъ
чынъ тогынарбыс паса сау-
жандарыңъ арғынъ патшайымъ

Абаскый редкой кон-
торный, паса ошакорыңъ
чынъ тогынарбыс паса сау-
жандарыңъ арғынъ патшайымъ

Абаскый редкой кон-
торный, паса ошакорыңъ
чынъ тогынарбыс паса сау-
жандарыңъ арғынъ патшайымъ

Абаскый редкой кон-
торный, паса ошакорыңъ
чынъ тогынарбыс паса сау-
жандарыңъ арғынъ патшайымъ

Абаскый редкой кон-
торный, паса ошакорыңъ
чынъ тогынарбыс паса сау-
жандарыңъ арғынъ патшайымъ

Абаскый редкой кон-
торный, паса ошакорыңъ
чынъ тогынарбыс паса сау-
жандарыңъ арғынъ патшайымъ

Пле сіренистің удынынъ, молдавын, белорусъ, литовец, латыш,
эстонцев, карел харьндарыңысты немешко-фашистскый мер-
завецтер итчеткен удыстанъ паса чажыра пазыстанъ поздыдағыр
хынчабыс. Ол целымъ толдыр-салар үшін піске немешко-фа-
шистскый армияны уада сабыздары кирек паса немешко-фа-
шисктарны түгенчи кизе чытире хыр-оалары кирек, олар
оленте биринерге хынмалалар. Пасха чол чогыл.

И. СТАЛИН.

ХОЛЫБЫСТЫ ПОС-САЛЫН ТОГЫНАРЫБЫС

Черногорскъ горотаты
прей арестованъ, арестованъ

Черногорскъ горотаты
прей арестованъ, арестованъ

Черногорскъ горотаты
прей арестованъ, арестованъ

Черногорскъ горотаты
прей арестованъ, арестованъ

Черногорскъ горотаты
прей арестованъ, арестованъ

Черногорскъ горотаты
прей арестованъ, арестованъ

Черногорскъ горотаты
прей арестованъ, арестованъ

Черногорскъ горотаты
прей арестованъ, арестованъ

Черногорскъ горотаты
прей арестованъ, арестованъ

Черногорскъ горотаты
прей арестованъ, арестованъ

Черногорскъ горотаты
прей арестованъ, арестованъ

Черногорскъ горотаты
прей арестованъ, арестованъ

Черногорскъ горотаты
прей арестованъ, арестованъ

Черногорскъ горотаты
прей арестованъ, арестованъ

Черногорскъ горотаты
прей арестованъ, арестованъ

Черногорскъ горотаты
прей арестованъ, арестованъ

Черногорскъ горотаты
прей арестованъ, арестованъ

Черногорскъ горотаты
прей арестованъ, арестованъ

Черногорскъ горотаты
прей арестованъ, арестованъ

ЧТОГОШЕВЪ ИЖДЕ 20-го ГЕТАРЪ 1942 САЛЧА

Чегошевъ арғынъ
арғынъ арғынъ арғынъ

Чегошевъ арғынъ
арғынъ арғынъ арғынъ

Чегошевъ арғынъ
арғынъ арғынъ арғынъ

Чегошевъ арғынъ
арғынъ арғынъ арғынъ

Чегошевъ арғынъ
арғынъ арғынъ арғынъ

Чегошевъ арғынъ
арғынъ арғынъ арғынъ

Чегошевъ арғынъ
арғынъ арғынъ арғынъ

Чегошевъ арғынъ
арғынъ арғынъ арғынъ

Чегошевъ арғынъ
арғынъ арғынъ арғынъ

Чегошевъ арғынъ
арғынъ арғынъ арғынъ

Чегошевъ арғынъ
арғынъ арғынъ арғынъ

Чегошевъ арғынъ
арғынъ арғынъ арғынъ

Чегошевъ арғынъ
арғынъ арғынъ арғынъ

Чегошевъ арғынъ
арғынъ арғынъ арғынъ

Чегошевъ арғынъ
арғынъ арғынъ арғынъ

Чегошевъ арғынъ
арғынъ арғынъ арғынъ

Чегошевъ арғынъ
арғынъ арғынъ арғынъ

Чегошевъ арғынъ
арғынъ арғынъ арғынъ

Чегошевъ арғынъ
арғынъ арғынъ арғынъ

Хызы-танудыңар алындаар

Хызы-танудыңар
алындаар

Хызы-танудыңар
алындаар

Хызы-танудыңар
алындаар

Хызы-танудыңар
алындаар

Хызы-танудыңар
алындаар

Хызы-танудыңар
алындаар

Хызы-танудыңар
алындаар

Хызы-танудыңар
алындаар

Хызы-танудыңар
алындаар

Хызы-танудыңар
алындаар

Хызы-танудыңар
алындаар

Хызы-танудыңар
алындаар

Хызы-танудыңар
алындаар

Хызы-танудыңар
алындаар

Хызы-танудыңар
алындаар

Хызы-танудыңар
алындаар

Хызы-танудыңар
алындаар

Хызы-танудыңар
алындаар

Хызы-танудыңар
алындаар

Наа обазательстволар

Обазательстволар
обазательстволар

Обазательстволар
обазательстволар

Обазательстволар
обазательстволар

Обазательстволар
обазательстволар

Обазательстволар
обазательстволар

Обазательстволар
обазательстволар

Обазательстволар
обазательстволар

Обазательстволар
обазательстволар

Обазательстволар
обазательстволар

Обазательстволар
обазательстволар

Обазательстволар
обазательстволар

Обазательстволар
обазательстволар

Обазательстволар
обазательстволар

Обазательстволар
обазательстволар

Обазательстволар
обазательстволар

Обазательстволар
обазательстволар

СОВЕТСКИЙ ИНФОРМОРОДАҢЪ

6 МАЙДАҢЪ ИЖДЕГІ ИСКІРІҢЪ

6 май күніне фронтъ
наадыңды сүзеткенъ

6 май күніне фронтъ
наадыңды сүзеткенъ

6 май күніне фронтъ
наадыңды сүзеткенъ

6 май күніне фронтъ
наадыңды сүзеткенъ

6 май күніне фронтъ
наадыңды сүзеткенъ

6 май күніне фронтъ
наадыңды сүзеткенъ

6 май күніне фронтъ
наадыңды сүзеткенъ

6 май күніне фронтъ
наадыңды сүзеткенъ

6 май күніне фронтъ
наадыңды сүзеткенъ

6 май күніне фронтъ
наадыңды сүзеткенъ

6 май күніне фронтъ
наадыңды сүзеткенъ

6 май күніне фронтъ
наадыңды сүзеткенъ

6 май күніне фронтъ
наадыңды сүзеткенъ

6 май күніне фронтъ
наадыңды сүзеткенъ

6 май күніне фронтъ
наадыңды сүзеткенъ

6 май күніне фронтъ
наадыңды сүзеткенъ

Часкы таргы

Часкы таргы
Часкы таргы

Часкы таргы
Часкы таргы

Часкы таргы
Часкы таргы

Часкы таргы
Часкы таргы

Часкы таргы
Часкы таргы

Часкы таргы
Часкы таргы

Часкы таргы
Часкы таргы

Часкы таргы
Часкы таргы

Часкы таргы
Часкы таргы

Часкы таргы
Часкы таргы

Часкы таргы
Часкы таргы

Часкы таргы
Часкы таргы

Часкы таргы
Часкы таргы

Часкы таргы
Часкы таргы

Görsel 1. 8 Mayıs 1942 tarihli, 52 Numaralı Hızıl Aal Gazetesi

Gazetenin baş editörlüğünü S. K. Dobrov (1941-1943), S. Ya. Artıştayeva (1944-1945); editör yardımcılığı Ya. P. Alanov (1941), N. Domojakov, K. Intutova (1942), K. Intutova (1943), A. X. Kuneva (1944-1945) yapmışlardır. Yazar kadrosunda N. G. Domojakov, İ. L. Kokov, S. K. Dobrov, İ. Kotyusev, İ. Kapçıgaşev, İ. Kostyakov, A. M. Topanov, P. T. Ştıgaşev, M. Arşanov, M. Kızılayeva, V. Kobayakov gibi yazarlar bulunmuştur. Hakas yazarlarının ilk eserleri gazetenin sayfalarında yayımlanarak edebi ve kültürel birikime katkı sağlamıştır.

2.1. Dil, Üslup ve İmlâ Özellikleri

Hızıl Aal gazetesi, Sovyet döneminde Hakas halkına kültürel, ulusal ve ideolojik olarak hizmet etmiştir. Resmi devlet politikaları doğrultusunda hareket eden gazetede ideolojik, politik, duygusal ve motivasyonel bir dil kullanılmıştır. Bu süreçte, özellikle uzun ve karmaşık paragraflarda Rusça sözcüklerin yoğun kullanıldığı dikkat çekmektedir. Kaç ve Sagay ağızlarının özellikleri temel alınarak, ulusal edebi dilin terminolojisi yeniden düzenlenmeye başlanmıştır. Örneğin; 20.01.1945 tarihinden itibaren Rusça yazılan ayların adları Hakasça yazılmaya başlanmıştır: *kürgennin' 20-ç'ı küni* (20 Ocak), *pözignin' 3-ç'i küni* (3 Şubat), *hoon'nın' 17-ç'ı küni* (17 Mart), *hosharnın' 7-ç'ı küni* (7 Nisan) vb. Sovetskay İnformbyuro yerine Sovetskay iskirig byuro kullanılmıştır.

Ana sayfada yer alan Stalin'in sözleri, Sovetskay İnformbyuro ve VKP'nin kararları, duyurular resmi ve ciddi bir üslupla sunulmuştur. Öte yandan, Hakas halkını savaşa ve direnişe teşvik etmek için yazılan *tahpahlar*, ırlar ve sloganlar ise duygusal ve coşkulu bir üslupla ifade edilmiştir.

İmlâyla ilgili bazı hususlar göze çarpmaktadır. Harf hataları, eksik noktalama işaretleri yazım hatalarına sebep olmuştur. 1941-1944 yılları arasındaki gazete sayılarında **ч** (c), **н** (ñ), **г** (ğ) seslerini ayırt etmek için Kiril harfli Hakas alfabesine bunları karşılayacak harfler eklenmemiştir. Bu yıllarda **ч** (c) için **ч**, **н** (ñ) için **нб** [н ve б (inceltme işareti)], **г** (ğ) için **г** harfleri kullanılmıştır. 1945 yılındaki gazetelerde ise **г** için **гб** ve **ч** için **чб** harfleri kullanılmıştır. 1945 yılındaki değişiklikler, dilin daha iyi bir şekilde temsil edilmesine yönelik bir adım olarak görülebilir.

2.2. Haber Başlıkları

Savaş sırasında kitlesel propagandaya dair başlıklara bolca yer verilmiştir. Vatanseverlik, kahramanlık, zafer adına cephede ve bölgede özverili çalışma duyguları, Komsomol üyelerine ve bölge gençliğine aşılانmıştır. Bu tür propagandalar toplumun motivasyonunu artırmakta kullanılmış ve kolektif bir amaç doğrultusunda birleşmesini desteklemiştir.

Ekonomik başarı ve sosyal kalkınma ile ilgili başlıklar, savaşın getirdiği zorluklara rağmen tarım ve üretim alanındaki yoğun emek çabalarını yansıtmış, halkın fedakârlıkları ve başarısı vurgulanmıştır. *Frontha Sıyih* (Cepheye Hediye) başlığı altında Hakas halkının büyük bir emekle cepheye gönderdiği hediyeler yazılmış ve bölümün teması genellikle üste yerleştirilen sloganla ilerlemiştir.

Kültürel ve ulusal kimlik başlıkları içerisinde edebî türlerle ilgili çeşitli yarışma ilanlarına yer verilmiştir. Bu yarışmalar, çeşitli temalar çerçevesinde yazılacak eserleri teşvik etmiştir. *Literaturnay konkursha hozılın'ar* (Edebiyat yarışmasına katılınız) başlığı altında şu temalar belirtilmiştir: *Çaaskalıg' (kolhozta, sovhozta, aalda, gorodta, şahtada, rudnikte)*, (Mutluluk, kolhozda, sovhozda, köyde, şehirde, madende, ocakta), *Aalda sablıg' stahanovetsterden'er (malda, çazıda tog'ınçathan)* (Köyde meşhur çalışanlar), *Aaldag'ı intelligentsiyadan'ar (üğretçil, imç'ıl, zootehnik, agronom)* (Köydeki entelijansiya) *Aalda kul'tura kireginen'er*, (Köydeki kültür hakkında) *Hızıl Armiyadan'ar* (Kızıl ordu hakkında), *Pay kolhoztan'ar* (Verimli kolhoz hakkında), *Oteçestvennay çaada Hakas çonun' aralashannarıdan'ar* (Vatan savaşında Hakas halkının katılımı hakkında), *Geroy hakasstardan'ar* (Kahraman Hakaslar hakkında), *Russkay çon Hakass-targ'a paza pasha daaashınah çonnarg'a çaaskalıg'* (Ruslara, Hakaslara ve diğer başka halklara mutluluk), *Leninsko-Stalinskay natsional'nay politika sıltaanda Hakassıyanın' tıdimniğ özimiñen'er* (Lenin-Stalin'in ulusal politika sayesinde Hakasya'nın istikrarlı gelişmesi hakkında), *bol'shevistkay partiya Hakas çonına çaaska ag'ılg'anınan'ar* (Bolşevik Parti Hakas Halkına mutluluk vermesi hakkında) (07.07.1945, No: 81).

Granitsa ozarında (Sınır dışında) başlığı altında farklı ülkelerle ilgili haberler yayımlanmıştır. Bu bölüm, uluslararası gelişmelerin ve dünya genelindeki olayların yerel basında takip edildiğini göstermektedir.

Gazetede yer alan tematik haber başlıklarından örnekler aşağıdaki gibidir:

Resmi ve Devlet Odaklı Başlıklar	İlbek Oktyabr'skay Sotsialistiçeskay Revolyutsıyanın' XXV-çi çılı (Büyük Ekim Sovyet Devriminin 25. Yılı) (10.11.1942), <i>Oboronanın' Çon Komissarının' Prikazı</i> (Savunma Halk Komiserinin Emri) (17.11.1942), <i>Verhovnay Glavnokomanduyuşçaynın' Prikazı</i> (Büyük Komutanın Emri) (23.07.1944), Kraysovetin' İspolkomında Paza VKP (b)-nin' Kraykomında (Bölgesel Sovyet Yürütme Komitesinde ve VKP'nin Komitesinde) (23.06.1945)
Savaş ve Vatan-severlik Temalı Başlıklar	Leninnin'-Stalinnin' Znamyazınan', Alınınzar Çin'iske! (Lenin ve Stalin'in Bayrağıyla, İleri Zafere!) (23.02.1942, No: 21-22), Rodina Üçün, Hakassıya Üçün! (Vatan İçin, Hakasya İçin') (07.11.1942), Stalin Argıstın' Ustap-Pastanınan' Pis Çin'ebis (Stalin Yoldaşın Önderliğinde Yeneceğiz) (04.11.1942), Faşistter-Sovetskay Çonnı' İn' çabal ırçılalı (Faşistler Sovyet Halkının En Kötü Düşmanları) (07.10.1942), Gitlerin' Oçerednoy Çoyı (Hitler'in Bir Diğer Yalanı) (19.12.1941), Rodina Çin'iske Hıgırça! (Vatan Zaferi Çağırıyor!) (26.12.1941)

Ekonomik Başarı ve Sosyal Kalkınma Başlıkları	<i>Fronttagı Çili Togınarga!</i> (Cephedeki Gibi Çalış!) (27.03.1942, No: 37), <i>Naa Proizvodstvennay Çin'ister Üçün</i> (Yeni Üretim Zafer İçin) (18.10.1942, No: 122), Stahanovskay Togısınan' Frontha Polızarbıs (Stahanovsk Gücüyle Cepheye Yardım Edeceğiz) (23.10.1942, No: 124), Pözik Urojay Üçün Vsesoyuznay Sotsialitiçeskay Marıglas Organizovat' Polarbıs (Yüksek Rekolteli Hasat İçin Tüm Sovyet Sosyalist Yarışmasını Organize Edeceğiz) (05.06.1942, No: 64), As Köp Çılza Çin'is Çağın Polar (Buğday Çok Toplansa Zafer Yakında Olacak) (03.02.1945, No: 15), Pözik Urojay Alarga Hınzan' Çashızına Amoh Timnen (Yüksek Hasat Verimi Almak İstersen Yaza Güzelce Hazırlan) (10.02.1943, No: 18), Çahsı Tarıgnı Tabrah, Pözik Kaçestvolıg İrtirer Üçün! (İyi Dariyı Çabuk, Yüksek Verimle Geçirmek İçin!) (18.04.1943, No: 34), Gosudarsvoga As Pirer Plannı Toldırar Üçün Astı Haraa-Künörti <i>Sabar-ga Paza Tartarga</i> (Devlete Buğday Verme Planını Gerçekleştirmek İçin Buğdayı Gece Gündüz Ek ve Topla) (19.11.1944, No: 125)
Kültürel ve Ulusal Kimlik Başlıkları	Çahsı Hakasskay dramatiçeskay proizvedeniye üçün (En iyi Hakas Dramatik Eserleri için) (14.05.1943, No: 41), Hakasskay dramaturgiyanın' mınnan' mındar özizi üçün (Hakas dramaturjinin bundan böyle gelişmesi için) (29.08.1943, No: 87), Literaturnay konkursha proizvedeniyeler ızın'ar (Edebiyat yarışmasına çalışmalar gönderin) (21.12.1944, No: 138), Mejdunarodnay ipçiler küni-haañnıñ 8-ç'i küñineñer (Dünya kadınlar günü kutlu olsun) (08.03.1945, No: 29), 8 marttı çahsı togısınan' udurlapçalar (8 Martı güzel işlerle karşılıyorlar) (08.03.1943, No: 27). Ülke genelinde yeni yıl kutlaması gazete manşetlerinde Naa çılnañ, naa çaaskanañ, argıstar! (Yeni yıl kutlu olsun, yeni mutluluklar, yoldaşlar!) (01.01.1941, No:1), Naa çılnañ, naa çifnisterge (Yeni yıl kutlu olsun, yeni zaferlere) (01.01.1943, No:1)
Uluslararası Haber Başlıkları	<i>Anglo-Germanskay çaa, Albaniyanın' frontalarında, Afrikadaki çaa</i> (İngiltere-Almanya Savaşı, Arnavutluk'un cephelelerinde, Afrikadaki Savaş) (05.01.1941, No: 2), Frantsiyada prodoovol'stvennay sidiksınister (Fransa'da yiyecek bulma zorlaşıyor) (17.01.1941, No: 7), Angliya paza Turt-siya (İngiltere ve Türkiye) (31.01.1941, No: 13), Yaponno-Amerikanskay çaaada Turtsiyanın' pozitsiyazı (Japonya-Amerika savaşında Türkiyenin pozisyonu) (19.12.1941, No: 150), Titonın' sarına vergerlermin' paza slovennerinin' gruppaları kilgen (Tito'nun yerine Macarların ve Slovenlerin grupları geldi) (09.04.1944, No: 43), Greçeskay pravitel'stonın' otstavkazı (Grek yöneticinin istifası) (03.01.1945, No: 2), Çerçill'nin' sekreteriadinın' tog'ınçıları parig'an samolettin' avariya (Çerçill'in sekreterliğinin işçileri götüren uçak kazası) (10. 07. 1945, No: 18), Portugaliyada volneniyalar paza zabastovkalar (Portekiz'de huzursuzluk ve grev) (04.08.1943, No: 76), Bolgariyanın' Yaponiyadan' diplomatiçeskay otñoşeniyelerin üskeni (Bulgaristan'ın Japonya'dan diplomatik girişimlerinin neticesi) (11.11.1944, No: 135)

2.3. Edebî Türler

Hızıl Aal gazetesinde yer alan edebî içerikler, Hakas edebiyatının çeşitli türlerinde sunulmuştur. *Ir, tahpah, nımah, köp çoooh, alıptığ nımah*, mektup ve tiyatro gibi edebî türlerin içeriğinde genellikle politik, askerî, vatanseverlik, kahramanlık ve emek temaları işlenmiştir. Bu içerikler, özellikle savaş döneminde halkın moralini yükseltmek, cephe ve cephe gerisinde dayanışmayı güçlendirmek ve emek çalışmalarını artırmayı amaçlamıştır. Editörler, Hakas edebiyatının en iyi eserleri için yarışmalar düzenleyerek ön cephedeki askerleri mücadeleye teşvik etmişlerdir. Gazete, okuyucularına bilgi sunmak için özgün biçimler ve edebî türler kullanmış, onları bu sürece katılmaya davet etmiştir.

1941 yılındaki sayılarda *Literaturnay Stranitsa* (Edebiyat sayfası) bölümü oluşturulmuş ve bu başlık altında, Hakas yazarların çeşitli konuları kaleme aldıkları yazılara ayrılmıştır. 1942 yılından itibaren ise bu sayfanın adı *Lenindeñer* olarak değiştirilmiştir. Sonraki yıllarda sayfa sayısını azaltma kararı alınması nedeniyle bu bölüm kaldırılmıştır. Bu sayfada dikkati çeken hususlardan biri, pastoral tarzda yazılmış bir kaç şiir örneğinin bulunmasıdır:

<i>İpçi tagzar pastırça</i>	<i>Kadın dağa doğru yürüyor</i>
<i>İki tutha hosti pasça</i>	İki melez ağacına yakın yürüyor
<i>Parbah tutha hosti pazıp</i>	Budaklı melez ağacına yakın durup
<i>Palaçagın tözine salıp</i>	Yavrucuğunu göğsüne basıp
<i>İpçi tahpan sal-sıhhan</i>	Kadın <i>tahpah</i> söylemiş
<i>Palam hurim, parbah tıt</i>	Yavrum ruhumu, budaklı melez ağacını
<i>Pasha holga pirbedek</i>	Yaban ellere vermeyin

(...) (*Tıttıg Tag, N. Domojakov, 16.03.1941, No: 32*)

İ. Kostyakov, İ. Kotyuşev ve İ. Kapçigaşev gibi cephe şairlerinin eserleri savaşı düşmanları ve Sovyet askerlerinin kahramanlıklarını, yıkım ve ölüm resimlerini daha gerçekçi bir şekilde tasvir ederek okuyucularda derin duygular uyandırmıştır. Savaş şiirleri ulusal yayının çehresini belirlemiş, kamuoyunu şekillendirmiş hatta şarkılara dönüşerek amatör sanatçıların repertuvarına eklenmiştir (Kostyakova, 2012: 256).

<i>Hakas kıziler örinn'er!</i>	Hakas halkı sevininiz!
<i>Haydag alıptar pistin'par,</i>	Nasıl kahramanlıklarımız var?
<i>Haydag alıp ool pu, körin'er,</i>	Nasıl yiğit oğul bu, görün,
<i>Hayhazıp, annan'mahtan'ar.</i>	Hayret edip onunla övün.
<i>Hakas çirinen'sagaa mahtag,</i>	Hakasya'dan sana övgü,
<i>Hakas çonınan'sagaa çahıg</i>	,Hakas halkından sana öğüt,
<i>Hara han faşistter köp sohtah</i>	Kara kanlı faşistler ölü
<i>Hapçagay çiribis pozittah!</i>	Hızla yerimizi boşaltın!

(Alıp ool, Hakas ool, N. Domojakov, 07.11.1943, No: 117)

Lenin ve Stalin'e ithaf edilmiş birçok *ır, tahpah* vb. türlerin bulunması, halkın bu liderlere olan inancının ve sadakatının bir göstergesi olmuştur.

<i>Hara-kök tigrirde pürüingü</i>	Koyu mavi gökyüzünde yaprak gibi
<i>Han surlama çıltıs çaltran,</i>	Kan boncuğu gibi yıldızı parlayan,
<i>Halıhtı pazıgdañ pozıdarga</i>	Halkı külfetten kurtarmak için
<i>Hızıl-alıp Lenin töreen (...)</i>	Kızıl kahraman Lenin doğmuş (...)
<i>Pirgen Lenin çaaskanı</i>	Bahşetti Lenin mutluluğu
<i>Pik tudarbıs holıbısta,</i>	Sağlam tutarız elimizde,
<i>Pürkelbes anın'çahsız</i>	Bitmez onun iyiliği
<i>Polar, çurtir töllerde!</i>	Olacak, yaşamış nesillerde!

(Hızıl-alıp Lenin, İ. Kotyuşev, 21.01.1942, No: 9-10)

<i>Kürlenip ahhan Ağban sug</i>	Çağlayıp akan Ağban su
<i>Kök tashılın'n'saltarı,</i>	Kök dağın neticesidir,
<i>Kolhoztıg pıstın'honıbıs</i>	Kolhoz çiftliğimiz
<i>Külük Lenin sagızı.</i>	Yiğit Lenin'in fikridir.

(...) (Hakas Çonının'Leninnen'er Tahpahtarı, N. G. Domojakov, 21.01.1942, No: 9-10)

<i>Tar tüdünün tobıra saba</i>	Barut dumanın arasında
<i>Tardah kögistig tigr köygende</i>	Açılmış gök kızıştığında
<i>Tamilaan “Çibirgi çiti” çaltırandıp</i>	Kaybolan “Yetmiş yedi”yi parıldatıp
<i>Tazlap çaanın’ nızirtın paza</i>	Gümbürdeyip savaşın sesini ve
<i>Talam haynazı küüleğinde</i>	Kaynayan denizin sesinde
<i>Tapsana yan’ lana çayıldı</i>	Ötüşlerinin yankıları yayıldı
<i>Sablas, ura, Oktyabr’ ga</i>	Şanlı Ekim’e
<i>Sablas, ura, Stalinga!</i>	Şanlı Stalin’e!

(...) (Sablas Stalinga!, A. M. Topanov, 07.11.1944, No: 133)

Hitler ve Nazi rejimine karşı, olumsuz duygu ve düşünceleri yansıtan ifadelere yer verilmiştir. Örneğin, *Alçah Gitler toğlan sıhtı* (badi badi yürüyen Hitler, takla atmaya başladı), *hancı Gitler* (kan içici Hitler) (01.01.1942 No: 1) gibi ifadeler kullanılmıştır. Bu nefret söylemi, *tahpah* türündeki içeriklerde de kendini göstermiştir.

<i>Tolgalıp ösken ottarnı</i>	Dolanıp yetişen otları
<i>Togır nannañ sapçabıs</i>	Karşı tarafa ekiyoruz
<i>Tapsag çoh kîrgen Gitlerin</i>	Sesi kesilip giden Hitler’i
<i>Tolada sabarbıs haydı daa.</i>	Tepede vuracağız nasıl olsa.

<i>Oralıp ösken ottarnı</i>	Kıvrılıp yetişen otları
<i>Oñ nannañ tastapçabıs.</i>	Sağ tarafa atıyoruz
<i>Ogırlap kîrgen Gitlerin</i>	Hırsız olan Hitler’i
<i>Ottıg çalınnañ çoh iderbis.</i>	Ateşle yok edeceğiz.

(Aal tahpahtarı, P. Çistobayev, 05.09.1941, No: 105)

<i>Hayda Nemets anda harashı</i>	Nerede Alman orada karanlık
<i>Hara pulut künni tulgapça</i>	Kara bulut güneşi örtüyor
<i>Hızıl armiya irtken çırde çahsı</i>	Kızıl Ordu’nun geçtiği yerde güzel
<i>Hingan na ön’nen’ anda porçolança</i>	Sevdiğin renkten orada çiçekler açıyor
<i>Argıs, kör!</i>	Yoldaş, bak!
<i>Avtomattıg Nemets turça alnın’ da</i>	Arabalı Alman duruyor önünde
<i>Tas çüregtig, kızı sıraylıg an’</i>	Taş yürekli, insan yüzü hayvan

(...) (Slava irtken Çolışsha, İv. Kapçığaşev, 21.07.1944, No: 86)

Önemli günlere yönelik kaleme alınan şiirler, dönemin atmosferini coşku-
lu ve etkileyici bir şekilde yansıtmıştır.

<i>Stalinge sözibis pireñer</i>	Stalin'e söz verin
<i>Naa çılnañ, Stalin pababıs</i>	Yeni yıl kutlu olsun, Stalin babamız
<i>Siniñ haaziñ tıñ pik polzın</i>	Senin sağlığın yerinde olsun
<i>Sin itçetken çırgal çolnı</i>	Kanunla inşa ettiğin yolu
<i>Sirgek, küstüg toldırabıs</i>	Görevleri güçlü bir şekilde yerine getireceğiz
<i>Naa çılnañ! Hazıh Çurtañ!</i>	Yeni yıl kutlu olsun! Sağlıklı yaşayın!
<i>Naa çidiglerge ulug mañızittañ!</i>	Yeni zaferlere çabucak!

(...) (N. Domojakov, 01.01.1941, No: 1)

<i>İzen, naa çıl</i>	Selam yeni yıl
<i>Hırık pizinçi!</i>	Kırk beşinci
<i>Aday faşistti</i>	Köpek faşisti
<i>Toozar çıl pol</i>	Bitiren yıl ol
<i>Hakas çonı</i>	Hakas halkı
<i>Çapçañnı közit</i>	Hünerini göster
<i>Anımçoh sagaa</i>	Hoşçakal sana
<i>Hırh törtinçi</i>	Kırk dördüncü
<i>Aarlıg çolabit</i>	İçten selam
<i>Hırh pizinçi</i>	Kırk beşinci

(U. Kaskar, 01.01.1945, No: 1)

Sovyet döneminde, çalışma disiplini ve üretim verimliliği büyük bir öneme sahipti. Kolektif çiftçiler arasında iş disiplinini güçlendirmek ve emek verimliliğini artırmak amacıyla düzenli ve etkili bir propaganda yapılmıştır. Emek faaliyetlerinde artış gözlemlenmiş, kolhozda çalışanlar, ne kadar mahsul elde ettiklerini ve para topladıklarını sıkça dile getirmişlerdir. Özellikle cepheye gönderilen yiyecek, içecek, kıyafet gibi hediyelerin sayısı vurgulanarak daha fazla üretim için teşvik edilmiştir. “Her şey cephe için, her şey savunma için” sloganı, gazete manşetlerinde sıkça yer almıştır. Gazete, cepheye yardımın organize edilmesinde önemli bir harekete geçirici rol oynamıştır.

<i>Kolhoz, sovhoztar hırada</i>	Kolhoz, Sovhozlar tarlada
<i>Küzür hazır tūs sıhtılar</i>	Gürlemeye başladılar
<i>Köglig togıs haynabıstı</i>	Şenlikli iş başladı
<i>Kolhoznikter, togısçılar!</i>	Kolhozcular, işçiler!

(...) (Çaşı tarıg, İv. Kotyuşev, 08.05.1942, No: 52)

<i>Tıhtıg polzın traktorın'</i>	Sağlam olsun traktörün
<i>Talalbas polzın saldan'</i>	Bozulmamış olsun pulluğun
<i>Tınamnıg polzın adın'</i>	Dinlenmiş olsun atın
<i>Tarıg frontha sin sıhsan'</i>	Darı cephesine çıksan

(...) (Kolhoznik argısı!, N. Domojakov, 01.04.1943, No: 31)

<i>Tamırlıg ottıg çazılarnı</i>	Gür otlu yaylaları
<i>Tarlag itçeler kolhoztar</i> T	arla yapıyor kolhozlar
<i>Tabrah tarıgnı irtirip</i>	Hızlıca darıyı toplayıp
<i>Tamah frontha ııççalar</i>	Cepheye yemek gönderiyorlar
<i>Hıyannıg ottıg çazılarnı</i>	Rüzgârlı otlu yaylaları
<i>Hıra itçeler kolhoztar</i>	Ekilmiş tarla yapıyor kolhozlar
<i>Hızıl pugday tarıp</i>	Kızıl buğday ekip
<i>Hızıl armiyaga polisçalar</i>	Kızıl Orduya yardım ediyorlar
<i>Kızı aynazı Gitlerni</i>	İnsanın şeytanı Hitler'in
<i>Kislep-ödirerge tus çağdapça</i>	Ölüm zamanı yaklaşıyor

(...) (Frontta paза тлда, A. G. Kızlasova, 13.06.1943, No: 54)

<i>Altın oshas harahtıg kolostarnan'</i>	Altın gibi parlak başaklarla
<i>Salgahtapçalar kolhoznay çazılar;</i>	Sallanıyor Kolhoz ovalar
<i>Stalinskay voyennay urojaynan'</i>	Stalin'in savaş hasadıyla
<i>Polina'ar frontha, argıstar</i>	Olunuz cepheye, yoldaşlar
<i>Kombaynnar-iturvallıg korabl'lar</i>	Biçerdöverlerli gemiler

(...) (Frontha polızın'ar, İv. Kapçigaşev, 28.09.1944, No: 116)

Gazetede yayımlanan *nımah*lar, önemli bir edebî tür olmasına rağmen, dönemin genel atmosferine bakıldığında gazete sayfalarında daha sınırlı bir yer bulmuştur. Bazı *nımah* başlıkları şu şekildedir: *Lenin sını* (Lenin'in doğrusu) (M. S. Kokov, 21.01.1941, No: 9), *İr-Tohçın* (A. Asoçakova, 31.01.1941, No: 13), *Çanar hus* (T. Kobejikov, 05.02.1941, No: 15), *Argaas paза hushaçah* (Tembel

ve kuşcağız) (N. Bigotov, 12.02.1941, No: 18), *Çaban* (Çoban) (İv. Kostyakov, 29.09.1943, No: 100), *Fyurer* (İv. Kostyakov, 24.11.1943, No: 111), *Atıgçı* (Avcı) (İv. Kostyakov, 01.01.1944, No: 1), *Min küstigbin* (Ben güçlüyüm) (İv. Kostyakov, 07.04.1944, No: 42).

Hakas yazarları tarafından ideolojik ve estetik gereksinimleri karşılayan tiyatro eserleri de yazılmıştır. 1942’de A. Topanov’un çok perdeli müzikal komedisi *Alahtırthan Horhlo* köylerde sahnelenmiştir. Bu tiyatro oyunu, gazetede tam sayfa yayımlanmış ve halk, sahnelerle davet edilmiştir. Oyuncular ve yazarlarla yapılan röportajlar da gazetenin sayfasına eklenmiştir (22.05.1942, No: 58). Yine 1943’te A. Toponov’un *Hakas çonının oğlu* ve *Han uçun han*, 1944’te *Hızıldonetster* adlı oyunları sahnelenmiştir.

1941’in sonlarına doğru askeri notlar gazete sayfalarında yer alırken, *Fronttañ Pismolar* (Cepheden Mektuplar) köşesi ise 1942 yılında yayınlanmaya başlamıştır. Bu köşedeki mektuplarda cephedeki askerler, fedakârlıklarını ve cesaretlerini anlatarak zafere olan inançlarını ve kararlılıklarını dile getirmişlerdir. Bununla birlikte tarımsal üretim, gıda ve kıyafet tedariki gibi konuları da vurgulayarak destek istemişlerdir.

Hakassıyanın’ kolhoznikleri, argıstar! Sserge prayzın’ arga frontovoy privet ısışam. Oteçestvennay çaanın’ pastagı künnlerineñ sığara gitlerovskay adaylarnan’ holımda multıhtıg küresçem. İrçının’ ugu mini iki hati palıglaan, çe ikizinde dee min çahsı çazılgam. Mini imnen imçillerge ulug blagodarnost’ pirçem. Min amdı naa küsneñ çabal urçaa togır çaalasçam. Nemetskay az mahçıllarnı tügede çoh ider üçün tügençi tamçih hanımnı daa ayabin kürezem. Min Hakasskay oblast’tın’ pray kolhozniklerin paza sovhostarnın’ togışçılarnı, ulamaoh pozımnın’ Askızs-kay rayonın’ kolhozniklerin urçını tabrah unadar üçün kolhoz çazılarında holnı pos-salbin sirenistig togınarga hıgırçam (A. F. Çoçiyev, 16.05.1942, No: 56)

(Hakasyanın kolhozcuları, yoldaşlar! Hepinize cepheden selam gönderiyorum. Büyük Vatan Savaşı’nın ilk günlerinden itibaren Hitler’in köpekleriyle elimdeki tüfekte savaşıyorum. Düşmanın kurşunu beni iki kez yaraladı ancak ikisinden de ben sağ salım çıktım. Beni tedavi eden doktorlara canı gönülden teşekkür ederim. Ben şimdi var gücümle gaddar düşmanlara karşı savaşıyorum. Alman yağmacılarını yok etmek için kanımın son damlasını da acımadan veririm. Ben Hakas bölgesindeki bütün kolhozcuların ve sovhozcuların emekçilerini kendi Askiz rayonunun kolhozcuların düşmanını çabucak parçalamak için kolhoz ovalarında azimle savaşımaya çağırıyorum.)

İzen aarlıg Nikolay Mihayloviç! Pıs sîrerni İlbek Oktyabr'skay sotsialistiçeskay revolyutsiyanın' XXVII-çi çılınan' algapçabıs. Sîrer, Nikolay Mihayloviç, köölenistig Rodinaa mahaçı, hal küstig çaaçıl öskir-pirgezer. Anın' üçün sîrerni pîstin' komandovaniye izig algapça. Sîrernin' olgın' ar Grigoriy Nikolayeviç ırçınan' han tögistig çaalazıgda mahaçını, çaltanmastı paza sıdamahtı közitken. Anı Sovetskay pravitel'stvo paza Komandovaniye "Otvaga üçün" medal'nan' paza "Man'at şofer" znaçeknan' sıyıhtannar. Sîrernin' olgın' ar hazıh-tîrig, sîrerge çolovit ııça. Sovetskay Rodinaa paza Hızıl Armiyaga andag mahaçı, çalahay çaaçıl öskir-pirgen üçün spasibo. (Baybabayeva K. H., 07.11.1944, No: 133)

(Merhaba değerli Nikolay Mihayloviç! Biz sizin büyük Ekim Devrimi'nin 27. yılını kutluyoruz. Siz Nikolay Mihayloviç, sevgi dolu vatana cesur, güçlü savaşçı yetiştireceksiniz. Bu yüzden size, bizim ordu yürekten şükranlarını sunuyor. Sizin oğlunuz Grigoriy Nikolayeviç düşmanla çarpışıp savaşta cesaretini, gözünü pekliğini ve gayretini gösterdi. Onu Sovyet Devlet ve Ordu "Cesaret için" madalyası ve "En iyi şoför" ödülü verdiler. Sizin oğullarınız sağlıklı, size selam gönderiyor. Sovyet Vatanına ve Kızıl orduya böyle cesur, iyi asker yetiştirdiğiniz için teşekkürler.)

Aarlıg çir sugçılarım! Sîrerge min ırahlı Pol'sadañ pozımnıñ izig, frontovoy algamını ııçam. Min redaksiyadañ pos tîlineñ sıhçathan "Hızıl Aal" gazetanı alıp, oblast'tıñ kolhonihtarınıñ paza sovhonihtarınıñ togısçılarınıñ haydi istençetkennerin pıldım. Çir sugçılarım! 1945 çılđa kolhoniñ çazılarında ulamoh pözik urojay alar üçün çashı tarıga sagamoh mañat timneniñer. Pray traktorlarını, maşinalarını, saldalarını tuzında tıhtap-salıñar. Üren azın çahsı arıglap ur-salıñar paza hışıdğı agroteh meropriyatielerin çahsı irtiriñer. Anda la sîrer pözik urojay alarzar. Min magaa salılğan zadaçanı çahsı toldırçam. Min, Hızıl Armiyanıñ mahaçı çaaçılı, Orlovşçıvadañ Visla sugniñ sol çarına çitire çaalazıglarnañ irtkem. Pıs pray sidikterni turtıhpın irtipçebis paza sagam nemetskay aynalarını olarnıñ çirinde unatçabıs. Aarlagnañ Kotejekov Artem (09.01.1945, No: 4).

(Değerli yurttaşlarım! Size ben uzak Varşova'dan, cepheden içten selamlarımı gönderiyorum. Ben yazı işlerinden öz dilden çıkan *Hızıl Aal* gazetesini alıp, bölgenin kolhozcularının ve sovhozcularının, emekçilerinin nasıl çalıştıklarını öğrendim. Yurttaşlarım! 1945 yılında kolhoz ovalarında daha çok hasat almak için iyi darıyı hemen güzelce hazırlayınız. Bütün traktörleri, arabaları, pullukları zamanında hazır ediniz. Yetişen hasadı iyi temizleyip yığın ve kışın tarım işlerini iyi geçirin. Orada siz yüksek hasat verimi alırsınız. Ben bana verilen görevi iyi bir şekilde yerine getiriyorum. Ben, Kızıl Ordu'nun gaddar düşmanı, Orlovşçıva'dan Visla akarsuyunun sol yanına kadar savaşlarla geçtim. Biz bütün zorlukları aşıyoruz, geçiyoruz ve şimdi Alman şeytanlarını onların yerinde parçalıyoruz. Saygıyla Kotejekov Artem.)

Min Oteçestvennay çaanın' irahhı fronttan' sîrerge çir-sug'ç'ıların-Hakassıyanın' îstenç'îlerî pray çüremnen' ulug' çolavit işçam. Ür nimeste min Abakannan' pîstîn' tîlnen' sıhçathan "Hızıl Aal" gazetanı alg'am. Anı alıp ug'a tın' örîngem, sîrer-Hakassıyanın' îstenç'îlerî haydi frontha polisçathanın'arnı pîlîp alg'am. Min üs çıl pozımın' Hakassıyamnan'ar pîr-dee habar albaan-polg'am. Amdı pazoh min, arg'ıstar, sîrerden'er habarlarını gazetadan' pîlîp alg'am, tîl-da man'at tog'inçathan kîzîlernî pîlçem. Oteçestvennay çaa künnerinde pîstîn' kul'tura ulam ulug' haalag'nan' öşçe. Hakassıyada Nauçno-İssledovatel'skay institut tog'inçathanına min tın' örînçem. Min çir-sug'ç'ıların Nemetskay faşist-ternî tabrah çin'erge tîlda holnı pos salbin tog'inçathannarına örînçem. Hızıl Armiya urç'ını anın' pozının' çirinde unatça. İrah nimes ol kün, haç'an pîstîn' velıkay soyuznikterîbîsten' hada Gitlernîn' Germanıyazın tügede unada saap, Berlin üstünde çin'is znamyazın turg'us-salarlar. (D. Oreşkov, 23.02.1945, No: 24).

(Ben Büyük Vatan Savaşının uzak cephesinden size yurttaşlarım Hakasya'nın emekçileri tüm yüreğimle çok selam gönderiyorum. Yakın zamanda ben Abakan'da bizim dilde çıkan *Hızıl Aal* gazetesini aldım. Onu aldığım zaman çok sevindim, siz Hakasya'nın emekçileri hangi cepheye yardımlaştığınızı anlıyorum. Ben üç yıl kendimin Hakasyamdan hiç haber almadım. Şimdi tekrar ben, yoldaşlar, sizlerin haberlerini gazeteden öğrendim, dil için çok çalışan kişileri biliyorum. Büyük Vatan Savaşı yıllarında bizim kültür çok yayılıyor. Hakasya'da Bilimsel Araştırma Enstitüsü çalışanlarına çok seviniyorum. Yurttaşlarım Alman faşistlerini hızlıca yenmek cephe gerisinde çalışanlar için mutluyum. Kızıl Ordu, düşmanı kendi yerinde parçalayacak. Yakın zamanda o gün, ne zaman ki bizim yüce müttefiklerimizle birlikte Hitler'in Almanyasını parçalayıp Berlin üstünde zafer işaretini koyacaklar.)

2.4. Fotoğraflar, Çizimler ve Karikatürler

Edebî faaliyetlerin yanı sıra, dönemin ruhunu yansıtacak fotoğraflar, çizimler ve karikatürler de mücadelenin destekleyici bir parçası olmuştur. S. Dobrov'un (1940-1943) editör olarak çalıştığı dönemde özellikle E. Ştin, S. Manobşuriy ve İ. Venyukov'un fotoğrafları ve çizimleri yayımlanmış ancak cepheye gitmeleriyle bu fotoğraf muhabirlerinin yerini alacak kimse bulunamamıştır (Abdina, 1995: 118). Çizimler, silahlanma çağrısını, vatanın bağımsızlığı için verilen mücadeleyi, dinamik saldırı sahnelerini ve Sovyet askerlerinin faşistlerle teke tek mücadelesini anıtsal bir üslupla tasvir etmiştir. Çizimlerde, elinde bir demet buğday tutan genç kızlar ve askeri üniforma içinde şaha kalkmış atın üzerindeki kadınlar, eylemin sembolizmini ve kadın kahramanların geleneksel rollerinin yanı sıra emek kahramanlığının vurgulanmasında önemli bir yer tutmuştur (Çebodayeva, 2011: 123) (bk. görsel 2,3,4,5).

Görsel 2.: 8 Ağustos 1943 tarihli, 78 Numaralı Hızıl Aal Gazetesi Görsel 3.: 28 Ağustos 1942 tarihli, 100 Numaralı Hızıl Aal Gazetesi

Görsel 4.: 14 Mart 1942 tarihli, 32 Numaralı Hızıl Aal Gazetesi, Görsel 5.: 01 Ocak 1941 tarihli, 1 Numaralı Hızıl Aal Gazetesi

Büyük Vatan Savaşı'ndaki zafer, Sovyet halklarının tarihinde yeni bir aşamanın başlangıcına işaret etmiştir. Bu zafer, Sovyetler Birliği'nin tüm nüfusunun ve içinde yaşayan tüm milletlerin ortak bir başarısı kabul edilmiş, muazzam hal-kın zaferi olarak öne çıkmıştır. Neticede, farklı milletlerden insanların duygusal birliğinde büyük bir artış yaşanmış ve bu birlik, Sovyet topluluğu içinde güçlenmiştir. Hakaslar da savaşın zorluklarına göğüs gererek hem cephede hem de cephe gerisinde elde edilen ulusal başarıların bir parçası olmuş, kendilerini bu zaferin önemli bir bileşeni olarak tanıtmışlardır (Butanayev, 2008: 528). *Hızıl Aal* gazetesi de bu süreçte önemli rol oynamıştır. Gazeteler aracılığıyla halka, Ekim Devrimi'nin derin anlamı açıkça anlatılmış, bölge ve ilçelerdeki parti ve

Sovyet organları tarafından esas faaliyetler bildirilmiştir. O dönemde gazeteler, parti ve hükümetin fikirlerinin propagandacıları olarak paha biçilmez bir işlev üstlenmiştir. Bu yayınlar vasıtasıyla insanlar, Lenin'in ulusal politikasının özünü ve genç Sovyet devletinin önündeki görevleri anlamaya ve uygulamaya başlamıştır. Geçmişin kalıntılarına karşı şiddetli bir mücadele yürütülmüş, *Hızıl Aal*'ın sayfalarında din karşıtı propagandaya, Hakas halkının siyasi ve kültürel eğitimine büyük önem verilmiştir (Karpov, 2007: 191).

Sonuç

Hakas basın sisteminin oluşumu çeşitli siyasi, ekonomik, teknik ve ulusal faktörün birleşimiyle şekillenmiş bir süreçtir. Bu süreçte, Hakas ulusal yazı sisteminin evrimi ve Hakas basının ortaya çıkışında önemli bir adım teşkil etmiştir. Bu bağlamda çıkarılan ilk Hakas gazetesi *Hızıl Aal*, yalnızca bir bilgi kaynağı olarak değil, aynı zamanda Hakas ulusal ve kültürel kimliğinin bir parçası olmuştur.

Büyük Vatan Savaşı (1941-1945) yıllarında *Hızıl Aal* gazetesinin ana içeriğini vatanseverlik, kahramanlık, Alman faşizmine karşı mücadele, savaş galibiyeti ve kolektif emek başarıları gibi temalar oluşturmuştur. Dolayısıyla, Sovyet döneminde ülkenin ekonomik ve insan kaynaklarını etkin bir şekilde harekete geçirmek amacıyla halkların birliğini güçlendirmek ve Sovyet halkını dostluk ile kardeşlik ruhuyla donatmak, önemli bir strateji olarak benimsenmiştir. Gazete, bu idealleri desteklemek için *ır, tahpah, nımah, köp çoooh* gibi edebî türlerin yanı sıra çizimler, karikatürler ve fotoğraflara yer vermiştir. Bu tür içerikler gazetenin önemli bir motivasyon aracı olarak işlev görmesini sağlamıştır. Böylece, kültürün tüm araçları kahramanlık ve yurtseverlik propagandasına dâhil edilmiştir.

Gazetede, Hakasçanın dil, üslup ve imlâsının geliştirilmesine yönelik çabalar görülmektedir. Gazetenin punto, yazı karakteri ve düzen gibi teknik detaylarda unsurlarda değişiklikler yapılmıştır. Hem yerel hem de ulusal haberlere yer verilmiş olup eğitim, tarım ve hayvancılıkla ilgili konular dönemin siyasi anlayışına uygun bir biçimde sunulmuştur. Ayrıca, Hakas folkloruna ait örnekler de gazetede yer bulmuştur. İlk tiyatro gösterimlerine dair bilgiler, okuyucularla paylaşılmış, sanat ve kültürle ilgili konular gazetenin kapsamına dâhil edilmiştir.

Bazı sayılarda geleneksel Hakas kıyafetleri giymiş kadınların propaganda maksadıyla kullanılan fotoğrafları, politik ve savaş temalı çizimler ile karikatürler de dikkat çekmektedir. Bu görsel unsurlar, dönemin sosyal, kültürel ve siyasi faaliyetlerini yansıtarak toplumu ideolojik olarak yönlendirmede etkili bir rol oynamıştır.

Hızıl Aal gazetesi, sadece haber verme işlevi taşımakla kalmamış, aynı zamanda savaş döneminde Hakas halkının moralini yükseltme ve birlik içinde hareket etme konusunda da önemli bir platform olmuştur. Bu süreç, basının sosyal ve kültürel dinamiklerdeki rolünün yanı sıra, ideolojik kontrolün halk üzerindeki etkilerini de gözler önüne sermektedir.

Kaynakça

- Abdina, E. A. (1995). Gazeta Hızıl aal v Godı Velikoy Oteçestvennoy Voynı (1941-1945 g.). *Hakasiya v Godı Velikoy Oteçestvennoy Voynı: Boyevoy i Trudovoy Podvig*, 111-120.
- Butanayev, V. Ya. (Red.) (2008). *Oçerki İstorii Hakasii (s drevneyşih vremen do sovremennosti)*. Abakan: İzdatel'stvo Hakasskogo Gosudarstvennogo Universiteta im. N. F. Katanova.
- Çebodayeva, M. P. (2011). Nikolay Pavloviç Çebodayev- Pervıy Hudojnik Gazet Sovetskaya Hakasiya i Hızıl Aal. *Nauçnoye Obozreniye Sayano-Altaya*, (1), 120-124.
- Karpov, V. G. (2007). *Hakasskiy Yazık: Problemi i Perspektivi Razvitiya*. Abakan: İzdatel'stvo Hakasskogo Gosudartvennogo Universiteta im. N. F. Katanova.
- Kostyakova, Yu. V. (2013). Stanoçleniye Sistemı Pressı Hakasii. Tekst *Nauçnoy Stat'i po Spetsial'nosti SMI i Massoviye Kommunikatsii*, UDK 94, 19-22.
- Kostyakova, Yu. V. (2012). Osobennosti Natsiolan'noy Pressı Hakasii v Predvoyenniye i Godı Velikoy Oteçestvennoy Voynı. *Mir Nauki, Kul'turi, Obrazovaniya*, 4 (35), 255-258.
- Rutkovskiy, L. (1957). *Abakanskoy Tipografii - 25 let*. 4, Sovyetskaya Hakasiya.
- Subrakova, O. V. (Red.) (2006). *Hakassko-Russkiy Slovar'*. Novosibirsk Nauka.

Sanal Ortam Kaynakları

- Hızıl Aal (1927-1959). https://nbdrx.ru/e_lib/el-bibl_hyzyl.aspx
- Hakasskoye Knijnoye İzdatel'stvo İmeni V. M. Torosova. <https://khakbooks.ru/history>
- Gosudarstvennoye Kazennoye Uçrejdeniye Respubliki Hakasiya “Natsional'nyy Arhiv”. <https://arhiv.r-19.ru>

KIBRIS TÜRKLERİNİN İLK FOLKLOR DERGİSİ: HALKBİLİMİ VE BİBLİYOGRAFYASI (2003-2024)

**ORKUN ÖZAŞIK / EGE ÜNİVERSİTESİ, SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ,
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ, DOKTORA ÖĞRENCİSİ**

ozasik98@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8887-2273

1. Giriş

Kıbrıs Türkleri, 16. yüzyılın son çeyreğinden itibaren adanın asli unsurlarından biri olmuştur. Adaya yerleşmeye başladıkları 1571'ten bugüne dek Müslüman bir Türk topluluğu olan Kıbrıs Türkleri, kendilerine özgü bir hayat tarzı, gelenek ve görenekler bütünü, inanç sistemi ve doğa-insan ilişkisi kurmuşlardır. Günümüzde kamusal alanda, medyada ve kültürel çalışmalarda yaygın olarak kullanılan “Kıbrıslılık” kavramı da bu bağlamda değerlendirilmelidir. Kıbrıs Türkleri noktasında, “Kıbrıslılık” kavramını, “İslam dininin de büyük etkisi olmakla beraber Türk kültürünün esas olduğu, Kıbrıs Türklerinin geldiği Anadolu'daki halkların ortak kültürünü de taşıyan ve Kıbrıs'taki Rumlar başta olmak üzere Maronit (Katolik Arap), Ermeni, Latin ve Afrika kökenli diğer milletlerden de etkilenerek teşekkül eden yerel (micro) kültür” olarak tanımlamak sanıyoruz ki yanlış olmayacaktır. Bugün, Kıbrıs Türk kültürüne, “adadaki Rum kültüründe kimliğini kaybetmeden uyum sağlamış kültür” şeklinde bakarak “eklenmiş” gibi bir yorumlama hatasına düşülmektedir. İzah edildiği ve tanımlandığı üzere Kıbrıs Türk kültüründen bir entegrasyon kültür olarak değil; aksine kültürel çeşitliliğe sahip bir kültürel kimlik olarak bahsetmek gerekir. Bu bağlamda, Kıbrıs Türk kültürünün ortaya konması noktasında akıllara nasıl konulacağı sorusu gelmelidir. “Nasıl” sorusunun yanıtı da “öncelikle halk bilgisi ürünlerini ortaya koymak” olmalıdır.

Bütün dünya toplumlarında olduğu gibi halk bilgisi ürünleri, kültürel kimlik inşasındaki en gerekli malzemedir. Kıbrıs Türklerine ait halk bilgisinin ortaya konulması, Kıbrıs Türk kültürünü tanımlamayı, tanıtmayı, kullanmayı sağlayacak; beraberinde diğer kültürler ile etkileşimini görmek ve incelemek imkânı bulunacaktır. Buradan hareketle, bilimsel ve kültürel düzlemde önemli verilere haiz kaynaklar başta Türkologlar olmak üzere araştırmacılarca bilinmeli ve kullanılmalıdır. Kıbrıs Türkleri özelinde, dikkat çeken en önemli yayın organlarından biri *Halkbilimi* dergisidir. Kıbrıs Türklerinin halk bilgisini nesnel bir gerçeklikle ortaya koymak noktasında kullanılacak birincil kaynaklardan biri olan HAS-DER (Halk Sanatları Vakfı ve Derneği)'in yayımladığı *Halkbilimi* dergisi, bugün elde etmek imkânımız olmayan derleme çıktıları, araştırma-inceleme makaleleri ve toplumsal gözlem barındıran birçok deneme ve tartışma yazısıyla önemli bir kaynaktır. Ayrıca Dergi, Kıbrıs Türklerinin ilk folklor (halk bilgisi) dergisi olarak Kıbrıs Türk basını tarihinde ayrı bir yerdedir. Söz konusu derginin ortaya çıkışı ve devamı noktasında yayıncı kuruluş olan Halk Sanatları Vakfı ve Derneği (HAS-DER) hakkında da bilgi sahibi olmak gerekmektedir.

2. HAS-DER (Halk Sanatları Derneği / Vakfı)

HASDER, Halk Sanatları Derneği, Kıbrıs Türklerinin kurduğu ilk folklor derneği olarak bilinmektedir (URL-2). Dernek, 1977 yılında kurulmuş ve 2000 yılına kadar aktif bir şekilde folklor, kültür-sanat, çocuk, gençlik, çevre, vatandaşlık ve tüketici hakları konularında çalışmalar yürütmüş; 2001 yılında ise tüm üyelerinin onayı ile çalışmalarını bir vakıf olarak yürütme kararı almıştır (URL-2). Derneğin kuruluşunun onuncu senesinde (1987) Dinçer Kaya, o günkü HAS-DER Yönetim Kurulu Başkanı ve Halkbilimi dergisinin dernek adına sahibi olan Kâni Kanol ile bir mülakat gerçekleştirmiştir. Bu mülakatta Kanol, derneğin halk oyunları (dansları) alanında önemli katkılarda bulundukları, Rumların sahiplendiği oyun, figür ve kostümler hakkında farkındalık kazandırmaları ve düzenledikleri Halkbilimi Sempozyumları konularında bilgi vermektedir (Kaya, 2016: 38-40). Ayrıca söz konusu mülakatta derneğin yaşadığı sorunlar ve yanlış anlaşılmalara da değinilmektedir. HAS-DER öncelikle halk oyunlarında, “Kıbrıslılık” vurgusu yapmış ve yerel oyunları oynamayı önelemiş; bunun yerleşme sürecinde de Türkiye veya başka yerlerdeki oyunları oynamayı reddetmiştir. Bu arayış süreci ilk olarak yanlış anlaşılmış ve uzun yıllar Türkiye karşıtlığı ithamı ile devletle aralarında mesafe olmuştur.

HAS-DER'in henüz KKTC kurulmadan başlattığı önemli ve günün şartları düşünüldüğünde dikkat çekici bir başka faaliyet, “Halkbilimi Sempozyumları” düzenlemektir. 1994 yılına kadar geline nokta yazdığını anlaşılan Özkul

Çobanoğlu, söz konusu sempozyumlarla ilgili şu bilgileri aktarmaktadır: “İlk, Türk halkbilimi derneği olan, ‘Halk Sanatları Derneği’ bugüne kadar 25 Şubat 1983 tarihinden başlayarak 6 ‘Halkbilimi Sempozyumu’ düzenlemiş ve bu sempozyumlardan I., II., III. ve IV.’de sunulan bildiriler K.K.T.C. Turizm ve Kültür Bakanlığınca ‘Halkbilim Sempozyumları’ adıyla 1986 yılında yayınlanmıştır.” (Çobanoğlu, 2018: 43-44). HAS-DER’in düzenlediği bu sempozyumlar bugün de devam etmekte olup son olarak 3 Aralık 2024 tarihinde “37. Halkbilimi Sempozyumu” gerçekleşmiştir. 1986 yılından sonra sempozyumlarda sunulan bildiriler ekseriyetle Halkbilimi dergisinin sayılarında yer bulmuştur. Dergide yayımlanan bildirilerin hangi sempozyumda sunulduğu bilgisi başlığın yanına yazılmıştır.

Araştırmamız süresince gerek HAS-DER’in düzenlediği Halkbilimi Sempozyumları gerekse çıkardığı Halkbilimi dergisinde Kâni Kanol’un (d. 1952, Lefkoşa) öncü bir isim olduğunu görmekteyiz. Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ)’nde Maden Mühendisliği Bölümünü bitirmiş olan Kanol’un halk bilimine olan ilgisinin üniversite yıllarında başladığı bilinmektedir (Kaya, 2016: 38). Biz de 23 Temmuz 2024 tarihinde Kâni Kanol ile gerçekleştirdiğimiz görüşmemizde bu konuya temas ettik. Neticede Kanol’un halk bilimine duyduğu ilginin köklerinde, 1961 yılında ODTÜ’de kurulan Türk Halkbilimi Kulübü’nün (Çobanoğlu, 2018: 50) etkisi görülmektedir. ODTÜ Türk Halk Bilimi Topluluğu (THBT), 1996 yılından itibaren “Halkbilimi” adlı bir dergi yayımlamaya başlamıştır. Dergi adının aynı olması ve “Halkbilimi” şeklinde bitişik ve “-i” ile yazılması da aynı ekol olmanın göstergesidir. Bugün ODTÜ Kuzey Kıbrıs Kampüsü’nde de benzer bir Halk Bilimi Topluluğu bulunmaktadır. Sadece Kâni Kanol örneğinden bile bu türden toplulukların önemi görülecektir.

HAS-DER Kıbrıs’ta halk dansları üzerine yayınlar yapan, oyun ve müzik derleyen ve bunları sahneleyen ilk derneklerdendir. Kıbrıs’ta halen oynanmakta olan *Sarhoş Zeybeği*, *Abdal Zeybeği*, *Karşılamar*, *Susta*, *Mandra*, *Garutsari*, *Bardak Oyunu*, *Bıçak Oyunu*, *Mendil Oyunu*, *Fistukya* gibi oyunları derleyip sahnelemiş ve literatüre kazandırmıştır (URL-2). Derneğin 1980’li yıllarda yürüttüğü yüzün üzerindeki alan araştırması, Kıbrıs Türklerinin kurumsal olarak gerçekleştirdiği ilk ciddi folklor araştırma çalışmaları olarak kabul edilmektedir (URL-2). Bu araştırmalar sonucunda, Kıbrıs Türklerinin geçmişte üretimde kullandıkları araç-gereçler toparlanıp “Arayış Folklor Sergisi” adı altında sergilenmiştir (URL-2). Söz konusu araştırmalar sonucunda toplanan bilgiler, “Kıbrıs El İşleri Sergisi” ve “Sele-Sesta Sergisi” gibi sergiler düzenlenerek sunulmuştur (URL-2). Ayrıca HAS-DER, Halkbilimi dergisi dışında bastırdığı kitap ve broşürlerle de pek çok veri yayımlamıştır. Bugün vakfin internet sitesinde (<https://hasder.org/>) fotoğraf, dergi, kupa ve motif arşivlerine yer vermekle beraber yayımladığı kitaplara PDF formatında ulaşmak imkânı da vermektedir.

Halk Sanatları Vakfı, halen festivallerde, etkinliklerde, özel günlerde aktif olarak yer almaktadır. Halk oyunları yanında sele-setsa yapımı, ahşap işçiliği, el işleri gibi Kıbrıs Türk kültürünün birer parçası olan birçok zanaat ile de ilgilenmektedir. HASDER, arşivciliği, yayıncılığı ve sahne sanatlarındaki etkin katılımı ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti tarihindeki en önemli kuruluşlardandır.

3. Kıbrıs Türklerinin İlk Folklor Dergisi: Halkbilimi

Kıbrıs hakkındaki ilk Türkçe bilimsel çalışmalar 1930'lu yıllarda yayımlanan yazı ve kitaplarla başlatılabilir. Kıbrıs Türk folkloru üzerine müstakil çalışmalar da aynı yıllarda başlamıştır. Bununla beraber, Kıbrıs Türk matbuatı, yüz elli yıllık bir geçmişe sahiptir. Odak noktamız olan *Halkbilimi* dergisi Kıbrıs Türkleri açısından hem folklor üzerine yapılmış çalışmaları hem de dergicilik faaliyetlerinin gelişimi açısından önem arz etmektedir.

Kıbrıs Türk basın tarihi çalışmalarına baktığımızda günümüze ulaşan en eski Türk Türkçe derginin İrşad (1 Haziran 1920-1 Nisan 1922) olduğunu görüyoruz (Aydın 2012: 160; Turan 2013: 293). Bunun dışında 1945-1947 arasında 15 sayı yayımlanan Dünya adlı entelektüel dergide edebiyat, sanat, tarih vb. konularda yazılar yayımlanmıştır (Aydın 2012: 161). İkinci dünya savaşı sonrasındaki süreçte dergi sayısında gözle görülür bir artış olmuştur. 1944-1945'te yayımlanan *Yeni Mecmuâ*, 1945-1947 yıllarında yayımlanan *Dünya* ve *Ocak*, 1950-1959'da yayımlanan *Gençlik*, 1965-1966'da yayımlanan *Topel*, 1966-1967'de yayımlanan *Kültür* gibi dergiler Türk kültürü ve Türk edebiyatı üzerine yazılar ihtiva eden, fikir ve sanat yazılarına özellikle yer veren dergilerdir. Ayrıca burada saydıklarımız dışında birçok tek veya birkaç sayı neşredilmiş dergiler söz konusudur. (Turan 2013: 293-374). Ne yazık ki bu kültür ve sanat dergilerinin ömrü, zikredilen dergiler gibi, çok uzun olamamıştır. Bu durumda Halkbilimi dergisi iki yönden dikkat çeker. Derginin kısa aralıklar olsa da devam etmesi (1986'dan günümüze) ve doğrudan folklor konusu etrafında teşekkül etmesi.

Halkbilimi dergisi, ilk sayısını Temmuz 1986'da yayımlamıştır. Derginin bu ilk sayısında "Çıkarken" başlıklı yazıda dergi adının "folklor" kelimesinin (halk nezdinde halk danslarını çağrıştırdığından) yanlış anlaşıldığını, o nedenle dergi adını "Halkbilimi" olarak belirledikleri belirtilmiştir (1986/Temmuz:1). İlk sayıda belirtildiği üzere derginin sahipliği ve yazı işleri sorumluluğunu HASDER adına Kâni Kanol üstlenmekte; yayın kurulunu ise İlker Özova, Hasan Bulunç, Öcal Erten, Ertan Osman ve Engin Anıl oluşturmaktadır. Derginin misyonu ilk sayısında şu cümlelerle özetlenmiştir: *Dergimiz, gerçekleri ortaya koyarak folklorun her dalında bilimsel tartışmalar açarak ülkemizdeki kaosa son verme kararlılığı içerisinde. Bu nedenle geçmişe ışık tutan yazılara yer vererek gele-*

ceğe ve günümüze gerekli olacak kaynakları ortaya çıkartmayı görev bilmekteyiz. (Halkbilimi, 1986/Temmuz: 1). Bu misyonu uzun yıllar sürdüren Halkbilimi dergi, Kıbrıs folkloruna ait konularla ilgili araştırma, inceleme, anı ve tercüme yazılarının yanı sıra birçok tarihi ve folklorik görsele, halk oyunları figürlerine ve müzik notalarına yer vermiştir. Dergi, 1970’li yıllardan beri Kıbrıs’ın çeşitli bölgelerindeki birçok köyde yapılan saha çalışmalarının çıktılarını, hayvan güreşlerinden yeme-içme kültürüne, halk sağlığından ritüellere birçok önemli derleme ve araştırma-inceleme yazısına haizdir. Ayrıca Derginin Kıbrıs Türk folkloru üzerine yabancı dillerde yazılmış makale ve denemelerin Türkçe çevirilerini yayımlaması da önemli bir hizmettir.

Derginin birincil amacı olmasa da yaptığı katkılar arasında Kıbrıs dışındaki Kıbrıslı Türklere ulaşarak onlara kültürlerini hatırlatan, öğreten, bağlılıklarını pekiştiren bir yayın organı sunmuş olması da vardır. Derginin hangi ülkelerde dağıtımının yapıldığı, o ülkelerde yaşayan Kıbrıs Türklerine ulaşabilirliği açısından önemlidir. “Derginin etki alanı” olarak da kavramlaştırılabileceğimiz bu dağıtım konusunda, ilk sayıda bilgi verilmezken ikinci sayıda bilgi verilmeye başlanmıştır. Buna göre derginin Türkiye (İstanbul/Sirkeci’deki Halk Kültürü Yayınları), İngiltere ve Avustralya’da satışının yapıldığı her ülke için oradaki para birimine göre ayrı abonelik ücreti yazılmasından anlaşılmaktadır. Derginin etki alanındaki bu genişleme, ikinci sayının “okurlara” yazısında şu şekilde belirtilmiştir:

Bu dergiyi çıkartırken bizler; deneyimsizliğimizden olacak, sadece Kıbrıs’ta satışını düşünmüştük. Ancak yanıldığımızı gördük. Avustralya’dan ve Türkiye’den birçok kişinin dergimize ilgi duyduğunu bildirmesi bizleri son derece mutlu etmiştir. Özellikle dergimizin Türkiye’de dağıtımını üstlenmek isteyen ve ilk aşamada 300 adetle başlangıç yapan “Halk Kültürü Yayınevine” içtenlikle teşekkür ederken, bu olayın bizler ve ülke kültürümüz açısından önemini vurgulamak isteriz. (Halkbilimi, 1986/Ekim: 1).

Derginin gönderildiği ülkelere Kıbrıs, Türkiye, Avustralya ve İngiltere’ye 1988 Nisan sayısında Amerika Birleşik Devletleri eklenmiştir. 1994’te yayımlanan 33. sayı itibarıyla dergi ederi “30,000 TL”, abonelik ücretleri “Kıbrıs: 130,000 TL. Türkiye: 150,000 TL. Diğer: 15 Sterling” şeklinde belirtilmiştir. Dolayısıyla bu noktadan sonra hangi ülkelerdeki araştırmacıların veya Kıbrıs Türklerinin aboneliğe devam ettiği takip edilememektedir. Bu dergiye Kıbrıs dışından hangi ülkeden kaç kişinin abone olduğu önemli bir veri olup bu veri ancak derginin yayın sahiplerinden edinilebilecektir. Araştırmamızın kapsamı dışında kaldığından bu konu derinlemesine araştırılmamıştır. Ancak söylenebilir ki ilk yıllarında, tüm

imkansızlıklara rağmen Türkiye, İngiltere, Avustralya ve Amerika Birleşik Devletlerindeki Kıbrıslı Türklere ve araştırmacılara ulaşan Halkbilimi dergisi, bugün ne yazık ki etki alanı daralmış olarak yaşam mücadelesi vermektedir.

Halkbilimi dergisinin taşıdığı önemli bir misyon da Kıbrıs Türklerinin ilk folklor dergisi olmasıdır. Bu noktada derginin yayımlanmaya başladığı 1986 yılı da anlam kazanmaktadır. Dergi neden 1986 yılında çıkmaya başlamıştır? Fransa’da ilk folklor dergisi *Mélusine* 1875’te; dünyadaki ilk halkbilimi araştırma derneği olan “The Folk-Lore Society”in “Folk-Lore” adlı dergi 1878’de yayınlamaya başlamıştır (Çobanoğlu, 2018: 38-40). Türkiye’deki ilk folklor dergisi 1928 yılında yayın hayatına başlayan *Halk Bilgisi Mecmuası*’dır (Çobanoğlu, 2018: 49). Yine Kıbrıslı Rumlarda “Kıbrıs Folkloru” anlamına gelen “Laographiki Kypros” da 1971’de yayın hayatına atılmıştır (Aydın, 2012: 170). O halde Osmanlı modernleşmesini yaşamış, entelektüel anlamda yetkin mensuplara sahip olan ve de var oluş, kimliğini koruma mücadelesi veren Kıbrıs Türk toplumu, folklor konulu bir dergi için neden bu kadar gecikmiştir? Bunun başlıca nedenleri elbette ki adanın siyasi ve sosyal tarihiyle doğrudan ilgilidir. İç çatışmalar, savaş, baskı ve başka imkansızlıklar ile uygun sosyal zemin sağlanamamıştır. 1878’den 1974’e kadarki, neredeyse bir asırlık süreçte, Kıbrıs Türkleri entelektüel anlamda yetişmiş ve maddi anlamda imkânları daha iyi durumda olan mensuplarının bir kısmını Türkiye veya diğer ülkelere göç etmeleri sonucunda yitirmiştir. Adada kalanların çoğu da baskılar sonucu sessiz kalmıştır. Buna rağmen siyasi, sosyal ve kültürel mücadele veren birçok isim tarih sahnesine çıkmıştır. Yine de *Halkbilimi* gibi bir derginin özgür ve istikrarlı olarak çıkabileceği uygun zeminin ancak 1980’li yıllarda sağlandığı söylemek yanlış olmayacaktır.

4. Dergiye Erişim, Sayıları ve Sayıların Hacmi

Günümüzde Halkbilimi dergisinin sayılarına, yayımcı vakfın internet sitesi üzerinden (<https://hasder.org/halkbilimi-arsiv/>) ulaşılabilir. Ancak derginin özellikle ilk sayılarına matbu halde ulaşmak imkânı güçtür. Derginin sanal arşivi, bu güçlüğü ortadan kaldırmaktadır. Sanal arşivlerde yaşanması olası sorunlar olarak derginin bir sayısı yerine başka bir sayının yüklenmesi, yüklenen sayıda eksik sayfalar olması ve tarama sırasında bazı sayfaların okunamayacak şekilde taranması gibi durumlar görülebilmektedir. Bu nedenle derginin matbu olarak yayımlandığı ilk altmış sayı, matbu ve sanal halleri mukayese edilerek bu türden sorunlar tespit edilmiş ve HAS-DER adına dergi sahibi olan Kani Kanol’a tarafımızca rapor edilmiştir.

Derginin tüm sayılarının yayımlandığı yıl ve ay ile sayfa sayısı, derginin yayım sürecinde uğradığı değişiklikleri görmek ve araştırmacılara yayım listesini sunmak adına aşağıdaki şekilde tabloya (**Tablo 1**) dökülmüştür:

Sayı	Yayımlandığı yıl ve ay	Hacmi (sayfa sayısı)
Sayı 1	1986 Temmuz	36
Sayı 2	1986 Ekim	33
Sayı 3	1986 Aralık	32
Sayı 4	1987 Nisan	32
Sayı 5	1987 Haziran	32
Sayı 6	1987 Ağustos	32
Sayı 7	1987 Ekim	32
Sayı 8	1987 Kasım	32
Sayı 9	1988 Nisan	32
Sayı 10	1988 Eylül	32
Sayı 11	1988 Kasım	32
Sayı 12	1988 Aralık	32
Sayı 13	1989 Mart	32
Sayı 14	1989 Haziran	32
Sayı 15	1989 Eylül	32
Sayı 16	1989 Aralık	32
Sayı 17-18	1990 Mart- Haziran	64
Sayı 19-20	1990 Temmuz- Aralık	64
Sayı 21	1991 Mart	32
Sayı 22	1991 Haziran	32
Sayı 23	1991 Eylül	32
Sayı 24	1991 Aralık	32
Sayı 25	1992 Ocak-Mart	32
Sayı 26	1992 Nisan-Haziran	32
Sayı 27	1992 Temmuz-Eylül	32
Sayı 28	1992 Ekim-Aralık	32
Sayı 29	1993 Ocak-Mart	32
Sayı 30	1993 Nisan-Haziran	32
Sayı 31-32	1993 Temmuz-Aralık	64
Sayı 33	1994 Ocak-Mart	16
Sayı 34	1994 Nisan-Haziran	16

Sayı 35-36	1994 Temmuz-Aralık	40
Sayı 37-38	1995 Mart-Haziran	36
Sayı 39-40	1995 Temmuz-Aralık	36
Sayı 41-42	1996 Ocak-Haziran	44
Sayı 43-44	1996 Temmuz-Aralık	44
Sayı 45	1997 Ocak-Aralık (Yıllık)	72
Sayı 46	1998 Yıllığı	72
Sayı 47	1999 Yıllığı	124
Sayı 48	2000 Yıllığı	198
Sayı 49	2001 Yıllığı	180
Sayı 50	2002 Yıllığı	186
Sayı 51	2003 Yıllığı	194
Sayı 52	2004 Yıllığı	199
Sayı 53	2005 Yıllığı	204
Sayı 54	2006 Yıllığı	185
Sayı 55	2007 Yıllığı	199
2008 Yıllığı yayınlanmamıştır.		
Sayı 56	2009 Yıllığı	142
Sayı 57	2010 Yıllığı	210
2011 Yıllığı yayınlanmamıştır.		
Sayı 58	2012 Yıllığı	171
2013 Yıllığı yayınlanmamıştır.		
Sayı 59	2014 Yıllığı	175
Sayı 60	2019 Yıllığı (2015-2019 Yılları Toplu Sayısı)	164
Dergi, 2020-2022 yılları müddetince sayı çıkartmamıştır.		
Sayı 61	2023 Yıllığı	97
Sayı 62	2024 Yıllığı	111

Tablo 1.

Derginin sayılarına incelendiğinde ilk sayısı 1986 yılının temmuz ayında otuz altı sayfa olarak yayımlanmıştır. İlk sayıyı her biri otuz küsur sayfa olacak şekilde yılda beş, daha sonraki bir karar değişikliğiyle yılda dört sayı olarak yayın hayatını sürdürme amacında olan dergi, bu hedefini 1996 yılına kadar sürdürebilmiştir. 1997 yılı itibarıyla maddiyat başta olmak üzere yaşanan zorluklar nedeniyle yıllık olarak yayımlanma usulüne geçmiştir. Yıllıklar ortalama 200 sayfalık tek sayı ile derginin yayın hayatını sürdürmüştür. Dergi, uzun bir süre düzenli

bir yayın rejimine sahip olmasına rağmen 2008, 2011, 2013, 2020, 2021 ve 2022 yıllarında yayımlanamamıştır. 2019 yılında yayımlanan sayı için de “2015-2019 Yılları Toplu Sayısı” bilgisi düşülmüştür.

5. Halkbilimi Dergisi Bibliyografyası (1986-2002)

Halkbilimi dergisinin, bugüne dek hazırlanmış ilk ve tek bibliyografyası, Arkeolog Tuncer Bağışkan’ın dergi yayın kurulundan Engin Anıl, Öcal Erten, Gaye Özarın ve Hasan Ekmekçi tarafından hazırlanmış çalışmadır. Yirmi (20) sayfalık bir ek olarak 2002 Yıllığı ile hediye edilen bu bibliyografya, derginin ilk (1986/Temmuz) sayısından 2002 Yıllığına kadarki sayılarının bibliyografyasını içermektedir. Bu da toplamda iki bin doksan üç (2093) sayfalık bir külliyyatın bibliyografyası olduğu anlamına gelmektedir. Bu çalışma neticesinde dört yüz kırk sekiz (448) yazının ad, tür, yazar/derleyen, yayımlandığı sayı ve bulunduğu sayfa aralığı bilgileri verilmiştir. Bibliyografyada, künyeler, şu üst başlıklarla tasnif edilmiş ve yanda ilgili başlık altında kaç adet künye verildiği belirtilmiştir:

1. Halkbilimi
 - 1.1. Derlemeler
 - 1.1.1. Maddi ve Manevi Kültür Derlemeleri (48 yazı)
 - 1.1.2. Masal, Hikâye ve Öykü Derlemeleri (40 yazı)
 - 1.1.3. Efsane ve Destan Derlemeleri (7 yazı)
 - 1.1.4. Çocuk Oyunları Derlemeleri (2 yazı)
 - 1.1.5. Mani Derlemeleri (17 yazı)
 - 1.1.6. Şiir Derlemeleri (1 yazı)
 - 1.1.7. Bilmece Derlemeleri (1 yazı)
 - 1.2. Araştırma – İnceleme Yazıları (43 yazı)
 - 1.3. Sempozyum Bildirileri (89 yazı)
2. Halkbilimine İlişkin Teoriler (4 yazı)
3. İzlenim, Görüş, Eleştiri, Düşünce (89 yazı)
4. Tiyatro (1 yazı)
5. Haberler (58 yazı)
6. Belge Anı (12 yazı)
7. Çeviri (21 yazı)
8. Alıntı (9 yazı)
9. Verilen Ödüller (6 yazı)

Bağışkan ve diğerleri tarafından hazırlanmış bibliyografya yukarıda verilen dokuz başlığa göre hazırlanmıştır. Biz ise yaptığımız bibliyografyada yazıları beş başlıkta toplamayı tercih ettik. Bu başlıklar şu şekildedir:

1. Derlemeler
2. Araştırma-İnceleme Yazıları
3. Tartışma, Deneme, Öykü, Gezi ve Eleştiri (Değerlendirme) Yazıları
4. Anı, Portre, Biyografi ve Nekroloji Türlerinden Yazılar
5. Haberler, Tanıtma, Röportaj ve Konuşma Metinleri

Derlemeler başlığına ilk bibliyografyada olduğu gibi yer verilmiş ancak derleme yazılarının az olması nedeniyle kendi içinde başlıklandırmaya gerek görülmemiştir. İlk bibliyografyada çeviri ve bildiriler ayrıca bir başlık altında ele alınmıştır. Ancak bildiriler bildiri kitabı olarak değil; makale olarak karşımıza çıkmaktadır. O nedenle bunların çoğu “Araştırma-İnceleme Yazıları” başlığı altında, bir kısmı da diğer başlıklarda ele alınmıştır. İlk bibliyografyada yer verilen “çeviri” başlığı da gerek görülmeyip çevrilen yazının türüne göre ilgili başlıkta künyesi verilmiş; yayın künyesinde çevirenin adı ve soyadı açıkça yazılmıştır.

2003-2024 tarihlerinde, ilk bibliyografyada verilen “Halkbilimine İlişkin Teoriler” başlığına uygun bir yazı tespit edilmemiştir.

Bağışkan ve arkadaşlarının hazırladığı bibliyografyada “İzlenim, Görüş, Eleştiri, Düşünce” şeklindeki başlık “Tartışma, Deneme, Öykü, Gezi ve Eleştiri (Değerlendirme) Yazıları” şeklinde genişletilmiştir. Öykü ve gezi yazısı türünden yazıların çok az olması ve verdikleri mesaj, üslup ve konu bakımından bu başlıkta verilmeleri daha uygun görülmüştür.

İlk bibliyografyada çoğu “belge anı” başlığında yer bulan anı, biyografi ve nekroloji türlerinden yazılar da bir kişi ile ilgili yazılar olmaları itibarıyla bir başlıkta verilmiştir.

Son olarak Bağışkan ve arkadaşlarınca hazırlanan bibliyografyadaki haber başlığına hazırladığımız bibliyografyada yer verilmiş olup “verilen ödüller” de haber niteliğinde olduğundan bu başlıkta verilmiştir. Ayrıca açılış konuşmalarının deşifreleri ve röportajlar da habercilik faaliyetine yakın türden yazılar olduğundan bu başlık altında verilmiştir.

6. Halkbilimi Dergisi Bibliyografyası (2003-2024)

Derginin 2003-2004 süresince yayımlanmış olan on iki sayısının künyeleri yukarıda belirtildiği gibi beş başlıkta ele alınmış ve yayın künyeleri verilmek suretiyle tasnif edilmiştir:

6.1.Derlemeler

ANIL, Engin (2007). “Gocagının Baklaları – Gacolu Elbise – Ali ile Veli”. Sayı: 55, s. 32.

DERLEYEN, Hüseyin (2006). “Gönyeli’li Yapıcı Kemal Usta’dan Mani-ler”. Sayı: 54, s. 22.

EKİZOĞLU, Akile (2010). “Kıbrıs Ağzıynan Masallar”. Sayı: 57, ss. 118-123.

ERDENGİZ, Ahmet (2006). “Kaynak Dergisinde Cirit-Güreş-At yarışla-rı-Futbol-Aletizm”. Sayı: 54, ss. 92-97.

ERDENGİZ, Ahmet (2006). “Kara Sakallı’nın Fatma”. Sayı: 54, ss. 98-99.

GARANTİ, Selçuk (2004). “Sözlü Kına Havaları”. Sayı: 52, ss. 32-36.

GARANTİ, Selçuk (2009). “Baygın Cemilem – Receb’in Hikâyesi Garlı Dağın Ardı Düzdür”. Sayı 56, ss. 124-128.

KOMİLİ, Gülay (2007). “Gomi Kebir’de Gelenek ve Göreneklerimiz”. Sayı 55, ss. 159-171.

KÜKRER, Fatma (2007). “Yüz Gasap da Güzelliktir – Köpek Ahmet – Ar-mutçu’nun Deddiği”. Sayı: 55, ss. 28-31.

KÜKRER, Fatma (2010). “Küçük Oğlan ve Devler”. Sayı: 57, ss. 57-58.

NESİM, Ali (2009). “Erdogan Arpalıktı’nın Anlatımıyla Arpalık Köyü Ya-şam ve Efsaneleri”. Sayı 56, ss. 52-56.

ÖZNUR, Şevket (2003). “Bülbül’ü Siyah – Dev Hala – Üç Kardeş Dilin Kemigi Yok, Kemik Kırar – Hazreti Hızır Oduncu ve Tavuğu”. Sayı: 51, ss. 178-186.

ÖZNUR, Şevket (2006). “Kıbrıs’ın Son Halk Anlatıcılarından Ahmet Ka-raoğluları’nın Anısına 1920-2006 (In Memory of Ahmet Karaoğluları, The Last Folk Tale Teller in Cyprus)”. S. 54, ss. 15-19.

YIKICI, Özkan (2004). “Bir Masal: Gasap Ahmet”. Sayı: 52, ss. 193-196.

ZORT, Çağın (2006). “Kıbrıs Türk Manilerinden Seçmeler”. Sayı: 54, ss. 20-21.

ZORT, Çağın (2007). “İnönü Köyünde Şehidalarla İlgili İnanışlar”. Sayı: 55, ss. 14-18.

ZORT, Çağın (2009). “Bir Masal ve Değerlendirmesi: CAN BAHTİYAR”. Sayı 56, ss. 57-58.

6.2.Araştırma-İnceleme Yazıları¹

ADANIR, Eralp (2009). “Kıbrıslı Türklerde Göç Olgusunun Müziğimize Yansıması”. S. 56, ss. 25-34.

ADANIR, Eralp (2012). “Kıbrıslı Türklerde Popüler Müziğin Gelişimi”. Sayı: 58, ss. 70-75.

AKINTUĞ, Nesibe (2007). “Halk Dili Karşılaştırması Örneği Karadeniz Bölgesi – Kıbrıs”. Sayı: 55, ss. 49-50.

AKÜN, Erdinç (2014). “Kıbrıs Halk Danslarının Sahnelenmesi”. Sayı: 59, ss. 92-98.

AKÜN, Erdinç (2019). “Halk Danslarında Boyut Değiştirmek”. Sayı: 60, ss 110-115.

AKYİĞİT, Nilay (2010). “Kıbrıs Türk Topografyası ve Coğrafi İsimlerinden Sözel Müziğimize Yansımalar”. Sayı: 57, ss. 34-41.

ALBAYRAK, Ahmet Ömerağa (2019). “Bir Şehrin Anatomisinde Gönyeli: Gönyeli Belgeseli”. Sayı: 60, ss. 102-107.

ALBAYRAK, Ahmet Ömerağa (2019). “Cambridge Üniversitesi’nde Kıbrıs Kıyafetleri”. Sayı: 60, ss 108-109.

ALTAN, Zekai (2010). “Kıbrıs Mutfağına Genel Bir Bakış”. Sayı: 57, ss. 179-189.

ALTAN, Zekai (2024). “Akdeniz ve Kıbrıs Mutfağının Özellikleri”. Sayı: 62, ss. 91-105.

AN, Ahmet (2005). “Kıbrıs Türk Toplumunda Kıbrıslılık Engeller ve Gerekliliği Koşullar”. Sayı: 53, ss. 121-126.

AN, Ahmet (2006). “Kıbrıs’ta Türkçe Basılmış İlk Kitaplar”. Sayı: 54, ss. 168-172.

AN, Ahmet (2007). “20. Yüzyılın İlk Yarısındaki Gazetelere Göre Kıbrıs Türk Toplumunun Ekonomik Durumu”. Sayı: 55, ss. 9-13.

AN, Ahmet (2007). “Kıbrıslı Ermeniler ile Kıbrıslı Türkler arasındaki sosyal ve kültürel ilişkiler”. Sayı 55, ss. 149-158.

AN, Ahmet (2012). “Kıbrıs’taki Müslüman-Hristiyan Mezhebi”. Sayı: 58, ss. 11-18.

¹ Dergide makale ve bildiri metinleri birlikte verilmiştir. Bunların büyük kısmına bildiri olduğuna dair bir ifade yazılmakla beraber bazılarında bildiri olduğu belirtilmemiştir. Söz konusu durumun karışıklıklara neden olabileceği göz önünde bulundurularak Tuncer Bağışkan ve diğer dergi kurul üyelerince hazırlanan bibliyografyada gözetilen bu ayırım çalışmamızda yapılmamıştır.

AN, Ahmet Cavit (2019). “Tarihsel Açıdan Kıbrıs Türk Topluma ve 1974’ten Sonra Yapısında ve Kimliğinde Oluşan Değişiklikler”. Sayı: 60, ss 43-61.

AN, Ahmet Cavit (2019). “1960’a Kadar Kıbrıslı Türklerin Müzik Çalışmaları”. S. 60, ss.84-93.

ANIL, Engin & Öksüzoğulları, Kezban (2005). “Yenilebilen Doğal Otlar”. S. 53, ss. 139-150.

ASMUSSEN, Jan (2010). “Intermarriages and Interethnic Love Stories in Cyprus”. Sayı: 57, ss. 81-88.

AYBERK, İbrahim (2019). “Türkiye’den Kuzey Kıbrıs’a “Üçüncü Dalga” Göçmenler: Artan Görünürlük, Öz Farkındalığın Gelişimi ve Sonuçlar”. Sayı: 60, ss 25-28.

BAĞIŞKAN, Tuncer (2003). “Ağırdağ Köyü ile Çevresinin Uzak ve Yakın Geçmişi Üzerine Bir Ön Çalışma”. Sayı: 51, ss. 123-177.

BAĞIŞKAN, Tuncer (2004). “Kıbrıs Arkeolojisinde Zeytin ile Zeytin Yağı Üretimi”. S. 52, ss. 118-133.

BAĞIŞKAN, Tuncer (2006). “Kıbrıs Folklorunda Cinsellikle İlgili Büyüler (Soğukluk, Dağınıklık ve Muhabbet Büyüleri)”. Sayı: 54, ss. 59-76.

BAĞIŞKAN, Tuncer (2007). “Kıbrıs’ta ‘Göz Dutması’na Dayalı İnanç ve Uygulamalar”. Sayı 55, ss. 105-125.

BAĞIŞKAN, Tuncer (2009). “Ortodoks Azizler ve Bektaşî Dedeleri Üç Ayır Evliyaya Mal Edilen Bir Menkıbe”. Sayı 56, ss. 94-100.

BAĞIŞKAN, Tuncer (2009). “Kıbrıs’ın Uzak ve Yakın Geçmişinde Model Adaklara Dayalı İnanç ve Uygulamalar”. Sayı 56, ss. 101-123.

BAĞIŞKAN, Tuncer (2010). “2008 – 2010 Yılları Arasında Kıbrıs Genelinde Yeni Saptanan Osmanlı – İslam Eserleri”. Sayı 57, ss. 6-33.

BAĞIŞKAN, Tuncer (2012). “2010 Yılları Arasında Kıbrıs Genelinde Yeni Saptanan Osmanlı – İslam Eserleri (2)”. Sayı: 58, ss. 94-132.

BAĞIŞKAN, Tuncer (2023). “Alevkayası’ndaki Tarihi Sour Magar Vank Ermeni Manastırı”. Sayı: 61, ss. 73-75

BAĞIŞKAN, Tuncer (2014). “Kırnı Köyü ile Yakın Çevresinin Kültürel Mirası Üzerine Bir Ön Araştırma”. Sayı: 59, ss. 79-91.

BERATLI, Nazım (2006). “Afroditten Theodora’ya Kıbrıs Zaten Cinsel-likdir”. S. 54, ss. 37-45.

BERATLI, Nazım (2009). “Kıbrıs Miskinhanesi”. Sayı 56, ss. 71-93.

ÇAĞIN, Aytaç (2023). “Başlangıcından Bugüne, Kıbrıs’ta Halk Oyunları; Araştırmalar ve Sonuçları”. Sayı: 61, ss. 36-44.

DAYIOĞLU, Ali (2019). “Adalet ve Kalkınma Partisi İktidarı Döneminde Kuzey Kıbrıs’taki İslami Faaliyetler: Toplumsal İhtiyaç Kaynaklı mı Toplum Mühendisliği Çabası mı?”. Sayı: 60, ss. 4-17.

DEMİRBİLEK, Evren (2014). “Kıbrıs Halk Danslarının Öğrenimi, Öğretimi ve Sahnellenmesine Yönelik Yaklaşımlar”. Sayı: 59, ss. 112-125.

DÜRÜST, Çiğdem (2014). “Halk Danslarımızın Sosyo-kültürel Kapsamı ve Sahne Sorunsalına Eleştirel Bir Bakış”. Sayı: 59, ss. 104-111.

ERDENGİZ, Ahmet (2003). “Kıbrıs’ta Latin Dönemi Yasalarına Göre Evlilik Kurumu”. S. 51, s. 47-50.

ERDENGİZ, Ahmet (2003). “Kıbrıs Maronitleri ve Kormacit Arapçası”. Sayı: 51, ss. 103-122.

ERDENGİZ, Ahmet (2003). “Navajo (Navaho) Kızılderililerine Ait Kısa Bir Not Sestalar ve Göbekbağı İnancı ve Kıbrıs’ta Benzeşen Varyantları”. Sayı: 51, s. 187.

ERDENGİZ, Ahmet (2004). “Surridge Raporu (20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Kıbrıs Köy Yaşamına Bir Bakış)”. Sayı: 52, ss. 17-31.

ERDENGİZ, Ahmet (2004). “Romalı Yazar Publius Ovidius Naso’nun Tanınmış Yapıtı Metamorphoses (Değişimler) ve Kıbrıs Bağlantılı Bazı Efsaneleri”. Sayı: 52, ss. 179-181.

ERDENGİZ, Ahmet (2005). “Kıbrıs Türklerinde Hat Sanatı ve Tesbit Edilebilen Hattatlarımıza Genel Bir Bakış”. Sayı: 53, ss. 162-172.

ERDENGİZ, Ahmet (2006). “Gezginlerin ve Tarihi Belgelerin Işığında Kıbrıs Kadınlarının Namusu ya da Afrodit’in Lâneti”. Sayı: 54, ss. 27-36.

ERDENGİZ, Ahmet (2006). “Türk Sinemasında Kıbrıs Filmleri (1959 – 1974)”. Sayı: 54, ss. 147-152.

ERDENGİZ, Ahmet (2007). “Kıbrıs Mutfağı ve Yemekleri ile İlgili Bir Ortaçağ Belgesi”. Sayı 55, ss. 145-148.

ERDENGİZ, Ahmet (2012). “Ortaçağ Kıbrıs’ında Kutsal Kalıntı ve Kutsal Emanetler”. S. 58, ss. 19-36.

ERDENGİZ, Ahmet (2012). “Apostólos Andreas Manastın Üzerinde Oynanan Oyunlar”. S. 58, ss. 37-40.

ERDENGİZ, Ahmet (2023). “Kıbrıs Türklerinin Kökeni, yeniden bir değerlendirme”. S. 61, ss. 2-15.

ERDENGİZ, Ahmet (2024). “Kıbrıs Türklerinin Kökeni: Anadolu’dan Gelenler (2. Bölüm)”. Sayı: 62, ss. 4-39.

ERDENGİZ, Ahmet (2019). “Bir Venedik Casusunun Kıbrıs Macerası”. Sayı: 60, ss 76-83.

ERDENGİZ, Ahmet (2019). “İslam’a Göre Kem Göz (Nazar) İnancı”. Sayı: 60, ss 94-101.

FAİZ, Muharrem (2003). “Günümüzde Kıbrıslılık ‘Kıbrıs İçin Çok Kültürlü Bir Gelecek’”. Sayı: 51, ss. 51-55.

FAİZ, Muharrem (2004). “Kıbrıslı Türk Çocukların Gündelikçi Kadınlara Yönelik Tutumları, Özdeşleşme ve Kimlik”. Sayı: 52, ss. 174-178.

FAİZ, Muharrem (2007). “Kuzey Kıbrıs’ta Nüfus Olgusu”. Sayı 55, ss. 80-92.

GANI, Martin (2010). “Venice – Cyprus Joined By A Fork”. Sayı: 57, ss. 193-194.

GARANTİ, Selçuk (2005). “TRT’nin İki Türkü Notasında Karşılaştırma ve Kadın Karşılama I”. Sayı: 53, ss. 21-25.

GARANTİ, Selçuk (2006). “Gave Havaları ve Bağlama”. Sayı: 54, s.144.

GARANTİ, Selçuk (2007). “Derlemeler”. Sayı 55, ss. 93-98.

GARANTİ, Selçuk (2010). “İki Havamızın Notalanma ve Çok Sesli Düzenlenme Süreçleri”. Sayı: 57, ss. 100-107.

GÖKBULUT, Burak & Yeniasır, Mustafa (2023). “KKTC’de Çalışan Müze Görevlilerinin Somut Olmayan Kültürel Miras Unsurlarının Korunup Aktarılmasına İlişkin Bilgi ve Görüşleri”. Sayı: 61, ss. 25-35.

GÖKDEMİR, Gönül & Güneşli, Ahmet (2006). “Kıbrıs’ta Çocuk Edebiyatı ve Ayşen Dağlı”. Sayı: 54, ss. 84-91.

GÜL, Özdemir (2005). “Alevi Bektaşî Topluluğu”. Sayı: 53, ss. 101-102.

GÜNDÜZ, Erdiç (2012). “Dünyada ve Kıbrıs’ta Popüler Müzik”. Sayı: 58, ss. 76-87.

HATAY, Mete (2003). “Kıbrıs Yemek Kültürü Üzerindeki Arap ve Sami Etkileri, 632-2004”. Sayı: 51, ss. 56-63.

HATAY, Mete (2003). “Kıbrıs’ta Yahudiler: Tarih İçerisinde Kıbrıs’ta Oluşmuş Yahudi Varlığıyla İlgili Bazı Ön Saptamalar”. Sayı: 51, ss. 84-102.

HATAY, Mete (2005). “Geçmişten Günümüze Kıbrıs Nüfusu ve Göçler”. Sayı: 53, ss. 173-194.

HCIMA, Zekai Altan (2006). “Eko/Agro- Turizm ve Halkbilimi”. Sayı: 54, ss. 173-179.

HCIMA, Zekai Altan (2009). “Kıbrıs ’ta Göç ve Göçün Kültürel Etkileri”. Sayı 56, ss. 48-51.

HÜDAOĞLU, Gürdal (2007). “Siyasal Dönüşüm: Sarayönü’nden Ekran

Önüne”. Sayı 55, ss. 60-77.

HÜR, Emine (2005). “Yasemenin Kültürü”. Sayı: 53, ss. 8-9.

HÜR, Emine (2007). “İmbikle Gül Suyu Çıkartmak”. Sayı 55, ss. 193-195.

IRKAD, Ulus (2005). “Türk ve Yabancı Kaynaklarda Osmanlıların Kıbrıs’ı Fethi”. S. 53, ss. 103-113.

IŞIK, Bilge (2010). “Kıbrıs’ta Kerpiç Yapı Marka Olmalı”. Sayı: 57, ss. 156-178.

İSLAMOĞLU, Mahmut & Öznur, Şevket (2005). “Kıbrıs Türk ve Rum Halk Edebiyatlarından «Dirimmo Masalı»”. Sayı: 53, ss. 151-158.

İSLAMOĞLU, Mahmut & Öznur, Şevket (2009). “II. Dünya Savaşıyla İlgili Ağıt-Türkü (Laments and Folk Songs about (on)The Second War)”. Sayı 56, ss. 65-70.

İSLAMOĞLU, Mahmut (2010). “Kıbrıs’ta Okula Başlama Törenleri”. Sayı: 57, ss. 134-136.

İSLAMOĞLU, Mahmut & Öznur, Şevket (2012). “Türkçe ve Rumcada Benzer Atasözleri”. Sayı: 58, ss. 144-151.

İSLAMOĞLU, Mahmut & Öznur, Şevket (2014). “Somut Olmayan Kültürel Miras Işığında Kıbrıslıların Ortak Yanları”. Sayı: 59, ss. 131-155.

KABA, Hüseyin (2010). “Bir Lefkoşa Hikâyesi”. Sayı: 57, ss. 59-66.

KABA, Hüseyin (2019). “Aynalı, Babacan ve Destanları”. Sayı: 60, ss 131-142.

KANOL, Kani (2004). “Kıbrıs Halkdanslarında İlkler”. Sayı: 52, ss. 182-192.

KANOL, Kani & Hoca, Ali (2006). “Kıbrıs’ta Kasap Oyunları ve Mandıra Oyunu (The Kasap Dances And Mandıra Dance)” (İngilizce’ye çev. Naim Alper). Sayı: 54, ss. 113-120. KARABACAK, Esra (2019). “Kıbrıs Ağzı Üzerine Yapısal Bir İnceleme”. Sayı: 60, ss 122-130.

KARABACAK, Esra (2005). “Kıbrıs Ağzından Birkaç Kelime Üzerine”. Sayı: 53, ss. 159-161.

KARABACAK, Esra (2006). “Kıbrıs Türk Masallarının Dil Yapısı”. Sayı: 54, ss. 79-80.

KARABACAK, Esra (2006). “Kıbrıs Ağzında Meyve Karşılıklı Bilmeceler”. S. 54, ss.139-143.

KARAHAN, Ahmet (2024). “Lefkara Motiflerindeki Saklı Geometri”. Sayı: 62, ss. 40-54.

KIRŞAN, Çiler (2005). “Is It A Greek Or Turkish House?”. Sayı: 53, ss.

114-120.

KOMİLİ, Gülay (2010). “Eski Bayramlar”. Sayı: 57, ss. 190-192.

KOMİLİ, Gülay (2014). “Gelenek ve Göreneklerimiz Komi Kebir’de Düğün”. S. 59, ss. 6-14.

LİSANİLER, Fatma Güven (2019). “Kıbrıslı Türkler ve Asimilasyon Emek Piyasası”. S. 60, ss 18-24.

MİCHAEL, Elli (2007). “Kıbrıs’ta Pithkiavli Flütü Morfolojisi ve Yapımı / The Pithkiavli Flute in Cyprus: Morphology and Construction” (çev. Engin Anıl & Arda Kuran). Sayı 55, ss. 183-192.

MÜEZZİN, Cemal Onalt (2023). “Kıbrıs Havaları Derneği Repertuarında Yer Alan Kıbrıs Türklerinde Sosyal ve Kültürel Unsurlar”. Sayı: 61, ss. 16-24.

NEBİH, Ali (2014). “Ülkemizdeki Halk Oyunları Çalışmalarına Kısa Bir Bakış”. Sayı: 59, ss. 99-103.

NESİM, Ali (2003). “Templos – Zeytinlik”. Sayı: 51, ss. 190-191.

NESİM, Ali (2004). “Efsanelerin Toplumsal Etkileri”. Sayı: 52, ss. 45-48.

NESİM, Ali (2009). “Kıbrıslı Türklerinin Kaderi: Göç”. Sayı 56, ss. 10-21.

NESİM, Ali (2012). “Üniversiteli Gençlik Ne İstiyor, Nasıl Düşünüyor? Yakın Doğu Üniversitesi’nde Yapılan Bir Araştırma”. Sayı: 58, ss. 41-53.

ÖZARIN, Hasan (2014). “Gomi Kebirli Mustafa Mulla Halibe Ait Yağ Değirmeninin Tarihçesi”. Sayı: 59, ss. 15-23.

ÖZGENER, Nurperi (2009). “Efsaneler Köyü Kalavaç...”. Sayı 56, ss. 59-61.

ÖZGENER, Nurperi (2010). “Minallayalar...”. Sayı: 57, ss. 67-71.

ÖZGENER, Nurperi (2012). “Templos Köyüne Bir Yolculuk”. Sayı: 58, ss. 136-141.

ÖZGENER, Nurperi (2014). “Ana Hatlarıyla Dillirgaya (Tillirya)”. Sayı: 59, ss. 24-45.

ÖZNUR, Şevket (2004). “Kıbrıs Halk Masallarında Kullanılan Biçimsel (Formel – Kalıplaşmış Sözler) Ögeler ve Masalların Epizotları”. Sayı: 52, ss. 87-117.

ÖZNUR, Şevket (2005). “Halk Anlatılarında Ejderha”. Sayı: 53, ss. 15-18.

ÖZNUR, Şevket & İslamoğlu, Mahmut (2006). “İhtiyarlık Üzerine Rumca Bir Ağıt (A Greek Lament on Oldness)”. Sayı: 54, ss. 125-127.

ÖZNUR, Şevket & İslamoğlu, Mahmut (2007). “Kıbrıs Türk ve Rum Ağızlarında Söyleyiş Benzerlikleri (Spoken Similarities Between Turkish Cypriot and Greek Cypriot Dialects)”. S. 55, ss. 131-139.

ÖZNUR, Şevket (2010). “Geleneksel Türk ve Rum Düğünlerinden Bazı Kesitler”. S. 57, ss. 137-155.

ÖZNUR, Şevket (2023). “Kıbrıs Türk ve Rum Masallarının Ortak Yönleri”. Sayı: 61, ss.45-72.

ÖZNUR, Şevket (2024). “Rum Halk Ozanı Girit Teralı R. M. Çapura’nın 1908 Tarihli Türküsü (Ağıtı)”. Sayı: 62, ss. 73-90.

ÖZNUR, Şevket (2014). “Somut Olmayan Kültürel Miras Işığında Ayyan-ni (Aydın) Köyü”. Sayı: 59, ss. 46-78.

ÖZNUR, Şevket (2019). “Yaşayan Bir Halk Ozanımız Hasan Paralı”. Sayı: 60, ss 143-163.

PAPADOPULLOS, Theodoros (2010). “Kıbrıs’taki Kırsal Nüfusun Müslümanlığa En Son Geçişi” (çev. Ahmet An). Sayı: 57, ss. 42-52.

PAPANDREOU, Andreas (2004). “The Sickle Dance From Cyprus (Kıbrıs’tan Orak Oyunu)” (çev. Fatma Çamlıköylü). Sayı: 52, ss. 134-173.

PAPANDREAU, Andreas (2006). “Kıbrıs Mandra Oyunu (The Mandra Dance Of Cyprus)” (çev. Engin Anıl). Sayı: 54, ss. 100-112.

PAPANDREOU, Andreas (2007). “Balos For All Cypriots (Tüm Kıbrıslılar İçin Balos - Halk Dansı)” (çev. Engin Anıl & Halil Saka). Sayı: 55, ss. 37-48.

PAPANDREAU, Andreas (2010). “The Stamna Dance of Cyprus”. Sayı: 57, ss. 91-99.

PAPANDREOU, Andreas (2012). “A Framework for Turkish Cypriot Dance”. S. 58, ss. 54-69.

PSALTİS, Giorgos (2007). “Nicosia: From a rural society to a modern capital”. Sayı 55, ss. 126-130.

SADRAZAM, Ejdan (2003). “Özgürlüğün Yudumu: Comandaria”. Sayı: 51, ss. 31-37.

SADRAZAM, Ejdan (2003). “Eski ve Yeni Arasında Romansal Bir Geçişin Öyküsü”. S. 51, ss. 38-41.

SADRAZAM, Ejdan (2004). “Tapınak Şövalyeleri’nin Kıbrıs’ta Yargılanması”. S. 52, ss.69-76.

SADRAZAM, Ejdan (2005). “Kuzey Kıbrıs’ta Öz-Bilincin Ayrık Düyumsanışı: ‘Kıbrıslı Türk ve Türkiyeli Türk’ İmgesi Üzerine Çalışma”. Sayı: 53, ss. 130-138.

SADRAZAM, Ejdan (2006). “Ortaçağ’da Armacılık ve Kıbrıs Armaları”. Sayı: 54, ss. 23-26.

SADRAZAM, Ejdan (2009). “Göç ve Ayrımcılık Üzerine Bir Deneme”. Sayı 56, ss. 35-47.

SARAÇOĞLU, Erdoğan (2005). “Kıbrıs Masallarında Görülen Fonetik Özellikler”. Sayı: 53, ss. 10-14.

SARAÇOĞLU, Erdoğan (2010). “Manilerle Köy Dügünlerimiz”. Sayı: 57, ss. 128-133.

SARAÇOĞLU, Erdoğan (2012). “Kıbrıs Ağzı Üzerine”. Sayı: 58, ss. 91-93.

SAYIL, Altay (2004). “Araplar’ın Kıbrıs’tan Kız Almaları ve Kıbrıslı Türk Ailelerin Araplar’a Kız Satmaları”. Sayı: 52, ss. 49-68.

SAYIL, Altay (2006). “Kadın Saçlarında Gamzeler”. Sayı: 54, ss. 128-129.

SAYIL, Altay (2006). “Gönyeli Köyü’nde Kilim Yapımı”. Sayı: 54, ss. 130-131.

SEZER, İkbâl (2004). “0-12 Yaş Çocuklarda Geleneksel Kıyafetler”. Sayı: 52, ss. 77-86.

SOLAKAY, Özen (2012). “‘Çiğercilerin’ Hikâyesi”. Sayı: 58, ss. 142-143.

SÜER, Mete (2005). “Yehova’nın Şahitleri”. Sayı: 53, ss. 80-100.

ŞAH, Mustafa (2006). “Turkish Cypriots Eating & Drinking Habits”. Sayı: 54, ss. 161-167.

ŞENKAYA, Salih Zeki (2005). “Kuzey Kıbrıs’ta Sosyo-Kültürel Yapı İçerisinde Dini Topluluklar”. Sayı: 53, s. 61-65.

TREMEŞELİ, Mehmet Ali (2007). “Tremeşe Köyünde Kıbrıslı Türk ve Kıbrıslı Rumların Dügünleri”. Sayı: 55, ss. 33-36.

TUNCER, Bağışkan (2005). “Kültürel ve Doğal Çevremiz Hoyratça Yok Edilirken Görüş, Öneri ve Taleplerimiz”. Sayı: 53, ss. 26-53.

VASİLİOU, Vaso (2003). “Cypriot Traditional Music: Through the Passage of Time and of Great Musicians”. Sayı: 51, ss. 42-43.

VASİLİOU, Vaso (2003). “Zaman Tüneli İçerisinden Geleneksel Kıbrıs Müziği ve Usta Müzisyenler”. (Türkçe’ye çeviren: Engin Anıl). Sayı: 51, ss. 44-45.

VEKİL, Süha Faiz (2005). “Bahai Dini Topluluğu”. Sayı: 53, ss. 66-79.

YAZGAN, Yücel (2004). “Çocuk Resimleri ve Çocuk Resimlerinde Masalın Yeri”. Sayı: 52, ss. 11-13.

YIKICI, Özkan (2003). “Soğuk Savaş Dönemi ile AB Kurumsallaşmasının Halkbilimine Etkileri”. Sayı: 51, ss. 76-83.

YIKICI, Özkan (2006). “Kültürde Göz Ardı Edilen ‘İnsanın’ Sosyal Konumu”. Sayı: 54, ss. 153-160.

YÜCEL, Mine (2019). “Kıbrıslı Türkler, Göç ve Asimilasyon”. Sayı: 60, ss 29-36.
ZİHNİ, Turhan (2006). “Kıbrıs’a Özgü Macunlarımız”. Sayı: 54, ss. 132-13
ZİHNİ, Turhan (2012). “Türk Kızlarında Ortaokul ve Lise Öğretimi”.
Sayı: 58, ss. 152-155.

6.3. Tartışma, Deneme, Öykü, Gezi ve Eleştiri (Değerlendirme) Yazıları

- ADALI, Kutlu (2003). “Dağarcık’tan Alıntı”. Sayı: 51, ss. 4-8.
ADALI, Kutlu (2004). “Eski Kıbrıs Gelenekleri üzerine Kutlu Adalı’nın kitabı ‘Dağarcık’tan iki alıntı Caba”. Sayı: 52, ss. 6-7.
ADALI, Kutlu (2005). “Eski Kıbrıs Gelenekleri üzerine Kutlu Adalı’nın kitabı ‘Dağarcık’ alıntı ‘Boş İnsanlar’”. Sayı: 53, ss. 5-6.
ADALI, Kutlu (2006). “Eski Kıbrıs Gelenekleri üzerine Kutlu Adalı’nın kitabı ‘Dağarcık’tan alıntı: Dügün”. Sayı: 54, ss. 6-14.
ADALI, Kutlu (2007). “Eski Kıbrıs Gelenekleri üzerine Kutlu Adalı’nın kitabı ‘Dağarcık’tan alıntı”. Sayı: 55, ss. 4-8.
ADALI, Kutlu (2009). “Eski Kıbrıs Gelenekleri üzerine Kutlu Adalı’nın kitabı ‘A Muallim’. Sayı: 56, ss. 6-9.
ANIL, Engin (2006). “Kuzey Kıbrıs’ta Halk Dansları Çalışmalarının Evrimi ve HASDER”. Sayı: 54, ss. 180-182.
ARAS, Lerzan (2024). “Bir Yavaş Kent Lefke’de Yerin Ruhu: Yaşamlar, Ritüeller, Mekanlar”. Sayı: 62, ss. 55-69.
BAŞARAN, Eren (2007). “Garıtsalı Ahmet Efendi ve Yorgancı Dalevera Usta”. Sayı: 55, ss. 94-104.
BAYRAKTAR, Fatih (2004). “Postmodern Zamanlarda Çocuk Olmak ve Korunması Gereken Bir Değer Olarak Masallar”. Sayı: 52, ss. 8-10.
BİRİNCİ, Mehmet (2019). “Kıbrıs Türk Toplumunda Devrimci Gençlik ve Halk Dansları”. Sayı: 60, ss 116-121.
CAHİT, Neriman (2006). “Kadının Bukağısı: Cinsellik”. Sayı: 54, ss. 46-58.
COŞAN, Oğuz (2006). “Masal ve Çocuk”. Sayı: 54, ss. 81-83.
ÇAKMAK, Hasan (2012). “Kendimiz çalıp, kendimiz oynamayalım”. Sayı: 58, ss. 88-90.
DÖŞEMECİ, Salahi (2014). “Halkoyunlarımızın Sahnelenmesi”. Sayı: 59, ss. 126-130.
EKREM, Sevcan (2009). “Göç Destanı”. Sayı 56, ss. 22-24.
ELCİL, Şener (2007). “KTÖS ve Eğitim”. Sayı 55, ss. 78-79.

- EREL, Ali (2007). “Kuzey Kıbrıs Ekonomisi Nereden Nereye...”. Sayı 55, ss. 52-55.
- ERSOY, Yaşar (2007). “Kıbrıslı Türklerin %75’i Mutlu!”. Sayı 55, ss. 56-59.
- ERSOY, Yaşar (2019). “HAS-DER, 33. Halkbilimi Sempozyumu’nun Başlığını “Kıbrıslı Türkler ve Asimilasyon” dedi... Bence Şöyle de Olabilirdi: “Kültürden- Ekonomiye Bizde Ne Varsa Sizde de Olacak””. Sayı: 60, ss 37-42.
- ERTUĞ, Mehmet (2005). “Mesel-Masal ve Meselci Nene”. Sayı: 53, ss. 19-20.
- FAHRİ, Ülker (2019). “Kendi Yurdunda Yurtsuz Kalmak”. Sayı: 60, ss 71-75.
- IRKAD, Ulus (2023). “Yok Olurken”. Sayı: 61, ss. 93-96.
- KANOL, Kani (2023). “Bir Sirta Hikâyesi”. Sayı: 61, ss. 76-85.
- KARA, Bekir (2007). “Hızır”. Sayı 55, ss. 140-142.
- KARLITAŞ, Hasan (2006). “Afrodit’in Bilinen Diğer Sıfatları, Alışkanlıkları ve Tutkuları”. Sayı: 54, ss. 77-78.
- NESİM, Ali (2005). “Yeni Efsaneler Yaratılabilir Mi?”. Sayı: 53, ss. 127-129.
- ÖZER, Kemal (2004). “Masalın Bendeki Yeri”. Sayı: 52, ss. 14-16.
- ÖZKAN, Yıkıcı (2019). “Sömürgeleşme Kültürü ve Asimilasyon”. Sayı: 60, ss 62-70.
- ÖZSAĞLAM, Muhittin (2010). “21 Mayıs 1864 Çerkes(z) Sürgünü ve Kıbrıs’a Yansıması”. Sayı: 57, ss. 89-90.
- REFİKOĞLU, Erol (2006). “Deniz”. Sayı: 54, ss. 121-124.
- SARAÇOĞLU, Erdoğan (2009). “Halk Kültürü ve Turizm İlişkileri Üzerine”. S. 56, ss. 62-64.
- SAYIL, Altay (2007). “Denizden Gelen Özlenen Konuklar”. Sayı 55, ss. 172-182.
- SOFOKLEUS, George (2014). “Kıbrıs Kültürü – Kültürel Mirasımız”. Sayı: 59, ss. 156-157.
- ULUDAĞ, Sevgül (2004). “Kutlu Adalı davası sonuçlandı ama katiller hala serbest...”. Sayı: 52, s. 5.
- YIKICI, Özkan (2005). “Ülkemizde Din Kültürlenmesi”. Sayı: 53, ss. 195-201.
- YIKICI, Özkan (2007). “Yetmiş Dört Sonrası Genelde Kültür ve Özde Karpaz”. Sayı: 55, ss. 19-27.
- YORGANCOĞLU, Oğuz M. (2007). “Masal ve Çocuk Eğitimindeki Yeri”. S. 55, ss. 143-144.
- ZİHNİ, Turhan (2010). “Leymosun”. Sayı: 57, ss. 124-127.

6.4. Anı, Biyografi ve Nekroloji Türlerinden Yazılar

ABAHORLU, Hasan (2010). “Özkan Gürler arkadaşımızı kaybettik...”. Sayı 57, s. 3.

AN, Ahmet (2003). “Haşmet Bey’in ‘Lefkoşa Notları’ndan”. Sayı: 51, ss. 15-18.

AN, Ahmet (2012). “Ahmet Muzaffer Gürkan’ın Gazetecilik ve Siyaset Çalışmaları”. Sayı: 58, ss. 5-10.

ANIL, Engin & Kükrek, Fatma (2009). “İlker Ozova Arkadaşımızı Kaybettik”. Sayı 56, ss.3-5.

ATEŞİN, Hüseyin (2003). “Hizber Hikmetağalar”. Sayı: 51, ss. 19-20.

BİRİNCİ, Mehmet (2012). “Aristodimos Afxentiou”. Sayı: 58, ss. 133-135.

BİRİNCİ, Mehmet; Levent, Mehmet & Kaşer, Gülay (2023). “Mustafa Serdengeçti ve Sezer Kaşer Anı Gecesi Anlatıları”. Sayı: 61, ss. 86-92.

ERASLAN, Burhan (2003). “Kutlu Adalı Üzerine”. Sayı: 51, ss. 21-23.

GÖKÇEOĞLU, Mustafa (2003). “Aziz Damdelen”. Sayı: 51, ss. 10-12.

HASDER (2005). “Barış Gönüllüsü Folklorcu Kypros’un Anısına”. Sayı: 53, s. 7.

HASDER (2024). “HASDER Halkbilimi Ömür Boyu Hizmet Ödülü”ne layık görülen merhum Sn. Tuncer Bağışkan’ın Yaşam Öyküsü”. Sayı: 62, ss. 70.

HASDER (2024). “HASDER Halkbilimi Ömür Boyu Hizmet Ödülü” alan Sn. Mahmut İslamoğlu’nun Yaşam Öyküsü”. Sayı: 62, ss. 71-72.

KÜKRER, Fatma (2010). “Büyük Usta Kemal Özer’i Yitirdik”. Sayı: 57, ss. 53-56.

LEVENT, Mehmet (2003). “Mustafa Kemal Sayın”. Sayı: 51, ss. 24-26.

SAYIL, Altay (2003). “Dr. Hafız Cemal Lokman Hekimin Yaşamından Anı ve Kesitler”. Sayı: 51, ss. 64-75.

SAYIL, Altay (2004). “Leymosun Seylâp Şehitliği”. Sayı: 52, ss. 37-43.

SAYIL, Altay (2010). “Helvacı Filozof’un Yaşamından Kesitler ve Değişen Tingridis Mahallesi’nin Esnafı”. Sayı: 57, ss. 72-76.

YÜCEL, Kemal (2003). “Hasan Rifat Siber”. Sayı: 51, ss. 13-14.

ZİHNİ, Turhan (2010). “Lefkoşa Arasta’dan Bir Portre: Pantoflacı Garip Usta”. S. 57, s. 77-78.

ZİHNİ, Turhan (2010). “Türkiye’den Gelen Ses Sanatçıları ve Tiyatro Grupları”. Sayı: 57, ss.79-80.

6.5. Haberler, Tanıtma, Röportaj ve Konuşma Metinleri

- ABAHORLU, Hasan (2007). “HASDER’den Haberler”. Sayı: 55, ss. 196-199.
- ABAHORLU, Hasan (2009). “HASDER’den Haberler”. Sayı: 56, ss. 129-142.
- ALİGÜLLÜ, Ayşen (2010). “BRT Çocuklararası Resim Yarışması”. Sayı: 57, ss. 111-113.
- ANIL, Engin; Nebih, Ali ve Vasiliou, Vaso (2005). “Grigori Assotis ile Röportaj – Interview With Grigori Assiotis”. Sayı: 53, ss. 54-60.
- ANIL, Sonay (2024). “2023 Yılı Faaliyet Raporları”. Sayı: 62, ss. 106-111.
- EMİROĞLU, Tarık Güven (2003). “V. Uluslararası ‘Szentistuan’ Folklor Festivali Romanya”. Sayı: 51, s. 188-189.
- EMİROĞLU, Tarık Güven (2003). “HASDER’den Haberler”. Sayı: 51, s. 190-191.
- EMİROĞLU, Tarık Güven (2004). “Hasder’den Haberler”. Sayı: 52, ss. 197-199.
- EMİROĞLU, Tarık Güven (2005). “Hasder’den Haberler”. Sayı: 53, ss. 202-204.
- EMİROĞLU, Tarık Güven (2006). “HASDER’den Haberler”. Sayı: 54, ss. 183-185.
- ERDENGİZ, Ahmet (2019). “Koleksiyoncunun Dağarcığından”. Sayı: 60, s. 164.
- HASDER (2012). “Lefkoşa Gençlik Günleri Lefkoşa’ya Renk Kattı”. Sayı: 58, ss. 156-158.
- HASDER (2012). “Hasder 8. Çocuk Şenliği ile Kaymaklı Cıvıl Cıvıldı (18-19 Haziran 2011)”. Sayı: 58, ss. 159-162.
- HASDER (2012). “Hasder El İşleri Sergisi Aylugada Açıldı (7-11 Mart 2011)”. Sayı: 58, s. 163.
- HASDER (2012). “HASDER İtalya’da Yoğun İlgi Gördü (28 Temmuz – 6 Ağustos 2011)”. Sayı: 58, ss. 164-165.
- HASDER (2012). “HASDER’li Gençler Makedonya’da Ohrid Waves Festivaline Katıldı (19-24 Temmuz 2011)”. Sayı: 58, s. 166.
- HASDER (2012). “Merhum Mustafa Güvenir Anısına 19. Çocuk ve Masal Şöleni Gerçekleştirildi. (7-14 Mayıs 2011)”. Sayı: 58, ss. 167-168.
- HASDER (2012). “Umut Sandığı (23 Ekim – 2 Aralık 2011)”. Sayı: 58, ss. 169-170.
- HASDER (2012). “Van İçin Gençlik Dayanışması (16-19 Kasım 2011)”. Sayı: 58, s. 171.

KANOL, Kani (2003). “Folklore Archive and Library Opening Speech”. Sayı: 51, s. 27.

KANOL, Kani (2003). “Folklor Arşiv ve Kütüphanesinin Açılışı Açış Konuşması”. S. 51, s. 28.

KANOL, Kani (2003). “HASDER XXI. Halkbilimi Sempozyumu Açılış Konuşması”. Sayı: 51, s. 46.

KÜKRER, Fatma ve Anıl, Engin (2010). “HASDER Çocuk Kulübü Misyonu ve Çocuklara Yönelik Etkinliklerde Karşılaşılan Sorunlar”. Sayı: 57, ss. 114-117.

NEBİH, Ali (2010). “HASDER’den Haberler”. Sayı: 57, s. 195.

NEBİH, Ali (2014). “HASDER’den Haberler”. Sayı: 59, ss. 158-175.

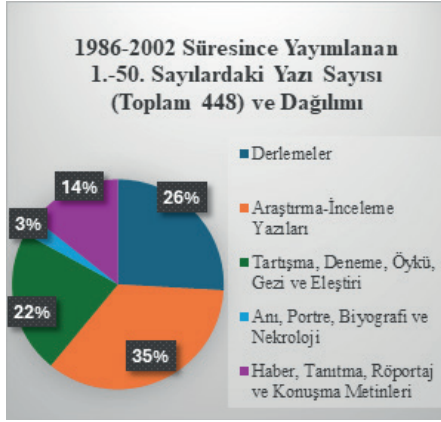
NEBİH, Ali (2007). “XXV. Halkbilim Sempozyumu Açılış Konuşması”. Sayı: 55, s. 51.

RUH, Hıfısiye (2003). “Folklor Arşiv ve Kütüphanesi”. Sayı: 51, ss. 29-30.

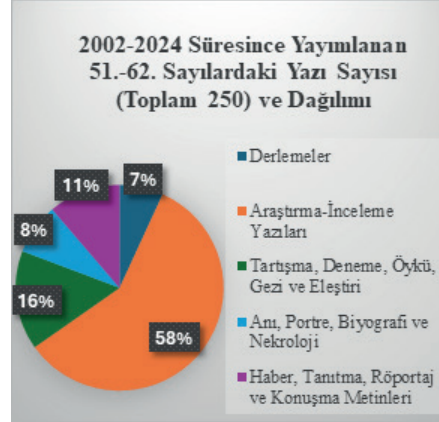
TÜMERKAN, Nilgün (2010). “BRT Çocuklararası Resim Yarışması”. Sayı: 57, ss. 108-110.

7. İki Bibliyografya Çalışmasının Mukayesesi

Halkbilimi dergisinin ilk bibliyografyasının Tuncer Bağışkan, Engin Anıl, Öcal Erten, Gaye Özarın ve Hasan Ekmekçi tarafından hazırlanmış olduğu ve derginin ilk sayısı (1986) ile 50. sayısındaki (2002) yazıların künyelerini vermiş olduğu belirtilmişti. 2003-2024 süresince yayımlanan 12 sayı da bu çalışmada tarafımızca yapılmıştır. Söz konusu iki bibliyografya üzerinden derginin 1986-2002 ile 2003-2024 süresince yayımlanan sayıları kıyaslandığında, hacim olarak 1986-2002 tarihlerinde yayımlanan elli sayının hacminin iki bin doksan üç (2093) sayfa olmasına karşın 2003-2024 tarihlerinde yayımlanan on iki sayının hacminin iki bin elli bir (2051) sayfa olduğu görülmektedir. Bunun nedeni derginin ilk otuz dört sayısının 32 sayfa civarında bir hacimle yayımlanırken özellikle 47. sayı itibarıyla sayıların hacminde önemli artış olmasından kaynaklanmaktadır. Derginin 1986-2002 ve 2003-2024 süreçleri arasındaki fark sadece sayıların hacminde görülmemekte; yayımlanan makalelerin türleri konusunda da daha farklı bir dağılım görülmektedir:

Tablo 2.

Tablo 3.

Hazırlanan iki tablo mukayese edildiğinde derginin 1986-2002 sürecinde derlemelere daha yoğun olarak yer verdiği, 2002’den sonra derlemelerin sayısının önemli oranda düştüğü görülmektedir. Buna karşın araştırma-inceleme yazıları önemli oranda artış göstermiştir. Bu durum bize Kıbrıs’taki halk biliminin gelişimine dair de önemli bir veri sunmaktadır. Bundan hareketle halk bilgisi ürünlerini derlemek, malzemeyi ortaya koymak sürecinin büyük ölçüde tamamlandığı ya da en azından buna duyulan ihtiyacın azaldığı; buna karşın söz konusu malzemeyi ele alan araştırma ve inceleme yazılarının arttığı söylenebilir. Aynı şekilde halk bilgisi ürünlerini salt veri olarak tutmak dışında, bunları akademik değerlendirmelere ve entelektüel tartışmalara konu etmek de Kıbrıs Türk halk bilimi için önemli bir gelişmedir.

“Tartışma, deneme, öykü, gezi ve eleştiri yazıları” ve “haber, tanıtma, röportaj ve konuşma metinleri” türünden yazılarda önemli oranda bir değişim görülmemektedir. “Anı, biyografi ve nekroloji” türünden yazılardaki artış da HAS-DER bünyesindeki çalışma arkadaşları ve Kıbrıs Türk kültürü için önemli isimlerin vefatları dolayısıyla artış göstermiştir.

Sonuç

Halkbilimi dergisi, Kıbrıs Türk basın tarihindeki ilk folklor dergisi olması itibarıyla kazandığı önemine rağmen; en önemli yanı derlemelerde ortaya konan malzeme ve araştırmacılar tarafından bu malzemenin işlendiği araştırma-inceleme yazıları ile yaptığı katkılardır. Araştırmamızda on yedi (17) derleme çıktısı, yüz kırk altı (146) araştırma-inceleme makalesi yanında; tartışma, deneme, öykü, gezi ve eleştiri türlerinden otuz dokuz (39) yazının; anı, biyografi ve nekroloji türlerinden yirmi (20) yazının ve de yirmi sekiz (28) haber, tanıtma, röportaj ve konuşma metninin yazar, yıl, makale adı, yayınlandığı sayı ve sayfa aralığı bilgilerini içeren künyeleri verilmiştir. Derginin Türkiye’deki bilinirliği özellikle Türk halk bilimi araştırmalarının Kıbrıs Türkleri ayağı için önemlidir. Zira makalenin başında da ifade edildiği gibi Kıbrıs Türklüğü Anadolu Türklüğünün bir uzantısı olmakla beraber tarihsel, demografik ve coğrafi nedenlerle bir ada kültürü oluşturmuştur. Osmanlı Devleti’nden fiilen 1878’de kopmuş olan Kıbrıs Türkleri, Osmanlı Devleti’nin yıkılmasından sonra ne Türkiye Cumhuriyeti’ne dahil olabilmiş ne de Türkiye Cumhuriyeti dışında kalmış diğer Osmanlı bakiyesi Türklerin büyük kısmı gibi bulundukları ülkenin azınlığı olarak kalmışlardır. Kıbrıs Türklerinin azınlık olmayı reddedip adanın aslî unsurlarından olma iddiasından vazgeçmemesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin bu mücadeleyi destekleyebilmesi gibi bir tarihsel ve sosyolojik geçmiş; Kıbrıs’taki Türklere ve haliyle onların kültürlerinde önemli etkilerde yapmıştır. Kıbrıs Türk kültürünün gerek bu istisnai durumu gerekse Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin tanınmasının kültürel ayağının sağlanması Türk dünyası çalışmalarında ve halk bilimi merkezlerinde Kıbrıs Türk kültürünün ayrıca ele alınması gereği ortaya koymaktadır. Söz konusu gerekliliğin yerine getirilmesinde *Halkbilimi* dergisinin önemli bir başvuru kaynağı olacağı açıktır.

Halkbilimi ilerideki sayıların bibliyografyası, dergisinin ön ve arka kapaklarında kullandığı ve arşivlerinde yer alan fotoğraflar, dağıtıldığı ülkelerde kimlere ulaştığı ve ne türden etkiler yarattığı, yazarların mensup olduğu ülkelere göre dağılımı gibi çeşitli konular da yapılacak çalışmalarda ele alınabilecek ve alınması gereken başlıklardır. Ayrıca derginin daha görünür olabilmesi, iletişimin daha sağlıklı kurulabilmesi ve HAS-DER’in düzenlediği sempozyumların daha geniş katılımı ile gerçekleştirilmesi için gerek Halk Sanatları Vakfı gerekse devlet yetkilileri, akademisyenler ve Kıbrıslı iş adamlarına önemli işler düşmektedir.

Kaynakça

- Aydın, Ertuğrul (2012). “Kıbrıs Türk Dergiciliği”. *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Sayı: 8.
- Çobanoğlu, Özkul (2018). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaya, Dinçer (2016). “Kani Kanol ile Söyleşi”. *Kıbrıs Yazıları*. Kıbrıs Türk Mücahitler Derneği.
- Turan, Orhan (2013). *Tarihten Günümüze Kıbrıs Türk Basını (1879-2009)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

İnternet Kaynakları

- URL-1: Halk Sanatları Vakfı. (2025, 3 Nisan). *Halkbilimi Dergisi*. Erişim: <https://hasder.org/halk-sanatlari-vakfi/>
- URL-2: Halk Sanatları Vakfı. (2025, 7 Nisan). *Halk Sanatları Vakfı/Derneği*. Erişim: <https://hasder.org/halk-sanatlari-vakfi/>

Önsözleri Kullanılan Dergi Sayıları

- Halkbilimi. (1986, Temmuz). Sayı: 1.
- Halkbilimi. (1986, Ekim). Sayı: 2.
- Halkbilimi. (1988, Nisan). Sayı: 9.

DİL VE KÜLTÜRÜN ÇOCUKLARA AKTARIMINDA TATAR DÖNYASI / TATARSKİY MİR “TATAR DÜNYASI” GAZETESİNİN ROLÜ

ÖZLEM ÖZMEN GÜMÜŞ / TEKİRDAĞ, NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ,
FEN- EDEBİYAT FAKÜLTESİ

oozmen@nku.edu.tr

ORCID: 0000-0001-8236-7786

GİRİŞ

1. Kültür, Kültür Aktarımı ve Dil

Bir toplumu diğer toplumlardan farklı kılan, geçmişten beri değişerek devam eden, kendine özgü, sanatı, inançları, örf ve adetleri, anlayış ve davranışları ile onun kimliğini oluşturan yaşayış ve düşünüş tarzı olarak tanımlanan kültür, topluma bir kimlik kazandıran, dayanışma ve birlik duygusu verdiği toplumda düzeni de sağlayan maddi ve manevi değerlerin bütünüdür. (Kültür ve Turizm Bakanlığı [KTB], 2024)

Kültür aktarımı ise bir milleti var eden kültür unsurlarının yeni nesillere anlatılması ve benimsenmesi olarak ifade edilebilir. (Kapanadze, 2018:1580)

Toplumların kendilerine özgü olan ve gelecek nesillere aktardıkları maddi ve manevi değerler bütünü olan kültür, dil sayesinde varlığını koruyabilmektedir. Kültürün oluşmasında ve nesillere aktarımında ise dilin kullanımı ön plana çıkmaktadır.

Tarihi olarak köklü bir geçmişe sahip olan Türk milleti, tarih boyunca birçok farklı medeniyet ile temas etmiş ve bunun sonucu olarak zengin bir kültürel miras biriktirmiştir. Bu kültürel mirası gelecek nesillere aktarmada en önemli

araç elbette dilimiz, Türkçemizdir. Mustafa Kemal Atatürk daha yıllar önce “Türkiye Cumhuriyeti’nin temeli kültürdür.” sözleriyle kültüre verdiği değeri ortaya koyarken “Millî dil ile millî his arasındaki bağ çok kuvvetlidir.” diyerek bu noktada dilin önemine de dikkat çekmiştir.

TATAR DÖNYASI / TATARSKİY MİR “TATAR DÜNYASI” GAZETESİ

İletişim araçlarından olan gazeteler, topluma haber değeri taşıyan bilgileri aktarmanın yanında kültürel değerleri yeni kuşaklara aktararak kültürel devamlılığı sağlama gibi önemli bir role de sahiptir. Bu çalışmada, *Tatar Dönyası / Tatarskiy Mir* “Tatar Dünyası” gazetesinin çocuklara dil ve kültür aktarımındaki rolü ve önemi incelenmiştir.

Renat Muhammediev’in 2005 yılından bu yana başyazar ve genel yayın yönetmeni olduğu *Tatar Dönyası / Tatarskiy Mir* “Tatar Dünyası” gazetesi Moskova’da 2002 yılında yayımlanmaya başlayan “Federal Eğitim Gazetesi”dir. Rusya Bilimler Akademisi’nde görev yapan ünlü kalp cerrahı Renat Süleymanoviç Akçurin vefat ettiği 6 Ekim 2024 tarihine kadar uzun yıllar gazetenin yayın kurulu başkanlığını yapmıştır. (Tatarskiy Mir, 2024:4) Geniş bir okuyucu kitlesine hitap eden gazete, Tatar halkının tarihinin, kültürünün ve çağdaş sorunlarının anlaşılmasını amaçlamaktadır. Gazetenin sayfalarında ünlü bilim adamları, sanatçılar, yöneticiler, politikacılar ve ekonomistler gibi çok sayıda kişi yer almaktadır. (Tatarskiy Mir, 2024) Millî kültür unsurlarını gazetenin ilk sayfasından itibaren görmek mümkündür. Tataristan bayrağındaki renklere biri olan yeşilin, hem gazetenin internet sayfasında arka fon olarak hem de gazetenin adını yazarken tercih edilmesini millî kültüre bir vurgu olarak değerlendirmek mümkündür.

Fotoğraf 1: Tatar Dönya / Tatarskiy Mir "Tatar Dünyası" gazetesinin ilk sayfası. (2006/2)

Rusça çıkan on altı sayfalık bu gazetenin yaygın olarak onuncu sayfası (bazen farklı sayfalar¹) çocuklara ayrılmıştır. "Balam-bagalmam" (Sevimli yavrum) başlığının verildiği bu sayfada Tatar Türkçesi çocuk şiirleri, hikâyeler, bilmece, tekerlemeler, fıkralar, oyun örnekleri gibi çocukların ilgisini çekebilecek birçok yazı bulunmaktadır. Çocuklara yönelik resimlerle de süslenen bu sayfada çocuklara hem Tatar kültürü ile ilgili örnekler sunulmakta hem de Tatar Türkçesini okuyup dinleme ve öğrenme imkânı sunulmaktadır. Gazetenin çalışmaya konu olan çocuk sayfası, 2006 yılının 2. ayından, 2008 yılının 9. ayına kadar Lëna Yakupova tarafından hazırlanmıştır. Diğer sayılarda sayfayı hazırlayan ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Kiril alfabesi ile yazılan gazetenin sadece 2018/10, 2019/4, 2021/7, 2021/8, 2021/9, 2021/11, 2022/7, 2023/2 sayılarında

¹ Gazete, 2006 yılında 11. ve 12. aylar tek sayı olarak çıkmış. Bu sayıda çocuk bölümünün diğer sayılardan farklı olarak 9. sayfada olduğu görülmektedir.

2019 yılının 2. ayında da ilgili bölüm 9. sayfada bulunmaktadır.

2021 yılının 4. ayında diğer sayılardan farklı olarak çocuk bölümüne 10. ve 11. sayfalarda iki sayfa olarak yer verilmiştir.

2021 yılının 7. ayında 10. ve 11. sayfalar Tatar Türkçesine ayrılmıştır. Diğer sayılardan farklı olarak bu sayıda çocuk resmi olmadığı, 10. sayfada birkaç çocuk şiirinin olduğu, 11. sayfada ise "Canım Monda Qala..." başlığı ile tiyatro oyuncusu hakkında bir metin bulunmaktadır.

“Balam-bagalmam” (Sevimli yavrum) sayfasında Kiril alfabesinin farklı fondu kullanılmıştır. 2006/2-2011/10’a kadarki sayılarda ve 2013/5, 2013/6 (sadece sağ tarafta var), 2013/7 sayılarının ilgili sayfalarda, sayfanın üstünde yeşil, sağ ve sol kenarlarda çeşitli renklerden oluşan kenar süsü standart olarak bulunmaktadır. Daha sonraki sayılarda bu şekilde standart bir kenar süsü bulunmamaktadır. “Balam-bagalmam” (Sevimli yavrum) sayfa başlığı için, gazetenin ana sayfasında da öne çıkan renk olan yeşil zemin üstüne, pembe renk kullanılmıştır. Ancak bazı sayfalarda sayfa başlığının rengi farklıdır.²

2 Az da olsa, yeşil zemin üstüne kırmızı (2011/10, 11, 12; 2012/3, 11), farklı bir tondaki yeşil zemin üstüne kırmızı (2012/8, 9), mavi zemin üstüne kırmızı (2012/1, 10) veya sadece kırmızı renk (2012/2, 5, 6, 7, 12; 2013/1, 2, 3, 4, 5, 10) kullanılmıştır. Bir tek 2020/12. sayfa da başlık için, gazetenin genelinden farklı, boyut olarak daha küçük ve pembe yazı tercih edilmiştir.

Fotoğraf 2: Tatar Dönyası / Tatarskiy Mir “Tatar Dünyası” gazetesinin onuncu sayfası: “Bal-lam-bagalam” (Sevimli yavrum) (2007/4) (2011/10)

Eserlerinin neredeyse tamamını Tatar Türkçesi ile yazan Renat Muhammediev, genel yayın yönetmeni olduğu *Tatar Dönyası / Tatarskiy Mir* “Tatar Dünyası” gazetesinin Rusça yayınlanması ile ilgili olarak zaman zaman eleştirilmiştir. “Bugün Rusya Federasyonu’ndaki Tatarların yaklaşık yüzde yetmişi Rusça konuşuyor, okuyor ama kendilerini Tatar olarak görüyorlar, onları kim eğitmeli?” diyen Renat Muhammediev, *Tatar Dönyası / Tatarskiy Mir* “Tatar Dünyası” gazetesinin dilinin Rusça olması sayesinde ana dilini bilmeyen ancak kültürüne, tarihine ilgi duyan kişilere faydalı olabildiklerini ifade etmektedir. Rusya’daki ve yurt dışındaki Tatar nüfusa hizmet veren bu gazeteyi dünyanın herhangi bir yerinde internetten okuma imkânı mevcuttur. Bu nedenle gazete Rusya Federasyonu’ndaki en popüler ulusal gazetelerden biridir. (Çernobrovnika, 2018) (Gümüş, 2022:89)

2002 yılından beri çıkmaya devam eden gazetenin 2006 yılından sonraki eski sayılarına “<https://disk.yandex.ru/d/3WrAvbjsZxxSAA>” adresinden internet üzerinden erişmek mümkündür. Çalışmada kullanılan malzeme *Tatar Dönyası / Tatarskiy Mir* “Tatar Dünyası” gazetesinin internet üzerinden ulaşılabilen 2006-2024 yıllarını kapsayan sayılarından doküman tarama yöntemi ile elde edilmiştir.

Tatar Dönyası / Tatarskiy Mir "Tatar Dönyası" Gazetesinde "Balam-Bagalmam" (Sevimli Yavrum Sayfa- sındaki Tatar Kültürüne Ait Değerler

Araştırmada gazetenin 2006-2024 yılları arasında çıkan sayılarındaki genellikle onuncu sayfada "Balam-bagalmam" (Sevimli yavrum) başlığı ile yer alan Tatar Türkçesi ile yazılan çocuk sayfası incelenmiş olup Tatar dili ve kültürü ile ilgili öne çıkan kültürel değerler tespit edilmiştir. Dilin kültür taşıyıcısı olması sebebiyle gazetenin diğer sayfalarının aksine bahsedilen sayfanın Tatar Türkçesinde olması ve hedef kitle olarak çocukların seçilmesi son derece önemlidir. Toplumun temeli ve geleceği olan çocuklara daha küçük yaşlarda ana dil ve kültür bilincini aktarmak bir toplumun geleceğine yapacağı en büyük yatırımdır.

3. 1. Tuğan Těl, Tatarça, Tatar Tělë, Ana Tělë, Eni Tělë, Tuqayça, Tuqay Tělë, Těl

Prof. Dr. Günay Karaağaç, "Tarih, bize, ana dillerinde yaşayan toplumların dünyanın herhangi bir yerini kolayca yurt haline getirebildiklerini, ana dillerini kaybedenlerin kendilerini kaybettiklerini öğretmektedir." demektedir. (Karaağaç, 2002:114) Karaağaç'ın belirttiği gibi toplumlar ana dilleri var olduğu sürece yaşamaya devam etmektedirler. Dolayısıyla Tatar Türkçesi var olduğu sürece Tatarlar da var olmaya devam edeceklerdir. Bu bağlamda "Balam-bagalmam" (Sevimli yavrum) sayfasında en çok üzerinde durulan kültürel değerlerden biri ana dildir. Eğitimden günlük yaşama Rusçanın ağırlıklı olarak kullanıldığı bir coğrafyada ana dil olarak Tatar diline dikkat çekilmesi son derece önemlidir. Gazetenin ilgili sayfasında, dil kavramını ifade etmek için "Tuğan Těl, Tatarça, Tatar Tělë, Ana Tělë, Eni Tělë, Tuqayça, Tuqay Tělë, Těl" kelimeleri kullanılmıştır.³ Metinlerde genel olarak "Ana dilini unutma. Ana dilsiz ömrümün bir

3 Gazetede ki "Tuğan Těl, Tatarça, Tatar Tělë, Ana Tělë, Eni Tělë, Tuqayça, Tuqay Tělë, Těl" ile ilgili metinler yıl ve ay olarak aşağıda verilmiş olup ilgili sayılara <https://disk.yandex.ru/d/3WvAvbjsZxxSAA> adresinden ulaşılmıştır.

2009/7 Lëna Şağıyrcan, "Tuğan Těl Beyremë" (Şiir) (Aynısı 20011-6 var)

2010/12 Şevket Ğaliyëv "Tuğan Těl" (Şiir)

Bëz-Tuqay Onıqları (Şiir) (Tuğan Těl)

2011/6 Lëna Şağıyrcan "Tuğan Tělge Medhiye" (Şiir)

2012/8 Möcehit (Balalar Şairi) "Tuğan Tělëm" (Şiir)

2013/6 Mehmüt Ğazizov "Yëğët Bala" (Şiir) (Tuğan Těl)

2014/5 Möcehit Zahit "Tuğan Těl" (Şiir)

2014/5 Möcehit Zahit, tek dörtlük, (Eni Tělë)

2014/6 Aydar Hëlim (2013-10 Benzer hikäye, Dal Yavrusu Tehavëtdin) "Tuğan Těl" Kitabı (Nesir)

2014/9 Yıldız "Tılsımlı Tübetey" (Şiir) (Tuğan Těl)

2015/3 Nurziye Mirhazova (Nurziye Raşit Kızı Mirhazova) Bülek, "Tuğan Tělëm!" (Şiir) (Tuğan Těl, Tatar Tělë)

2016/4 Akyëğët (Feyzullin Röstem Ğabdrahman Ulı) "Tuğan Tělëm" (Şiir)

2018/5 Enis Şeymerdanov "Oç Sin, Cırım" (Şiir) (Tuğan Těl)

2018/6 Miñzifa Ehmetsina "Tuğan Tělëm- Tatar Tělë" (Şiir)

günü de geçmesin. Ana dilini bilenleri ebedi öv. Annemin dili olduğu için ana dilimi seviyorum. Annemin dili ile sadece annem ile konuşuyorum. Ana dildeki her sözün kıymetini ve lezzetini biliyorum. Keyif alıyorum ana dilden. Ana dil dünyadaki en lezzetli, en güzel dil. Hiçbir zaman kaybolma. Her zaman bizimki ol sen! Kendi ana dilimde konuşuyorum. Utanmıyorum, korkmuyorum kendi ül-kemde. Annemin dili ana dilim. Annenin dilini unutunca nasıl köye döneceksin?" gibi ana dilin önemine vurgu yapan cümleler öne çıkmaktadır.

"Tuğan Tël" yani ana dil deyince akla gelen ilk isim elbette Tatarların büyük şairi Abdulla Tukay'dır. Gazetenin farklı yıllarında ve sayılarında çok sayıda Tukay'a ait şiir bulunmaktadır. Şairin doğum ve ölüm tarihi Nisan ayında olduğu için özellikle gazetenin Nisan sayılarında mutlaka Tukay'a ait eserlere yer verilmiştir.⁴ Âdeta millî marş gibi Tatarların dilinde ve gönlünde olan Tukay'ın "Tuğan Tël"⁵ şiiri (2017/4, 2018-4, 2019-4), pek çok kez "Balam-bagalmam" (Sevimli yavrum) sayfasında küçük okuyucularla paylaşılmıştır:

"İy tuğan tël, iy matur tël, etkem-enkemnëñ tël!"

Gazetenin 2008 yılının 2. ayında (2008/2) Şeyhi Mannur'un "Yaşşı Bël"⁶ adlı şiirinde "Tatarçayı da iyi bil, Rusçayı da iyi bil. İkisi de bizim için en gerekli değerli dil. Rus dilini bil yavrum ve unutma öz dilini" sözleriyle Rusçanın yanın-da ana dil olan Tatarcanın da ihmal edilmemesi vurgusu yapılmaktadır:

"Tatarça da yaşşı bël,

Urısça da yaşşı bël.

İkësë de bëznëñ öçën

İñ kireklë, zatlı tël.

Tatarçası – tuğan tël,

Bëzge ğaziz bulğan tël.

Atañ-anañ, ebiy-babañ

2019/3 Ėlmira Şerifullina "Cırlı Beyrem" (Şiir) (Tuğan Tël) (Eni Tëlë)

2020/2 Resime Ğaliyëva "Kışkı İrte" (Şiir) (Tuğayça)

2020/3 Ėlmira Şerifullina "Üs Şul Kanunnı Bëlëp" (Şiir) (Tuğan Tël)

2020/10 Şemsiye Cihangirova "Eniyëm Derëslerë" (Şiir) (Tuğan Tël)

2021/1 Nail Kaşım "Bërgelëkte-Köç!" (Şiir) (Tuğan Tël)

2021/5 İlsöyer İksanova "Omonim-Tabışmaklar" (Şiir) (Tël: Dil) (Koş Tëlë: Kuş Dili)

2021/6 Fakil Safin "Tuğan Tëlde Söyleş, Balam!" (Şiir)

2021/9 Lënar Şeyh "Ana Tëlë "(Şiir)

2021/11 Ğalimean Ğıylmanov "Min – Çın Tatar Malayı" (Şiir) (Ana Tël)

2023/2 Fakil Safin "Doğam" (Şiir) (Tatar Tëlë, Tuğan Tël)

2023/8 Möcehit Ehmetcanov "Ebiy – Millet Sağında" (Şiir) (Ana Tël)

4 Abdulla Tukay, Doğum: 26 Nisan 1886, Ölüm: 15 Nisan 1913.

5 2017/4 Ğabdulla Tuğay "Tuğan Tël" (Şiir) (Aynı şiir 2018-4, 2019-4 var)

6 2008/2 Şeyhi Mannur "Yaşşı Bël" (Şiir) (Aynı şiir 2019-5 var) (Tatarça, Tuğan Tël)

Sině söye torgan tël.
Bu tëlde ruğ baylıgın
Hem yörek qaynarlıgıñ.
Cırlağan bu tëlde bəzge
Söyëklë Tuqay moñın.
Tël kəşənë dus ite,
Bër-bërëne bërkëte.
Bël, balam, sin rus tëlën
Hem onıtma üz tëlëñ!”⁷

Əlmira Şerifullina'nın “İsēm Tuyı”⁸ şiirinde (2017/7) bir dede, torununun kuklasına isim koyarken “Adın Gölzeynep olsun, seni oynatan çocuğun gönlüne nur dolsun. Doğduğı yeri, ülkesini, ana dilini, annesini, ninesini dedesini, babasını sevsin. İmanlı nesiller yetiştirsın.”⁹ diyerek dua etmektedir. Bu dua ile okuyuculara aktarılan millî ve manevî değerler arasında ana dil de öne çıkarılmıştır.

Lënar Şeyëğh “Tuğan Tëlëm”¹⁰ adlı şiirinde (2017/12) “Annem sayesinde ana dilim bana ulaşmış. Onun damarı dedeme, nineme bağlı...” sözleriyle ana di-

7 “Tatarcağı da iyi bil,

Ruşçayı da iyi bil.

İkisi de bizim için

En gerekli, değerli dil.

Tatarcası tuğan tël,

Bize aziz olan dil.

Babanın annenin, ninenin dedenin

Seni sevip durduğı dil.

Bu dilde ruh varlıgın

Ve yüreğinin coşkusu.

Türkü söyler bu dilde bize

Sevimli Tukay ezgisi.

Dil insanı dost eder,

Birbirine kenetler .

Bil yavrum sen Rus dilini

Ve unutma öz dilini!”

8 2017/7 Əlmira Şerifullina “İsēm Tuyı” (Şiir) (Tuğan Tël)

9 “Atıñ Gölzeynep bulsın,

Sině uynatқан balanın

Küñëläne nur tulsın!

Yaratsın Tuğan cirën,

Tuğan tëlën, enëşën,

Ebiy-babay, etisën!

Alar aş nesëlge

İmanlı cannar iñsën!”

10 2017/12 Lënar Şeyëğh “Tuğan Tëlëm” (Şiir) (Aynı şiir2019-9 var)

lin nesiller arasında bir bağ kurduğunu ve bu sayede varlığını devam ettirebildiği anlatılmaktadır. Şair, şiirinin son dördlüğünde:

“Ana dilde konuşuyorum ben,
Türkü söylüyorum, dua ediyorum.
Sizi de ana dilde

Konuşmaya davet ediyorum!”¹¹ mısraları ile herkesi ana dilinde konuşmaya davet etmektedir.

Enis Şeymerdanov “Kadêrlê Süzler”¹² şiirinde (2018/5), ilk sözünün “anne”, ikinci sözünün “ülkem” olduğunu söylemekte, ana dilinin sağlam merdiven olduğu, milletin zengin tarihini altın anahtar gibi açtığını vurgulamaktadır.¹³

Lënar Şeyêh “Tatar Kızı”¹⁴ şiirinde (2021/9) Tatar kızında bulunması gereken vasıfları sıralamaktadır. Bu vasıflardan biri de ana dilini korumak ve Tatarca konuşmaktır:

“Ana dilimi koruyorum,
Tatarca sadece konuşuyorum.
Nerde olsam da,
Millî ezgileri söylüyorum.”¹⁵
Lebib Lëron’un “Tatar Têlê Derêşende”¹⁶ şiiri (2020/11) âdeta ders gibi. Şiirde ağabeyinin söylediklerini tekrar eden Sara adlı bir çocuğun, “ben gidiyorum

11 “Tuğan têlde söyleşem min,

Cır cırlıym, doğa kılam.

Sëznê de ana têlênde

Söyleşêrge çakıram!”

12 2018/5 Enis Şeymerdanov “Kadêrlê Süzler” (Şiir) (Tuğan Têl)

13 “Eni” süzê – tevgê süzem,

Barısınnan kadêrlê.

...

“İlêm” süzê – ikêñçêşê,

Ğaziz cırêm bula ul.

...

“Tuğan têlêm” digen çakta, -

Ul bula nıklı başkıç.

Milletêmnêñ bay tarihın

Açarday altın açkıç!”

14 2021/9 Lënar Şeyêh “Tatar Kızı” (Şiir) (Tuğan Têl) (Tatarça)

15 “Tuğan têlêmnê saqlıym,

Tatarça ğına söyleym.

Qayda ğına bulsam da,

Milli köylemê köyliym.”

16 2020/11 Lebib Lëron “Tatar Têlê Derêşende” (Şiir) (Tatar Têlê)

Sen gidiyorsun

O gidiyor...

...

Anlamadan kaldım ağabey,

Ya biz nereye gidiyoruz?"¹⁷ cümleleri ile çocuk dünyasının masumiyeti de yansıtılmıştır.

Galimcan Gıylmanov'un "Moğcize"¹⁸ şiirinde (2021/11) ise okulda yaşanan bir durum anlatılmış ve pek çok kültürel değere mısralar arasında yer verilmiştir:

"Bir tanıdık okulda

Acayip hâl gördüm

Teneffüs olunca

Görmeye hazırlandım.

Derste bir çocuk

Tahtaya çıkmış da:

"Ben -Tatar" diye yazmış

Bir hata yok onda.

"Kazanım, İdilim-

En güzel yer,- demiş.-

"Karurman" ve "Sarman"-

En hüznü türkü", - demiş...

Bu - bütün dersin

En safı, dürüstü;

Kendi bir mucize -

Ana dil dersi! (Tuğan töl)"¹⁹

17 "Damir abıy eytöp sora,

Çabatlap bara Sara:

-Min baram,

Sin barasın,

Ul bara...

Kinet Sara tuqtadı da

Uñğa, sulğa qaradı.

-Añlamıyça qaldım, abıy,

E böz kaya barabız?"

18 2021/11 Galimcan Gıylmanov "Moğcize" (Şiir) (Tuğan Töl)

19 "Bör tanış mektepte

Ğaceyöp ħel kürdëm.

Teneffës bulğançı

Kürërge ölgërdëm.

Derëste bër bala

Ğalimcan Ğıylmanov "Tatar Ƙoşı"²⁰ şiirinde ise (2021/11) "Ƙuşların eğer dili olsa Tatar dili olur idi" sözleriyle Tatar dili yüceltilmiştir. Aynı şekilde 2022/9 sayısında da folklorcuların oluşturduğu bir eser olan "Tabıgätke, Ƙoş-Ƙort, Böceklerge Ğendeşler" hakkında bilgi verilirken "Hayvanlar kendilerine Tatar dilinde konuşanı seviyorlar elbette"²¹ cümlesi aktarılmış ve hayvanlarla ilgili şiir örnekleri paylaşılmıştır.

Daniya Heğıym'in "Ƙëm Niçek Söyleşe?"²² şiirinde (2023/10) hayvanların "mu-u-u, hav-hav-hav, miyav, ba-ka-ka" gibi çıkardığı seslerden yola çıkarak insanların ise konuştuğu, ana dilimizin çok zengin olduğu, ülkemizin güzel olduğu cümleleri ile çocuğa hayvan sevgisinden yola çıkarak keyifli bir şekilde dil ve ülke sevgisi aktarılmıştır. Şevket Ğaliyev'in "Rus Ƙazları: ğa-ğa-ğa"²³ şiirinde (2010/12) ise Rus ve Tatar hayvanlarının çıkardığı sesler karşılaştırılıyor:

"Ruslarda da var kazlar,
Tatar'da da var kazlar.
Rus kazları: ğa-ğa-ğa diyor,
Tatar kazı : kıyğak diyor."²⁴

Zölfiye Ğıyniyatova "Ğel Tatarça Söylešem"²⁵ şiirinde (2024/6) her zaman Tatarca konuştuğu anlatılmaktadır. "Heyerle ırte, rehmet, isenme, sav bul"

Taktağa çıkkän da:

"Min-tatar", - dip yazğan,

Bër ğata yuk anda.

"Ƙazanım, İdëlëm –

İñ yemle cir, - digen. –

"Ƙarurman" hem "Sarman" –

İñ moñlı cır", -digen...

Bu - barlık derësnëñ

İñ safı, dörësë;

Üzë bër moğciza –

Tuğan tël derësël!"

20 2021/11 Ğalimcan Ğıylmanov "Tatar Ƙoşı" (Şiir) (Tatar Tëlë)

"Ƙoş kına şul... Ƙëşë bulsa,

Ƙaytır ilë bulır idë.

Eger söyler tëlë bulsa,

Tatar tëlë bulır idël.."

21 "Cenlekler de tüzlerëne tatar tëlënde ëndeşkennë yarata iken bit." (2022/9)

22 2023/10 Daniya Heğıym "Ƙëm Niçek Söyleşe?" (Şiir) (Tuğan Tël)

"E kësëler söyleşe,

Matur süzler öleşe.

Bik bay tuğan tëlëbëz,

Güzel bëznëñ ilëbëz."

23 2010/12 Şevket Ğaliyev "Rus Ƙazları: ğa-ğa-ğa" (Şiir) (Tatarça, Rusça)

24 "Ruslarda da bar kazlar,

Tatarda da bar kazlar.

Rus kazları: ğa-ğa-ğa, diy,

Tatar kazı: kıyğak, diy."

25 2024/6 Zölfiye Ğıyniyatova "Ğel Tatarça Söylešem" (Şiir) (Tatarça, Tuğan Tël)

kelimelerini kullandığını, beşikteki küçük kardeşini "elli-bev" diye avuttuğunu, sığırın da her zaman Tatarca böğürdüğünü, kedilerinin de hakiki Tatar olduğu, saf Tatarca mırladığı, fareleri gün boyu miyav deyip avladığı, horozlarının da Tatarça "kikrikük" diye uyandırdığı, bahçedeki çekirgenin hakiki Tatarca sıçradığı ifade edilmiştir. Şiir, "Her bir çalı, her bir gül Tatar dilini bilmeli. Sen de dostum ana dili (Tuğan tēlnē) baş parmağın gibi bil. Ana dili koruyucuyum ben. Her zaman Tatarca konuşuyorum. Tatar dilini bozan düşman ile güreşiyorum."²⁶ sözleriyle tamamlanmaktadır.

Fakıl Safin "Beḥēt Nerse UI?"²⁷ şiirinde (2023/2) mutluluk nerede sorusuna eskilerin cevap aradığını, doğru cevabı sanki hiç kimsenin gerçekten bilmediğini anlatıp ana dilde konuşmanın, insanlara hep gülümseyip güzel sözler konuşmanın, kendi ülkemizde, kendi yerimizde, kendimizce yaşamının mutluluk olduğu vurgusu yapılmıştır.

Resime Ğaliyēva, üç mısralık şiirinde (2020/2) Tatarların büyük şairi Abdullah Tukay ile ana dili birleştiriyor:

"Tukay dili benim dilim,

Tukay hüznü benim gönlüm.

Gamsız yaşamak mümkün değil!.." ²⁸

26 "Tatar tēlnē bēle, diym,

Herbēr kuvak, herbēr göl.

Sin de dustım tuğan tēlnē,

Biş barmağın kēbēk bēl.

Tuğan tēlnē saqlavçı min!

Gēl tatarça söylešem.

Tatar tēlnē bozuvcı,

Doşman bēlen körešem."

27 2023/2 Fakıl Safin "Beḥēt Nerse UI?" (Şiir) (Tuğan Tēl)

"Kēşēlerge gēl yılmayıp

Matur süzler deşebēz.

Üz ilēbēz, üz cirēbēz,

Üzēbēzçe yeşerbēz!

Beḥēt nerse? Uylıy kalsañ

Cavapnı küpler bēle.

Beḥēt ḥaḳıñğa uyımmı

Üzēmçe eyttēm mēne."

28 2020/2 Resime Ğaliyēva

"Tukay dili benim dilim,

Tukay hüznü benim gönlüm.

Gamsız yaşamak mümkün değil!.." (Şiir) (Tuḳay Tēlē)

"Tuḳay tēlē – minēm tēlēm,

Tuḳay moñı – minēm küñēl.

Ğamsız yeşev mömkin tüğēl!.."

Möcehit Ehmecanov "Yaratuvnıñ da Çiklerë"²⁹ şiirinde (2023/8) "Kendi dilini bilmeyeni nasıl sevmeli" diyerek ülkemizi, dilimizi ve aziz memleketimizi sevmemeye hakkımızın olmadığını altı çizilmektedir.

"Nasıl şimdi sevmeli
Kendi dilini bilmeyeni?
Halkımıza gizli
Miskinlik dileyeni?
Sevememeye hakkımız yok
Ülkemizi, dilimizi
Anaları, çocukları
Hem aziz memleketimizi"³⁰

3. 2. Tuğan İl, Tuğan Cir, Tuğan Avıl, Tuğan Yağ, Tuğan İlkey, İl "Vatan, memleket, ülke, insanın doğup büyüdüğü köy veya şehir"

"Balam-bagalman" (Sevimli yavrum) sayfasında, başta çocuklar olmak üzere okuyuculara kazandırılmak istenen ve ana dilden sonra en çok üzerinde durulan bir diğer millî değer, insanın doğup büyüdüğü yer, vatan, memleket, ülke sevgisi ve özlemidir. "Tuğan İl, Tuğan Cir, Tuğan Avıl, Tuğan Yağ, Tuğan İlkey, İl" sözleriyle ifade edilen bu millî değer anlatıldığı pek çok metin gazetede bulunmaktadır.³¹

29 2023/8 Möcehit Ehmecanov "Yaratuvnıñ da Çiklerë" (Şiir) (Tël)

30 "Nige elë yaratırğa

Üz tälän bëlmeğennë?

Halkıbızğa mıştım ğına

Mëskënlëk tëleğennë?

Yaratmaska ħakıbız yuk

İlëbëz, tëlëbëznë.

Anaları, balaları

Hem ğaziz cirëbëznë."

31 Gazetede ki "Tuğan İl, Tuğan Cir, Tuğan Avıl, Tuğan Yağ, Tuğan İlkey, İl" "Vatan, memleket, ülke, insanın doğup büyüdüğü köy veya şehir" ile ilgili metinler yıl ve ay olarak aşağıda verilmiş olup ilgili sayılara <https://disk.yandex.ru/d/3WrAvbjsZxxSAA> adresinden ulaşılmıştır.

2012/8 Möcehit "Şundi Tuğan Yağ" (Şiir)

2013/9 Ravil Feyzullin Ğaziz Kitabı, "Sinëkö – İlnëkö" (Şiir) (Tuğan Cir, İl)

"Bërdënbër" (Şiir) (Tuğan İl)

2013/10 Rëzëda Veliyeva "Tuğan İlkey" (Şiir)

"İñ Matur Cir" (Şiir) (Tuğan Cir)

2014/10 Cevdet Derzaman "Bëznëñ Elifba" (Şiir) (H: Kaplamanın kara bulut Tuğan ilimizin göğünü) (Tuğan İl)

2015/3 Nurziye Mirħazova (Nurziye Raşit Kızı Mirħazova) Bülëk, "Tuğan Tëlëm!" (Şiir) (Tuğan İl, Tuğan Cir)

2015/5 Tölnur Vasylova, "Tabiğat Balaları" (Şiir) (Tuğan Yağ)

2015/8 Musa Celil "Kızıma" (Şiir) (Tuğan İl) (Aynı şiir 2016-2 var)

2016/4 Akyëğët (Feyzullin Röstem Ğabdraħman Ulı) "Tuğan Cir" (Şiir)

2017/7 Ėlmira Şerifullina "İşëm Tuyı" (Şiir) (Tuğan Cir)

2018/5 Enis Şeymerdanov "Kadërlë Süzler" (Şiir) (Tuğan Tël) (İl)

2020/2 Resime Ğaliyëva "Yaqtı Suret" (Şiir) (Tuğan Yağ)

2020/3 Ėlmira Şerifullina "Çebekey" (Şiir) (İl)

2020/8 Rëzëda Veliyëva "Yañır, Yav!" (Şiir) (Tuğan Cir)

Gadél Kutuy "Sağınuv"³² adlı nesirde (2008/5) doğup büyüdüğü yerlere olan özlemini anlatıyor. "Özledim, çok özledim seni vatanım." sözleriyle bu özlemini ifade ediyor. "Tuğan İl" şiirinde ise uzakta da olsa memleketin her daim gönülde olduğu ve unutulmadığı anlatılmaktadır:

"İy tuğan il, iy matur il,
Kaldın bızden yırakta,
Kalsañ da bızden yırakta,
Künñelde sin herçaқта."³³

Abdulla Alış'ın "Üzëm Turında Cır"³⁴ şiirinde (2008/9) "Deseler altın sarayda dur sen, lakin ülken hürriyetsiz kalsın, söyledim beni zindana koy, fakat ülkem özgür olsun... Yiğit olan ülkesini altın gümüşe satmaz, eğer vatanını kaybetmezse altını o çöp sayar, en kıymetli görür vatanını." diyerek ülkesinin özgürlüğünü her şeyin üstünde tutmaktadır.

Gazetede çocuklara ana dil sevgisi, memleket sevgisi gibi değerleri hayvanlar yoluyla öğretmenlerin genellikle tercih edildiği görülmektedir. Bu yöntem sayesinde hem eğlenceli hem de kalıcı bir öğrenme sağlanmaktadır. Henevi Bediği "Tuğan İl"³⁵ şiirinde (2018/3) "Kuş olsam uzaklarda yuvalar kurmazdım.

2020/10 Şemsiye Cihangirova "Göl Üstërem" (Şiir) (Tuğan Cır)

2021/3 Zölfiye Gıyniyatova, şiirler, (Tuğan Avıl, Tuğan Yak, Tuğan Cır)

2021/7 Yıldız Şerapova "Çaptar Sağışı" (Şiir) (Tuğan Yak)

2021/9 Lënar Şeyh "Nesël Ağacı" (Şiir) (Tuğan Cır)

2021/11 Gálımcın Gıylmanov "Min – Çın Tatar Malayı" (Şiir) (Ana Tël) (İl)

2023/2 Fakıl Safın "Tuğan Öyëm- İzgë Nigëzëm" (Şiir)

2023/2 Fakıl Safın "Beğët Nerse Ul?" (Şiir) (İl)

2023/8 Möcehit Eñmetcanov "Yaratuvnıñ da Çiklerë" (Şiir) (İl)

2023/10 Daniya Hegrym "Këm Niçëk Söyleçe?" (Şiir) (İl)

32 2008/5 Gadél Kutuy'un "Sağınuv" (Nesir) (Tuğan İl), "Tuğan İl" (Şiir)

"Sağındım, bık sağındım sinë, Tuğan il!"

33 "Ey vatan, ey güzel ülke

Kaldın bizden uzakta,

Kalsan da bizden uzakta,

Gönülde sin her an."

34 2008/9 Abdulla Alış'ın "Üzëm Turında Cır" şiiri (Tuğan İl)

"Eytsele de: altın sarayda tor sin,

Lekin ilëñ irëksëz kalsın, dip,

Eytër idëm: minë zindanga sal,

Fekät ilëm irëklë bulsın, dip.

...

Satmaz yëğët ilën altın-kömëşlerge,

Eger yuğaltmasa vöcdanın;

Altını ul çüpke sanar,

İñ kıymetlë kürër vatanın."

35 2018/3 Henevi Bediği "Tuğan İl" (Şiir)

"Min koş bulsam, yıraklarda

Oyalar kormas idëm.

Çit cirlernë yakın itëp,

Yabancı yerleri yakın edip bir gün de durmazdım" sözleriyle memleket sevgisini anlatmak için hayvanlardan yararlanılmıştır. Aynı şairin "Çıpçıklar"³⁶ şiiri de (2018/3) serçelerin sevgili "Tuğan il"lerini (Ülkelerini) yücelttiği cümlesi ile sona ermektedir. Möcehit Zahit'in tek dörtlük³⁷ şiirinde (2014/5) güz gelince kargalar sürü sürü uçmaktadır. Şaire göre tıpkı insanlar gibi kargalar için de doğduğun yerden gitmek hüznülüdür:

"Kargalar güz gelince
Uçarlar sürü sürü.
Onlar için de hüznülüdür bu
Doğduğun yerlerden gitmek."³⁸

Rëzëda Veliyeva "İñ Matur Cir"³⁹ şiirinde (2013/10) en güzel yerin neresi olduğunu merak eden çocuk, bütün dünyayı gören Güneş'e bu soruyu sormakta, Güneş ise "En güzel yer tuğan cir (doğduğun yer) unutma bunu çocuk" diye cevap vermektedir.

Tukay'ın "Nereye gidersem ne yaparsam yapayım hatırımda ebedi kalır doğduğum yer." mısralarına yer verdiği, köyüne olan sevgisini ve özlemini anlattığı "Tuğan Avıl"⁴⁰ şiiri (2008/4, 2008-7, 2017-4, 2018-4) tıpkı "Tuğan Tël" şiiri gibi gazetenin farklı yıllarının yine Nisan sayılarında bulunmaktadır.

Fatih Kerim "İl"⁴¹ şiirinde (2007/5) ölümü düşünmek yerine ülkeyi düşünmenin yerinde olacağını okuyuculara tavsiye etmektedir:

"Ölüm hakkında düşünme,
Ülken hakkında düşün,
Ülken hakkında düşünsen,

Bër kön de tormas idëm."

36 2018/3 Hënefi Bedigıy "Çıpçıklar" (Şiir) (Tuğan İl)

"Çıpçıklar küñëllë itëp

Çırkıldıy, cırkıy.

Söyëklë tuğan illerën

Alar da zurlıy."

37 2014/5 Möcehit Zahit, tek dörtlük, (Tuğan Cir)

38 "Kargalar köz citüv bëlen

Oçalar kötöv – kötöv.

Alarga da moñsuvdır şul

Tuğan cirlerden kittöv."

39 2013/10 Rëzëda Veliyeva "İñ Matur Cir" (Şiir) (Tuğan Cir)

"İñ matur cir –

Tuğan cir ul,

Onıtma monı, bala!"

40 2008/4 Gabdulla Tukay "Tuğan Avıl" (Şiir) (Aynı şiir 2008-7, 2017-4, 2018-4 var) (Tuğan Cir)

"Kaya barsam, kayda torsam, nişleşem de,

Hëtëremde meñgë kalır tuğan cirëm."

41 2007/5 Fatih Kerim "İl" (Şiir)

Ömrün uzun olur.”⁴²

Fakil Safın, “İsenmë, Këşë!”⁴³ şiirinde (2023/2) insana seslenmekte ve ülke için öneminden bahsetmektedir:

“El uzatıp sana , gülümseyip söylüyorum.

Aydınlık dünyada yaşama sevinci verip yaşa!

Yeryüzüne sen gerek,

Ülkeye sen gerek,

Güne sen gerek, merhaba (isenmë), İnsan!”⁴⁴

Reşit Yagferov “Bişëk Cırları”⁴⁵ başlıklı ninnilerden birinde (2023/5) kızların da ülkeye faydalı olması mesajını vermektedir.

“Kızım kızım kız kişi.

Kızım olur büyük kişi.

Damada da gider o (evlenir de o),

Ülkeye fayda eder o.”⁴⁶

3. 3. Halk “Halk”, Tuğan Halkı

1918-2004 yılları arasında yaşayan Edibe Hekimova, “Halk düşmanı!” ilan edilen Nigmet Hekim’in kızıdır. Yaşadığı zorlu yıllara rağmen Hekimova, “Yeşesën Halkı”⁴⁷ şiirinde (2011/9) halkına olan sevgisinden vazgeçmemiştir.

42 “Ülëm turında uylama,

İlëñ turında uyla,

İlëñ turında uylasañ,

Gömëren ozın bula.”

43 2023/2 Fakıl Safın “İsenmë, Këşë!” (Şiir) (İl)

44 “Kul suzıp siña, yılmayıp deşem.

Yaktı dönyağa yem birëp yeşe!

Cırge sin kirek,

İlge sin kirek,

Köñge sin kirek, isenmë, Këşë!”

45 2023/5 Reşit Yagferov “Bişëk Cırları” (Şiir) (İl)

46 “Kızım, kızım, kız këşë,

Kızım bulır zur këşë.

Kiyevge de kiter ul,

İlge fayda iter ul.”

47 2011/9 Edibe Hekimova “Yeşesën Halkı” (Şiir) (Halkı)

2021/5 İlsöyer İksanova “Omonim-Tabışmaqlar” (Şiir) (tël: dil) (Halkı)

2023/8 Möcehit Eñmetcanov “Yaratuvnıñ da Çiklerë” (Şiir) (Halkı)

2011/12 Enver Şeripov “Tuğan Halkıma” (Şiir) (Halkı)

3. 4. Tatar Kimliği

“Balam-bagalman” (Sevimli yavrum) sayfasında ana dil, ülke, memleket gibi millî değerlerden sonra “Tatar” millî kimliğini öne çıkaran pek çok eser bulunmaktadır.⁴⁸

İrək Ğabdrahmanov “Min- Tatar”⁴⁹ şiirinde (2013/1), Tatar olmaktan duyduğu gururu haykırmaktadır. Aynı gururu Lënar Şeyəh’in “Tatar Malayı”⁵⁰ (şiir) (2021/9), “Tatar Kızı”⁵¹ (şiir) (2021/9) ve “Tatarlık”⁵² şiirlerinde de (2017/12, 2019-9) görmekteyiz:

“Annem de Tatar kızı,
Babam Tatar oğlu.
Böyle olunca bende de
Tatarlık dolu.
Tatarlığım- gururluğum
Yıldızın en parlağı
Günün en ışıklı güneşi
Sabahın en saf çiği (kırağı)
Kendi milletine saygı duyan
Başkalarını hor görmez
Tatar olup kalsan sadece,
Aziz milletin bitmez.”⁵³

48 Gazetede ki Tatar millî kimliği ile ilgili metinler yıl ve ay olarak aşağıda verilmiş olup ilgili sayılara <https://disk.yandex.ru/d/3WrAvbjsZxxSAA> adresinden ulaşılmıştır.

2012/10 Ėlmira Şerifullina “BĖZ – Tatar Balaları” (Şiir)

2017/10 İlzire Veliyullina “Ėalada” (Şiir) (Tatar)

2021/9 Lënar Şeyəh “Tatar Ėailesē” (Şiir)

2021/11 Ėalimcan Ėıylmanov “Tatar Koşı” (Şiir)

2021/11 Ėalimcan Ėıylmanov “Moğcize” (Şiir)

49 2013/1 İrək Ğabdrahmanov “Min- Tatar” (Şiir)

“Ėorurlanıp eytem: “Min – tatar!””

50 2021/9 Lënar Şeyəh “Tatar Malayı” (Şiir) (2022-12'deki şiire benziyor)

51 2021/9 Lënar Şeyəh “Tatar Kızı” (Şiir)

52 2017/12 Lënar Şeyəh (kısa bilgi) “Tatarlık” (Şiir) (Aynı şiir 2019-9 var)

53 “Eniyēm de tatar kızı,

Etiyēm – tatar ulı.

Şulay bulğaç, üzēmde de

Minēm tatarlık tulı.

Tatarlığım – Ėorırlıgım,

Yoldızınñ iñ açığı,

Könnēñ iñ nurlı kıyaşı,

İrtēñ iñ saf çiği...

Üz milletēñ ĥörmet itken

Başkalarıñ kimsētmes.

Tatar bulıp ħalsañ ġına,

Ėaziz milletēñ bētmes!”

Derdemend de tek dörtlükte⁵⁴ (2020/6) Tatar olmaktan duyduğu gururu haykırıp âdeta bütün dünyaya meydan okumaktadır:

“Tatarlıktan Tatar hiç utanır mı,
İnsan kendi ismini inkâr eder mi.
Tatarlıkta Tatar oğlu Tatarım,
Tatar değil deme- başın yok ederim.”⁵⁵

Tataristan Yazarlar Birliği üyesi de olan İlzire Veliyullina “İsem Saylav”⁵⁶ şiirinde (2017/10) çocuklara isim koyarken Tatarca isimler tercih edilmesini vurgulamaktadır. İsim aramak için kitaplara baktığında yabancı isimleri görünce, “Bu nasıl isimler? Gerçek Tatar ismi bitti mi?” diyerek sitemini dile getirmektedir.

Lebib Lëron “Tatar Balası”⁵⁷ şiirinde (2020/11) kız erkek ayrımı yapmadan her Tatar çocuğunun ortak vasfının annesini, babasını ve vatanını sevmesi olduğu anlatılmaktadır:

“Nasıl güzel Tatar kızı, nazar değmesin ona...
Nasıl güzel Tatar oğlu, nazar değmesin ona...
Sever aziz vatanı, sever annesini babasını...
Büyük olsa da çocuk kalır,
Tatar çocuğu olup.
Söylerler:
-Tatar kızı bu,
Derler:
-Tatar oğlu!”⁵⁸

54 2020/6 Derdemend tek dörtlük (Şiir) (Tatar)

55 “Tatarlıktan tatar hiç ğar itermë,

Këşë üz isëmëñë inkar iter më.

Tatarlıkta tatar uĝlı tatarımın,

Tatar tüĝël dime – başın vatarımın!”

56 2017/10 İlzire Veliyullina “İsem Saylav” (Şiir) (Tatar)

“Bëtkenmë, diy, dönyasında

Çın-çın tatar isëmë.

Gël turı kile toĝanı

İsëmëne cisëmë.”

57 2020/11 Lebib Lëron “Tatar Balası” (Şiir)

58 “Nindiy güzel tatar kızı! –

Küz tiymesën üzëne.

Nindiy matur tatar ulı! –

Küz tiymesën üzëne.

Yaratır ğaziz Vatannı,

Söyer enkey-etkeynë!

Dev bulĝaç ta, şulay kalır –

Tatar balası bulıp.

Ğalimcan Ğıylmanov "Min – Çın Tatar Malayı"⁵⁹ şiirinde (2021/11) haki-ki Tatar çocuğı olmanın gereklerini şu cümlelerle ifade etmektedir: "Kendi ana dilimde konuşuyorum. Utanmıyorum, korkmuyorum kendi ülkemde. Kendimi vatani korumaya hazırlıyorum. Doğrusunu söylemek gerekirse çoktan hazırım. Başımda nakışlı tübetey. Dualar okumayı öğretiyor büyük anne. Terbiyeli olmanın gereğini biliyorum ben. Hakiki Tatar oğluyum yüreğimle ben!"

3. 5. Sabantuy Beyremç, Saban Tuı "Sabantuy, Hasat Bayramı, Çift Sürme Bayramı" ve Sabantuy'da Yapılanlar

Tatarlar için en önemli kültürel değerlerden biri de Sabantuy'dur. Sabantuy sözlükte, "Baharın işleri bittikten sonra köyün geniş bir meydanında düzenlenen at koşusu, çuval yarışı, güreş gibi türlü yarışların ve eğlencelerin yapıldığı geleneksel hasat bayramı" olarak tanımlanmaktadır. (Öner, 2009:225)

Çulpan Zaripova Çetin, Sabantuy ile ilgili şu bilgileri aktarmaktadır:

"Tatar Türkleri, Sabantuy ("saban"- saban, "tuy"- düğün) bayramını, kar yerden kalkıp bahar ekini ekilene kadar süre içerisinde kutlar... Eskiden Sabantuy bayramı yapılacak günü, köyün ihtiyaçları belirler ve genelde Pazar gününe denk gelmesine özen gösterirlerdi. Günümüzde de her köy, bu bayramı komşu köyün bayramına da katılabilme amaçlı farklı günde yapmak ister... Sabantuy bayramının kutlanması, sadece Tataristan topraklarıyla sınırlı kalmaz, Tatarların yaşadığı bütün bölge ve yörelerde de yapılır... Sabantuy geleneğinin en önemli özelliğı, insanları birleştirip ana dilini korumaya yardımcı olmasıdır. Bu gelenek sırasında çeşitli kuşaklar bir araya gelerek bayram eder, büyükler genç kuşağı örnek gösterip onlara ahlâkî, fizikî ve beceriye dayanan eğitim sunarlar." (Çetin, 2016:101-102)

Eytörler:

-Tatar kıızı bu!

Diğerler:

-Tatar ulı!"

59 2021/11 Ğalimcan Ğıylmanov "Min – Çın Tatar Malayı" (Şiir)

"Çatnatıp söyleşem

Üz ana tēlēmde!

Üzēmnē Vatannı

Saklarğa ezērlıym;

Dörēşēn eytkende,

Küptennen ezēr min!

Başımda – çiğüvlē,

Kayuvlı tübetey.

Doğalar uqırğa

Öyrete Dev eti.

...

Tevfıyıklı bulırğa

Kireğēn bēlem min.

Çın tatar malayı

Yöregēm bēlen min!"

“Balam-bagalmam” (Sevimli yavrum) sayfasında Sabantuy’un kutlandığı ay olan Haziran, Temmuz aylarında çok sayıda Sabantuy’u anlatan metin bulunmaktadır.⁶⁰ Bu metinler sayesinde okuyucular Tatarların bu köklü geleneğini daha yakından tanıma imkânı bulabilmektedirler.

⁶⁰ Gazetede yer alan Sabantuy ile ilgili metinler yıl ve ay olarak aşağıda verilmiş olup ilgili sayılara <https://disk.yandex.ru/d/3WtrAvbjsZxxSAA> adresinden ulaşılmıştır.

2007/5 Sabantuy Bayramının adı geçiyor.

2007/6 “İyun (Haziran) Sabantuy’lar ayı”, Ėncĕ Möĕminova’nın “Sabantuy” şiiri (Aynı şiir 2023-6 var)

2009/7 “Eni Tĕkken Kŭlmekler” (Şiir) (Sabantuy kŭlmeklerĕ)

2011/12 Enver Şeripov “Sabantuy’lı Tatarstanım” (Cır “türkü”) (Şiir)

2012/6 Rafis Korman (1957) “Saban Tuı” (Şiir)

2012/7 Rkail Zeydulla “Sabantuy Sölgĕşĕ” (Hikâyeden parçalar, bölümler)

“Kunak Kŭtkende” (Sabantuy, çok eski Tatar bayramı.)

“Sabantuy Alanı”

“Baĕanaĕa Mĕnŭv”

2012/8 Möcehit (balalar şairi) 1950 “Atlar” (Şiir)

2013/8 Ėlimcan Ėymanov “Tertip Bozdım” (Şiir)

2014/6 Aydar Ėelim (2013-10 benzer hikâye, Dal Yavrusu Teĕavĕtdin) “Tuĕan Tĕl” Kitabı (Nesir)

2015/6 Klara Bulatova “Sabantuyda” (Şiir)

2017/7 Ėlmira Şerifullina “Sabantuy” (Şiir)

2019/7 Almaz Ėymadiyĕv “Meĕbbetke Ėerĕf Kirte Tŭĕĕl” (Şayan-hikeye)

2020/8 Şevket Ėaliyĕv “Ceyĕ Bolında” (Şiir)

2021/7 Yıldız Şerapova “Çaptar Saĕı” (Şiir)

2021/11 Ėlimcan Ėylmanov “Tertip Bozıp Yördĕm” (Şiir)

2023/3 Ėlmira Şerifullina “Ozın Tolımlı Bala” (Şiir)

2023/6 Saban Tuı (Şiirler)

Çiĕĕiz Musin, Kısa şiir

Şevket Ėaliyĕv “Sabantuy Batır” (Şiir)

Robĕrt Miĕnullin “Sabantuy Bŭĕĕn Bĕzde” (Şiir)

“Sabantuyda” (Şiir)

Ėazinur Morat “Sabantuy” (Şiir)

Fenis Yarullin “Bŭĕĕn Sabantuy” (Şiir)

Ėncĕ Möĕminova “Sabantuy” (Şiir) (Aynı şiir 2007-6 var)

2024/9 Fenil Ėıylecĕv Saban Tuı Uyınarı (Genel Başlık)

“Çŭlmek Vatuv” (Şiir) (Çömlĕk kırmak)

“Uklav Tartı” (Şiir) (Oklava ĕekiştirme)

“Arĕan Tartı” (Şiir) (Urgan ĕekiştirme)

“Köre” (Şiir) (Gŭre)

“Kapçık Suĕı” (Şiir) (Torba, kese savaşı) (Çuval savaşı?)

“Aĕaĕ Atta Yöĕĕrŭv” (Şiir) (Aĕaĕ attı koşmak)

“Yomırkalı Kaşık Kaşıp Yöĕĕrŭv” (Şiir) (Yumurtalı kaşığı dudaklar arasında kıştırıp koşmak)

“At Çabı” (Şiir) (At yarışı)

“Kapçık Kiyĕp Yöĕĕrŭv” (Şiir) (Çuval giyip koşmak)

“Kolĕaĕa Mĕnŭv” (Şiir) (Uzun ve kalın sırıĕa binme)

“Avı” (Şiir) (Eĕik, yana yatık sırıĕa binme)

Fotoğraf 3: Tatar Dönyası / Tatarskiy Mir “Tatar Dünyası” gazetesinin onuncu sayfası: “Balam-bagalmam” (Sevimli yavrum) (2012/7)

“Köy ve yaz hakkında konuşmaya başladık. Sabantuyuları da unutamayız. Bu bayramı unutmak mümkün mü?” sözlerinden sonra Bari Rehmet’in “Saban Tuyunda”⁶¹ şiiri (2008/7) gazetede yer almaktadır. Bu şiirde “Köyün yanında,

61 2008/7 Bari Rehmet “Saban Tuyında” (Şiir)

“Běžněn avıl yanında,
 Ƙayınсар urmanında,
 Bık zur saban tuy bula
 Her yıl iyun ayında.
 Ƙazandan da ƙilgenner,
 Meskevden de ƙilgenner,
 Bereskedен, Meteskedен –
 Bık küp, bık küp ƙirlerden.
 Etiler de bar anda,
 Eñiyler de bar anda,
 Babaylar da, ebıylar de,
 Bebişler de bar anda.

...
Uynap tora muzıka,
Zur urman şav-gör kile,

kayınlar ormanında, her yıl haziran ayında büyük Saban Tuı olduğu, Kazan'dan, Moskova'dan pek çok yerden kişinin geldiği, annelerin, babaların, ninelerin, dedelerin bu bayrama katıldığı, şarkı söyleyip dans edildiği" anlatılmaktadır.

Sabantuy'u konu alan metinlerde genel olarak, Sabantuy'un millî bayram olduğu, güreşçiler neslinden, güreşçi halk vurgusu öne çıkmaktadır. Sabantuy, Mullanın "Molla, din adamı" dua okuması ile başlamaktadır. Rkail Zeydulla'nın "Bağanağa Mëñüv"⁶² (2012/7) hikâyesinde kahramanlar mollanın dua okuduğunu duyunca Sabantuy'un başladığını anlarlar.

Çulpan Zaripova Çetin'e göre, Sabantuy Bayramının hazırlığı kutlamalarda düzenlenecek yarışmalarda kazananlara verilecek hediyeleri toplamakla başlamaktadır. Genelde kumaştan yapılan nesnelerden (kumaş, havlu, seccade, masa örtüsü, yazma, başörtüsü, işlemeli mendil, gömlek, elbise vb.) ibaret olan hediyeler uzun bir sopanın ucuna bağlanmaktadır. Eskiden en değerli hediye, bir önceki yıl evlenen genç gelinlerin Tatarlarda "*kızıl başlı sölgë*" diye adlandırdıkları başları kırmızı desenlerle işlenmiş havluları olduğu, gelinin bu hediye çeyizinde bulunan en güzel havludan hazırladığı, Tataristan'ın Mamadış ilçesi ihtiyarlarının anlattıklarına göre, bu havlunun değerinin bir koyuna eşit olduğu bilgisi de aktarılmaktadır. (Çetin, 2016:209) Dolayısıyla Sölgë'nin "Havlu", Sabantuy için önemli bir kültürel değer olduğu görülmektedir. "Balam-bagalmam" (Sevimli yavrum) sayfasında da Sabantuy'dan bahsedilen yerlerde Sölgë "Havlu"dan bahsedildiği hatta, Rkail Zeydulla'nın "Sabantuy Sölgësë" (2012/7) hikâyesine de yer verildiği görülmektedir.⁶³

Gazetede Sabantuy'dan bahsederken Sabantuy'da yapılan çeşitli etkinliklere de yer verilmiştir:

Cırlıylar da, biyiyler de

Törlësë törlë köyge."

62 2012/7 Rkail Zeydulla "Bağanağa Mëñüv" (Hikâye)

"-Mulla babay doğa ukıy, - didë Emir. – Dimek, Sabantuy başladı!"

63 2012/6 Rafis Korman (1957) "Saban Tuı" (Şiir)

2012/7 Rkail Zeydulla "Sabantuy Sölgësë" (Hikâyeden parçalar, bölümler)

"Arkan Tartış "Urgan çekiştirme"⁶⁴, At Çabışı "At yarışı", ağaç attı koşmak⁶⁵, Bağanaga Mënüv "Bağana, Dik vaziyette yere çakılan ağaç direk"⁶⁶, Çülmek vatuv "Çömlek Kırma, Parçalamak"⁶⁷,

Kaçık Suğışı "Torba, kese savaşı" (Çuval savaşı?)⁶⁸, Kaçık Kiyöp Yögürv "Çuval giyip koşmak"⁶⁹, Kılğağa Mënüv "Uzun ve kalın sırığa binme"⁷⁰, Köreş "Güreş"⁷¹ Uqlav Tartış "Oklava çekiştirme"⁷², Yomırkalı Kaşık Kaşık Yögürv "Yumurtalı kaşığı dudaklar arasına kıştırıp koşmak"⁷³ bu etkinliklerden bazılarıdır.

64 Sabantuy'da Yapılanlar:

2024/9 Fenil Gıylecëv Saban Tuyı Uyınarı (Genel Başlık)

"Arkan Tartış" (Şiir) (Urgan çekiştirme)

65 2012/8 Möcehit "Atlar" (Şiir)

2023/6 Robërt Miñnullin "Sabantuy Bögën Bëzde" (Şiir)

2024/9 Fenil Gıylecëv Saban Tuyı Uyınarı (Genel Başlık)

"Ağaç Atta Yögürv" (Şiir) (Ağaç attı koşmak)

"At Çabışı" (Şiir) (At yarışı)

66 2012/7 Rkail Zeydulla "Bağanaga Mënüv"

2021/11 Ğalimcan Ğıylmanov "Tertip Bozıp Yördëm" (Şiir)

67 2012/7 Rkail Zeydulla "Çülmek Vatuv"

2021/11 Ğalimcan Ğıylmanov "Tertip Bozıp Yördëm" (Şiir)

2023/6 Robërt Miñnullin "Sabantuy Bögën Bëzde" (Şiir)

2023/6 Fenis Yarullin "Bögën Sabantuy" (Şiir)

2024/9 Fenil Gıylecëv Saban Tuyı Uyınarı (Genel Başlık)

"Çülmek Vatuv" (Şiir) (Çömlek kırma)

68 2024/9 Fenil Gıylecëv Saban Tuyı Uyınarı (Genel Başlık)

"Kaçık Suğışı" (Şiir) (Torba, kese savaşı) (Çuval savaşı?)

69 2024/9 Fenil Gıylecëv Saban Tuyı Uyınarı (Genel Başlık)

"Kaçık Kiyöp Yögürv" (Şiir) (Çuval giyip koşmak)

70 2023/6 Robërt Miñnullin "Sabantuy Bögën Bëzde" (Şiir)

"Sabantuyda" (Şiir)

2024/9 Fenil Gıylecëv Saban Tuyı Uyınarı (Genel Başlık)

"Kılğağa Mënüv" (Şiir) (Uzun ve kalın sırığa binme)

"Avış Kılğağa Mënüv" (Şiir) (Eğik, yana yatık sırığa binme)

71 2007/6 Sabantuynıñ kürke – Tatarça köreş.

2007/6 Ğencë Möeminova "Sabantuy" (Şiir) (Aynı şiir 2023-6 var)

2012/6 Rafis Korbın "Saban Tuyı" (Şiir)

2012/7 Rkail Zeydulla "Köreş"

2021/11 Ğalimcan Ğıylmanov "Tertip Bozıp Yördëm" (Şiir)

2023/6 Robërt Miñnullin "Sabantuy Bögën Bëzde" (Şiir)

2023/6 Ğazinur Morat "Sabantuy" (Şiir)

2023/6 Fenis Yarullin "Bögën Sabantuy" (Şiir)

2024/9 Fenil Gıylecëv Saban Tuyı Uyınarı (Genel Başlık)

"Köreş" (Şiir) (Güreş)

72 2024/9 Fenil Gıylecëv Saban Tuyı Uyınarı (Genel Başlık)

"Uqlav Tartış" (Şiir) (Oklava çekiştirme)

73 2024/9 Fenil Gıylecëv Saban Tuyı Uyınarı (Genel Başlık)

"Yomırkalı Kaşık Kaşık Yögürv" (Şiir) (Yumurtalı kaşığı dudaklar arasına kıştırıp koşmak)

Fotoğraf 4: Tatar Dönya / Tatarskiy Mir “Tatar Dünyası” gazetesinin onuncu sayfası: “Balam-bagalmam” (Sevimli yavrum) (2023/6) (2024/9)

3. 6. Müzik Kültürü: Ğarmun “Akordeon”, Құрай “Kaval”

“Balam-bagalmam” (Sevimli yavrum) sayfasında Tatar müzik kültüründe önemli yeri olan Ğarmun “Akordeon” ve Құрай “Kaval” da yer almaktadır. Genellikle Sabantuy’dan bahsedilen metinlerde bu müzik aletlerinin adlarının geçtiği görülmektedir.⁷⁴

⁷⁴ Gazetede yer alan Ğarmun “Akordeon” ve Құрай “Kaval” ile ilgili metinler yıl ve ay olarak aşağıda verilmiş olup ilgili sayılara <https://disk.yandex.ru/d/3WrAvbjsZxxSAA> adresinden ulaşılmıştır.

Ğarmun “Akordeon”

2009/7 Lëna Şağıyrcan, “Minëm Cırlıysım Kile” (Şiir) (Ğarmun)

2012/7 Rkail Zeydulla “Sabantuy Alanı”

2014/5 Möcehit Zahit “Eylen – Beylen” (Şiir) (Ğarmun)

2019/12 İldar Yüzçyëv “Ayu Biyëtkende” (Şiir) (Ele ğarmun al-)

2020/10 Şemsiye Cihangirova “Etiyëme Ohşasam” (Şiir)

2022/4 Naile Yaşına “Koyaş Çıktı” (Şiir) (Ğarmun)

2022/8 Halk Avız İcatnınnan Ürnëkler, Tabışmaqlar (Bilmece) “Ğarmunçı Tavıķ” (Şiir) (Құрай tart-kaval) (Ğarmun uy-nat-akordion)

2023/6 Robërt Miñnullin “Sabantuy Bügën Bëzde” (Şiir)

2023/8 Möcehit Eñmetcanov “Tuķay-Şuņa Halkıknıķı” (Şiir)

Құрай “Kaval”

2010/5 Batulla “Saķ bëlen Soķ Kaşışkanda” (Nesir)

2010/12 Şevket Ğaliyëv “Buğay...” (Şiir) (Aynı şiir 2023-11 de var)

2013/7 Ğalimcan Ğıymanov “Құрай” (Şiir) (Kuray, hüznün evi)

Fotoğraf 5: Tatar Dönyası / Tatarskiy Mir “Tatar Dünyası” gazetesinin onuncu sayfası: “Balam-bagalmam” (Sevimli yavrum) (2021/9) (2022/8)

3. 7. Tatar Halk Edebiyatı Örnekleri

Tatar Türklerinin zengin bir halk edebiyatı geleneği bulunmaktadır. Nesilden nesle aktarılan ilk söyleyeni zamanla unutulup halka mal olan halk edebiyatı ürünlerinde, halkın ortak duygu ve düşünceleri en güzel haliyle yaşamaya devam etmektedir. *Tatar Dönyası / Tatarskiy Mir* “Tatar Dünyası” gazetesinin “Balam-bagalmam” (Sevimli yavrum) sayfasında dil ve kültürü gelecek nesillere aktarmak için pek çok halk edebiyatı ürününe yer verilmiştir. Çalışmada, *Mekal* “Atasözü”, *Tabışmağ* “Bilmece”, *Tağmak-Tabışmağ* “Tağmak: Genellikle hiciv ve mizah ağırlıklı kısa şiir. Tabışmağ: Bilmece”, *Tağmaza* “Tekerleme”, *Sanamış* “Oyunlardaki Sayışma”, *Mezek* “Fıkra”, *Bişək Cırı* “Ninni”, *Beyət* “Tatar halk edebiyatında, bir kimse veya bir hadiseye atfedilen neşeli veya üzüntülü şiir, türkü”, *Dastan* “Destan” başlıkları altındaki Tatar halk edebiyatı örnekleri incelenmiştir.⁷⁵

2020/10 Şemsije Cihangirova “Etiyëme Ohşasam” (Şiir)

2022/8 Halk Avız İcatınnan Ürneler, Tabışmağlar (Bilmece) “Ğarmunçı Tavıq” (Şiir) (Kuray tart-kaval) (Ğarmun uy-nat-akordion)

2023/8 Möcehit Ehmetcanov (Kısa bilgi) (1950) “Tuğay-Şuňa Halkıknı” (Şiir)

75 Bu başlıkların dışında gazetede, Cır “Türkü”, Ekiyet “Masal, Hikäye”, Hikeye, Rivayet “Hikäye, Rivayet” gibi halk edebiyatı ürünleri de tespit edilmiştir. Ancak yazının kapsamı dolayısıyla bu örneklere yer verilememiştir.

Gazetenin 2022/9⁷⁶ ve 2023/9⁷⁷ sayısında "Halık-Avız İcadı" başlığı altında folklorcuların topladığı eser olan "Tabiğatke, Qoş-Qort, Böceklerge Ğndeşler" adlı eserden bahsedilmekte ve örnekler verilmektedir.

3. 7. 1. Meqal "Atasözü"

Tatar Türkleri geçmişten günümüze gelen kısa özlü sözler olan atasözü için "meqal" sözünü kullanmaktadırlar. Öner, atasözünü halk edebiyatı araştırmacılarının bir "halk hikmeti" ve "folklor eseri" olarak kabul ettiğini, dil bilimcilerin, bir "dil birimi" olarak atasözleri ile ilgilendirdiğini belirtmektedir. (Öner, 2004:2) "Balam-bagalmam" (Sevimli yavrum) sayfasında toplumun ortak duygu ve düşüncesini az sözle çarpıcı bir şekilde yansıtan atasözü örnekleri bulunmaktadır:

2006/9 "Küz öçen yaz yağış, avız öçen köz yağış" (Güz mevsiminin bolluk olduğu anlatılırken geçmekte.)

2007/9 "Këm eşlemiy – şul aşamıy" (Tembellik ile ilgili atasözleri)

"Yalkav bër eş eşliyi bële –

Çalkın yatıp mışnıy bële."

"Yalkav yatıp eşliyi,

Utırıp yoklıy."

"Tırırlık beğët kitërër,

Yalkavlık açtan ütërër."

2007/10 "Yağışlılık cirde yatmıy" (Yardımlaşmanın önemi)

2009/11 İldar Yüzeyev, "Alma Pëştë"(şiiir) şiiirinde de atasözü geçmektedir:

"Alma, pëş, avızğa töş!" dip

yatam ayak sëlketëp,

Tatar halık meqalëññ

Turı kilgenñ kötëp."

3. 7. 2. Tabışmaq "Bilmece"

76 2022/9 "Tabiğatke, Qoş-Qort, Böceklerge Ğndeşler"

77 2023/9 Halık Avız İcadı (Tabiğatke, Qoş-Qort, Böceklerge Ğndeşler)

"Koyaşka" (Şiiir) (2022-9'daki şiiir ile aynı sayılır) (2020-5'teki şiiire benziyor)

"Yağışğa" (Şiiir) (2022-9'daki şiiir ile aynı sayılır) (2020-5'teki şiiire benziyor)

"Kargı" (Şiiir) Aynı şiiir 2022-9 var)

"Tukran" (Şiiir) (Aynı şiiir 2022-9 var)

"Tilgen" (Şiiir) (Aynı şiiir 2022-9 var)

"Çikërtke" (Şiiir) (Aynı şiiir 2022-9 var)

"Hayvannamı Çakıruv" (Şiiir) (Aynı şiiir 2022-9 var)

Bir şeyin adını anmadan niteliklerini üstü kapalı olarak söyleyerek o şeyin ne olduğunu bulmayı dinleyene veya okuyana bırakan oyun olarak tanımlanan bilmeceler çocukların en çok sevdiği halk edebiyatı ürünlerinden biridir. Eğlendirirken aynı zamanda öğreten bu ürünler çocukların dil gelişimi için de oldukça yararlıdır. Tatar Türkleri bilmece için "tabışmak" sözünü kullanmaktadırlar. "Balam-bagalam" (Sevimli yavrum) sayfasında çok sayıda bilmece örneğine rastlamaktayız:⁷⁸

"Utura bër aq çülmek,
Östëne kiygen yöz külmek" (cevap: kebeste "Lahana")
"Gevdesë bar – canı yuk,
Üzë eşlepe kiygen – başı yuk." (cevap: gömbe "Mantar")
"Tügerək – ay tügël,
Sarı – may tügël,
Koyrıǵı bar – tıçkan tügël." (cevap: şalkan "Şalgam bitkisi")
"Alsu bitle kız üstë,
Tüp itëp cirge töştë." (cevap: alma "Elma")
"Üzë şar këbëk,

78 Gazetede yer alan Tabışmak "Bilmece" ile ilgili metinler yıl ve ay olarak aşağıda verilmiş olup ilgili sayılara <https://disk.yandex.ru/d/3WvAvbjsZxxSAA> adresinden ulaşılmıştır.

2006/9 (Yazar ve başlık yok.)

2009/10 Rinat Nurullin, "Çabışmak Tabışmaklar"

2012/5 Rüzel Möhemmetşa "Tabışmak" (Şiir)

2021/5 İlsöyer İksanova "Ėzler" (Şiir) (tabışmak-şigirler) (bilmeceler)

Bilmecelerin cevabı: (Poşi:Avrupa musu, mus geyiǵı) (kıyan:tavşan) (büre:kurt) (kondız: Kunduz, su kunduzu)

2021/5 İlsöyer İksanova "Omonim-Tabışmaklar" (Şiir)

Bilmecelerin cevabı: (kabak: göz kapaǵı) (yafraq:yaprak) (alma: elma) (töş:düş, rüya) (tırnaq, tırnaq göl: tırnak, tırnak gül) (barmak, biş barmak: parmak, beş parmak) (tël: dil) (koş tëlë: kuş dili)

2022/8 Halık Avız İcatınnan Ürneler, Tabışmaklar (Bilmece)

"İsenmësëz- savmıız" (Şiir)

"Şapşak Sarıklar" (Şiir)

"Ėarmunçı Tavıq" (Şiir)

"Ėyleker" (Şiir)

"Ayagımda Kızıl Yavlık..." (Şiir)

"Baqa Kunaq Çakırǵan" (Şiir)

"Kece-mekerce" (Şiir)

"Eteç belen Tavıq" (Şiir)

"Yoklap Yata" (Şiir)

"Biyëp Yöriy" (Şiir)

"Atları Cırlıy" (Şiir)

"Kunaqka Baram" (Şiir)

"Uñǵan Pësi" (Şiir)

"İşëk Açıǵız" (Şiir)

2022/11 İlzire Veliullina "Ėşlepelë Gömbeler" (Nesir) (Şapkalı mantar) (Maşa hem Ayu)

Ëçë ƙan këbëk,
Temë bal këbëk.” (cevap: ƙarbiz “Karpuz”)
“Cır astında ciz bükën –
Her kön aşısıñ irkem.” (cevap: bereñgë “Patates”)
“Cır astında altın ƙazık,
Bik temlë ul, al sin ƙazıp” (cevap: ƙışër “havuç”)

Fotoğraf 6: Tatar Dönya / Tatarskiy Mir “Tatar Dünyası” gazetesinin onuncu sayfası: “Balam-bagalmam” (Sevimli yavrum) (2009/6)

3. 7. 3. Taƙmaƙ-Tabıřmaƙ “Takmaƙ: Genellikle hiciv ve mizah ağırlıklı kısa şiir. Tabıřmaƙ: Bilmece”

Gazetede “Taƙmaƙ-tabıřmaƙ” başlığı altında haftanın günlerini anlatan Rinat Nurullin’in “Cidi Tuğan-Tumaça” řiiri⁷⁹ (2009/10) yer almaktadır.

3. 7. 4. Taƙmaza “Tekerleme”

Çocukların dil gelişimine katkı sağlayıp konuşma becerilerini geliştiren aynı zamanda eğlendiren bir halk ürünü olan tekerlemeler, Tatar Türkçesinde “Taƙmaza” olarak adlandırılmaktadırlar. “Balam-bagalmam” (Sevimli yavrum) sayfasında çocukların keyif alacağı tekerleme örnekleri de bulunmaktadır⁸⁰:

⁷⁹ 2009/10 Rinat Nurullin “Cidi Tuğan-Tumaça” (Taƙmaƙ-Tabıřmaƙ) (şiir)

⁸⁰ Gazetede yer alan Taƙmaza “Tekerleme” ile ilgili metinler yıl ve ay olarak aşağıda verilmiş olup ilgili sayılara <https://disk.yandex.ru/d/3WvAvbjsZxxSAA> adresinden ulaşılmıştır.

2007/6 “Eteç”, “Ebiy Bitën Yumagan” (Taƙmaza)

2008/11 Zinnur Hösniyar “Enes, Eteç hem “İkë”lë” (Halk taƙmazasına iyerëp)

Şeyhi Mannur "Eytöp Kara"⁸¹ başlığı altında (20019/5) tekerleme örneği bulunmaktadır:

"Miç başında

Biş meçë,

Biş meçënëñ

Biş başı.

Biş meçënëñ

Biş başına

İşme miç başı

Taşın."

"Evëş-tevëş kile kevëş,

Arı-birë barıbër.

Arı-birë yöriy bürë,

Bürë öyëre tağı bër."

"Kargä kara, kara kargä,

Kar-rık, kar-rık karıldama;

Kardan kälkä kara kargä,

Kara kavrıyları kargä

Tarala da avnap kala.

Min eytelam, këm eytela?

Ramil, ye sin eytöp kara."

"Balalar Öçen Tizeytkëçler"⁸² (Çocuklar için hızlandırıcı) başlığı altında da tekerlemelere yer verilmiştir. Türkiye Türkçesindeki "Dal sarkar kartal kalkar, kartal kalkar dal sarkar." tekerlemesini andıran bir tekerleme örneği 2022/12 sayısında karşımıza çıkmaktadır:

"Talğa konar bir tartar,

Ul tartarnı tal dartır,

Tartar basıp talnı tartır,

Tal tartır, tartar kälkır,

Tartar kälkır, tal tartır."

2022/12 "Balalar Öçen Tizeytkëçler" (Şiir)(Tekerleme)

"Bal Körtına" (Şiir)

"Minde Niçe "ş"?" (Şiir)

81 2019/5 Şeyhi Mannur "Eytöp Kara" (Şiir) (Tekerleme)

82 2022/12 "Balalar Öçen Tizeytkëçler" (Şiir)(Tekerleme)

Fotoğraf 7: Tatar Dönyası / Tatarskiy Mir “Tatar Dönyası” gazetesinin onuncu sayfası: “Balam-bagalam” (Sevimli yavrum) (2019/5)

3. 7. 5. Sanamış “Oyunlardaki Sayışma”

Çocukların oyunlarında ebeyi belirlemek için yaptıkları sayışma, Tatar Türkçesinde “Sanamış” olarak adlandırılmaktadır. Gazetede çocukların dünyasında çok özel bir yere sahip olan ve konuşma dilinin gelişmesine katkı sağlayan sayışma örnekleri de bulunmaktadır:

“Bër, ikë, öç, dürt, biş, altı –

Şahtêrlar taptı altın;

Cidë, sigëz, tuğız, un,

Bu çıksın,

E sin monda kün.”⁸³

“Қайында – қарға,

İмеңде – ңырпық,

Cirde – ылан,

Havada – қош,

Bar sin de oç!”

83 2006/7 (Yazar ve başlık yok)

“Sayışkannıñ qoyırığı
Sanıy kitseñ -unikë.
İkë pësnek, un çırpıçık
Sin ǵalıp tor,
E sin çık.”
“Çır, чır, чırпıçıklar,
Birsegëz le orçıkлар.
Anda чık, monda чık,
Savbullaş da mondan чık.”⁸⁴

Фотограф 8: Tatar Dönyası / Tatarskiy Mir “Tatar Dünyası” gazetesinin onuncu sayfası: “Ba-lam-bagalmam” (Sevimli yavrum) (2016/10)

3. 7. 6. Mezek “Fıkra”

Kısa ve özlü anlatımı olan nükteli kısa hikâyeler olan fıkralar Tatar Türkçesinde “Mezek” olarak adlandırılmaktadırlar. Gazetede fıkra deyince ilk akla gelen isim olan Nasreddin Hoca’ya⁸⁵ ait fıkra örnekleri bulunmaktadır. Ayrıca Lebib Lëron’ın “Mëne Bit Hikmet Nide!”⁸⁶ (Mezekiyetler) başlığı altında fıkra örnekleri de çocuklar için eğlendirici ve öğretici metinler arasında yer almıştır.

Fotoğraf 9: Tatar Dönyası / Tatarskiy Mir “Tatar Dünyası” gazetesinin onuncu sayfası: “Balam-bagalmam” (Sevimli yavrum) (2013/5)

85 2013/5 Hoca Nasrëtdin Mezeklerë (Nasreddin Hoca Fıkraları)

86 2022/3 Lebib Lëron “Mëne Bit Hikmet Nide!” (Mezekiyetler) (Fıkra, anekdot)

“Қанатlı Сыйыр” (Nesir)

“Сағыз Чөңевчә Кеҗе” (Nesir) (Keçi sakız çiğnemiyor çünkü onun parası yok)

“Тавык Сандуғаҗ mı?” (Nesir)

“Акбай Мөңген Читенге” (Nesir)

“Құрқақ Күрке” (Nesir)

“Уқымışлы Сарық” (Nesir)

“Ашамсақ Қаз” (Nesir)

“Сәғәт Күкәсә” (Nesir) (Kükә: guguk kuşu) (Neden guguklu saatin gugukçu uçmuyor? Uçuğunu gören yok. Çünkü insanlar uyurken ucuyor. Mesela bizim evde guguklu saat yok, uçmuş belli ki)

“Қанатlı Болитлар” (Nesir) (Bulutların kanadı olsa avcılar onları dev kuş sanıp vururlardı.)

“Балықлар да Укы” (Nesir) (Okumak gerek, okumayan balıklar balıkçılara yakalanıyor)

3. 7. 7. Bişek Cırı "Ninni"

Çocukların ana dilin ilk sözlerini ve ezgilerini duydukları ninniler, genellikle çocuğu uyutmak için anneleri tarafından söylenen ürünlerdir. Çulpan Zaripova Çetin, Türk sosyokültürel yapısıyla ilgili pek çok bilginin ninnilerde yer aldığını, bir annenin yavrusuna olan sevgisi, akrabalık ilişkileri, gelenek-görenekler gibi konuların yanında bir toplumun dinî, ahlaki ve sosyal değer yargıları, iyi bir meslek sahibi olmanın önemi yani çocuğun geleceği ile ilgili ümitlerin ninnilerde ön planda olduğunu vurgulamaktadır. (Çetin, 2024:241) Tatar Türkçesinde "Bişek Cırı" olarak adlandırılan ninnilerde annelerin çocukları için iyi dileklerinden, büyüdüklerinde nasıl bir insan olmaları istendiğine kadar pek çok ayrıntı bulunmaktadır. Tatar Türkçesinde "Elli-belli" kalıbı ile ninnilerin genellikle başladığı görülmektedir. Çocuk odaklı olan "Balam-bagalmam" (Sevimli yavrum) sayfasında pek çok ninni örneği yer almaktadır.⁸⁷

"Bişek Yanında"⁸⁸ başlığı altında "Tatar Halk Cırı" olarak adlandırılan ninnide (2015/8, 2023-5) çocuğun bir an önce uyuması, gözlerini yumması isteği ile başlayan dilekler çocuğun büyümesine kadar uzanmaktadır. "Ağabeylerinin ardından Kazanlara gider bu. Kazanlarda okuyunca alim olup yetişir bu." sözleri ile her annenin ortak duygularına tercüman olunmaktadır. "Annesine babasına hizmet eder bu çocuk" cümlesi ile biten ninnide âdetâ çocuğun büyümesi film şeridi gibi gözler önüne konmakta ve annesine babasına hayırlı evlat olması dileğiyle sonlanmaktadır. Hem ana dilin öğrenilmesinde hem kültürel değerlerin aktarılmasında yaşamın ilk yıllarında duyulan ninniler, ezgileriyle ve sözleriyle çok özel anlatılardır.

"Elli-belli iter bu,

Yokılargâ kiter bu,

Bev-bey itep, küz yomıp,

⁸⁷ Gazetede yer alan Bişek Cırı "Ninni" ile ilgili metinler yıl ve ay olarak aşağıda verilmiş olup ilgili sayılara <https://disk.yandex.ru/d/3WrAvbjsZxxSAA> adresinden ulaşılmıştır.

2007/4 Gabdulla Tuğay "Bişek Cıruvı" şiiri, (Cırı) (Aynı şiir 2015-8, 2017-4, 2018-4, 2024-4 var)

2009/5 Reşit Ehmecanov "Bişek Cırı" (Şiir)

2010/8 Rēnat Hāris "Belli-Bev" (Şiir)

2015/8 Musa Celil "Kızıma" (Şiir) (Aynı şiir 2016-2 var)

2015/8 Tufan Miñnullin "Bişek Cırı" (Şiir)

2015/8 Dērdēmēnd "Bellüv" (Şiir)

2016/3 Necibe Safina "Kızıma" (Şiir) (Bēşek cırı)

2019/8 Sirin "Bişek Cırı" (Şiir) (1959)

2020/9 Bike Rehimova "Bişek Cırı" (Şiir)

2021/6 Fakil Safin "Bişek Cırı" (Şiir)

2023/5 Reşit Yağferov "Bişek Cırları" (Şiir) (Aynı şiir 2015-8 var)

88 2015/8 "Bişek Yanında" (Şiir) (Tatar Halk Cırı) (Aynı şiir 2023-5 var)

İzrep këne kiter bu.
...Abıyları artınnan
Kazannarğa kiter bu.
Kazannarda uķıǵaç,
Ėalim bulıp citer bu.
...Elli iter bu bala,
Belli iter bu bala,
Etkesëne, enkesëne
Hëzmet iter bu bala”⁸⁹

“Bişëk Yanında” başlığı altında “Tatar Halıķ Cırı” olarak verilen bu ninni, gazetenin 2015/8 ve 2023/5 sayılarında geçmektedir. Bu ninniye benzer bir ninni Abdullah Tukay tarafından “Bişëk Cıruvı” adı ile gazetenin 2007/4, 2015/8, 2017/4, 2018/4, 2024/4 sayılarında yer almaktadır. “Bişëk Yanında” başlığı olan “Tatar Halıķ Cırı”nda çocuǵın Kazan’a gitmesi, Kazanlarda okuyunca alim olması ön plana çıkarılırken Abdullah Tukay tarafından yazılan “Bişëk Cıruvı” başlıklı ninnide ise medreseye gitmesinden alim olmasından bahsedilmektedir.

“Elli-belli iter bu,
Medresege kiter bu,
Tırışıp sabak uķıǵaç,
Ėalim bulıp citer bu.”⁹⁰

Çulpan Zaripova Çetin, Abdullah Tukay’ın ninni tarzındaki şiirlerini ele aldığı çalışmasında, Abdullah Tukay tarafından yazılan, şu ninni yer almaktadır:

“Elli-belli iter bu,
Boĥaraǵa kiter bu,
Boĥaradan kaytķaçtan,
Mulla bulıp citer bu,”

“Ninni ninni uyur bu,
Buhara’ya gider bu;
Buhara’dan dönünce
Molla olur gider bu.” (Çetin, 2024, s. 244)

89 2015/8 “Bişëk Yanında” (Şiir) (Tatar Halıķ Cırı) (Aynı şiir 2023-5 var)

90 2015/8 Ėabdulla Tukay “Bişëk Cıruvı” şiiri, (Cırı) (Aynı şiir 2007-4, 2015-8, 2017-4, 2018-4, 2024-4 var)

Biri “Tatar Halkı Cırı” olan, diğer ikisi Abdullah Tukay’a ait olan bu ninniler karşılaştırıldığında benzer söz kalıplarının kullanıldığı görülmekte olup çocuğun büyüdüğünde gitmesi arzu edilen yerlerin farklılık gösterdiği görülmektedir. “Tatar Halkı Cırı”nda Kazan’a gitmek öne çıkarılırken, gazetede yer alan Abdullah Tukay’ın şiirinde medreseye gitmesinden sadece bahsedilmiştir. Çulpan Zaripova Çetin’in çalışmasında yer alan Abdullah Tukay’a ait şiirde ise bir zamanlar Türk Dünyası’ndan pek çok aydının yetiştiği, medreseleri ile ünlü Buhara’ya girmek vurgulanmıştır.

Fotoğraf 10: Tatar Dönyası / Tatarskiy Mir “Tatar Dünyası” gazetesinin onuncu sayfası: “Balam-bagalam” (Sevimli yavrum) (2015/8)

3. 7. 8. Beyët “Tatar halk edebiyatında, bir kimse veya bir hadiseye atfedilen neşeli veya üzüntülü şiir, türkü”

Annelerini üzen iki kardeşin şekil değiştirip bir daha insan haline dönmemelerinin anlatıldığı Batulla’nın “Sağ bēlen Soğ Qabışkanda”⁹¹ hikâyesinde “Beyët” olarak adlandırılan “Tatar halk edebiyatında, bir kimse veya bir hadiseye atfedilen neşeli veya üzüntülü şiir, türkü” örneği geçmektedir.

91 2010/5 Batulla “Sağ bēlen Soğ Qabışkanda” (Nesir)

Anneler üzülmemeli mesajının verildiği bu hikâyede, çocuk hikâyeyi her dinlediğinde gizli gizli ağlamaktadır. Hikâyenin sonunda “Urman iyese”, iki kardeş rüyasında kavuşturılmaktadır.

“Medreselerde pyala işek.

Sağ bëlen Soqnıñ beyëtën işet.”

“Medreselerde kitap kişetse,

Sağ bëlen Soqnıñ tavışın işetese.

Fotoğraf 11: Tatar Dönyası / Tatarskiy Mir “Tatar Dönyası” gazetesinin onuncu sayfası: “Balam-bagalam” (Sevimli yavrum) (2010/5)

3. 7. 9. Dastan “Destan”

Gazetenin 2007/11 sayısında İdëgey Dastanı⁹² “Destanı” hakkında genel bilgi verilmektedir. Destanın farklı Türk boyları arasında varyantlarının olduğu, İdëgey’in kim olduğu anlatılmakta ve İdëgey’in çocukluğu ile ilgili destan bölümüne yer verilmiştir. Daha sonra çocukken onun Koboğıl olarak adlandırıldığı, 15 yaşına kadar her yıl neler yaptığı anlatılmış. İdëgey’in İdil sevgisi, destanın Tatarca varyantlarının toplanma, bastırma, öğrenme işinin de çok ibretli tarihi olduğu vurgulanmıştır. İlk çalışanlardan olan N. Hekim’in hapse atılmasından sonra destanın basımının gecikmesi vs. anlatılmakta, uzun yıllar bu kıymetli eserin yok sayıldığı, kıymet verilmediği, eser üzerine çalışan aydınların şükran ile anılması gerektiğinden bahsedip destandan kısa bir bölüm ile yazı bitmektedir.

Fotoğraf 12: Tatar Dönyası / Tatarskiy Mir “Tatar Dünyası” gazetesinin onuncu sayfası: “Balam-bagalmam” (Sevimli yavrum) (2015/8)

4. Sonuç

Çalışmada, “Kültür, Kültür Aktarımı ve Dil” konusunda kısa bilgi verildikten sonra gazetenin kültür aktarımındaki önemine kısaca değinilip *Tatar Dönyası / Tatarskiy Mir* “Tatar Dünyası” Gazetesi tanıtılmış ve Rusça çıkan bu gazetenin tek Tatar Türkçesi sayfası olan “Balam-bagalmam” (Sevimli yavrum) başlıklı çocuk sayfası hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra çalışmamızın asıl konusu olan *Tatar Dönyası / Tatarskiy Mir* “Tatar Dünyası” gazetesinin çocuklara dil ve kültür aktarımındaki rolüne ve önemine değinilmiştir. Verilerin doküman tarama yöntemi ile elde edildiği bu çalışmada, gazetenin ilgili sayfalarındaki örneklerden hareket ederek öne çıkan kültürel değerler ve dil özellikleri ortaya konulmuştur. Çalışmada “Tuğan Tël, Tatarça, Tatar Tëlë, Ana Tëlë, Eni Tëlë, Tuğayça, Tuğay Tëlë, Tël”, “Tuğan İl, Tuğan Cir, Tuğan Avıl, Tuğan Yağ, Tuğan İlkey, İl”, “Halık “Halk”, Tuğan Halık”, “Tatar Kimliği”, “Sabantuy Beyremë, Saban Tuyı “Sabantuy, Hasat Bayramı, Çift Sürme Bayramı” ve Sabantuy’da Yapılanlar”, “Müzik Kültürü: Ğarmun “Akordeon”, Quray “Kaval”, “Tatar Halk Edebiyatı Örnekleri (Meşal “Atasözü”, Tabışmaq “Bilmece”, Taşmaq-Tabışmaq “Taşmaq: Genellikle hiciv ve mizah ağırlıklı kısa şiir. Tabışmaq: Bilmece”, Taşmaza “Te-kerleme”, Sanamış “Oyunlardaki Sayışma”, Mezek “Fıkra”, Bişek Cırı “Ninni”, Beyet “Tatar halk edebiyatında, bir kimse veya bir hadiseye atfedilen neşeli veya üzüntülü şiir, türkü”, Dastan “Destan”)” başlıkları altında *Tatar Dönyası / Tatarskiy Mir* “Tatar Dünyası” Gazetesinin “Balam-bagalmam” (Sevimli yavrum) başlıklı çocuk sayfasındaki Tatar dili ve kültürü ile ilgili değerler, örnekleri ile incelenmiştir.

Gazetede ki eserlerin aylara göre konu dağılımına bakıldığında Ocak ayında yeni yıl, kış mevsimi, *Qar Babay, Qış Babay, Suvıq Babay, Çırşı* “Noel çamı, çam ağacının bir çeşidi”, *Narat* “Çam Ağacı” gibi konuların ele alındığı, 8 Mart Kadınlar Günü dolayısıyla Mart ayında genellikle anne ile ilgili eserlere yer verildiği, Tatarların ünlü şairi Abdullah Tukay’ın doğum ve ölüm tarihi Nisan ayında olduğu için Nisan ayının Tukay’ın eserlerine ayrıldığı, yaz aylarında yaz ile ilgili, sonbaharda sonbahar ile ilgili, kış mevsiminde kış ile ilgili eserlerin bulunduğu, Sabantuy Bayramının kutlandığı ay olan Haziran ayında Sabantuy’dan bahsedildiği tespit edilmiştir. Bu konular seçilirken “Balam-bagalmam” (Sevimli yavrum) sayfasının hedef kitlesi olan çocukların seveceği, onların ilgisini çekecek içerikler tercih edilmiştir. Aynı eser, bazen gazetenin farklı yıl veya aylarında birkaç kez de yayınlanmıştır.

Fotoğraf 13: Tatar Dönyası / Tatarskiy Mir “Tatar Dönyası” gazetesinin onuncu sayfası: “Balam-bagalmam” (Sevimli yavrum) (2017/4) (2021/1)

Bu başlıkların dışında gazetede, *Cır* “Türkü”, *Ekiyet* “Masal, Hikâye”, *Hikeye*, *Rivayet* “Hikâye, Rivayet” gibi halk edebiyatı ürünleri; “*Ayu-Bürë*” “*Kaçışlı Uyın*” (Saklambaç), *Kaçış*, *Tırkın*, *Tuplı*, *Taşlı*, *Bokı*, *Lapta*, *Peke*, *Sağa*, *Akça*, *Rëzinka*, *Biştaş* “Beştaş”, *Badminton*, *Tënnis*, *Futbol*, *Şahmat* “Satranç”, *Karatist* “Karate oyuncusu”, *Tup* “Top” gibi **çocuk oyunları**; *Şürelë* “Albastı”, *Suv Anası* “Su anası” gibi **mitolojik unsurlar**; *Abıstay* “Molla hanımı”, din okullarlarında ders veren kadın hoca, hanımefendi”, *Alla* “Allah”, *Allahu Ekber*, *Amin* “Amin”, *Ayet* “Ayet”, *Azan* “Ezan”, *Bismilla* “Bismillah”, *Cennet* “Cennet”, *Comga Kön* “Cuma günü”, *Doga* “Dua”, *Evliya* “Evliya”, *Ferişte* “Melek”, *Ho-day* “Tanrı, Allah”, *İman* “İman”, *İmanlı Bul-* “İmanlı ol-“, *Qıybla* “Kible”, *Qor'an* “Kur'an”, *Manara* “Minare”, *Meçët* “Mescit, cami”, *Möhemmed* “Hz. Muhammed”, *Mulla* “Molla, hoca, din adamı”, *Namaz* “Namaz”, *Nur* “Nur”, *Peygamber* “Peygamber”, *Rabbim* “Rabbim”, *Ramazan Ayı* “Ramazan Ayı”, *Resül* “Resul” (Kendisine kitap indirilmiş peygamber), *Sadağa bir-* “Sadaka ver-“, *Salavat* “Hayır duası”, *Savap* “Sevap”, *Şökër it-* “Şükretmek”, *Şaytan* “Şeytan”, *Tesbih* “Teşbih”, *Uraza* “Oruç”, *Zem-Zem Suv* “Zemzem Suyu” gibi **İslam dini ile ilgili unsurlar**; *Rusça* “Rusça”, *Bolgar* “Bulgar” gibi **dil ve millet isimleri**; *Tatarstan* “Tataristan”, *İdël* “İdil Nehri”, *Qaban Külë* “Kaban Gölü”, *Qazan Şehri*, *Söyëmbike Manarası* “Söyëmbike Minaresi” ve *Söyëmbike*, *Şihabëtdin Mer-*

cani Camisi, Ecem Camisi gibi yer ve mimarî eser isimleri; Ğabdulla TuĞay, Derd  mend, Ğayum Nasıyri, Ğol Şerif "Kul Şerif", Hadi TaĞtaŐ, SeĞıyt Remiy  v, Ğesen Tufan, Rinat M  hemmediev, Ğonstantin, UŐinskiy, ĞaĞarin,   deĞey gibi Tatarlar için önemli olan kişi isimleri, Cin  v Beyrem  , Vatannı SaĞlav  ılar K  n   (23 f  vral "Şubat"), Büyük Vatan SuĞışı "Büyük Vatan Savaşı", Bölüm K  n   (Yeni EĞitim-  Ğretim Yılı), Kitap Beyrem   "Kitap Bayramı, Okuma Bayramı?", Ya  na Yıl "Yeni Yıl" (Ya  na Yıl Bölen), ĞırŐı Beyrem   "Noel", Eniler (Anneler) Bayramı (8 Mart Kadınlar Günü) ve Anne Sevgisi (Eni, Eniy, Enkey, Ana), TuĞan K  n Beyrem   "DoĞum günü"   sem Tuıy "Ad Günü,   ocuĞa isim verilen gün" gibi millî bayramlar ve  zel Günler; Al  ka "Halka, Küpe", Alyap  k   "Gömlek üstüne giyilen koruyucu kıyafet,   nl  k", Bala   tek "Kızların elbisesine s  s olarak konan ekleme etek", BaŐmak "Potin, iskarpin", BiŐmet "Tatarlar veya başka T  k kavimlerinde giyilen pamuklu kumaştan ceket", Biyeley "Eldiven", B  r  k "SoĞuktan muhafaza eden başlık, şapka, börk",   abata "AĞaç kabuklarından veya kayıŐ gibi őeylerden örülerek yapılan bir ayakkabı çeşidi,   arık",   ig  v  l   Ğulyavlık "Nakışlı Mendil",   it  k "YumuŐak deriden yapılmış uzun kon  lu ayakkabı, çizme",   ulpy "Kızların s  s olarak saçlarına baĞladıĞı gümüŐü pul", Edres "Yarı yarıya ipekli ve desenli kumaş",   Őlepe "Şapka, Başlık", Furaj  ka "Kasket",   t  k "  izme, bot",   tek "Etek", Ğalf  k "  nci ile   lenmiŐ kadifeden dikilmiŐ kız őapkası", Ğamzul "Gömlek üstüne giyilen kolsuz kısa kıyafet, yelek", Ğaravat "Kraavat", Kepe   "Kadife başlık, kıymeti olmayan şapka anlamında kullanılan isim", Ğofta "Bluz", K  lmek "Elbise, entari, gömlek",   ig  v  l   K  lmek "Nakışlı Gömlek", Mala  hay "K  rkten dikilmiŐ kulak  ın şapka", Muyınsa "Gerdanlık", Oltan "Ayakkabının tabanı", Oyık "  orap", Papa  a "Papak, kuzu postundan yapılan uzun tüylü kalpak türü", Sum  ka "Deri veya bez   anta", őin  l "Belden kuŐaklı uzun palto", Ta  ıya "Parlak taŐlar ve pullarla süslü alık fes biçiminde kadın başlıĞı", T  betey "Fazla yüksek olmayan, fes benzeri süslü bir başlık   eŐidi", Yavlık "Mendil", Yüzük "Yüzük" gibi giyim kuŐam kültürü ile ilgili kelimeler; Bavırsak "Hamurun ufak ufak doĞranması ve yaĞda piŐirilmesiyle yapılan bir yiyecek", Bel  Ő "Misafir YemeĞi, Ziyafet", Bot  ka "BuĞday benzeri hububatın süt veya suda,   z  m, havuç ve etle piŐirilmesiyle yapılan bir i li pilav",   ek  k  ,   ek  k "Hamurdan zeytin çekirdeĞi boyunda dökülen ve lokma gibi yaĞda pişirilen bir tatlı", Eyran "Ayran", G  bediye "Hamurdan yapılan kapalı yuvarlak bir turta olan geleneksel Tatar yemeĞi",   piy "Ekmek", Ğabartma "Yufkadan parça parça kesilip yaĞda pişirilen börek cinsi bir yiyecek, puf böreĞi", Ğak "Pestil",   ıstıby "Ortasına b  r  lm  Ő i ine ezme patates, darı, haŐھاŐ konarak pişirilen   rek",   oŐ T  l   "Yumurtalı hamurdan yapılp dil biçimi verilen ve yaĞda pişirilen   rek türü",   oymak "Hamurdan yapılp tavada pişirilen ve genellikle çayla beraber

yenen bir yiyecek, akıtma", *Küçtenëç* "Saygı ve sevgi göstermek üzere armağan olarak hazırlanan yiyecek", *Kümeç* "Yağ ve yumurta ile hazırlanan, hamurdan çeşitli şekillerde pişirilen yiyecek", *Öçpoçmak* "İçinde et ve patatesle pişirilen bir börek", *Peñleve* "Baklava", *Peremeç* "Ortasına kıyma koyularak etrafı büzülüp bohça biçiminde yapılan bir Tatar böreği", *Pilmen* "Et suyuna pişirilen çorbalı bir mantı", *Şulpa* "Çorba" gibi **yemek adları ve mutfak kültürüne** ait kelimeler; *Alma* "Elma", *Bereñgë* "Patates", *Borçaç* "Bezelye", *Cilek* "Çilek", *Gömbe* "Mantar", *Karbiz* "Karpuz", *Kebëste* "Lahana", *Kişër* "Havuç", *Limon* "Limon", *Pomidor* "Domates", *Sarımsak* "Sarımsak", *Suğan* "Soğan" gibi **sebze ve meyveler**; *Antilopa* "Antilop", *Arslan*, *Arıslan* "Aslan", *At* "At", *Ayu* "Ayı", *Baka* "Kurban", *Bal Körti* "Arı", *Balıç* "Balık", *Bars* "Leopar", *Bebke* "Kaz veya ördek yavrusu", *Bëğëmöt* "Su aygırı", *Beren* "Kuzu", *Betiy* "Kuzu", *Bibi* "Kaz veya ördek yavrusu", *Bolan* "Geyik, maral", *Bürë* "Kurt", *Cıraç* "Zürafa", *Çaptar* "Yelesi ve kuyruğu beyazlı olan alaca kahve renkli at", *Çëbi* "Cıvcıv, kuş yavrusu", *Çıpçıklar* "Serçeler", *Çikërtke* "Çekirge", *Ët* "Köpek", *Eteç* "Horoz", *Fil* "Fil", *Karga* "Karga", *Karlıgaç* "Kırlangıç", *Kaz* "Kaz", *Kece* "Keçi", *Kërpë* "Kirpi", *Kırmıska* "Karinca", *Kolın* "Bir yaşına kadarki tay", *Kondız* "Kunduz, su kunduzu", *Koş* "Kuş", *Köçëk* "Köpek Yavrusu, Enik", *Köngëre* "Kanguru", *Krokodil* "Timsah", *Kuşkolak* "İki büyük kulaklı, tavşan vb.", *Kuyan* "Tavşan", *Kübelek* "Kelebek", *Kükë*, *Kekkük* "Guguk kuşu", *Kürke* "Hindi", *Maëmay* "Çocuk Dilinde Köpek, Kuçuk", *Maymıl* "Maymun", *Meçë* "Kedi" (Maçı), *Ozın-borın* "Sivrisinek", *Pësi* "Kedi", *Popugay* "Papağan", *Poşi* "Avruoa musu, mus ge-yiği", *Sandugaç* "Bülbül", *Sarıç* "Koyun", *Sayışkan* "Saksağan", *Sıyır* "İnek", *Şöpşe* "Eşek arısı", *Taraçan* "Hamam Böceği", *Tavıç* "Tavuk", *Teke* "Keçi", *Teve Koşı* "Deve Kuşu", *Tıçkan* "Fare", *Tilgen* "Çaylakkuşu", *Tiyën* "Sincap", *Tölkë* "Tilki", *Tukran* "Ağaçkakan", *Turgay* "Tarla Serçesi", *Ügëz* "Öküz", *Ürdek* "Ördek", *Yabalak* "Baykuş", *Yılan* "Yılan", *Yulbarıs* "Kaplân", *Yurtak* "Doludizgin giden at", *Zubr* "Bizon" gibi **hayvan isimleri**; *Abıy* "Ağabey, amca, dayı", *Babay* "Dede, ata" Babakay, *Dev Eni* "Büyükanne", *Ebiy* "Babaaanne, anneanne, ihtiyar kadın", *Ebke* "Ninecik", *Ënë* "Küçük erkek kardeş", *Eni*, *Eniy*, *Enkey*, *Ana* "Anne", *Eti* "Baba", *Sëñël* "Kız kardeş" gibi **akrabalık adları**; *Kar Babay*, *Kış Babay*, *Suvık Babay*, *Çırşı* "Noel çamı, çam ağacının bir çeşidi", *Narat* "Çam Ağacı" gibi **mevsimlerle** ilgili kavramlar; *Alla añar rehmet itsën* "Allah ona rahmet etsin/eylesin", *Alla nasıyp itse* "Allah nasip etse", *Allağa şökër* "Allaha şükür", *Allahıma mëñ kat rehmet ukı-* "Allahıma binlerce şükür, şükret-", *Allam Saqlasın* "Allahım korusun", *Heyërlë İrte* "Hayırlı sabahlar, Günaydın", *Heyërlë Kön* "İyi Günler", *Heyërlë Yol* "İyi Yolculuklar", *Huşıgız* "Hoşça kalın", *İsen-mësëz!* "Nasılsınız", *İsenmë* "Merhaba", *İsen-sav bul* "Sağ-sağlım ol", *İsen-sav*

Torıǵız "Saǵlıcakla kalın", *ǰul bolǵa*- "El salla-", *Küz Tiymesěn* "Göz deǵmesin, nazar deǵmesin", *Reǵēm İtēǵēz* "Lütfen buyrun", *Reǵmet* "Teşekkür", *Reǵmet uki*- "Şükret-", *Sav Bulıǵız, Sav Bul* "Saǵ olun", "Hoşça kal", *Savmısız* "Selam sözü, merhaba", *Selamet Bul* "Saǵ ol", *Şökēr it*- "Şükretmek" gibi günlük hayatta ve konuşma dilinde sık kullanılan **kalıp ifadeler**; *Alfabe ile İlgili Şiirler, Sayı Sayma, Dört İşlem* (Toplama, çıkarma, çarpma, bölme), *Kalkulyator* "Hesap Makinesi", *Kitap, Haftanın Günleri, Parmak İsimleri, Sfētofor, Svētofor* "Trafik Lambası", *Salavat Küpērē* "Gökkuşaağı" gibi dilin temel sözcüklerinden oluşan ve çocuǵın ilk söz daǵarcıǵını oluşturan sözlerle ilgili metinler de tespit edilmiştir. Ancak yazının kapsamı dolayısıyla bu örneklere yer verilememiştir.

Araştırma sonucunda *Tatar Dönyası / Tatarskiy Mir* "Tatar Dünyası" gazetesinin çocuklara ayrılan ve Tatar Türkçesi olan bu sayfasında, Tatar kültürünün ve dilinin gelecek nesillere aktarılmasında çok önemli yeri olan birçok kültürel unsura ve dil malzemesine yer verildiǵi, gazetenin zengin bir söz varlıǵı ile kültürel deǵeri aktarmaya yardımcı olduǵu görölmektedir.

Tatar Dönyası / Tatarskiy Mir "Tatar Dünyası" gazetesi gibi yayınlar olduǵu sürece Tatar Türkçesi ve Tatar kültürü de var olmaya devam edecektir. Tatarların ana yurdu Tatarcadır...

Фотоğraf 14: Tatar Dönyası / Tatarskiy Mir "Tatar Dünyası" gazetesinin onuncu sayfası: "Balam-bagalmam" (Sevimli yavrum) (2021/1)

Kaynakça

- Çernobrovnik, E. (2018, 12 10). Pisatel» Rinat Muhamadiyev: «Ya ne podnimal ruki. Ni kogda. Ni pered kem. İ v Bilom dome toje» (Писатель Ринат Мухамадиев: «Я не поднимал руки. Никогда. Ни перед кем. И в Белом доме тоже»). *Biznesonline*. <https://www.business-gazeta.ru/article/405583>.
- Çetin, Ç. Z. (2016). *Alimcan İbrahimov'un eserlerinde Tatar, Başkurt ve Kazak Türklerinin kültürel değerleri*. Bengü Yayınları.
- Çetin, Ç. Z. (2024, Mayıs 25-27). *Ninniler üzerinden bir milleti okuma (Tatar şair Abdul-lah Tukay'ın ninni tarzı şiirleri örneğinde)* [Tam Metin]. ASEAD 13. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu, Bern-İsviçre, Astana Yayınları, s. 241-256. <https://www.academia.edu>
- Gümüş, Ö. Ö. (2022). *Renat Muhammediev'in "Këneriy Çitlëk Kõşı" (Kanarya Kafes Kuşu) adlı romanından hareketle çağdaş Tatar Türkçesinin dil özellikleri* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Trakya Üniversitesi.
- Kapanadze, D. Ü. (2018). Dil ve kültür aktarımında işlevsel bir araç olarak ders kitapları: Türkçe ders kitapları örneği. *Journal of Turkish Studies*, 13(27), 1575-1592. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.14396>
- Karaağaç, G. (2002). *Dil, tarih ve insan*. Akçağ Yayınları.
- Öner, M. (2004). *Tatar atasözleri*. İdil Ural Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları.
- Öner, M. (2009). *Kazan-Tatar Türkçesi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tatarskiy Mir*. (2024, 09 11). O nas (О нас). <https://tatarmir.ru/o-nas>
- Tatarskiy Mir*. (2024, 11 1). <https://docs.yandex.ru/docs/view?url=ya-disk-public%3A%2F%2FVA5RIL1%2FNQmM%2FzADkZEh3uKqIngabuQ5%2FiCXi-VaHqbOSxUVaLKtXlkdiu3omUIQq%2FJ6bpmRyOJonT3VoXnDag%3D%-3D&name=tm1124.pdf&nosw=1>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (2024, 09 11). Kültür. <https://www.ktb.gov.tr/TR-96254/kultur.html>

Fotoğraflar

Fotoğraf 1: Tatar Dönyası / Tatarskiy Mir "Tatar Dünyası" gazetesinin ilk sayfası. (2006/2)

Fotoğraf 2: Tatar Dönyası / Tatarskiy Mir "Tatar Dünyası" gazetesinin onuncu sayfası: "Balam-bagalmam" (Sevimli yavrum) (2007/4) (2011/10)

Fotoğraf 3: Tatar Dönyası / Tatarskiy Mir "Tatar Dünyası" gazetesinin onuncu sayfası: "Balam-bagalmam" (Sevimli yavrum) (2012/7)

Fotoğraf 4: Tatar Dönyası / Tatarskiy Mir "Tatar Dünyası" gazetesinin onuncu sayfası: "Balam-bagalmam" (Sevimli yavrum) (2023/6) (2024/9)

Fotoğraf 5: Tatar Dönyası / Tatarskiy Mir "Tatar Dünyası" gazetesinin onuncu sayfası: "Balam-bagalmam" (Sevimli yavrum) (2021/9) (2022/8)

Fotoğraf 6: Tatar Dönyası / Tatarskiy Mir "Tatar Dünyası" gazetesinin onuncu sayfası: "Balam-bagalmam" (Sevimli yavrum) (2009/6)

Fotoğraf 7: Tatar Dönyası / Tatarskiy Mir "Tatar Dünyası" gazetesinin onuncu sayfası: "Balam-bagalmam" (Sevimli yavrum) (2019/5)

Fotoğraf 8: Tatar Dönyası / Tatarskiy Mir "Tatar Dünyası" gazetesinin onuncu sayfası: "Balam-bagalmam" (Sevimli yavrum) (2016/10)

Fotoğraf 9: Tatar Dönyası / Tatarskiy Mir "Tatar Dünyası" gazetesinin onuncu sayfası: "Balam-bagalmam" (Sevimli yavrum) (2013/5)

Fotoğraf 10: Tatar Dönyası / Tatarskiy Mir "Tatar Dünyası" gazetesinin onuncu sayfası: "Balam-bagalmam" (Sevimli yavrum) (2015/8)

Fotoğraf 11: Tatar Dönyası / Tatarskiy Mir "Tatar Dünyası" gazetesinin onuncu sayfası: "Balam-bagalmam" (Sevimli yavrum) (2010/5)

Fotoğraf 12: Tatar Dönyası / Tatarskiy Mir "Tatar Dünyası" gazetesinin onuncu sayfası: "Balam-bagalmam" (Sevimli yavrum) (2015/8)

Fotoğraf 13: Tatar Dönyası / Tatarskiy Mir "Tatar Dünyası" gazetesinin onuncu sayfası: "Balam-bagalmam" (Sevimli yavrum) (2017/4) (2021/1)

Fotoğraf 14: Tatar Dönyası / Tatarskiy Mir "Tatar Dünyası" gazetesinin onuncu sayfası: "Balam-bagalmam" (Sevimli yavrum) (2021/1)

ÖMER FAİK NUMANZADE’NİN

GAZETECİLİK HAYATI

RİDVAN CHİTİLOV / ARAŞTIRMACI, YAZAR

ridvanchitil@gmail.com

Giriş

Sosyal Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) döneminde Türk aydınlar hakkında yazılar yazmak ve haklarında olumlu bir şeyler söylemek yasaklanmıştı. Stalin idaresi yıllarında sürgünler ve düzmece hükümlerle birçok aydın ya sü-rüldü ya da kurşuna dizilmişti. Ahıskalı Ömer Faik Numanzade bu kurbanlardan birisi olmuştu.

1980’li yıllarda SSCB yönetimindeki değişim ve siyasi havanın yumu-şamasından dolayı birkaç araştırmacı ve yazar yasaklanan şahıslar ve konular hakkında yazılar ve kitaplar kaleme almaya başlamıştı. Ömer Faik Numanzade hakkında Sovyetler döneminde yazılar ve kitaplar yazan değerli bilim adamı Şa-mil Gurbanov olmuştu. Ancak kendisi rejimin baskısı yüzünden bazı yazıları ya-yınlamayamamış, yayınlanmış yazılardaki bazı yerleri ise atlamak zorunda kalmıştı.

SSCB’nin parçalanmasından sonra Türk cumhuriyetleri bağımsızlıklarını elde etmeye başlamış ve Sovyetler döneminde yasaklı olan aydınlar hakkında ça-lışmalar birer birer yayınlanmaya başlamıştı. Araştırmacı ve yazarlar çalışmaları-na devam ediyorlar ve Ömer Faik Numanzade’nin hayatı ve biyografisi hakkında her geçen gün yeni belge ve bilgiyi gün yüzüne çıkarıp yayınlıyorlar.

2022 yılında 150. doğum gününü kutladığımız Ömer Faik Numanzade, Rusya Müslümanlarının, Kafkasya Müslümanlarının, Azerbaycan Türklerinin ve Ahıskalıların tarihinde önemli yeri olan bir eğitimci, gazeteci, yayıncı, yazar ve aydındır. Bu sonuca günümüze kadar ulaşan yazıları, eserleri ve onun hakkında yazılanlardan varabiliyoruz.

Bilindiği gibi Ömer Faik Numanzade (24 Aralık 1872 – 10 Ekim 1937), ilköğretimini doğduğu köy okulunda almıştı. Ardından İstanbul’da eğitimine devam etmiş ve Darüşşaka’yı bitirmişti. Bir müddet Osmanlı Devleti’nde memur olarak Galata Postanesi’nde çalışmıştı. Ancak Jön Türklerin fikirlerini benimseyip dönemin Osmanlı padişahı II. Abdülhamid karşıtı olduğu için doğup büyüdüğü Ahıska’ya dönmek zorunda kalmıştı.

Numanzade yazdığı hatıralarında o dönemde yaşadıklarıyla ilgili şunları söylemişti:

“Beş altı aya kadar, hem resmi vazifemi görür, hem de haftiyelerin keyiflerine hizmet eden görünürdüm. Avrupa matbuatını okumak, devlet sırlarını bilmek merak ve maksadıyla her türlü ağır ve vicdanı sıkan hâller icra ederdim.

Bir gün Paris’ten Türkçe el yazısıyla basılmış ir kitap aldım. Götürüp gene okudum. Bu, sultanın aleyhine yazılmış en şiddetli bir hiciv idi. Bunu tamamıyla gizledim, müdüre vermedim. Ertesi kimi, sultanın hususi kâtiplerinden olan mektep yoldaşım “Vidin”li Hüseyin Bey’in evine gittim. Kitabı gösterdim, okuduk.

– Aman Ömer, bunu tutsalar, ikimizi de denizin dibine... Gertir yandıralım – dedi. Razi olmadım. Ancak, yoldaşım çok rahatsız olduğunu görünce geceden dönüp evime geldim. Sabahleyin, en inandığım yoldaşlarımdan Doktor Sükûti ve Kadri beylerle, mektep arkadaşlarımdan Giritli Hüseyin Bey’e ve Doktor Ali Fikri’ye okudum. Ahirde korkumuzdan yandırdık.

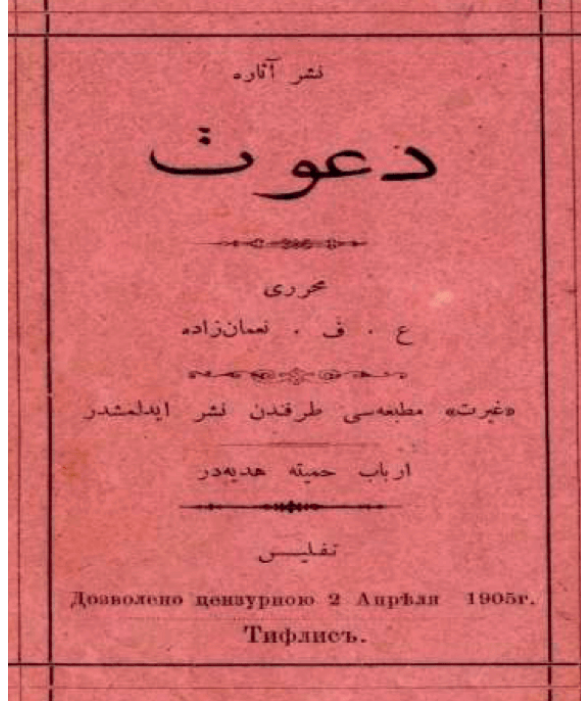
Bundan sora, yoldaşlarımda, büyük merak uyandı. Bunlar haftada bir iki gece Beyoğlu’nda, Ağa Hamamı Mahallesi’ndeki evimde yığışp postahaneden gizli olarak getirdiğim matbuatı okurduk. Seherden yine götürüp verirdim.” (Numanzade, 1932 (?): 45)

İyi bir eğitim alan ve kendisini geliştiren Ömer Faik Numanzade, memleketine gelir gelmez halkı aydınlatmaya başlamıştı. Bunun için okul açmak istemiş, ama Çarlık Rusya’sının idarecileri Osmanlı Devleti’nde eğitim görenlere, her türlü faaliyette bulunmalarına imkân ve izin vermemişti. Ömer Faik Numanzade, yılmayıp Azerbaycan’ın Şeki ve Şamahı şehirlerinde *usul-i cedit*¹ denen yeni tarzda eğitim veren okulların açılmasında önemli rol oynamış ve bu okullarda öğretmenlik yapmıştı. Öğretmenlik yaparken İsmail Bey Gaspıralı’nın Bahçe-saray’da çıkardığı *Tercüman* (1883-1918) gazetesine yazılar göndermişti.

¹ Usul-i cedit okulları İsmail Bey Gaspıralı tarafından açılmış ve Çarlık Rusya’sında yaşayan Rusya Müslümanlarının yaşadıkları şehirlerde açılmaya başlamıştı. Bu okullarda yeni tarzda eğitim verilmişti. İsmail Gaspıralı’nın faaliyetleri ve çıkardığı *Tercüman* gazetesi, çalışmaları ve eserleri hakkında daha fazla bilgi için şu çalışmalara bakınız: İsmail Gaspıralı, Seçilmiş Eserleri: 1-4. Neşre Hazırlayan: Yavuz Akpınar, İstanbul, Ötügen Yayınevi.

XX. yüzyılın başında Tiflis'e gelen Ömer Faik Numanzade, bu şehirde kalmış ve Mehmedmed Ağa Şahtahlı'nın çıkardığı *Şark-ı Rus* (1903-1905) gazetesinde yazılar yazmaya başlamıştı. Ancak yanlış idare yüzünden gazete iflas etmiş ve kapanma noktasına gelmişti. Bunun üzerine Ömer Faik Numanzade gazete matbaasının satılıp dağılmaması için gazete basmahanesini satın almaya karar vermişti. Ancak bunun için maddi imkânı olmamıştı ve bu durumu o dönemde tanıştığı Celil Mehmedguluzade'ye açmıştı. Bunun üzerine Azerbaycanlı zengin tüccarlardan Ali Asker Bağirof'un maddi yardımıyla *Şark-ı Rus* basmahanesini satın almışlar ve "Gayret" matbaasını kurmuşlardır. 1905 yılının Mart ayında faaliyetine başlamış olan matbaa Azerbaycan'da maarifin, millî düşüncenin gelişip yayılmasında büyük hizmet etmişti. Bu matbaada birçok broşür, ilan, süreli yayın ve kitaplar basılmıştı. Ömer Faik Numanzade'nin ilk kitabı olan *Davet* de 1905 yılının Nisan ayında bu matbaada basılmıştı (Akpınar 1994: 470). Ö. Faik Numanzade, Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi gibi ünlü yazarların yolundan giderek gazeteciliği her zaman eğitim ve öğretim ile birlikte düşünmüştür. (Yıldırım-Gökçek 2000: V.).

Davet kitabının kapağı:

Kaynak:²

² Kitabın ilk sayfası bu kaynaktan alınmıştır: <https://omarfaig.info/eserler/nesri-asare-davet-eser/> (Erişim tarihi: 10.04.2023)

Ömer Faik Numanzade, bunun ardından aynı yılın Nisan ayında Azerbaycan fikir ve sanat hayatında eşsiz bir yeri olan *Molla Nasreddin*³ (1906) dergisini arkadaşı Celil Memmedguluzade ile birlikte çıkarmış ve yönetmiştir. Bu dergide Ömer Faik Numanzade, 1917’ye kadar mesul kâtip ve redaktör olarak çalışmıştır.

Yeri gelmişken Ömer Faik Numanzade, *İrşad* gazetesinin 209. sayısında çıkan *Davet ve Tevakkü* (6 Sentyabr 1906/29 Recep 1324 [18 Eylül 1906]) başlıklı yazısında Gayret Matbaası ile ilgili şunları yazmıştı:

*“Herkes bu mukaddes niyete iştirak edip millete bir hizmet etmek isterse bizim kent ve fukara cemaatinin ağır maişetlerinden, istibdat-ı idarenin zararından ve bunlar kimi zamanemizin ihtiyaç gördüğü meselelerden bâis hırda hırda, meselâ: Sekiz, on altı, igirmi sahife büyüklüğünde mecmualar yazıp Molla Nasreddin veya Gayret Matbaası idaresine göndersinler. Özlerinden yazmak istemeyip tercüme etmek isteyenler öz adreslerini bize bildirsinler. Biz özlerine Rus dilinde yazılmış hırda hırda mecmualar göndererek ki tercüme edip bize göndersinler. **Gayret Matbaası Müdürü Ö. Faik Numanzade**”* (Çitil, Bizim Ahıska dergisi, Sayı: 52, 2018).⁴

Yukarıda bahsettiğimiz gibi Çarlık Rusya idaresi Ömer Faik Numanzade’nin okul açmasına izni vermemişti. Daha sonra da gazete ve dergi çıkarmasına da müsaade etmemişti. *İrşad* gazetesinin 61. sayısındaki **Hususî Muhbirlerimizden – Tiflis – Hükûmetin Müslümanlara Mükâfatı** (5 April 1907 / 4 Rabiülevvel 1325 [17 Nisan 1907]) başlıklı yazıda, Ömer Faik Numanzade’nin üniversitede ders vermesine Çarlık Rusya’sının genel valisinin engellediği açıkça belirtilmişti (Çitil: 2021, Eğitışim dergisi Sayı: 70).⁵ Onun her türlü teşebbüslerini ve faaliyetlerini yasaklama Çarlık Rusya yıkılana kadar, hatta Sovyetler döneminde de devam etmişti. Şimdi de Ömer Faik Numanzade’nin gazetecilikle ilgili yazılarını inceleyelim.

3 Molla Nasreddin dergisi: Ömer Faik Numanzade’nin Celil Memmedguluzade ile birlikte çıkardığı tanınmış fikir, siyaset, edebiyat ve haftalık mizah dergisidir. (Tiflis, 7.4.1906-9.1.1917, Tebriz: 1921, Bakü; 1922-1931). Derginin kapağında, her zaman ressam O. İ. Şmerlig veya İ. Rotter tarafından çizilen renkli karikatür yer almıştı (Akpınar 1994: 453).

4 Daha fazla bilgi için bakınız: <http://www.ahıska.org.tr/?p=5457>

5 Daha fazla bilgi için bakınız: <https://www.egitısım.gen.tr/numanzadenin-matbuat-hayati-27/>

Hususî Muhbirlerimizden

Tiflis

Hükûmetin Müslümanlara Mükâfatı

5 April 1907 / 4 Rabiülevvel 1325 [17 Nisan 1907] *İrşad*, Sayı: 61

Özünün nef’ini özü fikr etmeyen, öz özünü idare etmeğe liyakat-ı şahsiyesi olmayan cemâat arasında “Hürriyet”in devamı özge eliyle çörek yemeğe ohşar. Budur ki hükemâ “Her şeyi hükûmetten gözleyen millet hemîşe gözlemekte kalar” deyipler ki çok doğrudur. Burasını, bu kanun-ı tabî’îyeyi nazar-ı dikkate alan Tiflis cemâati özleri için özleri Cemâat Dârülfünunu küşâd ettiler. Bu büyük teşebbüsten Müslümanları da hissedar edip bir Müslüman şubesi açtılar. Açtılar, ama görek hükûmet Müslümanları gözlerinin açılmasına koyacak (*imkân verecek*) mı? Hükûmet çok yahşi kanıp ki Müslümanlar biraz gözlerini açsalar dahi başlarına vurmak olmaz. Budur ki yumruğunu başımızdan kaldırmak istemiyor. İstemiyor ki gelecek hafta Cenap Faik Efendi Numanzade’nin dârülfünün kanunnamesi mucibince ohuyacak “leksiya”sına gubernator⁶ mani oldu.

Ömer Faik Numanzade, *Tercüman*, *Şark-ı Rus*, *Hayat*, *İrşad*, *İkbal*, *Açık Söz*, *Terakki*, *Azerbaycan*, *Rençber*, *Adıgön Kolhozcusu*, *Komunist*, *Kızıl Bağban* vb. gazetelerde ve *Molla Nasreddin* dergisinde yazılar yazmıştır. **Gazeteci ve yazar olarak da açık, sert, kinayeli, fakat sade ve anlaşılır bir dil kullanmıştır.** Çarlığın millî müstemleke siyasetini ifşa eden yazılarıyla, hürriyetçi düşünce ve davranışlarıyla halkın takdirini kazanmıştır (Akpınar 1994: 471).

Ömer Faik Numanzade’nin yazılarının tamamına baktığımızda, onun halkın geri kalmışlığı, cehaleti ve eğitimi üzerinde çok durduğu anlaşılmaktadır. Bu meseleleri dile getirirken de komşu milletler olan Gürcüler ile Ermenilerle de karşılaştırma yapmaktadır. Zaman zaman da döneminde kısa sürede büyük başarılar göstermiş Japonlar dahi örnek olarak verilmektedirler. Tabii geri kalmışlık, cehalet ve eğitimsizlik gibi sorunların yanında bir de kızların başlık parası için evlendirilmeleri, kız çocuklarının okutulmaması, hatta erkek çocukların eğitime dahi yeterince önem verilmemesi, kötü yaşam şartları ve ortamları dahi dile getirilmiştir. Türklerin tarihteki başarıları ifade edilerek dönemdeki geri kalmışlığın sebepleri arasında basın ve yayına yeterince önem verilmemesi, hatta benimsememesi hakkında birçok yazılar yazmıştır.

6 Gubernator (губернатор): Çarlık Rusya’sında 1917 yılına kadar eyalet başkanı, il idaresinin en yüksek memuru.

Örneğin Ö. F. Numanzade Tercüman gazetesine gönderdiği “**Ahıska’dan mektup (İdareye)**” başlıklı ve 18 Ramazan 1317 – 7 Yanvar 1900 [Miladi 20 Ocak 1900] tarihli mektubunda bölgedeki halkın durumunu şöyle ifade etmektedir:

Cenap muharrire.

Cemaatimiz çok rahattır. Ne yeni mektebimiz var, ne de eski! Cemaatimiz merhametlidir. Sanat mektebinin bir hayli harcını çekip Ermeni, Yahudi ve Gürcü etfalini meccanen okutturur. Cemaatimiz kanaatlidir. Öküz ve eşek işlelerinden gayrilere bakmazlar. Bu sebeple uyezdlerimizde bir Müslüman demircisi, yemenicisi bulunmaz. Ama küçük bir köyde, mesela Azğur’da, Müslümanların parasıyla geçinen beş büyük meyhane, altı kahvehane vardır. Bu hesapça kırk bin cana bir usul-i cedit mektebi düştüğü hâlde yigirmi eve bir meyhane ile iki kahve isabet ediyor. Maarifimiz de o derecedir ki dört saat uzak olan (Gori Darülmualimini’nde) bizden ancak bir Müslüman var.

Cemaate rehber olacak devletlilerimiz, beylerimiz az değildir. Hayf ki marife, millete olan himmetleri pek azdır. Bu sebepten camilerimiz viran, mekteplerimiz perişan, hâlimiz yamandır.

Ö. Numanzade.

Ömer Faik Numanzade, “**Ahışa – Derdimiz ve Dermanımız**” (4 April 1903 /18 Muharrem 1321, No: 3, 6 April 1903 /20 Muharrem 1321, No: 4, 11 April 1903 /25 Muharrem 1321, No: 5) adlı yazısını bundan tam yüz on bir sene önce yazmıştır. O dönemde ilim adamlarında, zenginlerde ve halkta görülen birtakım dertleri, geri kalmışlığı ve eksiklikleri tespit ederek bunlara derman, çare bulmaya çalışmıştır. Görüldüğü gibi söylenen dertlerin çoğu -ne yazık ki- günümüz için de geçerlidir ve söz konusu dertlerin başında cehalet geliyor. Bunun giderilmesi konusunda akli kullanarak ilimle daha fazla uğraşmamız gerekiyor. Bu alandaki yenilikleri iyi takip ederek kurtulabileceğimizi ve ilerleyip gelişebileceğimiz gün gibi aşikâr Ömer Faik Numanzade’nin de dediği gibi bizler ilme sarılarak ilim öğreten ve ilme vasıta olan araçlardan istifade etmeliyiz. Görüldüğü gibi her derdin bir dermanı, çaresi vardır. Yeter ki o derman ve çareye başvuralım, uygulayıp hayata geçirelim.

Hülasa: İmdiye kadar min türlü tecrübeler ile ispat edilmiş bir hakikattir ki her millet marifet ile yaşar, cehalet ile yok olur. Marifetin birinci vasıtası, hatibi, vaizi ise mecmualar, gazetelerdir. Gazet, âlemin güzğüsüdür. Gazet, zamanın en keskin kılıcıdır. Gazet, imdiki cism-i hayatın ruhudur. Gazet, âlemin en nüfuzlu, tesirli, vaizidir. Gazet, her milletin ölçüsü, mizanıdır. Gazet milletin hami-

si, vekili, advakatıdır. Şükür Huda'ya! Bizde de devre-i terakkiye gireceğimizi bildiren eserler, şahitler çok geç de olsa zuhur etmektedir. İşte çoktan beri görülen bir noksan ve ihtiyacımızı ikmal için muhtaç olduğumuz ikinci bir Türk gazetemiz “Şark-i Rus” adında Tiflis’te neşr olunmağa başladı. Gazet sahibi özüne düşen himmet ve milletperverliğini gösterdi. Görelim! Biz cemaat de özümze düşen muavenet ve kömek vermek vazife-i milliye ve insaniyesini gösterip taze çıkan bu ışığa revnak verecek miyiz?

Faik Numanzade.

Ö. F. Numanzade “**Dilimiz ve İmlâmız**” (7 Aprel 1904 / 4 Safer 1322, No: 40) adlı yazısında Türkçenin o zaman maruz kaldığı durumu diğer dillerle kıyaslayarak açıklamaktadır. Hele hele o dönemde Çerkez ve Lezgi dillerindeki tespiti bugün Numanzade’yi haklı çıkarmaktadır. Bir de Türklerin dillerindeki şive ayrılıklarına rağmen kendi aralarında anlaşabileceklerini de ifade etmiştir. Anlaşılmamasının sebebi olarak da dilde kural, imlâ ve dile karşı muhabbetin olmamasından kaynaklandığını tespit etmiştir. Bunun yanında da Rusça, Fransızca ve Latincenin Arapçadan; Arapçanın da Farsça ve Türkçeden kelime alışverişine örneklerle izah etmiştir. Ayrıca dilimize Arapça ve Farsçadan giren kimi kelimelerin kullanılmaması gerektiğini savunmaktadır ve yine Arapça Farsçadan giren bazı kelimelerin yazılışlarının da aslı hâliyle değil de kullanıldığı hâlde yani fonetik imlâyla yazılması gerektiğini savunmuştur. Nitekim günümüzde bu konuda da haklı çıkmıştır.

Ömer Faik Numanzade, “**G-Ñ Harfleri**” (19 İyun 1904 / 18 Rebiyülevvel 1322, No: 78) adlı yazısında, imlâ kuralları ve özellikle g-ñ harflerinin Arap harfleriyle yanlış yazılmaları ve doğru yazılımı meselesini örneklerle değerlendirmiştir. Cumhuriyet döneminde Türkiye’de başlayan ve bir döneme damgasını vuran ve ideolojik karakter taşıyan “dilde özleşme” hareketinden yıllar önce kaleme alınmış olan bu yazıya bir de bu açıdan bakılabilir. Bütün bu tartışmalarda bütün aydınların mutabakat sağladığı bir sonuca varıldığı söylenemez. Zaman zaman ifrat ve tefrite gidilmiş, imlâ problemleri devam etmiş, fakat tartışmalar bitmemiştir. Hâlbuki Numanzade meseleye ideolojik açıdan değil, ilmî pencereden bakmıştır. Netice itibarıyla denilebilir ki, imparatorluk dili olan Türkçenin kaçınılmaz olan sadeleşmesi, çeşitli siyasî görüşlere mensup marjinal grupların tartışmalarına malzeme olmamalıydı. Tanzimat’la başlayan ve Genç Kalem dergisinin tespitleriyle Millî Edebiyat döneminde Çalıkuşu romanı örneğindeki halis ve temiz Türkçe yolunda Numanzade’nin yazılarının da önemli bir yere konulması gerektiğini ifade etmeliyiz.

“Felyeton – Şehir Mektubu – Hutbe ve Cuma Namazı” (9 May 1903 / 24 Safer 1321, [22 Mayıs 1903] No: 17) başlıklı yazıda Ömer Faik Numanzade, Cuma namazını Tiflis’teki Mescit Camii’nde kılarak orada gördükleri hakkında görüşlerini aktarmıştır. Özellikle camideki insanların durumu ve imamın okuduğu hutbe, daha doğrusu hutbenin dili üzerinde durmuştur. Eskisi gibi insanların pek bilgili olmadıklarından dolayı Arapça okunan hutbeyi anlamadıkları ve ondan gerektiği kadar istifade edemedikleri üzerinde durmaktadır. Bilindiği gibi Türkler, Rus idaresine geçtikten sonra kasıtlı olarak eğitimden mahrum bırakılmışlar ve çağın icap, imkân ve gelişmelerinden yeterince haberdar olamamışlardır. Dolayısıyla asrın nimetlerinden de istifade edememişlerdir. Şüphesiz böyle bir insan kalabalığına geri kalmış toplum denilmektedir. Bu durumdan hayli yakınan Numanzade, yaşadığı zaman ve mekânın doğru tespitlerini yapmakta, hâlden şikâyet etmektedir. Fakat ümitsiz değildir. Türklerin de bir gün diğer ileri milletler gibi kendi dilini kullanıp onunla amel edecek ilim adamlarını yetiştireceğine inanmaktadır.

“Felyeton – Şehir Mektubu – Şeytan Pazarından Geçerken” (18 April 1904 / 14 Safer 1322 [30 Nisan 1904], No: 45) adlı yazısında daha başında insanın merak duygusunu güzel bir şekilde açıkladıktan sonra kendisinin başından geçen bir hadiseyi nakletmiştir. Tiflis’te pazar yerinden geçerken insanların gazeteye olan merakını görmüş ve orada gördüklerini kendi düşünce dünyasının aynasında değerlendirmiştir. Pazarda, bir Ermeni, gazete okuyup dinleyenlere Türkçesini aktarıyor. Bu ve bilhassa dinleyiciler arasında zengin bir tüccarın durumu, Numanzade’nin dikkatini çekiyor. Çünkü dinleyiciler hem okuma yazma biliyorlar hem de imkânları olmasına rağmen üç beş kuruş verip gazete almıyorlar. Ömer Faik Bey, Müslümanların gazete okumamalarından yakınmakta, bunu sık sık yazılarında dile getirmektedir. Bir taraftan da milletin gazetelere destek olmasını arzu etmektedir. Hatta bir yazısında kendilerinden çok az olan diğer milletlerin Rusya Müslümanlarına-Türklerine göre daha fazla gazete çıkardıklarından ve daha ileride olduklarından bahsetmiştir. Numanzade, bu durumun Türklerin gazete ve kitap okumamalarından kaynaklandığına dikkat çekmiştir. Ayrıca Ömer Faik Bey, Tiflis’teki Müslüman ve Ermeni mahalle, pazar ve caddelerinden geçerken gördüğü manzaralar karşısında bunları mukayese etmekten de kendini alamamıştır. Diğer taraftan, Ermeni mahalle, cadde ve pazarının temiz ve düzenli olduğunu; buralarda kimsenin başıboş dolaşmadığını müşahade etmiştir. Müslüman mahalleler ise bunun tam tersi bir hâldedir. Müslüman çocuklar sokakta oynarken Ermeni çocuklar okullarında eğitim görüyorlar. Müslümanların pazarına “Şeytan Pazarı” denilmektedir! Bu pazarın durumu içler acısıdır. O, bu durumun Müslümanlara yakışmadığından yakınmaktadır. Burada insanlar

vakitlerini boş ve oyunda geçirmektedir. Ömer Faik Numanzade, Kafkasya'nın merkezi olan Tiflis gibi bir şehirde Müslümanların da eğitim merkezleri, hayır cemiyetleri, mektepleri ve matbaaları olması gerektiğini ifade etmek istemiştir. Netice itibarıyla diyebiliriz ki, Ömer Faik Bey, yüz küsur sene önce Kafkasya'nın merkezi ve birçok milletin bir arada yaşadığı şehirde, Tiflis'te Müslüman halkın ilim ve irfanda geri kalmış olmasını çok tesirli bir dil ve üslûpla dile getirmiştir. O devirde yanı başındaki komşularından ibret almayan bir toplumun sonraki yıllarda başına gelen facialar da ister istemez okuyucunun kafasında canlanmaktadır. Meselenin çok can yakıcı olmasıyla beraber o devirde, mensup olduğu milleti uykudan uyandırmak isteyen bir münevverin olması da bir nebze de olsa bize teselli vermektedir.

Ömer Faik Numanzade, *Şark-ı Rus* gazetesinin 19 Mart 1904 / 14 Muharrem 1322 [31 Mart 1904] tarihli 32. sayısındaki “**Felyeton, Ahıska, Matbuat - Şark-i Rus Muhbirleri**” adlı yazısında şunları söylemiştir:

Matbuatı çok olan milletlerin, mütâlaaları da tabii çok olar. Bu sebeptendir ki onlar; rahatlık ve saadet vasıtalarını da daha ciddi, daha nef'ali yolda öğrenir, bilirler. Bildikçe heveslerini, heveslendikçe gayretlerini artırarak. Bu artırma, bu çalışma ile her gün, belki her saat -herkesin dünyaca çalışmasının maksudu, maşuku, Kâbe'si olan- muhafaza-i millet ve medeniyete doğru tez, tez adım atarlar. İreliledikçe, irelilerler. Bir sene... on sene... yüz sene sonra maşuklarına kavuşurlar. Bugün hünerlerine, rahatlıklarına gıpta ettiğimiz milletlerin terakkileri hep bu yolda, matbuat, mütâlaa sayesinde vücuda gelmiştir.

Yine aynı yazının devamında da şunları söylemiştir:

Medeniyet demir yol katarına teşbih edilse mütâlaa onun (lokomotif)i, tahrîk eden buğ kuvvetidir ki bunsuz, hiçbir hareket olmaz. Bizim gibi 20-25 milyon cemaatin hiç olmazsa en azdan (25) gazetesi olmalıdır. Harda kaldı ki gazetin, çörek yerine geçtiği böyle bir vakitte: “Falan gazet ya kitap böyle yazdı, falan öyle dedi” gibi uşakça sözler ile bir “iki” gazet ve kitabımızı iki gözle ohumiyak, iki kulakla dinlemiyek?! Çok ağlanacak hâllerimiz var: “Falan gazet, falan şey yazmış, ben onu almayacağım, ohumiyacağım” diyenleri kulağımla işitip (mat) ve mütehayyir (şaşkın) kalmışım. Böylelerin bu gibi sözleri “Ben güneşi görmek istemirem, çörek yemeden yaşa[ya]cağım” demelerine benzer ki bunların üstüne gülmekten artık hâllerine gerçekten acımalıyız. Allah'tan merhamet istemeliyiz. Şark-i Rus'da veya Tercüman'da hoş gelmeyen bir şey yazılmış ise

neden gazeteleri, ohumayacak kadar onlara düşman olak?!! Bir gün böyle yazarlarsa yarın da özge türlü yazarlar. Hususiyle gazete, küçük bir fikir, mülâhaza (düşünce), hayâl, vukuat vistavkasıdır (olaylar sergisidir) ki onda hoşla gelen de olur gelmeyen de. Böyle sıralarda, ittifaklarda Araplar ne güzel demişler: “Huz ma safa da’ ma keder–Hoşuna geleni al, keder vereni bırak!” Daha bizim gibi dememişler ki hiç ohuma, bütün, bütün at!!.. Rıyakârlık ile benim aram, yer ile arş kadar uzaktır. Yeri gelende Şark-i Rus’un yahşı-lıklarını da yazarım, fenalıklarını da. İmdi insafla fikir edek! Bu bir sene arzında (zarfında) “Şark-i Rus” ne kadar inkılâplara, teced-dütlere, terakkilere bâis oldu! Bir sene evvel aramızda vücutlarını hiç ümit etmediğimiz Ayn. [Abdurreşid] İbrahimleri, Rızaeddin bin Fahreddinleri, Nur Muhammed Fatihleri, Fatih Kerimoğları, Maksud Hadileri, Rahmetleri, Niyazları... hangi Kafkazyalı tanırды?! Bu zatların ilimlerinden, fikirlerinden kim istifade ederdi? Hâlbuki çoğu Şark-i Rus’un kalem şerikleri, muhbirleri sıfatında olan bu hamiyetlilerin bu edebî çiçeklerin vücutları, irelide bizim de “edebiyat baharı” geleceğini memnuniyetle müjdelerler. Ne hoş müjde! Ne güzel vasıta!

Görüldüğü gibi Numanzade, Matbuat-Şark-i Rus Muhbirleri adlı bu yazısında ilerlemenin basınla mümkün olabileceğini ve bunun neticesinde de düşüncenin artacağını belirtmiştir. Basını lokomotif benzeterek o dönemde 20-25 milyon nüfusu olan Rusya Türkleri için iki gazetenin az geldiğini ve en az 25 gazetenin olması gerektiğine dikkat çekmiştir.

Ömer Faik Numanzade, “Çare-i Terakkimiz” (İrşad, 16 Fevral 1907/16 Muharrem 1325, [1 Mart 1907] İrşad, Sayı: 27) başlıklı yazıda Rusya Müslümanlarının yaşadığı sorunlarının ve diğer milletlere göre geri kalmış olmalarının sebeplerini açıklamıştır. Cehaletten ve dini yanlış anlayıp, yanlış yaşamadan kurtulmanın çaresini de eğitimde görür. Eğitim kurumları zamanın ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi gerektiğini vurgular. Numanzade’ye göre Türklerin günümüze kadar ulaşan yazılı eserleri ve inşa ettikleri yapılar onların eskiden çok ileri bir toplum oldukları ve güçlü devlet kurduklarını göstermektedir.

Diğer yazılarında olduğu gibi bu yazısında da onun, kendi döneminde yaşanan problemleri çok iyi analiz ettiği anlaşılmaktadır. Rusya Müslümanları, komşularıyla karşılaştırarak yaşanan sorunların sebepleri ve çözüm yolları daha kolay anlaşılmasını sağlamıştır.

Ömer Faik Numanzade, “**Düşünürem Ki:**” (İrşad, 17 İyün 1907/18 Cemaziyelevvel 1325, [29 Haziran 1907] İrşad, Sayı: 113) başlıklı yazıda Rusya Müslümanlarının durumunu, kötü yönlerini, geri kalmışlıklarını ve diğer milletlerle karşılaştırmasını çok güzel bir şekilde ifade etmiştir. Üstelik Rusya Müslümanlarının yaşadıklarına çok üzüldüğünü ve her bir meseleyi dertlenerek ve karşılaştırmalı olarak “Düşünüyorum ki” ifadesiyle düşüncelerine başlayarak dile getirmiştir.

Ömer Faik Numanzade “**Felyeton-Matbûat-Rüstem ve Sührab**” (3 İyün 1908/16 Cemaziyelevvel 1326, [16 Haziran 1908] İrşad, Sayı: 79, 80) başlıklı yazısında matbuatın, yani basılı olan her şeyin milletlerin ilerleme derecesi gösterdiğini belirtmiş ve bunun insan hayatında çok önemli olduğunu vurgulamıştır. Üstelik matbuatı inkılap, hürriyet ve adalet ile birlikte zikrederek bunların birbirinden ayrılmaz parçaları olduğunu ifade etmiştir. Daha sonra matbaa ve matbuat alanında Rusya Türklerinin çok geride kaldıkları ve basılan eserlerin çoğunun da ehemmiyetsiz ve faydasız olduğunu açıklamış ve bu konuda yazarlardan yazı, kitap ve tercüme eser beklediğini söylemiştir. Ardından da o dönemde Firdevsî’nin Şehname adlı meşhur eserinin kahramanları olan Rüstem ile Sührab’ın hikâyesinin tercüme edilip resimli bir kitap halinde basıldığının haberini vermiştir. Şüphesiz bu yayın o dönemde matbuat alanında önemli bir gelişme olmuştur. Çünkü o dönemde Firdevsî’nin Şehname’sinin tamamı henüz Türkçeye tercüme edilmemiştir. Bunu da Ömer Faik Efendi’nin bu yazısından anlaşılmaktadır.

Türk Dünyası’nın tarihte başına gelen en büyük gailelerden biri ve en büyüğü ayrımcılık ve mezhepçilik olmuştur. Numanzade’nin “**Ben Kimim?**” (1917) adlı yazısında belirttiği gibi bu yüzden çok defa birbirimizi kırıp kanlarımızı dökmüşüz. Türk Dünyası’nın büyük bir kısmı Rus esaretine düşünce Rus yönetimi bu ayrılıkları kendi çıkarları doğrultusunda çok iyi kullanarak Rusya Müslümanlarını birbirine düşürmüştür. Örneğin Kafkasya’da Sünni ve Şii Türkler için ayrı ayrı dini yönetici atayarak ikisini birbirinden ayırmaya çalışmıştır. Nitekim Ömer Faik Bey bu ayrımcı hususlar üzerinde adlı yazısında ısrarla durarak bu durumun yanlış olduğunu ve Türklerin mezhep ayırımından vazgeçmeleri gerektiği önemle belirtmiş ve Türklerin eskiden de Türk ve bir olduklarını vurgulayarak tarihlerini hatırlatmaktadır.

Sonuç:

Rusya Müslümanları, Kafkasya, Türkiye ve Azerbaycan eğitim-öğretim, basın-yayın, siyaset gibi pek çok alanda iz bırakan Ömer Faik Numanzade’nin hayatı ve çalışmaları üzerine Sovyetler döneminde araştırma yapmak imkânsız kadar zordu ve belli bir kurallar çerçevesinde yapılırdı. Bu da ancak 1980’li yıllarda mümkün oldu. Sovyetler sonrası ise araştırmaların ve yazıların sayısı arttı ve her geçen gün de artmaktadır. Son zamanda Ömer Faik Numanzade hakkında yeni belge ve bilgi ortaya çıkarılmakta, eski yazı ve eserleri ya yeniden değerlendirilmekte ya da ilk defa incelenip yayınlanmaktadır.

Ömer Faik Numanzade, yazılarında Çarlık Rusya’sında olup bitenleri, Rusya Müslümanlarının hâl ve ahvalini, eğitim-öğretim durumunu, basın-yayın alanındaki vaziyetini, en önemlisi de Kafkasyalı Müslümanların komşuları olan Gürcü ve Ermenilerin çok gerisinde olduklarını akıcı ve açıklayıcı bir dille ifade etmiştir. Üstelik bu geri kalmışlığın sebebi olarak da eğitim-öğretimin, okulların, matbaaların ve gazete-dergilerin yetersizliğiyle açıklamıştır. Matbaa ve yayın olmadığı takdirde insan kendisini ifade edemez olduğunun ve dolayısıyla da dili de gelişmek yerine yok olmaya yüz tuttuğunun altını çizmiştir.

Hâl böyleyken Ömer Faik Numanzade bu tür kötü durumdan ve geri kalmışlıktan kurtulmak ve zaman göre gelişip ilerlemek için ilk önce matbaa tesis etmek ve gazete ile dergi çıkarmak, kitap yazıp basmak gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca bunu yapmak için bilgi ve birikimi olan eğitimlilerden ve yardım etmek isteyenleri de buna ortak olmaya davet etmiştir.

Yazar, yeri geldikçe Türk tarihinden, İslamiyet’in hükümlerinden, Hz. Muhammed (SAV)’in ve onun sahabelerinin yaşayışından, ayet ve hadislerden, yakın tarihten, komşuların vaziyetinden ve Çarlık Rusya’sı, Osmanlı Devleti ve diğer Müslüman memleketlerin durumundan da bahsederek düşüncesini ve ifadesini güçlendirmiştir. Tabii Namık Kemal’in şiirlerinden de istifade etmeyi ihmal etmemiştir. Ne de olsa o dönemin ileri gelen Osmanlı aydınlarıyla ya bizzat tanışmış ya da eserlerini okumuştur.

Sonuç olarak Ömer Faik Numanzade yazılarında kendi plan ve programı ile gerçekleştirmeyi düşündüğü ideallerini madde madde açıklamıştır. Onun bu kitaptan sonra yazacağı yazıları ve eserleri bunun en açık delilidir. Eserlerine bir bütün olarak bakıldığında da burada bir dereceye kadar başarılı olduğu ve örnek bir hayat yaşadığı sonucuna ulaşılabilmektedir.

Bu çalışmayla o dönemde Ömer Faik Numanzade’nin görüşlerini ortaya konulmasıyla birlikte Türk dünyasında günümüzde yaşananlarla eski dönemde yaşananların karşılaştırılmasına olanak sağlanmıştır. Ayrıca Ömer Faik Numanzade üzerine yapılan çalışmalarda onun biyografisinde eksik kalan bazı boşlukların kapatıldığı kanaatindeyiz.

Kaynakça:

- İsmail Gaspıralı, Seçilmiş Eserleri*: 3. Neşre Hazırlayan: Yavuz Akpınar, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 87.
- İrfan Murat Yıldırım-Fazıl Gökçek (Hazırlayanlar.). *Kafkasya’dan İstanbul’a Hatıralar Ömer Faik Numanzade*, Akademi Kitabevi, İzmir, 2000, s. V, 34.
- Ömer Faik Numanzade Seçme Eserleri*, Yayına hazırlayan: Prof. Dr. Şamil Gurbanov, Yazıcı, Bakû, 1992, s. 33-34, 224-22.
- Rıdvan Çitil, *Ahıskalı Ömer Faik Numanzade’nin Matbuat Hayatı 1-27, Bizim Ahıska Dergisi ve Eğitim Dergisi*. 2013-2021.
- Салават Исхаков, Гражданская война в России и Мусульмане. Сборник документов и материалов. 2014, стр. 605.
- Selçuk Türkyılmaz, *Şark-i Rus Gazetesi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Ocak-Haziran 2010, XVIII. Cilt, No: 1, s. 123.
- Selçuk Türkyılmaz, *Şark-i Rus Gazetesi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Ocak 2008, XIV. Cilt, No: 1, s. 107-124.
- Tercüman Gazetesi*, 1898: No 22, 1990: No 1.
- Yavuz Akpınar. *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1994, s. 35, 453, 471.
- Yunus Zeyrek (Türkiye Türkçesine aktaran.). *Bizim Ahıska Dergisi*, 1. Sayı, 2004.
- Yılmaz Özkaya, *Tercüman Gazetesindeki Dil ve Edebiyat Yazılarının İzahlı Bibliyografyası (1883-1917)*, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Ocak-Ağustos 2009, 16-17. Cilt, s. 109-215.
- Yunus Zeyrek. *Ahıska Araştırmalar*, Kozan Ofset, Ankara, 2006, s. 21, 282, 283, 284-286.
- Yunus Zeyrek. *Ahıska ve Ahıska Türkleri, Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay. Ankara, 2002, Cilt 20, s. 882, 889.
- www.bizimahıska.org
- www.egitisim.gen.tr

KAZAN BASIN HAYATININ İLK ÖZEL SÜRELİ DERGİSİ ZAVOLJSKIY MURAVEY'DE (1832-1834) ÇUVAŞLARA İLİŞKİN BİLGİLER

SİNAN GÜZEL / İKÇÜ, TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ

sinanserdarguzel@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-5508-1106

1. Giriş

Çarlık Rusya topraklarındaki basın faaliyetlerinin 17. yüzyıla uzanan bir geçmişi bulunmaktadır. Süreli gazete ve dergiler basılmaya başlanmadan yaklaşık iki yüzyıl kadar önce, Çar ve Boyarların Avrupa basınına takip edebilmesi için büyükelçiliklerin emriyle Alman ve Hollanda basını izlenmeye başlanır ve belirlenen dergi ve gazetelere yönelik el yazısı ile periyodik incelemeler hazırlanır (bk. Dem'yanov, 2009: 9). Fransızca *courant*'ın Rusça biçimi olan *kurantı* sözü ile tanımlanan bu inceleme metinleri, *Vésti-Kurántı* [Batı Çanları] ve *Vestoviye Pis'ma* [Batı Mektupları] adıyla yaklaşık 80 yıl boyunca yayımlanır. 15 Aralık 1702 tarihine gelindiğinde Çar I. Petro'nun emriyle çıkarılan bir karar name ile bu elyazması metinler, o dönem matbaa faaliyetlerini kontrol eden *Monastırskiy prikaz*'a¹ devredilir. İlk sayısı 13 Ocak 1703'te Moskova'da basılan² gazete, Rus basın tarihinde genel olarak *Vedomosti* adı ile bilinir. Sonraki senelerde *Vedomostyami Moskovskogo gosudarstva* [Moskova Devlet Gazetesi], *Vedomosti Moskovskiye* [Moskova Gazetesi], *Rossiyskiye vedomosti* [Rus Gazetesi], *Rel'yatsii* [İlişkiler], *Essentsiya iz Frantsuzskih pečatnih gazetov* [Fransız Basılı Gazetelerinden Alıntılar] gibi farklı adlarla da çıkan gazete, Moskova'nın yanı sıra

¹ 1649 tarihli Konsey Kanunu'nun 13. bölümü uyarınca, büyükşehirlerden kilise kâtiplerine ve kilise mülklerinin nüfusuna kadar Moskova eyaletindeki din adamlarının en yüksek merkezi yargı organı.

² Bu tarihin yıldönümü Rusya'da Basın Günü olarak kutlanmaktadır.

St. Petersburg'da yayımlanmaya başlanır. Bu hadisenin ardından dönemin yeni başkenti Petersburg, gazetenin ana yayın yeri hâline gelir. Böylelikle Çarlık Rusya topraklarında Moskova ve Petersburg merkezlerinde basın yayın faaliyetleri gelişmeye başlar. 1756 yılında Moskova'da *Moskovskiy vedomosti* [Moskova Haberleri], 1825'te ise Petersburg'da ilk özel girişimli Rus siyasi gazetesi olan *Severnaya pçela* [Kuzey Arısı] yayımlanmaya başlanır.

Çarlık Rusya topraklarında gerçekleşen söz konusu basın faaliyetlerinin yansımalarını, 19. yüzyılda Orta-İdil'deki misyonerlik faaliyetlerinin merkezi olan Kazan'da da izlemek mümkündür. 1808 yılında Kazan Üniversitesi profesörlerinden İ. İ. Zapolskiy'in girişimleri ile Moskova ve Petersburg dışındaki ilk Rus gazetesi *Kazanskiye izvestiya* [Kazan Haberleri] yayın hayatına başlar. İlkın Rusça ve Tatarca basılması düşünülen gazetenin ancak Rusça yayımlanmasına izin verilir. 1811-1821 yılları arasında faaliyet gösteren gazetenin kapanmasının ardından Kazan Üniversitesi'nin himayesinde 1821-1832 yılları arasında *Kazanskiy vestnik* [Kazan Gazetesi] basılır (KP, 2018: 4).

Kazanskiy vestnik dergisinin faaliyetlerini sonlandırması; Kazan'daki kültür, sanat ve bilim çevrelerinde bir eksiklik yaratır. Söz konusu boşluk ise beklenin tersine Kazan Üniversitesi'nin himayesinde değil bir özel girişimle doldurulur. M. S. Ribuşkin ve M. V. Polinovski tarafından 1832 yılında, kendisinden önceki dergilerle kıyaslandığında konu zenginliği ile dikkat çeken *Zavoljskiy Muravey*³ [bundan sonra ZM] adlı süreli dergi çıkarılmaya başlanır (Yegorova, 1991: 4). Orta-İdil Bölgesinde yaşayan halklara ait dil, kültür ve sanat materyallerini sayılarına taşıyan dergi, kısa sürede tanınır hâle gelir; yerel yazar, şair ve araştırmacıların birikimlerini paylaştıkları bir bölge dergisi olup çıkar.

Bu yazıda, ZM'de yer verilen bölge halklarından biri olan Çuvaşlara ilişkin bilgilerin belirlenmesi ve değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

2. *Zavoljskiy Muravey* Hakkında

ZM'nin yayımlanması için ilk ciddi girişim, derginin müstakbel editörleri M. S. Ribuşkin ve M. V. Polinovski tarafından Kasım 1831 yılında gerçekleştirilir. Derginin yayın izni için Moskova Sansür Komitesi'ne başvuran editörler, gerekli izni 22 Aralık 1831'de alsalar da yayıncılık faaliyetlerine hemen başlayamazlar. Zira 1812-1827 yılları arasında Kazan'da faaliyet gösteren sansür komitesinin faaliyetlerinin sonlandırılmasıyla dergi sayılarının Moskova'daki sansürden geçmesi mecburiyeti ortaya çıkar (Yegorova, 1991: 5). Bu da dergi sayılarının zamanında yayımlanmasını geciktirir. Ocak 1832'de ilk sayısı okuyucuları ile buluşan dergi, adına uygun şekilde iki defneyaprağı arasında bir karıncanın yer aldığı

3 ZM dergisinin tüm sayıları, Ekim Devrimi öncesinde Çuvaşistan'da yayımlanan diğer süreli yayınlar ile birlikte https://echznbchr.blogspot.com/p/blog-page_7.html adresinde erişime açıktır.

kapak sayfası ile dikkati çeker. Bu çizimin hemen altında ise derginin faaliyet amacını özetleyen bir epigrafa yer verilir (ZM, 1832-1):

“За труд мой не ищу себе похвал и славы, Люблю трудиться лишь для пользы и забавы”. [‘İşim için övgü ya da şan aramıyorum, sadece fayda ve eğlence için çalışmayı seviyorum.’]

Her sayısında üç ya da dört bölüm bulunan dergi, seleflerinden farklı olarak çok sayıda konu alanından seçilen yazılarla yayımlanır. Edebiyat, dil bilimi, arkeoloji, tarih vb. disiplinlere ilişkin bilimsel yazıların yanında; şiir, düzyazı, seyahat ve mizah yazıları ile toplum yaşamına ilişkin bilgilere yer verilir. Söz konusu yazılar arasında daha önce yayımlanmamış olan arşiv belgeleri, fermanlar, mektuplar ve raporlar da yer almaktadır. Bilhassa tarihî Bulgar şehrinin kalıntıları hakkında arkeolojik tespitlerin yer aldığı notlar (Kaftannikov, 1832a, 1832b, 1832c), Bulgar şehrine düzenlenen bilimsel araştırma gezilerine ilişkin raporlar (Rıbuşkin, 1833a, 1833b), Eski Bulgarca mezar taşlarına yönelik değerlendirmeler (Erdman, 1832a, 1832b) bilimsel düzeyleri bakımından dikkat çekicidir.

Dergideki bu konu çeşitliliği, daha ilk sayıdan itibaren farklı okuma eğilimlerine sahip olan okuyucu kitle üzerinde olumlu etki bırakır. Bu da sonraki sayılarda abone ağının genişlemesine, en azından basım masraflarını karşılayacak bir birikimin sağlanmasına olanak tanır. ZM’nin ilk sayısı, diğer dergi ve gazetelerin de dikkatini çeker. *Severnaya pçela* (1832) gazetesi 26. sayısında küçümseyici bir üslupla dergiye yer verir. ZM editörleri ise dergi hakkındaki kötü yorumların *Severnaya pçela*’nın yayımcısı F. V. Bulgarina’nın uzun zamandır bilinen başkalarına gülme alışkanlığının yeni bir kanıtı olarak hizmet ettiğini bildiren bir cevap yazısı yayımlarlar. Bu düzeyli açıklama; toplumun sanat, kültür ve bilim çevreleri üzerinde olumlu bir tesir yaratır. ZM’nin o zamana kadarki dergilerden farklı olan içeriği başlarda diğer dergilerce eleştirilse de ileriki yıllarda yayımlanacak hacimli Rus dergilerine örnek oluşturacaktır (Yegorova, 1991: 7).

M. S. Ribuşkin ve M. V. Polinovski tarafından yayımlanmaya başlanan dergide editörlerin yazar olarak katkısı oldukça sınırlıdır. Derginin düzenli faaliyet gösterebilmesi için yazarlara, şairlere, bilim adamlarına, eleştirmenlere, denemecilere, hicivcilere ve muhabirlere gereksinim duyulur. Editörlerden M. S. Ribuşkin’in geçmişteki yayıncılık ve gazetecilik deneyimi sayesinde yerel şair ve araştırmacılara ulaşılır. Kazan Üniversitesinde çalışan pek çok isim, ZM’de araştırmalarını paylaşması için teşvik edilir. Derginin ilk üç sayısında edebiyat köşesi, D. İ. Hvostova ve D. P. Oznobişin’in şiirleri ile canlı tutulmaya çalışılır. Ünlü Rus naşir, oyun yazarı ve şair Sergey Glinka’nın dergiye ilgi göstermesi ile derginin tanınırlığı artar (Yegorova, 1991: 6-8). Perm, Nijni Novgorod, Penza, Ufa, Troitsk, Tobolsk, İrkutsk, Krasnoyarsk, Yelabuga, Saratov gibi yerleşim

bölgelerini ve şehirleri içine alan Kazan'dan Kamçatka'ya uzanan bir coğrafyada meskûn olan yerel yazarlardan katkı almaya başlayan dergi (bk. Sozina, 2017: 109), ilerleyen zamanda N. S. Artsibaşev, V. Ya. Bazhenov, N. L. Lobaçevski, A. K. Kazem-Bek, O. M. Kovalevski, İ. M. Simonov, K. F. Fuks, A. A. Fuks gibi ünlü yazar ve bilim insanlarının birikimlerini paylaştığı bir mecra hâline gelir (KP, 2018: 4). Yaklaşık 100 yazar, orijinal yazıları ve çevirileri ile ZM'de faaliyet gösterir. Bunlardan büyük bölümü isimlerini gizlemez, fakat bir kısmı kim olduğu belirlenemeyen takma adlar ve baş harfler ile eserlerine imza atarlar. İsmi bilinen 70 yazarın 45'i dönemin Kazan Üniversitesinin öğretmenleri, öğrencileri ve mezunlarından oluşmaktadır (Yegorova, 1991: 9).

Moskova ve Petersburg merkezli dergi ve gazetelerin basında hegemonyasını ilan ettiği bir dönemde, kendisini Moskova'ya karşı konumlandıran bir bölgenin baş şehri olan Kazan'da yayımlanmaya başlayan ZM, resmî bir kurumun parçası olamadan Kazan Üniversitesi'nin entelektüel kadroları aracılığıyla geniş bir coğrafyaya tesir eder. Kazan merkezli ZM, tıpkı Moskova ve Petersburg dergileri gibi yayımlandıkları şehrin sınırını aşmaya başarır, halefi olan dergilerde Kazan merkezli yayıncılık düşüncesinin şekillenmesine kapı açar.

ZM'de dikkat çeken konulardan biri ise çizimlere ve resimlere yer vermesidir. N. N. Kaftannikov amatör bir arkeolog olarak yazılarını yayımladığı dergideki birçok çizimin sahibidir. Araştırmacının Perviy minaret v Bolgarah [Bolgarlar'daki İlk Minare], Vid Çernoy palatı izvne i vnutri [Kara Oda'nın Dışarıdan ve İçeriden Görünümü] adlı resimleri, onun sadece gözlemci bir etnograf değil, aynı zamanda iyi bir ressam da olduğuna da delil teşkil eder (Kaftannikov, 1832a, 1832b, 1832c).

1832 yılında yayın hayatına başlayan dergi, 1834'te çıkan son sayısının ardından, yayımcısı Mihail Samsonoviç Ribuşkin'in maddi güçlükler nedeniyle Kazan'dan ayrılmasıyla faaliyetlerini sonlandırır. İçindeki çizimler ile birlikte her sayısı yaklaşık 62 sayfa olarak yayımlanan dergi; ayda iki, yılda 24 kez yayımlanarak üç yıllık süre zarfında toplamda 72 kere okuyucusuyla buluşur (TE, 2024). Geniş konu ve yazar listesi, kendine özgü programıyla iz bırakan ZM, Kazan'daki ilk özel dergi girişimi olarak Rus dergicilik tarihinde müstesna bir yere sahiptir.

3. Zavoljskiy Muravey'de Çuvaşlara İlişkin Bilgiler

Daha önce de belirtildiği üzere ZM, Kazan'dan Kamçatka'ya uzanan coğrafi alanda yaşayan halklarca takip edilir; buralardaki yerel araştırmacı, şair ve yazarların ilgisini üzerine çeker. Bu durum, geniş bir içerikle yayımlanan dergide, söz konusu bölge halklarına ilişkin çeşitli konularda bilgiler veren bilimsel, düşünsel ve edebî üretimlerin yayımlanmasını beraberinde getirir. Örneğin G. Maslov (1834: 32-38), Yakutistan ve Yakutlar; P. Ye. Razmahnin (1832: 156-159), Başkurtlar; A. İ. Şlyapnikov (1833: 386-391), Başkurdistan; A. A. Fuks (1834a: 463-471), Mariler, Karl Fuks (1834: 52-71; 178-194), Tatarlar hakkında yazılar kaleme alırlar. Ayrıca Kaftannikov (1833: 3-19; 129-145; 246-266.), *Araslan Babr* başlıklı Başkurt hikâyesinin Rusçasını dergide yayımlar. Bunların dışında dergide, biri Ostyaklar (1834: 358-360) diğeri Mariler hakkında olan (1833: 924-925) iki isimsiz yazı da yer almaktadır.

ZM'de Orta-İdil bölgesi halklarından Çuvaşların yaşayışları, dilleri, kültürleri ve sözlü edebiyatları hakkında bilgi veren yazı ve derlemelere de yer verilir. V. P. Vişnevskiy'in *O Çuvaşskom yazıke* [Çuvaş Dili Hakkında] başlıklı yazısı, ZM'de doğrudan Çuvaşlara yönelik kaleme alınan ilk çalışma olarak dikkat çeker. Çuvaşçada Tatarca ve Rusça kelimelerin varlığını anarak yazısına başlayan Vişnevskiy, sözlü gelenek sayesinde Çuvaşların dillerini koruduklarını belirtir. Dillerinin zenginleşmemesinin ve yok olmaya gitmesinin temel nedenini ise kendi atalarından uzaklaşmalarıyla açıklar. Eğitim almayan, kendi yabancı hayatlarını sürdüren hakların, dilin zenginliği için olmazsa olmaz olan sözleri dışarıdan bir yardım olmaksızın yaratamayacaklarını savunan araştırmacı; Çuvaşçanın, Çuvaşların yaşam tarzının fiziksel ve zihinsel faaliyetinin bir ifadesi olarak görülebileceğini belirtir. Bu tür kelimelerin de Çuvaş zihninin eğitim derecesini ve bilgi dünyasını açıkça tasvir eden kelimeler olduğunu ifade eder (Vişnevskiy, 1832: 1155-1157).

Aşağıdaki listeye bakıldığında, tek unsurlu Rusça kelimelere, iki kelime-den oluşan Çuvaşça karşılıklar verildiği görülür. Bu türden örnekler; Çuvaşçanın kendi kelime yapım kabiliyetini ortaya koymaktadır:

- (i) **шилă-пóла** [Rus. **судакъ**, отъ множества мелкихъ зубовъ. 'hh. levrek, birçok küçük dişleri olan]. MÇ. **şıl puli** 'hh. diş(li) balık / levrek'.
- (ii) **тюклѣ тодă** [Rus. **голецъ**, отъ усовъ. 'hh. Çoprabalığı, bıyıkları olan]. MÇ. **tıklı tutı** 'hh. bıyıklı dudak / Bıyıklı çoprabalığı'.
- (iii) **ола кăикъ** [Rus. **дяшель**, отъ пестрого вида. 'hh. ağaçkakan, ren-gârenk görünümü olan'] MÇ. **ula kayık** 'hh. alaca kuş / ağaç kakan'.

- (iv) салă кáнкь [Rus. воробей ‘serçe’]. MÇ. *sala kayık* ‘hh. köy kuşu / serçe’.
- (v) арна конь [Rus. воскресенье⁴, от празднования одному Русскими. ‘Pazar, bir Rus kutlaması olan’.] MÇ. Ernekun ‘Cuma günü’.
- (vi) ariya kon’ [Rus. Пятък, от празднования оному Чувашами. ‘Arya günü, Cuma ayını, Çuvaşların kutlamalarından’] MÇ. Ariya kun ‘Arya günü’,
- (vii) уда біхь [Rus. июл, от сенокоса ‘Eylül, samanlıktan’] MÇ. utı uyıh ‘Saman ayı’.
- (viii) сюрлă-біхь [Rus. Август ‘Ağustos,] MÇ. şurla uyıh ‘hh. orak ayı / hasat ayı’.
- (ix) пось-тюбѣ [Rus. темя ‘bingıldak’] MÇ. puş tüpi ‘hh. başın tepesi / şapka’.

*

ZM’de Çuvaşlara ilişkin ikinci yayının içeriğini, D. P. Oznobişin tarafından 1833 yılında kayıt altına alınan halk şiiri örnekleri ile bunların Rusça çevirileri oluşturmaktadır. “Çuvaşskaya pesnya” başlığı ile dergide yer bulan söz konusu 7 şiir parçası, Çeboksarı’nın Stanyal rayonunda yaşayan halk ozanı Hveti’den derlenir (Oznobişin, 1833: 1204-1208). Hveti’ye ait diğer şiir parçaları ise yine aynı dergide bu kez A. A. Fuks tarafından yayımlanır. D. P. Oznobişin 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 numaralı şiir parçalarını, (1833: 1204-1208); Fuks ise 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14 numaralı şiir parçalarını ilk defa olarak gün ışığına çıkarmışlardır. Fuks’un notlarında söz konusu 14 halk şiiri parçasının tamamı Rusça karşılıkları ile yer almaktadır (1834b: 349-357):

Metindeki Orijinal Biçim

(1) Чиршъ турынча куку авдать
Ирашлыкъ рá подянь авдать
Сюмюрть турынча шипчикъ авдать
Пѣринъ авдать кильмасти?

(2) Хорá Васька тилей боръ,
Боянь синычъ хой гí боръ,
Пер сом окся сюръ сомъ маръ.
Сюръ сомъ окся пинь сомъ маръ.

Viryal Çuvaşcası Biçimi

(1) Чăршă тăрринче кукку автать,
Ырашлăхра потян автать;
Çĕмĕрт тăрринче шăпчăк автать:
Перĕн автас килмест-и?

(2) Хора Ваçкан телей пор,
Поян çыннан хойхи пор;
Пĕр сом окça сĕр сом мар,
Çĕр сом окça пин сом мар.

4 *erne kun* Çuvaşlar için cuma gününü ifade eder. Bir Rus için *erne kun* ise dini pratiklerini gerçekleştirdikleri pazar günüdür.

(3) Саръ перъ хиръ зámъ
Саръ удына кáйны.
Саръ сюмырь кильны,
Саръ вара перъ кюся
Хирзам алы тимязыр
Кюся туры сюрлыман;
Кочи алы тимязыр.
Хири кукуыр хобарман

(3) Сар-пър хёрсам
Сар утáна кáйнá,
Сар ҫомър килнӗ,
Сар вара пӗр кӗпӗ.
Хёрсам алли тимесӗр,
Кӗпӗ тӑрри ҫорлиман.
Каччӑ алли тимесӗр,
Хӗрӗн кӑкӑр хӑпарман.

(4) Адя пир хирзам лармашкын
Шижи шырибак тора бор
Она котлаза барыб сима шкын

(4) Атя, пӗр хӗрсем, лармашкӑн,
Шӑши мыри пак тора пор;
Ӑна каткаласа парӑп ҫимашкӑн.

(5) Инге-арым хир болми,
Кюлни торых сют болми.
Инге дярым, мин дярын,
Пря кумул кор дярым.
Пря кумул кормари,
Юмюрях хозах сюрямбыр.

(5) Инке-арӑм хӗр полмӗ,
Кӗлнӗ торӑх сӗт полмӗ.
Инке терӗм, мӗн терӗм,
Пре кӑмӑл кор терӗм.
Пре кӑмӑл кормарӗ,
Ӗмӗрех хосах ҫӗремӗпӗр.

(6) Атя, инкге, сердяя
Сердя самрык - бымастып.
Адя, инкге, ботрана.
Адя, инкге, ботрана.
Ботран писмяк - бымастып.
Адя, инге, сирлая.
Сирла болман - быластып.

(6) Атя, инке, сертея.
Серте ҫамрӑк - пымастӑп.
Серте ҫамрӑк - пымастӑп.
Атя, инке, потрана.
Портан пиҫмен - пымастӑп.
Атя, инке, ҫырлая.
Ҫырла полман - пымастӑп.

(7) - Тювик-тювик тегерлӗ!
Санын кили-сюрты ҫта?
- Тыла поци турынча.
- Цил виттябир салатми?..

(7) - Тӗвик-тӗвик текерлӗ!
Санӑн килӗ-ҫорту ҫта?
- Тылапоҫси тӑрринче.
- Ҫил витте пӗр салатми?..

(8) Шор варынча шор хорынчча,
Кышки сюк ран хорланзат.
Ту хърринча хорама,
Тымар цюк ран хорлааны.

(8) Шор варринче шор хорăнччĕ,
Кăчăки çокран хорлансач.
Ту хĕрринче хорама,
Тымар çокран хорланнă.

(9) Торыть - торыть торъ лажа,
Тоя чюпса увынныбакъ!
Торыть-торыть-торыры.
Бильмянъ шагаръ каларись бакъ
Айга кивъ чинь пигянятъ,
Пиинъ сюнабакъ кильдымырь.
Табрахъ, табрахъ да сишрахъ,
Вылирахъ, вылирахъ да колырахъ:

(9) Тăрать-тăрать тор лаша,
Тоя чопса ывăннă пак;
Тăрать-тăрать - тăтăр-и?
Пĕлмен шĕкĕр каларăш пак,
Ай-хай, кин - чăн пикенеть,
Пин çонапах килтĕмĕр.
Тапăрах, тапăрах та сикĕрех,
Выльăрах, выльăрах та колăрах!

(10) Ади лажа, квакъ лажа,
Квакъ пуръ сирьинча турза юлча,
Ади лаша, хора лажа,
Хора сиръ синьча турза юлчи,
Ади лажа кюрень лажа
Крювя лартси тордынчи

(10) Ати лаши, квак лаша,
Квак пăр çинче тăрса йолчĕ;
Атя лаши, хора лаша,
Хора çĕр çинче тăрса йолчĕ;
Ати лаши, кĕрен лаша,
Крĕве лартса тортăнчĕ.

(11) Олухъ хумлы омлабакъ,
Орла перли постарчи.
Садовой хумлы салмабакъ
Самла дяза сиртрымъ,
Саръ сюзь ранъ торттарчи

(11) Олăх хăмли омла пак,
Орлă-пирлĕ постарчĕ.
Садовой хăмли салма пак,
Салма тесе сыртрăм —
Сар çўçрен торттарчĕ.

(12) Чюсрю синьнъ уussy сюкъ,
Вильны синьнъ чюны сюкъ,
Сюнны хылнь сютты сюкъ;
Тютюмъ сердя тюття тьякъ;
Сютты сердя сютта сятъ;

(12) Ёсрĕ çыннăн асĕ çок,
Вилнĕ çыннăн чонĕ çок,
Сўннĕ хаййăн çотти çок,
Тĕттĕм çĕрте тĕп-тĕттĕм,
Çотă çĕрте çотта çап-çотă.

(13) Малыкъ сидарь тюкъ тюзакъ
Одна выртся болыгнасть.
Хирза сюнагань вотъ
Хиринза турза болмасть.

(13) Мамăк ытар, тѣк тўшек,
Онта ыртса полимасть.
Хѣрсе ыонакан вот
Хѣрѣнсе тăрса полимасть.

(14) Кюрчи серчи перь сердя
Тохрымъ чюпрымъ
Мольчи чюльня сюмюрыльдъмъ
Ади мана сигри
Хорама падакъ ба ватри.
Ядымъ юлдырь яль синя
Алымъ юлдырь хирь сиия

(14) Кѣрхи-чырхи пѣр чѣрте
Тохрăм чопрăм,
Молча чолне чѣмѣрѣлтѣм.
Ати мана сисрѣ,
Хорама патакпа ватрѣ.
Ятăм йолтăр ял чине,
Аллăм йолтăр хѣр чине.

Oznobişin tarafından kayıt altına alınan şiir parçaları, ilk Çuvaş folklor derlemesi olarak kabul edilmektedir. Viryal Çuvaşçasını tanıkladıran söz konusu şiir örneklerinde, Çuvaşçaya özgü seslerin gösteriminde tutarsız yazı birim tercihlerine gidilmiştir.

**

ZM'de Çuvaşlara ilişkin en geniş bilgiler ise Kazan Üniversitesinin rektörü Profesör Karl Fedoroviç Fuks'un karısı, Rus şaire A. A. Fuks tarafında kayıt altına alınır. 1833-1834 yılları arasında gerçekleştirdiği Çeboksarı gezisindeki gözlemleri, 1834 yılında 'Poezdka iz Kazan' v Çeboksarı' (Kazan ve Çeboksarı Gezisi) adıyla ZM'nin muhtelif sayılarında⁵ yayımlanan Fuks, daha sonra bu gezide topladığı malzemeyi birtakım ekleme ve yorumlarla, eşi Karl Fuks'un da katkıları ile 1840 yılında *Zapiski o çuvaşah i çeremisah kazanskoy gubernii* [Kazan İlinin Çuvaş ve Marileri Hakkında Notlar] adı ile kitaplaştırmıştır.

Fuks'un Çuvaşlara ilişkin gözlemlerinde gündelik hayatları, karakteristik özellikleri, dilleri, inançları vb. konularda bilgiler yer almaktadır. Araştırmacı, Çuvaşları oldukça utangaç ve çekingen insanlar olarak tanıtır. Tatarlarda gördüğü yabancıları görmek için sokağa koşma gibi adetleri kendilerinde gözlemlemez. Kadınlı erkekli çalışan bu insanları oldukça takdir eden Fuks, temizlik konusunda ise olumlu bir manzara ile karşılaşmaz. 20 kadar haneyi ziyaret eden araştırmacı, Çuvaşların zenginin de fakirinin de aynı şekilde beslendiğini, kulübelerinin sıkışık ve dumandan kararmış olduğunu, kadınlarının ister zengin ister fakir olsun güzel giyindiklerini, çocukların ise kirli ve yağlı kıyafetler içinde dolaştıklarını belirtir. Çuvaşların görünümünde izlenen vahşiliğin karakterlerine yansımadı-

⁵ ZM: 1(1): 39-50, 1(2): 90-101, 1(3): 154-170, 1(4): 211-224, 1(5): 271-287, 1(6): 348-362, 1(8): 454-467; 2(9): 41-50, 2(10): 102-121, 2(11): 166-175; 3(23): 507-516.

ğını, çok nazik insanlar olduklarını da bildiren Fuks, kötülük ve ahlaksızlığı Çuvaşlarda tanıtlamanın güç olduğunu, nadiren kendi aralarında kavga ettiklerini ifade eder. Araştırmacının dikkat çektiği bir diğer husus ise Çuvaşların korkaklığı ve hurafelere olan yatkınlıklarıdır. Fuks'a göre, bir Çuvaş, kendisine yaklaşan bir yabancı gördüğünde büyük bir telaş ile tüm varlığını orada bırakıp kaçmak için fırsat kollayacaktır. Ayrıca bu insanlar gündelik hayatlarını batıl inançları ile anlamlandırıp ona göre tuhaf davranışlar sergilerler. Örneğin bir Çuvaş, nehirden, bir kuyudan ya da bir kaynaktan su içer de kendini hasta hissederse hemen eve koşup para, ekmek, yumurta alır; bunları belirledikleri bir yere atar. Bir Çuvaş düğününe de katılan Fuks, bir Çuvaş düğününün yanında Rus ve Tatar düğünlerinin hiçbir anlam ifade etmeyeceğini, Çuvaş düğünlerinin oldukça eğlenceli olduğunu ifade eder. Bilhassa düğün öncesi damadın ailesi ile birlikte gelin almaya geldiğinde tanık olduğu sıralı, törensel pratikler kendisini çok etkiler. Damadın, gelini anne evinden çıkardıktan sonra üç kez son derece sert ve acı verici bir şekilde kırbaçladığı sahne karşısında ise donakalır. Gelinin eski evini unutup yeni evine alışması için yapılan bu adet gelin dâhil kimse tarafından yadırganmaz. Bu acı veren âdete karşın Çuvaşlar sahip oldukları her şeyi evlenen kızlarına verirler. Bir inek, birkaç koyun, tüm çiftlik kuşlarından birer çift, koşum takımları ile birlikte bir at arabası kızın çeyizine dâhildir. Tüm bu düğün merasimi sırasında değişmeyen tek şey ise bütün kadın ve erkeklerin sürekli içki içip dans etmesidir. Öyle ki yemek duası için verilen kısa aranın ardından eğlencelerine coşkuyla devam ederler.

Çuvaş yaşamına ilişkin gözlemlediği her ayrıntıyı aktarmaya çalışan Fuks'un notlarında kayıt altına alınan önemli bir dil varlığı da bulunmaktadır.

Fuks tarafından kayıt altına alınan Çuvaşların inanç dünyasına ait sözler şöyledir: **Юмсь** (Ioms) / МЧ. юмăç (yumış) 'büyücü, halk hekimi'; **Юмса** (Iomsa) МЧ. юмăç (yumış) 'büyücü, halk hekimi'; **торь** (Tor) / МЧ. турă (turı) 'Tanrı'; **Тора** (Tora) / МЧ. турă (turı) 'Tanrı'; **тора-аможе** (tora-amoje) / МЧ. турă амăшă (turı amışi) 'Tanrı'nın annesi'; **пиликсе** (Pilikse) / МЧ. пӱлӗхчӗ (pӱl̥h̥ş̥i) 'Pülîhşî'nin annesi'; **пиликсе аможе** (pilikse amoje) / МЧ. пӱлӗхчӗ амăшă (pӱl̥h̥ş̥i amışi) 'Pülîhşî'nin annesi'; **аслади** (Asladi) / МЧ. аслати (aslati) 'gök gürültüsü'; **аслади созимбе** (asladi sozimbe) / МЧ. аслати чиçемпе (aslati şîşimpe) 'hh. gök gürültüsü şimşekle'; **хоар** (hoyar) / МЧ. хаяр (hayar) 'acımasız'; **эсрель** (esrel) / МЧ. эсрел (esrel) 'Azrail, ölüm meleği'; **хвель** (hvel) МЧ. хӗвел (h̥vel) 'güneş'; **хвель аможе** (hvel amoje) / МЧ. хӗвел амăшă (h̥vel amışi) 'Güneşin annesi'; **силь** (Sil) / МЧ. çил (şil) 'rüzgar'; **силь аможе** (Sil amoje) / МЧ. **çил амăшă** (şil amışi) 'rüzgarın annesi'; **кебе** (Kebe) / МЧ. кебе⁷ (kebe);

6 Eski Çuvaş inancında Tanrı'ya en yakın olan ruh. (bk. Bayram, 2010: 38)

7 Eski Çuvaş inancında Tanrı ile insanlar arasında aracı olduğuna inanılan, gökle yer arasında yaşayan meleklerin başı olan

кебе аможе (kebe amoje) / МЧ. **кебе амăшĕ** (kebe amışĕ) ‘Kebe’nin annesi’;
шалуга ара (şaluga ara) / МЧ.⁸ **şulrı ырă** (şulrı ırı) ‘yoldaki iyi (ruh)’; **ирих**
(irih) / МЧ. **йĕрĕх**⁹ (yĕrĕh); **ирзам** (irzam) / МЧ. **ырăсем** (ırĕsem) ‘iyi ruhlar’;
кереметь (kremet) / МЧ. **киремет**¹⁰ (kiremet); **мазарь** (mazar) / МЧ. **масар**
(masar) ‘mezar’; **семикь** (semik) / МЧ. **çĕмĕк** (şĕmĕk); **сватой** (svatoy) / МЧ.
çветтуй (stevttuy) ‘Aziz’; **черггю** (çerggyu) / МЧ. **чиркÿ** (çirkÿ) ‘kilise’.

Çuvaşların gündelik yaşamına ilişkin kayıt altına aldığı söz varlığı ise şöyledir: **яшкалды** (yaşkaldı): ‘arpa unu; **сырунги** (sırunğı): peynirli kek’;
нимер (nimer) / МЧ. **нимĕр** (nimĕr) ‘Bir çeşit tatlı’; **тастарь** (tastar) / МЧ:
тастар (tastar) ‘Eskiden Çuvaş kadınlarının kullandığı bir çeşit başlık’; **шипра**
(şipra) / МЧ. **шăпăр** (şĕpĕr) ‘gayda’; **кюсле** (kyüsle) / МЧ. **кĕсле** / гусли (kĕsle)
(gusl; **кобись** (kobis) / МЧ. **купăс** (kupĭs) ‘akerdeon’; **шихлыгь** (şihlig) /
МЧ. **шăхличĕ** (şĕhliçĕ) ‘kaval’; **тиек** (tiyek) / МЧ. **тиек** (tiyek) ‘kâtip, yazar’.

Notlarda Rusçadan Çuvaşçaya girmiş söz varlığına da yer verilmiştir:
авынъ (avin) / МЧ. **авăн** (avĭn) ‘ahır’ < Rus. овин; **вুরু** (vuru) / МЧ. **вăрă**
(vĕrĕ) ‘hırsız’ < Rus. вор; **клема** (klema) / МЧ. **клеме** (kleme) ‘işaret’ < Rus.
клеймо; **книгге** (knigge) / МЧ. **кĕнеке** (kĕneke) ‘kitap’ < Rus. книга; **копуста**
(kopusta) / МЧ. **купăста** (kupĭsta) ‘lahana’ < Rus. капуста; **крань** (kran) /
МЧ. **кăран** (kĕran) ‘sınır, sınır çizgisi’ < Rus. граница; **крапле** (kraple) / МЧ.
кĕрепле (kĕreple) ‘tırmık’ < Rus. грабли; **кюсле** (kyüsle) / МЧ. **кĕсле** (kĕsle)
(Gusli (Bir müzik aleti) < Rus. гусли; **лапка** (lapka) / МЧ. **лавкка** (lavkka)
(dükân) < Rus. лавка; **лохань** (lohan) / МЧ. ? < Rus. лаханка; **морь** (mor)
/ МЧ. **мор** (mor) ‘veba’ < Rus. мор; **пошмакь** (poşmak) / МЧ. **пушмак** (puş-
mak) ‘ayakkabı’ < Rus. башмак; **при-сокь** (pri-sok) / МЧ. **причак** (priçak) ‘ye-
min’ < Rus. присяга; **сала** (sala) / МЧ. **сала** (sala) ‘köy’ < Rus. село; **саладь**
(salad) / МЧ. **салат** (salat) ‘malt’ < Rus. солод; **салдакь** (saldak) / МЧ.
салтак (saltak) ‘asker’ < Rus. солдатъ; **сога** (soga) / МЧ. **суха** (suha) ‘ahşap
pulluk’ < Rus. соха; **хысна** (hısna) / МЧ. **хысна** (hısna) ‘hazine’ < Rus. казна.

Bunların dışında Fuks, iki ayrı dinî metin örneği tespit etmiş; tek dörtlük-
ten oluşan bir yol türküsünü kayıt altına almış; Rusça karşılıklarının yardımıyla
Çuvaşça ay ve gün adlarını ile belirlemiş, Çuvaşçanın fiil çekimine ve işletmesi-
ne ilişkin çok sayıda örneği bir araya getirmiştir¹¹.

ruhtur (bk. Arık, 2005: 51; Bayram, 2010: 37-38).

8 Çuvaşlarda *ırĭ* kavramı iyi ruhları ifade etmek için kullanılmaktadır.

9 Çuvaşlarda kendisine gereken önem gösterilmediği takdirde cilt hastalıklarına neden olduğuna inanılan ev ruhuna verilen ad (Arık, 2005: 59-62; Bayram, 2010: 41).

10 Çuvaşlarda ölen kişinin ruhunun yerleştiği yer *kiremet* olarak adlandırılmaktadır. (bk. Arık, 2005: 62-67; Bayram, 2010: 41-43).

11 Söz konusu dil malzemesinin ayrıntılı değerlendirmesi için bk. Güzel, 2018: 707-723.

Sonuç ve Değerlendirme

ZM, Kazan merkezli basın hayatının 19. yüzyıldaki en önemli temsilcilerindendir. Şehirde faaliyete başlayan ilk özel gazete olma gibi bir özelliği de bulunan ZM, kendisinden önceki dergilerde bulunmayan konu çeşitliliği ile seleflerinden ayrılmış, haleflerine ise yeni bir dergicilik anlayışı sunmuştur. Kazan'dan Kamçatka'ya kadar uzanan bir coğrafyada takip edilen, bu bölgelerde yaşayan yerel yazarlardan katkılar alan dergi; Moskova ve St. Petersburg merkezli dergi ve gazetelerin hegemonyasını rağmen ulusal çapta isimleri de kendine çekebilme başarımıştır. Faaliyette kaldığı üç yıllık zaman diliminde, henüz yazı dili olamamış pek çok halka ait dil ve folklor malzemesine de sayılarında yer veren dergi, araştırmacılarına önemli bilimsel fırsatlar sunmaktadır.

Kısaltmalar

- bk. bakınız
hh. Harfi harfine aktarma
MÇ. Modern Çuvaşça biçimi
Rus. Rusça
vb. ve benzerleri

< Bir biçimin başka bir biçimden gelişini gösterir.

Kaynakça

- Adı Yok (1833). İmena bogov Çeremisskih. *Zavoljskiy Muravey*, 2(16), 924-925.
- Adı Yok (1834). O çestnosti Ostyakov. *Zavoljskiy Muravey*, 2(14), 357-358.
- Arık, D. (2005). *Hristiyanlaştırılan Türkler (Çuvaşlar)*. Ankara: Aziz Andaş Yayınları.
- Bayram, B. (2010). *Çuvaş Türklerinin kahramanlık anlatmaları (alp lar)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Dem'yanov, V. G. (2009). *Vesti-Kuranti 1656 g., 1660-1662 gg., 1664-1670 gg. Çast' I Ruskkiye teksti*. Moskva: Rukopisniye pamyatniki drevney rusi.
- Erdman, F. İ. (1832a). Vastoçnih zerkalah. *Zavoljskiy Muravey*, 1(5), 272-277.
- Erdman, F. İ. (1832b). O nadgrobnih nadpisyah v bolgarah. *Zavoljskiy Muravey*, 3(21), 1219-1230, 3(23), 1342-1358.
- Fuks, A. A. (1834a). Çeremisskiye pominki: otrivok iz opisaniya Çeremis. *Zavoljskiy Muravey*, 3(22), 463-471.
- Fuks, A. A. (1834b). Poezdka iz kazan' v çeboksarı. *Zavoljskiy Muravey*, 1(1), 39-50; 1(2), 90-101; 1(3), 154-170; 1(4), 211-224; 1(5), 271-287; 1(5), 348-362; 1(6), 349-357; 1(8), 454-467; 2(9), 41-50; 2(10), 102-121; 2(11), 166-175; 3(23), 507-516.
- Fuks, A. A. (1840). *Zapiski o çuvaşah i çeremisah kazanskoy gubernii*. Kazan: Tipografiya Kazanskogo İmperatorskogo Universiteta.
- Fuks, K. F. (1834). Prazdniki kazanskih tatar. *Zavoljskiy Muravey*, 3(17), 52-771, 3(19), 178-194.
- Güzel, S. (2018). Aleksandra Andreyevna Fuks'un 1840 tarihli Kazan notlarında Çuvaşça dil malzemesi. Nazım Muradov, Yılmaz Özkaya (Ed.). *Türkiye ile Türk dünyası arasında bir köprü Yavuz Akpınar armağanı içinde* (s. 707-723). Bengü.
- Kaftannikov, N. N. (1832a). Bolgare, ili razvalini stolitsy sего naroda. *Zavoljskiy Muravey*, 2(11), 601-613; 2(16), 881-887; 3(19), 1077-1089.
- Kaftannikov, N. N. (1832b). Vid sela Uspenskogo i razvalin Velikih Bolgar. *Zavoljskiy Muravey*, 2(11).
- Kaftannikov, N. N. (1832c). Perviy minaret. *Zavoljskiy Muravey*, 2(16).
- Kaftannikov, N. N. (1833). Araslan Babr (Başkirkaya povest). *Zavoljskiy Muravey*, 1(1), 3-19; 1(3), 129-145; 1(5), 246-266.
- KP: Aynutdinov, R. A., Gilazev, Z. Z. (2018). Kazanskaya periodika XIX–XXI vv. *Entsiklopedičeskiy spravočnik dlya predstaviteley sredstv massovih kommunikatsiy*. Kazan: Tatarskoe knижnoye izdatel'stvo.

- Maslov, A. P. (1834). Yakutskaya oblast'. *Zavoljskiy Muravey*, 1(1), 32-38.
- Oznobişin, D. P. (1833). Çuvaşskaya pesnya. *Zavoljskiy Muravey*, 3(21), 1204-1208.
- Razmahnin, P. Ye. (1832). Kartina Başkirkoy jizni. *Zavoljskiy Muravey*, 1(3), 156-159.
- Rıbuşin, M. S. (1833a). Poezdka v Bolgarı i Bilyarsk. *Zavoljskiy Muravey*, 1(2), 63-92; 1(4), 187-208.
- Rıbuşin, M. S. (1833b). Poezdka v Staryu Kazan'. *Zavoljskiy Muravey*, 3(21), 1169-1189.
- Sozina, Ye. K. (2017). Mej Çuvaş, Tatar, Mordvı... Vostochnaya Rossiya v Kazanskom jurnale Zavoljskiy Muravey". *İmagologiya i kompartivistika* (7), 108-125.
- Şlyapnikov, A. (1833). Ot'ezd iz Başkirii, Tri ognya, Roza. *Zavoljskiy Muravey*, 1(7), 386-391.
- TE 2005: Zavoljskiy Muravey. *Tatarskaya Entsiklopediya*. Tom 2.
- Vişnevskiy, V. P. (1832). Çuvaşskom yazıke. *Zavoljskiy Muravey*, 3(20): 1155-1157.
- Yegorova, N. A. (1991). Zavoljskiy Muravey (1832-1834). *Kazanskaya periodičeskaya peçat' XIX - načala XX veka, bibliografiçeskiye ukazateli*. Kazan: İzdatel'stvo Kazanskogo Universiteta.
- ZM 1832-1: *Zavoljskiy Muravey* no: 1.

**THE FIRST PRESS ORGAN ABOUT OIL IN
AZERBAIJAN AND IN THE WORLD:
“AZERBAIJAN OIL INDUSTRY”
JOURNAL AS A PRIMARY SOURCE**

**AZERBAYCAN'DA VE DÜNYADA PETROL HAKKINDA İLK
KAYNAK OLARAK: “AZERBAYCAN PETROL SANAYİSİ”
DERGİSİ**

**TERANE SALİH KIZI RÜSTEMOVA / AZERBAYCAN MİLLİ
BİLİMLER AKADEMİSİ**

terane.mirzeyeveva.rustemova@gmail.com

In addition to books, journal and newspaper sources are also of great importance in the scientific publications of Azerbaijan on economic and technical sciences. Because, before the preparation and publication of books on any scientific field, including economic literature, the information contained in that source is considered partially outdated. Journals and newspapers, which are among the primary sources, have a special role in delivering such information to information consumers in a more operational and concise form.

Thus, the demand for scientific journals and newspapers on the profile increases in order to disseminate reports on the results of research conducted and scientific research obtained in laboratory conditions in a timely manner and to deliver them to the scientific audience. Even in the 19th century, in an environment where electronic information was not available, the printing of journals was considered the most important progress of the era.

The development of the oil industry in Azerbaijan played a role in the establishment of educational institutions such as the Azerbaijan State Oil and Industry University, the Institute of Petrochemical Processes of ANAS, and the Baku Higher Oil School. (1).

And along with the establishment of these higher education institutions, the process of publishing scientific journals on oil was also initiated by the scientific councils of these scientific institutions. In Azerbaijan, the demand for the publication of journals reflecting the results of the development of multidisciplinary sciences such as economics, chemistry, especially petrochemistry, petrogeology, etc. was growing.

In this regard, the magazine "Neftyanoye delo" ("Oil Business"), which is considered the first newspaper-magazine on oil both in Azerbaijan and in the world, began to be published in January 1899. The name of the magazine was changed to "Azerbaijan Oil Industry" in May 1920. A brief chronicle of the history of the magazine "Azerbaijan Oil Industry" is as follows:

-In 1898, the Baku Council of Congresses of Oil Industrialists founded its first publication - the newspaper-magazine "Neftyanoe Delo" ("Oil Business"). The first issue of the publication in Russian was published on January 10, 1899;

-Thus, this magazine became the first specialized press organization to cover the achievements and problems of the oil industry not only in Baku, but also in the world as a whole;

-Before the establishment of Soviet power in Azerbaijan, the magazine was published twice a month. The appeal titled "From the Editors" published in the first issue of the magazine "Oil Business" stated that this publication would reflect the problems and needs of the oil industry as a whole, as well as issues related to it in one way or another, and would publish information on oil production, consumption and distribution of oil and oil products, as well as the work of oil refineries;

-Special attention was also paid to the technical and economic aspects of oil production and processing, its transportation, storage and sale, the relations of the oil industry with steam shipping, and the analysis of the state of Russian (Baku) and foreign oil bases;

-The magazine "Oil Business" has become a collection of scientific articles by leading specialists and mining engineers of the Russian Empire, a kind of oil survey book. It is interesting that in one of the first issues of the newspaper-magazine a comprehensive analytical article on foreign investment in the Russian oil industry was published.

It should be noted that in addition to purely scientific and economic problems in the oil and gas sector, special attention was paid to the issues of oil and gas geology in Russia (including Azerbaijan) and abroad, the state of oil reserves in the Caucasus and Absheron, as well as the prospects for the development of

new oil regions in the Volga region, Siberia and the Far East. Here, stenographic reports of the Baku Congresses of Oil Industrialists were regularly published, as well as once a year, "Summaries of the Baku Oil Industry", as the main leading force of the oil industry of the Russian Empire. As most foreign experts who study the history of oil business in the world admit, it was the example of the Baku edition of the Congresses of Oil Industrialists ("Oil Business" and "Summaries of the Baku Oil Industry") that determined the principles of the preparation and processing of oil statistics in many countries of the world in the future.

It is interesting that in separate sections of the magazine, special attention was paid to the solution of social issues at the congresses of Baku Oil Industrialists. These sections reflected "internal issues within the boundaries of mining and factory districts, including the improvement of living conditions of workers and employees as a whole, the organization of health and sanitation, insurance of workers in case of death or disability, regulation of transport work, as well as water supply, the creation of secondary schools, reading rooms, and libraries." The uniqueness of the oil publication in the Caucasus, the constant growth of its popularity in the scientific world allowed it to spread beyond the borders of the Caspian region. In 1900, this printed publication already had a correspondent office in London. By 1910, subscription points were operating in all major cities of Russia, and magazine exchanges were carried out with many local and foreign oil periodicals.

The journal "Oil Business" published articles by prominent specialists who laid the foundations of the oil industry. It was in this journal that complete and complete information was published about the Russian Nobel Prizes, which were established in St. Petersburg (1898) and Baku (1904), and which are little known to the public today. It is worth recalling that the Ludwig Nobel Prize, established in St. Petersburg, for the best research in the field of metallurgy and the oil industry, was presented three times - in 1896, 1898 and 1905. However, the Emmanuel Nobel Prize, established in Baku and awarded for the best works and inventions in the field of oil business, was presented four times - in 1909, 1910, 1911 and 1914.

It should be noted that the prize awarded in Baku was considered an international prize. Thus, in paragraph 2 of the prize's Charter, it was noted that "both Russian and foreign nationals can be candidates for the prize." After the October Revolution of 1917, the magazine "Oil Business", like most magazines published in the Russian Empire, was closed in May 1918 by the decision of the Baku Council of People's Commissars of the Bolsheviks. It should be noted that during World War I, even this magazine continued to publish information about

the state of the oil industry, emphasizing that the war had completely paralyzed the country's economy. In one of the issues of the magazine published in 1917, it was noted: "The oil industry is meeting the arrival of 1918 in extremely difficult conditions and the situation is extremely desperate."

The Azerbaijan Democratic Republic resumed publication of the journal in September 1918. In March 1920, the last issue of the journal was published under its previous name. In May 1920, by the decree of the Council of People's Commissars of the Azerbaijan SSR, the name of the journal "Oil Business" was changed and it was published under the name "Azerbaijan Oil Industry". Today, the journal publishes materials in three languages - Azerbaijani, Russian and English. This journal, which is the oldest printed organ in the field, has gained great prestige and is recognized not only in our republic, but also beyond its borders, as a highly professional source of scientific, technical and production information. Throughout its entire period of activity, the journal has collected quite significant materials on its pages and played the role of a unique small encyclopedia. The publication of materials reflecting numerous key priorities of technical progress in the oil industry belongs to the journal "Azerbaijan Oil Industry".

The journal's editorial team consists of national and foreign specialists, engineers, and scientists who use their intellectual potential in the oil industry and related fields.

The magazine plays a major role in training a large generation of well-known, highly qualified personnel for the oil industry. During its existence, scientific and technical articles by well-known scientists, specialists, and production managers have been published on its pages, and continue to be published today. Among them are L.S.Leybenzon, D.V.Golubyatnikov, M.F.Mirchink, M.V.Barinov, I.M.Gubkin, M.V.Abramovich, V.G.Shukhov, Y.H.Mammadaliyev, S.A.Vazirov, V.N.Shelkachev, A.Asan-Nuri, E.I.Taghiyev, P.Shumilov, M.T.Gusman, A.A.Alizadeh, V.F.Negreyev, A.A.Yaqubov, S.M.Guliyev, R.I.Shishchenko, S.Y.Litvinov, I.G.Yesman, A.H.Mirzajanzadeh, M.T.Abasov, A.J.Amirov, A.B.Suleymanov, I.M.Asadov, M.K.Seyid-Rza, M.P.Guluzadeh, N.J.Tahirov, G.N.Jalilov, A.A.Alizadeh, X.B.Yusifzadeh, A.G.Aliyev, R.S.Gurbanov, F.I.Samadova, I.S.Guliyev, Z.H.Karimov, A.M.Khasayev, A.M. Guliyev, Z.M.Akhmadov, M.B.Kheyirov, I.A.Nasrullayev and others can be mentioned.

Throughout the entire period, the journal was led by a large galaxy of editors-in-chief, who were considered honorable in the national oil industry. Among them, it is necessary to mention I.M. Asadov, A.J. Amirov, M.K. Seyid-Rza,

A.Kh. Mirzajanzadeh and others. At various times, academicians I.M. Gubkin and Y.H. Mammadaliyev were members of the editorial board.

Today, by continuing its activities, the journal hopes not only to increase the number of readers, but also to have new national and foreign authors appear on its pages, who will contribute to solving the pressing issues of the oil industry with their creative work and scientific research. The editorial staff, together with the editorial board consisting of leading scientists and specialists in the oil industry, is carrying out a great and effective work with the author's assets to further maintain and further develop the scientific and technical level and direction of the journal.

The management of the "Azerbaijan Oil Industry" magazine has set itself the goal of implementing a number of innovations in terms of using the latest technological achievements and implementing innovative projects. Thus, the editor-in-chief of the magazine, I.S. Guliyev, stated the following about this:

As a result of the work carried out by the State Oil Company of Azerbaijan (SOCAR) together with a consortium of foreign companies led by British Petroleum (BP) on the exploration and development of the Azeri-Chirag-Gunashli and Shah Deniz fields, it was possible to double the hydrocarbon reserves in Azerbaijan. However, the problem of rapidly increasing oil and gas reserves remains as important as before. ... Considering that modern geophysical surveys have not been carried out at the proper level in oil fields located in onshore areas, special attention should be paid to promising regions in these areas. Redevelopment of old fields, application of new technological methods to increase the efficiency of oil and gas extraction, etc. are important sources of reserves. A number of articles on this topic have been published in the current issue. We will continue the discussion on this topic in subsequent issues; Ehtiyatların sürətli artırılmasının təmin edilməsi məsələsi əhəmiyyətli dərəcədə geofiziki-axtarış üsullarının miqyasının və effektivliyinin, xüsusilə quruda artırılması problemi ilə bağlıdır. Xəzər dənizində aparılan geofiziki tədqiqatların yüksək keyfiyyəti «Əsrin müqaviləsi»nin və digər böyük miqyaslı layihələrin uğurla reallaşmasını təmin etmişdir. Biz bu mövzuda «Dəyirmi masa»nın və jurnalın səhifələrində geniş diskussiyanın təşkilini planlaşdırırıq;

The Baku-Tbilisi-Ceyhan and Baku-Tbilisi-Erzurum pipelines can rightly be called the most ambitious and successful projects of the current decade. However, the successful start of their implementation did not eliminate the acuteness of the political, economic and environmental problems in their activities. We welcome the publication of articles reflecting the activities of these magnificent projects in the pages of the magazine;

It would be nice for us to know the opinion of the countries of the Caspian region, especially Russian experts, who, instead of completely denying the feasibility of the project, deeply analyzed modern realities and advocated a policy of diversification of further transportation of hydrocarbons;

Modern petrochemical industry is a rather complex technological complex in the deep processing of hydrocarbon raw materials. Baku fuel has always been distinguished by its high quality. Even during the Soviet era, Azerbaijan produced unleaded A-93 gasoline, which was exported to all republics. There were no problems with high sulfur content in Azerbaijan (0.2% in Azerbaijani oils versus 2% in URALS blends);

The main task of the refining industry today is to reduce the amount of benzene in gasoline. According to the standards (Euro-4 and -5), the amount of benzene should not exceed 1%. In Azerbaijan and Russia, the amount of benzene is allowed to be up to 5% (Euro-2 standard). It is necessary to gradually switch to the Euro-4 standard;

Environmental problems in the oil industry are the number one priority. In the modern world, the oil and gas complex is one of the main "pollutants" of nature. To be convinced of this, it is enough to look at the Absheron Peninsula. How are these problems solved today and how will they be solved in the future? About these and other numerous problems of the oil and gas complex - in the future issues of the "Azerbaijan Oil Industry" magazine;

Organizational measures are also planned - the format and volume of the journal have changed. It is also expected to significantly increase the amount of information on the electronic network, including the creation of an electronic archive of articles published throughout the history of the journal "Azerbaijan Oil Industry" (since 1920);

A shortened English version and a special information bulletin are planned for the future (2).

The magazine is distributed to all enterprises and organizations of the State Oil Company of the Republic of Azerbaijan, field research and design institutes, universities, joint ventures, foreign companies and firms, as well as foreign countries by subscription and via the Internet.

Articles and all information in the journal "Azerbaijan Oil Industry" are presented in sections consisting of two parts. These sections are divided into 12 main sections and 8 sub-sections. The sections are grouped as follows:

Main Sections

Geology and geophysics

Well drilling

Development and exploitation of oil and gas fields

Oil and marine

Oil refining and petrochemicals

Oilfield equipment

Economics, management, law

Ecology

Oil and gas preparation and transportation

Automation of production processes

Nanotechnologies in the oil and gas industry

Young scientists and specialists

SEMI-DEPARTMENTS:

Production-experience exchange

Foreign experience

About veterans for young people

From the history of the development of the oil industry

Reviews of published books

Congratulations to the anniversaries

From the archive of the magazine

Information (3).

The journal "Azerbaijan Oil Economy" is included in the "List of Periodicals Recommended for Publishing the Main Results of Dissertations" of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Azerbaijan. It is included in the "Technical Sciences" section of that list. (4).

The journal's identification code is "ISSN: 0365-8554", its profile is "scientific-technical and industrial", its format is "60x84 1/8", its volume is "8.7 – 10.0 printed sheets", its circulation is monthly, and its circulation is 1000-1200 copies. It is printed at the "Neftgazelimitedzikatlahiye" Centralized Printing House. It is registered with the Ministry of Press and Information of the Republic of Azerbaijan under the registration number "256". (5)

In February 2020, the journal "Azerbaijan Oil Industry" received the Digital Object Identifier (DOI) prefix. "10.37474" is the DOI-prefix of the journal. The standard notation of information about the object (DOI) on the Internet is used by all international scientific organizations and publications. The DOI index remains unchanged, and is "tied" to the URL of the scientific work (article, monograph, etc.). The DOI system provides identification and management of metadata in the CrossRef database. DOI leads to an increase in the number of citations to the author's articles, as a result, an increase in his citation index and Hirsh index. (6).

There are several basic conditions for publishing an article in "Azerbaijan Oil Economy". The most important of these conditions are the scientific novelty of the article, compliance with ethical writing standards, and avoidance of plagiarism.

The management of the journal is guided by the standards of the international standards society in the Republic of Azerbaijan and the recommendations of the Committee on Publication Ethics (COPE), as well as the decisions of the editorial board. The editorial board members, authors, reviewers and the editorial staff must adhere to ethical standards, norms and rules and take all necessary measures to prevent violations of the rules. (7).

All articles to be published in the journal are accepted after going through certain stages. The article must necessarily pass the review stage. The editorial board and editorial staff must select materials that are important for the oil industry and of interest to the reader (specialists and scientists). The reviewer evaluates the scientific level of the material, its relevance, and its compliance with the theme and requirements of the journal. The review process is confidential (a one-sided review is accepted in the editorial office, a "blind" review). Violation of this rule is possible only after the reviewer writes his opinion about the invalidity and falsification of the material provided in the article. Reviewers are informed that the manuscript submitted to them is the personal property of the author and its disclosure or distribution to outsiders is prohibited. The reviewer is not allowed to make copies of the article for his own use.

Authors must submit a manuscript of the results of the work done, which is complete, honest, and objectively discussed. The information that forms the basis of the work must be error-free, and the explanation of the research methods must be understandable, so as to allow their implementation and obtaining appropriate results. Finally, they must receive expert opinions and suggestions from leading experts in the field on improving their work. Professional partners must receive comprehensively verified scientific and technical information. Authors of the

manuscript must submit completely original work. When expressing an opinion on the results of the work of other authors, appropriate primary sources must be cited and that source must be included in the bibliography. When citing a previously published text, the primary source must be indicated. It is unacceptable to include large fragments of those texts in the manuscript.

If the author identifies a significant error (mistake) or inaccuracy in the published material, he must immediately notify the editorial office of the journal or the publisher and act together with the editorial office to urgently withdraw the material and eliminate the error. Also, if the editorial office receives information from a third party about the presence of a substantiated significant error in the material, then the author must withdraw the article or correct the error as soon as possible or refute the application about the existence of the error by providing substantiated evidence that is important to the editorial office.

Detailed information on the current models of peer review by peer reviewers of scientific journals and the ethical norms accepted by the world community is provided in the COPE Council. Ethical guidelines for peer reviewers. September 2017. www.publicationethics.org.

Editors must guarantee that the scientific materials they will publish comply with international standards and publication ethics. In case of disagreement between the editor and the author of the article, the article must be given to another editor. Editors must guarantee that the materials published in the journal are of high quality and complete in content, and also, if necessary, they must make corrections, explanations and changes, etc.

Authors who want to publish their articles in the journal "Azerbaijan Oil Industry" must take into account the information about the publication seriously. Plagiarism of any form - plagiarized text, plagiarized idea or plagiarized information is not published in the journal. All articles received by the editorial office are checked in the "Antiplagiat Expert" system. The minimum originality threshold of the text submitted for review is 85%.

Re-publication (second time) of some articles may be allowed in a number of cases (for example, when translated). In this case, the authors must inform the editorial office and justify the expediency of re-publication (second time) of the article. Copyright issues are regulated for each specific case. (7).

Scientific, technical and production articles submitted to the journal "Azerbaijan Oil Industry" are placed in the editorial office's portfolio for publication if a positive expert opinion is given and after consideration at a meeting of the editorial board. Receiving and approving the opinion lasts up to 2 months, and then the articles are published in turn.

The following technical requirements for the design of articles must be met for publication in the journal "Azerbaijan Oil Industry":

- Articles are accepted in Azerbaijani, Russian and English;
- The article should include keywords and summaries in Azerbaijani, Russian and English;
- The article should not exceed 15 pages, including tables and a list of references. The article should be submitted in Word, in 14-point font, with 1.5 line spacing, tables and figures should be submitted on separate sheets with captions;
- The article should be submitted to the editorial office in 2 copies printed from the printer in A4 format and on a CD-ROM. The dimensions of the blank spaces should be left - 30 mm, right - 10 mm, top and bottom - 20 mm. Pages should be numbered. The recommended font is Times New Roman (for texts in Azerbaijani, Russian and English). The article can also be sent by e-mail to office. aoi@socar.az.

The article in the journal "Azerbaijan Oil Industry" should be presented in this order:

The code according to the Universal Decimal Classification (UDC) must be indicated;

Title of the article;

Name of the author, patronymic and surname, academic degree, name of the organization (if the authors are from different organizations, numbers should be written in ascending order in the superscript before the names of the organizations and these numbers should be indicated after the surnames of the authors. For example: I.A. Bayramov¹, A.A. Aliyeva², etc.);

Keywords (in Azerbaijani, Russian and English);

main text (compiled according to the following general scheme adopted in international journals (Introduction, Methodology, Conclusion);

The practical application of the research work carried out as a result should be indicated.

The list of references should indicate the surnames and initials of the authors, the title and year of the book (article), the publisher, the number of pages, the name and issue of the journal, the first and last pages of the article. The numbers of the literature are indicated in square brackets in the text in sequence;

At the end, the article should be signed by all authors.

If the article contains a table, figure, or formula, then it should be formatted as follows:

Tables: *Must be compiled in Word, Excel programs, provided that the number does not exceed 5. Each table must be submitted as a single file;*

Number – should not exceed 5 (a, b, c are not counted) and should be submitted in Word, Excel, Photoshop, Corel DRAW (version 15 and earlier versions) programs in JPG format (not less than 300 dpi). Graphic material should be processed accurately, all details (coordinate axes, numbers and letters) should be clearly visible. The inscriptions on and under the images should correspond to the text. Scanned images and images copied from other graphic editors are not accepted. Repetition of text, tables and graphs is not allowed. The units of measurement used in the article should correspond to the International System of Units (SI);

Formulas: The number should not exceed 10 (intervening formulas are not counted), all parameters shown for the first time must be explained. It is recommended to compile complex mathematical formulas in the formula editor, and simple equations in the Word program.

Articles that do not meet the above requirements will be returned. Changes to the article after it has been sent to the publisher will not be accepted.

The journal "Azerbaijan Oil Industry" has always been distinguished by its special place in the scientific environment of Azerbaijan. Because, in addition to being the first journal on oil, it has also played a significant role in publishing the works of numerous scientific personnel and in their recognition in the international community. We can see this in the congratulatory letter addressed to the journal on the occasion of its Anniversary by the President of the Republic of Azerbaijan İlham Aliyev, and in the congratulatory letter of the same name by the prominent oil scientist-geologist, Vice-President of the State Oil Company of Azerbaijan (SOCAR), academician Khoshbakht Yusifzadeh.

The congratulatory letter of the President of the Republic of Azerbaijan İlham Aliyev states: "Your journal, which has made special contributions to the progress of the oil industry and science, as well as the economy, and the training of highly qualified specialists in Azerbaijan, has come a long way over the past years. The articles published on its pages on oil economy and science have had a significant impact on the development of science related to the oil industry in our country. The journal's activities as an authoritative source of information in promoting the latest achievements of science and technology, advanced practices and progressive methods of production management are commendable. In addition to covering the achievements of our scientists in all areas of oil science, the journal also contributes to the formation of the scientific environment in this field in our republic.

The implementation of the "Contract of the Century" in our country, the construction of such grandiose and historical projects as the Baku-Tbilisi-Ceyhan, Baku-Tbilisi-Erzurum export pipelines, and the acquisition of new shades of priority directions of the oil industry in connection with them, have set important tasks for oil scientists. I am sure that the research work carried out by our scientists on new directions of oil science will be reflected in the pages of your journal, and the "Azerbaijan Oil Economy" journal, remaining true to its traditions, will continue to adequately promote the results of their scientific research and discoveries, and their efforts in the development of this field in the international community." (8, p.204-205).

Vice-President of the State Oil Company of Azerbaijan (SOCAR), academician Khoshbakht Yusifzadeh congratulated the journal's employees in his article "Chronicle of the Great Oil Industry" and said: "I would like to note with gratitude the role of the "Azerbaijan Oil Economy" journal in my development as an oil scientist. My cooperation with the journal has a 62-year history. In 1957, I was still a young specialist and worked as a senior geologist of the 1st mine (now Neft Dashary) in the Gerganneft Oil Mines Department of the Azneft Production Association. I remember that my first scientific article, entitled "The Effect of Shtuserarkhas Pressure on Well Productivity," was published in the first issue of the journal that year... But I must admit that I still remember well the day my first article was published and how happy I was at that time.

In general, the journal "Azerbaijan Oil Industry" has played a significant role in the training of scientific oil workers in Azerbaijan. In the past, the path to great science of almost all of our young scientific specialists began with scientific works that reflected the results of their first scientific research on the pages of this journal." (9, pp. 3-4).

The journal "Azerbaijan Oil Industry" is considered one of the oldest and most encyclopedic journals in Azerbaijan. The knowledge content and reference value of the scientific articles published since the first pages of this 125-year-old journal to this day have further increased its value as a valuable journal. In order to preserve and make it usable, the first copies of the journal were included in the Golden Fund of the Republican Scientific and Technical Library. All issues of the journal "Azerbaijan Oil Industry" are preserved in the Golden Fund.

The Republican Scientific and Technical Library, which is subordinate to the Intellectual Property Agency of the Republic of Azerbaijan, is one of the largest libraries in our country. Currently, the total fund of the library consists of approximately 14 million copies.

In accordance with the direction of its activity, the Republican Scientific and Technical Library has collected books on various fields of science, technology and economics. One of the advantages of the library is the operation of the "Golden Fund".

The Golden Fund of the Republican Scientific and Technical Library contains about 4 thousand (3621) pieces of literature. The literature included in the Golden Fund covers the years 1880-1940. The main part of them is the Oil Fund, and the rest is literature on architecture, construction, mathematics, physics, chemistry, other fields of science and technology, including encyclopedic dictionaries.

In addition, the Golden Fund of the Republican Scientific and Technical Library contains the books "Trudi" and "Obzor" of the congresses of Oil Industrialists. Each of these books contains plans and maps of the oil-bearing lands of Baku's Absheron Peninsula (Balakhani, Bibi Heybat, Ramana, Gala), oil well production, monthly and annual indicators, and tables and diagrams.

Recently, the Republican Scientific and Technical Library has been organizing various book exhibitions, including traveling exhibitions. Thus, at the Baku VIII International Book Exhibition, held on October 5-9, 2022 at the Baku Expo Center, literature on oil, chemistry, physics, mathematics, architecture, construction, other fields of science and technology, which are included in the "Golden Fund" of the Republican Scientific and Technical Library, was demonstrated. These events also affect the increase in the number of readers of the library. Scientists, specialists, students and other interested persons can benefit from the services of the Republican Scientific and Technical Library. (10).

Thus, the study on the journal "Azerbaijan Oil Industry" can be summarized as follows:

- The journal "Azerbaijan Oil Industry" was the first printed and scientific journal in Azerbaijan and the world to publish articles, research, inventions, and discoveries dedicated to all areas of oil science;
- The journal is the first of the primary sources that play the role of a major encyclopedic database in terms of studying the history of oil business in the world;
- The journal was chosen not only for its scientific importance but also for its social position. Because its issues covered issues such as improving the living conditions of workers and employees in general, their insurance, protecting their medical health, establishing secondary schools, reading rooms, libraries for their education, regulating transport, water supply, etc.;

- The journal is published by subscription and via the Internet;
- The journal "Azerbaijan Oil Industry" received the prefix Digital Object Identifier (DOI), which provides for the identification and management of meta-data in the CrossRef database;
- The journal "Azerbaijan Oil Economy" was included in the "List of Periodicals Recommended for Publishing the Main Results of Dissertations" of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Azerbaijan;
- All issues of the journal "Azerbaijan Oil Economy" were included in the Golden Fund of the Republican Scientific and Technical Library under the Intellectual Property Agency of the Republic of Azerbaijan;
- One of the points that increases the importance of the journal is its assessment at the state level.

Thus, the President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev addressed a congratulatory letter on the occasion of the anniversary of the journal, signed an Order, and awarded its employees.

Literature

- Azərbaycanda neft sənayesi*. (2 yanvar, 2010). 17 iyun, 2024-cü ildə https://az.wikipedia.org/wiki/Az%C9%99rbaycanda_neft_s%C9%99nayesi daxil olunmuşdur.
- «*Azərbaycan neft təsərrüfatı*» jurnalının baş redaktoru İ.S.Quliyevin çıxışı. (23 yanvar, 2022). 22 mayıs, 2024-cü ildə <https://ant.socar.az/from-editor-in-chief> daxil olunmuşdur.
- «*Azərbaycan neft təsərrüfatı*» jurnalının rəsmi saytı. (16 may, 2016). 22 may, 2024-cü ildə <http://ant.socar.az/ant-socar/content/172> daxil olunmuşdur.
- “*Dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən dövrü elmi nəşrlərin siyahısı*”: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası. (11 iyul, 2021). 23 mayıs, 2024-cü ildə <https://aak.gov.az/single/416> daxil olunmuşdur.
- Jurnal haqqında*. (23 yanvar, 2022). 13 may, 2024-cü ildə <https://ant.socar.az/about-journal> daxil olunmuşdur.
- Hörmətli müəlliflər və oxuyucular*. (8 fevral, 2019). 23 may, 2024-cü ildə <https://ant.socar.az/> daxil olunmuşdur.
- Nəşr etikas*ı. (23 yanvar, 2022). 25 may, 2024-cü ildə <https://ant.socar.az/publication-et-hics> daxil olunmuşdur.
- Əliyev İ. (2013). *İnkişaf-məqsədimizdir*. Bakı: Azərneşr.
- Yusifzadə X. (2019). *Böyük neft işinin Salnaməçisi*. – Azərbaycan neft təsərrüfatı jurnalı, 9, 3-4.
- Respublika Elmi-Texniki Kitabxanasının Qızıl fondu*. (15 iyul, 2024). 29 sentyabr, 2024-cü ildə <https://copat.gov.az/az/news/respublika-elmi-texniki-kitabxanasinin-qizil-fondu> daxil olunmuşdur.

RUSYA MÜSLÜMANLARINDA BASIN-YAYIN HAYATI VE BASIN-YAYIN HAYATI ÜZERİNDEKİ RUS BASKISI¹

**YASEMİN MUMCU / İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ, SOSYAL VE
BEŞERİ BİLİMLER FAKÜLTESİ, TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI**

Hanifeyasemin.mumcu@ikc.edu.tr

ORCID: 0000-0003-3612-3611

Giriş

Bir milletin özgür olmasının en güzel göstergelerinden biri hiç kuşkusuz o ülkede düşüncelerin serbest bir şekilde dile getirilmesidir. Eğer bu başarılıymışsa veya elde edilmişse düşüncelerin en rahat şekilde ortaya konabileceği mecra olan gazete, dergi ve kitapların yayımı da o derece kolay olacaktır. Rusya sınırları içinde yaşayan Müslümanların ifade veya basın özgürlüğünden bahsetmekse neredeyse imkânsızdır. İsmail Gaspıralı tarafından çıkarılan *Tercüman* gazetesinin önderliğinde yavaş yavaş uyanmaya başlayan Müslümanlar, Rus baskılarına maruz bırakılmış, yayımladıkları gazeteler hiçbir gerekçe gösterilmeden kapatılmış, gazete sahipleri sürgüne veya hapse gönderilmiştir. Hiç kuşkusuz hâkim devlet, kendi çıkarları için hâkimiyeti altındaki toplumların ifade özgürlüğüne kısıtlamalar getirmek durumundadır. Ancak bu kısıtlamalar bazı toplumlar için bazı dönemlerde dayanılması güç bir hale dönüşebilmektedir. “Rusya Müslümanları” olarak nitelendirilen Türkler tam da bu güçlüğü yaşamış kardeşlerimizdir ve onların yaşadığı güçlüklerden ayrıntılı bilgi aldığımız yer de gazete ve dergilerdir.

¹ Bu makale “Sırâtı-müstakîm ve Sebîlürreşâd Dergilerinde Dış Türkler Meselesi Üzerine Bir Araştırma” başlıklı yüksek lisans tezinin bir bölümünün ve *Sırâtı-müstakîm ile Sebîlürreşâd* dergilerinin tüm sayılarının tekrar gözden geçirilmesi ve incelenmesi sonucunda meydana getirilmiştir.

Yayın hayatına 27 Ağustos 1908 tarihinde *Sıratı-müstakîm* adıyla başlayan ve 6 Mart 1925'ten itibaren *Sebîlürreşâd* adıyla devam eden dergide Rusya Müslümanlarının matbuat hayatı, çıkardıkları dergi ve gazeteler, bu gazetelerden öğrenilen haberler, matbuat hayatı üzerindeki Rus baskısı ile ilgili pek çok yazı ve yorum yer almaktadır. *Sebîlürreşâd*'ın son yıllarına doğru Rusya Müslümanlarına karşı gösterilen ilgide biraz zayıflama olmakla birlikte bu dergide ve *Sıratı-müstakîm*'de yer alan yazılar sayesinde o coğrafyada yaşanan olaylar, gelişmeler, baskılar hakkında detaylı bilgiye sahip olabiliyoruz.

Adı geçen dergilerden Rusya Müslümanlarının matbuat hayatına dair edindiğimiz bilgiler arasında hangi gazete ve dergilerin yayımlandığı, bu yayın organlarında yer alan haberlerle bu haberlerin çevrelerinde ne gibi etkiler yarattığı ve nihayetinde bu etkiden korkan Rusların matbuat hayatı üzerinde kurdukları yoğun baskı sayılabilir.

Rusya Müslümanlarının Matbuat Faaliyetleri, Çıkardıkları Gazete ve Dergiler

Rusya Müslümanlarının çıkarmış olduğu gazete ve dergiler dendiğinde akla hiç kuşkusuz ilk gelen yayın organı, İsmail Gaspıralı tarafından uzun yıllar çıkarılan ve bir anlamda gazeteciliğin önünü açmış olan *Tercüman* gazetesi oluyor. Mekteb-i Harbiye ve Mekteb-i Mülkiye'nin siyasî tarih muallimlerinden Yusuf Akçura İstanbul'da verdiği bir konferansta *Tercüman* gazetesinin önemini şu sözlerle vurgular: “Eğer hava herhangi bir fikirle meşbû’ ise o fikri tecessüm ettiren bir şahıs meydana çıkar, o şahsın fikri zaten mevcut bir fikir olduğu için derhal taraftarları bulunur. Rusya Türkleri arasında bir hazırlık vardı. İslahat isteniyordu. *Tercüman* çıkarak işte o ıslahata ilk nüshasından itibaren başlandı. *Tercüman*’ın sahibi İsmail Bey Gaspıralı’dır. Ceridesinin ilk nüshasından itibaren ‘Eğer biz böyle gidecek olursak Rusya’daki Türklerin istikbali karanlıktır’ dedi. Ve bu karanlık istikbali aydınlatmak üzere derhal bir hatt-ı hareket çizdi.” (Akçura, 1325/1909a:202).

Yusuf Akçura daha sonra sözlerine İsmail Gaspıralı’nın *Tercüman* gazetesi aracılığıyla “karanlık istikbali aydınlatmak” için yapılması gerekenlere dair sunduğu tekliflerden bahseder. Bunlar arasında mektep ve medreselerin ıslahı, dilin birleştirilmesi, kadınların talim ve terbiyesi, dinin ıslah edilmesi ve Rusçanın mutlaka mükemmelen öğrenilmesi gibi Rusya Müslümanlarının içinde bulundukları durumdan kurtulması için ihtiyaç duydukları hemen her alanla ilgili teklifler dikkati çekmektedir. Gaspıralı’nın bu tekliflerini yerinde bulup uygulamak isteyenler usûl-ı ceditçiler, karşı çıkanlar ise usûl-i kadimciler olmuştur ve bu iki grubun fikrî çatışmaları neticesinde 5-6 yıl gibi bir zaman dilimi içinde

terakkiperver olarak nitelendirilen usûl-i ceditçilerin fikirleri galip gelmiş, benimsenmiştir. Yusuf Akçura bu konferansta meclislerde şifahi olarak ıslahattan çok fazla bahsedilmesine rağmen *Tercüman*'dan başka kitap, risale ve gazetenin olmadığını, bu yokluğun sebebinin ise Türklerin kusuru değil, Ruslar tarafından yazmalarına, basmalarına izin verilmemesi olduğunu belirtmiştir (Akçura, 1325/1909a:204). Yusuf Akçura'nın konferansın devamında belirttiği hususlar ise pek iç açıcı değildir. Akçura'nın ifade ettiğine göre Rusya'da Üçüncü Duma'nın dağıtılmasından sonra Kadimciler güçlenmiş, hükümetin de artan baskısı nedeniyle Rusya Müslümanlarının çıkardığı kırk gazeteden sadece on ikisi yayın hayatına devam edebilmiştir. Bu azalmanın bir sebebi de halkın okumamasıdır (Akçura, 1325/1909b:217).

Kazanlı Ayaz imzasıyla çıkan bir yazıda ise Rusya Müslümanlarında matbuat hayatının gelişmesiyle ilgili olarak dikkat çekici bir yorum yapılmıştır. Kazanlı Ayaz'a göre üzerlerindeki baskı nedeniyle hükümetin takip ettiği siyaset hakkında sükût etmek mecburiyetinde bırakılan Tatarlar, bütün kuvvetlerini kendi ahvalini tenkide çevirmişlerdir: "Bu sayede on on iki sene zarfında birçok eserler vücut buldu, fikirler oldukça parladı ve yükseldi. Bu teali-i efkâr sayesinde hayat-ı medeniyye ve siyasiyye hakkında yeni fikirler doğmaya, intişar etmeye ve şu fikirlerin etrafında ufak ufak fırkalar toplanmaya başladı. Tatar milletinin istikbali hakkında yalnız mekteplerde, medreselerde değil, çayhanelerde, mağazalarda bile muhakemeler edilmeye başladı. Düşünceler genişledi. Muhakemenin dairesi büyüdü. Meseleler çoğaldı." (Kazanlı Ayaz, 1325/1909a:48). Kazanlı Ayaz'ın üzerinde durduğu bu noktalar ise matbuatın Rusya Müslümanlarının hayatını olumlu yönde nasıl etkilediğini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Kazanlı Ayaz yazısının ikinci bölümünde Rusya Tatarlarının gazete, ceride neşretmesine izin verilmediği için sadece *Tercüman* gazetesinin çıktığını ancak Volga Nehri Tatarlarının umumiyetle Kırım şivesini anlamadıkları için bu gazetenin de ahalinin küçük bir kısmı tarafından okunabildiğini belirttikten sonra 1905 senesinde Tiflis'te Şarkî Rus namında Mehmet Ağa Şahtahtinski tarafından bir gazete neşredilmeye başlanmışsa da bu gazetenin Azeri Türkçesi ile neşredilmesi nedeniyle çok fazla yayılamadığını söyler. Kalem erbabının fikir ayrılığı nedeniyle bir araya gelemediğini ifade eden Kazanlı Ayaz, Osmanlı matbuatı ile Rusya Müslümanlarının matbuatı arasında kısa bir kıyaslama yaptıktan sonra düşüncelerine şöyle devam eder: "... biz on, on iki sene zarfında kıymet-i edebiyyesi ve kıymet-i milliyyesi cihetinden servet-i milliyye namına kesb-i istihkâk eden edebiyat meydana getirdik. Bu ciddiyetimiz, mesleğe olan bu büyük muhabbetimiz tabii gazetelere de tesir edecekti. Bunun için gazeteye biz başka bir nazarla bakıyor ve gazeteyi de mutlaka bir meslek mürevviç-i efkârı diye tanıyorduk.

Her gazetenin malum ve muayyen bir meslek gazetesi olması ve şu gazetenin kendisini kabul ettiği meslek-i felsefiden ayrılmaması için ciddi ser-muharrirler lazım olduğundan bizde Osmanlılardaki gibi patenteli patentesiz her hafıyye tabii gazete neşrine başlamayacak ve başlasa bile beş parasız kalacaktı.” (Kazanlı Ayaz, 1325/1909b:62).

Rusya Müslümanlarının terakki yolunda attıkları en önemli adımlardan biri maarifte usûl-i cedidi kabul etmiş olmalarıdır. Aslında bu hiç de kolay bir kabul değildir. Usûl-i kadimcilerin bazen daha baskın olduğu bu fikrî çatışmada *Tercüman* gazetesinin ve İsmail Gaspıralı’nın rolü üzerinde kısaca durmuştuk. *Sırâtı-müstâkim*’de yer alan bu konuyla ilgili bir haberde de Bahçesaray’da yayımlanan *Tercüman* ile Orenburg’da yayımlanan *Vakit* gazetelerinin halkı usûl-i cedideye yönlendirecek mutedil makaleler yazdığı ve bu yolla efkâr-ı umumiyyeye büyük hizmetleri bulunduğundan bahsedilmektedir (İmzasız, 1325/1909a:266-267). *Sırâtı-müstakim* dergisinde yer alan başka bir yazıda da hür matbuatın Orta Asya’ya Rusya’dan geldiği, Buharalılardan gazete mütalaa edenler az olmasına rağmen son zamanlarda “Bahçesaray’da neşredilen muteber *Tercüman*, Orenburg’da neşredilen *Vakit* gazeteleri[nin] Orta Asya’da ve alel-husus bizim öz Buhara’da nüfuzlarını icra” ettikleri belirtilmektedir (İmzasız, 1326/1910a:75).

Tercüman gazetesıyla ilgili olarak söylenmesi gereken önemli özelliklerden biri de gazetede yer alan haberlerin sadece Rus topraklarında yaşayanlar ve yaşananlarla sınırlı olmamasıdır. Kendileri için yegane kurtarıcı güç olarak gördükleri Osmanlı ile irtibatı sağlamak veya başka bir deyişle Osmanlı’da meydana gelen olaylar hakkında Rusya Müslümanlarını haberdar etmek gibi bir misyon da yüklenmiş görünen *Tercüman*’da Meşrutiyetin ilanının ikinci yılında Osmanlı’nın ne kadar ilerlediğinden bahsedilen bir yazıda Bosna Hersek ve Bulgaristan meselelerinin hallolduğu, Yemen ve Makedonya karışıklıklarının bitirildiği, Arnavutluk’ta başıbozukluğa meydan bırakılmadığı gibi doğrudan Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili haberlere de yer verilmiştir (İmzasız, 1326/1910b:418).

İran ahvaline dair düşüncelerine yer verdiği bir yazıda Ahmet Agayef Rusya Müslümanlarının matbuat faaliyetlerinden de detaylı bir şekilde bahsetmektedir: “Şurası bilinmelidir ki Rusya İnkılâbı’na kadar Rus Hükümeti Kafkasya Müslümanlarına gazete, risale, mecmua gibi matbuat tesisine katıyen müsaade etmiyordu. Müslümanların ellerinde vasıta-i neşr-i efkâr olarak yalnız Rus lisanında neşredilen *Kaspi* adlı bir gazete vardı. Âciz şu gazetede muharrirdi. Ve Rus Hükümeti’nin imal ettiği şedâid arasında ne mümkün ise şu gazete vasıtasıyla Müslümanların tenvîr-i efkârına hizmet ediliyordu. Lakin daire-i nüfuzumuz pek mahdûd idi. Zira Rus lisanında gazete okuyanlar Müslümanlar arasında pek az bulunuyordu. Bereket olsun ki inkılâp geldi. İnkılâptan bil-istifade hemen Bakü

şehrinde evvelce *Hayat* sonra *İrşâd* namında yevmiye neşredilen bir Türk gazetesinin tesisine muvaffak olduk. İşte İran'da husule gelmiş olan tebeddülât-ı fikriyye ve tahavvülât-ı hissiyatiyyeye en evvel hizmet eden şu gazeteler oldu. Zira o zaman İran'da gazete namına layık neşriyat mefkud idi. Halbuki İran'ın birçok yerlerinde milyonlarca Türkler sakindirler. Bunlar Kafkasya Türkleri ile daimi ve sıkı bir âlâkada bulunuyordular. Bit-tabî' Bakü'de Türk gazetesi intişar eder etmez bütün İran'ın dikkatini celp etti. Her yerde alınmaya ve okunmaya başlandı. Bakü gazeteleri ise ister istemez Rusya'da yevmen-fe-yevmen kesb-i kuvvet ve şiddet eden inkılâbın taht-ı nüfuzunda olarak efkâr ve hissiyât-ı ahrârânenin Müslümanlar arasında nakledilmesine hizmet ediyordu. Bu sayede yavaş yavaş İran'ın ötesinde berisinde birtakım hareket başlandı. Ahali alenen izhâr-ı nâ-hoş-nûdî etti. Tebriz'de başka yerlerde müstakilen gazeteler intişarına şürû' olundu. Kafkasya'dan birçok İranîler Kafkasya ahrârı ile vatanlarına avdet ederek fırsat-tan istifade çaresini, istibdâdın kaldırılmasını İran'ın ihyâsını düşündüler." (Agayef, 1326/1910:81). Ahmet Agayef'in bu düşünceleri matbuatın ülkeler arasındaki etkileşimi ne şekilde sağladığına dair güzel örnekler içermektedir.

Rusya Müslümanlarında özellikle gazete ve dergi neşriyatının oluşması ve gelişmesiyle ilgili bu bilgilerden sonra o coğrafyada çıkarılan gazete ve dergiler hakkında biraz daha geniş bilgi vermemiz gerekir. Daha önce de belirttiğimiz gibi İsmail Gaspralı tarafından otuz yıldan fazla bir süre çıkarılan *Tercüman* gazetesi Rusya Müslümanlarının hemen her alandaki gelişimi için öncü olduğu gibi farklı yerlerde yeni gazete ve dergi neşri için de önderlik etmiştir. Belirtmemiz gereken önemli bir husus *Tercüman* gazetesinin özellikle usûl-i cedit yolunda ortaya attığı tekliflerin sadece gazete ve dergilerde değil genel anlamıyla matbuat hayatında önemli adımlar atılmasını da sağlamış olmasıdır. Bir fikir vermesi amacıyla Kazanlı Ayaz tarafından yazılan bir yazıda bu hususta yer alan bilgilerden bahsetmek doğru olacaktır (Kazanlı Ayaz, 1325/1909a:47). Yazarın ifade ettiğine göre mektep ve medreselerin ıslahı için ders kitaplarının da değişmesi gerektiğinden bu medeni gelişmenin edebiyata da büyük tesiri oldu. Özellikle çocukları mekteplerde kolayca okutmak ve yazdırabilmek için elifba kitaplarından işe başlandı. İki üç senede üç dört usulde elifba kitabı ile kıraat, ilm-i hal, hesap ve coğrafya kitapları hazırlandı. Medrese dersleri için de kitaplar hazırlandı. Tatarca sarf kitapları meydana getirildi, Arapça nahv için de ders kitapları yazıldı. Bu kitaplar mükemmel olmasa da eski usulden çok daha iyiydi ve ıslahı kolaylaştırdı. Mektep haricinde de çocukların okuması için fennî kitaplar yazıldı. Bunlar çok sade, anlaşılır bir dildeydi ve okuyucuların dünya ve yaşadıkları muhit hakkında fennî bir fikre kavuşmalarını sağladı. Bu küçük risaleler okurda bir hareket meydana getirdi (İmzasız, 1329/1913a:300).²

2 *Tercüman* gazetesinde 1912'de Rusya'da neşredilen Müslüman kitaplarıyla ilgili hazırlanan istatistikte Kazan'da 249, Orenburg'da 64, Ufa'da 26, İsterlitemak'ta 7, Astrahan'da 6, Bakü'de 3, Demirhan Şura'da ve Tiflis'te 2, Taşkent ve Toroviski'de 1'er adet olmak üzere toplam 361 kitap basıldığı anlaşıyor. Müslüman nüfusuna göre her 8 Müslüman'a bir kitap düştüğünün ifade edildiği yazıda içeriklerine göre de bir istatistik yapılmış. Dine dair 178, mektep kitapları 95, edebiyat 80, ziraata dair 8, felsefeye dair 6, ... şeklinde liste devam ediyor. Bkz. İmzasız (1329/1913). "Şuûn: Rusya", *Sebilürreşad*, C. 10, No: 252, 27 Haziran/10 Temmuz, s. 300.

Sırâtı müstakîm ve *Sebilürreşâd* dergilerinde yer alan çeşitli haber ve yazılardan tespit etmiş olduğumuz Rusya Müslümanları tarafından çıkarılan gazete ve dergiler şu şekilde sıralanabilir:

Astrahan'da (Hacırtarhan) İdil, Bürhan-ı Terakki, Kazakistan (Kırgız-Kazak Türkçesiyle Eylesün Efendi Buyride); Bahçesaray'da *Tercüman* (İsmail Gaspıralı); Bakü'de *Sadâ*, *Hakikat*, *Güneş* (Ahmet Kemal Bey), *Doğru Söz* (Ali Paşa Hanîf), *Necât*, *Bakü Hayatı*, *Şelale*, *Sadâ-yı Hak*, *İkbal*, *Füyûzât* (Ali Bey Hüseyinzade), *Yeni Füyûzât* (Ahmet Kemal Bey); Batum'da *İslam Gürcistanı*; Buhara'da *Buhara-yı Şerif*; Grozni'de Rusça *Triski Kuray*; Kazan'da *Kazanski Telgraf*, *Yulduz*, *Beyanülhak*, *Şûrâ*, *Kuyaş*; Kırım'da *Yeni Dünya*; Orenburg'da *Vakit* (Fatih Kerimof), *Malumat*, *Malumat-ı Cedide* (İmam Lokman Hekim Efendi Kazanfer); Petersburg'da *Müslüman*; Abdürreşid İbrahim'in *Mir'at*, Türkçe Ülfet ve Arapça *Tilmîz* gazeteleri; Taşkent'te *Türkistan Vilayeti Gazetesi*; Tiflis'te *Şarkî Rus* (Mehmet Ağa Şahtahtinski); Türkistan Nemenkadâ'da *Et-ticaret En-nemnekâda* gazetesi (Eski Tura Korgan Kadısı Hacı İshak Han Tura).

Yukarıda adı geçen gazetelerin yayın hayatına başlamasıyla ilgili olarak özellikle *Sırâtı müstakîm*'de çok sayıda haber yer almaktadır. Şimali Kafkasya'nın Grozni şehrinde Rusça neşredilen *Triski Kuray* gazetesinin bundan sonra bir kısmının Arapça neşredileceğine dair bilgi verilen haberde bu girişimin sebebi olarak Şimali Kafkasya'da oturan Müslümanların ulema lisanının Arapça olması, okuyup yazma bilenlerin kendi aralarında Arapça konuşmaları, hatta imamların hükümet için tuttukları kayıtlarda da Arapça kullanmaları gösterilmektedir. Haberin devamında ise bazı Müslüman gazeteleri tarafından bu girişimin olumlu karşılanmadığı ve Arapça yerine Türkçe kullanılmasının daha fazla kişi tarafından okunmasını sağlayacağı görüşüne yer verilmiştir (İmzasız, 1327/1911a:400).

Ceneral Şevedof'un reisliğinde bulunduğu Müsteşrikîn Cemiyeti'nin Âlem-i İslam namında bir mecmua neşretmeye başladığı haberinin yer aldığı bir yazıda mecmuanın çıkarılış amacı da belirtilmektedir: İslam milletinin mazi ve hal-i hazırı hakkında ilmi tetkikte bulunarak İslam tarihi ve medeniyeti hakkında yayında bulunmak (İmzasız, 1328/1912a:92).

Rusya Müslümanlarının matbuat hayatındaki yeniliklerle ilgili çok sayıda habere rastladığımız *Sırâtı müstakîm*'de yer alan bir yazıda Ali Bey Hüseyinzade tarafından çıkarılan ve ömrü pek uzun olmayan *Füyûzât* gazetesi yerine Ahmet Kemal Bey tarafından *Yeni Füyûzât* gazetesi çıkarıldığı, edebiyat ve siyaset ağırlıklı olan ve İslam'ın birleştirici kuvvetine inanan bu gazetede İstanbul şivesiyle yazılar yayımlanmakta olduğu bilgisi verilmektedir (İmzasız, 1326/1910c:254-255). Bir başka yeni çıkan gazete haberinde ise Bakü'de Oruç Oruçzade tarafından Rusça *Vostok* (Şark) unvanlı bir gazete içim imtiyaz talep edildiği bildiril-

mektedir. Aynı yazıda Petersburg'da Rus lisanıyla Müslümanların menfaati ve maksatlarına hizmet edecek bir ceridenin çıkarılmak üzere olduğu ve bu ceridenin iktisaden hayatını devam ettirebilmesi için hukukçu Şah Ahmedov tarafından 200.000 ruble sermayeli bir şirket kurulacağı da söylenmektedir (İmzasız, 1326/1910d:271).

Sırâtı müstakîm'de yer alan bir başka yazıda yeni çıkan bir gazete ve bir dergiyle ilgili haber verilmektedir. Gazete Hacıtarhan'da Eylesün Efendi Buyride tarafından Kırgız-Kazak Türkçesiyle yayın yapacak olan *Kazakistan*; dergi ise Ruslar tarafından kapatılan ve Orenburg ruhani idaresinin gayri resmi yayın organı *Malumat* yerine İmam Lokman Hekim Efendi Kazanfer tarafından çıkarılan *Malumat-ı Cedide*'dir (İmzasız, 1327/1911b:144). Yeni çıkan *Zaman* gazetesıyla ilgili bir haberde 30 yıldır Rusya Müslümanlarına hizmet eden *Tercüman* gazetesinin yayın hayatını geçici olarak durdurduğuna dair de bilgi verilmektedir. Doktorların tavsiyesi üzerine gazeteye ara vermek zorunda kalan İsmail Gaspıralı'nın oğlu tarafından program ve meslek itibarıyla *Tercüman* gazetesinin manevi oğlu sayılabilecek *Zaman* gazetesi yayın hayatına başlamıştır (İmzasız, 1327/1911c:159-160). Batum'da Müslüman Gürcüler tarafından İslam Gürcistanı adlı bir gazetenin neşredilmeye başlanmasıyla ilgili bir haberde, bu gazetede Kafkasya ve Rusya'ya dair mühim haberlerin yer aldığı bildirilmektedir. Bu gazetenin başmakalesine göre Gürcistan Müslümanlarını son zamanlarda en çok meşgul eden konu arazi projesidir. Pomak, Ermeni, Yahudi, Gürcü, Rum azaların rey vermediği Şûra kararı Müslümanlarla Ruslar tarafından oylandığı halde İslamları da memnun etmeyen bir karardır. Gazetede yazıldığına göre Maslof Şurasının şimdiye kadar yaptığı en büyük haksızlıklardan biri budur. Kobulan'da, Kaçarya'da en güzel topraklar Ruslar'a veriliyor. Rusya'nın her yerinden gelip İslam Gürcistanı topraklarına yerleşen kişilere karşı gazete hiçbir zaman sessiz kalmayacaklarını yazıyor. Şurada üç Müslüman aza var, ama bunlar Müslümanların değil Rusların menfaati için çalışıyor. Gazetede ayrıca İngiliz askerlerinin bu kararın uygulanmasına izin vermeyecekleri ümidi de yer almaktadır (İmzasız, 1335/1919:227-228).

Gazete ve Dergilerde Yer Alan Haberler

Bilindiği üzere Şinasi vatanına, milletine karşı yükümlülükleri olduğu gibi yine vatanın menfaati için o ülke vatandaşlarının kendi düşüncelerini özgürce ifade etmesi gerektiğine inanarak ilk özel Türkçe gazete olan *Tercüman-ı Ahval*'i Agâh Efendiyle birlikte çıkarmıştı. Şinasi'nin gazete çıkarmaktaki bir amacı da yurttan ve dünyada gelişen olaylardan herkesin haberdar olmasının sağlanmasıydı. Şinasi'nin amaçları gerçekte tüm dünyada çıkarılan gazetelerin amaçları arasındadır. Bu durumu Rusya Müslümanları açısından düşündüğümüzde de benzer bir açıklama yapmak mümkündür. Rusya Müslümanlarının çıkarmış olduğu gazete ve dergiler aracılığıyla hem kendi okurları dünyadaki olaylar hakkında bilgi sahibi olmuş hem de Osmanlı aydınları, okur-yazarları Rusya coğrafyasında olan biteni öğrenme fırsatı bulmuştur. Yukarıda isimlerini sıraladığımız gazete ve dergiler sayesinde Rusya Müslümanlarının dünyada ve özellikle Osmanlı'da yaşanan her olayla yakından ilgilendikleri de ortaya çıkmıştır.

Bakü'de yayın hayatına yeni başlayan ve Necat Maarif Cemiyeti'nin yayın organı olan *Necât* gazetesinin çıkış amacını şu şekilde özetleyebiliriz: Bütün Müslüman âlemine ve özellikle de Kafkas Müslümanlarının hal ve etvarına bakan herkesin kolayca anlayacağı şey bir Müslüman gazetesinin nelerden bahsetmesi gerektir. Gözümüzde görülen cehalet, nefsanîyet, cehalet, adavet, şahsî kin, medenîyet âleminde bi-haberlik... Bu haletimizin bize bahşettiği netice de elbette vahşîyet, hakaret ve dalalettir. Bu halette yaşayan bir millete hizmet etmek niyetinde olan her gazetenin emel ve arzusu, mensubu olduğu milletin necatı, terakkisi ve hayatının refahıdır. Talim ve terbiye söz konusu olduğunda dil ve edebiyat da ortaya çıkıyor. *Necât* gazetesi edebiyatla birlikte lisanımızın ıslahı ve imlâımızın ittihamı için de çalışacaktır (İmzasız, 1326/1911a:317-318).

Sırâtı müstakîm ve *Sebîlürreşâd* dergilerinde Rusya Müslümanlarının çıkarmış olduğu gazete ve dergilerden yapılan iktibaslar sayesinde onların siyasî, iktisadî, dinî veya eğitim hayatlarıyla ilgili çok çeşitli bilgiye sahip olabilmekteyiz. Edindiğimiz bu bilgilerden kısaca bahsetmek gerekirse:

Osmanlı Devleti ve diğer devletlerle ilgili haberler:

Kazan'da neşredilen *Beyanülhak* gazetesinde Dr. R. Dozy tarafından yazılan ve Abdullah Cevdet'in *Tarih-i İslamiyet* adıyla yaptığı çeviriyle ilgili bir yazı yer almaktadır. İmzasız yayımlanan yazının sahibi, kitapta ileri sürülen hiçbir fikre katılmadığını, İslam'ın asılsız bir din, Hz. Muhammed'in hysteria hastalığına müptela olduğu, Kur'an'da hiç intizam ve münasebet olmadığı iddialarının gerçeği yansıtmadığını ve çeşitli ülkelerdeki Müslümanların sayısı hakkında da çok yanlış rakamların verildiğini vurgulamaktadır (İmzasız, 1326/1910e:40).

Hacıtarhan'da neşredilen İdil gazetesindeki bir haberde Osmanlı'yı parçalamak niyetinde olan Avrupa'nın güçlü hükümetlerinin son iki yıldır tavırlarını değiştirdiğinden ve artık Osmanlı'ya saygı duyduklarından bahsedilmektedir (İmzasız, 1326/1910f:180). Rusya Müslümanları, yayın organları sayesinde Osmanlı aleyhinde yazılan yazılara, yalan haberlere de cevap verme fırsatı bulmuşlardır. Abdülhak imzasıyla yayımlanan bir yazıda İslam âleminin son istinadgâhı olan Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları'ndaki durumunun Kafkasya Müslümanları arasında büyük üzüntü yarattığı ve doktorlar, yazarlar, mühendisler, muallimler tarafından Rusça panislavist gazetelerin İslamiyet'e karşı kullandığı düşmanca dili ve hisleri *Kaspi* gazetesindeki yazıları aracılığıyla protesto ettikleri bildirilmektedir (Abdülhak, 1328/1912:240).

İdil gazetesinde yer alan başka bir haber İstanbul'da çıkan Babıali yangını ile ilgilidir. Başlangıçta çok küçük olan yangının ihmaller nedeniyle kısa sürede yayıldığı belirtilen haberde tulumbacıların yangın yerine çabuk geldikleri ancak su bulamadıkları için yangına müdahale edemedikleri söylenmektedir. Babıali'nin su deposunun anahtarı bulunamamış, nöbetçi bekçiler yangını ilk anda söndürmeye çalışmak yerine birkaç parça eşya ile canlarını kurtarmaya çalışmışlardır. Bir yıl önce büyük zarara sebep olan Çırağan Sarayı yangınından sonra tedbir alınmamış olmasının şaşkınlık verici olduğu da yazıda ifade edilmektedir (İmzasız, 1327/1911d:42).

Troytskili Ahmet Tacettin Osmanlı'nın Rusya Müslümanlarına yaklaşımıyla ilgili olarak dikkat çekici bir yorum yapmıştır. Rusya İslam matbuatının Osmanlı'ya girişinin engellenmesi sebeplerinin irdelendiği bu yazıda Rusya Müslümanlarının matbuatı Osmanlı'ya girmiş olsaydı kendilerinin ne gibi şartlar altında yaşadıklarının öğrenileceği ve bunun sonucunda Osmanlı mekteplerinde kendilerine karşı bir şefkat hissi uyanacağı ifade edilmektedir. “Bu hissiyat bir gün feveran ederek bütün efkâr-ı umumiyenin galeyanını mucip olacaktı. Bu ise ne erkân-ı istibdadın işine gelirdi ve ne de Rus hükümetinin...” düşüncesinde olan Ahmet Tacettin'e göre İstanbul'daki istibdadın isteği üzerine Rus postası *Tercüman* ve *Vakit* gibi gazetelerin dağıtılmasını engellemiştir. Yazar, yazısının sonunda da bu engelleme sonucunda Beyoğlu'nda Rus matbuatı dağıtılırken kendi taraflarında da İslam matbuatının cayır cayır ateşlerde yandığını ifade etmiştir (Ahmet Tacettin, 1325/1909a:143-144).

Başlıksız ve imzasız bir yazıda istibdadın kaldırılmasıyla ilgili bir yazıya verilen cevap yer almaktadır. Kazan'da neşredilen *Kazanski Telgraf* gazetesinin 21 Eylül 1909 tarihinde neşrettiği bir yazıda İslam milletinin çok kıymetli halifesinin hal olunarak Kur'an hükmünün mahvedildiği ifade edilmiş. Buna verilen cevapta ise sabık hakanın 33 sene boyunca hilafet makamını işgal ettiği fakat

İslam milletinin pek kıymetli halifesi olmadığı belirtiliyor. Zalim bir padişahın zulmüne nihayet vermek Kur'an-ı Kerim'e karşı gelmek değil bilakis hükümlerinin icra edilmesi demektir. Müslümanlar aleyhine pek çok safsatanın yer aldığı bu yazıya gereken cevaplar verildikten sonra şöyle bağlanır: "Bizi sevmeyenlerin daima bize karşı bu yolda idare-i lisan, maneviyatımızı bu suretle kesr edecekleri bedihidir. Onun için onların ne kendilerine ne de söyledikleri söze asla ehemmiyet vermeyip tarik-i terakkide ilerlemeye bakmalı..." (İmzasız, 1325/1909b:151).

Genel itibariyle Osmanlı'dan bekledikleri ilgi ve yardımı göremediklerinden şikâyet eden Rusya Müslümanları arasında istisna olarak tamamen zıt düşüncede olanlar da vardır. Bunlara verebileceğimiz bir örnek, üçüncü sayısında Ruslar tarafından kapatılan *Hilal* gazetesidir. Biraz da gazetenin kapatılmasına sebep olan bir yazıda Osmanlı ne kadar zor durumda olursa olsun İranlı ve Kafkas kardeşlerini unutmadığı ifade edilmektedir (İmzasız, 1326/1911b:16).

Tercüman gazetesinde Balkan ittifakından bahsedilen bir haberde Rusya'nın Rumeli'nin İslav hükümetlerini birbiriyle anlaştırmak suretiyle Balkanlar'da bir ittifak meydana getirmek istediği bildirilmektedir (İmzasız, 1326/1910g:75).

Rusya Müslümanları tarafından çıkarılan gazeteler içinde Osmanlı ile ilgili haberlerin en çok yer aldığı *Tercüman*'daki bir başka haberde de Priştine, İpek ve Arnavutluk'un kuzeyinde Meşrutiyet ve ıslahat aleyhtarları tarafından çıkarılan bazı karışıklıklardan bahsedilmekte ve Osmanlının soğukkanlı siyaseti neticesinde bu karışıklıkların büyümeden bastırıldığı bildirilmektedir (İmzasız, 1326/1910h:230). Aynı sayfada *Tercüman* gazetesinde yer alan Osmanlı ile ilgili bir haberde Fas'taki Osmanlı askerî muallimlerinin Fransız hükümetinin isteği üzerine hizmetten çıkarıldıkları yazılmıştır. Fas'ı işgal etmeyi hedefleyen Fransa Fas'ın zayıf düşmesini ve düzensiz, eski usulde bulunmasını istediği için bu talepte bulunmuştur.

Kazan'da neşredilen *Yulduz* gazetesinden Bosna'nın meşruiyeti ile ilgili bir haberde Avusturya'nın, Bosna ve Hersek vilayetlerine meşruti bir idare vereceği ve 92 azanın yirmisinin Avusturya tarafından seçileceği bildirilmektedir. Müslümanların sayısı çok olmasına rağmen 29, Ortodokslar 36, Katolikler 21, Yahudiler 2 aza çıkarabilecektir (İmzasız, 1325/1910c:404).

Yine *Yulduz* gazetesinden alınan bir haber İran ahvaline dairdir. Rusya ve İngiltere'nin İran üzerindeki emellerinden bahsedilen yazıda bu iki devletin kendi aralarında anlaşarak İran'ı paylaştıkları, İran'ın kurtulması için göstermelik ve şartları çok ağır borç teklifinde bulunduğu ve İran tarafından bu teklifin kabul edilmediği de belirtilmektedir. İran üzerinde emelleri olan bir diğer devlet Almanya'nın bu durumu fırsat bilerek İran'a yardım ettiği, demiryolu hattı döşediği

de yazıda yer almaktadır (İmzasız, 1326/1910ı:180).

Rusya Müslümanlarının dünyanın diğer bölgelerinde yaşayan Müslümanlarla mümkün olduğunca ilgilendiklerine dair verilebilecek bir başka örnek Afganistan'la ilgilidir. Rusya'daki Müslüman gazetelerinin yazdığına göre Afganistan'daki siyasi ve içtimai hayatta dikkate değer ilerlemeler vardır. Vergi düzenlemesi Afganistan'ın gelirlerini de arttırmıştır. Posta ve telgraf hatları genişletilmiş, önceden halktan alınan aidatla ücretleri ödenen memurlara maaş bağlanmış, sanat ve ticaretin millileştirilmesi yolunda bazı teşebbüslerde bulunulmuştur. Milli sanayinin gelişmesi için en güzel örnek Kabil'deki top ve tüfek imalathanesidir. Maarif ve diğer konularda da gelişmeler vardır (İmzasız, 1329/1913b:120-121).

İktisatla ilgili haberler:

Bakü'de neşredilen *Sadâ* gazetesinden yapılan bir iktibasa göre bütün yabancı milletler dünyanın karalarını demiryollarıyla, şimendiferlerle, telgraflarla örümcek yuvası gibi sarıp yüksek dağlar gibi vapurlar yaparken Müslümanlarda bir uyuşukluk hâkimdir. Böyle giderse Müslümanlara yaşayacak yer kalmadığı gibi Müslümanların toprakları, şehirleri, denizleri hep yabancıların eline geçecek ve Müslümanlar da onlara hizmetçilik, bekçilik edecektir. Yazının sonunda tüm dünyada iktisaden müstakil bir İslam devleti ve hür bir İslam unsurunun bulunmadığına sitem edilmektedir (İmzasız, 1325/1910d:404).

Kazan'da münteşir *Kuyuş* gazetesinde yayımlanan bir haberde Belebey taraflarında yaşayan Başkırdların tembelliklerinden, bu tembellikleri neticesinde kaybettikleri değerli topraklarından bahsedilmektedir. Geniş ve bereketli topraklara sahip oldukları halde aza kanaat ederek az bir para veya bir çuval una, patatase dönümlerce araziye sattıkları ifade edilen yazıda kaybettikleri topraklara Rusların yerleştirildiği ve Başkırd köylerinin artık birer Rus köyü haline geldiği de belirtilmektedir (İmzasız, 1329/1913c:238-239).

*Yeni Kafkasya*³ gazetesi 1917 Rus inkılabından sonraki Bakü hakkında yayımladığı bir yazıda Bakü'de çok fazla sayıda Rus muhacir bulunduğu ve bu şekilde giderse Bakü ve onunla beraber bütün Azerbaycan'ın bir Türk ülkesi olmaktan çıkacağı ifade edilmektedir. Petrol, madenler, fabrikalar, demiryolları, vs. her şey artık Rusya'nın elinde olduğu için Bakü'nün iktisadî, millî ve harsî istiklalini muhafaza etmesi mümkün değildir. Bakü'de cadde isimleri Oktober lisanındadır, kılık kıyafet de Ruslaşmıştır. Yazıda belirtildiğine göre Bakü'nün Ruslaşması kuzey ve doğu Türk dünyasına giden yolun kapanması demektir. Bu da Türk kavimlerinin kurtuluşunun engelidir. "Bakü kimin elinde olursa Azer-

3 *Yeni Kafkasya gazetesi* 1923-1927 yılları arasında İstanbul'da yayımlanmıştır. Makalemize dahil etmemizin sebebi Mehmet Emin Resulzade tarafından çıkarılmış ve Kafkaslar'dan, Rusya'dan haberler vermiş olmasıdır.

baycan serveti de onun elinde, Hazer Denizi de onun tasarrufunda, Türkistan, Tataristan, Kırgızistan, Dağıstan vesair Türk ülkeleri de onun siyasî, iktisadî, medenî, askerî nüfuzu altında bulunacaktır.” (İmzasız, 1340/1924a:336-337). Azerbaycan’ın siyasî, iktisadî, askerî hâkimiyetinden sonra millî varlığını, millî şahsiyetini, millî mevcudiyetini bile kaybedecek duruma geldiğine değinilen yine *Yeni Kafkasya* gazetesindeki bir başka yazıda Azerbaycan’ın Aras boyu, Mogan, Mil, Bakü ve Lenkeran taraflarının Bolşevikler tarafından Ruslaştırıldığı, bu bölgelerde Çarlık Rusyasının siyasetinin devam ettirildiği ifade edilmektedir (İmzasız, 1340/1924b:167).

Sosyal hayatla ilgili haberler:

Bakü’de yayımlanan *Sadâ* gazetesi Taşkent gazetelerinden *Türkistan Vilayeti*’nden aldığı bilgiye dayanarak Müslüman Cemiyet-i Hayiriyesinin kuruluş haberini vermektedir. Cemiyetin kuruluş amacı fakir ve düşkün Müslümanlara yardım etmek ve kimsesiz çocukların talim ve terbiyesiyle ilgilenmektir. Ayrıca fukara ve acizler için darülaceze ve darüleytam da tesis edilecektir (İmzasız, 1325/1909c:272).

Rusya’daki yeni veraset kanunuyla ilgili bir haber yapan *Tercüman* gazetesinin bildirdiğine göre daha önce kız ve kadın varisler yedide veya on dörtte bir hisse alırken yeni kanun sayesinde oğul, kız, er ve kadınlar eşit pay alacaklardır. Gazete bu kanunun Müslümanlara da uygulanıp uygulanmayacağını sorguluyor. Veraset hukukları şeriata göre belirlenen Müslümanlara yeni kanun uygulandığı takdirde bundan sonra çıkacak kanunlar da uygulanacak demektir. Gazete, Duma’daki Müslüman vekilleri bu durumu göz önünde bulundurmaya çağırıyor (İmzasız, 1326/1910i:231).

Eğitimle ilgili haberler:

Sirâtülmüstakim idaresine gönderilen bazı Kafkas gazetelerinde yazıldığına göre Rusya hükümeti İslamlar için de Pazar gününü tatil etmek ve bunun yanında Kafkasya’da eğitimle uğraşan Osmanlıların görevlerine son vermek niyetindedir. Amaç Kafkasya’nın birçok yerindeki mektebin muallimsiz kalmasını sağlamaktır (İmzasız, 1326/1910j:397). Mektepleri muallimsiz kalan Müslümanların çocuklarını Rus mekteplerine göndermeleri de kaçınılmaz olacaktır. Bu konuyla ilgili olarak Rusya’da iptidai mektepler kanununda yapılması düşünülen değişiklikler *Vakit* gazetesi tarafından incelenmiş ve bir başmakale ile okurlara sunulmuştur. Bu yazıda bildirildiğine göre “Başımıza kara günler yaklaşıyor. Rus şovenleri elinde kalan üçüncü Duma, bil-cümle Müslüman çocuklarını dinsiz, ana dilsiz, milli ruhsuz, mekâtib-i resmîyede talim ve terbiye etmek yolunu hazırlıyor. Böyle mektepler Tatar oğlu yetiştiremezler, Müslüman da yetiştiremezler!..” Yazıda

bütün Rusya Müslümanlarının birlik halinde kendi menfaatlerini müdafaa etmeleri gerektiği de vurgulanmaktadır (İmzasız, 1326/1910k:164).

Yeni Kafkasya gazetesinde yer alan bir habere göre Bolşevikler Acaristan'da tamamen dinsiz bir maarif sistemi takip etmektedirler. Mekteplerde çocuklar komünist pedagojisine göre yetiştirilmekte, onlara komünizmin cennet, nasıyonalizmin cehennem olduğu öğretilmektedir. Türkçe kitapların hepsi Çekaların sansürüne tâbidir ve meşhur Türk büyüklerinin isimleri veya resimleri kitaplardan çıkarılıp yerine Lenin'in resimleri konmaktadır (İmzasız, 1339/1923a:192).

Beyanülhak gazetesinde muallim yetiştirmekle ilgili bir haberde Rus Tatar Ucitelski İşkolasının İslam dini ve Tatar lisanı muallimi Tayyip Efendi'nin vefatı üzerine ondan boşalan yere geçecek muallimde bulunması gereken özelliklerden bahsedilmekte ve atanacak din mualliminin özellikle terbiye usulüne vakıf, din ve lisan derslerinde ise çok bilgili olması gerektiği vurgulanmaktadır (İmzasız, 1326/1910l:144).

Sadâ gazetesinde, Rusya sınırları içinde yaşayan Müslümanlarla diğer milletlerin terakkiyatına dair bir haberde Kafkaslarda yaşayan Ermenilerle Müslümanlar arasında yapılan kıyaslama sonucunda Ermeni çocukların yüzde otuzu okula giderken Müslüman çocuklarda bu oranın ancak yüzde üç olduğu ifade edilmektedir (İmzasız, 1326/1910i:231).

Buhara-yı Şerif gazetesinde yer alan bir habere göre Buhara'nın zenginlerinden hamiyetli biri medrese inşası için yüklü miktarda bağışta bulunmuştur. Gazete, Buhara'da usûl-i cedid üzere iptidai bir mektep bulunmadığını ve medrese yerine böyle bir mektebin daha faydalı olacağını da yazmıştır (İmzasız, 1328/1912b:80). Bir başka medrese haberi de *Türkistan Vilayeti* gazetesinde yer almaktadır. Bu habere göre Nemingan Kırgız ileri gelenlerinden Bay Mürşib Bayoğu bir medrese yaptırmış, ayrıca bu medresenin masraflarının karşılanması için de aylık 3000 ruble gelir getirecek akarat inşasına başlamıştır (İmzasız, 1329/1913d:268). *Vakit*'in yazdığına göre Hacı Zeynelabisin Tagiyef Efendi de Bakü'de İslam kızları adına bir darülmuallimat açılması için yüklü miktarda bağış yapmıştır. Tagiyef'in yakın zamanda kızlar için rüştiye açtığına da yer verilen haberde son zamanlarda Kafkasya İslamları arasında maarife özellikle de kızlara mahsus mektepler açmaya heves duyulduğu bildirilmektedir (İmzasız, 1329/1913e:36).

Diğer konulardaki haberler:

Vakit gazetesinin yazdığına göre son zamanlarda Müslümanların buharlı gemileri çoğalmaya başlamıştır. Trovski’de Yavuşeflerin, Aktobe’de Müslüman şirketin, Kazan’da Sabiteflerin ... (İmzasız, 1326/1910m:419).

Yulduz gazetesinin bildirdiğine göre Petersburg’un en güzel mevkilerinden birinde büyük bir cami inşası hızla devam etmektedir (İmzasız, 1326/1910n:129).

Rusların en büyük korkularından biri Rusya Müslümanları arasında itti-had-ı İslam’ın başarılmasıdır. Bunu engellemek adına Rusların başvurduğu yol-lardan biri de Müslümanların zorla Hristiyanlaştırılmasıdır. Bunun yanında İsla-miyet’i seçenlere karşı da zulüm uygulamakta olan Rus siyasetinin son hareketi Arsay köyünde İslamiyet’i seçen Mecusilerin İslam’ı çocuklarına öğretmesi için tuttukları muallimi polis merkezine götürerek çocukları da dağıtmasıdır (İmzasız, 1327/1911e:160).

Tatar gazetelerinden öğrenildiğine göre Rus hükümeti ahalisini tam hukuk-lu Ruslar ve eksik hukuklu, Rus olmayanlar diye ikiye ayırmış ve son zamanlarda Rus olmayanlara karşı baskısını iyice arttırmıştır. Demiryolları nezaretinden Rus olmayan memurların çıkarılması bunun son örneğidir (İmzasız, 1326/1910o:161).

Rusya sınırları içinde yaşayan Müslümanların karşılaştığı zorluklarla ilgili bir haberde Rusya’nın şark vilayetlerinde sıcaklığın çok fazla olduğu, yağmur yağmadığı ve yangınların arttığı ve bu yangınlarda Türkistan ve Rusya şarkî köy ve kasabalarının yanıp kül olduğu yazılmaktadır. Rusya Müslümanları bu afetler-le uğraşırken diğer taraftan şiddetini iyice arttıran Rus baskısıyla mücadele etmek zorunda kalmaktadırlar. Müslümanların evleri aranıyor, tüm matbuata el konuyor, muallim ve imamlar tevkif ediliyor. Rusya Müslüman gazetelerinin yazdığına göre Mir Yakup Efendi’nin kitapları ve evrakı arasında zabitanın en çok dikkatini çekenler *Uyan Kazak* risalesi ile *Kazakistan* gazetesinin nüshaları ve Kazakça Örnek, Kırk Masal, Tomaç kitapları olmuştur (İmzasız, 1327/1911f:399-400).

Bakü’de neşredilen Şelale gazetesini son zamanlarda İslamiyet’e zarar verecek yayınların çoğaldığından şikâyet eden bir habere yer vermiştir. Düşünülmesi, halledilmesi gereken pek çok konu varken bazı kişilerin akıllarına geleni hemen yazdıklarından söz edilen yazı kadınların tesettürü ile ilgilidir. “Güya bizim ma-ni-i terakki ve selametimiz kadınlarımızın tesettürü, baş ve üstümüzdeki kisve, kıldığımız namaz, tuttuğumuz oruç, inandığımız mu’tekadât imiş gibi birçok ki-şiler alabildiğine bunlar aleyhinde yazıyor, çiziyor, söylüyor.. Eminim ki, kendi-leri de ne söylediklerini, ne yaptıklarını bilmiyorlar. Eğer bilmiş olsalar, yerine bir şey konmadan, daha mükemmeli ihzâr edip meydana çıkarmadan; bir esası, bir akideyi, bir fikri yıkmak kadar büyük bir hata olmayacağını takdir ederler, efradından bulundukları milleti girdab-ı felakete sürüklemeye elleri, dilleri var-

mazdı.” Bu tarz mühim meselelerde fayda veya zarar olup olmadığını bilmek için İslamiyet’in çok iyi bilinmesi gerektiği ifade edilen yazıda ancak o bilgiye sahip olanların yazı yazmak hakkına sahip oldukları söylenmektedir. Dine karıştırılmış bazı hurafelerin temizlenmesi gereklidir; ancak zararlıının yanında faydalı da gözden çıkarılmamalıdır. Keramet şapkada veya kisvede olsaydı Avrupa ve Amerika’da sefalet olmazdı. Kadınların açık kıyafetle sokağa çıkmaları terakkiyi temin etseydi Afrika zencileri terakki etmiş olmalıydı. “Eski İslamlar –kendi asırlarındaki- Avrupalılardan daha âlim, daha mütefennin idiler. Bizden ziyade hurafat ile zihinleri memlû olan akvam dün de bugün de terakki etmiş ve ediyor.” (İmzasız, 1329/1913f:182-183).

Gazete ve gazetecilerin sorumluluklarını yerine getirmediğine değinilen bir başka haberde Yeni Bolşeviklere kuyruk olan bazı Tatar gençleri tarafından edepten mahrum; emelleri, fikirleri pek gaddarane gazetelerin çıkarıldığı ve bu gazetecilerin milletin tercümanı olması gerekirken şahsi hücumlarla vakit geçirdikleri ifade edilmektedir. Abdürreşid İbrahim Efendi’ye Moskova’ya gönderilen bir mektuptan yapılan alıntıya göre “Mukaddes vazifeleri bir tarafa bırakarak manasız şeylerle uğraştılar, durdular. Milletimizin haline mugayir cahilane gurur ile atıp tuttular. Herkesi iğfal ettiler. ... Bizim Tatar milleti bu inkılapta şair Puşkin’in dediği gibi “Çatlak çanak” ile kaldılar.”. Tecrübeli rehberler artık bulunmadığı için “Gençlerimiz, derya kadar davalar, dağlar kadar kibirlerle kendi beyinlerinde bin türlü münâzaalar, mücadeleler çıkardılar, milletin mukaddes emelini ateşlere yaktılar.” (Ârif, 1334/1918:265-266).

Rusya Müslümanlarının Matbuatı Üzerinde Rus Baskısı

Rusya sınırları içinde yaşayan Müslümanların özgürlüğü söz konusu olduğunda kesin bir şey söylemek çok da mümkün değildir. Çünkü yönetimin güttüğü siyasete bağlı olarak bazen tam bir sömürge gibi yaşamaya mahkûm edilmişler, bazen de –kısa bir süre için- düşüncelerini rahatlıkla ifade edebildikleri, dinlerini yaşayabildikleri, dillerini konuşabildikleri zamanlar yaşamışlardır. Rusya Müslümanlarını çoğu zaman düşman olarak gören Rus yöneticilerin en çok korktuğu şey ittihâd-ı İslam’ın gerçekleşmesidir. Bunu engellemek adına da farklı zamanlarda değişik şekillerde baskı uygulamış, Rusya Müslümanlarını sindirmeye çalışmışlardır.

Konumuzla bağlantılı olarak Rusya Müslümanlarına ait gazete ve dergiler aracılığıyla bu baskılardan haberdar olmaktadır. *Sırâtülmüstakîm* ve *Sebilürreşâd* dergilerinde Rusların Rusya Müslümanlarına yönelttiği baskılarla ilgili tespit ettiğimiz bazı haber, yazı ve yorumlar ne kadar zor zamanlar geçirdiklerini, ne gibi zor şartlar altında yaşamak zorunda kaldıklarını göstermesi açısından bizim için değerli ve önemlidir.

Uzun süredir uyuşuk halde bulunan, terakki adına herhangi bir adımın atılmadığı Rusya Müslümanları arasında *Tercüman*'la başlayan canlanma, akabinde diğer yayın organlarının ortaya çıkmasına, farklı kitapların basılmasına sebep olmuştur. Bu uyanışın iyice yayılmadan önüne geçmek ve Müslümanları Ruslaştırmak isteyen Rus yönetiminin siyasetiyle ilgili olarak Kazanlı Ayaz şunları söylemektedir: “Rus hükümetinin o vakitteki siyaseti bizi mutlaka Ruslaştırmaktı. Kendi dilimizde kitaplar, risaleler, gazeteler neşretmek ise o fikir için bir seddi mani idi. Bunun için bu neşriyatı men hususunda ne yapmak, ne kadar maniler çıkarmak lazım geldiyse yapmaktan, çıkarmaktan geri kalmadı.” Kazan’da gazete çıkarmak isteyenlerin başvurularının hiçbir neden gösterilmeden geri çevrildiğini belirten Kazanlı Ayaz yazısına şöyle devam etmektedir: “O vakitler Rusya’da sansür vardı. Ve İslam kitaplarına mahsus sansür de ta Petersburg’daydı; o zaman bir risale neşretmek için Petersburg’a müracaata mecbur edilir ve aylarla, yıllarla elendikten sonra kitabın en güzel yerleri kırmızı mürekkeple çizilerek bütün kıymet-i edebiye ve fenniyyesi bozulmuş olduğu halde ruhsat verilirdi.” (Kazanlı Ayaz, 1325/1909a:48).

Kazanlı Ayaz’ın bahsettiği sansürle ilgili olarak Lâ imzalı uzun bir yazıda anlatılanlar da Rus baskısını açık bir şekilde göstermektedir. Yazının sonunda ifade edildiğine göre Lâ, 1905 ilkbaharında Sansör Efendi’yle Petersburg’da görüşen iki Kazan Tatarından birinin hatıra defterinden istinsah ederek bu görüşmeyi kaleme almıştır. Bu yazıda anlatıldığına göre Petersburg’a bazı işleri için gelen Kazanlı Tatarlar, Sansör Efendi’yi Petersburg kütüphanesinde ziyaret ederek Kazan’dan on beş senedir istenen Tatarca gazete için izin çıkıp çıkmayacağını sorarlar. Sansör’e göre Tatarca diye bir lisan yoktur. Çarşıda, pazarda kullanılan adı bir dil vardır ama onunla edebi veya ilmi bir eser yazılamaz. Tatarca ile yazılmış kitaplarda kullanılan dilde de birçok yabancı kelime var: Arapça, Farsça, Frenkçe... Kazan Tatarları Sansör’ün bu ifadesi üzerine edebiyatlarının mükemmel olmadığını kendilerinin de bildiğini ancak başka dillerden kelime almanın sadece Tatarca’ya has olmadığını belirtirler. Sansör’e göre Tatarlar hükümet dilini kullanmalıydılar. Tatarlar gazete çıkaracak olsa diğer gazetelerle aralarında ihtilaf çıkabilir. Hükümet bunu engellemek adına ihtilaf çıkarabilecek vasıtaların ortaya çıkmasına mani olmak zorundadır. Bunun üzerine ziyaretçiler asıl ihtilafı Rus gazeteleri çıkardığı için bu durumda onların yasaklanması gerektiğini söylediler de Sansör’ü ikna edemezler. Sansör’ün hepsi Rus siyasetine uygun oldukça ilginç görüşleri vardır. Rusya’yı büyük bir eve benzetir. O evde birbirini anlamayan kişiler konuştuğunda acaba bizim aleyhimizde ne konuşuluyor vehmine kapılabilir. Tatarca kitap ya da gazete yazılırsa Ruslar da aynı şüpheye düşecektir. Ziyaretçiler cevap olarak: Lehliler Rusya aleyhine ayaklandılar, Finlandiya’da

karişıklıklar oldu, Ermenilerin yaşadığı bölgelerde asayiş yok ama onların kendi dillerinde matbuatları var, itirazında bulununca Sansör, Leh veya Finlandiyalıların çıkardığı gazetelerin çoğunlukla anlaşıldığını iddia eder. İslamiyet’le ilgili kitapların yayını için izin verilmediği gibi takvimlerin niçin bir yıl sonra yayımlanabildiğine dair soru üzerine Sansör bu takvimlerde incelenmesi gereken pek çok ayrıntı olduğunu savunur. Kur’an’daki ayetlerin açıklanmasına yayın olarak izin verilmemesiyle ilgili olarak da eski ulemanın matbuata karşı olduğunu, bunu dine muhalif gördüğünü ancak Katerina’nın hatasıyla Müslümanlara matbuat kapısının açıldığını söyler. Sansör’ün İsmail Gaspıralı hakkında da ilginç görüşleri var: “Kendisi İslam hakkında hiçbir şey bilmez, Arapça da bilmez, Türkçe de bilmez; lakin Paris’te bulunmuş, cesur, farta furtacı, korkmaz. Taaccüp ediyorum ki sizin ulema onun cehline bakmıyor da sözüne kulak asıyor.” (Lâ, 1325/1910:285-288).

İslam mebuslarından Sadreddin Maksudi Efendi’nin Duma’da yaptığı konuşmayı aynen alan *Müzâkerât Mecmuası*’ndan iktibas yapan *Tercüman* gazetesi bu yazı dolayısıyla Rus baskısını bir kez daha vurgulamış olur. Sadreddin Maksudi bahsi geçen nutkunda Müslümanları rahatsız eden baskılardan, mekteplerin kapatılmasından, muallimlerin, imamların azledilmesinden bahsetmeyeceğini, son zamanlarda İslamları en çok rahatsız eden misyonerlik çalışmalarından bahsedeceğini ifade etmektedir. Maksudi’ye göre politikacı misyonerlerin amacı Müslümanları Ruslaştırmaktır ve bu amaçla Müslümanlarla ilgili olarak misyoner rahipler yalan yanlış raporlar düzenlemektedirler (İmzasız, 1326/1910ö:135-136).

Müslümanlar hakkında yalan yanlış raporlar düzenleyerek Rusya’nın o coğrafyasında yaşayan Müslümanları tam anlamıyla hâkimiyetleri altına alma isteği Rus gazetelerinde de sık sık dile getirilmiştir. *Vakit* gazetesinden öğrendiğimize göre muhafazakâr ve irticacı Ruslar son senelerde Rusya Müslümanları arasında görülen hayat ve hareket eserleri hakkında durmadan gerçek dışı haberler yazmaktadır. Mesela *Russkoye Znamya* gazetesi “Rusya’da Genç Müslümanlar Hareketi” başlıklı yazıda Rusya’da Müslüman Kongresi yapan Topçu Başev ve arkadaşlarının Rusya’ya gelmiş Genç Türkler olduğunu iddia etmiştir. Gazeteye göre bu kongreler vasıtasıyla ihtilal hazırlanmaktadır. Bu gazetede ki iddialardan biri de de hac mevsiminde Mekke’de toplanan hacıların Rusya’yı Müslüman taht-ı hükmüne almak için görüşecek olmalarıdır. Bu haberlerin yalan olduğunu uzun uzun açıkladıktan sonra *Vakit* gazetesi yazıyı şöyle bitirir: “Biz Müslümanların bu son senelerde, bizi Hristiyan bayramlarında terk-i sa’y etmeye icbar etmezseniz, mekteplerimizde evvelden olduğu gibi kendi dilimizle ders okumayı men etmezseniz, diye ricalarımıza ihtilal demek hiç doğru olur mu?” (İmzasız, 1326/1910p:145).

Dünyanın farklı yerlerinden gelerek Mekke’de toplanan Müslümanların itihad-ı İslam’ı gerçekleştirme iddiasına ortak olan diğer Rus gazeteleri *Rus Bay-rağı* ve *Rus Ahalisi*’dir. Bu gazetelerde de Meşrutiyet’in bütün Müslüman ülkelere yayılacağı, Gaspirinski ve Topçiyaşef’in Genç Türklerin Rusya’daki hafiyeleri olduğu iddia edilmektedir. Bu iddiaya göre 1906 senesinde Nijni Panayırı’nda bir araya gelen Müslümanlar Rusya aleyhinde faaliyetler planladı. Aralarında Kazanlı Molla Aliyef, Kazanlı Molla Apanayef ve Yusuf Akçurin de vardı. 1907’de düzenledikleri kongrede Rusya’daki Müslüman mekteplerinde ancak Türkiye’de eğitim almış muallimlerin görevlendirilmesi kararlaştırıldı. “Bu tedâbirin her tarafta muvaffakiyetle tatbik olunabilmesi için her şehirde maarif-i cedide heyetleri tertip olundu; bunların vazifesi Türkiye’den gelen muallimlere, Rusya’da ikmal-i tahsil etmiş diye mahallî ahundlardan sahte şehadetnameler alıp vermekti.” 1908’deki toplantıdan sonra Genç Müslümanlar Komitesi Rusya’da muallimlik ve imamlık namzedi kişileri Genç Türklük ulûmunun tahsili için Türkiye’ye göndermeye çalıştı. Bir, bir buçuk yılda genç Türklük dersi tamamlanınca da Rusya’ya dönüp muallimlik yapıyorlar. Mekke’de büyük bir Müslüman kongresi toplanmış, Rusya’daki Genç Müslümanların hepsi buna katılmıştır (İmzasız, 1327/1911g:173-174).

Tercüman gazetesi sadece Rusya sınırları içinde veya dünya genelinde meydana gelen olayları okuyucusuna aktarmakla kalmayıp yeri geldiğinde büyük bir sorumluluk örneği göstererek Rus baskısına veya yalanlarına karşı gereken cevabı vermekten de çekinmeyen bir yayın organıdır. Buna bir örnek olarak Rusya’da tesis edilmek üzere olan Müslüman bankasıyla ilgili olarak muhafazakâr ve irticaî Rus gazeteleri bu girişimin aleyhinde atıp tutmaya başlayınca *Tercüman*’da neşredilen cevabı gösterebiliriz: “Efendiler! Bu yazdıklarınız nedir? Patriotizm mi? Yoksa alkolizm mi? Mektep ıslahından hoşlanmıyorsunuz, gazete neşrediliyor, beğenmiyorsunuz; mekatib-i idadiye ve Darülfünun’a girenlerimizi şüphe tahtında bulunduruyorsunuz, milli edebiyatımızı muzır görüyorsunuz; iktisadi teşebbüslerimizi karalamak istiyorsunuz... Azıcık olsun ayıptan haberiniz yok mu?” (İmzasız, 1326/1910r:395).

Gerek gazete sahipleri gerekse gazetelerde yazıları yayımlanan kişiler de sindirilmek amacıyla para cezasına çarptırılmakta, gazeteleri kapatılmakta, hatta daha ağır şekillerde de cezalandırılmaktadır. Bunun bir örneği *Vakit* gazetesi sahibi Fatih Kerimov’un İslamlar için darülmualimin açılmasına yönelik bir yazısı nedeniyle yüz elli ruble cezaya çarptırılmasıdır (İmzasız, 1326/1910s:96). Bu konuyla ilgili olarak verebileceğimiz başka bir örnek de Bakü’de neşredilen *Hakikat* gazetesinin kapatılmasıdır. “Hak ile Han” başlıklı yazı nedeniyle gazetenin kapatılması üzerine aynı gazetenin muharrirlerinden ve Türk üdebasının meşhur-

larından Ahmet Kemal Bey *Güneş* isimli bir gazetenin neşrine başlamıştır ve bu gazetenin naşirleri de milli hizmet ve gayretleriyle tanınan Orucov Kardeşler'dir (İmzasız, 1326/1910ş:71). *Sırâtı müstakim*'de tespit ettiğimiz bir başka haberde ise bu gazetenin ömrünün de uzun olmadığı ve belediye müdürünün muzır bulması nedeniyle kapatıldığı bilgisi yer almaktadır. Tiflis sansürünün marifetiyle Bakü'de neşredilen *Hilal* gazetesinin de kapatıldığını öğrendiğimiz bu yazıda Rus baskısıyla ilgili başka haberlere de yer verilmiştir: Rusya'nın her yerinden gelen Müslüman müderris ve muallimlere ders verilen Vyatka eyaletindeki Tatar medresesi hiçbir sebep yokken Rus zabıtası tarafından kapatılmış, müderris ve muallimleri de tevkif edilmiştir. Ayrıca Orenburg belediyesi maliye komisyonu Orenburg İslam medreselerine her yıl verilen 2500 rublenin artık verilmeyeceğini açıklamıştır. Gerekçe ise İslamların medreselerinin dinî olduğudur ve Müslümanlar ilim ve fen öğrenmek istiyorlarsa Rus mekteplerine devam edebilirler (İmzasız, 1326/1911c:431-432).

Müslüman mebuslarından Sadreddin Maksud Efendi Duma'da yaptığı konuşmasında Müslümanlara yönelik Rus mezaliminden bahsederken nefye mecbur bırakılan muallimlerden, mektep ve gazetelerin kapatılmasından da söz etmiş ve para cezasına çarptırılan veya kapatılan gazetelerden şu örnekleri vermiştir: “Bakü şehrinde münteşir *Güneş*, *Hilal* ve *Malumat* gazeteleri tatil ve *Vakit* gazetesi bir senede 800 ruble ve Bakü'de *Malumat* ve *Sadâ* gazeteleri de ceza-yı nakdiye duçar oldular. İşte efendiler bir sene zarfında Rusya'da icra edilen mezalimin bir kısmı bunlardır.” (İmzasız, 1328/1912c:230).

İsim verilmeden Rusya'dan gelen gazetelere dayandırılan bir haberde Müslümanlara karşı baskının iyice arttığı ifade edilmektedir. Bu baskının sebebiyse dört yüz sene evvel Ruslar tarafından ortadan kaldırılan Kazan Hanlığı'nı tekrar diriltmek için bir cemiyet kurulduğu ve bu cemiyet üyelerinin diğer Müslüman ülkelerle ve Osmanlı ile münasebette bulunduğu iddiasıdır. Bubi Medresesi müdürleri Ubeydullah ve Abdullah Efendilerle diğer muallimlerin de evleri aranarak tevkif edilmişlerdir. Lonez Medresesi müdür ve müdiresi de tutuklanmış, Müslüman kitapçı dükkânlarına baskın yapılmış, hadis tercümeleri toplatılmıştır. *Vakit* gazetesinin başmuharriri en keskin kalemlili siyasi muharrirlerden Fatih Kerimî'nin evinde yapılan aramalar sonucunda kâğıt nevinde her şeye el konulmuştur (İmzasız, 1327/1911h:31).

Tercüman gazetesinde yayımlanan bir haberde de Petersburg'da neşredilen *Roskoya Zanamyâ*'da yer alan Müslüman düşmanlığına dair bir yazıdan bahsedilmektedir. Bu yazıya göre “Tatar beldesi olan Bahçesaray İstanbul ile münasebettedir, İstanbul'dan gönderilmiş siyasi ajanlar, memurlar yuvasıdır, bir müddetten beri Rusya'ya sadık ve doğru kart mollaları hizmetlerinden çıkarıp

Osmanlı terbiyesi almış yeni fikirlerle dolmuş yaş mollalara makam veriliyor, imam ve muallim teadrik etmek üzere İstanbul'a talebe yollanıyor." Yalanlar devam ediyor: Kahvehanelerde, mekteplerde Sultan Murad'ın resmi asılmış, kalpak terk edilip Osmanlı fesi giyilmeye başlanmış... Bu iftiraların sonucunda Tatarlara emniyet edilmemeli, her türlü işten el çektirilmeli ifadesi var. *Tercüman* gazetesi her iftiraya açıklayıcı cevaplar verdikten sonra Rus gazetesinin Tatarların cahil kalmasını istediğini savunmuştur (İmzasız, 1327/1911:142-143).

Rusya Müslümanları üzerinde sadece Çarlık Rusya'sı döneminde değil, Bolşevik Rusya döneminde de büyük baskılar söz konusudur. *Yeni Kafkasya* gazetesinin bildirdiğine göre İdil Türkleri içinde İslam ve Türk bırakmamak emelinde olan Bolşevikler, Türk unsurlarını Ruslaştırmak için millî ve dinî hisleri tahkir etmekte, Müslümanların elinden paralarını zorla almakta ve komünist matbuatını okumaya mecbur bırakmaktadırlar. "Hâl-i hazırda Tatar lisanında neşredilen bütün gazetelerin yalnız bir vazifesi vardır ki o da dahili Rusya Türklerini bütün İslam ve Türk âleminden ayırmak. On yıllık Oktober Bayramı'na kadar İdil havzasında Türkçe bir kelime bırakmamak. Dört milyonluk Türk Tatar unsurunu Rus denizine daldırmaktan ibarettir." Gazetenin ifadesine göre mollalara, hocalara tahkir iyice artmıştır. Çocuğuna Rusça isim vermek Tatar komünistleri için en büyük siyasi hizmetlerden görülmekte, Türk isimleri Rus isimleriyle değiştirilmektedir. "Bolşevik Ruslar Müslüman unsurları içinde kuvvetli ve milli matbuat vücuda gelmesinden gayet korkuyorlar. Mahalli gazetelerde kendi vilayeti haricindeki Müslüman hayatına ait şeyler bulunmamasına gayret ediyorlar. Bugün Rus mezalimi, istilasî Türk-Tatar unsurunun lisanını hakiki manasıyla iman ve vicdanlarına, aile namuslarına kadar tahkir etti. Türk Tatar iktisadi kuvvetlerini tamamıyla tahrip etti. Millî hars, millî mefkûre, millî vicdan yolunda çalışan bütün ehl-i irfanı teşkilatları gayet dehşetli bir surette meydandan kaldırdı." (İmzasız, 1340/1924c:78-79).

Rus baskısı dendiğinde üzerinde durulması gereken önemli bir nokta da Rusya Müslümanlarına duyduğu düşmanlığı saklamak gereği duymayan *Novoye Vremya* gazetesinin yanlış yayınları, yanlış yönlendirmeleridir. Troytskili Ahmet Tacettin, bir yazısında bu gazetenin niyeti ve icraatıyla ilgili olarak detaylı bilgi vermektedir: Farklı milletlerden meydana gelen ülkelerde halkın rehberi olan matbuata düşen vazife millî taassupta çok ileri gitmeyerek vatandaşlar arsında birliği, sadakati mümkün olduğu kadar yerleştirmektir. Ancak yaptığı yayınlarla milleti galeyana getiren bir gazete var. Rus matbuatı arasında en muteberi ve en çok basılan, hükümetin yayın organı olan *Novoye Vremya*. Bu gazete yıllardır nifak tohumları serpererek Rusya Müslümanlarına hücum etmektedir. Ahmet Tacettin, adı geçen gazetede yer alan bir haberi de örnek olarak vermektedir.

Novoye Vremya'nın 11933 numaralı baskısında "Tatar Agitatörleri" başlıklı bir yazı yayımlanmıştır. Bu yazıya göre Rusya İslamlarının misyonerlik faaliyetleri sonucunda Kazan, Ufa ve Samara taraflarında İnarodislerin (Rus'tan gayri millet) miktarı günden güne çoğalmaktadır. Tatarların bu faaliyetten beklentisi Türkistan Hanlığını teşkil etmektir. Yazının devamında evhamın büyüdüğü dikkat çekmektedir: Tatarlar muhtariyet aldığında Türkiye'den çok büyük yardımlar görecekmış. Hatta II. Abdülhamit Türkistan Hanlığının teşkiline çalışmadığı için hal edilmiş. Yazara göre bunun altında yatan sebep ise Duma'da hürriyet-i diniyenin kabul edilmiş olması. Rusya bundan sonra yüzyıllardır sürdürdüğü misyonerlik faaliyetlerine devam edemeyecek. "... *Novoye Vremya* nice senelerden beri efkâr-ı umumiye'yi aleyhimize çevirmeye çalışıyor. Buna mukabil İslam matbuatı tarafından mutlak bir sükût yahut ara sıra olmak üzere bir iki satır tekzip. Madem ki isnâdâtı kâmil yalan, efkâr-ı umumiye'yi zehirlemekten başka bir şey değil; acaba o halde matbuatımız niçin bu yalanları susmakla yahut bir iki satır tekzip ile geçiriyorlar?" sorusunu soran Ahmet Tacettin düşüncelerine şöyle devam etmektedir: "*Novoye Vremya*'nın yazdıkları ne kadar saçma olursa olsun bunları hafife alarak gülüp geçmek büyük bir hatadır. Çünkü gazete amacına ulaşıp Ruslarla bizim aramızda bir anlaşmazlık çıkmasına sebep olabilir. İki sene önce *Vakit* gazetesinde *Novoye Vremya*'nın yazılarından birini tekzip amacıyla yazılan yazıda Rus lisanında intişar edecek bir gazeteye ihtiyacımız olduğu belirtilmişti. Ancak bununla kaldı, herhangi bir adım atılmadı. (...) Binaenaleyh bir an evvel otuz altı milyon İslam'ın tercümanı olmak üzere Rus lisanında bir gazete neşrederek bu gazetenin ve yandaşlarının hangi maksatla iftiralarda bulunduğunu âleme bildirelim." (Ahmet Tacettin, 1325/1909b:108-111).

Sadece *Novoye Vremya*'da değil Rusya Dahiliye Nezareti'nin yayın organı olan *Rusya* gazetesinde de ittihad-ı İslam korkusu dile getirilmektedir. "Müslümanlar arasında hareket" başlıklı bu yazıyı Kazanlı *Yıldız* gazetesi de önemli yerlerini tercüme ederek yayımlamıştır. Buna göre Müslümanların meşhur muharrirlerinden İsmail Bey Gasprinski Kahire'de neşrettiği *en-Nahda* gazetesinde "Ey âlem-i İslam, sende hayat var mı? Hayatta yeni bir medeniyet daha doğuracak mısın? Ey teceddüd-perverân, bana cevap veriniz!" diye nida edince dünyanın her yerinden cevaplar geldi. "Çin'den Fas'a, Mısır'dan Ufa'ya kadar âlem-i İslam kımıldandı, İslam uyandı, İslam yeniden doğdu, İslam tarik-i teceddüde ayak bastı, buna, İslam muharririni mesrur ve dîlşad bağrışıyorlar. Kitap ve risaleler neşrolunuyor, gazete ve mecmualar birbirlerini vely ediyorlar. (...) Kafkas'ta, Kırım'da ve Volga havzasında Müslümanlar neşr-i maarife, ittihad-ı medeniye fevkalade bir gayretle çalışıyorlar." Bu iddiaların sahibi Piskopos Aleksi'ye göre bu hareketin gayesi bütün âlem-i İslam'ı Türk sancağı altında toplayarak ittihad-ı

İslam fikrini fiiliyata dökmektir. Yine Piskopos Aleksi'ye göre ittiḥad-ı İslamcılarının çalışmaları boşa çıkmamış, Tatarlar uyanıp medeniyet ve gelişme yoluna ayak basar basmaz maarifi Türkiye'ye yakınlaştırmak istemişlerdir. “Kim ne lisanla konuşursa, o lisan sahibinin hâdimi olur. Bu hakikati mükemmel bilen ittiḥad-ı İslam mücahitleri, mektep ve kitaplar vasıtasıyla dillerini birleştirmeye gayret eylemektedir. Her yerde müşterek Türk dilini tedris ve ta'mim ediyorlar. Rusya Tatarları lisanlarını Osmanlı Türkleri ile tevhide çalıştıkları gibi, Tatar ve Türklerin ırken de bir olduklarını anlatarak, Tatarları milliyet cihetinden de Türklerle birleştirmeye uğraşıyorlar. Bunun içindir ki Rusya'da münteşir Tatar gazeteleri, Rusluğa, Rusya ile tekarrübe delil olabilecek her fikri, kendilerinden uzak bulunduyorlar.” (İmzasız, 1326/1910t:393-394).

Rusların ittiḥad-ı İslam korkusunu açıkça gördüğümüz bir başka haber yine *Novoye Vremya*'da yer almıştır. Gazeteye Kazan'dan gönderilen bir mektubun özet tercümesinde şu iddialar yer almaktadır: Son senelerde Müslümanlar ile Rusların münasebeti tamamen değişti. Müslümanlarda Ruslardan ayrılmak fikri doğduğu gibi Ruslara karşı düşmanlık hissi de uyanmıştır. Kazan Tatarlığı arasında zuhur eden bu haller ancak ittiḥad-ı İslam ile açıklanabilir. İttiḥad-ı İslam'ı sağlamak için Osmanlı Türklerinin edebî dili kabul edildi. Tatar mekteplerinde Rus dilinin okunmaması için şiddetli propagandalar yapıldı. “Kazan'ın belediye idaresi de Müslümanların taht-ı nüfuzunda bulunuyor. Rusların ataleti sayesinde Müslümanlarda bir ‘Türkistan’ teşkil etmek ümidi gittikçe meydan almakta ve bu ümit yeni yetişen Müslüman gençlerinin dimağlarında pek iyi yerleşmektedir.” (İmzasız, 1326/1911e:14-15).

Her fırsatı değerlendirerek Müslüman düşmanlığını sürdüren *Novoye Vremya* gazetesinin ortaya attığı tekliflerden biri de Buhara'nın Ruslar tarafından ilhak edilmesidir. “Buhara'nın dahili bir idare-i müstakilede bulunmasını Rusya'nın, Afganistan ile münasebat-ı ticariyyede bulunmasına, Rus mamulâtının Afganistan dahilinde ta'miminde mani olduğunu beyan” eden gazete buna sebep olarak da “Buhara gümrüklerinin, memurlarının tazyikatı”nı göstermektedir. Gazetede ayrıca “Rus malının Buhara hududundan Afganistan hududuna dahil olması için Buhara gümrüklerince her yükten 125 kuruş alındığını büyük bir haksızlık olarak iddia” edilmektedir (G. Hüsnü, 1326/1910:412). Rusya gazetelerinden *Ruskova Slolov* da Buhara Hanlığı'nın Rusya'nın idaresi altına girmesi zamanının geldiğini belirten ve bu meselenin en kısa zamanda halledilmesini hükümetten talep eden bir yazı yayımlamıştır (İmzasız, 1326/1910u:420).

Novoye Vremya'nın yine Müslümanlar aleyhine yaptığı haberlerden birinde Dahiliye Nezareti'nden bazı memurların Ufa ve Orenburg'a gönderilerek o şehirlerdeki ruhani idarenin Müslüman tebaanın ihtiyaçlarına göre işleyip işleme-

diğini kontrol edeceği bildirilmektedir. Habere göre bu memurlar mektep ve medreseleri de kontrol edecektir. Müslümanları idare edebilmek için onların hayat ve ahvalini bilmek gerektiğinin ifade edildiği yazıda Rus hükümetinin ilgisizliğinden de yakınılmaktadır. Tebaasıyla gerektiği gibi ilgilenmeyen Rus hükümeti yüzünden Volga havzasındaki ufak Türk unsurları Tatarların tesiriyle sıkı bir ittihat yaptılar. Hükümetin ilgisizliği yüzünden putperestler Müslüman oldu. Yirminci asırda Müslümanlar arasında bir uyanış görülüyor. Türkiye'deki olaylardan da etkilenmeleri kaçınılmazdır. Ufa'daki imam, muallim ve mürşitler Müslümanların yaşadıkları bölgelere dağılarak bütün dünya Türklerinin birleşmesi fikrine hizmet ediyor, putperest Türkleri Müslümanlaştırıyorlar. Ufa ruhani idaresi de İstanbul'un Genç Türkleriyle daimi münasebet içindedir. Gazetede yalanlardan biri de Abdürreşid İbrahim'in İstanbul'da Rusya aleyhine bir gazete çıkarmaya çalışmasıdır. Gazetede ayrıca Tatar mektep ve medreselerinde Osmanlı Türkçesi öğretildiği, Osmanlı İmparatorluğu tarih ve coğrafyası okutulduğu gibi yalan bilgiler de yer almaktadır. Gazetede ifade edildiğine göre mektep kitaplarının çoğu da İstanbul'da basılmıştır. Hatta bazı mektep talebelerine Osmanlı mekteplerinin üniforması giydirilmektedir. Henüz yeni bir düşünce olan ittihad-ı İslam propagandası büyümeden hükümet tarafından önü alınmalıdır, uyarısıyla da yazı sona ermektedir (İmzasız, 1326/1911d:301-303).

Rus hükümetinin Rusya Müslümanlarının tarihi ve hayatıyla ilgili tetkik yapmadığından şikâyet eden *Novoye Vremya*'nın bir başka sayısında yer alan uzun bir yazıda iddialar devam etmektedir. Bu yazıya göre önce Türkiye'de idari teşkilat tecdit edildi, bu, ittihada doğru atılan ilk adımdı. Kazan Tatarları bu hareketi takip etti. Görünüşte Rusya'ya sadık olan Rusya Tatarları diğer müstakil İslam ülkeleriyle birlikte büyük bir İslam âlemi teceddüdü için çalıştılar. Rusya hükümeti de bunları hiç görmedi. Tatar ittihad-ı İslam taraftarları çocuklarını kendi mezheplerine uygun mekteplerde okuttular. 1890'dan itibaren Volga Tatarları Rus memurlarından saklı olarak mekteplerindeki ruhani programı usul-ı cedideye çevirdi. Yeni mekteplerin programı Türkiye'ye uyduruldu. Osmanlı tarihi ve coğrafyası öğretilirken Rusya ve Rus lisanı hakkında bir şey konulmadı. İlk muallimleri Türkiye'de yetiştirildi. Tatarlar Volga etrafındaki Müslümanları da uyandırmaya başladı. Bu konuda en fazla Orenburg Müslüman Cemiyet-i Ruhaniyesi çalıştı. İmamların tayini de bu cemiyetçe yapılmaktadır. Mektep muallimliği için düzenlenen imtihan da Ufa'da yapıldığı için buraya gelen Kırgız, Kalmuk, Çeremis ve Oytaklar da bu cemiyet tarafından talim ediliyor ve yurtlarına döndüklerinde buna uygun çalışıyorlar. Volga civarında İslamiyet'i seçen Volga Hristiyanları da fazladır. Dine bigâne yaşayan Kırgızlarla Kalmuklar da Tatarlar tarafından şiddetli bir şekilde ikaz edilmektedir. Tatarlar Asya-yı Vus-

ta'daki Müslümanları da nüfuzları altına almak gayesindedir. Tüm bu yalanlardan sonra: "Tabii biz Rusya ahali-i İslamiyesinin kur'un-ı vusta halinden çıkarak âlem-i medeniye dahil olmasını arzu ederiz. Lakin bu arzumuzun hududu ahlâk-ı hıristiyanî, Avrupa medeniyeti ve Rusya Devleti'nin esasâtıdır. Ancak Avrupa medeniyeti fikrine mugayir ve milliyet esasına mübtenî bir medeniyet-i İslamiye şimdiki halimize tevâfuk edemez. Biz Hristiyan sıfatıyla İsevîlerle cihat fikrine iştirak eyleyemeyeceğimiz gibi, Rus sıfatıyla da Rusya devlet ve medeniyeti esaslarına dokunacak tedrisata da müsaade edemeyeceğiz." denilmektedir (İmzasız, 1327/1911i:364-366).

Novoye Vremya'ya göre Genç Türkler'in faaliyet alanı Rusya ile sınırlı değildir. Onlar İran, Hindistan ve Mısır'da da ittihad-ı İslam için faaliyetlerde bulunuyorlar ve bu durumdan zarar görecektir sadece Rusya değildir: "Bugün Osmanlı padişahının taht-ı idaresinde bulunan İslamlar, bütün İslamların kalîl bir kısmını teşkil ederler, Türklerin ittihad-ı İslam âmâlî, bugün taht-ı idarelerinde külliyetli miktarda İslamlar bulunan Rusya, İngiltere ve Fransa'yı tehdit etmektedir." (İmzasız, 1326/1911e:16-17).

İttihad-ı İslam'ı engellemenin en kolay ve etkili yollarından biri hiç kuşkusuz alfabe birlikteliğini ortadan kaldırmaktır. Bu konuyla ilgili olarak *Yeni Kafkasya* gazetesinde yer alan bir habere göre Bolşevik hükümeti bir an evvel Azerbaycan'da Latin harflerine geçilmesine karar vermiştir. Bakü'den *Zaryavastok* gazetesine çekilen bir telgrafa göre Bakü Halk Maarif Şubesi, Türk mekteplerinde ilk sınıftan itibaren Latin alfabesinin öğretilmesini tüm öğretmenlere emretmiştir. Latin harflerinin kabul edilmesi Rusya'nın ittihad-ı İslam korkusundan kaynaklanmaktadır. Azerbaycan Latin harflerine geçerse iki taraf da birbirlerinin yazdıklarını okuyamayacak, böylece rabita zayıflayacak. Çarlık döneminde farklı bir baskı yöntemi vardı. O zamanlarda Kafkasya'ya Türkiye ve İran'dan muallim gelmesi kesinlikle yasaklanırdı. Türkçe mekteplerden kovulurdu. "Kuvvetli Rus tazyik ve temsiline mukabele eden kuvvet Türkiye ile münasebette bulunan yerli matbuattı. Bu matbuat, harf ayrılığı yüzünden Türkiye ile harsî münasebetta bulunmaktan, ister istemez" mahrum kalacak ve milli simasını kaybedecektir (İmzasız, 1339/1923b:191-192).

Sonuç

II. Meşrutiyet'in ilanı nasıl Osmanlı İmparatorluğu'nda bir ifade özgürlüğü ortamı yarattıysa benzer bir durumun Rusya Müslümanları arasında da yaşadığı söylenebilir. Ancak Rusya sınırları içinde bu durum çok kısa sürmüş, Rusya Müslümanlarının ifade özgürlükleri yine kısıtlanmıştır. İfade özgürlüğünün en güzel göstergelerinden biri hiç kuşkusuz gazetelerdir. 1883'te Bahçesaray'da İsmail Gaspıralı tarafından yayımlanmaya başlanan *Tercüman* gazetesi, Rusya sınırları içinde yaşayan Rusya Müslümanları için hemen her konuda öncülük etmiştir. Yarattığı etkilerin en büyüğü de matbuat hayatını canlandırmış olmasıdır. Şiddetli Rus baskıları nedeniyle ibadetlerini rahatça yapamayan, dillerini özgürce kullanamayan Rusya Müslümanları için gazeteler kendilerini ifade etmenin en güzel vasıtalarından biri olmuştur.

1908'de yayın hayatına *Sırâtı-müstakîm* adıyla başlayıp 1912'den itibaren *Sebîlürreşâd* adıyla devam eden dergilerde Rusya Müslümanlarını yakından ilgilendiren hemen her konunun yanında matbuat hayatıyla ilgili olarak da çok yazıda haber ve yazı yer almaktadır. Adı geçen bu dergilerde, konumuzla ilgili tespit ettiğimiz yazıların muhtevisi genellikle Rusya Müslümanlarında matbuat hayatının nasıl başladığı, yeni çıkan gazeteler ve en çok da matbuat üzerindeki Rus baskısıyla ilgilidir.

Çalışmamız sırasında matbuatla ilgili yazılarda bir şekilde *Tercüman* gazetesinden bahsedildiğini gördük. Bu durum, adı geçen gazetenin Rusya Müslümanları arasında ne kadar etkili olduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir. İsmail Gaspıralı sadece diğer gazetelerin yayın hayatına başlamasına öncülük etmemiş, Rusya Müslümanlarının tüm hayatını etkileyecek usûl-i cedit gibi bazı yenilik tekliflerinde de bulunmuştur. Tespit ettiğimiz yazılarda *Tercüman* etkisinin yanı sıra Rus baskısının da onların kendi ahvallerine daha fazla yönelmesine sebep olduğu ifade edilmektedir.

Rusya Müslümanlarının çıkardığı yeni gazetelerle ilgili haberler de *Sırâtı-müstakîm* ve *Sebîlürreşâd* sayfalarında yer bulmuştur. Tespit ettiğimiz yazılarda hem var olan gazetelerden hem de yeni çıkan gazetelerden bahsedilmiştir. Bu gazeteler arasında İdil, Bürhan-ı Terakki, Zaman, Sadâ, Hakikat, Necât, Vakit, Füyûzât, Yeni Füyûzât, Yulduz, Beyânülhak, Malûmat, Malûmat-ı Cedide, Türkistan Vilayeti, Yeni Dünya sayılabilir. İncelediğimiz dergilerde sadece bu gazetelerin isimleri verilmemiş, adı geçen gazetelerin yayın hayatıyla ilgili gelişmelerden de bahsedilmiştir. Bu haberler sayesinde Rusya Müslümanlarının yaşadıkları hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz. Gazeteler vasıtasıyla bilgi sahibi olduğumuz konular arasında İslam'ın son istinadgâhi olarak gördükleri Osmanlı

İmparatorluğu'nun 20. Yy. başlarındaki durumu, dünyada ve özellikle Müslüman ülkelerde olup bitenler, Rusya Müslümanlarındaki iktisatla, sosyal hayatla, eğitime ilgili gelişmeler sayılabilir.

Gazeteler vasıtasıyla öğrendiklerimiz arasında en çok yeri tutan Rusya Müslümanlarının çeşitli şekillerde uğradıkları Rus baskısıdır. Konumuz itibarıyla sadece matbuat üzerindeki baskılara yoğunlaştığımız bu inceleme sonucunda baskının ardında yatan sebebin ittiḥad-ı İslam'ın gerçekleşmesi korkusu olduğu anlaşılmıştır. Müslümanları birbirine bağlayacak en kullanışlı vasıtaların başında geldiği için özellikle Rusların matbuat üzerindeki baskısı çok fazla olmuş, sansürün de yardımıyla bazı dönemlerde matbuat hayatını bazen neredeyse durma noktasına kadar getirmişlerdir. Gazeteler kapatılmış; gazeteciler, gazete sahipleri hapse veya sürgüne gönderilmiş, Müslümanlar arasında korku oluşturulmaya çalışılmıştır. İttiḥad-ı İslam korkusunu en fazla hisseden, bunun sonucunda da yalan yanlış haberlerle Rusya Müslümanlarına karşı cephe alınmasını sağlamaya çalışan Rus yayın organlarının başında *Novoye Vremya* gazetesi gelmektedir. Bu gazetede eskiden beri Müslümanlara ait olan toprakların ellerinden alınması gerektiği, hükümetin Müslümanlara karşı çok hoşgörülü davrandığı ve onların yaşayışını takip etmediği, Genç Türklerin Rusya topraklarında ittiḥad-ı İslam için gizli faaliyetlerde bulunduğu, Müslümanların bir an önce Ruslaştırılması gerektiği gibi gerçeği yansıtmayan pek çok yazı yer almaktadır. *Novoye Vremya*'nın bu tür yazılarına sayfalarında yer veren Müslüman gazeteleri, bu haberlerin gerçeğe ne kadar aykırı olduğunu ispatlamaya gayret etmişlerdir.

Sonuç olarak *Sırâtumüstakîm* ve *Sebilürreşâd* dergilerinde tespit etmiş olduğumuz yazılar sayesinde Rusya Müslümanlarının matbuat hayatı hakkında detaylı bilgilere sahip olmaktadır.

Kaynakça

- Abdülhak (1328/1912). Balkan Muharebesinin Bakü'deki tesirâtı. *Sebîlürreşâd*, 9(221), 22 Teşrinisani/5 Aralık, 240.
- Agayef A. (1326/1910). Âlem-i İslam: Makalât. *Sırâtı müstakîm*, 5(109), 23 Eylül/6 Ekim, 80-81.
- Akçura Y. (1325/1909a). Rusya'da Sakin Türklerin hareket-i milliye, fikriye ve siyasiyelerine dair. *Sırâtı müstakîm*, 2(39), 21 Mayıs/3 Haziran, 202-204.
- Akçura Y. (1325/1909b). Rusya'da sakın Türklerin hareket-i milliye, fikriye ve siyasiyelerine dair. *Sırâtı müstakîm*, 2(40), 28 Mayıs/10 Haziran, 215-218.
- Ârif (1334/1918). Rusya'da Tatar matbuatı. *Sebîlürreşâd*, 14(364), 8 Ağustos/8 Ağustos, 265-266.
- Kazanlı Ayaz (1325/1909a). Rusya Müslümanları-Tatarlar. *Sırâtı müstakîm*, 3(55), 10 Eylül/23 Eylül, 47-48.
- Kazanlı Ayaz (1325/1909b). Rusya Müslümanları-Tatarlar, *Sırâtı müstakîm*, 3(56), 60-62.
- Lâ (1325/1910). Sansörle mukâleme. *Sırâtı müstakîm*, 3(70), 24 Kanunievvel/6 Ocak, 285-288.
- Nuralizade Gıyasettin Hüsnü (1326/1910). Buhara, *Sırâtı müstakîm*, 4(102), 5 Ağustos/18 Ağustos, 412-413.
- Troytskili Ahmet Tacettin (1325/1909a). Âlem-i İslam: Rusya Müslümanları ve Rus marif nezareti. *Sırâtı müstakîm*, 3(61), 22 Teşrinievvel/4 Kasım, 143-144.
- Troytskili Ahmet Tacettin (1325/1909b). Âlem-i İslam: Novoye Vremya ve Âlem-i İslam. *Sırâtı müstakîm*, 3(59), 8 Teşrinievvel/21 Ekim, 108-111.
- İmzasız (1325/1909a). Buhara'dan mektup. *Sırâtı müstakîm*, 3(69), 17 Kanunievvel/30 Aralık, 266-267.
- İmzasız ve başlıksız (1325/1909b). *Sırâtı müstakîm*, 3(62), 29 Teşrinievvel/11 Kasım, 149-151.
- İmzasız (1325/1909c). Taşkent'te Müslüman cemiyet-i hayriyesi. *Sırâtı müstakîm*, 3(69), 17 Kanunievvel/30 Aralık, 272.
- İmzasız (1325/1910). Matbuat-ı İslamiye. *Sırâtı müstakîm*, 3(77), 11 Şubat/24 Şubat, 403-404.
- İmzasız (1326/1910a). Buhara'dan mektup. *Sırâtı müstakîm*, 4(82), 17 Mart/30 Mart, 75.
- İmzasız (1326/1910b). Matbuat: 10 Temmuz münasebetiyle. *Sırâtı müstakîm*, 4(102), 5 Ağustos/18 Ağustos, 418.

- İmzasız (1326/1910c). Matbuat: Yeni Füyûzât. *Sırâtı müstakîm*, 5(119), 2 Kanunievvel/15 Aralık, 254-255.
- İmzasız (1326/1910d). Şuûn: Rusya. *Sırâtı müstakîm*, 5(120), 9 Kanunievvel/22 Aralık, 271.
- İmzasız (1326/1910e). Ma'hûd Tarih-i İslamiyet hakkında. *Sırâtı müstakîm*, 4(80), 4 Mart/17 Mart, 40.
- İmzasız (1326/1910f). Matbuat-ı İslamiye. *Sırâtı müstakîm*, 4(88), 29 Nisan/12 Mayıs, 180.
- İmzasız (1326/1910g). Matbuat-ı İslamiye. *Sırâtı müstakîm*, 4(82), 17 Mart/30 Mart, 75.
- İmzasız (1326/1910h). Matbuat-ı İslamiye. *Sırâtı müstakîm*, 4(91), 20 Mayıs/2 Haziran, 230-231.
- İmzasız (1326/1910ı). Matbuat-ı İslamiye. *Sırâtı müstakîm*, 4(88), 29 Nisan/12 Mayıs, 180.
- İmzasız (1326/1910i). Matbuat-ı İslamiye. *Sırâtı müstakîm*, 4(91), 20 Mayıs/2 Haziran, 230.
- İmzasız (1326/1910j). Şuûn: Kafkasya- Müslümanları meşgul eden mesail. *Sırâtı müstakîm*, 4(101), 29 Temmuz/11 Ağustos, 397.
- İmzasız (1326/1910k). Musibet-i milliye. *Sırâtı müstakîm*, 5(114), 28 Teşrinievvel/10 Kasım, 163-164.
- İmzasız (1326/1910l). Matbuat-ı İslamiye. *Sırâtı müstakîm*, 4(86), 15 Nisan/28 Nisan, 144-145.
- İmzasız (1326/1910m). Şuûn: Rusya. *Sırâtı müstakîm*, 4(102), 5 Ağustos/18 Ağustos, 419.
- İmzasız (1326/1910n). Şuûn: Rusya. *Sırâtı müstakîm*, 5(111), 8 Teşrinievvel/20 Ekim, 129.
- İmzasız (1326/1910o). Şuûn: Rusya. *Sırâtı müstakîm*, 5(113), 21 Teşrinievvel/3 Kasım, 161.
- İmzasız (1326/1910ö). Âlem-i İslam: elvâh-ı intibah 1. *Sırâtı müstakîm*, 4(86), 5 Nisan/28 Nisan, 135-136.
- İmzasız (1326/1910p). Pireyi deve yapıyorlar. *Sırâtı müstakîm*, 5(112), 15 Teşrinievvel/27 Ekim, 145.
- İmzasız (1326/1910r). Müslümanların terakkiyatına karşı. *Sırâtı müstakîm*, 4(101), 29 Temmuz/11 Ağustos, 395.
- İmzasız (1326/1910s). Şuûn-ı İslamiye: Rusya. *Sırâtı müstakîm*, 4(83), 24 Mart/6 Nisan, 96.
- İmzasız (1326/1910ş). Şuûn: Kafkasya. *Sırâtı müstakîm*, 5(108), 16 Eylül/29 Eylül, 71.
- İmzasız (1326/1910t). İntibah-ı İslam aleyhine. *Sırâtı müstakîm*, 4(101), 29 Temmuz/11 Ağustos, 393-394.
- İmzasız (1326/1910u). Şuûn: Buhara. *Sırâtı müstakîm*, 4(102), 5 Ağustos/18 Ağustos, 420.

- İmzasız (1326/1911a). Necat refik-i muhteremimizin meslek makalesi. *Sırâtı müstakîm*, 5(123), 30 Kanunievvel/12 Ocak, 317-318.
- İmzasız (1326/1911b). Kafkasya’da doğup batan hilal. *Sırâtı müstakîm*, 6(131), 24 Şubat/9 Mart, 16.
- İmzasız (1326/1911c). Şuûn: Rusya. *Sırâtı müstakîm*, 5(130), 17 Şubat/2 Mart, 431-432.
- İmzasız (1326/1911d). Müslümanlar ve Rusya. *Sırâtı müstakîm*, 5(122), 23 Kanunievvel/5 Ocak, 301-303.
- İmzasız (1326/1911e). Matbuat: Rusların Rusya Müslümanları hakkındaki zanları. *Sırâtı müstakîm*, 6(131), 24 Şubat/9 Mart, 14-15.
- İmzasız (1326/1911f). İttihad-ı İslam hareketi. *Sırâtı müstakîm*, 6(131), 24 Şubat/9 Mart, 16-17.
- İmzasız (1327/1911a). Şuûn: Rusya. *Sırâtı müstakîm*, 6(155), 10 Ağustos/24 Ağustos, 399-400.
- İmzasız (1327/1911b). Şuûn: Rusya. *Sırâtı müstakîm*, 6(139), 21 Nisan/4 Mayıs, 144.
- İmzasız (1327/1911c). Şayan-ı teellüm ve teessür bir haber: Tercüman durdu. *Sırâtı müstakîm*, 6(140), 28 Nisan/11 Mayıs, 159-160.
- İmzasız (1327/1911d). İstanbul vekayiin âlem-i İslam’a aksi. *Sırâtı müstakîm*, 6(133), 10 Mart/23 Mart, 42.
- İmzasız (1327/1911e). Şuûn: Rusya. *Sırâtı müstakîm*, 6(140), 28 Nisan/11 Mayıs, 159-160.
- İmzasız (1327/1911f). Şuûn: Rusya. *Sırâtı müstakîm*, 6(155), 10 Ağustos/24 Ağustos, 399-400.
- İmzasız (1327/1911g). Rusya’da genç Müslümanlık hareketi. *Sırâtı müstakîm*, 6(141), 5 Mayıs/18 Mayıs, 173-174.
- İmzasız (1327/1911h). Rusya’da tazyikat. *Sırâtı müstakîm*, 6(132), 3 Mart/16 Mart, 31.
- İmzasız (1327/1911ı). Matbuat: Haksız itham, muhıkk müdafaa. *Sırâtı müstakîm*, 6(139), 21 Nisan/4 Mayıs, 142-143.
- İmzasız (1327/1911i). Matbuat: Rusya ve Müslümanlar. *Sırâtı müstakîm*, 6(153), 27 Temmuz/10 Ağustos, 364-366.
- İmzasız (1328/1912a). Şuûn: Rusya. *Sırâtı müstakîm*, 8(187), 22 Mart/4 Nisan, 92.
- İmzasız (1328/1912b). Şuûn: Buhara. *Sebîlürreşâd*, 9(212), 13 Eylül/26 Eylül, 80.
- İmzasız (1328/1912c). Rusya’da Müslümanlara yapılan mezalim. *Sebîlürreşâd*, 8(194), 10 Mayıs/23 Mayıs, 230.
- İmzasız (1329/1913a). Şuûn: Rusya. *Sırâtı müstakîm*, 10(252), 27 Haziran/10 Temmuz, 300.

- İmzasız (1329/1913b). Şuûn: Afganistan. *Sebilürreşâd*, 10(241), 11 Nisan/24 Nisan, 120-121.
- İmzasız (1329/1913c). Hayat-ı akvam-ı İslamiye. *Sebilürreşâd*, 11(275), 5 Kanunievvel/18 Aralık, 238-239.
- İmzasız (1329/1913d). Şuûn: Türkistan. *Sebilürreşâd*, 10(250), 13 Haziran/26 Haziran, 268.
- İmzasız (1329/1913e). Şuûn: Kafkasya. *Sebilürreşâd*, 10(238), 7 Mart/20 Mart, 36.
- İmzasız (1329/1913f). İctimaiyat: Aldanıyoruz ve aldatıyoruz. *Sebilürreşâd*, 11(272), 14 Teşrinisani/27 Kasım, 182-183.
- İmzasız (1335/1919). İslam Gürcistanı. *Sebilürreşâd*, 16(414-415), 15 Mayıs/15 Mayıs, 227-228.
- İmzasız (1339/1923a). Bolşeviklerin maarif siyasetleri. *Sebilürreşâd*, 22(569-570), 18 Teşrinievvel/18 Ekim, 192.
- İmzasız (1339/1923b). Latin hurûfu. *Sebilürreşâd*, 22(569-570), 18 Teşrinievvel/18 Ekim, 191-192.
- İmzasız (1340/1924a). Azerbaycan'ın Ruslaşması. *Sebilürreşâd*, 23(583), 10 Kanunısani/10 Ocak, 336-337.
- İmzasız (1340/1924b). Şuûn-ı içtimaiye: Azerbaycan'ın Ruslaşması. *Sebilürreşâd*, 24(608), 10 Temmuz/10 Temmuz, 167.
- İmzasız (1340/1924c). Rusya'da İslam ve Türk medeniyetine karşı mücadele. *Sebilürreşâd*, 25(629), 11 Kanunievvel/11 Aralık, 78-79.

TÜRKİYE'DEKİ GAZETECİLİK BÖLÜMÜ

BASIN TARİHİ MÜFREDATLARININ

TÜRK DÜNYASI BASININA İLGİSİ

ZEYNEP BERRE ÖZÇELİK / AHBV İLETİŞİM FAKÜLTESİ,
GAZETECİLİK BÖLÜMÜ

zeynep.ozcelik@hbv.edu.tr

Giriş

Aklın oluş çizgisinin ilk noktası insanın kendisini ve çevresini anlamak çabasında toplanırken, anlamak istemekle başlayan akıl hareketi ise söz ve yazıyı başkalarına aktarma ile haber sonucuna ulaşır. Gazete de bu oluş doğrultusunda ortaya çıkmıştır. (Oral, 1967:22)

Gazeteciliğin meslek olarak kurumsallaşması 17. yüzyıla dayansa da diğer sosyal bilimlere nazaran çok daha genç olan gazetecilik bilim dalının oluşurulması ancak 20. yüzyılda gerçekleştirilebilmiştir. Öyle ki ilk kez 1916 yılında Almanya Leipzig'de 'Gazete Bilgisi Enstitüsü' adıyla Karl Bücher tarafından bir enstitü kurulur. Bu enstitüden üç yıl sonra 1919'da Köln'de Martin Spahn, Münster'de ise Aloys Meister gazete bilgisi anabilim dallarını kurarlar. Bunları Berlin, Heidelberg, Münih, Nürnberg, Königsberg, Freiburg, Halle, Viyana ve Zürich'teki üniversitelerde kurulan gazete bilgisi ana bilim dalları izler. Gazete Bilgisi Bilim Dalı Alman üniversitelerinde 20'li yılların sonlarında kurumsal olarak sağlamlaştırılırken, 1929 yılında Almanya'da bulunan yirmi üç üniversitenin yirmisinde gazete bilgisi öğrenimi verilir. Süreç içerisinde gazete bilgisinden gazetecilik bilimine gidilir ve gazete bilgisi kapsamında gazeteler ve gazeteciliğe ilişkin çalışmaların incelendiği bilim dalı zaman içerisinde 'Gazetecilik Bilimi' adını alır. (Fusun, 2007:12-14, Fusun, 2011:23-25)

Bununla birlikte 20. Yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri'nde gelişen ve yaygınlaşan gazetecilik okullarından bahsedilerek, ilk gazetecilik okulunun 1869 yılında Washington College'de açıldığı, bundan sonra 1893-1901 arasında Pennsylvania Üniversite'sinde gazetecilik konusu üzerine dersler verildiği fakat ilk dört senelik programıyla tam bir gazetecilik fakültesinin Illinois Üniversitesi'nde kurulduğu kaydedilir. (Oral, 1967:30)

Türkiye'de gazetecilik eğitiminin başlaması ise 2. Dünya Savaşı sonrasında mümkün olabilmektedir. Burada bir parantez açılarak Türk gazeteciliğinin kendine özgü yapısına kısaca değinilmesi Türkiye'de gazetecilik eğitimin neden bu denli geç başladığına yönelik kavrayış derinliği sağlayacaktır.

Malumdur ki, ortaya çıkış koşulları Avrupa'dan farklı olan Türk basını incelenirken, öncelikle matbaanın kuruluşunun neden ağır adımlarla ilerlediği izah edilir ve Osmanlı Devleti içindeki Yahudi, Ermeni, Rum azınlıklarının matbaa faaliyetlerinden bahsedilir. Bu anlatı Müteferrika'nın matbaası ve 1828 tarihli Vakayii Mısriye ile 1831 tarihli Takvimi Vakayi ile devam eder. (Oral, 1967:48-71, Koloğlu, 2023:11-61, Topuz, 2023:13-17, Çavdar, 2007:13-20, Alemdar ve Uzun, 2013:176-177, Nüzhet, 1931:7-35, Başkut, 1967:75-79) Bu bağlamda Selim Nüzhet'in Türk gazeteciliğinin tarihi seyrini incelerken gazetenin yerine dair şu tespiti Türkiye'de gazetecilik eğitimin neden geç başladığına yönelik bir izah sunması bakımından mühimdir. Selim Nüzhet şöyle der:

“Gazete bizde, gündelik her eşya gibi, biraz hor tutulmuş, tarihi layık olduğu veçhile tetkik edilmemiştir. İptida böyle bir tetkik yapabilmek için lazım gelen vesikalar yoktur. Gazete koleksiyonları hiçbir kütüphanemizde tamam değildir. Hatta bütün kütüphaneleri dolaşmak şartıyla çıkmış bütün gazeteleri görmek kabil olmaz. Bir kısmının ismi varsa cismi yoktur. Öyle aramakla bulunmaz. İnsanın adeta böyle bir gazete çıkmamıştır diyeceği gelir. Fakat günün birinde tesadüfen onu gözünüzün önüne koyar.” (Nüzhet, 1931:7)

Parantezin kapatılmasının ardından gazetecilik eğitiminin kısa tarihine bakılacak olursa, Türkiye'de gazetecilik eğitimi Batıdaki örneklerinden yaklaşık 50 yıl sonra, 2. Dünya Savaşı sonrasında mümkün olabilmektedir. İlk gazetecilik okulları olarak 1948 yılında kurulan ‘İstanbul Gazetecilik Okulu’ (Marmara Üniversitesi) ve 1950 yılında kurulan ‘Gazetecilik Enstitüsü’ (İstanbul Üniversitesi) anılır. Görüldüğü üzere çok uzak bir geçmişi olmayan gazetecilik programları son 70 yıl içerisinde artarak, kurumsal eğitim çatısı altında verilmeye devam etmiştir. Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) 2024 yılı verilerine (YÖK Atlas Verileri,

t.y.) göre 35¹ devlet üniversitesinde ayrıca 6² vakıf üniversitesinde gazetecilik lisans programı mevcuttur. Toplamda 41'i bulan bu fakülteler arasından araştırma kapsamında ele alınan 11 iletişim fakültesinin kuruluş tarihçesine kısaca bakmak, basın tarihi derslerinin sinoptik -başka bir ifadeyle mukayeseli- analizi bakımından katkı sunacaktır.

Akademik başarı sırasına göre başlanacak olursa, Yeditepe Üniversitesi (Gazetecilik Bölümü Hakkında, t.y.) ilk kez 1996 yılında gazetecilik bölüm öğrencilerini alırken, diğer fakültelere nazaran daha köklü bir geleneğe sahip olan Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu (Tanıtım, t.y.) ise 1965 yılında UNESCO'nun ve Gazeteciler Cemiyetinin katkılarıyla kurulmuş, 1992 yılında Basın Yayın Yüksek Okulu'nda İletişim Fakültesine dönüştürülmüştür.

1950 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi bünyesinde kurulan Gazetecilik Enstitüsü de 1992 yılında İletişim Fakültesi adını alarak kurumsal hayatına devam etmiştir. Akademik başarı sırasına göre dördüncü sırada yer alan İstanbul Medipol Üniversitesi Gazetecilik Bölümü'nün ilk öğrencilerini 2016-2017 eğitim öğretim yılında aldığı ifade edilir. (İrvan, 2022:10) Beşinci sırada yer alan Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi kuruluş tarihçesini kendi resmi tanıtım sitesinde şöyle anlatır: (Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Genel Bilgiler, t.y.)

“1948’te, Şehzadebaşı’nda Müderris Yahya Fehmi Tuna tarafından, ilk gazetecilik okulu olarak kurulan İstanbul Gazetecilik Okulu, fakültemizin çekirdeğini oluşturmaktadır. 1966-1967 öğretim yılında, 1971 ve 1973 yıllarında geçirdiği önemli idari ve yapısal değişikliklerden sonra, 20 Temmuz 1982 tarihinde, 41 sayılı K.H.K. ile Basın Yayın Yüksekokulu adı altında üniversitemize bağlanmış; 1992 yılında, İletişim Fakültesi adını almıştır.”

Altıncı sırada yer alan ve vakıf üniversitesi olan İstanbul Aydın Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde ise 2007 yılından günümüze Gazetecilik Bölümü'nde eğitim verilmektedir. (İstanbul Aydın Üniversitesi İletişim Fakültesi Tarihçe, t.y.) Yedinci sıradaki Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi, resmi sitesinde temelini 1968 yılında kurulan İzmir Karataş Özel Gazetecilik Yüksek Okulu'na dayandırmaktadır. 1992 öncesinde kurulan tüm gazetecilik okulları gibi bu kurum da

1 Akdeniz Üniversitesi, Aksaray Üniversitesi, Anadolu Üniversitesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çukurova Üniversitesi, Dicle Üniversitesi, Ege Üniversitesi, Erciyes Üniversitesi, Fırat Üniversitesi, Gaziantep Üniversitesi, Giresun Üniversitesi, Gümüşhane Üniversitesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İnönü Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Karabük Üniversitesi, Kastamonu Üniversitesi, Kocaeli Üniversitesi, Marmara Üniversitesi, Mersin Üniversitesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sakarya Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Trabzon Üniversitesi, Uşak Üniversitesi, Yozgat Bozok Üniversitesi

2 İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul Medipol Üniversitesi, Maltepe Üniversitesi, Üsküdar Üniversitesi, Yeditepe Üniversitesi

1992 yılında bugünkü statüsüne kavuşarak İletişim Fakültesi adını almıştır. (Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Tarihçe, t.y.) Sekizinci sırada yer alan Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi'nin ilk öğrencilerini 2010-2011 eğitim öğretim yılında aldığı ifade edilir. (İrvan, 2022:10) Dokuzuncu sıradaki Üsküdar Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde gazetecilik eğitimi 2013-2014 eğitim yılından 2019-2020 eğitim yılına kadar Yeni Medya ve Gazetecilik Bölümü altında verilirken, 2020-2021 eğitim yılından Gazetecilik Bölümü altında verilmeye devam etmektedir. (Gazetecilik Bölümü Nedir, t.y.) Onuncu sırada yer alan İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Fakültesi'nin de ilk öğrencilerini 2008-2009 eğitim öğretim yılında aldığı kaydedilir. (İrvan, 2022:10) Son olarak en köklü gazetecilik eğitimine sahip fakültelerden biri olan Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi'nin tarihçesi ise fakültenin resmi sitesinde şöyle aktarılır: (AHBV Üniversitesi İletişim Fakültesi Tarihçe, t.y.)

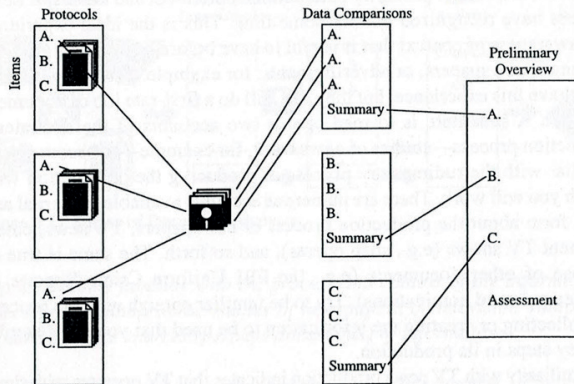
“1967 -1968 akademik yılında, özel statülü olarak, Başkent Gazetecilik Yüksek Okulu adıyla kuruldu. 1981 yılında Basın Yayın Yüksek Okulu adıyla Gazi Üniversitesi bünyesine alınan okul, 1992 yılında G.Ü. İletişim Fakültesi adını aldı. 2018 yılında Ankara Hacıbayram Veli Üniversitesi'nin kuruluşuyla birlikte Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi adıyla eğitim öğretim faaliyetlerini sürdürmektedir.”

Gazetecilik eğitimine dair bu kısa tarihçenin ardından araştırmanın amaç, kapsam ve yöntemi noktasında ifade edilmesi gereken öncelikle bu araştırmanın merkezinde YÖK'e bağlı olan devlet ve vakıf üniversitelerinin iletişim fakültelerinin yürürlükteki gazetecilik müfredatlarının 'Basın Tarihi' dersleri açısından değerlendirilmesi olduğudur. Bu sebeple gazetecilik programlarının resmi internet sitelerinde yayınlamış oldukları ders bilgi paketlerinden ders içerikleri temin edilmiştir. Ulaşılan basın tarihi ders bilgi paketleri; derslerin adları, amaçları ve içerikleri bakımından detaylı bir şekilde incelenmiş, elde edilen bulgular tartışılmıştır.

Bu eksenle araştırmanın birinci bölümünde Basın Tarihi ders bilgileri analiz edilmiş, ardından bu dersin eğitiminde kullanılan kaynakların içerikleri özetlenmiştir. Böylelikle Türkiye'deki üniversitelerin gazetecilik bölümlerinin basın tarihi derslerinde günümüz Türkiye sınırlarının dışında kalan Türk dünyasının matbuat faaliyetleri ile ne ölçüde alakadar olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Böylelikle bahse konu ders içeriğinin Türk dünyası basınına ilgisi noktasındaki eksiklerin farkına varılması ve ders içeriğinin bu yönde gelişimine katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Bu yapılırken Basın Tarihi ders içeriklerinin temel konularının, benzer ve farklı yönlerinin ne düzeyde olduğunun, belirlenmesi de amaçlanmıştır.

Örneklem seçiminde ise Türkiye'deki gazetecilik bölümlerinin akademik başarı sırası, başka bir ifadeyle 2023 yılı taban puanına göre yerleşilen en yüksek -devlet ve vakıf- on üniversite ve ders içeriklerine dijital ortamda erişim ölçütü olarak kabul edilmiştir. Bu doğrultuda İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Programı Basın Tarihi dersinin içerik, kaynak ve amaçlarına ulaşamadığı için sayı bir artırılarak sıralamada 11. sırada yer alan AHBV İletişim Fakültesi araştırmaya dâhil edilmiştir.

Araştırma doküman analizi yöntemine göre gerçekleştirilen nitel bir araştırmadır. Bilindiği üzere doküman analizi, hem basılı hem de elektronik (bilgisayar tabanlı ve internet erişimli) materyaller olmak üzere belgeleri incelemek veya değerlendirmek için kullanılan sistematik bir dizi işlemdir. (Bowen, 2009:27) Hem yüzeysel taramayı hem de titiz bir inceleme ve yorumlamayı içeren doküman analizinin diğer nitel araştırma yöntemleriyle karşılaştırıldığında, veri toplama yerine veri seçimi gerektirdiği için daha az zaman alarak daha verimli olması, daha fazla veriye dijital ortamda erişim, daha az maliyet gerektirmesi gibi avantajları vardır. (Bowen, 2009:31, 32) Bazı araştırmacılar doküman analizini alanyazın taraması olarak adlandırırsa da doküman analizinin başlı başına bir araştırma yöntemi olup araştırılan konuya ilişkin alanyazın taramasını da içerdiği kaydedilir. (Sak ve diğerleri, 2021: 241) Doküman analizinde tüm dokümanların verisi analiz edilebilir ya da eldeki veri setinden seçmeler yapılabilir sonrasında kategoriler geliştirilebilir. Betimleme, analiz ve yorumlama olmak üzere üç aşamadan geçirilen dokümanlardan daha etkin yararlanılabilmesi için verilerin işlenmesi, verilerin görsel hale getirilmesi, sonuç çıkarma ve değerlendirme gerekir. (Kümbetoğlu, 2017:146,147)

Şekil 1: Protokol Analizinin Mantığı (Altheide, 1996:26)

Bunların yanında üstteki şekilde görüldüğü üzere nitel doküman analizinde kategori ya da başka bir ifadeyle değişken listelerinden oluşan bir protokol üzerinden metne daha doğru sorular yöneltilip veri karşılaştırılması ve özet yapılabilir. Zira nicel doküman analizinde esas olan istatistiksel olarak sayılabilen ve analiz edilebilen veriler elde etmek iken, nitel veri analizi büyük ölçüde metin, anlatı ve açıklamalara dayanır. Protokol sayesinde veriler artırılmış anlam kazanır. (Altheide, 1996:26,27)

1. Verilerin Değerlendirilmesi

1.1. Ders İçerik Formlarının Değerlendirilmesi

Gazetecilik eğitimin kısa tarihi ayrıca araştırmanın amaç, önem ve yöntemine dair verilen bilgilerin ardından Türkiye’de iletişim fakülteleri gazetecilik programında zorunlu dersler kapsamında yer alan basın tarihi derslerinin doküman analizi yöntemiyle incelenmesine dair protokolün ilk maddesi olarak dersin adı ele alınacaktır. Sonra sırasıyla dersin dili, işlendiği dönem, amacı, haftalık konuları ve kaynakları incelenecektir.

Tablo 1: Basın Tarihi Dersinin Fakülteleere Göre Farklı Adlandırılması

Dersin Adı	Üniversite
Basın ve Yayın Tarihi	Yeditepe Üniversitesi İletişim Fakültesi
Türkiye Basın Tarihi	Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi
Türk Basın Tarihi	İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi
Türk Basın Tarihi	İstanbul Medipol Üniversitesi İletişim Fakültesi
Türk Basın Tarihi	Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi
Türk Basın Tarihi	İstanbul Aydın Üniversitesi İletişim Fakültesi
Basın Tarihi	Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi
Türk Basın Tarihi	Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi
Gazetecilik Tarihi	Üsküdar Üniversitesi İletişim Fakültesi
Basın Tarihi	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi

Tablo 2: Basın Tarihi Dersinin Fakülteleere Göre Farklı Adlandırılmasına Yönelik Sayısal Veriler

Türk Basın Tarihi	Basın Tarihi	Basın ve Yayın Tarihi	Türkiye Basın Tarihi	Gazetecilik Tarihi
5	2	1	1	1

Tablo 1 ve 2’de görüldüğü üzere basın tarihi derslerinin isimlendirmesinde “Türk Basın Tarihi” tercihi öne çıksa da “Basın Tarihi”, “Gazetecilik Tarihi”, “Basın ve Yayın Tarihi”, “Türkiye Basın Tarihi” gibi adlar da derse verilmektedir. Dersi “Basın ve Yayın Tarihi” adıyla müfredatına alan Yeditepe Üniversitesi hariç tüm diğer üniversitelerin fakültelerinde dersin Türkçe olarak işlendiği belirtilmiştir. Bahse konu fakültede dersin İngilizce işlendiği kaydedilir.

Tablo 3: Dersin İşlendiği Yarıyıl

Dersin Yarıyılı	Üniversite	Dersin Yarıyılı	Üniversite	Dersin Yarıyılı	Üniversite	Dersin Yarıyılı	Üniversite
1. Yarıyıl	İstanbul Medipol, Maltepe	3. Yarıyıl	Marmara	5. Yarıyıl	-	7. Yarıyıl	-
2. Yarıyıl	İstanbul, İstanbul Aydın, Ege	4. Yarıyıl	Yeditepe, Ankara Hacı Bayram Veli	6. Yarıyıl	Ankara, Üsküdar	8. Yarıyıl	-

Tablo 4: Derslerin İşlendiği Dönemlere Yönelik Sayısal Veriler

Dersin Yarıyılı	Üniversite Sayısı	Dersin Yarıyılı	Üniversite	Dersin Yarıyılı	Üniversite	Dersin Yarıyılı	Üniversite
1. Yarıyıl	2	3. Yarıyıl	1	5. Yarıyıl	-	7. Yarıyıl	-
2. Yarıyıl	3	4. Yarıyıl	2	6. Yarıyıl	2	8. Yarıyıl	-

5. 7. ve 8. Yarıyıl da basın tarihi dersini işleyen gazetecilik programı bulunmazken, 2. Yarıyıl da dersi işleyen 3 fakülte, 1. Yarıyıl da dersi işleyen 2 fakülte, 4. Yarıyıl da dersi işleyen 2 fakülte, 6. Yarıyıl da dersi işleyen 2 fakülte ve 3. Yarıyıl da dersi işleyen 1 fakülte bulunmaktadır. Bu veri dersin ilk iki yılda verilmesi gereken temel bir ders olduğunu göstermesi bakımından anlamlıdır.

Tablo 5: Fakültelere Göre Basın Tarihi Dersinin Amaç Tanımlamaları

Üniversite	Dersin Amaçları
Yeditepe (Basın ve Yayın Tarihi)	Bu ders, önemli toplumsal, siyasi, ekonomik ve teknolojik gelişmelerden hareket ederek, Türk medya tarihini analiz etmeyi amaçlamaktadır.
Ankara (Türkiye Basın Tarihi)	Bu ders, Türkiye basın tarihini, önemli dönüm noktaları, dönemler ve kırılmalar açısından irdelemeyi amaçlar.
İstanbul (Türk Basın Tarihi)	Toplamlar için kültürel anlamda çok önemli bir yer işgal eden kitle iletişim araçlarından olan gazete ve dergilerin Türkiye'deki ortaya çıkışı ve gelişim süreçleri ile içeriklerine dair bilgi vermek suretiyle, öğrencilerin gerek yakın dönem Türkiye tarihi ve bundan soyutlanamayacak basının tarihine dair bilgi sahibi olmalarına olanak tanımak ve bu ortamda faaliyet gösteren basın organlarının içerik ve form olarak nasıl şekillendiğini ortaya koymaktır.
İstanbul Medipol (Türk Basın Tarihi)	Bu dersin amacı; Osmanlı'da matbaanın kurulması ile birlikte başlayan basın faaliyetleri ve Cumhuriyet döneminden günümüze yaşanan siyasi, ekonomik ve sosyal değişimler karşısında basın faaliyetlerinin araştırılarak değerlendirmektir.
Marmara (Türk Basın Tarihi)	Belirtilmemiş.
İstanbul Aydın (Türk Basın Tarihi)	Ders kapsamında, öğrencilere Türk basınının sıfır noktasından günümüz medyasına evrilen serüveni ve gelişim süreci aktarılacaktır.
Ege (Basın Tarihi)	Türk basın tarihini toplumsal, siyasal, ekonomik, kültürel ve teknolojik değişimlerle birlikte bir bütün içinde değerlendirerek basımevinin Osmanlı'da ortaya çıkışından Türk karikatür, çizgili roman ve mizah tarihini de içine alarak günümüze kadarki süreci kavrayabilme.
Maltepe (Türk Basın Tarihi)	Dersin amacı öğrencinin gazeteciliğin tarihsel gelişimini ile toplumsal rolünü öğrenmesi ve bir ülkede var olan basın faaliyetlerinin sosyal, kültürel ve ekonomik koşullarla doğru orantılı olduğunu saptamasıdır.
Üsküdar (Gazetecilik Tarihi)	Dersin temel amacı, gazetecilik eğitimi alan öğrencilerin gazeteciliğin dünyada ve Türkiye'de doğuş ve gelişim süreçleri hakkında bilgi sahibi olmalarıdır. Derste öncelikle 17. yüzyıl başlarında yayımlanmaya başlayan gazeteler ile gazetecilik mesleğinin profesyonelleşme süreçleri irdelenecek; ardından Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde gazeteciliğin tarihsel süreçleri ele alınacaktır.
Ankara Hacı Bayram Veli (Basın Tarihi)	Bu dersin amacı, dünyada gazetecilik faaliyetlerinin ortaya çıkışı ve gelişim süreci göz önünde bulundurularak, Osmanlı'dan günümüze Türk basınının tarihsel gelişimini incelemektir.

Fakültelere göre ders adı tercihlerini gösteren Tablo 5'e göre ders adı tercihleri ile dersin amacı arasında uyumluluk gözlenmiştir. Biraz açmak gerekirse dersin adını Türk Basın Tarihi olarak belirleyen fakülteler yalnızca Osmanlı ve Türkiye dönemi basın faaliyetlerinin incelenmesini amaçlarken; Basın Tarihi, Gazetecilik Tarihi, Basın Yayın Tarihi gibi adlandırmaları tercih eden fakülteler amaca basın faaliyetlerinin dünyada doğuş ve gelişim süreçlerinin ele alınmasını da eklemiştir. Bu parantezin ardından gazetecilik müfredatında yer alan Basın Tarihi derslerinin ortak ve temel tek bir amaç etrafında müfredatta yer aldığı görülür. Bu amacın basının zaman içerisindeki gelişimine toplum, siyaset, kültür ilişkileri boyutları dâhil edilerek bakılması olduğu değerlendirilebilir.

Tablo 6: Haftalık Ders Konuları

	ÜNİVERSİTE ADI				
	YEDİTEPE	ANKARA	İSTANBUL	İSTANBUL MEDİPOL	MARMARA
HAFTA	KONULAR	KONULAR	KONULAR	KONULAR	KONULAR
1.	Giriş: dünyada basının başlaması	Ders, uygulanacak sınav yöntemi ve kaynaklara ilişkin olarak bilgi verilmesi	Avrupa'da matbaanın, yazılı iletişimin, basının ortaya çıkışı ve gelişimi	Yazı, Alfabe, Kağıt ve İlk Baskı Makinelerinin İcadı	Türk basınının ortaya çıkış koşulları
2.	Osmanlı'da matbaanın kullanımı ve ilk süreli yayınlar	Siyasal iktidar kavramı (hırtlatma)	Avrupa'da matbaanın, yazılı iletişimin, basının ortaya çıkışı ve gelişimi	Türkiye ve Dünya'da Matbaacılık Faaliyetleri	İlk basın düzenlemeleri
3.	Osmanlı'ya basının gelişi ve dönemsel şartlar	Osmanlı toplumlarındaki ilk basımevleri ve süreli yayınlar	Türkiye'ye matbaanın girişi ve gelişimi	Osmanlı'da İlk Basın Faaliyetleri	İlk gazeteler-gazete patronları I
4.	İlk Gazeteler ve Haber ajansları	Osmanlılar tarafından kurulan ilk basımevi ve ilk Osmanlı gazetesi: Takvim-i Vekayi	Türkiye'ye matbaanın girişi ve gelişimi	Tanzimat Dönemi Basın Faaliyetleri	İlk gazeteler-gazete patronları II

5.	Tanzimat Dönemi Basını: Jöntürkler'den İttihat Terakki Partisine	1860 sonrası gazeteciliği. Siyasal iktidarın basını denetlemek amacıyla yaptığı ilk yasal düzenlemeler (Âli Kararname, 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi, vs.)	Türkiye'de gazetecilik faaliyetlerinin başlaması	II. Abdülhamid Dönemi Önemli Siyasal Olayları	Yeni Osmanlılar ve yayın faaliyetleri
6.	İstibdat ve yasal sınırlamalar: Basın Kanunları	I. Meşrutiyet öncesinde Yeni Osmanlıların yurt dışındaki gazetecilik faaliyetleri. I. Meşrutiyetin ilanı ve Kanun-i Esasi (İlk Anayasa) Dönemi	Tanzimat Dönemi Basını	I. ve II. Meşrutiyet Dönemi Basın Faaliyetleri	II. Abdülhamid basın rejimi
7.	Ara Sınav	Vize Haftası	Yeni Osmanlıların basın faaliyetleri	Jön Türk Basını	Jön Türkler ve yayın faaliyetleri
8.	Mütareke Basını	II. Abdülhamit Dönemi basın rejimi ve gazetecilik faaliyetleri	Meşrutiyet dönemi basın (İstibdat dönemi)	Ara Sınav	ARA SINAV
9.	Milli Mücadele ve yerel basın ilişkisi	Bir muhalefet aracı olarak "Jön Türk Basını" – II. Meşrutiyet basını	Meşrutiyet dönemi basın (İstibdat dönemi)	Milli Mücadele Dönemi Basını	II. Meşrutiyet ve basın patlaması
10.	Basında ilk örnekler: Mizah ve kadın dergileri	I. Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemi	İkinci Meşrutiyetin ilanı sonrası basın	Cumhuriyetin İlk Yıllarında Basın Faaliyetleri	Fikir akımları ve basın faaliyetleri

11.	Çok partili dönemde Türkiye basını	Milli Mücadele Dönemi basını	İkinci Meşrutiyetin ilanı sonrası basın	Çok Partili Dönemde Basın Faaliyetleri	Balkan Savaşları ve matbuat kapitalizmi
12.	1960 Düzeni ve 1980 Düzeni	Cumhuriyetin ilanı ve ilk yıllarda kurulmaya çalışılan siyasal rejimin bir siyasal araç olarak basını kullanması	Milli Mücadele Dönemi	1980 Sonrası Basın Faaliyetleri	Kurtuluş Savaşı ve basın
13.	1980 Sonrası Dönem: Türk medyasının son 30 yılı	Tek Parti Döneminde basın rejimi	Cumhuriyetin ilk yılları basın (Harf devrimine kadar)	Osmanlı'dan Günümüze Basın Örgütleri, Grevler, Sendikalar	Çok partili hayata geçişle birlikte yaşanan değişim ve dönüşümler
14.	1980 Sonrası Dönem: Türk medyasının son 30 yılı	Genel Değerlendirme	Cumhuriyetin ilk yılları basın (Harf devrimine kadar)	Genel Değerlendirme	2000 sonrası Türk basını ve genel değerlendirme
15.	2000 sonrası yeni gazetecilik				YARIYIL SONU SINAVI
16					

	ÜNİVERSİTE ADI				
	İSTANBUL AYDIN	EGE	MALTEPE	ÜSKÜDAR	AHBV
HAFTA	KONULAR	KONU- LAR	KONULAR	KONULAR	KONULAR
1.	Dersin kavramsal arka plan tanıtımı, öğrencilerle tanışma, beklenti ve amaçların aktarılması	Dersin amaç ve tanıtımı	Derse giriş ve ders programının anlatılması.	Derse giriş ve tanıtım.	Basın ve Tarih ilişkisi; Kavramlar; Basın Tarihinin Önemi
2.	Matbaacılığın icadı, matbaacılık faaliyetlerinin gelişimi ve Osmanlı'ya gelişi	Ders içeriği ve Grup çalışması	Avrupa'da matbaa ve Reform hareketleri	Eski Yunan'da ilk habercilik örnekleri ve haberciliğin doğuşu	Dünyada Gazeteciliğin Doğuşu; İlk Gazeteler, Gazeteciliğin Endüstrileşmesi
3.	Tanzimat Dönemi Basını (1828-1875) - Basılı döneme geçiş süreci ve ilk özel gazeteler - Yeni Osmanlılar basını - Mizah basını	Basımevinin Osmanlı'da Ortaya Çıkışı, Basından Önceki Dönem, Osmanlı'da İlk Yayın-lara Genel Bir Giriş ve grup çalışmaları	15. ve 17.yy Osmanlı'ya kısa bir bakış	Matbaa ve fikirlerin, bilginin dolaşımına etkisi.	Osmanlıya Matbaanın Girişi İlk Azınlık Matbaaları ve Gazeteleri, İlk Osmanlıca Gazeteler
4.	Sultan II. Abdülhamid Dönemi Basını (1876-1907) - Abdülhamid ve basının kontrolü - Sansür uygulamaları - Yasaklı yayınlar - Yabancı basın faaliyetleri - Jön Türk basını - Servet-i Fünûncular	Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Sonrası Basın (1828-1876) ve grup çalışmaları	Osmanlı'da matbaanın gecikme nedenleri	Avrupa'da ilk gazeteler.	19. YY. Osmanlı Basını Basın-İktidar ilişkileri; Yasal Düzenlemeler, Dergicilik (Düşünce, Kadın, Çocuk ve Mizah)

5.	II. Meşrutiyet ve Mütareke Dönemlerinde Basın (1908-1918) - Basında farklı temaların ortaya çıkışı - Mütareke döneminde basın - Mustafa Kemal ve basın	Birinci, İkinci Meşrutiyet ve İstibdat Dönemlerinde Basın (1876-1919) ve grup çalışmaları	Lale Devri ve İbrahim Müteferrika	Dünyada gazeteciliğin gelişimi.	Jöntürk Basını Sansür; Muhalif Basın, Mizah Basını, Sür-gün Basını
6.	Milli Mücadele Dönemi ve Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Basın (1919-1928) - Milli Mücadele Dönemi'nde basın - Anadolu Ajansı'nın doğuşu - Basında kutuplaşma - Harf devrimi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında basın faaliyetleri	Mütareke Dönemi, Kurtuluş Savaşı, Cumhuriyet'in İlk Yılları ve Tek Partili Hayat Dönemlerinde Basın (1919-1945) ve grup çalışmaları	İlk yabancı ve Türk Gazeteleri	Haber ajanslarının gelişimi	20. YY. Osmanlı Basını İstibdat Dönemi, II. Meşrutiyet ve Basın Özgürlüğü; Basın Patlaması
7.	ARA SINAV	Çok Partili Rejime Geçiş ve Demokrat Parti Dönemi Basın (1945-1960) ve grup çalışmaları	Düşünce ve basın özgürlüğüne farklı yaklaşımlar	Ara sınav.	Kurtuluş Savaşı Basını İstanbul ve Anadolu Basını, Basının Mücadelesi

8.	Cumhuriyet Dönemi Basını (1980 Öncesi) - Tek partili yıllar - İkinci Dünya Savaşı yılları - Tan olayı - Çok partili yıllar	Vize	II. Abdülha- mid Dönemi ve Basında Kısıtlamalar	Osmanlı basını- nın gelişimi.	Ara Sınav
9.	Cumhuriyet Dönemi Basını (1980 Sonrası) - 12 Eylül darbesi - Özalp yıllar - Serbest piyasa ekono- misine geçiş ve toplumun dönüşümü - Gazeteciliğin değişen tanımı ve iktidar odaklarıyla yakınlaşmalar - 1990 sonrası gelişmeler	Vize Ko- nularının değerlendi- rilmesi	Kurtuluş Dönemi Basını ve Anadolu Ajansı	Kurtuluş Savaşı dönemi basın.	Cumhuriyetin İlk Yıllarında Basın Basında çeşitlilik; farklı sesler, Cumhuri- yet'in Basını; Yasal Düzen- lemeler

10.	Çok Partili Dönemden 2000'lere Basında Yapısal Değişim ve Yasal Düzenlemeler - 1945-1950 Dönemi: Çok partili siyasi yaşama geçiş - 1950-1960 Dönemi: Demokrat Parti ve basın - 1960 darbesi, yeni Anayasa, basın-yayın düzeni ve yapısı - 12 Mart Muhtırası'ndan 12 Eylül Darbesi'ne uzanan süreç - Basın yayın yasaları	Tam Çoğulculuk Denemeleri, Milli Birlik Hükümetleri, Adalet Partisi Dönemi, 12 Mart 1971 Muhtırası (1960-1980) ve grup çalışmaları	Cumhuriyetin ilk yıllarında basın	Cumhuriyet dönemi basın.	Tek Parti Dönemi Basın Takrir-i Sükun Kanunu Sonrası Basın (1925-1940)
11.	Basından medyaya geçiş, masaüstü yayıncılık, medya holdinglerinin doğuşu, basında tiraj ve güvenilirlik sorunları	12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ve Basının sanayileşme Sürecine Girmesi ve grup çalışmaları	Demokrat Parti Dönemi Basını	Radio haberciliğinin gelişimi.	1940'lı Yıllarda Basın II. Dünya Savaşı Basını, Çok Partili Hayata Geçiş Dönemi Basın
12.	Günümüz Medyası I - Türk medyasında dijital dönüşüm - İlk dijital yayınlar - Kağıt mı, dijital mi tartışmaları	Türkiye'de Çizgi Roman, Mizah Ve Karikatürün Tarihi ve grup çalışmaları	1960-1980 dönemlerinde basın	Televizyon gazeteciliğinin gelişimi.	Demokrat Parti Dönemi Basın 1950'li Yıllar, Kontrol Mekanizmaları, 27 Mayıs 1960 Darbesi

13.	Günümüz Medyası 2 - Vatandaş gazeteciliği - Tablet dergiciliğinin doğuşu - Türkiye'de ilk tablet yayın örnekleri - Veri gazeteciliği - Potansiyeller ve fırsatlar	1980'den Günümüze Sermaye Egemenliği, Tekelleşme ve Holdingler Dönemi ve grup çalışmaları	Özal Dönemi ve ilk özel televizyonların kuruluşu	İnternet gazeteciliğinin gelişimi.	1960-1980 Dönemi Basını Yasal düzenlemeler, TRT, 1971 Muhtırası, 24 Ocak Kararları, 12 Eylül 1980 Darbesi
14.	FİNAL SINAVI	1980'den Günümüze Sermaye Egemenliği, Tekelleşme ve Holdingler Dönemi II ve grup çalışmaları	Tartışma	Yeni iletişim ortamları ile farklı mecralarda dönüşen gazetecilik.	1980 ve 90'lı Yıllarda Basın Endüstrileşme, promosyonlar, Holdingleşme

15.		Tematik Yaklaşımlar [Basında Promosyon, Teşvik Kredileri, Gazeteci Cemiyetleri ve Sendikaları, İletişimde Etik Kurallar (Basın Ahlak Yasası, Basın Şeref Divanı, Basın Konseyi, Hak ve Sorumluluklar Bildirgesi), Gazetecilik Eğitimi, İletişim Araştırmaları, Yerel Basın, Dağıtım, Dergicilik, Azınlık Basını, Farklı Kesimlere Seslenen Basın] ve grup çalışmaları	Yarıyıl Sonu Sınavı		2000'li Yıllarda Basın Mülkiyet ağlarının Değişimi; Yasal Düzenlemeler, Dijitalleşme
16		Final	Yarıyıl Sonu Sınavı		Final

Tablo 6'daki haftalık işleyişe bakmak dersin yapısı açısından genel bir fikir vermede yararlı olacaktır. Haftalık ders konularına genel olarak baktığımızda öncelikle 10 gazetecilik müfredatının beşinde yani yarısında dersin amaç ve tanıtımın yapıldığı, ders içeriğinin anlatıldığı görülür. Yalnızca üç müfredatta basın ve tarih ilişkisi ya da siyasal iktidar kavramları üzerinden kavramsal bir çerçeve çizilerek konuya giriş yapılır. 3 müfredatta basın tarihine Avrupa'da matbaa ve basının ortaya çıkışı ile başlanırken, 3 müfredatta ise Osmanlı'da matbaanın kullanımı ve ilk süreli yayınlar üzerinden süreç başlatılır. 2 müfredatta bu ikisi aynı haftada yer almaktadır. Diğer iki müfredatının birisinde basın tarihinin anlatımına 'Yazı, Alfabe, Kâğıt ve İlk Baskı Makinelerinin İcadı' ile giriş yapılırken bir diğerinde ise 'Eski Yunan'da İlk Habercilik Örnekleri ve Haberciliğin Doğuşu'

hareket noktasıdır. Osmanlı topraklarında matbaanın kuruluşu ve gelişimindeki dönemsel şartlar bir müfredat (Üsküdar) hariç diğer tüm müfredatlar içinde başlı başına bir haftanın konusudur. Bu konuda müfredatlar arasında büyük bir benzerlik görülür. Bunun devamında sırasıyla Tanzimat, I. ve II. Meşrutiyet, Milli Mücadele Dönemleri anlatılarak Erken Cumhuriyet Dönemi'ne geçilir. Sonrasında tek partili ve çok partili dönemlerden günümüze basın hayatı ile konuya devam eden müfredat sayısı 7 iken, basın tarihi dersini Cumhuriyetin ilk yıllarında bitiren 3 müfredat vardır. Müfredatlar temel alan bilgisi bakımında belirli bazı ortak noktalara sahiptir ve basın tarihi eğitiminde kısmen benzer bir eğilimden söz etmek olanaklıdır.

Tablo 5 değerlendirilirken gazetecilik bölümlerinin derse verdikleri ad ile dersin amacı arasında anlamlı bir benzerlik görüldüğü ve bu ikisi arasında doğru orantılı bir ilişki kurulduğu ifade edilmişti. Aynı doğrultuda ders içeriklerinin yansıttığı kapsam incelendiğinde de dersin içeriğine uygun bir adlandırma yapıldığı kabul edilebilir. Bu bağlamda basın tarihi eğitimine ilişkin yaklaşım ve tercihlerin ders adıyla uyumlu olarak farklılıklar taşıdığı ifade edilebilir. Biraz açmak gerekirse adı Türk Basın Tarihi ya da Türkiye Basın Tarihi olan dersler başlangıcından günümüze Türk basın hayatı üzerine içerik sunarken, adı Gazetecilik Tarihi olan ders dünyada gazeteciliğin gelişimi ile ilgilenir.

Bunların yanında gazetecilik bölümlerinin devlet-burslu ayrımında yahut eski ya da yakın tarihlerde eğitime başlamış olması ile ders içerikleri arasında bağlantı kurulabilecek ve bu yönde kategorize edilebilecek bir veri göze çarpmaktadır.

Ayrıca ders içeriğinde Osmanlı döneminde mizah basınına özel mercek tutarak, bu konuya ayrı bir yer ayıran 4 müfredat vardır. Basın ve iktidar ilişkileri bağlamında ise fakültelerin müfredatlarına “Cumhuriyetin ilk yıllarında kurulmaya çalışılan siyasal rejimin bir siyasal araç olarak basını kullanması” (Ankara) “Sansür uygulamaları, yasaklı yayınlar” (İstanbul Aydın); “İstibdat dönemlerinde basın, yasal sınırlamalar” (Yeditepe, İstanbul, Ege, AHBV); “II. Abdülhamid dönemi ve basında kısıtlamalar” (Maltepe) gibi içerikler sundukları görülür. Üsküdar, Marmara ve İstanbul Medipol üniversiteleri iletişim fakülteleri gazetecilik müfredatlarında ise sansür ya da istibdat ilgili herhangi bir başlığa rastlanmaz. Mevcut bulguya göre her fakültenin kendi kuruluş amacı ve geleneksel yapısı bağlamında kendi ekollerini geliştirdikleri, bunun da basın tarihi dersi özelinde gazetecilik eğitimi açısından yaklaşımlarını etkilediği açıktır. Neticede gazetecilik eğitimi açısından farklı tercihler olduğu görünmektedir.

Yukarıdaki değerlendirmelerin yanında bu araştırmanın odaklandığı gazetecilik bölümü müfredatlarında yer alan basın tarihi derslerinin Türk dünyasına

İlgisi Tablo 7 verileri çerçevesinde değerlendirilebilir görünmektedir. Ancak müfredat programlarının mizah basını ya da siyasi iktidar ve basın ilişkileri gibi daha özel ve dar alanlara dair sundukları içeriklerin benzerlerine Türk dünyası basını bakımından rastlanılmamıştır. Mevcut bu bulgu ile kısa yoldan bir neticeye ulaşmak yerine ders kaynaklarından yararlanarak Osmanlı basın hayatı anlatılırken çizilen kapsamı değerlendirmek daha uygun görünmektedir. Bu durumda ders kaynaklarına başvurarak, Türk dünyası basını hakkındaki bilgilere bakmak faydalı olacaktır. Zira müfredatta ana çizgileriyle durulan konuların ayrıntısı dersin kaynaklarında mevcuttur.

1.2. Ders Kaynaklarının Değerlendirilmesi

Tablo 7: Basın Tarihi Dersi Kaynakları

YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ	II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi- Hıfzı Topuz, Türkiye'de Sözlü Basın Tarihi- Suat Gezgin Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi - Orhan Koloğlu Türkiye'de Matbaa Basın ve Yayın- Alpay Kabacalı Dünyada ve Osmanlıda Basının Tarihsel Gelişimi- Cahit Özbay
ANKARA ÜNİVERSİTESİ	A.D. Jeltyakov, Türkiye'nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın (1729-1908 Yılları), BYGM Y. (Tarihsiz) Ahmet Oktay, Toplumsal Değişme ve Basın (1960-1986 Türk Basını Üzerine Uygulamalı Bir Çalışma), BFS Y., 1987. Ali Gevgilili, Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum ve Atatürk, Bağlam Y., 1990. Cemil Koçak, Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945), Yurt Y., 1986. Hasan Refik Ertuğ, Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi, Cilt 1, İstanbul Üniversitesi Y., 1970 Hıfzı Topuz, Türk Basın Tarihi, Gerçek Y., 1973. İhsan Ilgar (der.) Mütareke'de Yerli ve Yabancı Basın, Kervan Y., 1973. Kemal Karpat, Türk Demokrasi tarihi (Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller), İstanbul Matbaası, 1967. Orhan Koloğlu, Basımevi ve Basının Gecikme Sebepleri ve Sonuçları, Gazeteciler Cemiyeti Y., 1987. Orhan Koloğlu, Miyop Çörçil Olayı, Yorum Y., 1986. Orhan Koloğlu, Takvim-i Vekayi, ÇGD Y., 1981. Selim Nüzhet Gerçek, Türk Gazeteciliği, İstanbul, 1931. Sina Akşin, İttihat ve Terakki ve Jön Türkler, Gerçek Y., 1980.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ	Kabacalı, Alpay: Türk Basınında Demokrasi, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994. Ulusoy Nalcioğlu, Belkıs: Osmanlı'da Muhalif Basının Doğuşu (1828-1878), Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2013.
İSTANBUL MEDİPOL ÜNİVERSİTESİ	Hıfzı Topuz, II. Meşrutiyet'ten Holdinglere Basın Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003. Orhan Koloğlu, Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın, Pozitif Yay., İstanbul, 2015. Nuri İnuğur, Basın Yayın Tarihi, Der Yay., İstanbul, 2005.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ	Belirtilmemiş.
İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ	Topuz, Hıfzı. 2. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003. Özgen, Murat. Türkiye'de Basının Gelişimi ve Sorunları. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, 2004. İnuğur, Nuri Türk Basın Tarihi. İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1992. Koloğlu, Orhan. Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi, İstanbul: Pozitif Yayınları, 1999. Kabacalı, Alpay, Türkiye'de Basın Sansürü, İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1990 Koloğlu, Orhan, Osmanlı Döneminde Basın Teknikleri ve Araçları, İstanbul: İÜ İletişim Fakültesi Yayınları, 2010. Koloğlu, Orhan, Osmanlı Döneminin Basınının İçeriği, İstanbul: İÜ İletişim Fakültesi Yayınları, 2010. İnuğur, M. Nuri, Basın ve Yayın Tarihi, 5. basım, İstanbul: Der Yayınları, 2005. Girgin, Atilla, Türkiye'de Yerel Basın, 3. baskı, İstanbul: Der Yayınları, 2009. Kabacalı, Alpay, Türkiye'de Matbaa, Basın ve Yayın, İstanbul, Literatür, 2000. Der. Korkmaz Alemdar, Türkiye'de Kitle İletişimi, Ankara, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 2009. Der. Nazife Güngör, Cumhuriyet Döneminde İletişim, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2010. Baykal, Hülya, Türk Basın Tarihi 1831 - 1922, İstanbul: Afa Matbaacılık, 1990. Kabacalı Alpay, Türk Basınında Demokrasi, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994. Adaklı Gülseren, Türkiye'de Medya Endüstrisi Neoliberalizm Çağında Mülkiyet ve Kontrol İlişkileri, Ankara: Ütopya Yayınevi, 2006.

	Kaya, A. Raşit, İktidar Yumağı Medya-Sermaye-Devlet, Ankara: İmge Kitabevi, 2009 Kejanlıoğlu D. Beybin, Türkiye’de Medyanın Dönüşümü, Ankara: İmge Kitabevi, 2004. Özgentürk, Nebil, Cumhuriyetten Günümüze Türk Basın Tarihi, İstanbul: Alfa, 2008. Güvenir, O. Murat, II. Dünya Savaşında Türk Basını, İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1991. Adil, İdris, Haberde Dışa Bağımlılık, İstanbul; Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1991. Alver, Fusun, Gazetecilik Bilimi ve Kuramları, İstanbul: Kalkedon, 2011. Der. Nilgün GÜRKAN PAZARCI, Türkiye’de Kitle İletişimi, Ankara: Turhan Kitabevi, 2004. Cevdet Kudret ,Abdülhamit Devrinde Sansür, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1977. Ahmet İhsan TOKGÖZ, Matbuat Hatıralarım, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993 Bernard LEWIS, Modern Türkiye’nin Doğuşu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998 Tarık Zafer TUNAYA, Türkiye’de Siyasal Gelişmeler 1876 - 1938 Birinci Kitap, 2. baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003. Tarık Zafer TUNAYA, Türkiye’de Siyasal Gelişmeler 1876 - 1938 İkinci Kitap, 2. baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003. Feroz AHMAD, Modern Türkiye’nin Oluşumu, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1995. Feroz AHMAD, Bir Kimlik Peşinde Türkiye, 2. baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007. Erich Jan ZURCHER, Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005. Orhan KOLOĞLU, Osmanlı’da Kamuoyu, İstanbul: ; İÜ İletişim Fakültesi Yayınları, 2010. Sina AKŞİN, Türkiye Tarihi 5 Bugünkü Türkiye 1980 - 2003, İstanbul: Cem Yayınevi, 2008. Ahmet MUMCU, Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1996. Faruk ALPKAYA, Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşu 1923 -1924, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998. Rıdvan AKIN, TBMM Devleti 1920 - 1923, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001. Kurt STEINHAUS, Atatürk Devrimi Sosyolojisi, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2006. Ali GEVGİLİLİ, Türkiye’de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1990.
--	---

- Tamer, A. (2010). “Kuva-yı Milliye’nin Sesi: İrade-i Milliye ve Hakimiyet-i Milliye”, Cumhuriyet Döneminde İletişim: Kurumlar , Politikalar (Ed. Nazife Güngör). Ankara: Siyasal Kitabevi, s. 21-50.
- Tamer Torun, A. (2016) “Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde “Demokrasi” Krizi: “Hakikatlar”ı Anlatan Kitapçığın Sansürlenmesi”, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Demokratik Kesitler, (Ed. E. Malkoç-A. Odabaşı) İstanbul: Derlem Yayınları, s. 217-236.
- Tamer-Torun, Aytül (2016). “Medya ve Tarih Yazımı: Birinci Dünya Savaşı’nda Propaganda Aracı Olarak Basın ve Gazeteciler”, Algı İllüzyon Gerçeklik (Ed. Esra İ. K. İşler). Ankara: İmge Kitabevi, s. 17-71.
- Tamer, A. (2010). “Cumhuriyet Basını Üzerine Niceliksel Bir Çözümleme: Fiyatlar ve Tiraajlar”, Cumhuriyet Döneminde İletişim: Kurumlar, Politikalar (Ed. Nazife Güngör). Ankara: Siyasal Kitabevi, s. 359-378.
- Tamer, A. (2011). “Basın ve İktidar İlişkileri: Birinci Meclis’in Men-i Müskirat Kanunu Üzerine Tartışmalar”, Kebikeç: İnsan Bilimleri için Kaynak Araştırmaları Dergisi, No: 31, s. 202-232. Tamer, A. (2008). “31 Mart Olayı Öncesinde İttihatçı Hesaplaşması: Bahattin Şakir Ali Kemal’e Karşı”, Kebikeç: İnsan Bilimleri için Kaynak Araştırmaları Dergisi, No:26, s. 151-169.
- Tamer Torun, A. (2015). “Matbuat Hürriyetimiz Var mı Yok mu? 1908 Sonrası Basın Özgürlüğü ve Matbuat Kanunu Tartışmaları”, Kebikeç: İnsan Bilimleri için Kaynak Araştırmaları Dergisi, 40, s. 93-118.
- Kocabaşoğlu, Uygur (1981). “1919-1938 Dönemi Basınına Toplu Bir Bakış”, Yıllık, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basın-Yayın Yüksek Okulu Dergisi c. VI, 95-127.
- [Yalman] Ahmed Emin (1914). The Development Of Modern Turkey As Measured By Its Press, New York: Columbia University Press.
- Kabacalı, Alpay (2000). Başlangıcından Günümüze Türkiye’de Matbaa, Basın ve Yayın. İstanbul: Literatür Yayınları.**
- Cankaya, Özden (2003). Bir Kitle İletişim Kurumunun Tarihi: TRT 1927-2000. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Doğan Tılıç (der.). 2003. Türkiye’de Gazetecilik Eleştirel Bir Yaklaşım Ankara: Çağdaş Gazeteciler Derneği.
- Çeviker, Turgut (1991). Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü, III. C., İstanbul: Adam Yayıncılık.
- Koloğlu, Orhan (2006). Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi. İstanbul: Pozitif.**
- Tellan, Tolga ve Güngör, Nazife (2009). “1980’li Yıllarda Türkiye’de Neo-Liberal Politikalar ve Dergicilik”. Türkiye’de Kitle İletişimi Dün Bugün Yarın. K.Alemdar (der.). Ankara: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.
- Gevgilili, Ali (1983). “Türkiye Basını”. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi. C. 1. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Varlık, Bülent (1985). “Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul: İletişim Yayınları, c. 1
- K. Alemdar (Ed.) (2017). Türkiye’de Kitle İletişimi Dün Bugün Yarın . Ankara: Gazeteciler Cemiyeti.
- Gür, Ayşen (1995). “Sermaye Yapısında Değişim ve Dergiler”. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Yüzyıl Biterken. Cilt 11. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koloğlu, Orhan (1995). “Liberal Ekonomi Düzeninde Basın Rejimi”. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Yüzyıl Biterken. Cilt 11. İstanbul: İletişim Yayınları
- Soysal, İlhami (1983). “Basında Lotarya”. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi. Cilt 1. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tokgöz, Oya (1994). Temel Gazetecilik. Ankara: İmge Yayınları.
- Topuz, Hıfzı (2003). II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi. İstanbul: İletişim Yayınları.

Üstteki tabloda on gazetecilik müfredatının basın tarihi dersi için verdikleri tüm kaynaklar sıralanmıştır. Bir fakülte (Marmara) Basın Tarihi dersinin kaynaklarını belirtmediği için, inceleme yapılabilecek 9 gazetecilik programı vardır. Programlarda ortak olan kaynaklar tabloda koyu punto ile işaretlenmiştir. Bunları ifade etmek gerekirse, Hıfzı Topuz'un "*II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*" kitabı İstanbul Üniversitesi hariç tüm üniversitelerin gazetecilik programlarında ortak kaynaktır. Orhan Koloğlu'nun "*Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın*" kitabı ise dokuz fakültenin beşinde (Yeditepe, İstanbul Medipol, İstanbul Aydın, Ege, AHBV) ortak kaynaktır. Bunu dokuz fakültenin dördünde (Yeditepe, İstanbul Aydın, Ege, AHBV) ortak kaynak olan Alpay Kabacalı'nın "*Türkiye'de Matbaa Basın ve Yayın*" kitabı takip eder. Bu bağlamda bahse konu üç kitabın Türk Dünyası olarak adlandırılan coğrafyayı kapsayan matbuat faaliyetleri ile ne ölçüde alakadar olduğuna bakılması araştırmaya katkı sağlayacaktır.

Buna geçmeden ders kaynaklarındaki ortak kitapların tamamına bakılacak olursa bu üç kitabın haricinde kalan diğer kitaplar en fazla iki müfredatın müşterek noktasıdır. Nuri İnuğur'un "*Basın ve Yayın Tarihi*" İstanbul Medipol ve İstanbul Aydın; Orhan Koloğlu'nun "*Basımevi ve Basının Gecikme Sebepleri ve Sonuçları*" Ankara ve Maltepe; Orhan Koloğlu'nun "*Osmanlı Döneminde Basın Teknikleri ve Araçları*" İstanbul Aydın ve Maltepe; Ali Gevgilili'nin "*Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum ve Atatürk*" Ankara ve İstanbul Aydın; Alpay Kabacalı'nın "*Türk Basınında Demokrasi*" İstanbul ve İstanbul Aydın üniversiteleri iletişim fakültesi gazetecilik programı basın tarihi derslerinin ortak kaynakları arasında yer alır.

Hıfzı Topuz'un "*II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*" kitabına Türk Dünyası olarak adlandırılan coğrafyayı kapsayan matbuat faaliyetlerine ilgiyi yönünden bakıldığında 510 sayfalık kitabın ilk 143 sayfası araştırılan konu ile ilgilidir. Bu aralıkta sırasıyla Tanzimat Öncesi ve Sonrası, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Dönemi, İkinci Meşrutiyet Dönemi, Mütareke Yılları ve Kurtuluş Savaşı başlıkları yer alır. 'Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi (1828-1876)' üst başlığı altında ilk Türkçe gazeteler; Takvim-i Vakayi, Ceride-i Havadis, Tercüman-ı Ahval, Tasvir-i Efkâr, İbret ve Basiret gibi Türk basın tarihi için özel bir yeri olan gazeteler yanında Ayine-i Vatan, Muhip, Devir, Hadika gibi ufak gazeteler sıralanır. Bunların ardından il ve bölgelere göre gazetelere kısaca yer verilerek, Hadikat al Ahbar (Beyrut); Tuna Gazetesi (Ruşuk); Zevra (Bağdat); Trablusgarp gibi yayınlar isim olarak sıralanır. Sonrasında ilk Fransızca gazetelerden bahsedilir ve Muhbir, Hürriyet, Ulûm, İnkılâp gibi Jön Türk gazetelerine geçilir. 1867 Âli Kararname ve basına ilk sansür ile başlık tamamlanır. 'Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Dönemi (1876-1908)' üst başlığı altında ise ilk basın yasası tasarısı, sansür,

yasaklanan sözcükler gibi konuların ardından Tercüman-ı Hakikat, Sabah, İkdam gibi bu dönemde çıkarılan gazetelere geçilir. İlk Ermeni, Musevi ve Rum gazetelerinden bahsedildikten sonra, dış haber kaynakları ve ilk yabancı ajans büroları anlatılır. 'İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)' üst başlığında matbuat kanununda yapılan değişiklikler, Osmanlı Telgraf Ajansı (1911-1914) ve Türkiye-Havas-Reuter Ajansı gibi (1920-1922) ilk haber ajansları ile İştirak ve İdrak gibi sol basın örnekleri konu edilir. 'Mütareke Yılları ve Kurtuluş Savaşı' üst başlığında ise İstanbul Basını, Ankara ve Taşra Basını ayrı ayrı incelenerek, bu bölgelerde çıkarılan gazeteler hakkında ayrıntılı bilgi verilir. Sonrasında Anadolu Ajansının kuruluşuna geçilir ve mütareke yıllarında çıkarılan dergilerden kısaca bahsedilir. Gelineen noktada araştırma sorusuyla ilgili olarak incelenen kitap bölümünün, Türk Dünyası olarak adlandırılan coğrafyayı kapsayan matbuat faaliyetlerine dair herhangi bir bilgi sunmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Dokuz fakültenin sekizinde ders kaynağı olan bu kitabın ardından, dokuz fakültenin beşinde dersin kaynakları arasından gösterilen Orhan Koloğlu'nun "*Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın*" kitabı ile devam edilecek olursa, 197 sayfalık kitabın yarısından fazlası (ilk 121 sayfa) Osmanlı ve erken cumhuriyet dönemi basın hayatına ayrılır. Bahse konu kısma Osmanlı'da basimevinin neden geciktiği izah edilerek başlanır. Devamında 1828-1878 arası basın hayatı Vekayi-i Mısıriye'den itibaren anlatılır. Burada vilayetlere göre gazeteler sıralanırken, İşkodra, Tuna, Selanik, Prizren, Kosova gibi Balkanlar'da ya da Suriye, Lübnan, Kudüs gibi Ortadoğu'da çıkarılan gazetelere yer verilir ve vilayet gazetelerinden örnek pasajlar aktarılır. 1828-1878 arası özerk basına ayrılan kısımda Fransızca, Rumca, Ermenice, Arapça, Bulgarca, Farsça basın faaliyetlerinden bahsedilir. Sonrasında Tercüman-ı Ahval, Ceride-i Havadis, Tasvir-i Efkâr, Muhbir, Terakki, Mümeyyiz, İbret gibi yayınlarla ilgili bilgi verilir. 1878-1908 Abdülhamid Dönemi 'Tartışmanın Yasak Olduğu Bir Toplumda Basın' başlığı altında değerlendirilen on sayfalık bu kısımda bahse konu dönemde çıkan yayınların yanında birkaç cümle de olsa günümüzde Türk dünyası olarak adlandırılan coğrafyadaki basın faaliyetlerine ilişkin bilgi şöyle verilir:

"Romanya'da beş Türkçe yayın vardır. Azerbaycan'da Ekinci'nin (1875) ve Kırım Bahçesaray'da Tercüman'ın (1883) yayınlanmasıyla çok önemli ulusal-dinci akımlar başlamıştır. Özellikle Gaspıralı İsmail Bey'in yönettiği Tercüman sadece Rusya Türklerini değil, Osmanlı aydınlarını, hatta Mısır'daki Müslüman reformcuları da etkilemiştir." (Koloğlu, 2023:67)

1878-1908 arası dönem karikatür örnekleri üzerinden anlatılan sansür uygulamaları ve yasaklı kelimelerden bahisle bitirilirken, II. Meşrutiyet ve Mütareke Dönemi ‘Otuz Yıllık Suskunluğa Tepki’ başlığıyla ele alınır. Basın açısından son derece hareketli olan bu dönem Tanin, Alemdar, Tanzimat, İkdam, Yeni Gazete, Sabah gibi örnekler üzerinden ayrıntılı değerlendirilir.

Son olarak Alpay Kabacalı’nın “*Türkiye’de Matbaa Basın ve Yayın*” kitabına bakılacak olursa, 279 sayfalık kitabın ilk 161 sayfası Osmanlı dönemi basın hayatını ele alır. Kâğıt üretimi ve Osmanlılarda el yazması kitap ile konuya giriş yapılırken, Yahudi, Ermeni, Rum matbaaları olmak üzere azınlıkların kurdukları basımevleri ayrıca ilk Türk basımevi olan İbrahim Müteferrika’nın matbaası ve ilk gazete olan Takvim-i Vakayi ile 1729-1839 arası dönemin basın yayın hayatına mercek tutulur. Tanzimat’tan Cumhuriyet’e başlıklı ikinci bölümde ise sırasıyla Ceride-i Havadis, Tercüman-ı Ahval, Tasvir-i Efkâr ve Vakayyi-i Tıbbiye, Mecmua-i Fünun gibi ilk dergiler hakkında bilgi verilir. 1840-1876 dönemi matbaa ve yayıncılığın gelişiminin ardından bu dönemdeki gazete ve dergilerden İstanbul Basını ve Vilayet Gazeteleri alt başlıklarında kısaca bahsedilerek salname ve yıllıklara değinilir. Vilayet gazeteleri arasında Amasya, Basra, Beyrut, Bosna, Rodos, Edirne, Erzurum, Halep, İşkodra, Konya, Üsküp, Musul, Hersek gibi farklı coğrafyalardan örnekler bulunur. 1876-1908 arası dönemde çıkan Sabah, Tercüman-ı Hakikat, İkdam, Servet-i Fünun gibi gazete ve dergiler kısa bilgi verildikten sonra dönemin matbaacılıkla ilgili düzenlemelerine ve önemli yayıncılarının sıralanmasına geçilir. 1908-1923 arası İkinci Meşrutiyet Dönemi Tanin, Yeni Gazete, İkdam, Sabah gibi gazeteler; Kalem, Cem, Âlem, Davul gibi dergiler üzerinden ele alınır. 1909’daki Matbuat Kanunu kısaca değinilerek, 1908-1917 yılları arası Türkçe kitap çıkaran basımevleri ve yayınevleri listelenir. Milli Mücadele basınına verilen örnekler arasında ise bir yandan İleri, Vakıf, Tasvir-i Efkâr, Akşam, İkdam bulunurken diğer yandan da Alemdar ve Peyam-ı Sabah gazetelerinin ismi zikredilir. İrade-i Milliye ve Hakimiyet-i Milliye gazetelerinin anlatımına daha geniş yer verilir.

Sonuç ve Tartışma

‘Türk Basın Tarihi’ dendiğinde günümüz coğrafı sınırlarına sıkıştırılmış bir alandan ziyade bu ifadeyi sosyo-kültürel bakımından oluşturan tüm bölgeleri göz önüne almak, ortak olan ve kendiliğinden gelişen zihniyetler tarihi açısından bir gerekliliktir. Türkiye sınırları dışarısında kalan hafızaya aşına bir basın tarihi müfredatı olup olmadığının araştırılması da tam olarak bu gereklilikten doğmaktadır. Bunun yanında iletişim fakültelerinin sayısının hızla artması, kurulan bu fakültelerde gazetecilik programlarının giderek artan sayıda öğrenci kabul ederek %98 (YÖK Atlas Verileri, t.y.) gibi yüksek bir oranda doluluk kontenjanına sahip olması gazetecilik eğitimi hususundaki çalışmaları çok daha önemli bir seviyeye çıkartmaktadır.

Gazetecilik müfredatlarında yer alan Basın Tarihi derslerinin bir haritasını çıkararak, Türk Dünyası olarak adlandırılan coğrafyayı kapsayan matbuat tarihinin bahse konu ders içeriğinde ve derste kullanılan temel kaynaklarda yer alıp almadığının incelendiği bu araştırma da yukarıdaki iki temel düşünce ekseninde gerçekleştirilmiştir.

Araştırma sonunda ders içeriklerinin kısmen benzeştiği, belirli açılardan da farklılıklar taşıdığı gözlenmiştir. Öyle ki gazetecilik ders programlarının zorunlu derslerinden olan Basın Tarihi dersinin ismi konusunda dahi farklılıklar vardır. Basın alanındaki gelişmelerin anlatımına nereden ve nasıl başlandığı, hangi konuların dışarıda bırakılıp, hangilerinin öne çıkarıldığı fakültelere göre değişmektedir. Türk Dünyasında yaşanan matbuat faaliyetleri ve basının gelişim tarihi hakkındaki eksiklik de dikkat çekmektedir.

Bu tespiti biraz açmak gerekirse, Basın Tarihi dersleri, doküman analizi yöntemi kapsamında geliştirilen, ‘Basın Tarihi Dersinin Fakültelele Göre Farklı Adlandırılması’, ‘Basın Tarihi Dersinin Amaçları’, ‘Haftalık Ders Konuları’, ‘Basın Tarihi Dersi Kaynakları’ olmak üzere dört farklı kategori listesinden oluşan protokolle detaylı bir şekilde incelenmiş, elde edilen veriler karşılaştırılarak, ulaşılan sonuçların ön incelemesi yapılmıştır.

Genel ve toplu bir değerlendirmeye geçilecek olursa, basın tarihi derslerinin adlandırılmasında “Türk Basın Tarihi” on fakülteden beşinin tercihi olarak öne çıksa da 2 fakülte “Basın Tarihi” geri kalanlar ise “Gazetecilik Tarihi”, “Basın ve Yayın Tarihi”, “Türkiye Basın Tarihi” gibi adları derse uygun görmektedirler. Derse verilen ad ile dersin amaçları ve haftalık konuları arasında anlamlı ve uyumlu bir ilişki bulunduğu ifade edilebilir. Zira dersin adını Türk Basın Tarihi olarak belirleyen fakülteler Türk kimliğine odaklı olarak basın faaliyetlerinin gelişimini sosyal, kültürel ve ekonomik koşullarla ilişkilendirir ayrıca Osmanlı

ve Türkiye dönemi basın faaliyetlerine mercek tutar. Basın Tarihi, Gazetecilik Tarihi, Basın Yayın Tarihi gibi adlandırmaları tercih eden fakülteler ise dersin amacı ve haftalık konularını, basın faaliyetlerinin dünyadaki doğuş ve gelişim süreçleri üzerine kurarlar. Bu noktada gazetecilik bölümü basın tarihi derslerinin Türk basın tarihine eşit önemi vermediği ve bu konuda bir standardın olmadığı görülmektedir ki, bu durum Tablo 6 değerlendirilirken ayrıntılı ortaya konmuştur.

Bunun yanında Türk Dünyasına yönelik bir ilgiyi dersin amacına ya da haftalık ders konularına taşıyan herhangi bir fakülte bulunmadığının da ifade edilmesi gerekir. Aynı durum dersin kaynakları bakımından da geçerlidir. Başka bir ifadeyle dersin kaynakları arasına Türk dünyasındaki modernleşme ve matbuat hareketleri ile alakalı bir eser, kitap ya da makale, ekleyen fakülte yoktur. Mizah basını ya da sansür uygulamaları gibi dar alanları kapsayan başlıklar haftalık konularda verilirken aynı durum Türk dünyasının matbuat faaliyetleri bakımından söz konusu değildir. Dolayısıyla Türk kültür mirası içerisinde yer alan, Türk kültürünün hâkim olduğu coğrafyayı kapsayan, Türk kültür ve medeniyet halkasına dâhil edilebilecek basın yayın faaliyetlerine ilişkin bir kapsam ve içerik konusunda eksiklikler göze çarpmaktadır. Ders kaynaklarının ilgili bölümleri okunduğunda, İşkodra, Tuna, Selanik, Prizren, Kosova, Rusçuk gibi Balkanlar'da ya da Suriye, Lübnan, Kudüs, Bağdat gibi Ortadoğu'da çıkarılan yayınlara dair bilgiler verilirken, aynı durum günümüzde Türk dünyası olarak adlandırılan coğrafya bakımından geçerli değildir. Haftalık ders konuları ve ders kaynakları kategorilerindeki en temel sorunun basın tarihi derslerinin mevcut coğrafya merkezli olarak işlenmesi, başka bir ifadeyle ders yarı yarıya Türk kimliği üzerinden isimlendirilmiş olsa bile, ağırlıklı olarak Anadolu coğrafyası içerisindeki faaliyetler kısmen de Balkanlar ve Ortadoğu coğrafyası merkezli işlenmesi olduğu dile getirilebilir.

Nitekim Yüksek Öğretim Kurumu'na (YÖK) bağlı olan ve halen üniversite düzeyinde eğitim vermekte olan devlet ve vakıf üniversitelerinin iletişim fakültelerinin güncel gazetecilik müfredatlarında bulunan 'Basın Tarihi' derslerinde, günümüz Türkiye sınırlarının dışında kalan Türk dünyasının matbuat faaliyetlerine yer verildiği tespit edilememiştir. Haftalık ders konularına ve ders kaynaklarına bakıldığında -araştırmanın ilgili bölümünde verilen üç cümlelik bir istisna haricinde- ne Kırım, Kazan, Kafkasya ne de Özbek ve Kazak sahası olmak üzere Türkistan'da yaşanan matbuat faaliyetlerine dair bilgi paylaşımına gidilmediği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Bu durumda gazetecilik okuyan bir öğrencinin eldeki ders içeriğine göre Türk ceditçi matbuatından ya da Türk Dünyasında modernleşmenin ilk adımlarını kuran gazete ve dergilerin rolünden bihaber mezun olmaması için daha

bütüncül yaklaşımların tercih edilmesi önerilebilir. Zira öğrencilerin Türk dünyasında yaşanan modernleşme ve matbuat faaliyetlerine dair herhangi bir bilgiyi tek bir istisna haricinde duyma ihtimalinin olmaması altı çizilmesi gereken bir durumdur.

Dolayısıyla yukarıda sıralanan sonuçlar çerçevesinde “Türkiye’de İletişim Fakültesi Gazetecilik bölümlerinde verilen Basın Tarihi eğitiminin Türk dünyasında yaşanan modernleşme ve matbuat faaliyetlerine ilgisi bakımından zenginleşmeye ihtiyacı olduğu” belirmesini yapmak yanlış olmayacaktır.

Bu araştırmanın; iletişim fakültelerinde ve daha özel olarak ‘Basın Tarihi’ derslerinde eğitim öğretim birliğinin sağlanmasına yönelik araştırmalara ışık tutması ve bu derslerde yapılabilecek yeniden yapılandırma çalışmalarına katkı sağlayabileceği değerlendirilmektedir. Gelineen noktada Basın Tarihi dersini alan bir gazetecilik öğrencisinin, Fatih Kerimi, İsmail Gaspıralı gibi isimlere aşina olması; Ekinçi, Tercüman, Şark-i Rus, Molla Nasreddin, Hayat, Ayna, Sâdâ-yi Türkistan, Aykap gibi yayınlara temas etmesini sağlayacak bir ufukla ders içeriğinin genişletilmesinin dersin niteliğini artıracığı açıktır.

Araştırmada Basın Tarihi derslerinin içeriği Türk dünyasına yönelik ilgisi bakımından incelense de Balkanlar ve Ortadoğu coğrafyasındaki matbuat faaliyetlerine Türk basın tarihi çatısı altında yer verilirken Türk dünyasındaki modernleşmenin gelişim aşamaları ve matbuat faaliyetlerinin ön planda olmadığı görülmüştür. Bu ayrımın sebeplerine dair araştırılmaların da alana katkı sunağı öngörülebilir.

Kaynakça

- Alemdar K. ve Uzun R. (2013) *Herkes İçin Gazete-ci-lik*, Ankara: Tanyeri Kitap.
- Altheide, D. L. (1996) *Qualitative Media Analysis*. SAGE Publications.
- Alver, F. (2007) *Gazeteciliğin Kuramsal Temelleri*, İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Alver, F. (2011) *Gazetecilik Bilimi ve Kuramları*, İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Başkut, C. F. (1967) *Gazetecilik Dersleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Gazetecilik Enstitüsü Yayınları.
- Bowen, G. A. (2009) "Document Analysis as a Qualitative Research Method", *Qualitative ve Research Journal*, C. 9 S. 2. 27-40.
- Çavdar, T. (2007) *İz Bırakan Gazeteler ve Gazeteciler*, Ankara: İmge Kitabevi.
- İrvan, S. (Ekim 2022) "Türkiye'de Gazetecilik Eğitimi Üzerine: Akademisyenler Ne Diyor?". S. 10, Etkileşim. 236-253.
- Kabacalı, A. (2000) *Türkiye'de Matbaa Basın ve Yayın*, İstanbul: Literatür Yayıncılık
- Koloğlu, O. (2023) *Osmanlıdan 21. Yüzyıla Basın Tarihi, İstanbul*: Pozitif Yayınevi
- Kümbetoğlu, B. (2017) *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Nüzhet, S. (1931) *Türk Gazeteciliği*, İstanbul Devlet Matbaası.
- Oral, F. S. (1967) *Türk Basın Tarihi Birinci Kitap Osmanlı İmparatorluğu Dönemi*, Yeni Adım Matbaası.
- Sak, R., Şahin Sak, İ. T., Öneren Şendil, Ç., Nas, E. (2021) "Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi", *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, C. 4 S. 1. 227-256.
- Topuz, H. (2023) *II. Mahmuttan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi
- İnternet Kaynakları
- AHBV Üniversitesi İletişim Fakültesi Tarihçe. 8 Ekim 2024 tarihinde <https://hacibayram.edu.tr/ilet/tarihce> adresinden erişilmiştir.
- Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Tarihçe. 8 Ekim 2024 tarihinde <https://iletisim.ege.edu.tr/tr-1039/tarihce.html> adresinden erişilmiştir.
- Gazetecilik Bölümü Hakkında. 8 Ekim 2024 tarihinde <https://iletisimfakultesi.yeditepe.edu.tr/tr/gazetecilik-bolumu/> adresinden erişilmiştir.

Gazetecilik Bölümü Nedir? 8 Ekim 2024 tarihinde <https://uskudar.edu.tr/iletisim-fakultesi/gazetecilik> adresinden erişilmiştir.

İstanbul Aydın Üniversitesi İletişim Fakültesi Tarihçe. 8 Ekim 2024 tarihinde <https://www.aydin.edu.tr/tr-tr/akademik/fakulteler/iletisim/Pages/Fak%C3%BClte1.aspx> adresinden erişilmiştir.

Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Genel Bilgiler. 8 Ekim 2024 tarihinde <https://iletisim.marmara.edu.tr/fakulte/genel-bilgiler> adresinden erişilmiştir.

Tanıtım. 8 Ekim 2024 tarihinde <http://www.ilef.ankara.edu.tr/gazetecilik-2/> adresinden erişilmiştir.

YÖK Atlas Verileri. 8 Ekim 2024 tarihinde <https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-bolum.php?b=10077> adresinden erişilmiştir.

AZERBAYCAN'IN İLK ÇOCUK DERGİSİ DEBİSTAN'DA OSMANLI ŞAİRLERİ

ZEYNEP YILDIRIM

zeynepyildirim.ege2015@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1194-881X

Giriş: Azerbaycan'da Basın-Yayın Faaliyetlerinin Doğuşu

Coğrafi olarak Batı ile Orta ve Uzak Asya arasında köprü vazifesi gören Azerbaycan toprakları, onu tarihin her safhasında bir cazibe merkezi hâline getirmiştir. XVIII. yüzyıla kadar Türk hanlıkları arasında bölünmüş durumda olan Azerbaycan, bu tarihten itibaren Osmanlı ve İran imparatorluklarının zayıflamaya başlaması ve merkezî bir otoritenin yokluğu sebebiyle işgale açık bir duruma gelmiştir. Bu boşluktan yararlanan Çarlık Rusya güneye inerek Aras nehrinin kuzeyini işgal etmiştir. 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay antlaşmaları sonucunda ise Azerbaycan toprakları resmî olarak İran ve Çarlık Rusya arasında paylaşılmıştır (Akpınar, 1994:35).

Çarlık Rusya, işgalden sonra Azerbaycan'da hakimiyetini sağlamak amacıyla baskıyı esas alan bir yönetim biçimi uygulamıştır. Her alanda olduğu gibi kültürel alanın ve basın yayının da bu durumdan nasibini aldığı görülmektedir. XIX. yüzyılda toplumları etkileyen ve yönlendiren en büyük sivil silahın basın olması, Rus yönetimi, kendisine karşı oluşabilecek herhangi bir isyan hareketini önlemek ve hakimiyeti altındaki çeşitli etnik unsurları kendisine bağlamak amacıyla bu sahadaki baskıyı had safhada tutmuştur. Dolayısıyla Azerbaycan'daki basın-yayın faaliyetleri uzun yıllar gelişim gösterememiştir. Çarlık Rusya'da yaşayan Müslüman tebaadan daha rahat bir hayata sahip olan Hristiyan-Rus halkları basın yayın alanında Müslümanlardan önce gazete yayınlamaya muvaffak olmuşlardır. Tiflis'te *Tifliskiye Vedomosti* (Tiflis Haberleri) adlı çıkartıkları gazete, Kafkasya'da Rusça yayınlanan ilk gazetedir. Bu gazetede hafta bir kez olmak

üzere *Tatarskiye Vedomosti* (Tatar Haberleri) adlı bir ilave yayınlanmaktaydı. Bu ek ilk başta Farsça yayınlanmış olmasına rağmen sonradan Azerbaycan Türkçesinde yayınlanmıştır. Rus hükümetinin emriyle bir kaç sayıdan sonra bu Türkçe ilave kaldırılmıştır. 1841'de yine Tiflis'te *Zakafkazkiy Vestnik* adlı Rusça gazete tarafından *Kafkas'ın Bu Tarafının Haberleri* adlı bir ilave yayınlanmış fakat Rus hükümeti bu ilavenin de kaldırılması hususunda emir vermiştir.

1905 yılındaki kısmî rahatlama ortamından önceki Çarlık Rusya'nın baskı döneminde de gazete çıkarma teşebbüsleri olmuştur. Bu dönemde Türkçe olarak on bir gazete yayınlanmıştır. Bunlardan altı tanesi Azerbaycan Türkleri tarafından Bakü ve Tiflis'te neşredilmiştir (Devlet, 2024:54-55).

1870'te Bakü'de Hacı Zeynelabidin Tagiyev tarafından satın alınan *Kaspiy* adlı Rusça gazete Rusya Türkleri tarafından neşredilen ilk gazete olması sebebiyle önemlidir. Fakat bu gazetenin yayın dilinin Rusça olması önemli bir kusurdur. Azerbaycan'da ilk Azerbaycan Türkçesi ile yayın yapan gazete 1875 yılında Bakü'de Hasan Bey Melikzâde Zerdabi tarafından çıkartılan *Ekinci* gazetesidir. Gazete, 1877-78 Rus-Osmanlı Harbi zamanında Rus hükümeti tarafından kapatılmıştır. Tiflis'te Ünsizâde kardeşler tarafından 1879-1884 yılları arasında *Ziya* gazetesi, 1880'den sonra *Ziya-yı Kafkasya* gazetesi ve 1883'te *Keşkül* dergisi yayınlanmıştır. 1903 yılında Tiflis'te Mehmed Ağa Şahtatinski tarafından *Şark-i Rus* gazetesi, 1904 yılında ise Bakü'de Ali Merdan Topçubaşı tarafından *Hayat* gazeteleri yayın hayatına başlamıştır.

1905 yılında gerçekleşen Rus Meşrutiyeti'nden sonra ise tüm Rus coğrafyasında olduğu gibi Azerbaycan topraklarında da siyasî, ekonomik ve kültürel alanda kısmî bir özgürlük ortamı doğmuş, Azerbaycanlı aydınlar, Azerbaycanlı zenginlerin de desteğiyle bu ortamı fırsat bilerek basın yayın faaliyetlerine başlamışlardır. 1905'ten 1917 yılına kadar Azerbaycan Türkleri tarafından otuz dört gazete ve otuz bir dergi çıktığı, bunların da altmış üç tanesinin Azerbaycan Türkçesinde olduğu bilinmektedir (Devlet, 2024:241-246).

Nadir Devlet "*Azerbaycan'da esas gazetecilik*"ın 1904 yılında Bakü'de yayın hayatına başlayan *Hayat* gazetesi ile olduğunu vurgular (Devlet, 2024:241). Zeynelabidin Taguyev tarafından finanse edilen gazetede 1905 yılı sonunda müdür Ali Merdan Topçubaşı ile başyazarlardan Ahmet Ağaoğlu arasında çıkan anlaşmazlık sonucu Ahmet Ağaoğlu gazeteden ayrılmış ve İsa Aşurbeyli ile beraber *İrşad* gazetesini yayınlamaya başlamıştır. Neriman Nerimanov, Mehmet Emin Resulzâde, Üzeyir Hacıbeyli gibi Azerbaycan'ın önemli aydınlarının yazılarının yayınlandığı gazete 1907'de kapatılmış, 1908'de tekrar açılmıştır. *İrşad* kapatıldıktan sonra Ahmet Ağaoğlu, Murtaza Muhtarov'un finansal desteği ile bu kez de *Terakki* gazetesini yayınlamaya başlamıştır. Bu gazete, Ahmet Ağaoğlu'nun 1909

yılında Türkiye'ye gitmesi nedeniyle önce Üzeyir ve Ceyhun Hacıbeyli tarafından yayınlanmaya devam edilmiş ancak Rus sansürü ve Murtaza Muhtarov'un desteğini çekmesi nedeniyle tamamen kapatılmıştır.

1905 Rus Meşrutiyet'inden 1917 yılına kadar adı geçen gazetelerden başka *Hümmet, Koç-Davet, Tekamül, Taze Hayat, Yoldaş, İttifak, İstikbal, Sada, Hakikat, Güneş, Arı, Yeni Hakikat, Malumat Bakü Hayatı, Yeni İrşad, Asar-ı Hakikat, Hakikat-i Efkar, Sada-i Vatan, Rus-İran Tevesütü, Dedâ-i Hak, Taze Haber, Son Haber, İkbal, Basiret, Sada-i Kavkas, İkdâm, Yeni İkdâm, Doğru Söz, Açık Söz, Yeni İkbal* ve *Yeni Gence* adlı çoğu kısa ömürlü olan gazeteler Azerbaycan topraklarında yayınlanmıştır.

Azerbaycan basınındaki ilk ve en meşhur mizah dergisi olan *Molla Nasreddin* 1906 yılında Tiflis'te Celil Memmedguluzâde tarafından yayın hayatına başlamıştır. 1917 yılına kadar neşredilmeye devam eden dergi kısa sürede geniş bir okur kitlesine ulaşarak büyük bir ün kazanmıştır. *Molla Nasreddin*; Usul-i cedid'i destekleyen, kadın haklarını ve kız çocuklarının eğitimi savunan, kadimci mollalarla alay eden, büyük toprak ağalarını, Rus, Osmanlı ve İranlı yöneticileri hicveden bir yayın anlayışı sürdürmüştür. *Molla Nasreddin*'den başka Azerbaycan sahasında *Behlül, Zenbur, Leyla, Mir'at, Arz, Gül-i Niyet, Şibur, Mezeli, Tuti, Bab-ı Emir* ve *Lek Lek* (Erivan'da) adlı mizah dergileri de yayın hayatına katılmıştır.

Basın yayın alanında mizah dergilerinin haricinde edebî dergiler de gün yüzü görmüştür. *Bahar, Rehberi Hakayık, Füyuzat, Mazhar, Şihab-ı Sakıb, Yeni Füyuzat, Şelale, Direlik, Müzhib* ve *Kurtuluş* dergileri edebî dergi türünün Azerbaycan sahasındaki örnekleridir.

Pedagoji alanında ise *Debistan (1906-1908), Rehber (1906-1907)* ve *Mektep (1911-1917)* dergileri Azerbaycan sahasında önemli bir yer tutmaktadır.

1. Debistan Dergisi

Resim 1: Debistan dergisinin 16 April 1906 yılında yayınlanmış ilk sayısında yer alan başlık klişesi.

Farsça “okul” anlamına gelen *Debistan*¹, Azerbaycan sahasındaki ilk pedagojik dergi olma özelliğine sahiptir. Bu dergi çocukların okul dışında da eğitimini hedeflemekte, onlara vatan, millet sevgisi aşılama, dinî ve ahlâkî açıdan eğitime amacını taşımaktadır. Ali İskender Caferzâde ve Mehemed Hasan Efendizâde tarafından çıkartılan *Debistan*, 1906 yılında on yedi sayı, 1907 yılında dokuz ve 1908 yılında ise bir sayı olarak toplamda yirmi yedi sayı yayımlanmıştır. Çocuklara hitap eden dergi, ayda bir *Valideyne Mahsus Varaka* adında bir ek çıkartmayı hedefleyerek (fakat bu ek düzenli olarak yayınlanamamıştır) annelerin de eğitilmesi gerektiğini savunmuştur. Derginin yayın hayatına başlaması dönemin aydınları tarafından takdir edilmiş ve alkışlanmıştır. Mirza Celil Memmedguluzâde, Mirza Elekber Sabir, Mehmet Emin Resulzâde bunlardan bazılarıdır. Azerbaycan’ın ilk mizah dergisi *Molla Nasreddin*, dönemin aydınlarının büyük destek verdiği, yenileşme çalışmalarını ve halkın bilinçlenmesini amaç edinmiş bir yayın olarak büyük öneme sahiptir. Bu açıdan bakıldığında Hüseyinzâde Ali Bey’in *Molla Nasreddin* ile *Debistan*’ı aynı kefiye koyarak ikisinin de farklı

¹ Debistan hakkında detaylı bilgi için bkz. Melikova, F. (2019), “‘Debistan’ Jurnalının Neşri Tarihi”, *Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Tarih İnstitutu Dergisi Elmi Eserler Dergisi*, Baki, C.78, ss. 257-258; Özmen, S. (2019), *Azerbaycan’ın İlk Pedagojik Dergisi: Debistan (1906-1908)* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s. 55; Memmedov, E. (1977), *Azerbaycan Uşaq Edebiyatı (“Debistan”, “Rehber” ve “Mekteb” Jurnalları Esasında)*. Baki: Elm Neşriyyatı.

hedef kitlesine hitap etmelerine rağmen amaçlarının bir olduğunu vurgulaması önemlidir. Hüseyinzâde Ali Bey 18 Mayıs 1906 tarihinde *Hayat* gazetesinde yayınlanan “*Molla Nasreddin ve Debistan*” adlı makalesinde iki dergi arasında şu mukayeseyi yapmaktadır: “Yaş ağacı hangi şekilde eğmek istesen mümkündür. Lakin kuru ağacı ancak ateş ile düzeltmek mümkün olur... Bu sözlerden sonra “*Molla Nasreddin*” ile “*Debistan*”ı birbiri ile kıyaslamak lazım gelirse, kuru ağacı yontabilen “*Molla Nasreddin*” daha hünerliyse, yaş ağacı eğip düzelden “*Debistan*” daha tedbirlidir.” (metin alıntısı Melikova, 2019:256).

Debistan’ın içeriğine bakılacak olursa, çocukların ilgisini çekecek konuların seçildiği görülmektedir. Azerbaycan, Osmanlı, Rus, ve Fars edebiyatlarından örnekler, büyük şahsiyetler, bilmece ve bulmacalar, masallar, coğrafya ile ilgili konular, tarih bilgileri gibi yazılı materyallerin haricinde ilgi çekici şekiller ve büyük şahsiyetlerin portrelerine de yer verilmiştir. İşlenen konuların çeşitliliğinin yanında hikâye, makale, şiir, mektup, biyografi, gezi yazıları, fâbl gibi farklı yazı türleri de dergi sayfalarında yer almaktadır.

Debistan’ın yazı kadrosu ise devrin önemli kalemlerini barındırmaktadır. Sultan Mecid Ganizâde, Neriman Nerimanov, Hasan Bey Melikzâde Zerdabi, Mirza Elekber Sabir, M. Hadi, Abbas Sehhet, Abdulla Şaik, R. Efendizâde bu isimlerden bazılarıdır.

Debistan bir çocuk dergisi olması hasebiyle doğal olarak sade, açık ve kolay anlaşılır bir dil tercih edilmiştir. Aynı zamanda yayın anadilde yani Azerbaycan Türkçesi ile yapılmıştır. Materyal olarak ise Azerbaycan edebiyatı ile birlikte komşu edebiyatlardan tercümeler de kullanılmıştır. Nitekim Rus, Osmanlı ve Fars edebiyatlarının örneklerine dergi sayfalarında çokça rastlanmaktadır. Fakat kullanılan dilin zaman zaman ağırlaştığı gözden kaçmamaktadır. Dergideki bazı makalelerin dili çocuklar için ağır (ki bunun sebebinin derginin sadece çocuklara değil aynı zamanda ailelerine de hitap etmesinden ileri geldiğini söyleyebiliriz), yabancı edebiyatlardan alınan eserlerdeki bazı kelimeler ise günlük konuşma diline geçmiş olmasına rağmen çocuklar için yabancı kalabilmektedir. Yine de bu tarz yabancı ve anlaşılması güç kelimeler için her sayının sonuna “*Lügat-i Debistan*” başlığı altında küçük bir sözlük konulmuştur.

Abone sayısının azlığı ve maddi sıkıntılar nedeniyle kısa sürede kapanmak zorunda kalan dergi, aydınları derinden etkilemiştir. Bu hususta en belirgin ve en sert tepki Mirza Celil Memmedguluzâde’nin *Molla Nasreddin* dergisinde 8 Temmuz 1907 tarihinde yayınlanan “*Debistan*” başlıklı yazısıdır. Bu yazıda Mirza Celil satirik bir dil kullanarak *Debistan*’ın naşirleri ile hayali bir diyalog kurar ve halkın dergiye ilgi göstermemesini şiddetle eleştirir:

“Nasıl dadaş? Şimdi geldin mi benim sözüme? Şimdi bu koca Molla’nın kadrini bilir misin?

Bundan bir yıl önce sen *Debistan*’ı çıkarmak için işe giriştin ve benim de fikrimi sormuştun. Ben sana ne dedim hatırlıyor musun? Yoksa unuttun mu? Eğer unuttuysan dur sana hatırlatayım:

Ben sana dedim ki: “Deli olma”. Sen dedin “Yok, ‘*Debistan*’ çıkartacağım”. Ben sana dedim: “Başına soğuk mu geçti?”. Sen dedin: “Yok, çıkartacağım”.

... Sen dedin “Yok, çıkartacağım ki okul çocukları okusunlar ve ilerlesinler”. Ben sana dedim: “Sen sersemlemişsin”... Sen dedin: “Yok, ‘*Debistan*’ı çıkartacağım ki millet okusun ve gözünü açsın”. Ben sana dedim ki “Biraz az ye, çünkü ekşi ekşi dokunur”.

(...)

Şimdi dadaş, keyfin nasıl? Getir göreyim kaç müşterin var? De göreyim kaç Müslüman öğrenci senin *Debistan*’ını okuyor? Getir göreyim, hani *Debistan*’ın kadrini bilenler?

Ben sana demedim mi “Biz Müslümanlara ‘*Debistan*’ falan lâzım değil! Hâlâ halktan ne istiyorsun? Hele şimdi yazdır, kavun, karpuz zamanıdır. Ne *Debistancılığı*?” (metin alıntısı Melikova, 2019: 257-258).

Debistan dergisi bütün çabalara rağmen abone sayısı ve maddi kaynak sorununu aşamadığı için, son sayısı olan Hasan Bey Melikzâde Zerdabî’ye adadığı 9. sayısını 10 Mart 1908 tarihinde yayınlarak basın hayatına veda etmiştir.

2. *Debistan*’da Yer Alan Osmanlı Şairleri

Debistan dergisi eğitime ve çocuklara dair benimsediği yayın çizgisinde sadece Azerbaycan edebiyatından değil komşu edebiyatlardan örnekleri de sayfalarına taşımıştır. Bu sebeple Osmanlı sahasında yer alan şair ve yazarlara dergide rastlamak mümkündür.

Debistan dergisinin ele alındığı eserlere bakıldığında, dergide yer alan Osmanlı şairlerinin eserleri üzerinde kısaca durulmuş olmasına rağmen derinlikli bir incelemeye rastlanmamıştır. Araştırmacıların genellikle Namık Kemal ve onun *Hürriyet Kasidesi* şiiri üzerinde durduğu görülmektedir. Çalışmamıza konu olan 1906-1907 yılları arasında *Debistan* dergisinde yer alan Osmanlı şairlerini şu şekilde tablo halinde listeleyebiliriz:

TARİH, SAYI	YAZAR ADI	YAZI ADI	SAYFA NUMA- RASI
17 Temmuz 1906 (8 Cemaziyelahir 1324), Sayı 7	Abdülhak Hâmid	Edebiyat-Abdülhak Hâmid Beyefendi'nin Âsar-ı Nefiselerinden	1
16 Ekim 1906 (10 Ramazan 1324), Sayı 13	Servet-i Fünûn	Gül On Para	3-4
14 Kasım 1906 (29 Ramazan 1324), Sayı 14	Ömer Lütfî	Asar-ı Manzume (Ramazan-ı Mağfiret-i Feşâne)	1-2
15 Kasım 1906 (11 Şevval 1324), Sayı 15	Muallim Nâci	Başlıksız bir şiir	1
4 Aralık 1906 (4 Zilkade 1324), Sayı 16	İmzasız	Muallim Nâci (ma- kale)	1
20 Aralık 1906 (17 Zilkade 1324), Sayı 17	A[yın] Nadir (Servet-i Fünûn)	Kanaryacığım	2
20 Aralık 1906 (17 Zilkade 1324), Sayı 17	İmzasız	Muallim Nâci (ma- kale)	5-7

Tablo 1: 1906 yılında yayınlanan Debistan dergisindeki Osmanlı şairlerinin listesi

TARİH, SAYI	YAZAR ADI	YAZI ADI	SAYFA NUMARASI
18 Ocak 1907 (12 Zilhicce 1324), Sayı 18	Muallim Nâci	Sünbüle	2
21 Şubat 1907 (21 Muharrem 1325), Sayı 3	Cenap Şehabettin (Servet-i Fünûn)	Elhan-ı Şita	46
21 Mart 1907 (19 Safer 1325), Sayı 5	Terâizcizâde Os- man Fâiz (Hazine-i Fünûn)	Bahar	72
21 Mart 1907 (19 Safer 1325), Sayı 5	Namık Kemal	Vatan	68-69
21 Mart 1907 (19 Safer 1325), Sayı 5	Namık Kemal	Üstâd-ı Namık Kemal'in Âsâr-ı Nefiselerinden Bir Numune	73/75
4 Haziran 1907 (5 Cemaziyelevvel 1325), Sayı 8	Debistan	Ahmet Kemal Bey (ma- kale)	115
4 Haziran 1907 (5 Cemaziyelevvel 1325), Sayı 8	Abdullah Cevdet	Tashih-i Galat (mektup)	115-116

Tablo 2: 1907 yılında Debistan dergisindeki Osmanlı şairlerinin listesi

2.1. Muallim Naci (1849-1893)

Asıl adı Ömer olan Muallim Naci 1849 yılında İstanbul'da doğmuştur. Sekiz yaşında babasını kaybeden Naci, onun vasiyeti üzerine annesinin memleketi olan Varna'ya dayısının yanına göç etmiştir. Eğitimini burada tamamlayan Naci, rüştiyede kısa süre öğretmen olarak çalışmıştır. Sait Paşa'nın özel kâatibi olarak onunla beraber bir çok yeri dolaşmıştır. 1880 yılında İstanbul'a döndükten sonra şair olarak ün kazanmıştır. *Tercüman-ı Hakikat*'e de yazılar gönderen şairin, Ahmet Mithat Efendi ile tanışması ve damadı olmasından sonra hayatı yön değiştirmiştir. Gazetenin edebiyat kısmının idaresi kendisine bırakılmıştır fakat gazete eski edebiyat yanlılarının toplandığı bir yer haline gelince Ahmet Mithat Efendi Naci'yi gazeteden uzaklaştırır. Dönemin çeşitli gazete ve dergilerinde çalışan ve pek çok tartışmanın merkezinde yer alan şair, Mekteb-i Hukuk, Mekteb-i Sultanî, Mekteb-i Edeb'de öğretmenlik de yapmıştır.²

Sinem Özmen, dergide “*Büyük şahsiyetlerin biyografilerine yer verilmesinin sebebi gelecek nesle bir rol model yaratma ihtiyacından kaynaklanmakta*” (Özmen, 2019:55) olduğunu vurgulamaktadır. Dergide en fazla şiirleri yayınlanan ve hakkında yazılar yazılan Osmanlı şairi olduğu göz önüne alındığında *Debistan* dergisinin yayın kadrosu için Muallim Naci'nin Osmanlı şairleri içerisinde en çok hürmet edilenlerden biri olduğu ve Azerbaycan çocukları için bir rol model olması istendiği muhakkaktır.

2.1.1. Başlıksız Bir Şiir

Bu şiir *Debistan* dergisinin 1906 yılında yayınlanan 15. sayısının kapak sayfasında Kristof Kolomb illüstrasyonunun etrafında yer almaktadır:

“Bir dâhiye bir âlim eder âleme ihsân
Cânî gibi zincîre çekiyorlar anı dînân
Ey dâhiye sen şimdilik ol sâbir-i zillet
Heykel dikecek sonra senin nâmına millet
Ölsün o, cihan, bulduğu gencîneyi kapsın
İnsaf edin âdem kuru bir namı ne yapsın
Muallim Naci” (Muallim Naci, 1906:1).

Resim 2: *Debistan* dergisinin 15 Noyabr 1906 tarihli

15. sayıda yer alan Muallim Naci şiiri.

2 Muallim Naci hakkında detaylı bilgi için bkz. Enginün, İ. (2015) *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e* (1839-1923). Dergâh Yayınları, İstanbul, ss. 519-527; Banarlı, N. S. (1983) *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi II*. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, ss. 982-989.

2.1.2. Sünbüle

Muallim Naci'nin 1890 yılında yayınladığı *Sünbüle* adlı kitap üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Fransızcadan yaptığı çeviriler ve “*Küçük Bir Mudhike*” adlı kısa hikâye yer almakta, ikinci bölümde birkaç mektupla birlikte Doğu ve Batı edebiyatlarından tercüme ve iktibasları bulunmaktadır. “*Ömer'in Çocukluğu*” başlıklı üçüncü bölüm ise Muallim Naci'nin yedi yaşına kadar olan çocukluk anılarından oluşmaktadır. Dergide *Ömer'in Çocukluğu* adlı bölüm kısaca açıklanıp kitapta yer alan şiirlerden örnekler verilmiştir:

“Muallim Naci

Muallim Naci öz tufûlet eyyamını çok güzel tarzda ‘Sünbüle³’sinde tasvir etmiştir. Sabâvet ve civanlık zamanına olan meyil ve hevesinin derecesini göstermek için bu kıtanı söylemiştir.

Masumluk kadar sevilir hal görmedim
Sıbyâna incizâb-ı dilim ber-kemâldir
Mümkün olaydı avdet ederim sabâvete
Tarif-i latifi bence o hâlin mahâldir
* * *

Her şair dediğini eşârın ve yadigâr koyduğu âsâr-ı menfaat bahşânın bâki kalmasından bir emniyet-i vicdan hâsıl ettikde bir niçe abiyatıyla terennüm edibdir. Merhum Muallim Naci Efendi de bu beyitler ile terennüm ederek diyor:

Heyhat mı duydu, sustu ihvân
Yok bence şu dağ kadar sühan-dân
Heyhatıma ses verir de her ân
Der hazan ile kühsâr, heyhât!
* * *

Ey korkusu olmayan hazândan
Bilmem niçin incinirsin andan
Naci de geçer gider cihândan
Payende midir bahâr? Heyhat!
* * *

3 Muallim Naci'nin *Sünbüle* şiiri 1890 tarihinde yayınlanmıştır.

Sensiz şahsi olsa âşiyânem
Vardır nâgümân aşikânem
Vâ-beste-i neşvedir terânem
Bekler mi gülü hazâr? Heyhat

* * *

Fahreyleyecek tabiatımla
Şiirim yaşadıkça milletimle
Asrımdaki galibiyetimle
Eyler miyim iftihar? Hayhat!” (Muallim Naci, 1907:2).

2.1.3. Biyografi - İmzasız

1906 yılında *Debistan*’ın 16. sayısının ilk sayfasında Muallim Naci’nin biyografisi, imzasız bir yazı ile yer almaktadır. Hem bu yazının olduğu sayfada hem de derginin kapağında şairin fotoğrafı bulunmaktadır.

“Muallim Naci

Naci Efendi zamanımızın ziyade şayan-ı takdir şuarasındandır. Merhum Sarraç Ali Bey adlı bir zatın üçüncü oğludur. Hicretin 1266 tarihinde tevellüt etmiştir. Atasının vefatından sonra anasıyla beraber Varna’ya gidip orada tahsil-i uluma meşgul olmuştur. Naci’nin asıl adı “Ömer” idi. Merhumun eyyam-ı tufüliyyetinin suret-i kezâ-reşi “Sünbüle” adlı eserinde derc olunmuştur. Varna’da 1284 tarihinde oradaki mektebin muallim-i saniyeliğine tayin idilmişti. Ba’de merhum Naci Efendi İstanbul’a kayıtlı orada Mekteb-i Sultani’de muallimlikte ve bir çok memuriyetlerde bulunmuştur. İstanbul’a geldiği vakit âlim matbuata hevaskâr olduğundan gazetelerde ve hususen “Tercüman-ı Hakikat” gazetesinde âsâr-ı edebiyesi ile evlâd-ı vatana çok faideler vermiştir. Hatta merhum muallimin şakirdi olmak üzere bir çok istidatlı civanlar yetişmiştir. 1310’uncu ilinde Ramazan’ın 25’inci cihar-ı şenbe günü fücâeten vefat etmiştir. Merhum İstanbul’da Sultan Mahmut türbesinin yanında defnolunmuştur.

Müşârün-ileyhin âsâr-ı edebiyanesinin bir kısmı: “Âteşpâre”, “Şerâre”, “Fürûzan”, “Mecmûa-i Muallim”, “Sünbüle”, “Numûne-i Sühan”, “İ’câz-ı Kur’ân” ve gayrılardan ibarettir.” (İmzasız, 1906:1).

1906 yılında yayınlanan *Debistan* dergisinin 17. sayısında ise 16. sayıdaki bu makalenin devamı yer almaktadır:

“Muallim Naci

16'ncı numaradan mâ-ba'd

Bu asrımızda edebiyat tarihine aşına olanlara malum olduğu üzere bu niçe ilin arzında edebiyat âleminde öz eş'arlarıyla şöhet kazanan şairler olupsa da velakin onların ekseri mürûr-i zaman ile yine halkın yadından çıkıptırlar. Ama merhum Naci Efendi hemişe evkat öz fikrini ve düşündüğünü meydana getirmekle ve daima hakikat söylemekle kesp ettiği şöhetini muhafaza etmekte şek ve şüphe etmemelidir.

Merhum Naci Efendi yazdığı eş'arda hemişe hakikat gözleyip ve söylediği eş'arı boşu boşuna söylemez idi ve belki cemi' eş'arında ancak hissettiğini hikâye eylemeğe iktifa edip layıkıyla sözü olmadığı vakit sükût-ı ihtiyâr eder idi.

Marhum müşâr ileyhin en güzel ve en kıymetli âsâr-ı manzumeleri “Âteş-pâre” nam mecmuasındadır. Merhumun kudret-i şairânesini bilmek için hemen mecmuaya müracaat etmelidir. Nice ki özü buyurur:

Vurdum âteş-i dillere sûz-i dil âvâreden
Eyledim icâd bin yangın bir”âteşpâre”den

Âteşpârenin en güzel yerlerinden biri olan «niyaz-ı esirâne» serlevhasıyla manzume (selîs)leni cihetle baştan aşağı ezberlenmeğe lâyıktır. Merhum Naci Efendi bu eser-i müteessir-ânesiyle sahife-i edebiyâne büyük bir ziynet bahşettiğinden başka ve hemen eserin asla fenâ-pezîr olmamağı âşikâr ve hüveydâdır.

Mezkûr mecmuada derc olunmuş “Şam-ı garîban” “kuzu” ve gayri “Ter-cüman-ı Hakikat” gazetesinde birinci defa neşr olundukları vakit erbâb-ı maarif tarafından büyük bir şadlık ile kabul olundu. Hatta âsâr bir güzidelerinin ekseri talim-i edebiyata numune olarak intihap olup ve bir kısmı dahi dillerde ezberlenecek derecede verd-i zebân olmuş idi. Buna binaen Naci'nin adı az bir müddette meşhur oldu.

Müşârü'l-ileyhânın tercüme-i hâli hitamında bu “dest-hatt”ını da derc etmeği münasip gördük.

تحمید هدای زوالجود
تحمید نبی زوالجود
تظلم صحابہ کریمہ
تسیم بتوہ مایہ

Merhumun Victor Hugo'dan tercüme etmiş “Niyâz-ı Esirâne” serlevhalı manzumesi budur:

Niyâz-ı Esirâne

Zâhir değil mi hikmet-i feryâd, âhımın
Ettim şikeste-i hâtırını padişâhımın
Şevk-i memât şâhididir intibâhımın
Olsun cezâsı kendi elimle günâhımın
Vur tîg-i hûn-feşâneni al intikâmını

* * *

Fark etmeyip cenûn ile sûd, gezindi mi
Pest ilin benim yine baht bilendi mi
Kurtar şu derdin beni gel aç kemendimi
Öldürmüyorsun öldüreyim kendi kendimi
Vur tîg-i hûn-feşâneni al intikâmını

* * *

Vardır şehîdin olmak için dilde bir şitâb
Olmaz bu hâl ile yaşamakdan beter gazâb
Ersin hitâma bir nefes-i evvel şu ıstırâb
Ben işledim gine kılıcak işlesin sevâb
Vur tîg-i hûn-feşâneni al intikâmını

* * *

Müzik isterim bu ketm ölünür med-iâmidir
Hakkım değil mi yalvarışım nâ-be-câ mıdır
Tîgin belâ da olsa çekilmez belâ mıdır
Kurbânı olduğum bu tereddüd revâ mıdır
Vur tîg-i hûn-feşâneni al intikâmını

* * *

Fuat Bey'in vefat etmiş oğlu Mehmet Namık Kemal'in kabir-i sandukasına yazılmak niyetiyle Muallim Naci tarafından Fuat Bey'in dilinden enşâr olunan kitâbesinin mezar çok sûzışlı ve hazân-engîzdir:

Kitâbe-i Seng-i Mezâr

Nâmık! Ey sûret-i ümîd-i peder
Seni devrân ne yüzle etti heder?!
Nasıl eğiltmesin Fuad'ı keder
Mütezzâyid-ı sefâyı cânım idin

* * *

(?)⁴ındı vaad-ı ikbâlîm
Sana gönlüm diyordu timsâlîm
Görünüyordu yüzünde emâlîm
Sanki ayna-yı cenânım idin

* * *

Seni tedkîke daldığım demler
Mezarımdan geçiyordu âlimler
Ya da gelmezdi böyle mâtemler
Bir avâlîm-i nemâ cihânım idin

* * *

Diyorum eyleyip Kemâl'i hayâl
Ona kıymazdı adem olsa zevâl
Ömrüm! Ey müddet-i hayât-ı Kemâl
Nerdesin? En güzel zamânım idin!

* * *

4 elif-be-sin-te-elif-mim

Muallim Naci Fuad Bey'in lisanından merhum oğlu Mehmet Namık Kemâl Bey'e hitaba yazdığı hemin kitabesinin mezar-ı merhumu cân-ı dilden istediğine⁵ büyük bir delildir. Çünkü bir yüreğindeki bu derece muhabbet olmaya ve merhumu ata, anasını kadar kederlenmeye o yüreğinden böyle sûzinak ve hüzn-engiz sözleri meydana çıkmaz.» (İmzasız, 1906:5-7).

2.2. Cenap Şahabettin (1870-1934)

Servet-i Fünun devrinin önemli şairlerinden olan Cenap Şahabettin, babası Plevne şehidi Binbaşı Osman Şahabettin gibi askerî okulları bitirmiş ve doktor olmuştur. Devlet tarafından tıp eğitimi için Paris'e gönderilmiş, burada sadece tıp ile değil aynı zamanda edebiyat ile de meşgul olmuştur. Paris dönüşü sıhhiyeyle ilgili çeşitli mevkilerde çalışmış, I. Dünya Savaşı başladığı sıralarda emekli olmuştur. Çok seyahat eden şair, şiirleri kadar nesirleri ve gezi yazıları ile de dikkatleri üzerine çekmiştir. Gençlik yıllarında Muallim Naci'nin, yetişme yıllarında Recaizâde Mahmut Ekrem ve Abdülhak Hâmid'in etkisinde kalmıştır. Paris'te bulunduğu zaman diliminde parnas ve sembolist akımları takip etmiş, bu akımın şairleri ile tanışmış ve onların eserlerini okumuştur. İstanbul'a dönüşünden sonra çeşitli dergilerde yayınladığı şiirleri ile dikkat çeken şair, bir süre sonra *Servet-i Fünun* dergisinin kadrosuna katılmıştır. Türk edebiyatında daha önce kullanılmayan orijinal terkipleri şiire sokması ile çeşitli tartışmalara neden olan Cenap'ın şiirlerinde parnasyenlerden esinlendiği resim ve musiki önemli bir yer tutar. Onun şiirleri tıpkı bir tablo gibidir.⁶

Cenap Şahabettin'in yalnızca tek bir eseri *Debistan* dergisinde yer almıştır. Derginin 21 Fevral (Şubat) 1907 tarihli 3. sayısında yayınlanan “*Elhan-ı Şita*” şiirinin sonunda şairin adı Şahabettin olarak yer alırken parantez içerisinde “*Servet-i Fünun*” ibaresi belirtilmektedir. Çocuklara hitap eden dergi, yayın dili olarak basit bir dil tercih etmesine karşılık Cenap Şahabettin gibi çocuklar için zor anlaşılır bir dil kullanan Osmanlı şairlerinden birinin şiirine yer vermiş olması dikkati celp etmektedir. Ayrıca dergide, şiirin tamamı değil sadece son on iki mısraı yer almaktadır. Mehmet Kaplan bu şiir için “*Cenab, sıfatlar, benzetmeler ve mecazlar vasıtasıyla karları ve diğer unsurları, şiir boyunca durmadan değiştirmiş, başka bir şekle sokmuştur. Bunların başlıca iki gayesi vardır: Biri, manzarayı resim gibi gözlerimizin önünde canlandırmak, ikincisi, “ruh-i kâinat”ı meydana çıkarmak, tabiatı hassas kılmaktır*” (Kaplan, 2023:110) demektedir. Dergiye alınan kısım işte bu amaçlardan ilkinin, kış manzarasını tablo gibi açıkça gözler önüne sermektedir:

5 “İstemek” fiili Azerbaycan Türkçesinde “istemek” anlamının yanında “sevmek” anlamına da gelmektedir.

6 Cenap Şahabettin hakkında detaylı bilgi için bkz. Enginün, ss. 551-662; Banarlı, ss. 1040-1044.

“Göklerden emeller gibi rızan oluyor kar,
Her sûda hayâlîm gibi pûyân oluyor kar.
Bir bâd-ı hamûşun per-i sâfında uyuklar
Tarzında durur bir aralık sonra uçarlar.
Soldan sağa, sağdan sola lerzân ü girîzân,
Gâh uçmada tüyler gibi, gâh olmada rîzân
Karlar... bütün elhânı mezâmîr-i sükûtun,
Karlar... bütün ezhârı riyâz-ı melekûtun...
Dök hâk-i siyâh üstüne, ey dest-i semâ dök
Ey dest-i semâ, dest-i kerem, dest-i şîta dök:
Ezhâr-ı bahârın yerine berf-i sefidî
Elhân-ı tuyûrun yerine samt-ı ümîdî!..

Şehabettin (Servet-i Fünûn)»

(Cenap Şehabettin, 1907:46).

2.3. Namık Kemal (1840-1888)

Tekirdağ doğumlu şair, Tanzimat sonrası dönemin mihenk taşlarından biridir. Annesini küçük yaşta kaybetmesinden dolayı anne tarafından dedesi olan Vali Abdülatif Paşa'nın yanında çocukluğunu geçirmiş, onunla Kars ve Sofya'da bulunmuştur. 1862 yılında Şinasi ile tanışana kadar eski şiir geleneğinde eserler veren Namık Kemal, bu tarihten sonra ilgi alanında ciddi bir değişim yaşamıştır. *Tasvir-i Efkar*'da çalışmaya başlayan şair, Şinasi Paris'e gidince gazetenin başına geçmiş ve hükümet aleyhtarı yazıları ile dikkati çekmeyi başarmıştır. Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin kurucularından biri de olan Namık Kemal, cemiyetin hükümet tarafından haber alınması nedeniyle Paris'e kaçmak zorunda kalmıştır. Yurtdışında da muhalefeti sürdürülen şair 1870'te sadrazam ile barışması neticesinde İstanbul'a dönmüştür. Sadrazam Ali Paşa'nın ölümünden sonra tekrar muhalefete başlamış, *İbret* gazetesini yayınlamıştır. Yazdığı *Vatan Yahut Silistre* adlı piyesin sahnelenmesinden sonra çıkan olaylardan sorumlu tutularak Kıbrıs'a sürülmüştür. V. Murat'ın tahta çıkmasından sonra affedilmiş ve İstanbul'a dönmüştür. II. Abdülhamit'in ilk zamanlarında Kanun-i Esasi Encümeni'nde çalışmış fakat padişah aleyhinde bulunduğu yönündeki bir ihbar neticesinde tutuklanmıştır. Beraat etmesine rağmen İstanbul'da kalmasına izin verilmemiştir. Sırasıyla Midilli, Rodos ve Sakız'a nakledilmiş, 1888 tarihinde Sakız'da vefat etmiştir.⁷

2.3.1. Hürriyet Kasidesi

Bu şiir Mehmet Kaplan'ın deyişiyle “*bir ihtilâl yangını*”dır (Kaplan, 2023:42). Hürriyetin yüceltildiği, kötü gidişe karşı değiştirilmesi gerekenin siyasî ve sosyal şartlar olduğunun vurgulandığı şiir için Namık Kemal'in bütün eserlerinin anahtarı demek yanlış olmaz.

“*Hürriyet Kasidesi*” 1907 yılında *Debistan* gazetesinin 5. sayısında “*Üstâd-ı Namık Kemal'in Âsâr-ı Nefisesinden Bir Numune*” başlığı ile yayınlanmıştır. Şiir, Namık Kemal'in fotoğrafının altında yer alan “*Osmanlı üdebasından 'Namık Kemal' Bey'in tasviridir*” yazısından sonra verilmiştir. Şiirin aslında yer alan 21. beyit⁸ *Debistan*'da yayınlanan versiyonda yer almamaktadır. Kaplan bu şiir için “*fikri, eyleme dönüştürecek bir heyecanla dolu*” (Kaplan, 2011:160) olduğunu söylemektedir. Gerçekten de bu şiirin Azerbaycan sahasında açık bir şekilde ve korkusuzca yayınlanması dikkate değer. Zira Çarlık Rusya'nın hegemonyası altında bulunan bir dönemde (her ne kadar Rus Meşrutiyetinin getirdiği kısmî özgürlüklerin yaşandığı yıllarda yayınlanan bir dergi olsa da) hürriyet fikrinin bir çocuk dergisinde bu kadar açık dile getirilmesi çocuklara bu fikrin aşılması anlamına gelmektedir. Kaplan; “*Daha ilk beyitten itibaren karşımıza bir ihtilâlcî*

⁷ Namık Kemal hakkında detaylı bilgi için bkz. Enginün, ss. 480-488; Banarlı, ss. 879-914.

⁸ “*Anılın mesleğimde çektiğim cevri ü meşakkatler/Ki ednâ zevki âlâdır vezâretten sadâretten*”

tipi çıkıyor: Devrin iktidarına bir prensip nâmına karşı gelen, muhalefet eden, savaşı bir insan.” (Kaplan, 2023:43) vurgusunu yapmaktadır. Gelecek nesilleri oluşturacak olan çocukların önüne böyle ihtilalci bir tip çıkartılması gerçekten de cesaret gerektirir.

“Üstâd-ı Namık Kemal’in Âsâr-ı Nefisesinden Bir Numune

Görüp ahkâm-ı asrı münharif sıdk u selâmetten
Çekildik izzet ü ikbâl ile bâb-ı Hükûmet’ten

Hakîr olduysa millet, şanına noksan gelir sanma
Yere düşmekle cevher sâkıt olmaz kadr ü kıymetten
Usanmaz kendini insan bilenler halka hizmetten
Mürüvvet-mend olan mazlûma el çekmez îânetten

Vücûdun kim hamîr-i mâyesi hâk-i vatandandır
Ne gam râh-ı vatanda hâk olursa cevri ü mihnetten

Mûini zâlimin dünyâda erbâb-ı denâ’ettir
Köpekdir zevk alan sayyâd-ı bî-insâfa hizmetten

Hemân bir feyz-i bâkî terkeder bir zevk-i fâniye
Hayâtın kadrini âli bilenler hüsn-i şöhretten

Nedendir halkta tûl-i hayâta bunca rağbetler
Nedir insana bilmem menfaat hıfz-ı emânetten

Cihânda kendini her ferdden alçak görür ol kim
Utanmaz kendi nefsinden de âr eyler melâmetten

Felekden intikâm almak demektir ehl-i idrake
Edip tezyîd-i gayret müstefîd olmak nedâmetten

Durur ahkâm-ı nusret ittihâd-ı kalb-i millettde
Çıkar âsâr-ı rahmet ihtilâf-ı re'y-i ümmetten

Eder tedvîr-i âlem bir mekînin kuvve-i azmi
Cihân titrer sebât-ı pâ-yı erbâb-ı metânetten

Kazâ her feyzini her lutfunu bir vakt için saklar
Fütûr etme sakın milletdeki zâ'f u betâetden

Değildir şîr-i der-zencîre töhmet acz-i akdâmı
Felekte baht utansın bî-nâsib erbâb-ı himmetten

Ziya dûr ise evc-i rif'âtinden ıztırârîdir
Hicâb etsün tabiat yerde kalmış kabiliyetten

Biz ol nesl-i kerîm-i dûde-i Osmâniyânız kim
Muhammedir ser-â-pâ mâyemiz hûn-ı şehâdetten

Biz ol âlî-himem erbâb-ı cidd ü içtihadız kim
Cihân-girâne bir devlet çıkardık bir aşiretten

Biz ol ulvî nihâdânız ki meydân-ı hamiyetde
Bize hâk-i mezâr ehven gelir hâk-i mezelletten

Ne gam pür-âteş-i hevl olsa da gavgâ-yı hürriyet
Kaçar mı merd olan bir cân için meydân-ı gayretten

Kemend-i can-güdâzı ejder-i kahr olsa cellâdın
Müreccahdır yine bin kerre zencîr-i esâretten

Felek her türlü esbâb-ı cefâsın toplansın gelsin
Dönersem kahpeyim millet yolunda bir azimetten

Vatan bir bî-vefâ nâzende-i tannâze dönmüş kim
Ayırmaz sâdikân-ı aşkını âlâm-ı gurbetten

Müberrâyım recâ vü havfden, indimde âlîdir
Vazifem menfaatten hakkım agrâz-ı hükûmetden

Ne mümkün zulm ile bî-dâd ile imhâ-yı hürriyet
Çalış idraki kaldır muktedirsen âdemiyetten

Civân-merdân-ı milletle hazer gavgadan ey bidâd
Erir şemşîr-i zulmün âteş-i hûn-i hamiyetten

Gönülde cevher-i elmâsa benzer cevher-i gayret
Ezilmez şiddet-i tazyikten te'sîr-i sikletden

Ne efsûnkâr imişsin âh ey didâr-ı hürriyet
Esîr-i aşkın olduk gerçi kurtulduk esâretten

Senindir şimdi cezb-i kalbe kudret setr-i hüsn etme
Cemâlin tâ ebed dür olmasın enzâr-ı ümmetden

Ne yâr-ı cân imişsin âh ey ümmîd-i istikbâl
Cihânı sensin âzâd eyleyen bin ye's ü mihnetden

Senindir devr-i devlet hükmünü dünyâya infâz et
Hüdâ ikbâlini hıfz eylesin her türlü âfetten

Kilâb-ı zulme kaldı gezdiğin nâzende sahrâlar
Uyan ey yâreli şîr-i jeyân bu hâb-ı gaffetden

Namık Kemal" (Namık Kemal, 1907:73-75).

2.3.2. "Vâveylâ" Şiiri

Namık Kemal *Vâveylâ* şiirini Abdülhak Hâmid'in Sahra'daki Nağme'lerine nazire olarak yazmıştır. Bunu 12 Mart 1877'de Midilli'den Hâmid'e yazdığı bir mektupta açıkça dile getirir: "*Sahra'ya nazire yapmak veya tâbîr-i sahîhî ile peyrevlik etmek fikrindeyim. Nağme'lerine bedel Nevha'larım var*"; "*İnsana ne fikir istila ederse başka bir mütalaaya meydan bırakmıyor, tabii bizim peyrevlik de vatan yolunda oldu.*" (metin alıntısı Banarlı, 1983:902)

"Çılgılık" anlamına gelen "*Vâveylâ*" şiirinin orijinali dört bentten oluşmaktadır. Bu şiirin sadece iki bendi *Debistan* dergisine alınmış ve başlığı "*Vatan*" olarak verilmiştir. Kendisi de usta bir şair olan ve şair gözüyle eserleri tahlil eden Tanpınar "*Vaveyla'da bir kaç güzel mısra ve beyit vardır. Üçüncü bendin başlangıcı olan dört mısra bütün teatral jestine rağmen sonunda bir büyüklük kazanır*" (Tanpınar, 2022:370) demektedir. Yazarın işaret ettiği kısım *Debistan* dergisine alınan kısmın başındaki ilk dört mısradır. Yine Tanpınar, "*Son kıt'anın ilk dört mısrası ise Hüseyin ve Huneyn kafiyelerinin sözün akışına getirdikleri dönüşle güzelleşir. (...) Fakat bunların haricinde kalan kısmı mücerredin mektebinde, onun nizamıyla yetişmiş şairin, müşahhas olmasını istediği bir hayali geliştirmekteki aczini gösterir*" (Tanpınar, 2022: 370-371) şeklinde bir yorum getirmiştir.

"Vatan

Git vatan Kâbe'de siyaha bürün,
Bir kolun Ravzâ-i Nebi'ye uzat,
Birini Kerbelâ'da Meşhed'e at,
Kâinata o heyetinle görün,
O temaşaya hak da aşık olur:
Göze bir âlem eyliyor izhar,
Ki cihanda büyük letafeti var;
Bu letafet olursa ger inkâr
Mezhebimce demek muvâfık olur.
Aç vatan göğsünü İlâh'ına aç
Şühedânı çıkar da ortaya saç;
De ki ya rabbi bu 'Hüseyin'indir,
Şu mübârek habib-i zîşânın,
Şu kefansız yatan şehîdânın
Kimi Bedr'in, kimi Huneyn'indir.

Tazelensin mi kanlı yareleri?
Mey dökülsün mü kabır-i eshâba?
Yakışır mı sanem bu mihraba?
Haç mı konsun bedel şu mîzâba
Dininin kalmasın mı bir eseri?
Âdem evlâdı bir takım cânî,
Senden alsın mı sâr-ı şeytanı?

Namık Kemal” (Namık Kemal, 1907:68-69).

2.4. Abdülhak Hâmid (1852-1937)

Ulema bir aileye mensup olan Hâmid, İstanbul’un çeşitli semtlerindeki konak, yalı ve köşklere yaşamıştır. İlk öğrenimini Bebek’teki mahalle mektebinde alan şair, küçük yaşında ağabeyi Nasuhi Bey ile Paris’e gitmiş ve burada bir buçuk yıl kalmıştır. Bu süre zarfında özel bir okula devam etmiştir. Yurda geri döndükten sonra babasının tayini ile Tahran’a gitmiş, burada babasının ani ölümü neticesinde ailesiyle birlikte İstanbul’a geri dönmüştür. Çeşitli devlet dairelerinde çalıştıktan sonra 1876’da Paris Büyükelçiliği ikinci kâtipliğine tayin olunmuştur. Burada *Nesteren*’i bastırmış fakat eser, hükümetin dikkatini çektiği için görevi lağvedilmiştir. 1883 yılında Bombay’a tayin olmuş, burada Hindistan’ın tabiatından oldukça etkilenmiştir. Eşinin rahatsızlığı sebebiyle İstanbul’a dönmek için yola çıkan şair, Beyrut’ta eşini kaybeder. Onun acısı ile en meşhur şiir olan *Makber*’i kaleme alır. İstanbul’a döndükten sonra bu kez Londra’ya tayin olunur. Lahey ve Brüksel sefareatlerinde de görev yapan Hâmid’in 1912’de diplomatik görevine son verilmiştir. İstanbul’a döndükten sonra Ayan Meclisi’nde aza olarak meclis 1918’de kapatılana kadar çalışmıştır. Mütareke yıllarını Viyana’da geçiren şair, zaferden sonra yurda dönmüş, TBMM kendisine maaş bağlamış, İstanbul Belediyesi de kendisine bir daire tahsis etmiştir. 1928 yılında İstanbul milletvekili seçilen şair 1937’de ölümüne kadar bu görevini sürdürmüştür.⁹

Debistan dergisinde “Edebiyat” üst başlığı altında “Abdülhak Hâmid Beyefendi’nin Âsâr-ı Nefiselerinden” başlığı ile Abdülhak Hâmid’in şiirine yer verilmiştir. Bu şiir Hâmid’in ilk neşrettiği kitabı “*Sahra*”da yer almaktadır. Pastoral şiirin ilk örneği sayılan *Sahra* için Tanpınar «onun asıl büyük şiir tecrübesi» olduğunu vurgulamakla beraber “tatsız ve hiçbir surette geride bırakmağa çalıştığımız divan şiirinin iyi taraflarıyla ölçülemeyecek tasvirler vücuda getir”diğini (Tanpınar, 2022:506-507) de belirtmekten kendini alamaz. Mehmet Kaplan ise “bu kitapta daha ziyade nazarî fikirler hâkimdi. Duygu eksikti ve tasavvurlar

⁹ Abdülhak Hâmid hakkında detaylı bilgi için bkz. Enginün, ss. 499-519; Banarlı, ss. 925-953.

acemice idi" (Kaplan, 2023:81) görüşündedir. Sahra'nın "*Hoşnişînân*" kısmı on sekiz "*nağme*"den oluşmaktadır ve *Debistan*'da yer alan şiir de bu nağmelerden dokuzuncusudur. Şair burada köy hayatını tasvir etmektedir:

“Abdülhak Hâmid Beyefendi’nin Âsâr-ı Nefiselerinden

Bir koyun yavrusuyla dağda meler;
Karaca yardan eder pertâb.
Bir bayırdan dahi iner sürüler,
Gâh gâh akseder sâdâ-yı kilâp.
Bir kadın destisiyle suya gider,
Erkeği baltasıyla ormana,
Yayı omzunda oğlu bir yana,
Ötede süt sağır fakat duhter,
Gösterip sonra pîr-i âile yer,
Toplanırlar simât-ı büryâna..
Kayd-ı mâzî vü derd-i istikbâl
Olmayınca gelir saadet-i hâl.”

(*Abdülhak Hâmid, 1906:1*).

2.5. A. Nadir (Ali Ekrem Bolayır) (1867-1937)

Namık Kemal’in oğlu olan Ali Ekrem Bolayır, II. Abdülhamit zamanında on sekiz yıl sarayda görev yapmıştır. Sonrasında çeşitli valiliklerde bulunan Ali Ekrem Bey, 1910 yılından itibaren Darülfünun’da hocalık yapmış, Balkan Harbi’nde ise Yunanlılara esir düşmüştür. İlk şiir denemeleri *Mirsad* ve *Resimli Gazete*’de yayımlanan Ali Ekrem Bey’in daha sonraları *Maârif*, *Ma’lûmât* ve *Servet-i Fünûn* dergilerinde şiir ve yazıları yayımlanmıştır. Mabeyn’de görevli olduğu için ilk başta *İlham*, daha sonraları ise *A[yın]* *Nadir* imzalarını kullanmıştır.¹⁰ Şiirden çok nesirde başarılı olan Ali Ekrem Bey, şiir görüşündeki farklılıklardan dolayı *Servet-i Fünun*’dan ilk ayrılanlardan biri olmuş, sonrasında “sosyal yönü ağır basan” şiirler kaleme almış, “II. Meşrutiyet’ten sonra heceyi de denemiştir.” (Enginün, 2015:570). Babası Namık Kemal gibi Türk edebiyatından eski şiirin egemenliğini silmek isteyen Ali Ekrem Bey’in, sonradan çoğu *Servet-i Fünun* şairi gibi¹¹ eski şiire döndüğü görülmektedir.

Ali Ekrem Bolayır’ın *Debistan*’da yayınlanan şiirleri kendisinin *Servet-i Fünûn* dergisinde kullandığı *A[yın]* *Nadir* takma adı ile ve *Servet-i Fünûn* adı altında yayınlanmıştır.

¹⁰ Bkz. Banarlı, s. 1047; Enginün, ss. 569-571.

¹¹ Tevfik Fikret ve Cenap Şahabettin hariç.

2.5.1. “Kanaryacığım” Şiiri

1896 yılında 279 numaralı *Servet-i Fünûn* dergisinin 293. sayfasında yer alan bu şiir altı bentten oluşmasına rağmen *Debistan* dergisine sadece beş bent alınmıştır. Ali Ekrem Bolayır'ın bu şiiri *Servet-i Fünûn* dergisinde resim altı şiir olarak yayımlanmıştır. Bu resim kafes içerisinde bir kanarya ve kanaryaya uzanan bir el şeklinde tasvir edilmiştir. Aynı resim *Debistan* dergisinde de yer almakta, altında ise “*Kanaryacığım*” yazmaktadır.

Resim 3: *Servet-i Fünûn* Dergisi
[Aydın] Nadir, 18966a:293)

Resim 4: *Debistan* Dergisi
(A.Nadir, 1906:1)

“Kanaryacığım

Okuyor şevk ile kanaryacığım;
Ne güzel sedası, reftarı!
Konuyor da ele kanaryacığım
Açıyor korka korka minkarı.
“Ci..k, cik, cik, cicik, cicik
cik cik”
Nedir o maskara? Ne istersin?
Bilirim derdini: Biraz yemcik.
Vereyim ama... Nasıl da dilbersin!
Haydi al ye, yorulduğum artık ben;
Sana bıktım tüneklilik etmekten.

* * *

Kafese girdi, zerrecik gözünü
Göğre doğru çevirdi de bakıyor;
Bana göstermiyor güzel yüzünü...
Gagasından cıvıltılar akıyor:
Sanki benden şikayet edecek!
Yok cicim... gel... daralmasın güzelim,
Daha yemlikte bitmedi yiyecek;
Çırpınıp durma, kon ... gel işte elim.
“Ci..k cik cik!” aman tatlı seda,
Ne bakışlar, ne çırpınış, ne eda!

* * *

Her seher vakti uykudan bidâr
Olarak cıvcive eder ağaz;
Duru handân, nigâhı revnakdâr...
Duramaz bir dem etmeden pervâz.
Kafese iltifat edersem eğer

Asılır pençesiyle tellerine;
O bana nağmeler hediye eder.

Koyarım buseler ben ellerine.
Her sabah eyleriz bu yolda sefa,
Beni şiirim kadar eder ihya!

* * *

Yine bir subh-dem uyanmış idim,
Duymayınca kanarya yemin sesini
Kaçtı da uçtu gitti sanmış idim,
Açmadan fecre karşı didesini
Yere düşmüş tünekten avare;
Kabarıp tüyleri, yüzü solmuş,
Nefes almaz gibiydi biçare,
O kadar cismi bi-mecal olmuş!
Sen ne oldun, güzel kanaryacığım?...
Gel minik yavru, gel kanaryacığım!

* * *

C..k! Eyvah nasıl garip sesi!
Yine icbar-ı nefis ile, bitap
Elime kondu, inliyor nefesi.
Şebnem-i çeşmi eyliyor işrâb
Zerre-i cismi rihlet ettiğini,
Durmadı bir dakika düştü yere,
Ömrünün duydum ah gittiğini
Cik, cik cik” deyince bir kere!...
Sarı bir güldün ey adem çiçeği
Ruhunu aldı kuşların meleği!
A[yın] Nadir (Servet-i Fünûn)”

(A. Nadir, 1906:2)

2.5.2. “Gül On Para” Şiiri

Debistan dergisinde “*Servet-i Fünûn*” imzasıyla yayınlanan bu şiir de *A[-yın]* *Nadir* imzasını kullanan Ali Ekrem Bolayır’a aittir. Yedi dizeli beş bentten oluşan şiir, 1896 yılında yayınlanan 275 numaralı *Servet-i Fünûn* dergisinin 230. sayfasında yer almaktadır. *Debistan*’a bu şiirin tamamı değil sadece üç bendi alınmıştır. Bu şiir de “*Kanaryacığım*” şiirinde olduğu gibi *Servet-i Fünûn* dergisinde resim altı şiir şeklinde yayımlanmış ve *Debistan* dergisinde de aynı şekilde resim altı şiir olarak ve aynı çizim¹² ile birlikte kullanılmıştır. Yasin Yavuz, Ali Ekrem’in şiiri için “*tabiat içinde insanı anlatan şiirler yerine tabiatı ana malzeme olarak ele alan bir şiir tarzını yeğlediği*” şeklinde M. Kayahan Özgül’den yaptığı alıntidan sonra “*Mezkûr şiir, söz konusu düşünceye güzel bir örnek olmakla birlikte pedagojik açıdan da bir çocuk için hayli idealdir. Bu nedenle de Debistan’da bu manzumenin iktibas edilmesindeki amacın çocuklarda tabiat sevgisini oluşturmak olduğu söylenebilir.*” (Yavuz, 2024:133-134) şeklinde bir açıklama getirmiştir. Bizce bu yorum doğru değildir. Neticede gül satarak para kazanan bir çocuk işçinin anlatıldığı bir şiirin çocuklar için ideal bir tasvir olmadığı ortada olmakla birlikte tabiat sevgisini anlatmadığı da açıktır.

Resim 5: *Servet-i Fünûn* Dergisi
(A[yın] Nadir, 1896b:230)

Resim 6: *Debistan* Dergisi
(*Servet-i Fünun*, 1906.3-4)

12 Resim, *Servet-i Fünûn* dergisinde Tefvîk Fikret (T. F.) imzalı olmakla birlikte bu imza *Debistan*’da bulunmamaktadır.

“Gül On Para

Gül on para, gül on para!..
Kolunda bir güzel sepet,
İçinde gül beş on sıra
Temiz sevimli bir çocuk
Diyor gülüm¹³ değil soluk,
Gelin, alın çabuk çabuk...
Gül on para, gül on para!

* * *

Mâli kondu gönlüme
Şu levha-i letafetin
Hayat sundu gönlüme:
Çocuk güzel, eda güzel
Çiçek güzel, hava güzel
Zemin¹⁴ güzel, sema güzel...
Bu pek dokundu gönlüme!

* * *

Hanımlarım gül on para,
Sepet boşaldı da yine
Deyip dururdu maskara:
Gül on para alın hele,
Dikersiniz de mendile,
Kemer yaparsınız bile
Gül on para, gül on para

(*Servet-i Fünûn*)” (*Servet-i Fünûn*, 1906:3-4)

13 Servet-i Fünûn dergisinde yayınlanan orijinal metinde bu kelime “malım” şeklindedir. Bkz. <http://www.servetifunundergisi.com/gul-on-para-2/>

14 Servet-i Fünûn dergisinde yayınlanan orijinal metinde bu kelime “femin” şeklindedir. Bkz. <http://www.servetifunundergisi.com/gul-on-para-2/>

2.6. Prizrenli Hacı Ömer Lutfî (1870-1928)

Asıl adı Ömer, soyadı Paçariz olan şair *Lutfî* mahlasını seçmiş, eserlerinde adını *Prizrenli Ömer Lutfî* olarak kullanmıştır. Fatih Medresesinde okuyan şair bu dönemde yazdığı şiirler ile Sultan Abdülhamit'in sevgi ve güvenini kazanmış olmasına rağmen aradan geçen zaman diliminde Osmanlı Devleti'nin çeşitli yerlerindeki ayaklanmalar ve siyasî iç karışıklıklar onu Jön Türk hareketinin ateşli bir savunucusu hâline getirmiştir. 1901 yılında ise rejime karşı yazdığı bir şiirden dolayı tutuklanmıştır. İstanbul'da daha fazla kalamayacağını anlayan şair bir arkadaşı ile Mısır'a giderek El-Ezher Üniversitesi'nde tahsiline devam eder. 1902 yılında Hacca gittikten sonra ise Lutfî mahlasını alır ve şiirlerini bu isim ile yazmaya devam eder.¹⁵ Melâmî tarikatı şeyhi olan ve aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyetinin de üyesi bulunan Ömer Lutfî 1928 yılında Prizren'de vefat etmiştir.

1907 yılında yayımlanan *Debistan* dergisinin 14. sayısında Ömer Lutfî'nin *Ramazaniye*'sinden bir bölüm yer almaktadır. Dergide "*Ramazan-ı Mağfiret-i Feşâne*" başlığı kullanılmıştır. Mef'ûlü/Mefâ'ilün/Fe'ûlün kalıbıyla yazılan ve *Ramazan-ı Mağfiret-Nişâna* adlı yirmi dört beyitlik bir mesnevi olan bu şiirin orijinali Ömer Lutfî'nin farklı dinî-tasavvufî muhtevalı şiirlerinin bulunduğu el yazması mecmua içinde yer almaktadır. Ramazan ayının faziletlerinden bahseden bu "*manzumenin son beyitleri, manevi değeri ve ecir ancak Allah tarafından takdir edildiği ifade edilen orucun Hz. Peygamber dolayısıyla İslam dinine has bir ibadet olarak vaz edildiğini ihtiva eder. Böylece şair, orucun manevi derece ve fazileti ile Hz. Peygamber'in Allah katındaki değer ve derecesini birbiriyle kesiştirmiştir.*" (Çavuşoğlu, 2024:141).

Debistan dergisine alınan bu manzumede, orijinal metinden farklı bazı kırsımlar mevcuttur. Bu farklılıklar aşağıya aldığımız metinde koyu ve italik olarak işaretlenmiştir. Ayrıca orijinal metinde bulunmayan bir beyit şiire ilave edilmiş olmasına rağmen orijinal metnin son iki beyti *Debistan* dergisinde yer alan versiyonda bulunmamaktadır.¹⁶ Orijinali yirmi dört beyit olan bu manzume *Debistan*'da yirmi üç beyit olarak verilmiştir.

¹⁵ Prizrenli Ömer Lutfî hakkında detaylı bilgi için bkz. Rahte, M. (2015). Hacı Ömer Lutfî Hakkında Bir Yaklaşım Denemesi. *BAL-TAM Türklük Bilgisi* 23. Prizren, ss. 199-228.

¹⁶ Orijinal metinde yer alan fakat *Debistan* dergisinde bulunmayan son iki beyit şu şekildedir:

"Bu kevnde halîfesidir el-hak/Her demde viren serîre revnak

Binler yaşasun o Şâh-ı a'zam/Durdukça o mihr ü mâh-ı 'âlem", Bkz. Çavuşoğlu, ss. 154-156.

“Asar-ı Manzume
Ramazan-ı Mağfiret-i Feşane

Ey şehir-i sıyâm-ı feyz-güster
Oldın ne kadar da behcet-âver

Virdi ne şeref senin kudûmün
Var şimdi şetâreti ‘umûmun

Bir¹⁷ mâh-ı cemîl cân-fezâsın
Bir şehir-i celîl şevk-zâsın

Sensin o füyûz-ı Hakkı câmi’
Her çehrede nûr-ı feyz-i lâmi’

Ey mecma’-i cûd, lutf-ı Rahmân
Ey menba’-ı nûr-ı feyz-i Subhân

Tebrik idiyor seni melekler
Taktîs idiyor seni felekler

Kılmış seni **hem**¹⁸ Cenâb-ı Hâdî
Cûd, kerem, ‘atâya bâdî

Ebvâb-ı cinân açıldı sende
Eltâf-ı nihân saçıldı sende

Envâr-ı hüdâ cihâna sârî
Enhâr-ı safâ cinâna cârî
Yetmez mi, sana büyük bir ‘unvân
Kim nâmene dindi şehir-i Gufrân

17 Orijinal metinde “Sen”.

18 Orijinal metinde “bak”.

Ulüvv yetene delîl-i Kur'ân¹⁹
Kudsîyetine celîl-i birhân

“es-Savmu lî” *oldı pek şeref'zâ*²⁰
 Ecrin viriyor Cenâb-ı Mevlâ

Cûş eyledi sende bahr-ı rahmet
 Kıldı bu ‘ibdâdı gark-ı ni’met

Hak lutf-ı ‘azîmin itdi ızhâr
 Her yirde melekler oldı seyyâr

Envâra donandı her menâre
 Her kandili sanki mâh-pâre

Mü'minler ile dolar mesâcîd
 Herkes oluyor Hudâ'ya sâcid

Hâfızlar okur²¹ hemîşe Kur'an
 Envârı ider kulûbı rahşân

Âvâz-ı latîf, dil-nişîni
 Pür-neş'e ider muvahhidîni

Her sâmi'a bahş ider ne lezzet
 Vecde getirir dili bu hâlet

Her dilde ‘ibâdete heves var
 Ervâhı ihâta eyler envâr
 Gark-ı ni'am olmasun mı sâ'im
 Rahmet yağıyor bu ayda dâ'im

İhsân-ı ‘azîm-i Hak Te'âlâ
 Sardı bu cihânı hep ser-â-pâ

Çok müjde bu ümmet-i necîbe
 Ümmetdir o sevgili Habîbe

Ömer Lutfî» (Ömer Lutfî, 1906:1-2).

19 Bu beyit orijinal metinde yer almıyor. Benzer bir beyit orijinal Ramazaniye'nin “Şeb-i Kadr-i Şeref-bahş-ı Celîle” başlıklı bölümünde yer almaktadır: “Kudsîyyene ne ‘ulvî burhân/Burhân-ı celîlin oldı Kur'ân” Bkz. Çavuşoğlu, ss. 160.

20 Orijinal metinde “kıldı kadrin a'lâ”.

21 Orijinal metinde “Huffâz okıyor”.

2.7. Ferâizcizâde Osman Fâiz (1873- 1947)²²

Osman Fâiz, dava vekili Ferâizcizâde Salih Efendi'nin oğlu olarak Bursa'da dünyaya gelmiştir. Bursa Askerî Rüştiyesi, Askerî İdadisi bitirdikten sonra Harbiye'ye devam etmiştir. Mülâzım-ı sani olarak mezun olan Osman Fâiz ko-lağası rütbesine kadar askeriyedeki görevini sürdürmüştür. İstanbul'daki başarılı hizmetlerinden sonra İstanbul Polis Müdür yardımcısı olarak atanmıştır. 1909 yılına kadar bu hizmette kaldıktan sonra bu tarihte askeriye geri dönmüş, 1916 yılında emekliye ayrılmıştır. 1939 yılında siyasete de giren şair 1947 yılında vefat etmiştir.

Şairin ilk eseri, kendisinin henüz talebe olduğu bir dönemde amcası Ferâizcizâde Mehmet Şakir Efendi'nin Bursa'da çıkardığı *Nilüfer* risalesinde yayımlanmıştır. Daha sonraki yıllarda İstanbul'da yayımlanan gazete ve dergilerde de eserleri çıkan Osman Fâiz'in *Debistan* dergisinde de bir şiiri bulunmaktadır. 21 Mart 1907 tarihli 5. sayısında *Bahar* başlıklı şiiri yer almasına rağmen şairin adı belirtilmemiş, onun yerine şiirin alındığı dergi olan *Hazine-i Fünûn* adı şiir sonunda yer almıştır. Bu şiir *Hazine-i Fünûn* dergisinin 1895 tarihli 8. sayısında yayımlanmış olup *Debistan*'a bir kıtası eksik olarak alınmıştır (Sönmez, 2019:132-133).²³

“Bahar

Nedir bu hoş cıvıltılar? Terennüm-i hezârdır;
Nedir bu hoş çağlıtlar? Sedâ-yı cûy-bârdır;
Nedir bu nefha-yı lâtif? Ki bûy-ı gonca-zârdır;
Bütün cihân neşât-ı elîf-i feyz-i nev-bahârdır!

Çoban kaval çalar koyunların başında aşk ile
Meler, koşar koyun, kuzu çimenler üzere şevk ile
Öter uçar tuyûr nağme-zen sürûr u zevk ile
Nedir bu hâl-i neşve-i zâ? Füyûz-ı nev-bahârdır!

22 Şair hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sönmez, H. (2019) *Ferâizcizâde Osman Fâiz: Sanatı ve Eserleri* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

23 Dergiye alınmayan beşinci kıta:

“Zemini ile nice subh-dem münevver-i âtitâb

Semâdan ile nice arza arz çehre-i mâh-tâb

O sâha-i zümürdin eder letâfet-i iktisâb

Zemîn güler, semâ güler, füyûz-ı nevbahârdır”

Yeşillenir zemîn, açar çiçek gusûn-ı erguvan
İrem-nazîr olur sefâ verir kulûbe gülîstân
Zemine karşı arz-ı rûy-ı safvet eyler âsumân
Sebeup bu inşirâha hep füyûz-ı nevbahârdır!

Tuyûra âşiyânedir hemîşe gülşen-i sefâ
Nevâsı âşikânedir öter hezâr-ı hoşnevâ
Ne hoş, ne şairanedir bu manzar ferah-feza
Sefası bülbülün, gülün füyûz-ı nevbahârdır!

Gönül sefâ-nisâb olur terennüm-i hezârdan
Gelir meşâmm câna bûy-ı zevk-i gonca-zârdır
O nağmeler, o nefhalar ki dem urur nigârdan
Füyûz-ı nev-bahârdır, füyûz-ı nev-bahârdır!

Hazine-i Fünûn” (Ferâizcizâde Osman Fâiz, 1907: 72-73).

2.8. Abdullah Cevdet (1869-1932)

Abdullah Cevdet 1869’da Arapkir’de doğmuş, ilk ve orta öğrenimini burada görmüştür. Daha sonra, biyolojik materyalist eğilimlerin hâkim olduğu Mekteb-i Tıbbiye’de okuyan şair, dini vecibelerine bağlı olduğu halde kısa süre zarfında bu eğilimlerden etkilenmiş ve bu hususta çeşitli çalışmalar yaparak konuyla ilgili yabancı eserlerden çeviriler yapmıştır. Siyasetle de yakından ilgilenen şair, tıbbiyeli arkadaşları ile sonradan İttihat ve Terakki Cemiyeti adını alacak olan İttihâd-ı Osmânî Cemiyeti’nin kurucuları arasında yer almıştır. Okuldaki siyasî faaliyetleri dolayısıyla birkaç kez tutuklanmış, hapis yatmış ve göz altına alınmış olmasına rağmen 1894’te mezun olabilmıştır. Haydarpaşa Hastanesi’nde görevliken geçici görevle Diyarbakır’a gönderilmiş, burada da cemiyet için çalışmaya devam etmiştir.

Daha sonra İstanbul’a dönen ve siyasî faaliyetlerine devam eden yazar, tutuklanıp sürgüne gönderilince kaçarak Fransa’ya gitmiş ve burada Jön Türk hareketine katılmıştır. Gerek yurtiçinde ve gerekse yurtdışında çeşitli basın yayın faaliyetleri içerisinde bulunan yazar hayatının geri kalanında eğitimini aldığı doktorluğu yapmamış, siyasî ve fıkîrî olarak mücadelesini sürdürmüştür. Çok sayıda telif ve tercüme eseri bulunan yazar Batı’nın tamamen ve her yönüyle alınması taraftarı olmuş ve hayatı boyunca bunu savunmuştur.²⁴

²⁴ Abdullah Cevdet hakkında detaylı bilgi için bkz. Hanoğlu, M. Ş. (1988). “Abdullah Cevdet” *TDV İslâm Ansiklopedisi*.

Abdullah Cevdet'in, *Debistan* dergisinde 1907 yılının 5. sayısında “*Üstâd-ı Namık Kemal'in Âsâr-ı Nefisesinden Bir Numune*” başlığı ile yayınlan Namık Kemal'in *Hürriyet Kasidesi*'ndeki bir kelimenin imlâsı hakkında Ali İskender Caferzâde'ye yazmış olduğu mektup 4 Haziran 1907 yılında derginin 8. sayısında yayınlanmıştır.

“Tashih-i Galat

Bir mektupta “içtihat” sahibi edip ve şair doktor Abdullah Cevdet Bey “Debistan”ın beşinci numarasına derc olunan “Namık Kemal”ın

“Eder tedvîr-i âlem bir mekînin kuvve-i azmi

Cihân titrer sebât-ı pâ-yı erbâb-ı metânetten”

beytinde gazetelerden götürülüp bırakılmış galatı şu veçhile tashih ediyor:

Mektup

16 Nisan 1907

İki gözüm Ali İskender Caferzâde kardeşimiz, «Debistan»ları alıyorum. Pek güzel. Öteden beri tekrar ve kopya edilen ve sizin de bu defa eslâfınıza ittibâ'en ettiğiniz bir galatı da müsaadenize istinaden tashih edeceğim. Kemal'in manzumesinde «bir mekîn²⁵»in kelimesini “birmegi²⁶”nin zannederek birmegiler hakkında malumat veriyorsunuz.

Azizim, o (Bir méquinin)²⁷dir. Yani bir sahip-i azim ve metanetin manası olan ‘mekîn’ kelimesidir. Bu türlü bir galat da Ebü'l-Alâ' el-Ma'arrî'nin tercüme-i hallerini yazanlarda gözüme çarptı. Ref'et isminde bir zat “Lügat-ı Tarihiye ve Coğrafiye” isminde bir kitap yazmış onda “Ma'arrî”den bahsederken, Ma'arrî'nin vefatında müritlerinden biri tarafından yazılan bir mersiyede mevcut bir kıtası Ma'arrî'ye isnat etmiş. Bu yanlışlık (fahiştir, tafsilat verebilsem teslim edersiniz ki pek fahiştir) Ş. Sâmî merhum tarafından Kâmûsü'l-A'lâm'da kopya edilmiştir. Geçen gün İsmail Bey Gasprinski'nin yine o hatayı Kâmûs-i İlmî ve Fennî'de ihya etmiş olduğunu gördüm. Böyle şeyler insanın kanına dokunuyor. Pek rica ederim şu (birmegi)nin (bir mekîn) olduğunu “Debistan” vasıtasıyla herkese bildirelim. Sonra ecnebi (Oryantalist)leri üzerimize güldürürüz. Bâki ihlâsına emin olun.

Manevî kardeşiniz

Abdullah Cevdet” (Abdullah Cevdet, 1907:115-116).

1/90-93. İstanbul: Diyanet Vakfı. <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdullah-cevdet> (E.T.: 06.08.2024).

25 be-re-mim-kef-ye-nun

26 be-re-mim-kef-ye

27 Parantez içinde kelimenin orijinal metinde verilen Latince imlâsı kullanılmıştır.

2.9. Ahmet Kemal Akünal (1873-1942)

Debistan dergisinde yer alan bir diğer Osmanlı şairi Ahmet Kemal Bey'dir. Darüşşafaka Lisesi'ni birincilikle bitiren Akünal, Posta İdaresi'nde ve Darüşşafaka Lisesi'nde edebiyat öğretmeni olarak çalışmıştır. II. Abdülhamit yönetimine başkaldırdığı gerekçesiyle birkaç kez tutuklanan şair yurtdışına kaçmak zorunda kalmıştır. Sırasıyla Atina ve Kahire'de kalan ve bu ülkelerde kaldığı zaman zarfında gazetecilik faaliyetlerine devam eden Ahmet Kemal Bey daha sonra Bakü'ye geçmiştir. Burada Hüseyinzade Ali Bey'in *Füyuzat* ve Ahmet Ağaoğlu'nun *Güneş* gazetelerinde yazılar yazan şair, Kafkasya'da Mekataib-i İslamiyye müdürlüğü yapmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a dönerek liselerde edebiyat öğretmenliği yaptıysa da bu kez hükümetin isteği ile Bakü'ye gönderilmiştir. Burada öğretmenlik ve yazarlık yapmaya devam eden şair casusluk yaptığı iddiasıyla Rus hükümeti tarafından tutuklanmış (1910), Hariciye Nezareti'nin girişimleri neticesinde yurda dönebilmiştir. Gelenbevi Sultanisinde edebiyat öğretmenliği ve Ankara Sultanisinde müdürlük de yapan Akünal, *Çığır* ve *Hak* gazetelerinde yazılar yazmış, Milli Mücadele döneminde İstanbul mitinglerinde yaptığı konuşmalarla dikkat çekmiştir. Beykoz Belediyesinde başkâtip olarak da çalıştığı bilinen şair 1942 yılında vefat etmiştir (Tonga, 2020).

"*Debistan*" imzasıyla makale formunda yayımlanan metin "*Ahmet Kemal Bey*" başlığını taşımakta, diğer örneklerin aksine adı geçen yazarın bir eseri yer almamaktadır. Haber niteliği taşıyan bu yazı derginin daveti üzerine Bakü'ye gelen Ahmet Kemal Bey hakkında bilgi vermekte ve onun Bakü edebî muhitindeki temaslarından bahsetmektedir. Yazıda Ahmet Kemal Bey'in gelecek sayılardan itibaren *Debistan*'a manzum ve mensur eserler vereceği haber verilmiş olmasına rağmen sonraki sayılarda bu sözün tutulmadığı görülmekte ve şairin herhangi bir eserine rastlanmamaktadır.

"Ahmet Kemal Bey

'Füyuzat' idaresi tasrifi den davet olunmuş Osmanlı Türklerinin en muktedir muharrir ve şairlerinden Ahmet Kemal Bey Bakü'ye teşrif ettiler. İmdi iki üç haftadır ki müşârün-ileyh şehrimizde bulunup 'Füyuzat'ın 17'nci numarasında 'Felsefe-i Perişan' ünvanlı bir şiir ile neşr-i âsâre başladılar. 17'nci numarasında 'Simurg'un Kanatları Altında' serlevhasıyla 17'nci numaradaki öz şiirine ve yine o numarada bulunan Hasan Sabri Ayvazof imzalı hikâyeye dair uzun bir tenkidi ve 'güzelim açma maziyi' serlevhalı bir şiiri vardır.

Ahmet Kemal Bey anasıl İstanbullu olup Darüşşafaka Mekteb-i Âliyesinden neşet ettikten sonra iptida o mektepte edebiyat muallimi tayin olunmuş ve bir taraftan da 'Sabah' ve 'Servet-i Fünûn' gazetelerinde Türk matbuatına hayli

hizmetlerde bulunmuş ve ‘Yeni Edebiyat-ı Cedide’ye yani edebiyatın en son Türkiyat ve tecdidatına Tefvîk Fikret, Cenap Şehabettin, İsmail Safa, A. Nadir, Hüseyin Suat, H. Sîret, Süleyman Nesib Beylerle beraber gayret etmiştir. Bilahare, yani bundan yedi sekiz sene ötkem hürriyet-i fikir ve vicdanı sevgiyle Osmanlı bürokratasının tarz-ı sakim idaresine tahammül edemeyerek diyar-ı ecnebiye-ye hicrete mecbur olmuştur. Diyar-ı gurbette dahi daima ‘amal ve efkarı ikbal-i vatan’ münhasır olduğundan bir müddet bazı gazetelerle neşr-i efkar-ı milletperveraneye çalışmış ve nihayet Mısır’da ‘Doğru Söz’ adlı bir gazete tesis eylemiş idi. Bazı esbab-ı hususiyeye göre “Doğru Söz”ü 14’üncü numarasında tevkif ile Mısır’ı terke mecbur olmuştur.

Ahmet Kemal Bey ‘Debistan’a da uşakların anladığı sade Türkçe ile manzum ve mensur eserler vermediği bize vadetti. Gelecek numaralarımızın birinde müşâhürün-ileyhen tasvirini derc edeceğiz.

Bunu da ihtar ederiz ki Ahmet Kemal Bey ‘Doğru Söz’ abonelerine 14 numaradan sonra bir senelik aboneyi ikmal etmek için baki kalan on numara yerine ‘Füyuzat’ gönderecektir. (Debistan)” (Debistan, 1907:115).

Sonuç

Azerbaycan toprakları XIX. yüzyılın başlarında İran ve Çarlık Rusya arasında paylaşılmıştır. Kuzeyde kalan topraklar Rusya’da kalırken güneye İran sahîp çıkmıştır. Rus hegemonyası altındaki alanda yaşayan Azerbaycan Türkleri Rus hükümetinin baskı ve asimilasyon politikasına maruz kalmış, sosyal, siyasal, ekonomik, edebî ve pedagojik açıdan herhangi bir ilerleme sağlayamamıştır. XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde az sayıdaki aydın toplumun bu geri kalmışlığına çözüm bulmak ve onu modern hâle getirme amacıyla bir takım çalışmalar yapmak istemişlerdir. Bunların başında da basın yayın faaliyetleri gelmektedir. Okula gidecek yaşı geçmiş kimselerin eğitimi ve bilgilendirilmesi için önemli bir kaynak olan süreli yayınların başlaması Rus hükümeti tarafından çıkartılan güçlüklerle rağmen sağlanmıştır. 1905 yılındaki Rus Meşrutiyeti ile de ülke genelinde yaşanan kısmî rahatlatma ile yayın sayısında ciddi artış yaşanmıştır. Basın yayın faaliyetleri doğal olarak en çok yetişkinlere yönelik olmuştur. Fakat bir grup aydın, geleceğin taşıyıcısı olan çocukları eğitmenin önemini kavrayarak onların pedagojik açıdan eğitimine yönelik bir yayının gerekliliğini görmüştür. Bu amaçla Azerbaycan’ın ilk çocuk dergisi olan *Debistan* dergisini 1906 yılında çıkartmaya başlamışlardır. İki yıl yayın hayatına devam eden dergi, abone sayısının azlığı ve maddi sıkıntılar yüzünden kapanmak zorunda kalsa da kendisinden sonra gelenlere öncü olmuştur. Bu dergi Azerbaycan çocuklarına anadilde seslenmeyi hedeflemiş ve sayfaları arasında Azerbaycan edebiyatından örnekler sunmuştur.

Bunun haricinde komşu edebî muhitin örneklerini de sayfalarına taşıyan *Debis-tan*'da Osmanlı sahasındaki şairlere ve onların eserlerine rastlamak mümkündür. Bu şairler; Muallim Naci, Namık Kemal, Abdülhak Hâmid, Cenap Şehabettin, A[yın] Nadir, Ömer Lütfi, Ferâizcizâde Osman Fâiz, Abdullah Cevdet ve Ahmet Kemal Akünal'dır. Adı geçen şairler şiir, biyografi, mektup türleri ile dergide yer alarak Azerbaycan çocuklarının farklı bir coğrafyada ortaya çıkan edebî ürünleri görmeleri, şairlerin hayat hikâyelerinden esinlenmeleri, millî ve manevî değerleri edinmeleri için vesile olmuşlardır.

Kaynakça

- A. Nadir (Servet-i Fünûn) (1906, 20 Dekabr). Kanaryacığım. *Debistan jurnalı*, (17), 2.
- A[yın] Nadir (Ali Ekrem Bolayır) (1896a). “Kanaryacığım”, *Servet-i Fünûn*, (279), 293. <http://www.servetifunundergisi.com/kanaryacagim/> (E.T.: 06.08.2024).
- A[yın] Nadir (Ali Ekrem Bolayır) (1896b). Gül On Para. *Servet-i Fünûn*, (275), 230. <http://www.servetifunundergisi.com/gul-on-para-2/> (E.T.: 06.08.2024).
- Abdullah Cevdet (1907, 4 İyun). Tashih-i Galat. *Debistan jurnalı*, (8), 115-116.
- Abdülhak Hâmid (1906, 17 İyul). Edebiyat-Abdülhak Hâmid Bey Efendi'nin Asar-ı Ne-fiselerinden. *Debistan jurnalı*, (7), 1.
- Akpınar, Y. (1994). *Azerî Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Banarlı, N. S. (1983). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi II*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Cenap Şahabettin (Servet-i Fünûn) (1907, 21 Fevral). Elhan-ı Şita. *Debistan jurnalı*, (3), 46.
- Cenap Şahabettin (1896). Şita. *Servet-i Fünûn*, (303), 263. <http://www.servetifunundergisi.com/siir-sita/> (E.T.: 06.08.2024).
- Çavuşoğlu, R. (2024). *Merhabâ ile Elvedâ Arasında Bir Mâh-ı Gufrân*: Prizrenli Hacı Ömer Lutfî'nin Ramazaniyesi. *Rize İlahiyat Dergisi*, (26), 133-166.
- Debistan (1907, 4 İyun). Ahmet Kemal Bey. *Debistan jurnalı*, (8), 115.
- Devlet, N. (2024). *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi* (1905-1917). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Enginün, İ. (2015). *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ferâizcizâde Osman Fâiz (Hazine-i Fünûn) (1907, 21 Mart). Bahar. *Debistan jurnalı*, (5), 72.
- Hanioğlu, M. Ş. (1988). *Abdullah Cevdet. TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1/90-93. İstanbul: Diyanet Vakfı. <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdullah-cevdet> (E.T.: 06.08.2024).
- İmzasız (1906, 4 Dekabr). Muallim Naci. *Debistan jurnalı*, (16), 1.
- İmzasız (1906, 20 Dekabr). Muallim Naci. *Debistan jurnalı*, (17), 5-7.
- Kaplan, M. (2011). Hürriyet Kahramanı: Nâmık Kemal. *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3 Tıp Tahlilleri*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 158-165.
- Kaplan, M. (2023). *Şiir Tahlilleri 1 Tanzimat'tan Cumhuriyet'e*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

- Melikova, F. (2019). 'Debistan' Jurnalının Neşri Tarihi. *Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Tarih İnstitutu Dergisi Elmi Eserler Dergisi*, (78), 250-260.
- Memmedov, E. (1977). *Azerbaycan Uşaq Edebiyyatı ("Debistan", "Rehber" ve "Mekteb" Jurnalları Esasında)*. Bakı: Elm Neşriyyatı.
- Muallim Naci (1906, 15 Noyabr). Başlıksız Bir Şiir. *Debistan jurnalı*, (15), 1.
- Muallim Naci (1907, 18 Yanvar). Sünbüle. *Debistan jurnalı*, (18), 2.
- Namık Kemal (1907, 21 Mart). Vatan. *Debistan jurnalı*, (5), 68-69.
- Namık Kemal (1907, 21 Mart). Üstâd-ı Namık Kemal'in Asar-ı Nefisesinden Bir Numune. *Debistan jurnalı*, (5), 73-75.
- Ömer Lütfi (1906, 14 Noyabr). Asar-ı Manzume (Ramazan-ı Mağfîret-i Feşâne). *Debistan jurnalı*, (14), 1-2.
- Özmen, S. (2019). *Azerbaycan'ın İlk Pedagojik Dergisi: Debistan (1906-1908)* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Rahte, M. (2015). Hacı Ömer Lütfi Hakkında Bir Yaklaşım Denemesi. *BAL-TAM Türklük Bilgisi* 23, Prizren, 199-228.
- Servet-i Fünûn (1906, 16 Oktyabr). Gül On Para. *Debistan jurnalı*, (13), 3-4.
- Sönmez, H. (2019). *Ferâizcizâde Osman Fâiz: Sanatı ve Eserleri* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Tanpınar, A. H. (2022). *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tonga, N. (2020). Ahmet Kemal Akunal. *Ahmet Yesevi Üniversitesi Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (TEİS). <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/akunal-ahmet-kemal> (E.T.: 06.08.2024).
- Yavuz, Y. (2024). *Yenileşme Devri Türk Şiirinin Azerbaycan Şiirine Etkisi (1839-1920)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.

